ΤΩΝ
ΔΙΩΝΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΩΝ
ΡΩΜΑΙΚΩΝ

Biblioteca USV
034123

CASSIUS DIO

ISTORIA
ROMANĂ
II

Traducere și note
Dr. A. PIATKOWSKI

94.181

BIBLIOTECA
SECȚIA

BIBLIOTECA INSTITUTULUI
PEDAGOGIC DE 3 ANI SUCEAVA
I-12.939 ac. 94185

Supracoperta și coperta colecției:
VAL MUNTEANU

CARTEA XLV

1 Iată deci ce punea la cale Antonius.

Caius Octavianus Caepias[1] (căci aşa se numea fiul Attiei[2], sora lui Caesar) se născuse la Velitrae, în ţinutul volscilor. Rămas orfan în urma morţii tatălui său, Octavius[3], a fost crescut în preajma mamei şi a fratelui acesteia, Lucius Philippus[4]. Cînd s-a făcut mare, a trăit în casa lui Caesar, care n-avea copii, şi îşi pusese în Octavius mari speranţe; aici s-a văzut înconjurat cu multă dragoste şi grijă părintească, căci Caesar intenţiona să-l lase urmaşul numelui, al averii şi a puterii unice pe care o deţinea; aceasta cu atît mai mult cu cît Attia susţinea cu tărie că ea îl concepuse pe Caius cu zeul Apollo — deoarece, pe cînd adormise odată în templul zeului, i s-a părut că s-a unit cu un şarpe; naşterea copilului s-a petrecut la timpul potrivit[5], după socoteala care începea din acea zi. De asemenea, înainte ca fiul ei să fi văzut lumina zilei, Attia a visat cum măruntaiele i se înalţă spre cer şi apoi se răspîndesc pe întreg pămîntul; chiar în cursul aceleiaşi nopţi, şi Octavius a avut o viziune: se făcea că din sexul soţiei lui se înălţa soarele.

Pruncul abia se născuse cînd senatorul Nigidius Figulus[6] i-a şi prezis puterea suverană. Printre contemporanii săi, Figulus trecea drept cel mai bun cunoscător al configuraţiei boltei cereşti, a distanţelor dintre aştri, a influenţei pe care o exercită, fie că-şi urmează propriile lor orbite, fie că traiectoriile lor se întretaie cînd sînt în conjuncţie sau în opoziţie. Aceste preocupări îi atraseseră învinuirea că practică şi anumite rituri oculte.

Aşadar, acest Figulus, întîlnindu-se cu Octavius, care, din pricina naşterii copilului întîrziase la adunarea Senatului — (din întîmplare, Senatul tocmai se afla în dezbateri) — îl întrebă de ce a întîrziat. Cînd află motivul, a strigat cu glas răspicat: „Din tine ni s-a născut un stăpîn!"

Apoi, fiindcă Octavius, adînc tulburat de prezicere, se tot gîndea să ucidă pruncul, Figulus l-a împiedicat spunîndu-i: „Este peste putinţă ca acest copilaş să aibă o asemenea soartă!". Iată ce se mai povestea pe atunci.

2 Într-o bună zi, pe cînd Octavius prînzea pe cîmp, un vultur, după ce i-a smuls bucata de pîine ce-o ţinea în mînă, se înălţă ca o săgeată şi apoi, lăsîndu-se să cadă, i-o înapoie.

Pe vremea cînd încă mai era copil şi locuia la Roma, Cicero îl întrezări în vis, coborînd din cer spre Capitoliu, de-a lungul verigilor unui lanţ de aur. Din partea lui Iupiter tînărul a primit în dar un bici. A doua zi, fără măcar să ştie cine este, Cicero l-a întîlnit pe Octavius chiar la Capitoliu şi, recunoscîndu-l, a povestit celor de faţă conţinutul visului. Catulus[7], care nici el nu-l zărise vreodată pe Octavius, a visat la rîndul lui, că-i vede, ca prin ceaţă, pe copiii de neam ales adunaţi cu toţii în Capitoliu, înaintînd în şiruri spre statuia lui Iupiter. În timp ce se desfăşura procesiunea, i se păru că Iupiter ar fi aruncat în sînul unui tînăr un chip al Romei[8]. Uimit de această viziune, Catulus a suit spre Capitoliu spre a înălţa rugi către zeu; acolo însă a dat peste Octavius, care urcase şi el în templu, cu alte gînduri. Apropiind în mintea lui chipul lui Octavius cu cel apărut în vis, Catulus a rămas încredinţat de adevărul viziunii[9].

Ceva mai tîrziu, spre sfîrşitul copilăriei, cînd sosise timpul să treacă în rîndul adolescenţilor, Octavius lua parte la ceremonia îmbrăcării togii virile. Dar iată că toga i s-a descusut pe umeri în ambele părţi şi a alunecat pînă la picioare. Întîmplarea, în sine, nu prevestea nimic bun; ceva mai mult chiar, avu darul să-i întristeze pe cei de faţă. Era doar prima dată că tînărul îmbrăca toga virilă. O presimţire îl făcu însă pe Octavius să spună aşa: „Este doar un semn că voi avea tot Senatul la picioarele mele". Presimţirea s-a adeverit întocmai.

Caesar, avînd toate temeiurile să-şi pună în el mare speranţă, îl introduse în clasa patricienilor[10], îl pregăti pentru treburile conducerii de stat şi îşi dădu multă osteneală să-l

educe în spiritul unui om hărăzit să guverneze cu înţelepciune şi demnitate un stat atît de întins; îl obligă să urmeze cursuri de retorică nu numai în latineşte, ci şi în limba noastră*, îl căli în exerciţiile militare şi îl instrui cu grijă în ştiinţele sociale şi politice[11].

3 Cînd Caesar a fost asasinat, acest Octavius se afla încă la Apollonia, pe ţărmurile Mării Ionice, unde îşi desăvîrşea studiile (aici fusese trimis să-l aştepte pe Caesar, care, între timp, se pregătea pentru expediţia împotriva parţilor)[12]. Vestea celor întîmplate l-a îndurerat, cum era şi firesc. Cu toate acestea n-a îndrăznit să pună la cale, de îndată, o mişcare politică; nu aflase nici că fusese instituit fiu şi urmaş legiuit. Se zvonea doar că poporul s-ar fi arătat pe deplin de acord cu crima făptuită în ajun. Dar, după ce a trecut marea la Brundisium şi a luat cunoştinţă şi de testament şi de schimbarea atitudinii oamenilor din popor[13], nu a mai tărăgănit lucrurile, mai ales că avea la dispoziţie mari sume de bani şi numeroase trupe care fuseseră trimise înainte, sub propria lui comandă. De îndată îşi luă numele de Caesar, primi oficial moştenirea ce-i revenea şi preluă cîrma treburilor statului.[14]

4 Pe acea vreme purtarea lui Octavius a părut în ochii unora lipsită de chibzuinţă şi plină de îndrăzneală. Mai tîrziu însă, cînd lui Octavius toate îi mergeau în plin, aceleiaşi purtări i s-a spus „vitejie bărbătească". Cîte pilde pot fi date despre oamenii care au purces la fapte nesăbuite şi au dobîndit renumele de oameni cu dreaptă judecată, numai pentru că au răzbit în cele încercate! Alţii în schimb, oricît de cuminte au stat şi au socotit, s-au văzut trecuţi în rîndul celor cu mintea rătăcită, fiindcă cele puse de ei la cale s-au prăbuşit.

Oricum, modul lui de a acţiona era plin de risc şi de primejdie, deoarece, la vîrsta la care se afla (optsprezece ani) abia ieşit din anii copilăriei, conştient că acceptarea moştenirii şi a adopţiunii îl expunea doar la invidie şi la

* În limba greacă.

94.185

clevetiri, n-a încetat să urmărească cu perseverenţă aceleaşi ţeluri pentru care Caesar îşi pierduse viaţa. Asasinarea lui Caesar rămăsese, deocamdată, nepedepsită, dar Octavius nu manifestă nici un fel de teamă faţă de ucigaşi sau faţă de Lepidus şi Antonius. Hotărîrile luate de tînăr au fost bine apreciate, pentru că a izbutit să le aducă la îndeplinire. Cu toate acestea, divinitatea i-a prezis fără umbră de îndoială adîncile tulburări care aveau să urmeze de aici înainte. În ziua cînd a intrat în Roma, un curcubeu uriaş învălui întregul disc solar.

5 În acest chip şi-a însuşit puterea cel care mai înainte vreme se numise Octavius, încă de pe atunci — Caesar — şi, mai tîrziu, Augustus[15]. A adus la îndeplinire cu vigoare tinerească şi a desăvîrşit cele la care rîvnea, întrecînd avîntul oricărui altuia, cu o înţelepciune mai presus de cea a unui om în vîrstă.

Mai întîi, a intrat în oraşul Roma însoţit numai de cîţiva prieteni, fără nici un ceremonial, ca şi cum venise să-şi preia moştenirea legală, întocmai ca un simplu particular. Apoi, s-a abţinut să ameninţe pe careva sau să-şi arate nemulţumirea faţă de cele întîmplate. Nici nu a încercat să se răzbune. Departe de a pretinde de la Antonius restituirea sumelor de bani pe care acesta le sustrăsese, îl înconjura cu atenţii delicate — deşi din partea lui Antonius nu veneau decît ocări şi învinuiri nedrepte[16]. Într-adevăr, Antonius căuta pe toate căile să-i facă rău cu vorba şi cu fapta, prefăcîndu-se doar că sprijină din inimă promulgarea legii curiate după care Octavius ar fi trebuit să intre prin adopţiune în familia lui Caesar[17]; în realitate, prin mijlocirea unor tribuni întîrzia votarea, pentru ca nu cumva Octavius, odată devenit urmaş legal al lui Caesar, să depună stăruinţă pentru obţinerea averii ce-i revenea. Totodată, urmărea să-i surpe autoritatea în orice ar fi întreprins.

6 Din pricina unei asemenea purtări, Octavius era adînc mîhnit, dar, cum deocamdată nu se simţea destul de puternic pentru a spune lucrurilor pe nume în deplină siguranţă, răbda şi tăcea. Aştepta momentul cînd avea să cîştige definitiv de partea lui mulţimea care, după cîte ştia, îl ajutase pe părintele său să se înalţe.

Octavius cunoştea prea bine starea de spirit a celor mulţi faţă de moartea lui Caesar şi nădăjduia că poporul îl va sprijini cu multă căldură, acum cînd devenise fiu al celui asasinat. Pe de altă parte, îşi dădea seama că Antonius era urît din cauza felului cum se purtase în calitatea sa de comandant al cavaleriei şi pentru că lăsase nepedepsită fapta ucigaşilor. El a încercat, prin urmare, să ajungă tribun, pentru a-şi cîştiga popularitatea şi pentru a-şi croi astfel drum spre puterea supremă[18]. Cu aceste gînduri a candidat pentru locul de tribun devenit vacant după moartea lui Cinna[19], dar s-a văzut înlăturat prin manevrele oamenilor lui Antonius. Departe de a renunţa la luptă, l-a hotărît pe tribunul Tiberius Canutius[20] să-l prezinte Adunării Poporului, sub pretextul discutării moştenirii ce-i fusese lăsată de Caesar. După ce a ţinut o cuvîntare potrivită cu împrejurările, a făgăduit să treacă de îndată la plata obligaţiilor pe care le avea şi, pe deasupra, dădu de înţeles că va adăuga, cu de la sine putere, multe alte binefaceri. Apoi, ca să-şi atragă mulţimea, organiză el singur, pe cheltuiala sa, jocurile instituite pentru ridicarea templului zeiţei Venus — pe care cei însărcinaţi cu celebrarea lor, încă de pe vremea cînd Caesar trăia, nu avuseseră grijă să le ţină — considerînd aceasta drept o datorie de familie. La fel s-au petrecut lucrurile şi cu alergările de cai în cinstea sărbătorii Parilliilor[21]. Din cauza lui Antonius, s-a temut totuşi să transporte în amfiteatru scaunul* lui Caesar şi coroana bătută cu pietre scumpe, cum prevedea un decret.

7 În toate aceste zile pe cer s-a arătat un astru care cobora de la nord spre sud. Unii oameni numeau steaua „cometă"[22] şi pretindeau că nu prevestea nimic deosebit. Mulţimea nu putea fi însă convinsă. Cometa a fost închinată memoriei lui Caesar, considerat nemuritor şi intrat

* Sella curulis

în rîndul stelelor. Prinzînd curaj, Octavius i-a ridicat un chip de bronz în templul zeiței Venus; pe cap, statuia purta o stea. Cum nu întîmpină nici un fel de opoziție — din pricina temerilor față de mulțimea ce-l sprijinea — aduse la îndeplinire și alte cîteva decrete redactate în cinstea lui Caesar[23]. Astfel, numele Iulius a fost dat uneia din lunile anului și, în timpul cît au avut loc ceremoniile religioase consacrate victoriilor, într-o anumită zi s-au adus jertfe în numele lui Caesar. Se înțelege de ce soldații, dintre care unii fuseseră cîștigați prin împărțire de bani, s-au arătat oricînd gata să sară în sprijinul lui Octavius. Zvonul se răspîndi deci repede și lumea se aștepta la noi evenimente, mai ales că Antonius refuzase să accepte o întrevedere cu Octavius, care se pregătea să apară în public, așa cum avea obiceiul să o facă încă de pe cînd trăia Caesar, pe un tribunal înălțat, expus vederii tuturora. Antonius merse pînă acolo că-l smulse cu brutalitate de pe tribunal și puse lictorii să-l alunge.[24]

8 Supărarea cuprinse toate cercurile influente, îndeosebi pentru că Octavius — cu gîndul de a-l discredita pe Antonius și a-și atrage simpatia poporului — se abținu să mai vină în For după întîmplarea amintită. Antonius, îngrijorat, declară deschis față de cei care puteau să-l audă, că nu avea nici un fel de resentiment, că dimpotrivă, nutrea numai sentimente de sinceră prietenie față de Octavius și că se arăta gata să înlăture umbra oricărei suspiciuni. Cum aceste mărturisiri au ajuns de îndată la urechile lui Caesar, cei doi au căzut de acord să aibă o întrevedere. În ochii unora, după această întîlnire, părea că împăcarea și avusese loc; în fapt — fiecare cunoscînd întocmai ce gîndea celălalt — după cîteva concesii reciproce, consimțiseră la o apropiere numai fiindcă socoteau că nu sosise încă momentul potrivit să-și arate adevăratele intenții. Cîteva zile s-au scurs în bună pace. Nu după multă vreme bănuielile încolțiră însă în ambele tabere, fie că era vorba de trădare propriu-zisă, fie de acuzări mincinoase (cum adesea se petrec lucrurile în asemenea ocazii). Și dezbinarea izbucni din nou.

Într-adevăr, atunci cînd oamenii cad la învoială după ce-au fost dușmani de moarte, tot felul de nimicuri, multe, rezultat al simplei întîmplări — stîrnesc noi suspiciuni; într-un cuvînt, datorită vechilor resentimente, orice s-ar petrece este luat drept un lucru făcut dinadins, cu pornire vicleană. În asemenea împrejurări un cuvînt greu de spus îl au și cei care transmit mesajele, atunci cînd primesc însărcinarea să anunțe sau să ducă un mesaj; sub masca bunăvoinței, nu fac altceva decît să atîțe spiritele. Mare este, fără tăgadă, numărul acelora care doresc să-i vadă învrăjbiți pe puternicii zilei și care, din această pricină, simt o adevărată desfătare cînd observă cîtă ură se poate isca. De îndată sînt gata să se unească cu cei care pun la cale comploturi. Îndeobște, e mai ușor să te lași înșelat de cuvintele potrivite ale unui prieten care nu dă nimic de bănuit, mai ales cînd ai fost victima unor calomnii. Așa s-a întîmplat și cu cei doi oameni de stat. Cu nimic dispuși mai înainte vreme să-și acorde încrederea reciprocă, acum ajunseseră și mai înrăiți în ura ce-și purtau.

9 Antonius, văzînd că Caesar se bucură de tot mai multă trecere din partea mulțimii, a încercat în repetate rînduri să o cîștige de partea lui, pentru a o rupe, dacă ar fi fost cu putință, de interesele acestuia și a o ține la dispoziția lui. Așa de pildă, prezentă un proiect de lege care prevedea numeroase împărțiri de pămînt, între altele și împărțirea suprafeței mlaștinilor Pontine[25], ca și cum acest teren ar fi fost gata amenajat pentru a fi cultivat. Cel care a înfățișat proiectul în Adunare era propriul său frate, Lucius Antonius, pe atunci tribun al plebei.

Trei frați Antonii dețineau concomitent în acea vreme demnități publice: Marcus era consul, Lucius tribun, iar Caius pretor. S-a întîmplat așa, mai ales datorită unui concurs de împrejurări; Antoniii au avut posibilitatea să-i destituie din funcțiile lor și să-i înlocuiască pe unii care erau guvernatorii unor populații aliate sau supuse. Afară de mulți ucigași*, din această categorie făceau parte și cei

* Participanții la complotul împotriva lui Caesar

pe care îi considerau credincioşi ucigaşilor. Pe alţii în schimb îi învestiră cu puterea de guvernator pentru un timp îndelungat, depăşind cu mult termenele legale prevăzute de Caesar. În felul acesta, Macedonia, provincie care căzuse la sorţi să fie guvernată de Marcus[26], a trecut cu cea mai mare uşurinţă sub comanda lui Caius; Gallia Cisalpină, provincie atribuită lui Decimus Brutus[27], înţesată de trupe şi de provizii, a trecut în schimb în puterea lui M. Antonius care, pe de-asupra, luă sub comanda lui şi legiunile trimise de C. Iulius Caesar ca avangardă la Apollonia. Acestea au fost măsurile care s-au decretat.

Totodată a fost confirmată imunitatea lui Sextus Pompeius, deşi această măsură fusese luată încă de pe vremea lui C. Iulius Caesar[28]. Pompeius dispunea de forţe însemnate. De imunitate s-au bucurat şi mulţi alţii. S-a mai hotărît ca toate sumele de bani în monedă de argint şi de aur pe care tezaurul public le preluase din averea părintească a lui Octavius, să fie restituite. Cît despre întinderile de pămînt încăpute în majoritatea lor pe mîna lui Antonius, acesta nu mai restitui nimic. Iată care a fost comportarea celor doi.

10 Voi povesti acum ce s-a mai întîmplat cu Sextus[29]. De îndată ce a scăpat din încercuirea de la Cordoba, s-a îndreptat mai întîi spre Lacetania unde i se pierdu de urmă. Cu toate că a fost urmărit, a putut să se strecoare neobservat, ocrotit cum era de localnici, care venerau memoria tatălui său. Mai tîrziu, după ce Iulius Caesar a trecut munţii în Italia lăsînd în Baetica doar un mic număr de trupe, în jurul lui Sextus s-au regrupat şi băştinaşii şi soldaţii care scăpaseră cu viaţă din bătălie. Aşa a ajuns Sextus să se întoarcă din nou în Baetica, în fruntea unei armate, socotind că era ţinutul cel mai nimerit pentru începerea unor noi operaţii de război. În această regiune se năpusti asupra Cartaginei Iberice (C. Asinius Pollio, guvernatorul provinciei, nu dispunea de întăriri considerabile)[30]. La dispoziţia lui Sextus, mai ales după încetarea din viaţă a lui Iulius Caesar, se aflau şi trupe şi cetăţi; unii trecuseră de partea lui de bună voie, alţii, constrînşi

prin forţă. În timpul atacului asupra Cartaginei, Pollio profită de absenţa lui Sextus, şi organiză cîteva incursiuni de pradă. Sextus însă s-a întors în fruntea unor numeroase forţe şi, după ce s-a produs o ciocnire, l-a silit pe C. Asinius Pollio să se retragă; ceilalţi soldaţi ai guvernatorului, deşi luptau cu îndîrjire, au fost cuprinşi de groază, printr-o întîmplare cu totul neprevăzută, favorabilă lui Sextus; pînă la urmă au fost şi ei învinşi. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Pollio, după ce-şi aruncase mantia de comandant pentru a se ascunde mai uşor pe cînd fugea — un alt ostaş, un renumit ofiţer de cavalerie care se numea tot Pollio, căzu de pe cal. Aşa s-a făcut că în timp ce mantia era ridicată ca trofeu de război, ofiţerul cu pricina se afla prăvălit la pămînt. Soldaţii, unii auzind, alţii văzînd ce se petrecea, s-au înşelat şi au rămas încredinţaţi că generalul lor pierise. Ei au început retragerea iar Sextus, stăpîn pe victorie, a pus mîna pe aproape întreaga regiune.

Cînd Lepidus[31] şi-a făcut apariţia pentru a prelua guvernarea Iberiei, învecinată cu Baetica, Sextus Pompeius era stăpîn pe situaţie. Lepidus îl convinse să ajungă la o înţelegere, pentru ca astfel să intre în posesia moştenirii părinteşti. Antonius, susţinîndu-l pe Lepidus şi din ură faţă de Octavius, sprijini promulgarea decretului. În acest chip şi în aceste condiţii părăsi Sextus teritoriul Spaniei.

11 Fără să fi rupt făţiş unul cu altul, Caesar şi Antonius născoceau tot felul de greutăţi. De fapt, starea de război se şi instituise; totuşi, măcar în aparenţă, se fereau să o recunoască. Aşa se face că la Roma totul se petrecea în afara legii, într-o nemărginită încurcătură. Cei doi păstrau încă relaţii normale, din timp de pace, dar se găseau deja pe picior de război; lumea avea impresia că întrevede umbra libertăţii, dar această impresie era dezminţită de actele de guvernămînt.

Aparenţele erau de partea lui Antonius. În calitatea sa de consul avea în mod incontestabil mai multă putere. De trecere în ochii oamenilor se bucura însă Caesar, datorită atît filiaţiei sale, cît şi speranţelor care mijeau din făgăduielile făcute. Cel mai greu în cumpănă trăgea faptul

că atotputernicul Antonius începuse să fie urît şi toate simpatiile se îndreptau spre Octavius Caesar, cel lipsit încă de forţă[32]. De iubit, nu era nici unul din ei. Cum lumea este însă mereu dornică de înnoiri şi oricînd gata să-l răstoarne pe cel mai puternic şi să-l susţină pe cel călcat în picioare, plebea profită de situaţia în care erau puşi cei doi adversari pentru a-şi împlini propriile ei dorinţe. Aşadar, după ce micşoră autoritatea lui Antonius prin mijlocirea lui Caesar, încercă să-l înlăture şi pe acesta din urmă. Veşnic nemulţumită de cei care se găseau în fruntea treburilor statului, plebea lua pe cei mai slabi sub aripa ei protectoare şi, folosindu-i ca unelte, îi răsturna pe cei de la putere; apoi îi părăsea şi pe cei ridicaţi din propria-i voinţă. În acest fel, expunîndu-i pe mai marii zilei rînd pe rînd resentimentelor publice — iubeau şi urau, înălţau şi prăbuşeau pe unii şi aceiaşi.

12 Aceasta era starea de spirit faţă de Caesar şi de Antonius cînd războiul izbucni din următoarea pricină. Antonius se dusese la Brundisium ca să primească trupele care se reîntorceau venind din Macedonia[33]. Caesar, la rîndul lui, trimisese şi el cîţiva oameni de încredere, cu misiunea de a împărţi bani, pentru a-şi atrage soldaţii; el însuşi, între timp, se îndreptă spre Campania unde adună o mare mulţime de oameni, îndeosebi pe teritoriul Capuei; toţi aceştia primiseră de la tatăl său, drept al cărui răsbunător se dădea, pămînt şi dreptul de cetăţenie. Le umplu apoi capul cu tot felul de făgăduieli şi de îndată le distribui cinci sute de drahme. Cu ajutorul acestor oameni îşi alcătui un corp de armată, denumit *evocati* (în limbă greacă, ar putea fi denumiţi *anakletoi*, „cei rechemaţi", deoarece, deşi fuseseră eliberaţi din armată, fuseseră din nou chemaţi în rîndurile ei). Caesar, în fruntea acestor trupe, se grăbi să intre în Roma înainte ca Antonius să se fi întors; aici, se duse în mijlocul poporului, unde spiritele erau bine dispuse în favoarea sa de către Canutius[34], şi ţinu un lung discurs în care aminti ce însemnase Caesar, enumerînd toate realizările acestuia; la urmă, adăugă multe deslușiri şi despre sine însuşi, e drept, în termeni moderaţi;

profită de ocazie să strecoare tot felul de acuzaţii la adresa lui Antonius, lăudă destoinicia trupelor care îl urmaseră, ca şi cînd acestea din propria lor iniţiativă veniseră să salveze Roma, îl aleseseră pe el drept conducătorul lor şi îi dăduseră însărcinarea să le reprezinte în Adunarea Poporului.

După ce a fost acoperit cu elogii de cei dinadins adunaţi în acest scop şi de trupele ce-l însoţeau — se îndreptă spre Etruria ca să ridice şi de acolo noi contingente. Iată care au fost măsurile luate de Caesar.

13 Antonius a fost la început primit cu multă căldură de soldaţii care se aflau la Brundisium[35], deoarece aceştia îşi închipuiau că vor primi de la el mai mult decît se aşteptau de la Caesar. După părerea lor, Antonius era cu mult mai avut decît Octavius. Cum Antonius nu făgăduise decît o sută de drahme pentru fiecare ostaş[36], s-au produs dezordini; Antonius a poruncit ca unii răzvrătiţi să fie executaţi, printre aceştia se aflau şi cîţiva centurioni, iar el, împreună cu soţia sa, asistară la execuţie. Aceste măsuri contribuiră deocamdată la liniştirea spiritelor[37]. Dar, cînd porniră la drum spre Gallia* şi ajunseră în dreptul Romei, soldaţii se răsculară din nou şi, fără să mai ţină seama de ofiţerii pe care îi aveau în frunte, trecură în mare număr de partea lui Caesar[38]. Pînă şi legiunea denumită Martiana, cît şi legiunea a patra, în întregime, trecură de partea lui Caesar. Acesta, primindu-le în rîndul trupelor sale şi nepregetînd să împartă aceleaşi sume de bani, a atras de partea lui şi pe mulţi alţii. Pe neaşteptate a pus mîna pe toţi elefanţii de care dispunea Antonius — întîlnindu-i pe cînd erau duşi în convoaie.

Antonius, după ce în timpul popasului pe care-l făcu la Roma îşi termină anumite treburi şi primi jurămîntul de credinţă al soldaţilor cîţi îi mai rămăseseră şi al senatorilor care îl însoţeau, de teamă ca nu cumva să izbucnească o mişcare şi în Gallia, se grăbi să se îndrepte într-acolo. Caesar însă, fără să-i dea răgaz, îl urmări îndeaproape[39].

* Gallia Cisalpină.

14 Guvernatorul teritoriului Galliei era Decimus Brutus. Antonius îşi pusese mari speranţe în el, ca unul care fusese ucigaşul lui Iulius Caesar. Iată însă ce s-a întîmplat. Decimus, care avea deplină încredere în Caesar (căci acesta nu formulase nici o ameninţare faţă de ucigaşi) şi vedea în Antonius, om înzestrat cu nespusă ambiţie, nu numai duşmanul lui Octavius Caesar, ci şi propriul său duşman, cît şi al tuturor acelora care aveau oarecare putere — nu a închinat steagul înaintea lui. La primirea acestei veşti, Caesar s-a văzut pus în mare încurcătură, neştiind ce să facă. Ura lui îi cuprindea pe amîndoi, dar nu avea cum să se lupte în acelaşi timp cu fiecare în parte. Nu era pregătit îndestul ca să atace pe oricare din cei doi şi, afară de aceasta, chiar dacă ar fi avut curajul s-o facă, se temea ca nu cumva să-i împingă spre o raliere de forţe şi să fie nevoit să lupte împotriva a doi duşmani deodată. Făcîndu-şi deci socotelile, trase concluzia că lupta împotriva lui Antonius începuse, de fapt, sub auspicii deosebit de ameninţătoare. Momentul potrivit pentru răzbunarea tatălui său nu venise încă. Aşadar, Octavius se apropie de Decimus. Tînărul Caesar ştia prea bine că dacă Decimus ar fi ieşit victorios din situaţia grea în care se afla, datorită ajutorului primit de la el, pe viitor nu părea a fi un adversar greu de doborît; în schimb, în Antonius vedea un duşman care oricînd putea redeveni puternic. Atît de mare era prăpastia ce-i despărţea.

15 Octavius trimise lui Decimus o solie pentru a-i propune să lege prietenie şi să devină aliaţi, în cazul cînd nu l-ar fi primit pe Marcus Antonius. Această atitudine a avut ca urmare ridicarea unui val de simpatie pentru Octavius Caesar printre locuitorii Romei.

Pe acea vreme, cum sfîrşitul anului se apropia, şi cum nici unul din cei doi consuli nu era de faţă[40] — Dolabella fusese trimis mai înainte de Antonius în Syria — la propunerea tribunilor au fost aduse în Senat elogii publice lui Octavius şi lui Decimus, cît şi soldaţilor care îl părăsiseră pe Antonius[41].

Pentru a putea ţine în deplină linişte şedinţele la începutul anului următor şi a delibera despre situaţia nou creată — Senatul a dat o hotărîre ca Adunarea Senatului să fie păzită de gărzi înarmate. Aceste măsuri de prevedere au găsit aprobarea multor altor locuitori ai Romei care pe atunci se găseau în capitală, căci Antonius nu era bine văzut de nimeni, în primul rînd de Cicero[42]. Din sentimente de adîncă şi înverşunată ură faţă de Antonius, Cicero îl cultiva pe Caesar şi în măsura în care putea, cu vorba şi cu fapta, îl sprijinea pe acesta din urmă, pricinuind numai rău celuilalt[43]. Din aceeaşi cauză, deşi părăsise capitala pentru a-şi însoţi fiul, trimis la studii la Atena, se întoarse acasă de îndată ce a fost înştiinţat că războiul a izbucnit între cei doi.

16 Iată evenimentele petrecute în cursul acestui an în care, la adînci bătrîneţe, s-a stins din viaţă şi Servilius Isauricus[44]. Am amintit acest fapt pentru a pomeni de vîrsta înaintată a lui Isauricus, cît şi pentru a observa că romanii de atunci venerau nespus pe cetăţenii învestiţi cu demnităţi deosebite şi nutreau nemărginită ură faţă de acei care s-ar fi arătat necuviincioşi cu aceştia, în împrejurări oricît de neînsemnate. Isauricus, de pildă, mergînd odată pe jos, a întîlnit un călăreţ, care, în loc să descalece şi să-i facă loc, a dat pinteni calului; după un timp, Isauricus l-a recunoscut pe omul acela pe cînd era judecat în faţa unui tribunal; povestind judecătorilor cele întîmplate, acuzatul, fără să i se fi dat măcar cuvîntul — a fost condamnat în unanimitate.

17 În timpul consulatului lui Aulus Hirtius şi Caius Vibius (acesta din urmă, deşi tatăl său fusese înscris pe tabelele de proscrişi din timpul lui Sulla, a fost totuşi ales consul), Adunarea Senatului s-a întrunit şi discuţiile începute în prima zi a lunii[45] s-au prelungit fără întrerupere timp de încă trei zile. Profund impresionaţi de războiul care bătea la uşă şi de ivirea nenumăratelor prevestiri rele, senatorii nu-şi întrerupseră dezbaterile asupra treburilor publice şi nu ţinură seamă că acele zile erau nefaste. Trăs-

nete căzură adesea şi unele din ele loviră pînă şi sanctuarul lui Iupiter Capitolinus, care se află în templul Victoriei[46]; se iscă un vînt puternic ale cărui rafale a smuls stelele votive[47] aşezate în jurul templului lui Saturn şi a celui al Bunei Credinţe, le-a spart în bucăţi şi a împrăştiat frînturile; aceeaşi furtună a prăvălit la pămînt şi a sfărîmat statuia Minervei Protectoare, închinată de Cicero în Capitoliu înaintea plecării sale în exil[48]. Această întîmplare i-a prevestit lui Cicero însuşi sfîrşitul care-l aştepta.

Semnele funeste ce s-au arătat în acel început de an au îngrozit şi inimile cetăţenilor de rînd. Pe de-asupra a avut loc şi un puternic cutremur de pămînt; un taur sacrificat pe altarul zeiţei Vesta a sărit în sus după ce fusese înjunghiat de preoţii oficianţi. Afară de aceste semne atît de grăitoare, aş mai putea aminti că cerul a fost brăzdat de o lumină care s-a ridicat dinspre răsărit şi a coborît către apus; un astru necunoscut a strălucit pe cer cîteva zile la rînd. Lumina soarelui părea că vrea să se micşoreze şi să se stingă; apoi s-a zărit soarele încercuit parcă de trei cununi; spice de foc înconjurau una din cununi, aşa că niciodată vreo altă prevestire nu a fost mai limpede decît aceasta. Trei oameni erau doar atotputernici (mă refer la Caesar, la Lepidus şi la Antonius), şi, din aceştia trei, singur Caesar dobîndi victoria.

Iată deci cum stăteau lucrurile. În popor circulau tot felul de cîntecele care vesteau prăbuşirea regimului republican. Un stol de corbi, pătrunzînd în templul Dioscurilor au nimicit cu ciocurile lor numele consulilor Antonius şi Dolabella, înscrise pe o tablă de marmură. Haite de cîini alergau noaptea prin tot oraşul, şi adăstînd adesea în preajma casei marelui pontif Lepidus, umpleau văzduhul cu urletele lor. Eridanul*, după ce se revărsă din belşug şi inundă ţinutul prin care curgea, dintr-odată îşi retrase apele şi lăsă pe uscat puzderie de şerpi; de asemenea, nenumărate specii de peşti au fost zvîrlite de apele mării spre ţărm, în direcţia gurii Tibrului. După toate acestea, izbucni şi ciuma. Molima bîntuia, ca să zicem aşa, în toată Italia.

* Padul

Din această pricină a fost dat un decret în vederea reconstruirii Curiei Hostilia şi de umplere cu pămînt a bazinului unde se ţinuse bătălia navală[49].

Cu toate aceste măsuri, grozăvia molimii nu părea că poate fi stăvilită. Printre altele, Vibius, pe cînd săvîrşea sacrificiul obişnuit la Kalende[50], pierdu pe unul dintre lictorii săi, care căzu mort pe loc. Se înţelege deci pentru ce senatorii nu-şi întrerupseră dezbaterile în acele zile şi, printre numeroşii oratori care au luat cuvîntul, susţinînd păreri opuse, a vorbit şi Cicero[51].

18 „Senatori, motivele care m-au hotărît să-mi scurtez lipsa din ţară, deşi plecasem cu gîndul să stau ceva mai mult pe meleaguri străine şi care m-au determinat să mă reîntorc în grabă ca să vă fiu de ajutor în cît mai multe privinţe, aţi avut prilej să le ascultaţi mai înainte, cînd am vorbit în faţa voastră despre cele ce mă frămîntau. Într-adevăr, n-aş fi putut răbda să trăiesc sub o putere totalitară, într-un regim de tiranie, în care n-aş fi avut cum să particip la treburile Senatului, nici să vorbesc liber, fără să mă simt în primejdie, în care nici măcar n-am cum să-mi duc viaţa, pentru binele vostru, fără a o irosi; în altă ordine de idei — dacă s-ar fi ivit cumva prilejul de a înfăptui ceva necesar — n-aş fi pregetat să-mi fac datoria, chiar pîndit de primejdii. După părerea mea, aşadar, de datoria unui om cinstit ţine şi grija de a se cruţa pe sine însuşi pentru binele obştesc, de a veghea să nu-şi dea viaţa de prisos. Fie prin vorbe, fie prin fapte, un asemenea om nu trebuie să scape nimic din vedere — chiar dacă în interesul patriei ar fi nevoit să îndure neajunsuri".

19 „În situaţia actuală, prin grija lui Caesar, au fost luate numeroase măsuri de prevedere ca atît voi, cît şi eu, să putem delibera nestingheriţi asupra celor ce avem de îndeplinit. Afară de aceasta, pentru că şi voi aţi dat un decret ca întrunirile Senatului, deocamdată, să fie străjuite de o gardă înarmată, trebuie ca tot ce avem de discutat şi de hotărît să le facem în aşa fel încît să reglementăm şi

prezentul, să prevedem şi viitorul, cu scopul ca niciodată să nu mai fim siliţi să emitem decrete în împrejurări asemănătoare. Cît de grele sînt, cît de încărcate de pericole, cîtă chibzuinţă şi grijă necesită cele ce avem de dus la bun sfîrşit aţi dovedit că ştiţi prea bine, fie şi prin această singură măsură de pază. Desigur, dacă aţi fi avut libertatea să ţineţi dezbaterile în ordinea şi în liniştea zilelor obişnuite — n-ar fi fost nevoie să decretaţi ca Senatul să aibă o gardă[52]. Aşadar, ţinînd seama de soldaţii care ne străjuiesc, este de datoria noastră să aducem la îndeplinire o hotărîre importantă, indiferent care, ca să nu ne facem de rîs în ochii lumii după ce am cerut străji sub cuvîntul unor temeri îndreptăţite în timp ce noi tot tărăgănam lucrurile, de parcă n-am fi ameninţaţi de nici o primejdie şi i-am şi adus pe ostaşi în preajma noastră sub un simplu pretext, chipurile, ca să apere Roma de Antonius, dar, în fapt, pentru a-i dărui aceste trupe alături de care să ne combată; ca şi cînd Antonius ar mai avea nevoie de aceste întăriri pentru a spori celelalte legiuni pe care şi aşa le adună împotriva patriei, cu gîndul ca să nu îndrăzniţi nici măcar astăzi să daţi vreun decret împotriva lui!"

20 „Mai sînt totuşi unii care merg cu nerušinarea pînă acolo încît îndrăznesc să afirme că Antonius nu vine cu război împotriva Romei, care ne socot atît de săraci cu duhul încît îşi închipuie că, lăsîndu-ne convinşi, mai degrabă vom pleca urechea la cuvintele lor, decît vom urmări acţiunile lui Antonius. Şi cine oare să fie acela care, închizînd ochii asupra faptelor lui Antonius — acea expediţie împotriva aliaţilor noştri, întreprinsă fără ordinul Senatului sau al Adunării Poporului, încălcările de hotare, asediile unor oraşe, ameninţările pe care ni le adresează nouă tuturor şi speranţele ce-l îndeamnă să săvîrşească toate acestea — ar fi dispus să aleagă calea pierzaniei, pentru a fi ascultat glasul acestor oameni, minciunile lor, prin care caută să ne ameţească, spunînd cîte în lună şi în stele[53]. În ce mă priveşte sînt aşa de departe să consider că cele ce săvîrşeşte sînt fapte de om care respectă legalitatea, fapte de om cinstit, încît, dimpotrivă, ţinînd seama

că a renunţat la guvernămîntul Macedoniei care-i căzuse la sorţi şi că a preluat samavolnic guvernămîntul Galliei, asupra căruia nu avea nici un drept — că a preluat comanda legiunilor trimise de Iulius Caesar împotriva parţilor, deşi în Italia nu exista nici umbră de pericol[54] — că a părăsit Roma în plină durată a consulatului ce-l exercita, pentru a răspîndi în jur numai jafuri şi ruine — susţin că, încă de multă vreme, Antonius este duşmanul nostru, al tuturora!"

21 „Dacă atunci nu v-aţi dat poate seama de îndată, dacă nu v-aţi manifestat mînia pentru fiecare act săvîrşit de Antonius, acel om, chiar din acest motiv, cu atît mai mult trebuie să stîrnească indignarea. Într-adevăr, deşi observă comportarea voastră, nu încetează să comită noi nedreptăţi şi, conştient de posibilitatea de a obţine iertare pentru greşelile sale anterioare, merge tot mai departe, plin de nepăsare, din ticăloşie în ticăloşie încît a ajuns la o răscruce unde se cuvine pedepsit fără zăbavă. Pe de altă parte, voi nu mai prididiti să faceţi faţă cerinţelor legate de treburile statului atunci cînd prea bine vedeţi şi vă faceţi socoteala că omul care în nenumărate rînduri v-a arătat un adînc dispreţ — în împrejurări atît de grele — este peste putinţă să fie adus de bună voie la sentimente mai bune, numai prin măsuri blînde şi purtare omenească. Se cere aşadar, negreşit, fie şi împotriva voinţei lui, chiar dacă n-aţi făcut-o mai înainte, să fie oprit pe calea armelor".

22 „Deoarece a obţinut voturile voastre pentru anumite decrete, parte prin metode de convingere, altele însă prin mijloace violente, să nu credeţi că din această pricină a păcătuit mai puţin şi că merita o pedeapsă mai blîndă. Dimpotrivă, însuşi acest fapt cere ca pedeapsa să-i fie dată în chip exemplar. Pe lîngă că intenţiona să pună la cale nenumărate fapte reprobabile, unele le-a şi înfăptuit chiar, prin mijlocirea voastră; în schimb, cîştigurile pe care le-a dobîndit de la voi, smulse prin înşelăciune, de la nişte oameni neştiutori şi neprevăzători în acţiunile lor,

constrînşi să-i dea votul, le-a întors împotriva voastră. Cum altfel să-mi închipui că de bună voie aţi renunţat la guvernămîntele distribuite fiecăruia de Iulius Caesar, de Senat, numai pentru a-i îngădui acestui om să împartă după bunul lui plac tot felul de favoruri prietenilor şi tovarăşilor ce-i are, să-l trimită în Macedonia pe propriul său frate, Caius, şi să-şi atribuie Gallia, cu legiuni cu tot, trupe pe care nici gînd n-avea să le pună în slujba voastră? Nu vă aduceţi aminte cum a făcut tot ce-a vrut în zilele grele şi tulburi care au urmat după asasinarea lui Iulius Caesar, cînd vă lua părtaşi la unele din actele sale[55], prin violenţii, în momente nepotrivite, sau cînd singur, din propria-i hotărîre, mai făcea pe de-asupra tot felul de samavolnicii, răspîndind groază printre cetăţeni? Căci s-a folosit împotriva voastră de ajutorul soldaţilor, şi încă de acela al soldaţilor barbari[56]! Şi să se mai mire cineva dacă în acele vremuri s-au luat anumite măsuri care n-ar fi trebuit luate — cînd nici acum măcar n-avem posibilitatea de a vorbi şi de a acţiona aşa cum se cuvine, fără o gardă în spatele nostru! Dacă şi atunci am fi fost înconjuraţi de o asemenea gardă, Antonius n-ar fi obţinut cele ce, se va spune, le-a obţinut, şi nici mai tîrziu, întărit de succesele obţinute, n-ar mai fi putut trece la înfăptuirea planurilor sale.

Aşadar, toate cîte se pare că i le-am acordat dînd ascultare poruncilor, constrîngerilor, cu feţele acoperite de lacrimi, nimeni să nu ni le ia în nume de rău, considerîndu-le drept acţiuni legale şi îndreptăţite. Nici măcar în dreptul privat tot ceea ce apare a fi rezultatul unei constrîngeri nu este socotit valabil".

23 „Dealtfel, cele ce aveţi impresia că le-aţi decretat, vă veţi convinge că nu sînt lucruri capitale şi că nu depăşesc uzanţele legale. Ce rău vedeţi oare în faptul că Macedonia sau Gallia vor fi guvernate de cutare în locul cutăruia? sau ce supărare dacă unui consul i se acordă comanda unor corpuri de armată? Ceea ce este însă rău, foarte rău, este că asistăm la pustiirea pămînturilor noastre,

la asedierea cetăţilor aparţinînd aliaţilor, la înarmarea soldaţilor noştri împotriva noastră, la risipirea averilor noastre în propriul nostru detriment. Iată lucruri pe care nici nu le-aţi votat, nici n-aţi avut de gînd să le decretaţi. Aşadar, dacă l-aţi împuternicit pe Antonius prin anumite legi, aceasta să nu însemne că îi îngăduiţi să facă şi ce nu se cuvine; şi nici dacă a obţinut din partea voastră cîteva concesii, să nu consideraţi că-şi poate permite orice şi lua măsuri în afara prevederilor legale. Dimpotrivă, tocmai din acest motiv capital nu merită decît ură şi dorinţă de răzbunare — pentru că a îndrăznit să se folosească împotriva voastră de cinstirea şi de bunele sentimente ce i-aţi arătat, nu numai în împrejurările actuale, ci şi în toate celelalte încercări.

Vă rog să luaţi seama. Dînd ascultare sfaturilor mele, aţi votat legea prin care se stabilea pacea şi înţelegerea între păturile sociale. Antonius, oficial numit să se ocupe de aducerea la îndeplinire a acestei hotărîri — s-a comportat în aşa fel, luînd ca pretext organizarea funeraliilor lui Iulius Caesar, încît puţin a lipsit să nu dea pradă flăcărilor întreg oraşul. Totodată, a poruncit ca numeroşi cetăţeni să fie ucişi. Aţi confirmat prin voturile voastre toate donaţiile făcute unor anumiţi oameni de Caesar şi toată legislaţia acestuia, nu pentru că totul ar fi fost desăvîrşit (multe lasă încă de dorit), ci ţinînd seama de avantajul faptului de a nu clinti nimic din loc, pentru ca astfel să se ajungă la o convieţuire lipsită de neîncredere şi bănuială[57]. Învestit cu putere pentru a aduce la îndeplinire hotărîrile voastre, Antonius a şters dintr-o trăsătură numeroase realizări ale lui Iulius Caesar şi, le-a înlocuit cu altele. Ţinuturi, dreptul de cetăţenie şi de imunitate, tot felul de alte privilegii, le-a ridicat de la acei care le deţineau, fie particulari, fie demnitari, fie comunităţi orăşeneşti, şi le-a dăruit altora, lipsiţi de asemenea beneficii, falsificînd documentele aflate în testamentul lui Caesar. De la acei care se împotriveau să-i cedeze confisca totul, inclusiv donaţiile, iar acelora care îi satisfăcuseră cererile, le revindea împreună cu bunurile răpite şi alte bunuri, de proveniență străină. Prevăzînd ce avea să se întîmple, aţi

hotărît printr-un decret ca după moartea lui Iulius Caesar să nu se ridice nici un monument comemorativ în cinstea vreunei donații făcute de acesta[58]. Și totuși, hotărîrea a fost încălcată de nenumărate ori, iar Antonius susținea că este necesar să se facă o selecție printre legatele găsite în testamentul lui Caesar și apoi să se treacă la aducerea lor la îndeplinire. În consecință, i-ați îngăduit în mod legal să discute aceste propuneri cu fruntași ai orașului. El însă, fără să-i pese de nimeni, a îndeplinit de capul lui, singur, tot ce-a vrut, cu privire la legislație, la exilați și cîte altele despre care pomeneam adineaori. Acesta este chipul în care Antonius înțelege să se conformeze hotărîrilor voastre".

24 „S-a mărginit el oare la astfel de încălcări și, în rest, s-a dovedit un diriguitor fără prihană? Unde oare? În ce fel? N-a fost el acela care, împuternicit cu ridicarea și inventarierea sumelor de bani lăsate de Caesar prin testament, în folos obștesc, a prădat acești bani, parte dăruindu-i creditorilor ce-i avea, parte cheltuindu-i în petreceri desfrînate, pînă la ultima lețcaie[59]? E adevărat că nu și-a luat numele de dictator, devenit odios în urma domniei lui Iulius Caesar — nume pe care l-ați șters pentru totdeauna din constituția statului — în stare parcă, prin sine însuși să provoace numai rău. În schimb, învestit cu titlul de consul, s-a comportat ca un dictator, fără să țină seama de nimic. N-ați fost voi cei care l-ați proclamat, prin vot, drept magistratul în atribuțiile căruia intra restabilirea bunei înțelegeri? El însă, din proprie inițiativă, a dezlănțuit un război de mari proporții împotriva lui Octavius Caesar și a lui Decimus, pe care voi i-ați încărcat cu elogii; acest act este lipsit de justificare, profund nedrept. Ar mai fi zeci de alte lucruri de spus dacă cineva și-ar da osteneală să cerceteze pas cu pas sarcinile administrative pe care le-ați încredințat lui Antonius, în calitate de consul. El însă, departe de a se comporta conform datoriei, măcar în unele privințe, folosindu-se de puterea cu care fusese învestit chiar de voi, a făcut tocmai contrariul de ce trebuia, în pofida intereselor voastre. Așa-

dar, aveți cumva de gînd să luați asupra voastră aceste fărădelegi? Mărturisi-veți oare că sînteți făptașii tuturor crimelor, numai pentru că i-ați încredințat ocîrmuirea și dreptul de control în treburile publice? Așa ceva este potrivnic bunului simț. Să presupunem că un general sau un trimis plenipotențiar nu își face datoria. Răspunderea faptului nu vă revine vouă, acelora care l-ați trimis. Ar fi nemaipomenit dacă toți cei care primesc o anumită însărcinare s-ar bucura de cîștiguri și de cinstiri — și ar îngădui ca voi să fiți copleșiți de critici și învinuiri."

25 „Așadar, nu se cade să-l luați în seamă cînd spune: „Voi doar mi-ați încredințat guvernămîntul Galliei, voi mi-ați poruncit să administrez banii statului, voi mi-ați dat comanda legiunilor întoarse din Macedonia". Într-adevăr, toate acestea au fost supuse votului, dacă este să spunem lucrurilor pe nume, și dacă nu-i cumva necesar ca Antonius să fie cel pedepsit pentru faptul în sine, adică pentru că v-a silit să votați decretele. Totuși, nici cînd nu i-ați îngăduit pe cale legală să-i readucă pe exilați, să substituie legile, să scoată la mezat dreptul de cetățenie și diferite imunități, să prade averea statului, să jefuiască bunurile aliaților[60], să semene groaza pe teritoriul cetăților, să încerce a deveni tiranul propriei sale patrii. Nimănui altuia nu i-ați îngăduit să facă tot ce-i trece prin cap, deși ați votat multe decrete în favoarea multora ci, întotdeauna, ați căutat să-i pedepsiți pe acei care se comportau astfel. Dacă veți da ascultare cuvintelor mele, așa s-ar cuveni să-l pedepsiți și pe acesta. Căci s-a purtat întocmai după cum singuri știți și ați văzut cu ochii voștri, nu numai în împrejurările menționate, ci aproape în toate acțiunile pe care le-a înfăptuit de cînd a luat în mîini frînele puterii".

26 „Voi trece bucuros sub tăcere detaliile legate de viața lui particulară, excesele lipsite de scrupul și lăcomia de care dă dovadă. Dar asta nu înseamnă că nu s-ar putea găsi numeroase și jalnice scăderi și în această latură a existenței lui Antonius! Pe Hercule, mă sfiesc să înșir

lucruri pe care, dealtfel, le ştiţi la fel de bine ca şi mine: felul în care şi-a petrecut viaţa încă din copilărie, felul revoltător în care şi-a încheiat anii tinereţii; tăinuitele lui desfrîuri, prostituţia pe care nu şi-a dat silinţa să o ascundă; şi cîte n-a încercat atîta vreme cît a putut-o duce şi cîte n-a făcut, cînd s-a ivit prilejul! Ce mai orgii, ce mai chefuri, şi tot ce urmează după asemenea ticăloşii. Este peste putinţă ca un om care a crescut într-un mediu atît de imoral, lipsit de simţul pudoarei, să nu-şi pîngărească tot cursul vieţii. Din acest mediu, în care şi-a petrecut viaţa particulară, a răspîndit infamia şi lăcomia de avuţii şi în viaţa publică[61].

Pe Iupiter, toate acestea le trec însă cu vederea, cît şi călătoria făcută în Egipt, ca să-l întîlnească pe Gabinius[62], cît şi fuga în Gallia, la Iulius Caesar[63], ca să nu mi se aducă învinuirea de a fi prea minuţios; aş încerca un sentiment de ruşine în faţa voastră, cei care, cunoscîndu-i scăderile, l-aţi numit totuşi tribun al plebei, comandant al cavaleriei, şi culmea — pînă şi consul! Mă voi mărgini, deocamdată, să evoc acele fapte spre care s-a lăsat tîrît, acele acte nedemne săvîrşite în timpul acestor magistraturi".

27 „În calitate de tribun al plebei, mai mult decît oricare altul v-a împiedicat să rezolvaţi cu bine greutăţile întîmpinate. Făcînd mare zarvă, el singur dintre toţi s-a opus la împăciuirea comună a cetăţenilor. Ceva mai tîrziu, după ce-aţi votat, plini de obidă, tocmai datorită acestei purtări, decretele pe care le-aţi adoptat — a găsit de cuviinţă să fugă din oraş, părăsindu-şi magistratura, el căruia nici una dintre legi nu-i îngăduia să lipsească o singură noapte. Primit ca transfug în tabăra lui Iulius Caesar, l-a adus împotriva patriei. În ce vă priveşte, v-a alungat atît din Roma cît şi de pe teritoriul Italiei[64]. Pe scurt, el poartă principala răspundere a tuturor suferinţelor pe care le-aţi îndurat în continuare pe vremea războaielor civile. Dacă, în acea vreme, Antonius n-ar fi acţionat împotriva intenţiilor voastre, Caesar n-ar fi putut găsi nici un pretext ca să pornească luptele şi nici n-ar fi

putut, încălcînd decretele, să strîngă o forţă armată destul de însemnată, cu toată îndrăzneala lui nebunească. Poate, ar fi renunţat de bună voie la o parte din legiuni sau, poate s-ar fi văzut constrîns să adopte o atitudine mai înţeleaptă. Iată însă că apare Antonius, care îi oferă pretextele, năruind în acelaşi timp autoritatea Senatului şi încurajînd spiritele revoltate din armată. El a fost acela ce a aruncat sămînţa relelor care de atunci încoace au încolţit[65], el a fost un flagel comun, nu numai pentru noi, ci aproape pentru întreaga omenire, aşa cum odinioară zeii au arătat-o fără înconjur. Pe cînd aducea în faţa voastră admirabilele sale legiuni, văzduhul se cutremura de trăsnete şi fulgere. Ticălosul, fără să-i pese cîtuşi de puţin, deşi pretindea că este augur, a răspîndit, aşa cum spuneam, cele mai cumplite rele nu numai în capitală, ci şi în întreaga lume.

28 „După toate acestea, mai este oare nevoie să spun cum a făcut de-a rămas în funcţia de comandant al cavaleriei un an întreg, lucru fără precedent pînă acum?[66] Să amintesc oare că atunci cînd se afla în mijlocul vostru venea beat, că în adunările publice, în timp ce-şi ţinea cuvîntările, voma chiar din înaltul tribunei[67]? Că tot soiul de desfrînaţi, bărbaţi şi femei, comedianţi, comediante îl urmau peste tot, pe drumurile Italiei[68], însoţiţi de lictori care purtau fasciile împodobite cu laur? Să mai spun că singur, dintre toţi oamenii, a îndrăznit să cumpere bunurile lui Pompeius, scoase la mezat, fără consideraţie nici faţă de sine însuşi nici faţă de memoria acestui om? Plin de bucurie, a pus mîna pe averea aceluia pe care astăzi încă îl jelim din suflet. Ceva mai mult. S-a aruncat asupra avutului lui Pompeius ca şi asupra multor altor posesiuni străine cu speranţa că nu va plăti nici un ban[69]. Pînă la urmă, cu chiu şi vai, a fost silit să-şi achite datoria, căci chiar şi Iulius Caesar l-a recunoscut drept vinovat. Pe de altă parte, tot ce-a agonisit, sume considerabile stoarse prin toate mijloacele posibile, le-a cheltuit la jocuri de noroc, în orgii, le-a mîncat şi le-a băut ca o Charybdă[70]. Dar prefer să trec peste asemenea amănunte".

29 „Ce să mai vorbim despre prejudiciile aduse statului, despre omorurile săvîrşite deopotrivă în toate sectoarele capitalei, cum ar putea cineva să tacă, avînd cunoştinţă de cele petrecute? Vă aduceţi aminte cum, nesuferit prin simpla lui înfăţişare, s-a făcut în ochii voştri mai nesuferit încă prin actele ce le-a comis? Tocmai el, o Pămînt, o Zei, a îndrăznit pentru prima oară aici, între aceste ziduri ale Romei, în For, în Senat, pînă şi în Capitoliu, să îmbrace toga pretextă şi să se încingă cu o sabie, să se folosească de lictori şi totodată să se înconjoare de o gardă. Apoi, atunci cînd ar fi putut să potolească mişcările de răzvrătire provocate de alte grupări, nu numai că n-a făcut-o, ci a încercat să vă dezbine, deşi eraţi dornici de bună înţelegere, fie prin propriile lui uneltiri, fie prin intermediul altora[71].

Luînd pe rînd partea diferitelor grupări, sau dimpotrivă, luptînd împotriva lor — el s-a făcut în primul rînd vinovat de uciderea atîtor membri ai acestor facţiuni cît şi de faptul că nu toate ţinuturile din Pont şi din Parthia au fost de îndată cucerite după victoria obţinută împotriva lui Pharnakes. Din pricina faptelor lui, Iulius Caesar a fost nevoit să revină în mare grabă, fără să fi putut desăvîrşi — cu toate că-i stătea în putere — opera începută[72].

30 „Aceste încercări nu l-au cuminţit totuşi. În timpul consulatului ce l-a exercitat, a intrat în For gol, da, senatori, gol şi înmiresmat, sub cuvînt că sărbătorea Lupercaliile. Ajuns aici, s-a îndreptat însoţit de lictori spre tribună, în faţa căreia a început să ţină un discurs. Aşa ceva, de cînd există Roma, nimeni nu ştie să fi făcut vreun consul, vreun pretor, vreun tribun sau un edil. Fără îndoială, Lupercaliile se celebrau pe atunci şi el se afla în fruntea Colegiului iulian[73]. Arta de a ţine un discurs o învăţase de la Sextus Clodius, care-l instruise în schimbul a două mii de plethre, dăruite din ţinutul Leontinum[74].

„Dar erai consul, prea bunule (mă adresez ţie ca şi cum ai fi de faţă), şi nu se cădea, nu-ţi era îngăduit într-o asemenea situaţie să iei cuvîntul în For, înaintea Rostrelor,

de faţă cu noi toţi, ca să ne sileşti să privim corpul tău minunat, plin şi gingaş, să ascultăm totodată cuvintele acelea uluitoare, rostite de o voce care răspîndea miresme impure (prefer să spun cam aceasta despre gura ta, decît altele). Se prea poate ca Lupercaliile să nu fi fost celebrate întocmai cum s-ar fi cuvenit. Tu însă ai întinat întreaga Romă, ca să nu mai vorbesc de cele ce-ai cuvîntat. Cine oare nu ştie că a fi consul înseamnă să ocupi o demnitate aparţinînd întregului popor, magistratură a cărei importanţă se cuvine pretutindeni respectată, consulului nefiindu-i îngăduit să se înfăţişeze fără veşminte sau avînd o atitudine nedemnă?

31 „S-ar putea bănui, mai degrabă, că Antonius a urmat pilda din vechime dată fie de Horatius, fie de Clelia[75]. Aceasta, îmbrăcată din cap pînă în picioare, a traversat fluviul înot; Horatius, s-a aruncat în valuri fără a-şi lepăda armele. Ar fi un lucru admirabil, nu-i aşa? să-i ridicăm o statuie lui Horatius, ca să poată fi văzut cum a sărit, cu arme cu tot, în mijlocul Tibrului, în vreme ce consulul îşi expune goliciunea în For.

Dar ei, cei de odinioară, ne-au scăpat de la pieire şi ne-au eliberat de primejdia robiei. Antonius în schimb, atît cît i-a stat în putere, ne-a suprimat orice urmă de libertate, nimicind temeinic orînduirea democratică, înlocuind consulul cu un stăpîn, dictatorul cu un tiran. Vă amintiţi doar, cele ce-a rostit, cînd s-a îndreptat spre tribună, cele ce-a săvîrşit, cînd a urcat treptele? Cel care a îndrăznit, roman fiind, învestit cu magistratura consulară, să numească pe altcineva „rege" al romanilor, în plin For roman, la picioarele tribunei închinate Libertăţii[76], de faţă cu Adunarea poporului, cu Senatul, apoi, să-i aşeze de îndată acestuia pe frunte o coroană şi să rostească cuvinte mincinoase, în vreme ce-l ascultam cu toţii — anume că noi eram aceia care îi dăduserăm însărcinarea să spună şi să înfăptuiască asemenea lucruri[77] — vă întreb, ce alte grozăvii n-ar fi în stare să mai îndrăznească — de la ce fapte cumplite s-ar mai abţine?"

32 „Așadar, Antonius, noi am fost cei care te-am împuternicit, tocmai noi, care i-am alungat pe Tarquinii, noi, care l-am prețuit pe Brutus, noi, care l-am azvîrlit de pe stîncă pe Capitolinus și l-am condamnat la moarte pe Spurius[78]. Și tot noi te-am însărcinat să saluți pe cineva cu numele de „rege" — după ce, în prealabil, proclamaserăm acest nume ca fiind odios, iar apoi, din aceeași pricină, am suprimat și titulatura de „dictator"? Oare ordinul de a proclama pe cineva tiran l-ai primit tot din partea noastră, noi, care l-am alungat pe Pyrrhus din Italia, care l-am alungat pe Antiochus dincolo de Taurus[79], care am scăpat Macedonia de sub jugul tiraniei?[80] Nu, o jur pe fasciile lui Valerius[81] și pe legea Porcia[82]! nu, o jur pe piciorul lui Horatius[83] și pe mîna lui Mucius[84]; nu, pe lancea lui Decius[85] și pe jungherul lui Brutus[86]! Tu însă, ticălosul ticăloșilor, te-ai milogit, te-ai rugat în genunchi să devii sclav — așa cum a făcut Postumius[87], ca să fie predat samniților — sau Regulus[88], ca să fie predat cartaginezilor — sau Curtius[89], ca să fie prăvălit în prăpastie. Unde găsit-ai oare scris că locuitorii Cretei, după guvernarea lui Brutus, își vor recăpăta libertatea, în vreme ce noi, după moartea lui Caesar, i-am acordat acestuia guvernarea Cretei printr-un decret al Senatului[90]?"

33 „Și acum, după ce ați pătruns miezul funestei lui gîndiri, așa cum s-a manifestat în numeroase împrejurări, deosebit de grave, îl veți lăsa oare nepedepsit? Veți aștepta ca realitatea să vă deschidă ochii de ce este în stare Antonius, înarmat, el, care, fără puterea armelor a săvîrșit astfel de isprăvi? nu cumva sînteți de părere că nu aspiră la tiranie, că nici prin gînd nu-i trece să o dobîndească — ci dimpotrivă, că va izgoni din cugetul său această ispită, care i se cuibărise în minte — și că va renunța la speranța de a deveni rege, pentru care, fără să fie tras la răspundere, a luptat și cu vorba, și cu fapta? Cine să fie oare acela care să nu treacă la acțiune într-un moment prielnic, spre propriul lui folos, după ce a susținut, prin viu grai — pentru că la început nu avea alt mijloc — pe

un altul, în cele ce întreprindea? Și cine oare, după ce-a avut îndrăzneala să proclame un tiran peste propria lui patrie și propria lui ființă — n-ar fi dispus la rîndu-i să-și însușească puterea regală?"

34 Prin urmare, dacă pe acea vreme l-ați cruțat, îndreptați-vă ura, acum cel puțin împotriva lui, pentru faptele de odinioară — și feriți-vă de a-i îngădui să aducă la îndeplinire cele ce și-a propus, în caz că toate îi vor merge din plin. Luați seama ca de aici înainte să nu mai aveți nimic a pătimi, trăgînd învățături din isprăvile lui anterioare, rod al unei îndrăzneli nemaipomenite. Cineva ar fi putut răspunde că, pe atunci, Iulius Caesar bine a procedat cînd s-a ferit să primească numele de „rege" și diadema[91]. Vina lui Antonius rămîne însă în picioare, căci el i-a oferit cinstiri care lui Caesar nu-i plăceau. A făcut oare Caesar inițial o greșeală cînd a admis să asculte și să privească la așa ceva? Judecînd drept, dacă Caesar a meritat să plătească cu viața această vină, nu s-ar cuveni, cu atît mai mult, ca Antonius, care declară că dorește tirania, să fie hărăzit pierzaniei?[92] Că așa stau lucrurile reiese cu prisosință și din cele spuse mai înainte dar mai cu seamă dacă-i vom cerceta purtarea din ultima vreme. Din ce oare altă pricină, cînd putea să-și vadă de treabă în tihnă, a încercat să tulbure lucrurile și să stîrnească războaie? Și de ce, cînd putea rămîne acasă, la adăpost de primejdii, a preferat să pornească o expediție înarmată și să se războiască? Pentru ce, cînd mulți alții nici nu au vrut să se ducă în provinciile atribuite de sorți, acest om, nu numai că-și asumă răspunderea să preia guvernarea Galliei, asupra căreia n-avea nici un drept, ci și constrînge provincia să-l accepte, împotriva voinței locuitorilor? Pentru ce, după hotărîrea lui Decimus Brutus de a se preda, de a-și preda trupele și orașele. Antonius, în loc să-i imite pilda, îl ține pe mai departe asediat?[93] Nu văd altă dezlegare decît faptul că pregătește împotriva noastră atît forțele de sub comanda lui Brutus, precum și toate celelalte trupe".

35 „Deşi vedem cu ochii noştri ce se petrece, amînăm mereu să luăm o hotărîre, ne comportăm fără vlagă, pregătim ascensiunea unui asemenea tiran. Cum să nu ne ruşinăm de o asemenea atitudine, cînd înaintaşii noştri, crescuţi în robie, năzuiau spre libertate — în vreme ce noi care ne-am bucurat de avantajele libertăţilor politice, căutăm de bună voie să ajungem robi? După ce am sfărîmat cu bucurie monarhia instituită de Caesar — şi să recunoaştem că de la Caesar ne-au rămas şi multe înfăptuiri bune — să ridicăm în locul acestuia, cu ştiinţă, un stăpîn care este cu mult mai prejos decît fostul dictator? După victoriile obţinute în urma campaniilor sale, Caesar a cruţat pe mulţi. Antonius, în schimb, nici nu a aşteptat să pună mîna pe putere, că a şi ucis în propria lui casă, de faţă cu soţia care a văzut spectacolul — trei sute de soldaţi, printre care se aflau şi centurioni, cu nimic vinovaţi[94]. Sîngele acestora a stropit femeia din cap pînă în picioare. Vă întreb atunci, un asemenea om, care s-a comportat atît de crud faţă de cei pe care ar fi trebuit să-i cîştige de partea lui, nu credeţi că, dacă ar birui, ar fi în stare să ne provoace nouă, tuturor, cele mai cumplite suferinţe? Pînă acum a dus o viaţă din cele mai desfrînate. Cum să ne închipuim că o dată stăpîn pe situaţie, cu armata în mînă, nu se va deda la cele mai înfiorătoare crime?

36 „Aşadar, nu aşteptaţi nepăsători sosirea catastrofei pentru a vă schimba atitudinea. E mai prudent să luaţi din vreme măsuri, înainte de a cădea pradă suferinţii. Este nespus de greu, atunci cînd ţi-a stat în putere să preîntîmpini lucrurile rele, să te căieşti amar că s-au întîmplat, numai fiindcă le-ai trecut cu vederea. De asemenea, nu e bine ca închizînd ochii asupra celor ce se petrec să simţiţi nevoia unui nou Cassius sau a altor Brutii. Ar fi de-a dreptul de rîs ca atunci cînd sîntem pe deplin în stare să ne ajutorăm noi înşine, în împrejurarea de faţă, să-i căutăm după aceea pe eliberatorii noştri, pe care nu se ştie dacă îi vom găsi, mai ales urmînd cărarea pe care mergem. Şi cine fi-va oare acela care să-şi primejduiască

viaţa pentru un regim democratic, cînd vede cum gata sîntem să purtăm jugul robiei?

Faptul că Antonius nu se opreşte în planurile ce le pune la cale şi că atît din depărtare cît şi în cele mai mici amănunte caută să-şi consolideze poziţia împotriva noastră, nu mai este pentru nimeni o taină. Nu are alt ţel, cînd se războieşte cu Decimus şi asediază Mutina, decît acela de a obţine o victorie, a deveni stăpîn şi pe acele meleaguri, pentru a-şi spori forţele împotriva noastră. Căci din partea locuitorilor Mutinei nu a îndurat nici un neajuns care să justifice o răzbunare. În altă ordine de idei, nu doreşte să-şi însuşească tocmai posesiunile lor, numai de dragul unei cuceriri, expunîndu-şi viaţa şi îndurînd greutăţi, ca în schimb, cu bună ştiinţă, să nu se atingă de bunurile noastre, noi care stăpînim şi tot ce aparţine Mutinei şi multe altele. Să aşteptăm deci ca Antonius, după ce se va fi întărit prin această cucerire şi prin altele încă, să devină un duşman greu de combătut? Să-i dăm crezare cînd ne înşeală tot timpul, ducîndu-ne cu vorba că nu împotriva Romei duce războiul?"

37 „Cine poate fi atît de sărac cu duhul încît să judece situaţia mai degrabă după cuvintele, decît după faptele lui Antonius, şi să se întrebe dacă într-adevăr poartă sau nu război împotriva noastră? În ceea ce mă priveşte nu-i pentru prima dată — de cînd a fugit din Roma, de cînd a pornit o campanie împotriva aliaţilor noştri, atacîndu-l pe Brutus şi asediind cetăţile — că demasc relele intenţii ce le are faţă de noi[95]. Ceva mai mult chiar, mă străduiesc să arăt că şi mai înainte, nu numai după moartea lui Caesar, ci şi în timpul vieţii acestuia, prin purtarea sa nedemnă şi josnică, s-a dovedit a fi duşman, un om care unelteşte împotriva constituţiei şi a libertăţii noastre. Cine altul, iubitor de patrie, nutrind ură împotriva tiraniei, ar fi săvîrşit ceva din multele şi feluritele nelegiuiri înfăptuite de Antonius? Încă de odinioară şi de pretutindeni s-a stabilit vinovăţia lui ca duşman. În clipele de faţă, iată care este situaţia. Dacă vom acţiona de îndată şi cît se poate mai repede, hotărîndu-ne să-l pedepsim, vom

recîştiga tot ce-am pierdut din vina noastră; dacă însă vom amîna mereu lucrurile şi vom aştepta răbdători pînă ce va mărturisi făţiş că este un trădător — vom greşi în toate privinţele. Nu va face un asemenea lucru nici măcar atunci cînd se va îndrepta cu trupele sale împotriva Romei, aşa cum n-au făcut-o nici Marius, nici Cinna, nici Sulla[96]. Dar, odată stăpîn pe putere, — va reedita toate grozăviile care s-au petrecut pe timpul celor pe care i-am amintit, dacă nu şi mai rău. Altul este cîntecul acelora care năzuiesc cu orice preţ să înfăptuiască ceva şi alta le este purtarea după ce-au izbîndit. Pentru a ajunge la victorie, orice prefăcătorie este bună. Odată ţelul atins, nu mai pun nici o frînă la orice dorinţă ar avea. Apoi, să ţinem seama că cei care sînt urmaşii unor astfel de oameni, plini de cutezanţă, întotdeauna tind să-i depăşească, animaţi de gîndul că sînt hărăziţi să facă lucruri extraordinare, neobişnuite, demne doar de ei singuri, acoperind cu dispreţ înfăptuirile de mai înainte, pe care le desconsideră".

38 „În lumina acestor precizări, o senatori, să nu mai zăbovim, nici să nu ne lăsăm furaţi de o dulce nepăsare în împrejurările de faţă, ci să ne luăm măsurile de siguranţă pentru viitor.

Nu e oare ruşinos faptul că Octavius Caesar, abia ieşit din rîndul copiilor şi de curînd înscris în tagma adolescenţilor[97] să arate o grijă aşa de susţinută faţă de binele obştesc, că a mers pînă la a-şi cheltui propria-i avere pentru cauza comună şi recrutările de soldaţi[98], în vreme ce noi nu numai că nu am făcut nimic din cîte ar fi trebuit, dar nu am ridicat nici măcar un deget ca să-l ajutăm — deşi prin faptele sale ne-a dovedit cu prisosinţă bunele sentimente ce le are faţă de noi? Cine nu ştie că Antonius, fără doar şi poate, — dacă Octavius Caesar n-ar fi sosit cu soldaţii recrutaţi din Campania — s-ar fi azvîrlit asupra Romei tocmai de la Brundisium, tîrînd după sine legiunile ce le avea?[99] Încă un lucru deosebit de semnificativ. Veteranii se înfăţişează şi vor să ne susţină în împrejurările prin care trecem fără să ţină seama de

vîrstă nici de rănile ce le-au căpătat odinioară, luptînd pentru apărarea noastră. Noi în schimb, departe de a aproba oficial războiul declarat de ei, ne dovedim cu atît mai nevrednici faţă de cei care se expun primejdiei. Într-adevăr, îi lăudăm pe soldaţii care luînd seama la mîrşăviile lui Antonius l-au părăsit, deşi era învestit cu funcţia consulară, trecînd de partea lui Octavius Caesar, adică de partea noastră. Dar, faptele săvîrşite de aceşti oşteni, pe care le aplaudăm din toată inima, întîrziem să le sancţionăm printr-un decret. Cu toate acestea sîntem recunoscători lui Brutus de a nu-l fi primit de la bun început pe Antonius în Gallia iar acum, pentru acţiunile sale de a-l fi oprit să înainteze în fruntea unei armate. De ce oare nu procedăm şi noi la fel ca Brutus? De ce nu-i imităm pe cei a căror prevedere şi dreaptă judecată o tot lăudăm?

39 „Pentru noi nu rămîn decît două căi de ales: sau să recunoaştem deschis că aceştia, mă refer la Caesar, la Brutus, la veterani, la legiuni, au înţeles greşit, cum stau lucrurile şi ca atare se cuvine să-şi primească pedeapsa — de vreme ce, fără autorizaţia votului dat de Senat sau de noi soldaţii au îndrăznit să-şi părăsească consulul, iar Caesar şi Brutus, pactizînd laolaltă, să-şi înfrăţească armele împotriva lui; sau să mărturisim că Antonius încă de multă vreme, prin înseşi actele ce le-a comis împotriva noastră, s-a declarat singur duşmanul tuturor şi că merită pe deplin, printr-o înţelegere unanimă, să fie aspru pedepsit de forurile îndreptăţite[100]. Nimeni nu poate nega că această din urmă soluţie este nu numai întrucîtva mai dreaptă, ci şi mai de folos. Antonius nu ştie nici măcar să conducă treburile statului (mă întreb, cum de-ar şti, individ care şi-a petrecut viaţa numai în chefuri şi la jocurile de noroc) şi nici n-are în preajmă pe cineva de oarecare valoare. Iubeşte numai pe cei deopotrivă cu el şi doar acestora le împărtăşeşte planurile pe care le dezvăluie mai mult sau mai puţin. Şi totuşi se arată a fi extrem de nesigur pe sine în primejdiile cele mai grave şi neîncrezător la culme chiar faţă de cei mai dragi prieteni. Amîndouă

aceste scăderi nu se potrivesc cu rangul unui comandant, priceput în meseria armelor.

40 „Nu este o taină că după ce a răscolit valurile luptelor civile împotriva noastră — în perioada care a urmat s-a expus cu nemărginită prudenţă pericolelor ce-l pîndeau. A rămas, din laşitate, cît a putut mai mult la Brundisium. Puţin a lipsit ca Iulius Caesar, părăsit de Antonius, sprijinindu-se pe propriile sale forţe, să nu se prăbuşească. În perioada tuturor campaniilor care au urmat, în Egipt, împotriva lui Pharnakes, în Africa, în Iberia — el a stat frumos deoparte. Şi cine nu ştie că după ce l-a atras pe Clodius de partea sa şi s-a folosit, pentru cele mai înfiorătoare acţiuni, de funcţia de tribun pe care acesta o deţinea, l-ar fi ucis cu propria-i mînă, dacă eu aş fi acceptat să intru în joc[101] şi că după ce a fost cvestorul lui Caesar, în timpul propreturii din Spania a dictatorului, după ce a fost cooptat în tribunat în pofida părerii generale şi mai apoi, deşi a primit de la Caesar bani cu nemiluita şi cinstiri peste orice închipuire — s-a străduit să-i insufle dorinţa de a deveni suveran şi, mai mult decît atît, l-a împins spre prăpastia urii celor din jur, de unde i se trage în cea mai mare măsură şi moartea".

41 „Deşi aşa stau lucrurile, a pretins cîndva că eu am fost cel care am pus la cale asasinarea lui Caesar[102]. Peste toate, mai este şi aşa de nesocotit încît are îndrăzneala, în chip mincinos, să-mi aducă asemenea elogii. Cît despre mine, eu nu pretind că Antonius l-a ucis pe Caesar chiar cu mîna lui (nu fiindcă n-ar fi vrut s-o facă, ci fiindcă s-a temut), dar afirm că dictatorul a pierit în urma acestor uneltiri, puse la cale de Antonius. Căci omul care a încercat să confere complotului urzit împotriva lui Caesar o bază de dreptate a fost acela care l-a chemat cu numele de „rege", care i-a dăruit diadema, care l-a denunţat faţă de prietenii săi.[103] Desigur, personal sînt satisfăcut de dispariţia lui Iulius Caesar, eu care în afară de libertate nu am avut nimic de cîştigat; Antonius în schimb se arată profund mîhnit, el, care a risipit întreaga agoniseală a lui

Caesar şi a înfăptuit tot felul de incorectitudini la adăpostul mincinos al testamentului lui Caesar, el, care, în cele din urmă, se arată atîta de grăbit ca să preia succesiunea puterii regale".

42 „Dar, ca să revin la cele ce spuneam, Antonius nu posedă nici una din calităţile unui general strălucit sau ale unui învingător pe cîmpul de bătălie; şi nici legiunile care i s-au alăturat nu sînt numeroase şi renumite pentru capacitatea lor de luptă. Cei mai vajnici şi cei mai buni dintre soldaţi l-au părăsit[104]. Pe Iupiter, nu mai are nici măcar elefanţii! Oamenii, cîţi îl mai înconjură se dedau, de preferinţă, batjocurii şi jafului, în ţinuturile aliaţilor fără să le mai fie gîndul la război. Cea mai bună dovadă despre natura înclinaţiilor lor trebuie căutată în însuşi faptul că au rămas sub comanda militară a unui astfel de om, iar dovada laşităţii ce-i stăpîneşte — în prelungirea asediului Mutinei — pe care nici acum n-au izbutit s-o cucerească. Aceasta este situaţia în care se află Antonius şi trupele ce-l însoţesc. Situaţia lui Octavius Caesar şi a lui Brutus, cît şi aceea a partizanilor lor, este în sine greu de zdruncinat. Caesar, fără îndoială, a atras de partea lui un mare număr dintre soldaţii lui Antonius, iar Brutus îl ţine departe de Gallia. În cazul cînd v-aţi hotărî şi voi să-i sprijiniţi pe Caesar şi pe Brutus, mai întîi, aducîndu-le elogii pentru cele ce-au înfăptuit în calitate de cetăţeni neînvestiţi cu o magistratură, apoi, întărind acţiunile săvîrşite şi conferindu-le, pentru viitor, un aspect de legalitate — în cele din urmă, trimiţînd la război pe cei doi consuli[105] — este peste putinţă ca Antonius să se mai bucure de sprijinul acelora care acum îl însoţesc. Să presupunem, prin absurd, că trupele nu-l vor părăsi. Antonius tot va fi copleşit de numărul potrivnicilor reuniţi, cărora nu le va putea ţine piept. Părerea mea este că de îndată ce va prinde de veste că aţi dat aceste decrete va depune armele de bunăvoie şi se va pune la dispoziţia voastră. Se poate ca, în caz contrariu, să fie făcut prizonier în urma unei singure bătălii.

Iată părerile mele pe care acum le expun față de voi. Dacă aș mai fi fost încă consul, m-aș comporta în toate privințele la fel ca și prima oară — atunci cînd v-am apărat împotriva lui Catilina și a lui Lentulus[106], ultimul rudă cu Antonius, vrăjmași care vă doreau numai răul".

43 Să presupunem că cineva dintre cei de față socoate că cele auzite au fost spuse cu dreaptă judecată și, cu toate acestea, rămîne la părerea că mai înainte de toate se cuvine să fie trimisă o delegație la Antonius. Apoi, după ce veți fi aflat care-i sînt intențiile — dacă nu cumva, de bunăvoie, este dispus să renunțe la ostilități și să se supună dispozițiilor date de voi — dacă acel cineva s-ar exprima în sensul unei abțineri, și ar fi de acord cu o declarație de război numai în cazul cînd Antonius ar continua să-și mențină atitudinea (într-adevăr, aflu că unii au intenția să vă sfătuiască în acest sens) — în aparență, ar face un lucru foarte lăudabil, dar în fapt, un lucru înjositor și plin de primejdie pentru stat.

Vă întreb, n-ar fi oare rușinos să ne folosim de crainici și de misiuni diplomatice trimise la concetățeni[107]? Cînd este vorba despre alte neamuri, se impune, negreșit necesitatea de a lua un prim contact prin mijlocirea solilor și împuterniciților; dar cînd sînt în joc cetățeni care s-au făcut vinovați — aveți datoria de a-i pedepsi fără zăbavă, prin decrete emise împotriva lor, dacă puteți să-i urmăriți pe această cale, în urma unei drepte judecăți, sau pe calea armelor, dacă au ales și ei această cale.

Asemenea oameni sînt doar sclavii voștri, ai poporului și ai legislației, cu vrerea sau fără vrerea lor. Așadar, nu trebuie să-i cruțăm prin vorbe mieroase, nici să-i tratăm ca pe niște oameni liberi, ci să-i urmărim întocmai ca pe sclavii fugari și să-i pedepsim fără milă.

44 „Nu-i oare cutremurător faptul că el n-a pregetat să vă facă rău, iar voi zăboviți într-una să vă răzbunați? De multă vreme are armele în mînă și duce război în adevăratul înțeles al cuvîntului. În acest timp, voi vă pierdeți vremea dînd decrete și trimițînd solii. Pe cel care

l-am surprins de multă vreme că săvîrșește acte nedrepte să-l luăm oare cu binișorul, cu silabe și cuvinte? În așteptarea cărei îmbunătățiri? Sperați cumva să-și plece urechea la spusele voastre sau să resimtă oarecare rușine și respect? Cum s-ar putea întîmpla așa ceva cînd Antonius a mers atît de departe încît chiar de-ar voi, nu mai este cu putință să se considere, alături de voi cetățean, într-o orînduire democratică.

Dacă în adevăr ar fi vrut să trăiască împreună cu voi în condiții de egalitate și comunitate în drepturi — încă de la bun început n-ar fi trebuit să se apuce de asemenea lucruri. Și dacă a înfăptuit cele ce știți, pentru că și-a pierdut mințile sau fiindcă s-a pripit, oricum ar fi, s-ar fi cuvenit să renunțe de bunăvoie la greșelile din trecut. Acum, odată ce s-a pus în afara legilor și a constituției și a dobîndit în urma acestei situații oarecare putere și autoritate, nu mai are altă cale de ales și nici nu se mai poate supune decretelor voastre. Este necesar ca un astfel de cetățean să fie pedepsit cu armele pe care chiar el le-a ridicat împotriva voastră".

45 „Și acum, mai mult ca oricînd, amintiți-vă de acest cuvînt pe care Antonius însuși l-a rostit: „Nu există scăpare dacă nu veți fi învingători"[108] Cei care vă îndeamnă să-i trimiteți o solie nu fac altceva decît să vă întîrzie și, de aici, urmarea este că și aliații voștri nu se mai grăbesc, descurajați de nepăsarea voastră. Antonius, în schimb, este liber să opereze în liniște, așa cum vrea, să-l prindă pe Decimus, să asedieze Mutina, să cucerească toată Gallia[109]. Se va întîmpla ca noi să ne trezim lipsiți de orice mijloc de a-l mai constrînge, aflîndu-ne la bunul lui plac, nevoiți să-l cultivăm și să ne închinăm pînă la pămînt înaintea lui. Înainte de a încheia, încă ceva despre trimiterea unei solii. Antonius, dinadins nu v-a lăsat a înțelege ce are de gînd să facă, pentru ca voi cei dintîi să porniți la acțiune. În ce mă privește, și din această pricină și din multe altele, vă sfătuiesc să nu mai întîrziați și să tot amînați ci să începeți, cît mai grabnic, lupta împotriva lui Antonius, făcîndu-vă socoteala că în majoritatea cazurilor îndrep-

tarea situației depinde mai repede de mersul evenimentelor decît de întrebuințarea forței. Spusele mele pot fi pe deplin înțelese numai dacă veți ține seama că eu nu sînt dispus să renunț la pace (dacă într-adevăr asta se cheamă pace) — condiție în care mă bucur de cea mai mare trecere, în care mi-am dobîndit averea și renumele — pentru a vă sfătui să începeți războiul, dacă n-aș socoti această hotărîre cu adevărat folositoare".

46 „Și pe tine, Calenus[110] și pe toți ceilalți care gîndesc ca tine, vă sfătuiesc să îngăduiți Adunării Senatului să voteze în liniște decretele necesare și nu din simpatie personală pentru Antonius să trădați interesele comune tuturor. În ce mă privește, senatori, iată ce gîndesc. Dacă îmi veți da ascultare, din toată inima vreau să ne bucurăm împreună și de libertate, și de siguranța zilei de mîine. Dacă însă veți hotărî altfel, prefer moartea unei astfel de vieți. Niciodată pînă acum teama de moarte nu m-a împiedicat să-mi spun deschis părerile. Și tocmai prin această atitudine am cules cele mai frumoase izbînzi.[111] Dovadă stau decretele votate cu privire la organizarea de sacrificii și de serbări în cinstea înfăptuirilor din timpul consulatului meu, cinstire fără precedent pentru cineva care nu s-a distins printr-o acțiune pe cîmpul de luptă. Și acum cu atît mai puțin mi-e frică de moarte. Sfîrșitul, pentru mine nu ar fi prea timpuriu, mai ales după scurgerea atîtor ani de la încheierea consulatului meu[112]. Aceleași gînduri, vă amintiți cred, le-am depănat în fața voastră și pe vremea consulatului meu, în scopul de a fi auzit în tot ce aveam de spus, fără nici o clipire în fața morții. Cel mai groaznic lucru care ar putea să mi se întîmple ar fi acela de a mă simți înfricoșat în fața cuiva, pentru soarta voastră și de a primi robia cuiva, alături de voi. De aici socot că ni s-ar trage și nefericirea și prăbușirea, nu numai a trupului nostru, ci și a spiritului, și a bunului nostru renume, datorită singur căruia putem ajunge într-un chip oarecare nemuritori. În schimb, a muri cuvîntînd și acționînd pentru binele vostru, iată ce consider echivalent cu nemurirea".

47 „Dacă și Antonius ar fi recunoscut acest adevăr, niciodată n-ar fi ajuns pînă la asemenea fapte, ci ar fi preferat să moară, aidoma bunicului său[113], decît să se comporte așa cum a făcut Cinna, ucigașul acestuia. Căci nu mult timp după aceea Cinna a fost asasinat la rîndul lui, atît pentru a plăti această crimă, cît și pe celelalte. Iată de ce purtarea lui Antonius mă uimește și în această privință, căci imitînd acțiunile lui Cinna nu se teme, totodată, să n-aibă parte de un sfîrșit asemănător. Bunicul, prin moartea de care a avut parte, îi lăsa ca moștenire lui Antonius posibilitatea de a se impune ca o personalitate. Dar nu mai este demn să fie salvat datorită meritelor strămoșești, el, care n-a avut ambiția să se ia la întrecere cu bunicul lui și nici n-a moștenit nimic din averea părintelui său[114]. Cine oare nu știe că și în timpul vieții lui Caesar, și după aceea, Antonius a rechemat pe mulți din exil, prin ordine în scris, dar că pe propriul său unchi nu l-a ajutat?[115] A readus pe Lenticulus, tovarășul său de jocuri de noroc, cel exilat pentru viața sa nelegiuită; și pe Bambalion, renumit pentru însăși această poreclă[116], căruia îi arătă nețărmurită dragoste în vreme ce cu cele mai apropiate rude se poartă așa cum am spus, de parcă le-ar purta ură pentru că s-a născut din neamul lor. Așadar, dacă n-a binevoit să primească moștenirea părintească — a pus mîna pe bunurile multor altora unii, pe care nu i-a văzut și nici n-a auzit de ei vreodată, alții, care și astăzi sînt în viață. Pe aceștia i-a jefuit și i-a prădat în așa fel încît nu-i mai poți deosebi de cadavre"[117].

CARTEA XLVI

1 După acest discurs al lui Cicero, Q. Fufius Calenus[1] se ridică şi vorbi astfel: „Departe de mine gîndul de a lua apărarea lui Antonius sau de a-l ataca pe Cicero (în nici un caz, în timpul unor dezbateri atît de importante ca cele de faţă[2], nu socot că trebuie întreprins ceva în sensul celor două propuneri, ci, fără ocol, fiecare să arate ceea ce gîndeşte; prima propunere este de competenţa unui tribunal; a doua, de competenţa unei adunări deliberative); totuşi, de vreme ce, împins de ura ce-i dezbină, Cicero a încercat să-l ponegrească în chip şi fel pe Antonius — pe care, dacă într-adevăr a fost vinovat, s-ar fi cuvenit să-l dea în judecată — iar apoi a amintit şi numele meu, în termeni veninoşi, ca şi cum pentru el n-ar exista altă cale să-şi arate vigoarea talentului decît împroşcînd cu noroi, fără reţinere, pe anumiţi oameni — este de datoria mea să spulber anumite acuzaţii ce mi se aduc şi, la rîndul meu, să formulez altele; fac acest lucru în scopul ca îndrăzneala ce-l caracterizează — dacă ar fi lipsită de frîul unei contradicţii şi însoţită de tăcerea mea, care ar putea apărea drept semnul unei conştiinţe vinovate — să nu se întoarcă în favoarea lui şi ca, pe de altă parte, voi, înşelaţi de cele ce-a rostit, să nu luaţi o hotărîre pripită cu privire la Antonius, lăsîndu-vă tîrîţi de şuvoiul poftelor lui pătimaşe, în loc să ascultaţi de vocea raţiunii, în folosul intereselor de stat".

2 „Vă asigur că nu are nimic altceva de gînd decît să ne îndemne iarăşi la răscoală, după ce vom fi uitat să mai veghem la măsurile cele mai potrivite pentru asigurarea liniştii publice. Şi asta nu o face pentru prima oară. Chiar din prima zi, de cînd a păşit în viaţa publică, nu a pregetat să întoarcă totul cu susul în jos. N-a fost oare el cel care a înlesnit ciocnirea dintre Caesar şi Pompeius şi l-a împiedicat pe Pompeius să se împace cu Caesar?

Şi n-a fost tot el omul care v-a îndemnat să votaţi acel şir de decrete împotriva lui Antonius, datorită cărora l-a învrăjbit cu Caesar, ca apoi să-l sfătuiască pe Pompeius să părăsească Italia şi să se strămute în Macedonia[2]? Nu oare aceasta a fost sorgintea tuturor nenorocirilor prin care am trecut de atunci? Dar pe Clodius, prin mîna lui Milo, şi pe Caesar, prin intermediul lui Brutus, cine să-i fi ucis[4]? Şi cine să fie acela care l-a împins la război pe Catilina împotriva noastră şi l-a exterminat pe Lentulus, fără judecată?

3 „Iată de ce mare mi-ar fi mirarea dacă, după ce v-aţi fi căit de toate cîte le-am înşirat şi aţi ştiut să-l pedepsiţi aşa cum se cuvine, v-aţi mai lăsa şi acum convinşi de acest om, care vorbeşte şi activează întocmai ca înainte. Nu vedeţi cum şi după moartea lui Caesar, cînd lucrurile care vă privesc direct s-au mai îndreptat, datorită îndeosebi lui Antonius (adevăr pe care nici Cicero însuşi nu-l poate nega), n-a găsit altceva de cuviinţă decît să plece în călătorie, încredinţat că este nepotrivit, ba chiar primejdios pentru el să trăiască alături de noi, în deplină înţelegere. Şi, de îndată ce-a fost înştiinţat că apele se tulbură iarăşi, iată-l că-şi ia rămas bun pentru lungă vreme de la fiul său şi de la oraşul Atena — pentru a se reîntoarce[5]. Dintr-odată, Antonius, pe care-l vorbea numai de bine[6], devine ţinta batjocurilor şi insultelor lui. În schimb, ia cu însufleţire partea lui Octavius Caesar, pe al cărui părinte l-a omorît, deşi, dacă s-ar ivi prilejul, n-ar pregeta să-i întindă o cursă şi acestuia[7]. Este infidel din fire şi bun numai să producă vărsări de sînge; are un caracter lipsit de fermitate, veşnic încurcînd şi răsturnînd lucrurile; schimbă mereu direcţia, întrecînd pînă şi întortocherile strîmtorii lîngă care s-a refugiat (atitudine care i-a şi atras de altfel epitetul de transfug)[8]. După părerea lui, voi toţi ar trebui să-l socotiţi prieten sau duşman pe cel pe care-l indică el.

4 „Iată aşadar motivele pentru care este bine să vă feriţi de acest om, şarlatan şi magician, care şi-a făcut averea

şi şi-a consolidat poziţia din nefericirea altora. Nu ştie altceva decît să ponegrească, să-i tîrască şi să-i sfîşie pe cei cu nimic vinovaţi, întocmai ca un cîine. Cînd, în sfîrşit, domneşte buna înţelegere, el cade într-o adîncă descurajare şi îl vezi cu ochii cum se topeşte. Nici prietenia, nici înţelegerea dintre noi, nici bunele raporturi cu alţii nu sînt în stare să-l satisfacă pe acest faimos orator. Pe ce căi credeţi voi oare că s-a îmbogăţit? Cum de-a devenit mare om? Din partea tatălui, un piuar, veşnic preocupat de culturile lui de struguri pentru stafide şi de livezile lui de măsline, nu poate avea pretenţii că este de neam ales sau că a moştenit avere. Părintele era un biet om, care abia ajungea să-şi ducă zilele din aceste îndeletniciri şi de pe urma meseriei de piuar. Zi şi noapte se ghiftuia cu bucatele cele mai de rînd. Educat în acest mediu, înţelegeţi acum de ce-şi îngăduie să-i calce în picioare pe cei care-i sînt superiori şi de ce foloseşte un vocabular injurios, auzit doar în ateliere şi la răspîntii"[9].

5 „Mai am ceva de adăugat. Ştiindu-te un asemenea om, care ai crescut despuiat — printre semeni despuiaţi — tot rînind murdăria de oi, de porci, pînă şi cea din latrine, ai îndrăznit, spurcatule, să te legi mai întîi de anii tinereţii lui Antonius, crescut, aşa cum se cuvenea pentru cineva dintr-un neam de vază, cu pedagogi şi profesori[10]. Ai cutezat apoi să-l acuzi că, atunci cînd a celebrat sărbătoarea patriotică a Lupercaliilor a pătruns gol în For.[11] Tu care, datorită meseriei părinteşti, te foloseai de veşminte străine date la curăţat, de care te dezbrăcau trecătorii ce-i întîlneai cînd îşi recunoşteau lucrurile, lămureşte-mă, rogu-te, ce-ar fi trebuit să facă un om învestit nu numai cu funcţia de preot, ci şi cu cea de conducător al colegiului de preoţi? Să nu conducă procesiunea? Să nu ţină sărbătoarea? Să nu aducă jertfe conform obiceiului din străbuni? Să nu se arate gol? Să nu se ungă cu ulei? Dar nu aceasta este ceea ce-i imput, zice Cicero, ci faptul că a ţinut o cuvîntare în For, în sensul în care a vorbit, fără să fi fost îmbrăcat. Vai, bine le-a mai învăţat pe toate, cîte se cuvin sau nu, în atelierul de curăţat haine, aşa încît

să-şi poată da seama dacă cineva a încălcat într-adevăr regulile bunei cuviinţe. Doar aşa este în stare, pe bună dreptate, să-i aducă aceste învinuiri lui Antonius!"

6 „În ce mă priveşte, voi spune în continuare, tot ce am de spus; deocamdată, doresc să-i pun o întrebare acestui om. N-ai fost tu oare cel nutrit din nefericile altora, educat printre dezastrele vecinilor din stînga şi din dreapta? Aceasta este pricina pentru care nu cunoşti nici o normă demnă de viaţa unui om liber, că ţi-ai constituit aici un soi de Colegiu, întocmai ca femeile stricate, unde tot aştepţi pe cîte unul gata să-ţi dea cîte ceva. La îndemînă ai tot felul de mijlocitori pentru a-ţi procura venituri, prin intermediul cărora te sileşti din răsputeri să afli cine l-a nedreptăţit pe cutare, sau se pare că l-a nedreptăţit, cine urăşte pe cine, cine şi cui întinde curse. Sări mereu în ajutorul unor astfel de cetăţeni şi aceasta este principala ta sursă de venituri, anume vînzarea de speranţe, care depind de jocul întîmplării. Te străduieşti să obţii voturile judecătorilor şi ca prieten nu-l ai decît pe cel care dă mai mult, iar ca duşmani pe toţi oamenii care nu se amestecă în asemenea socoteli sau pe aceia pe care-i bănuieşti că se adresează altui avocat.[12] Pe cei pe care-i ţii strîns în mînă te prefaci că nici nu-i mai cunoşti, că nu-i distingi din mulţime, iar clienţilor posibili, care-ţi ies în cale, le surîzi şi le faci temenele, întocmai ca hangiţele".

7 „Cît mai nimerit ar fi fost pentru tine dacă ai fi devenit un Bambalion — dacă într-adevăr există acest Bambalion — decît să-ţi fie ales un astfel de trai, în care trebuie negreşit sau să-ţi vinzi cuvîntul pentru a apăra dreptatea sau să-i scapi pe cei vinovaţi. Şi totuşi, nici măcar meseria asta nu eşti în stare s-o practici cu eleganţă, deşi ai petrecut trei ani la Atena. Mă întreb unde şi cum ai putea-o face, tu care te înfăţişezi întotdeauna tremurînd în faţa tribunalelor[14], de parcă te pregăteşti să lupţi cu arma în mînă şi părăseşti tribuna după ce ai bîiguit cîteva fraze lipsite de viaţă, fără să-ţi aminteşti cîte ai pregătit acasă şi fără să găseşti ceva de spus pe mo-

ment. Cînd este vorba să susţii şi să făgăduieşti ceva, nimeni nu te întrece în grozăvie, dar în focul dezbaterilor, afară de injuriile şi de calomniile ce le împarţi, te dovedeşti extrem de slab şi lipsit de personalitate. Crezi oare că nu se ştie că nici una din minunatele tale cuvîntări, pe care le-ai publicat, n-au fost rostite, şi că pe toate le-ai aşternut pe hîrtie ceva mai tîrziu, întocmai acelora care meşteresc din lut figuri de generali şi comandanţi de cavalerie?[15] Dacă nu vrei să dai crezare vorbelor mele, adu-ţi aminte în ce chip l-ai acuzat pe Verres[16], cu toate că l-ai tratat după metodele învăţate din meşteşugul tatălui tău, atunci cînd urinai... Dar ezit să merg mai departe, de teamă ca nu cumva, înşirînd cu grijă calităţile tale, să nu las impresia că nu am nimic de spus în favoarea mea".

8 „Voi înceta acum să mai pomenesc despre toate acestea cît şi, pe Iupiter, despre afacerea cu Gabinius, pe care, după ce i-ai pus pe cap tot felul de acuzatori, l-ai apărat aşa de bine că a pierdut procesul.[17] Nici nu mai amintesc de acele scrieri pe care le-ai compus împotriva prietenilor tăi[18], faţă de care ai o conştiinţă atît de încărcată, încît nici nu îndrăzneşti să le publici. Şi cu toate acestea, nimic nu-i mai jalnic, mai demn de plîns, decît de a nu putea nega fapte dintre care, cea mai ruşinoasă, rămîne mărturisirea.

Dar trec peste acestea pentru a mă putea ocupa de restul acuzaţiilor.[19]

„Noi, după cum susţii, deşi am dăruit două mii de plethre* dascălului nostru din ţinutul Leontion, n-am învăţat nimic vrednic pentru această valoare.[20] În schimb, învăţătura pe care ai acumulat-o tu, cum să nu stîrnească admiraţia oricui? Dar despre ce este vorba? Ai învăţat să-l pizmuieşti întotdeauna pe cel mai tare decît tine, să-ţi arăţi mereu gelozia faţă de cel care ţi-o ia înainte, să-l ponegreşti pe cel care îţi este preferat, să-l sfîşii în bucăţi pe cel care a urcat treptele onorurilor şi a ajuns la putere,

* Măsură agricolă. *Plethron:* 29 600 m.

să-i urăşti fără distincţie pe toţi oamenii de bine, să te prefaci că-i iubeşti numai pe aceia de la care îţi închipui că vei avea un ajutor pentru a pune ceva rău la cale. Iată pentru ce veşnic îi asmuţi pe cei mai tineri împotriva celor mai în vîrstă şi îi părăseşti, după ce i-ai tîrît în vîltoarea primejdiilor, pe cei care, indiferent de împrejurări, ţi-au acordat încrederea".

9 „Dovada celor spuse este că n-ai săvîrşit nici o ispravă de seamă, demnă de un om renumit, nici în timp de război, nici în timp de pace. Ce victorii cîştigat-am oare în timpul conducerii tale? Ce ţinut am cucerit pe vremea consulatului tău?[21] Tot înşelînd pe unii şi pe alţii dintre fruntaşi şi tot umblînd pe căi strîmbe, guvernezi prin intermediul acestora şi toate le ticluieşti după bunul tău plac: în public, strigi cît te ţine gura, proferînd cu glas tare cuvinte ca acestea: „Singur eu vă iubesc" şi, după împrejurări: „. . . alături de cutare; toţi ceilalţi, în schimb, vă urăsc!" sau „Eu singur vă vreau binele, în vreme ce toţi ceilalţi vă întind felurite curse" şi multe altele asemănătoare. Prin astfel de palavre, pe unii îi trădezi, înălţîndu-i în slăvi şi făcîndu-i să se umfle în pene, iar pe ceilalţi, cîţi au mai rămas, îi înfricoşezi, pentru a-i transforma în acoliţi.

Să presupunem că cineva din mijlocul nostru, al tuturora, realizează ceva frumos, bucurîndu-se de succes. De îndată cauţi să i te opui, te înscrii să iei cuvîntul la acea problemă şi repeţi neobosit: „Eu am afirmat mai întîi acest lucru, eu am redactat textul decretului, prin mine s-a ajuns la acest rezultat". Dacă se întîmplă ceva ce n-ar trebui, te descotoroseşti de orice răspundere, învinuieşti pe toţi ceilalţi şi spui cam aşa: „Fost-am eu cumva cel care comanda armata? fost-am eu purtătorul de cuvînt? fost-am eu oare consulul?" şi injuriile continuă să cadă pretutindeni, asupra tuturor, pentru că pui mai mult preţ pe forţa cuvîntului care ai impresia că îţi conferă un aer de sinceritate absolută, decît pe latura utilitară a unui discurs[22]. În calitatea ta de orator n-ai adus nici o contribuţie remarcabilă".

10 Care să fie oare acel aspect din viaţa publică pe care tu l-ai îndreptat sau căruia i-ai dat un impuls sănătos? Pe cine oare, într-adevăr vinovat faţă de stat, l-ai denunţat în faţa justiţiei? Pe care conspirator real l-ai demascat în ochii noştri[23]? Ca să las restul la o parte, imputările ce i le aduci lui Antonius reprezintă o acumulare atît de mare de cele mai neînchipuite acuzaţii încît nici nu există pedeapsă vrednică de ele[24]. Te-aş întreba pentru ce, atunci cînd ai observat, după cum afirmi, chiar de la bun început, purtarea lui nevrednică faţă de noi, de ce nu i-ai făcut nici cea mai mică imputare, nu i-ai adus nici o acuzare? Abia astăzi ne denunţi cîte nelegiuiri a săvîrşit pe vremea tribunatului său, cîte acte de violenţă a făcut în timpul cît a fost comandantul cavaleriei şi cîte ticăloşii pe cînd era consul? Aveai pe atunci deplina libertate să obţii pentru Antonius pedeapsa meritată pentru absolut toate greşelile ce le-a săvîrşit[25]. În felul acesta ai fi dovedit că eşti cu adevărat un om care-şi iubeşte patria, iar noi am fi avut prilejul, fără nici un risc, să ne răzbunăm pentru nedreptăţile suferite. Din două una, sau ai aflat încă de atunci cum stau lucrurile şi n-ai avut destul curaj să te angajezi în luptă pentru binele nostru sau, nefiind în stare să dovedeşti vreuna din crimele lui Antonius, zadarnic îl vorbeşti acum de rău în fel şi chip".

11 „Că aşa stau lucrurile — senatori, voi arăta pe larg, analizînd fiecare din acţiunile lui Cicero.

Dacă Antonius, pe vremea cînd era tribun, a luat uneori cuvîntul în favoarea lui Caesar, acelaşi lucru l-au făcut şi Cicero, precum şi alţii, în favoarea lui Pompeius[26]. Şi atunci, de ce-l acuză pe Antonius că a preferat prietenia lui Caesar, trecînd sub tăcere propria-i atitudine şi faptele acelora care unelteau, plini de zel, împotriva lui Caesar? Antonius, pe acea vreme, a împiedicat votarea unor anumite decrete împotriva lui Caesar. Cicero, în schimb, condamna recunoaşterea oricărui act în folosul lui Caesar, pretinzînd că această împotrivire o făcea cu aprobarea unanimă a Senatului.

Mai întîi de toate, cum s-ar fi putut ca un singur om* să posede o putere atît de mare? În al doilea rînd, dacă într-adevăr a fost condamnat, prin anumite decrete, așa cum pretinde Cicero, anume din această cauză — de ce oare n-a fost și pedepsit? Răspunsul ar fi că a fugit, că s-a refugiat la Caesar[27]. Dar și tu, Cicero, acum, de curînd, n-ai plecat într-o călătorie[28], ci ai fugit, așa cum ai mai făcut odată, înainte vreme[29]. Ar fi bine să nu te pripești să ne acoperi de ocări care se întorc, de îndată, împotriva ta. Căci ceea ce-ai făcut tu atunci, temîndu-te de judecata tribunalului, nu înseamnă altceva decît că ai plecat în exil, că singur ai recunoscut pedeapsa ce-o meritai. Fără îndoială, rechemarea ta a fost oficială. Prin ce mijloace și prin intermediul cui a fost dat decretul, nu-i nevoie să spun. Dar în Italia n-ai pășit înainte de votarea acelui decret[30]. Antonius însă a plecat la Caesar pentru a-i relata cele întîmplate și s-a reîntors fără să fie nevoie de nici un decret. În cele din urmă, el a fost acela care a obținut de la Caesar pacea și prietenia pentru toți cei care se găseau pe atunci pe teritoriul Italiei, condiție de care ar fi avut parte și ceilalți cetățeni, dacă nu ar fi luat calea pribegiei, urmînd sfaturile tale".

12 „Deci, cu toate că așa stau lucrurile, ai îndrăzneala să afirmi că Antonius l-a împins pe Caesar să-și atace patria, să înceapă războiul civil și că el a devenit principala cauză a tuturor relelor cîte s-au abătut mai tîrziu pe capul nostru. Tu în schimb, tu cel care ai dăruit lui Pompeius și legiuni străine, și comanda supremă, ai încercat pe toate căile să-l lipsești pe Caesar de legiunile care-i fuseseră atribuite[31]. Tot tu ai fost acela care l-ai sfătuit pe Pompeius și pe consuli să nu accepte propunerile de împăciuire făcute de Caesar și să părăsească Roma, ba chiar și pămîntul Italiei[32]. Cînd Caesar a intrat în Roma, nici n-ai mai apucat să-l vezi, ci te-ai grăbit să fugi la Pompeius, în Macedonia. Și nici măcar aceluia nu i-ai dat o mînă de ajutor. Trecînd cu vederea cele întîmplate, de îndată ce

* Antonius

norocul nu i-a mai surîs, l-ai părăsit[33]. Așa se face că de la bun început n-ai acordat nici un sprijin cauzei lui Pompeius, în ochii tăi mai dreaptă decît cea a lui Caesar. În schimb, după ce ai provocat numai răscoale și ai stîrnit tulburări, ai stat la pîndă, pus la adăpost, ca să-i observi pe adversari. De îndată ce unul s-ar fi prăbușit, de parcă ar fi comis vreo nedreptate prin acest fapt, erai gata pregătit să-l părăsești, ca să te îndreptți spre cel mai puternic, ca și cum acesta ar fi fost cel mai drept.

Astfel, pe lîngă celelalte păcate cîte le ai, mai ești și un ingrat, care, nu numai că nu te mulțumești că ai scăpat cu viață, dar, după toate mai te și superi că n-ai fost numit comandant al cavaleriei!"

13 „Culmea este că ai și curajul să spui, cu o conștiință atît de încărcată ca a ta, că Antonius nu trebuia să rămînă timp de un an în postul de comandă a cavaleriei. În acest caz nici Caesar nu trebuia să-și mențină dictatura în tot timpul anului. Dar, fie legal, fie în mod forțat, ambele prelungiri au fost votate, votate de noi și aprobate atît de forul nostru cît și de Adunarea Poporului. Dacă ai vreo critică de adus, Cicero, atacă forurile legislative, în cazul cînd au încălcat uzanțele și nu pe aceia care, pe Iupiter, deoarece s-au arătat demni să primească asemenea cinstiri, au fost onorați în acest mod. Dacă pe acea vreme am fost siliți să procedăm astfel, datorită împrejurărilor atunci actuale, încălcînd obligațiile ce le aveam, de ce mai ridici acum acest cap de acuzare împotriva lui Antonius și n-ai luat atunci cuvîntul pentru a face opoziție, cînd aveai deplină posibilitate? Să-ți spun eu de ce, pe Iupiter, pentru că ți-era frică!

Și atunci, cum stau lucrurile? Tu, fiindcă ai tăcut, să fii iertat pentru lașitatea ta, în vreme ce Antonius, din cauză că ți-a fost preferat, să fie pedepsit pentru curajul arătat. Unde ai mai învățat asemenea principii de dreptate? Și unde oare ai citit astfel de principii de drept?"

14 „Mai departe. Antonius nu s-a purtat cum trebuie pe cînd deținea funcția de comandant al cavaleriei. Dar

pentru ce? Pentru că, susţine Cicero, a cumpărat bunurile care aparţinuseră lui Pompeius[34]. Dar de cîte ori, mulţi alţii, n-au cumpărat nenumărate alte bunuri fără ca nimeni să le fi adus o vină din asta? Şi apoi să fim drepţi, tocmai de aceea există bunuri confiscate, care se scot în vînzare şi sînt puse la licitaţie, pentru ca să-şi afle cumpărător.

N-ar fi trebuit ca bunurile lui Pompeius să fie scoase la mezat. În acest caz noi sîntem cei care am greşit, noi cei care am procedat rău, atunci cînd le-am confiscat: altfel spus, pentru a te scuti şi pe tine şi pe noi de o asemenea învinuire, C. Iulius Caesar a făcut în mod absolut un abuz de putere atunci cînd a poruncit acest lucru. Dar lui Caesar n-ai nimic să-i reproşezi.

Ei bine, aici se vede prostia acestui om. Pe Antonius îl acuză de două lucruri care se bat cap în cap, în primul rînd, că l-a sprijinit pe C. Iulius Caesar în majoritatea acţiunilor sale şi că, pentru aceasta, a primit în schimb recompense grase pe care, mai tîrziu, a trebuit să le plătească scump![35] În al doilea rînd, că, fără să fi primit moştenirea pămîntească şi după ce a mîncat tot ce posedase, întocmai unei Charybde[36] (Cicero evocă mereu amintirea Siciliei de parcă n-ar vrea să ne lase să uităm că acolo a fost exilat)[37], a scos în vînzare şi a valorificat bunurile achiziţionate".

15 „Acest orator preastrălucit poate fi dovedit că se contrazice nu numai în cele ce-am amintit, dar, pe Iupiter, şi în altele, ca de pildă, atunci cînd îl acuză pe Antonius că şi-a pus toată energia în slujba lui Caesar şi că, în consecinţă, a devenit principala cauză a războaielor civile; apoi, mustrîndu-l pentru laşitatea ce-a dovedit-o, îl acuză că n-a participat la nici o altă acţiune afară de campania din Tesalia[38]. Iată şi un alt cap de acuzare. Cicero spune că Antonius a readus la Roma pe anumiţi exilaţi şi îl blamează că l-a omis din lista acestora pe propriul său unchi, ca şi cînd cineva ar putea crede că unchiul lui Antonius n-ar fi fost cea dintîi persoană pe care ar fi rechemat-o, dacă aşa ceva i-ar fi stat în putinţă[39]. Niciodată Antonius n-a auzit nici cel mai neînsemnat cuvînt de ocară din

partea rudei sale, pe care nici el n-a acuzat-o cu nimic, precum Cicero ştie foarte bine. În noianul de neadevăruri şi de răutăţi cu care l-a copleşit pe Antonius, n-a îndrăznit să strecoare o asemenea insinuare. Dar acesta este felul în care Cicero, fără discernămînt, sloboade întocmai suflării vîntului tot felul de vorbe care-i umblă prin gură. Dar ce nevoie este să mai continui pe această temă?"

16 „Acum, deoarece pe un ton tragic, susţine cu îndîrjire că Antonius a oferit un spectacol greu de suportat cînd a fost comandantul cavaleriei, folosindu-se peste tot şi în orice împrejurare de tăişul săbiei şi de autoritatea togei pretexte[40], de fasciile lictorilor şi de puterea soldaţilor, îl rog pe Cicero să ne spună clar, prin ce anume din toate acestea fost-am noi urgisiţi? N-am impresia că ar putea aminti ceva. Dacă ar fi avut cel mai mic pretext, cu acesta şi-ar fi început potopul de cuvinte. Lucrurile însă au stat tocmai pe dos. Cei care au răsculat poporul şi s-au dovedit a fi capul răutăţilor era Trebellius şi Dolabella[41]. Antonius, nu numai că pe acea vreme n-a păcătuit cu nimic, ci dimpotrivă, a făcut pentru noi tot ce i-a stat în putinţă. Urmarea a fost că i-am încredinţat paza oraşului[42] împotriva uneltirilor celor doi, fără ca acest preastrălucit orator (care dealtfel era de faţă) să scoată un singur cuvînt ... Pe atunci se arăta de perfect acord cu noi. Poate cumva să ne amintească ce protest a ridicat cînd l-a văzut pe acest stricat, pe această fiinţă impură — aşa cum el însuşi îl insultă pe Antonius[43] — împuternicit de către Senat cu o nemărginită autoritate, în ciuda faptului că nu-şi îndeplinea îndatoririle? Dar nu are ce arăta. Sînt convins că acest mare orator, patriot desăvîrşit, nu este în stare să ne dea vreo lămurire, el care pretutindeni şi în orice împrejurare, repeta neobosit: „Eu, eu singur lupt pentru libertate! şi tot singur iau cuvîntul, plin de curaj, pentru a sprijini democraţia. Pe mine nici interesul faţă de prietenii mei, nici teama de duşmani nu mă împiedică să prevăd cele ce pot să vă aducă prejudicii; eu, chiar de-ar fi să mor, cîtă vreme prin discursurile mele vă sînt de folos, ei bine, voi sfîrşi cu atît

mai bucuros". Dar nici una din învinuirile pe care le strigă acum n-a îndrăznit atunci să le formuleze. Şi aceasta este de la sine înţeles, căci îşi făcea socoteala că Antonius avea lictorii şi toga praetextă în virtutea rînduielilor strămoşeşti cu privire la rangul de comandant al cavaleriei; cît despre sabie şi soldaţi, de aceste atribute ale puterii era firesc să se slujească împotriva răsculaţilor. Şi într-adevăr, cîte grozăvii n-ar fi săvîrşit ei oare dacă Antonius nu le-ar fi îngrădit prin mijloacele cu care era învestit? Încă şi aşa s-au mai găsit unii care să nu-i respecte autoritatea".

17 „Faptele dovedesc că măsurile atunci luate, ca şi multe altele, în deplină înţelegere cu Caesar, erau pe deplin îndreptăţite. Mişcarea de împotrivire faţă de puterea de stat n-a mers mai departe şi Antonius, departe de a fi pedepsit pentru înfăptuirile sale, ceva mai tîrziu a fost ales şi consul[44]. Să examinăm acum împreună cum s-a comportat în timpul acestei magistraturi. Veţi descoperi, cercetînd cu atenţie perioada despre care este vorba, că s-a dovedit extrem de utilă pentru stat. Acest adevăr îl ştie foarte bine şi Cicero care, neputîndu-şi înfrîna invidia, a îndrăznit să-l ponegrească pe Antonius tocmai cu privire la acele lucruri pe care năzuia să le săvîrşească el însuşi. Iată deci pricina pentru care a insistat atîta asupra goliciunii lui Antonius, asupra parfumului cu care şi-a uns trupul, poveşti vechi pe care le ştie toată lumea, nu pentru că toate acestea ar mai fi nevoie să fie amintite, ci în scopul de a umbri prin clevetiri lăturalnice, priceperea şi succesele adversarului său[45]. Tocmai acest Antonius, o Pămînt, o Zei (căci voi striga mai cu nădejde decît tine şi îi voi invoca pe zei cu mai multă îndreptăţire), cînd a văzut că Roma se află de fapt sub jugul unui tiran, căci toate legiunile ascultau de Caesar şi că întreg poporul şi alături de popor şi Senatul, se arătau gata să-i intre în voie, pînă într-acolo că printre alte cinstiri au hotărît prin decret să-l numească dictator pe viaţă şi să-i îngăduie să se bucure de privilegii regale[46] da, tocmai Antonius a văzut cel mai limpede lucrurile şi a izbutit să-l oprească din drum prin măsuri deosebit de sigure. Caesar a fost

încercat de un sentiment de ruşine şi s-a temut. Nu a acceptat nici titlul de rege, nici cununa de monarh (insigne pe care intenţiona să şi le atribuie cu de la sine putere, trecînd peste voinţa noastră)[47].

Dacă oricare altul ar spune că a acţionat astfel din ordinul lui Caesar, şi ar evoca constrîngerea, în acest caz ar dobîndi iertare, nu-i aşa oare? Să ne amintim că noi am fost cei care pe atunci am decretat asemenea hotărîri şi că soldaţii erau atotputernici. Antonius, fiindcă pătrunsese adînc în felul de a gîndi al lui Caesar şi fiindcă ştia amănunţit cîte plănuia dictatorul — l-a întors din cale — în chipul cel mai cuminte cu putinţă prin sfaturile pe care i le-a dat. Dovadă în acest sens este faptul că Caesar n-a întreprins nimic în vederea trecerii spre monarhie şi, ceva mai mult chiar, a trăit în mijlocul nostru al tuturora, fără să fie păzit de o gardă; de aici i s-a tras, în cea mai mare măsură, şi tot răul pe care l-a pătimit".

18 „Iată deci realizările, o Cicero, Cicerule, Cicerache, Ciceritule[48], grecuşorule[49] — sau cum doreşti să-ţi mai spun — acestui necioplit, acestui despuiat, acestui înmiresmat, realizări din care nici una nu-ţi aparţine, grozavule, priceputule, tu care bei mai mult untdelemn decît vin[50], tu care îţi tragi toga pînă spre călcîie, nu cu gestul obişnuit al histrionilor care, prin figurile pe care le fac, exprimă varietatea simţămintelor ce-i animă, ci pentru a-ţi ascunde urîţenia picioarelor[51]. Acest lucru nici măcar nu-l faci dintr-un simţ al pudoarei, tu care l-ai bîrfit atîta pe Antonius pentru modul său de viaţă. Cine nu vede oare fineţea tunicilor pe care le porţi? Cine nu simte parfumul părului tău alb, îmbibat de ulei mirositor? Şi cine oare nu ştie că ai repudiat pe prima ta soţie, care ţi-a dăruit doi copii, ca apoi să iei în căsătorie o fată tînără, deşi erai de mult trecut de pragul tinereţii, numai pentru a-ţi putea achita datoriile cu zestrea ei?[52] Nici măcar n-ai ştiut să-i rămîi credincios[53], numai ca să o posezi pe Cerellia, femeie mai vîrstnică decît tine cu acelaşi număr de ani cît eşti tu mai vîrstnic faţă de fata pe care o luaseşi de soţie. Ce-

rellia este destinatara unor scrisori pe care ar putea tot așa de bine să le scrie un măscărici sau un limbut care se ia la întrecere în anecdote scabroase cu o femeie de 70 de ani[54].

Mi-am îngăduit să spun în treacăt, toate acestea, o senatori, pentru ca Cicero să nu plece de aici mai sărăcit în urma celor ce a dat. A îndrăznit, între altele, să-l vorbească de rău pe Antonius pentru un banchet, tocmai el care, după cît pretinde, nu bea decît apă pentru a fi în stare să scrie în miez de noapte discursuri împotriva noastră[55]. Pe fiul său l-a crescut însă într-un mediu de beţivi, așa încît tînărul nu mai este treaz nici ziua nici noaptea[56]. Apoi, a încercat să se lege de gura lui Antonius, el care o viaţă întreagă s-a dovedit a fi atît de slobod la gură, atît de murdar, că nu i-a cruţat nici pe cei care-i stăteau aproape, mă refer la purtarea nedemnă ce-a avut-o faţă de soţia şi de fiica sa, pe care le-a prostituat".

19 „Dar să trecem peste amănunte. Mă voi reîntoarce de unde am plecat. Acest Antonius, pe care Cicero caută să-l distrugă, văzînd năzuinţa lui C. Iulius Caesar de a se ridica deasupra prevederilor constituţiei noastre, tocmai el l-a împiedicat să-şi pună planurile în aplicare, chiar prin însăşi mijloacele care păreau că-i plac[57].

Într-adevăr, nimic nu-i face pe unii oameni să ezite în faţa unor proiecte pe care le concep cu rea voinţă decît prefăcuta supunere şi aplecarea capului din partea celor îngrijoraţi de urmări. Acest fapt, şi anume conştiinţa că pun la cale ceva nedrept, îi împiedică să dea deplină crezare unei astfel de false resemnări. Dimpotrivă, au impresia că planurile le sînt demascate, iar ruşinea, însoţită de un sentiment de teamă le chinuie inima. Lucruri spuse într-un anume sens le resping drept linguşiri, iar altele, care decurg ca o consecinţă firească, le consideră demne de atenţie, meritînd să fie privite cu toată grija.

Antonius, cunoscînd adînc resorturile sufletului omenesc, a ales cu precădere sărbătoarea Lupercaliilor şi procesiunea

care se ţine cu acel prilej pentru ca Caesar, distrat, aflîndu-se în mijlocul unor tradiţii sărbătoreşti, să primească din partea lui o lecţie de înţelepciune, fără primejdia unor represalii. Să nu uităm nici ambianţa. Forul şi tribuna rostrata[58], pentru ca Caesar să se simtă intimidat de solemnitatea cadrului. Cît priveşte aşa-zisele «porunci» venite din partea poporului, desigur, ele erau o invenţie, dar îşi aveau rostul lor; Caesar, ascultîndu-le, era silit să mediteze nu la cele ce pronunţa Antonius, ci la cele ce, eventual, poporul roman ar fi poruncit cuiva să cuvînteze. Şi atunci, vă întreb, cum de-ar fi putut Caesar să-şi închipuie că poporul a dat un asemenea ordin, cînd ştia foarte bine că nu s-a dat nici un decret în această privinţă, cînd vedea că nici măcar nu este ovaţionat?

Da, trebuia ca această acţiune să aibă loc în Forul Roman, unde adesea noi am dat nenumărate decrete cu privire la libertate, lîngă tribuna rostrata, de unde de mii de ori am luptat în viaţa politică pentru principiile democraţiei, în timpul sărbătoririi Lupercaliilor, ca faptul să-i amintească de Romulus![59] Este bine că acţiunea a fost iniţiată de un consul, cu scopul ca Caesar să mediteze la faptele consulilor de odinioară; îndemnurile pe care acesta le-a auzit erau făcute dinadins în numele poporului, ca să-l pună pe gînduri, nu era doar vorba despre africani, nici despre galli, nici despre egipteni; el căuta doar să devină tiran peste romani!

Tocmai aceste cuvinte l-au determinat să-şi schimbe intenţiile, să-şi vină în simţiri. Poate că dacă altcineva i-ar fi întins cununa de dictator, nu se ştie dacă n-ar fi acceptat-o. Demonstraţia lui Antonius nu numai că l-a oprit din drum, dar l-a şi înfricoşat, făcîndu-l să tremure.

Iată deci care au fost acţiunile lui Antonius. N-a fost nevoie să-şi rupă din întîmplare un picior, pentru ca apoi să fugă, nici să-şi ardă mîna, pentru a-l intimida pe Porsenna[60]. El a fost în stare să pună capăt tiraniei lui Caesar datorită unei înţelepciuni şi unei îndemînări care au întrecut pînă şi lancea lui Decius şi pumnalul lui Brutus".

20 „Cît despre tine Cicero, aș vrea să știu, ce-ai făcut tu în timpul consulatului tău, și nu mă refer la ceva înțelept, sau la ceva bun, ci doar la fapte care să nu merite cea mai cumplită pedeapsă. Oare n-ai fost tu acela care ai adus numai zarvă și tulburări în orașul nostru liniștit, unde oamenii trăiau în bună înțelegere? Dar Forul și Capitoliul — cine l-a umplut cu tot felul de oameni chemați în ajutor, printre care se aflau și sclavi? Pe Catilina, care n-avea altă vină decît aceea de a fi vrut cu orice preț să se aleagă consul — altfel nici nu văd cu ce-a greșit mai mult — nu l-ai dat pradă unei morți cumplite? Pe Lentulus și pe cei care-l însoțeau, nevinovați fiind, i-ai distrus cu o cruzime neobișnuită, fără să fi fost judecați, fără dovada crimelor ce li se imputau, deși nu contenești să te lauzi, întotdeauna și pretutindeni, cu știința ta despre legi și despre tribunale[61]. Dacă cineva și-ar da osteneala să înlăture aceste pasaje din discursurile tale, n-ar mai rămîne nimic din ele.

L-ai acuzat pe Pompeius că în procesul lui Milo a încălcat litera legii; tu în schimb, nu i-ai acordat lui Lentulus nimic din prerogativele legale, nici una din garanțiile la care avea drept, mai mare sau mai mică, deși asemenea garanții sînt stabilite. L-ai azvîrlit în închisoare fără să-i fi îngăduit să se apere, fără judecată, pe el, un om model, la o vîrstă înaintată, care prin tradiție strămoșească poseda destule mărturii ale devotamentului față de patrie. Nici povara anilor, nici obiceiurile sale, nu-l îndemnau să se alăture unei mișcări revoluționare. Și oare de ce neajuns s-ar fi izbăvit el în urma unei răsturnări a situației? Și ce bunuri ar fi putut pune la adăpost, dacă s-ar fi expus cu ochii legați primejdiei schimbărilor? Ce arme strînsese, ce aliați avea, pentru ca el, un fost consul aflat în funcție de pretor, fără să fi spus sau să fi auzit o vorbă, să fie aruncat în închisoare și acolo să-și găsească pieirea întocmai ca cei mai sinistri răufăcători? Căci așa stau lucrurile. Acest prea ilustru Tullius ardea de dorința să-l ucidă pe descendentul acelui Lentulus de odinioară fost *princeps Senatus*, tocmai într-un loc denumit aidoma cu el: Tullianum[62]".

21 „Ce măsuri ar fi luat, dacă ar fi avut în mînă forța armată cel care a realizat înfăptuiri de pomină numai prin cuvîntările ce le-a ținut? Căci la atît se reduc acțiunile tale strălucite, campaniile tale măreție. Pentru acestea, ai fost condamnat de alții, nu mai amintesc în ce fel, dar pînă și tu singur ți-ai dat un vot de blam atunci cînd ai plecat în exil înainte de a fi judecat. Și ce altă dovadă mai clară a setei tale de sînge poate exista decît faptul că puțin a lipsit să nu dispari din viață ucis chiar de mîna acelora pentru interesul cărora pretindeai că ai luat măsurile pe care le știm? că te-au înspăimîntat cumplit tocmai aceia despre care afirmai că le-ai făcut atîta bine prin crimele săvîrșite?[63] Tu n-ai avut forța să înfrunți acuzările care ți s-au adus, nici să răspunzi ceva în favoarea ta, tocmai tu, cel grozav, cel distins, apărătorul altora ci, întocmai ca pe un cîmp de bătaie, ai întors spatele și ți-ai căutat salvarea în fugă. Nerușinarea ta merge pînă acolo că ai încercat să scrii istoria acelor vremuri, care au fost așa cum au fost[64]. Ar fi trebuit, dimpotrivă, să înalți rugi pentru ca nimeni altul să nu ajungă să citească această lucrare, pentru a dobîndi cel puțin un singur cîștig: faptele tale să fie sortite pieirii odată cu tine și ca urmașii să nu păstreze nici o amintire despre cele petrecute.

Ca să vă fac să rîdeți, ascultați vă rog o pildă despre înțelepciunea acestuia. Propunîndu-și să scrie istoria Romei[65] de la începuturi (căci își închipuie că este de toate, și sofist, și poet, și filozof, și retor și istoric) și-a început opera nu de la fundarea Romei, așa cum au procedat toți cei care s-au dedicat unei asemenea încercări, ci pornind de la consulatul lui! În felul acesta, expunerea era făcută pe dos, începînd cu evenimentele din timpul consulatului său și sfîrșind cu domnia lui Romulus".

22 „Lămurește-ne, rogu-te, tu care scrii, tu care înfăptuiești asemenea isprăvi, cu ce fel de cuvinte trebuie să se adreseze poporului un om de bine și cu ce fel de acțiuni să i se înfățișeze? Căci te pricepi ca nimeni altul să dai sfaturi în dreapta și în stînga, dar, cînd este vorba să faci

cele cuvenite, dai înapoi. De asemenea, știi să-i critici pe semeni, fără să cauți să te îndrepți pe tine însuți. Ar fi fost mult mai nimerit, decît să-l ponegrești pe Antonius pentru lașitatea lui, să te fi scuturat tu însuți de moleșeala sufletească și trupească de care dai dovadă, iar în loc să te fi apucat a-i azvîrli în față învinuirea că nu-și ține cuvîntul, să nu fi săvîrșit nimic lipsit de lealitate și să nu fi fost un transfug[66]. Îl acuzi, pe de altă parte, că este nerecunoscător. Tu oare n-ai greșit cu nimic față de binefăcătorii tăi[67]? Într-adevăr, printre viciile înnăscute pe care le posedă acest om se numără și ura neîmpăcată ce o poartă acelora care i-au făcut vreun bine. În rest, pe unii îi cultivă cu asiduitate, în vreme ce uneltește împotriva altora. Ca să trec peste multe altele, după ce a fost iertat din mila lui Caesar și s-a văzut la adăpost, ba încă și înscris în rîndurile patricienilor[68] — l-a omorît — desigur, nu cu mîna lui (cum ar fi putut-o face, fricos ca o muiere cum îl știm?) ci îndemnîndu-i și pregătindu-i la crimă pe făptași.

Că spun adevărul, o dovedesc chiar ucigașii*. Atunci cînd s-au năpustit în For, cu pumnalele scoase, l-au chemat pe nume, fără întrerupere, strigînd: „Cicero, Cicero . . .“ așa cum toți bine ați auzit[69]. Iată deci că și-a omorît binefăcătorul. Ce să mai vorbim despre Antonius, care i-a înlesnit obținerea sacerdoțiului și i-a salvat viața cînd era cît pe ce să fie omorît, la Brundisium, de soldații răsculați?[70] Vedeți ce fel de recunoștință îi arată, [illegible] ultîndu-l, pentru lucruri pe care nici el, nici altcineva, nu s-ar fi gîndit vreodată să le critice, și apostrofîndu-l, pentru ceea ce laudă la alții.

Înțelegeți dar cum îl vede pe tînărul Caesar, care nu are vîrsta pentru a prelua o magistratură sau a ocupa vreuna din funcțiile publice și nici nu a fost învestit de noi cu putere oficială[71]. Îl vede strîngîndu-și o armată și pornind la război, fără ca noi să fi decretat o asemenea hotărîre și fără să-l fi învestit cu o asemenea comandă. Nu numai că nu-i aduce nici o învinuire, dar îl și laudă[72].

* Ucigașii lui Caius Iulius Caesar.

Astfel, departe de a împărți dreptatea după lege, cele necesare vieții după nevoile comunității, toate le face și le drege după bunul lui plac. Cele ce ridică în slăvi la unii se prefac în ocări față de alții, meșter neîntrecut cum este să tot spună la minciuni și la pîri răuvoitoare împotriva voastră“.

23 „Veți descoperi că toate cîte le-a săvîrșit Antonius după sfîrșitul lui C. Iulius Caesar s-au bucurat de împuternicire din partea voastră[73]. În privința administrării banilor și a cercetării testamentului lui Caesar, cred că este de prisos să mai vorbesc. Pentru ce? Dintr-un punct de vedere, pentru că ar fi de datoria celui care-l moștenește să se străduiască pe această cale; pe de altă parte, dacă într-adevăr s-au ivit nereguli în gestiune, ar fi trebuit de îndată ca ele să fie oprite. Căci nimic nu s-a făcut în ascuns Cicero, ci toate, așa cum tu însuți mărturisești, au fost înscrise pe tăblii așezate în văzul tuturor. Dacă e adevărat că Antonius, așa cum pretinzi, a avut fățiș o comportare atît de nerușinată și a pus mîna pe întreaga Cretă, lăsînd în schimb liberă, după guvernarea lui Brutus, conform pare-se dorinței testamentare a lui Caesar, acea provincie pe care mai tîrziu tot Brutus a căpătat-o de la noi, cum de-ai tăcut?[74] cum de i-a răbdat inima pe toți ceilalți să tacă? Dar, repet, voi trece peste acestea. Cea mai mare parte din învinuiri nici n-au fost limpede formulate, iar Antonius, singurul în stare să vă informeze întocmai asupra fiecăreia din înfăptuirile sale, nu este de față. Cît despre Macedonia și Gallia, și despre celelalte provincii și legiunile ce le-au fost destinate, există decrete date de voi senatori, conform cărora le-ați atribuit, pe fiecare în parte, tuturor celor în drept[75]; iar lui Antonius i-ați încredințat Gallia și soldații aflați acolo. Și Cicero știe prea bine acest lucru; era doar de față și a participat alături de voi toți la vot. Cu cît ar fi fost mai cuminte să ia atunci cuvîntul pentru a se opune, dacă vreunul din decretele propuse nu ar fi fost corespunzător, și să vă fi deschis ochii asupra neajunsurilor pe care le dezvăluie abia acum decît să tacă în acel moment, trecînd

cu vederea greşelile voastre, ca în schimb astăzi, la adăpostul unor critici adresate lui Antonius, să ţintească Senatul!"

24 „Nimeni înzestrat cu bun simţ n-ar putea afirma că Antonius v-a forţat mîna cînd aţi votat. De fapt, nici nu poseda trupe atît de însemnate încît să vă silească să treceţi la fapte potrivnice convingerilor voastre. Acţiunea întreprinsă de el era numai în interesul statului. Deoarece legiunile fuseseră trimise în vederea unei expediţii şi se aflau strînse la un loc, căci exista temerea ca nu cumva, la vestea asasinării lui Caesar să se răscoale şi, avînd în frunte pe cine ştie ce nemernic, să nu pornească iarăşi la război — aţi hotărît, procedînd cuminte şi cu judecată, să-l numiţi în fruntea lor pe Antonius, adică pe unul dintre consuli, pe cel care se afla în fruntea acţiunilor pentru bună înţelegere, pe cel care înlăturase cu desăvîrşire dictatura din forma noastră de stat[76]. Iată de ce i-aţi şi acordat Gallia[77] în locul Macedoniei pentru ca, aflîndu-se aici, în Italia, să nu poată săvîrşi vreo acţiune nefastă şi să treacă de îndată la îndeplinirea hotărîrilor voastre".

25 „Am rostit aceste gînduri în faţa voastră ca să ştiţi că cele ce-aţi hotărît n-au fost greşite. În privinţa lui Cicero este destul să-i amintesc că a fost de faţă la toate aceste acte, atunci cînd s-au petrecut, şi că şi-a dat votul alături de noi toţi, fără ca Antonius să fi avut pe atunci un singur soldat sub comanda sa şi, în general, fără să fi fost în stare să ne sperie într-atît ca să ne facă să uităm de vreuna din îndatoririle noastre[78].

Totuşi, dacă atunci ai tăcut, spune-ne măcar acum ce trebuia să facem în acele împrejurări? Să lăsăm la vatră, legiunile, în plină dezordine? N-ar fi adus oare ele mii de neajunsuri în Macedonia şi Italia? Să le fi atribuit altcuiva? Pe cine am fi găsit mai potrivit şi mai necesar acestei misiuni decît pe Antonius, consulul, cel care deţinea în mîinile sale conducerea întregii Urbe, cel care ne asigurase cu atîta autoritate menţinerea înţelegerii dintre noi? N-a dat el oare sute de dovezi de devotamentul pe care

îl arăta binelui obştesc? Să fi ales pe vreunul dintre uciga şi, pentru care nici cum nu exista siguranţa să mai rămînă în oraş? Pe cineva dintre cei care gîndeau tocmai contrariul? Dar aceştia erau suspectaţi de toată lumea. Cine îl întrecea pe Antonius în consideraţie? cine altcineva în experienţa dobîndită? Eşti însă furios că nu te-am preferat lui. Ce magistratură deţineai oare pe atunci? Ce n-ai fi făcut, dacă ai fi pus mîna pe arme şi pe ostaşi, tu care ai provocat numeroase şi grave tulburări în timpul consulatului tău prin contradicţiile pe care dinadins le stîrneşti, singurul mijloc ce-l aveai la îndemînă pe acea vreme".

26 „Dar voi reveni de unde am pornit şi anume la faptul că erai de faţă cînd au fost votate acele proiecte de lege şi, ferindu-te să iei vreo hotărîre, te-ai înclinat în faţa lor, fără osebire, de parcă le-ai fi găsit desăvîrşite şi necesare.

Nicicînd nu ţi-a lipsit limbuţia; adesea latri fără rost, şi nu te laşi intimidat de cineva. Şi cum de ţi-a putut fi frică de un ins lipsit de veşminte, cînd tu nu te temi de un om înarmat? Cum de te-ai lăsat înspăimîntat de un singur om, tu, care nici nu-ţi pasă de unul care are la dispoziţie nenumăraţi soldaţi? Cu toate acestea, te făleşti cu faptul că ai un dispreţ desăvîrşit faţă de moarte[79]. Cel puţin, aşa tot spui. Dacă aşa stau lucrurile, care din doi, senatori, pare că greşeşte — Antonius, care a preluat comanda forţelor ce i le-aţi încredinţat sau Octavius Caesar, care a recrutat atîtea trupe pe cont propriu? Antonius, care s-a dus în provincia ce i-aţi atribuit-o — sau Brutus, care-l împiedică să păşească pe pămîntul acelei provincii?[80] Antonius, care doreşte să-i silească pe aliaţii voştri să dea ascultare decretelor ce le-aţi emis sau acei care nu-l primesc pe guvernatorul trimis de voi şi-l susţin mai departe pe cel revocat în chip oficial? Antonius, care îi ţine în frîu pe soldaţii voştri, sau acei soldaţi care şi-au părăsit comandantul? Antonius, care n-a introdus în incinta Romei pe nici unul din acei ostaşi încredinţaţi de voi, sau Octavius Caesar, care, zvîrlind bani, i-a convins pe veterani să vină încoace? Cît despre mine, cred că nu

mai este nevoie să mai adaug nici un cuvînt despre faptul că cel dintîi pare să îndeplinească fără greș toate însărcinările primite de la voi și că ceilalți, pentru cele ce au îndrăznit cu de la sine putere, ar merita să fie condamnați la pedeapsa capitală. Din această pricină ați și luat hotărîrea de a vă înconjura de gărzi[81], ca să puteți delibera în liniște asupra împrejurărilor, nu din pricina lui Antonius, care n-a întreprins nici o acțiune în numele lui personal și nu v-a dat nici un prilej de temere. Tot necazul vine din partea aceluia care a strîns o armată împotriva lui Antonius și care, în repetate rînduri, a avut chiar aici, în oraș, un mare număr de soldați sub comanda sa".

27 „Acestea toate le-am rostit ca să fie auzite de Cicero, pentru că el a început să-mi adreseze învinuiri nedrepte; nu sînt cîtuși de puțin dornic să-mi fac dușmani, așa cum se pricepe el, nici nu mă trage inima să mă amestec în treburile altora, tot cum face el, care se laudă într-una cu o astfel de îndeletnicire[82].

Acum, vă voi expune de îndată sfaturile mele, fără a-l părtini pe Antonius și fără a-i cleveti pe Caesar și pe Brutus ci, așa cum se cuvine, întocmai unui om dornic să se pronunțe asupra binelui obștesc. Afirm, așadar, că nu trebuie să-l privim drept dușman pe nici unul dintre cei ce au puterea armată în mînă și nici să examinăm cu de-amănuntul înfăptuirile lor. Împrejurările actuale nu îngăduie să procedăm la un asemenea examen. De vreme ce toți sînt deopotrivă concetățenii noștri, nu înseamnă că dacă vreunul dintre ei întîmpină greutăți, este pierdut pentru noi, iar dacă toate îi merg în plin, trebuie să se ridice în dauna puterii noastre. De aceea socot că se cuvine să-i tratăm fără osebire ca cetățeni și prieteni și să trimitem tuturor mesaje prin care să-i invităm să părăsească armele și să se pună la dispoziția noastră, atît ei cît și armata ce-o dețin. De asemenea, să-i invităm să renunțe la război, împotriva indiferent cui. În urma veștilor pe care le vom primi, vom ridica prinos acelora gata să ni se supună și vom porni război împotriva îndărătnicilor. Atît simțul dreptății cît și propriul nostru interes ne dic-

tează să nu ne pripim, să nu facem nimic în grabă, ci să așteptăm cu răbdare și, după ce vom fi dat răgaz atît comandanților de oști cît și soldaților să se răzgîndească, abia atunci, dacă războiul nu va putea fi nicicum ocolit, să încredințăm consulilor această sarcină".

28 „Cît despre tine, Cicero, te sfătuiesc să nu te mai grozăvești așa cum fac femeile, să nu-l mai imiți pe Bambalion[83], să te ferești de joaca de-a războiul și, din cauza urii ce-o porți lui Antonius din motive personale, să expui din nou întreaga Urbe la primejdii.

Ai face bine dacă ai ajunge la o înțelegere cu acela cu care adesea ai avut legături de prietenie. În caz că sentimentele tale sînt neclintite, atunci, cel puțin, cruță-ne pe noi. Tu, cel care ai introdus în cercul nostru relații de afecțiune mutuală, nu le nărui acum ci, amintindu-ți de acea zi și de cuvîntarea ce-ai ținut-o în templul Pămîntului, îndreaptă un gînd bun și spre acea Concordie în lăcașul căreia ținem acum dezbaterile noastre[84]. O asemenea luare de poziție ar fi în folosul statului și ție ți-ar asigura și mai multă faimă. Să nu-ți închipui că vorbele mari și umflate pot aduce cuiva renume și siguranță. Nu mai pretinde că disprețuiești moartea în speranța că alții te vor copleși cu laude. Cei cu o asemenea comportare, gata parcă să comită cine știe ce nelegiuire, împinși de nebunie, sînt suspectați și urîți de toată lumea. Dimpotrivă, cei care iau seama cu cea mai mare grijă de propria lor bună stare, sînt lăudați și ridicați în slăvi, căci semenii lor consideră că n-ar fi în stare să înfăptuiască ceva ce-ar merita moartea.

Așadar, și tu, dacă vrei cu adevărat ca patria să fie salvată, vorbește, acționează în așa fel încît să poți tu însuți, în primul rînd, ocoli primejdiile și nu, pe Iupiter, să ne tragi și pe noi după tine în prăpastie".

29 După această cuvîntare a lui Calenus, Cicero nu se mai stăpîni; el personal, fără alegere, folosea întotdeauna față de toată lumea o libertate de exprimare nemărginită dar, din partea altora, nu admitea să i se răspundă la

fel[85]. Şi cu acest prilej aşadar, omiţînd să ia în considerare interesele publice, trecu la injurii aduse lui Calenus, aşa încît acea zi se scurse fără nici un rezultat, mai ales din această cauză. În următoarele două zile, după ce mulţi alţii au luat cuvîntul exprimînd opinii contrare, susţinătorii lui Octavius Caesar izbutiră să-şi impună punctul de vedere. Senatorii votară în cinstea lui Caesar ridicarea unei statui[86], îi acordară dreptul de a delibera în Senat, în calitate de fost cvestor[87], de a candida la celelalte magistraturi cu zece ani mai devreme decît vîrsta fixată de lege, de a primi, din partea visteriei statului sumele de bani pe care le dăduse soldaţilor, sub cuvînt că deşi acţionase cu de la sine putere, servise, în fapt, interesele statului atunci cînd îi recrutase; s-a mai hotărît — soldaţii, atît cei pe care-i avea sub comanda sa cît şi cei care îl părăsiseră pe Antonius[88], să fie scutiţi de aici înainte să mai participe la războaie şi să fie împroprietăriţi pe dată.[89]

Trimiseră de asemenea o solie la Antonius[90] cu porunca de a părăsi legiunile şi Gallia şi de a pleca în Macedonia. Celor care luptau alături de el li se recomandă ca pînă la o anumită dată să se întoarcă la vetrele lor sau, în caz contrar, să ştie că erau consideraţi duşmani ai statului. Afară de aceasta, acei senatori care primiseră din partea lui Antonius guvernămîntul unor provincii fură eliberaţi din sarcină[91] şi, în locul lor, printr-un *senatus consultum* se hotărî să fie trimişi alţi senatori.

Iată ce propuneri s-au votat atunci: ceva mai tîrziu, nu însă după mult timp, înainte de a se cunoaşte hotărîrea lui Antonius, senatorii decretară starea de tulburare internă[92] şi părăsiră veşmîntul senatorial. Războiul împotriva lui Antonius a fost încredinţat consulilor şi lui Octavius Caesar, împuternicit în calitate de pretor. Lepidus şi Lucius Munatius Plancus, acesta din urmă guvernator al unei părţi din Gallia Transalpină, primiră ordinul de a-i ajuta.

30 „Senatorii i-au oferit astfel lui Antonius, care abia aştepta, prilejul de a dezlănţui ostilităţile. Supărat de conţinutul decretelor, Antonius îşi vărsă focul asupra solilor

arătîndu-le că nu a fost tratat nici cu dreptate, nici imparţial, faţă de „adolescent" (se referea la Octavius Caesar). El trimise la rîndu-i alţi soli cu misiunea de a arunca răspunderea ostilităţilor pe umerii Senatului şi cu propuneri care lui îi conveneau de minune, dar care nu puteau fi acceptate de Octavius nici de partizanii acestuia.

Antonius, cu gîndul să nu îndeplinească nimic din cele ce i se poruncea, pe deplin conştient că nici ceilalţi nu aveau să accepte vreuna din propunerile lui, promitea că se va conforma de îndată tuturor cererilor formulate de Senat — pentru ca astfel, arătîndu-se gata să dea ascultare, să-şi lase o portiţă de scăpare; evident, dacă adversarii săi îi respingeau propunerile, ei erau aceia care se grăbeau să pornească războiul . . . Mai spunea că va părăsi Gallia şi că îşi va licenţia legiunile dacă Senatul le-ar acorda aceleaşi drepturi pe care le votase pentru legiunile lui Caesar. În plus cerea ca Senatul să-i aleagă consuli pe Cassius şi pe Marcus Brutus. Cererea avea un scop ascuns. Antonius dorea să şi-i apropie, aşa ca cei doi să nu-i poarte sentimente ostile pentru comportarea sa faţă de Decimus, care făcuse parte din conjuraţie.

31 Antonius formula aceste pretenţii ştiind prea bine că nici una din ele nu era realizabilă. Căci Caesar nicicînd n-ar fi îngăduit ca ucigaşii tatălui său să ajungă consuli şi nici ca soldaţii lui Antonius, după ce-ar fi dobîndit aceleaşi recompense ca proprii lui soldaţi, să-şi iubească şi mai mult comandantul. Aşadar, departe ca vreuna din propuneri să fie acceptată, Senatul declară din nou război lui Antonius şi-i înştiinţă a doua oară pe cei ce se aflau alături de acesta să-l părăsească, prelungind termenul cu încă o zi. Toţi romanii îmbrăcară ţinuta de război, chiar şi aceia care nu mergeau la luptă, consulilor li se încredinţă paza Romei[93], cu introducerea în decret a cunoscutei formule, *caveant consules ne quid rempublicam capiat.* 43 i.e.n. 3 februarie

Deoarece pentru campania militară era nevoie de bani mulţi, toţi cetăţenii contribuiră cu 25% din veniturile lor, iar senatorii dădură în plus cîte 4 oboli de fiecare cărămidă aflată pe acoperişul casei lor de la Roma, fie că

era vorba de proprietăţi sau de locuinţe închiriate. Cei foarte înstăriţi plătiră afară de aceasta sume deloc neînsemnate, iar un mare număr de cetăţi cît şi de particulari furnizară în mod gratuit arme şi multe altele necesare unei campanii. Pe acea vreme tezaurul public era aşa de golit că pînă şi jocurile care trebuiau să se ţină au fost anulate, cu excepţia cîtorva, care s-au ţinut datorită caracterului lor sacru.

32 Toţi cei care îl sprijineau pe Caesar şi îl urau pe Antonius se grăbiră să-şi dea consimţămîntul faţă de hotărîrile luate. Cu toate acestea, majoritatea oamenilor aflaţi sub povara campaniilor militare şi a contribuţiilor băneşti erau foarte nemulţumiţi, îndeosebi pentru că nu se întrevedea de partea căruia din cei doi va fi victoria: în schimb, era clar ca lumina zilei că ei urmau oricum să ajungă robii învingătorului.

Dintre numeroşii susţinători ai lui Antonius, unii, printre care tribunii plebei şi cîţiva pretori, au părăsit Roma şi s-au îndreptat spre el, fără să se ascundă; alţii însă au rămas pe loc (printre aceştia se afla şi Calenus) şi au făcut tot ce le-a stat în putinţă în favoarea lui, fie pe căi lăturalnice, fie prin acţiuni publice de justificare a hotărîrilor ce le luase. Prin urmare, nici măcar nu se grăbiră să-şi schimbe îmbrăcămintea, ci convinseră din nou senatul să trimită la Antonius o altă delegaţie, din rîndul căreia să facă parte şi Cicero. Pretextînd că Cicero va izbuti să-l convingă să înceapă tratativele, încercau, de fapt, să-l înlăture din calea lor. Acesta, înţelegîndu-le intenţia, se înfricoşă şi nu îndrăzni să se predea armelor lui Antonius[94]. Din această cauză nici unul dintre ceilalţi soli nu mai plecă din oraş.

33 În vreme ce se petreceau aceste lucruri, pentru Roma, şi pentru însuşi consulul Vibius, se arătară din nou cîteva semne prevestitoare, cîtuşi de puţin neînsemnate.

În toiul ultimii adunări, după care a şi pornit la război, pe cînd consulul rostea o parte din cuvîntarea sa, un oarecare, avînd boala care se numeşte sacră[95], s-a prăbuşit la

pămînt; o statuie care îl înfăţişa pe consul, lucrată din aramă, aflată în vestibulul casei sale, se răsturnă de la sine, chiar în ziua şi în clipa cînd pleca în fruntea oastei. Cît priveşte victimele sacrificate înainte de plecarea la război, prezicătorii n-au fost în stare să vadă nimic limpede, din pricina abundenţei sîngelui scurs; între timp, cineva care se apropia aducîndu-i o frunză de palmier, a alunecat în sîngele răspîndit pe jos şi, în căzătură, a mînjit frunza. Acestea sînt prevestirile la adresa lui Vibius.

Dacă ele s-ar fi petrecut pe cînd era doar cetăţean particular, nu l-ar fi privit decît pe el singur; cum însă ocupa demnitatea de consul — prevestirile îi priveau deopotrivă pe toţi cetăţenii.

Un lucru asemănător s-a întîmplat şi cu statuia Mamei Zeilor, cea de pe Palatin (căci, îndreptată mai înainte vreme cu faţa spre răsărit, s-a întors cu de la sine putere spre apus), precum şi cu statuia Minervei, venerată la Mutina[96], localitate lîngă care s-au dat cele mai crîncene lupte (statuia a vărsat mult sînge, iar apoi lapte). Să nu uităm nici faptul că cei doi consuli au părăsit Roma înainte de Sărbătorile Latine[97]; niciodată, cînd s-a întîmplat aşa ceva, lucrurile n-au ieşit bine.

Pe atunci, aşadar, fără osebire, au pierit şi amîndoi consulii, şi o mare mulţime de plebei, care de îndată, care mai tîrziu, precum şi numeroşi oameni din rîndul cavalerilor şi a Senatului, mai ales fruntaşii acestor ordine. Pe de o parte luptele, pe de alta proscripţiile de la Roma, reintroduse după modelul lui Sulla, au secerat tot ce însemna floarea ordinelor senatorial şi ecvestru, cruţînd numai pe făptaşii lor.

34 Principala cauză a calamităţilor erau senatorii înşişi. În loc să-şi aleagă drept conducător, cum s-ar fi cuvenit, un om cu mintea întreagă, căruia să-i acorde tot sprijinul, n-au făcut nimic în această direcţie; după ce ridicau la putere cînd pe unul, cînd pe altul, asmuţindu-i astfel împotriva celorlalţi, senatorii se străduiau apoi să-i răstoarne. Aşa s-a ajuns că Senatul nu mai avea nici un prieten, ci numai duşmani. Într-adevăr, există oameni care

nu se comportă în același fel față de cei care i-au jignit și față de cei care le-au făcut vreun bine; poate chiar fără voia lor, își amintesc de furia care i-a încercat, ca în schimb să uite de bună voie pe cei cărora le sînt îndatorați. În ultimul caz, încearcă un sentiment de înjosire, de teamă să nu treacă în ochii lumii drept beneficiarii bunăvoinței altora — bănuiți fiind că ar fi mai slabi decît binefăcătorii lor; altfel, fierb de supărare, ca și cînd ar fi acuzați de lașitate — de parcă s-ar găsi cineva în stare să-i creadă incapabili să lase răul nepedepsit.

Senatorii, tot ezitînd pe cine să aleagă, aderînd azi la o grupare, mîine la alta, votînd decrete cînd în favoarea cînd în defavoarea acelorași, au avut mult de suferit de pe urma nemulțumirii stîrnite, mult și de pe urma propriilor lor greșeli. De fapt, substratul războiului purtat era unul și același pentru toți; răsturnarea guvernării poporului și instaurarea absolutismului.

În această luptă în care unii erau destinați să devină sclavii unui anumit stăpîn, iar alții erau curioși să afle care dintre ei va fi acel stăpîn, amîndouă părțile au contribuit deopotrivă la nimicirea orînduirii publice, iar din partea providenței[98] fiecare s-a ales cu faima ce-i fusese hărăzită. Cei cărora toate le-au mers din plin au fost considerați prevăzători și buni patrioți; alții, fiindcă au căzut, au primit numele de dușmani ai patriei și de renegați.

Iată pînă unde ajunsese starea de lucruri la Roma.

35 Voi povesti amănunțit cele ce s-au întîmplat căci, după părerea mea, se poate foarte bine trage o învățătură, mai ales dacă te străduiești să explici faptele pe cale raționalnă, pentru a le pune în adevărata lor lumină și să controlezi justețea raționamentelor prin potrivirea acestora cu faptele[99].

Antonius continua asediul Mutinei unde se afla Decimus pentru că, cinstit vorbind, nu se învoia să-i cedeze Gallia Cisalpină dar, după cîte pretindea, fiindcă fusese unul din ucigașii lui Caesar[100]. Deoarece adevăratul motiv al războiului nu-i aducea nici o glorie, și în același timp observa

că poporul urmărește atent acțiunile lui Caesar, ca să vadă ce va face pentru răzbunarea morții tatălui său, menținea mereu pe prim plan acest pretext al războiului. Nu exista nici o îndoială că era vorba de un plan pentru a pune mîna pe Gallia Cisalpină, și singur s-a dat de gol cînd a propus să fie aleși consuli Cassius și Marcus Brutus. Căci numai în interesul său personal putea să formuleze două cereri care se băteau cap în cap.

Cît despre Octavius Caesar, acesta a pornit împotriva lui Antonius înainte chiar de a fi primit printr-un decret comanda operațiilor[101]; în privința celor ce a întreprins, nu văd nimic demn de semnalat. Cînd a aflat despre hotărîrile Senatului, a primit bucuros cinstirile ce i se acordaseră, cu atît mai mult cu cît în timpul unui sacrificiu ce-l făcea cu prilejul primirii insignelor și a puterii de pretor, în toate victimele jertfite, în număr de 12, s-au găsit cîte doi ficați[102]. Pe de altă parte era grozav de tulburat la vestea că o nouă delegație de purtători de cuvînt va fi trimisă la Antonius în loc ca acestuia să i se declare de îndată un război prin surprindere. Era mai ales supărat fiindcă aflase despre încercările consulilor, făcute în particular, ca să ajungă la o înțelegere cu dușmanul, cît și de existența unor mesaje adresate de Antonius unora dintre senatori, care, deși interceptate, fuseseră predate de consuli destinatarilor, fără ca el să știe ceva. Se adăuga și faptul că, invocînd timpul nefavorabil al iernii, consulii conduceau operațiile fără tragere de inimă și tot amînau atacul. Cu toate acestea, Caesar, neavînd cum să dovedească cele ce știa — căci nici nu voia să și-i îndepărteze și nici nu avea căderea să acționeze pe calea persuasiunii sau pe cea a violenței — în deplină liniște își așeză tabăra de iarnă în Forum Cornelii[103], unde rămase pînă în momentul cînd începu să se teamă pentru soarta lui Decimus.

36 Acesta, mai înainte vreme, se apărase cu hotărîre împotriva lui Antonius. Dar într-o bună zi, bănuind că emisari ai lui Antonius fuseseră trimiși în oraș pentru a-i corupe pe soldați, îi întruni pe toți cîți erau de față și,

după ce le adresă cîteva cuvinte, dădu poruncă, prin crainici, indicînd un anumit loc, ca ostaşii să se grupeze într-o parte iar cetăţenii particulari în partea opusă. Astfel, oamenii lui Antonius, puşi în încurcătură încotro să se îndrepte, rămaseră izolaţi, iar Decimus îi demască şi îi prinse. Urmarea a fost că Antonius îl împresură din toate părţile.

Caesar, temîndu-se atunci ca Decimus să nu fie capturat prin forţă sau să nu ajungă la tratative din lipsă de provizii — îl sili pe Hirtius să pornească alături de sine în ajutorul asediaţilor. Vibius, în acest timp, se găsea încă la Roma reţinut de recrutările ce le făcea şi ocupat cu abrogarea legilor lui Antonius[104]. Îndreptîndu-se laolaltă spre Bononia[105], părăsită de garnizoana ce o păzea, cei doi au intrat în oraş fără nici o împotrivire şi apoi au izbutit să alunge cavaleria duşmană care încerca să-i întîmpine. Totuşi, cursul fluviului aflat în apropierea Mutinei şi detaşamentele de ostaşi aşezate pe ţărmuri nu le îngăduiră să înainteze dincolo de acest obstacol[106]. În dorinţa de a atrage atenţia lui Decimus asupra prezenţei lor, pentru ca nu cumva acesta să încerce vreun demers în vederea înţelegerii, aprinseră mai întîi torţe în vîrful arborilor foarte înalţi; cum însă Decimus tot nu înţelegea — după ce au scris un mesaj de cîteva rînduri pe o foaie subţire de plumb, au făcut-o sul întocmai ca pe o foaie de papirus şi au încredinţat-o unui înotător sub apă ca s-o ducă noaptea. Decimus, fiind astfel încunoştinţat de prezenţa lor şi aflînd de ajutorul ce i-l făgăduiau, le răspunse la rîndul lui în acelaşi chip. Din acel moment nu încetară să-şi facă cunoscute planurile unii altora.

37 Antonius, văzînd că Decimus nu avea de gînd să se predea, lăsă asediul pe seama fratelui său, Lucius, iar el porni să-i înfrunte pe Octavius Caesar şi pe Hirtius. Rivalii îşi instalară taberele faţă în faţă. Timp de mai multe zile avură loc cîteva ciocniri între călăreţi, fără importanţă şi fără rezultat, pînă ce, călăreţii galli, pe care Caesar îi cîştigase de partea sa împreună cu elefanţii[107],

înclinară iarăşi de partea lui Antonius. Ieşind din tabără împreună cu ceilalţi, simulară un atac iniţiat de ei împotriva duşmanilor ce-i întîmpinau dar, fără întîrziere, se întoarseră din drum şi, împotriva aşteptărilor, se năpustiră asupra ostaşilor care veneau din urmă fără să bănuiască nimic, omorînd în dreapta şi în stînga. După acest incident, cîteva detaşamente de cercetaşi, trimise din ambele tabere, ajunseră să se încaiere şi de aici, cum ai lor le săriră în ajutor, se iscă o luptă aprigă din care Antonius ieşi învingător. Mîndru de această izbîndă şi aflînd că Vibius se apropia, dădu ordin de atac împotriva întăriturii celor aflaţi în tabăra adversă, încredinţat că dacă ar fi apucat s-o cucerească, ar fi dus mai uşor la bun sfîrşit lupta. Totuşi, deoarece adversarii stăteau mereu de veghe, pe de o parte din pricina necazurilor ce-i încercaseră iar pe de alta însufleţiţi de speranţa sosirii lui Vibius, Antonius lăsă în faţa taberei duşmane parte din armata sa, cu ordin să provoace un atac pentru ca să se creadă că el însuşi se află în fruntea operaţiilor şi, totodată, ca să evite să fie surprins pe la spate. După ce dădu aceste dispoziţii, părăsi pe ascuns locul aţinîndu-i calea lui Vibius care venea dinspre Bononia. Întinzîndu-i o cursă, izbuti să-l rănească şi îi ucise cea mai mare parte a soldaţilor, iar pe cei rămaşi în viaţă îi încercui în şanţurile de apărare unde se adăpostiseră. Şi fără doar şi poate i-ar fi nimicit pe toţi dacă ar fi început cea mai mică acţiune de asediu. Cum nu dobîndi nici un succes la primul atac asupra întăriturii, de teamă să nu zăbovească prea mult şi astfel, între timp să le dea prilej lui Caesar cît şi celorlalţi să cîştige o victorie, se întoarse iarăşi împotriva lor.

Hirtius, ieşindu-i în cale lui Antonius după ce acesta făcuse două marşuri şi se simţea obosit în urma luptei date, peste toate luat şi prin surprindere, căci nu se mai aştepta ca duşmanul să aibă îndrăzneala să-l atace după victoria repurtată, îl învinse în mod categoric. Cînd se răspîndi vestea despre cele petrecute, Caesar rămase în tabără ca să asigure paza, în vreme ce Hirtius se năpusti împotriva lui Antonius.

43 I.e.n. 38 După înfrîngerea lui Antonius, nu numai Hirtius, dar și Vibius, deși nu se descurcase tocmai onorabil în luptă, și alături de ei Octavius Caesar, care nici măcar nu participase la operații — au fost onorați cu titlul de *imperator* din partea soldaților și a Senatului[108]. Celor ce luptaseră alături de ei și căzuseră pe cîmpul de luptă li se acordă printr-un decret cinstea unei înmormîntări pe cheltuiala statului, iar copiilor și rudelor ce le aveau toate recompensele cuvenite, dacă ar fi rămas în viață[108].

În vremea aceasta, Pontius Aquila[110], care făcea parte din grupul ucigașilor și lupta sub ordinele lui Decimus, îl învinse într-o serie de lupte pe Titus Munatius Plancus, care îl hărțuia, iar Decimus, după ce un senator îl părăsise pentru a trece de partea lui Antonius, departe de a-și arăta mînia față de acesta, îi trimise tot mobilierul și tot ce mai lăsase în urmă la Mutina. Din acel moment soldații lui Antonius începură să-l părăsească și mișcări asemănătoare se produseră printre partizanii ce-i avusese pînă atunci la Roma.

Caesar și Hirtius prinseră curaj și, înaintînd cu armata împotriva lagărului întărit unde se afla Antonius, îl provocară la luptă. Antonius, destul de înfricoșat pentru un timp, stătu în expectativă; apoi, cum primi din partea lui Lepidus o întărire, prinse iarăși curaj. De fapt, Lepidus nu făcuse cunoscut căruia din adversari îi trimitea armata, căci, deși fusese chemat de Senat împotriva lui Antonius, nu încetă să-l iubească, fiindu-i rudă de sînge. Iată de ce, totodată și pentru a-și lăsa o portiță de scăpare fie la unul, fie la celălalt, nu dădu nici un ordin lămurit lui Marcus Silanus, care se afla în fruntea detașamentului trimis. Silanus însă, cunoscîndu-i foarte bine intenția, cu de la sine putere se îndreptă spre Antonius[111]. Cînd primi acest ajutor, prinzînd curaj, Antonius dădu un atac neașteptat, dar după ce mulți căzură de ambele părți, a fost nevoit să o ia la fugă.

39 Pînă la aceste evenimente Octavius Caesar fusese susținut și de către Adunarea Poporului și de către Senat așa că își închipuia că în urma înfrîngerii suferite de Antonius va sui treptele demnităților și va fi de îndată numit consul. Căci întîmplarea făcuse ca Hirtius să fie ucis în timpul cuceririi taberei lui Antonius, iar Vibius să fi murit, nu după multă vreme, în urma rănilor primite[112]. De aici au mai ieșit și vorbe că Caesar le-ar fi grăbit sfîrșitul, pentru a pune el mîna pe putere[113].

Senatul, la început, cît timp nu prea era limpede care din cei doi va ieși învingător, anulă toate privilegiile politice acordate mai înainte unor anume cetățeni, privilegii care nu se încadrau în obiceiurile strămoșești. Prin acest decret, care țintea de fapt pe ambii adversari, Senatul socotea că va ieși cu fața curată, indiferent cine ar fi învins; învinuirea asupra acestor măsuri avea de gînd s-o treacă pe umerii celui doborît. Așadar, Senatul a interzis ca cineva să dețină o magistratură mai mult de un an. Apoi, interzise să fie ales un singur magistrat însărcinat cu procurarea de grîu sau un singur *praefectus annonae*.

Cînd sosi vestea celor săvîrșite, senatorii nu-și ascunseră bucuria ce le-o aducea înfrîngerea lui Antonius[114]. Ei își reluară toga și hotărîră printr-un decret ca timp de șaizeci de zile să se aducă jertfe de mulțumire. Pe toți cei care luptaseră alături de Antonius îi declarară dușmani ai poporului și le confiscară bunurile, cum dealtfel făcură și cu averea lui Antonius.

40 Cît despre Octavius Caesar, Senatul, departe de a-i acorda prețuire printr-o distincție deosebită, dimpotrivă, se străduia să-l răstoarne, acordîndu-i în schimb lui Decimus toate favorurile la care Caesar se aștepta[115].

Un decret senatorial îi acorda lui Decimus nu numai instituirea de sacrificii publice în cinstea victoriei — ci și triumful; de asemenea, i se încredință în continuare conducerea operațiilor de război și comanda legiunilor, inclusiv cele ale lui Vibius. Se mai hotărî să se acorde soldaților care fuseseră încercuiți împreună cu el laude și recompense, distincții anterior făgăduite oamenilor lui Octavius Caesar, deși cei care-l însoțiseră pe Decimus nu avuseseră nici o contribuție la victorie, ci se mărginiseră să privească lupta de pe metereze. În memoria lui Aquila, răpus în

luptă, se hotărî să se înalţe o statuie; banii pe care acesta îi cheltuise din propria-i avere pentru a-i strînge lui Decimus detaşamente militare fură înapoiaţi moştenitorilor. Într-un cuvînt, tot ceea ce se realizase în favoarea lui Octavius Caesar, care pornise la luptă împotriva lui Antonius, printr-un simplu decret trecea acum la alţii, întorcîndu-se împotriva lui. Ceva mai mult chiar. Pentru a i se lua orice posibilitate de a face vreun rău, oricît ar fi uneltit, toţi duşmanii ce-i avea au fost puşi să se ridice împotriva lui ca să-l distrugă. Senatul încredinţă lui Sextus Pompeius flota, acordă Macedonia lui Marcus Brutus, iar
43 i.e.n. aprilie Siria lui Cassius, împreună cu ordinul de a conduce războiul împotriva lui Dolabella[116]. Şi s-ar fi mers negreşit pînă acolo încît i s-ar fi luat toate trupele ce le avea dacă Senatul nu s-ar fi temut să dea oficial un asemenea decret, ţinînd seama de binecunoscutul devotament ce-l arătau soldaţii faţă de Octavius. În lipsă de alte mijloace mai eficace, senatorii au încercat să-i întărîte pe ostaşi ca să se încaiere între ei şi apoi să se răscoale împotriva comandantului lor. Se hotărî ca nu toţi să primească laude şi cinstiri, pentru ca înfumurarea lor să nu devină o primejdie, dar nici ca toţi să rămînă fără distincţii, trecuţi cu vederea şi astfel să se înstrăineze în aşa măsură încît să ajungă la o înţelegere între ei, constrînşi de necesitate. De aceea senatorii aleseră calea de mijloc. Pe unii îi lăudară — pe alţii nu; unii soldaţi primiră dreptul de a purta o coroană de frunze de măslin cu prilejul jocurilor, iar alţii nu; pe lîngă aceasta, unora li se acordau prin decret bani, şi anume două mii cinci sute de denari, iar altora nici măcar un ban de aramă. Prin aceste măsuri Senatul nădăjduia să-i dezbine pe soldaţi şi, odată neînţelegerile izbucnite, să-i slăbească.

41 Cei care au primit însărcinarea să împărtăşească aceste hotărîri fură trimişi nu la Caesar, ci la soldaţi. Foarte contrariat de cele întîmplate, Caesar se prefăcu că îngăduie membrilor delegaţiei să se împrăştie printre soldaţi, fără ca el să fie de faţă dar, în ascuns, el îşi instrui oamenii să nu le dea nici un răspuns şi să trimită de

îndată după dînsul. Ducîndu-se deci în tabără şi ascultînd împreună cu ostaşii cuvîntul Senatului îl întoarse în aşa fel în favoarea lui, încît izbuti să-şi atragă bunăvoinţa tuturor mai mult încă decît înainte. Într-adevăr, soldaţii care fuseseră cinstiţi în mod deosebit nu se bucurau prea mult de această neobişnuită favoare, ci o priveau mai degrabă cu ochi bănuitori. Caesar, fără îndoială, îi întărea în bănuielile lor. Iar cei care nu primiseră nici o distincţie nu arătau nici urmă de supărare, ci, ridicînd obiecţii faţă de spiritul în care fusese redactat decretul, judecau că desconsiderarea ce li se arăta îi privea pe toţi şi îşi împărtăşeau necazul cu ceilalţi.

La Roma, cînd ajunse vestea celor întîmplate, senatorii se înfricoşară dar, în loc să-l propună pe Octavius Caesar consul, lucru dorit de acesta mai presus de orice, îi acordară numai insignele consulare, pentru ca astfel să aibă dreptul de a participa la dezbaterile foştilor consuli. Cum Caesar nu punea nici un preţ pe acest privilegiu, Senatul emise în cele din urmă un decret prin care hotăra să fie deocamdată ales pretor şi apoi consul. În felul acesta senatorii îşi închipuiau că procedau cum nu se poate mai bine cu privire la Caesar care, de fapt, nu era decît un adolescent, un copil — ceea ce ei nu încetau să tot repete; acesta însă, care şi aşa avea multe pricini să fie foarte nemulţumit — se înfuria mai presus de orice cînd auzea că este numit „copil"[117]. Urmarea a fost că s-a întors hotărît să se folosească de forţa pe care i-o dădeau armele. Începu în taină tratative cu Antonius şi-i adună la un loc pe toţi cei care fugiseră de pe cîmpul bătăliei, unde el însuşi îi învinse, şi pe care Senatul îi declarase duşmani publici. În faţa lor ţinu un discurs plin de ocări adresate deopotrivă Senatului cît şi Adunării Poporului.

42 Cetăţenii Romei aflînd această veste nu dădură o bucată de vreme prea mare atenţie manevrelor lui Octavius Caesar. Cînd însă simţiră că Antonius şi Lepidus erau înţeleşi între ei, ei începură să-l cultive din nou pe Octavius fără să ştie despre schimburile de mesaje pe care acesta le avusese cu Antonius[118] şi îl numiră comandant al opera-

ţiilor pornite împotriva lui Antonius. Caesar acceptă comanda cu speranţa că pe această cale va dobîndi consulatul; între timp, el se străduia prin toate mijloacele, între altele folosind şi influenţa lui Cicero, ca să fie ales consul. Lui Cicero îi dădu să înţeleagă că îl va lua coleg de consulat[119]. Cum însă toate erau în van, Caesar îşi începu pregătirile, de parcă avea de gînd să pornească războiul, aşa cum fusese hotărît de către Senat. Apoi le întrerupse brusc. Între timp îşi pregătea soldaţii, îndemnîndu-i să jure dintr-odată, cu de la ei putere, că nu vor mai lupta împotriva nici unei legiuni care fusese sub ordinele lui C. Iulius Caesar; prin această măsură îi ajuta pe Lepidus şi pe Antonius, căci marea majoritate a soldaţilor care luptau de partea lor aparţinuseră legiunilor caesariene; de asemenea, trimise la Senat o delegaţie alcătuită din patru sute de membri.

43 Bineînţeles, toate acestea erau doar pretexte. În fond, soldaţii îşi revendicau banii ce le fuseseră atribuiţi prin decret şi cereau ca Octavius Caesar să fie ales consul. Cum Senatul amîna răspunsul sub cuvînt că cererea trebuie examinată cu atenţie, atunci delegaţii cerură dreptul de impunitate pentru un oarecare partizan al lui Antonius, urmînd, mai mult ca sigur, sfaturile lui Octavius. Acest lucru îl făceau nu pentru că ar fi vrut să obţină ceea ce pretindeau — ci numai pentru a încerca bunăvoinţa Senatului, curioşi să ştie dacă cererea le va fi satisfăcută şi în speranţa că li s-ar fi dat prilejul să se înfurie şi astfel ei să-şi poată arăta supărarea.

Cum n-au izbutit să dobîndească ceea ce pretindeau — (adevărul e că nimeni nu a luat cuvîntul împotriva lor, dar s-au găsit mai mulţi senatori care să pretindă concomitent acelaşi lucru pentru alţii şi, deoarece aceste insistenţe s-au înmulţit, delegaţia a fost cuviincios poftită să părăsească locul) — începură să-şi manifeste făţiş nemulţumirea; unul din soldaţi, după ce părăsise incinta Senatului, a pus mîna pe sabie (căci intraseră neînarmaţi), îi apucă tăişul şi zise: „Dacă voi refuzaţi să-i daţi lui Caesar consulatul iată cine i-l va da!" Iar Cicero, luîndu-i atunci

vorba din gură, continuă: „Dacă ne invitaţi în felul acesta, sigur îl va avea". Mai tîrziu cuvîntul rostit cu acel prilej i-a fost fatal[120]. Cît despre Caesar, nu se supără cîtuşi de puţin de acţiunea soldatului. Dimpotrivă, depuse o plîngere că delegaţii fuseseră siliţi să-şi scoată armele cînd intraseră în Senat şi pentru faptul că unul dintre senatori se interesase dacă erau trimişii lui Caesar sau ai legiunilor. De îndată trimise în mare grabă după Antonius şi Lepidus (pe acesta din urmă şi-l apropiase în calitatea ce o avea de prieten al lui Antonius), iar el însuşi, ca şi cînd ar fi acţionat sub constrîngerea soldaţilor, porni în marş forţat împotriva Romei, ducînd cu sine toată armata.

44 Un cetăţean, care făcea parte din ordinul cavalerilor, şi alţi cîţiva, bănuiţi că s-ar fi aflat printre soldaţii lui Caesar pentru a iscodi — fură măcelăriţi, iar proprietăţile acelora care aparţineau grupărilor adverse, devastate. Sub masca vinovăţiei de trădare se comiseră multe alte orori. Senatul, aflînd despre înaintarea trupelor caesariene, trimise banii datoraţi înainte ca soldaţii să se fi apropiat, cu gîndul, poate, să-i înduplece să se retragă după ce-şi vor fi primit drepturile. Cum însă nu dădeau nici un semn de încetinire a marşului — îl numiră pe Octavius Caesar consul, dar situaţia nu o îmbunătăţiră cu nimic. La această concesie fuseseră doar siliţi, nu acţionaseră de bună voie, iar soldaţii nu le arătau nici o simpatie. Ceva mai mult chiar, deoarece se arătaseră înfricoşaţi de ameninţările lor, soldaţii se dovedeau tot mai îndrăzneţi. Înţelegînd cum stau lucrurile, Senatul îşi schimbă tactica şi le trimise poruncă să nu se apropie de Roma, ci să se oprească la o distanţă de mai bine de şapte sute cincizeci de stadii. Senatorii îşi schimbară din nou hainele[121] şi încredinţară pretorilor paza oraşului după formula obişnuită. Gărzi de pază au fost aşezate în toate punctele vulnerabile, iar Ianiculum[122] a fost dinainte ocupat de soldaţii care se aflau la Roma şi de cei sosiţi din Africa.

45 Cîtă vreme Octavius Caesar se mai afla pe drum, lucrurile se desfăşurară în felul acesta; toţi locuitorii Romei

participau de comun acord la hotărîrile luate, așa cum este obiceiul mulțimei, grozav de semeață pînă ce nu ajunge să vadă și să simtă apropierea primejdiei. Dar cînd Caesar își anunță prezența în cartierele din preajma zidului de incintă, frica se strecură în sufletele tuturor; la început, de partea lui trecură cîțiva senatori; apoi exemplul lor a fost urmat de numeroși plebei. Iată că și pretorii coborîră de pe Ianiculum făcînd act de supunere împreună cu soldații ce-i aveau sub comandă. Octavius Caesar se făcu astfel stăpîn pe oraș, fără nici o luptă, și primi confirmarea funcției de consul și din partea Adunării Poporului; totodată au fost numiți doi proconsuli în vederea întrunirii Comițiilor, deoarece nu mai era cu putință ca în puținul timp ce mai rămăsese să fie ales după procedura obișnuită un interrege[123], însărcinat cu pregătirea Comițiilor, în condiția absenței celor mai mulți magistrați din ordinul patricienilor. Soluția numirii celor doi proconsuli prin intermediul pretorului urban a fost preferată alegerii consulilor prin mijlocirea aceluiași magistrat, deoarece proconsulilor nu li s-a încredințat altceva decît sarcina pregătirii Comițiilor și, prin urmare, nu se putea ivi bănuiala că această funcție ar fi fost de lungă durată. Bineînțeles, totul se întîmpla sub zăngănit de arme, deși Octavius Caesar, ca să nu pară că face uz de forță, se feri să asiste la Adunare — de parcă lumea se temea de persoana lui, nu de puterea ce-o avea.

46 Așa a fost ales Octavius Caesar consul; drept coleg, dacă se poate spune așa, în loc de subaltern, a fost desemnat Quintus Pedius[124]. Caesar era destul de mîndru că la vîrsta lui, lucru ce nu se mai întîmplase încă nimănui[125], urma să devină consul și, pe lîngă aceasta, deoarece chiar din prima zi a Comițiilor, la intrarea în Cîmpul lui Marte, zărise șase vulturi iar ceva mai tîrziu, pe cînd se adresa soldaților, alți doisprezece[126]. Întorcîndu-și gîndul la Romulus și la prezicerea pe care augurii o făcuseră acestuia — îi încolți în inimă speranța că s-ar putea să dobîndească puterea monarhică a înaintașului său. Totuși, nu îndrăzni să abordeze insignele consulare în calitatea

unui consul ales pentru a doua oară, numai fiindcă le primise oficial cu puțin timp înainte[127]. Această regulă a fost și după aceea respectată cu strictețe, în toate ocaziile asemănătoare, pînă în zilele noastre. Încălcarea ei a făcut-o pentru prima oară abia împăratul Septimius Severus care, după ce l-a onorat pe Plautianus cu insignele consulare, ceva mai tîrziu, cînd l-a introdus în Senat și l-a numit consul — l-a proclamat consul pentru a doua oară[128]. De la acest împărat, obiceiul a trecut și la alții.

La Roma, Caesar rîndui lucrurile cum crezu de cuviință. În ce privește banii datorați soldaților, unora le plăti sumele din fondurile cuvenite, așa cum se hotărîse de către Senat, iar celorlalți soldați le dădu bani, chipurile, din propria sa avere, dar în fapt din tezaurul statului. Așa au căpătat atunci soldații arginți și în această împrejurare. Înțelegînd greșit rostul acestei distribuții — anumiți oameni au socotit de datoria lor să acorde mereu, fără osebire, suma de două mii cinci sute de denari tuturor legiunilor care pătrund în Roma sub amenințarea armelor. Iată de ce și soldații care au pătruns în cetate alături de Septimius Severus pentru a-l răsturna pe Didius Iulianus s-au purtat înspăimîntător și cu el, și cu noi, pretinzînd această sumă. Severus, fără ca ceilalți să fi înțeles de ce soldații cereau mereu bani, îi îmblînzi acordîndu-le suma de două mii cinci sute de denari[129].

47 Așadar, Octavius Caesar dărui bani soldaților și le arătă o foarte caldă și sinceră recunoștință căci nu îndrăznea încă să se ducă neînsoțit de o gardă personală la Senat. Acestuia îi arătă o recunoștință prefăcută, de rigoare, de parcă favorurile ce le smulsese cu forța le dobîndise prin bunăvoința membrilor Adunării și le socotea ca făcînd parte din binefacerile lor. Iar senatorii, mîndri față de aceste avansuri, încercau să se arate generoși, și aceluia căruia mai înainte vreme nu voiseră să-i acorde nici măcar rangul de consul — îi dădură dreptul să se bucure la ieșirea din magistratură, de cîte ori se va fi aflat în tabăra militară, de privilegii care depășeau pe acelea ale bărbaților consulari; pe cel amenințat cu pedeapsa fiindcă

ridicase trupe armate din proprie inițiativă, fără ca cineva să fi dat vreun decret în acest sens, îl însărcinară cu recrutarea de noi trupe; iar aceluia pentru a cărui dezonoare și prăbușire Decimus primise ordinul să pornească război împotriva lui Antonius — îi fură încredințate în afară de propriile sale legiuni și acelea ale lui Decimus. În cele din urmă căpătă și sarcina de a veghea asupra orașului — așa că să poată lua orice măsură ar fi dorit, în chip legal: a fost pînă și adoptat în familia lui Caesar după datinile obișnuite și, pentru acest motiv, își schimbă cognomenul[130]. După unele păreri, și înainte vreme îi plăcea să se denumească Caesar, deoarece acest nume îi fusese lăsat odată cu moștenirea; cu toate acestea numele nu-l purta în chip ferm și nici față de toți, înainte de a-i fi fost acordat definitiv, conform obiceiului strămoșesc. Astfel, începînd numai din acel moment s-a numit Caius Iulius Caesar Octavianus; căci datina cere ca atunci cînd cineva este adoptat, să-și ia un alt nume, după părintele adoptiv, menținîndu-și doar unul din numele sale anterioare, întrucîtva schimbat[131]. Așa se petrec lucrurile. În ce mă privește — nu-l voi chema Octavianus, ci Caesar, de vreme ce cognomenul acesta a rămas în vigoare pentru toți romanii cîți ajung să dețină puterea supremă. Și-a mai luat și cognomenul de Augustus[132], adoptat din același motiv de împărații care i-au urmat; dar despre acest nume va veni vorba cînd voi ajunge cu povestirea la momentul cînd și l-a luat. Pînă atunci mă voi mărgini să folosesc numele de Caesar care îl desemnează în mod limpede pe Octavianus.

48 De îndată ce acest Caesar cîștigă încrederea soldaților și avu Senatul la picioarele sale, își întoarse gîndurile spre răzbunarea tatălui său. Temîndu-se totuși să nu stîrnească furtuna patimilor în rîndurile mulțimii, nu își dezvălui intențiile înainte de a fi terminat plata tuturor datoriilor care rămăseseră neachitate. Cînd, datorită acestor bani, chiar dacă proveneau din contribuții publice și fuseseră ridicați sub cuvînt că sînt necesari războiului, se simți stăpîn pe situație — abia atunci începu urmărirea uciga-

șilor. Totuși, ca să nu se dea de bănuit că pornește această acțiune împotriva cuiva în mod samavolnic, ci numai în limitele legalității, legiferă hotărîrea ca să fie judecați și instituí tribunale pentru judecarea celor absenți. Majoritatea, într-adevăr, nu se găseau la fața locului, iar unii aveau încredințate guvernămintele unor provincii; cei rămași la Roma nu îndrăzniră, de frică, să se prezinte și apoi, într-ascuns, părăsiră orașul. Așa s-a făcut că au fost condamnați în lipsă nu numai cei care participaseră direct la uciderea lui Caesar, împreună cu complicii lor, ci și alții, care nu numai că nu uneltiseră împotriva lui Caesar, dar nici nu se aflaseră în capitală pe acea vreme. Hotărîrea fusese luată îndeosebi pentru a lovi în Sextus Pompeius care, departe de a fi avut vreun amestec în complot, n-a fost mai puțin declarat dușman al lui Caesar de vreme ce se afla în război cu el.

Tuturor acestora li se interzise „focul și apa"[133], iar bunurile le-a fost confiscate. Cît privește guvernarea provinciilor, dintre care unele se aflau sub comanda cîtorva dintre conspiratori, fără excepție, trecu în mîna credincioșilor lui Caesar.

49 Printre acești acuzați se număra și tribunul poporului Publius Servilius Casca[134]. Parcă ghicind intențiile lui Caesar se grăbise să părăsească Roma înainte ca acesta să fi intrat în oraș. Sub pretext că dispăruse încălcînd legile patriei, el a fost destituit din funcția de tribun al plebei chiar de către colegul său Publius Titius, care întruni în acest scop Adunarea Poporului[135]. Și astfel a fost condamnat. Cum nu la mult după aceea Titius își dădu sfîrșitul, se întări credința într-o constatare făcută încă din vechime: nici unul dintre acei care pînă atunci destituiseră un coleg, nu mai apucase anul. Așa a încetat din viață Brutus, după ce-l destituise pe Collatinus[136], iar Gracchus a fost înjunghiat după înlăturarea lui Octavius[137]; Cinna, care-i alungase din funcțiile lor de magistrați pe Marullus și pe Flavius[138] — a pierit destul de curînd în împrejurări tragice. Cît privește pe asasinii lui C. Iulius Caesar, s-au găsit destui care din dorința de a cîștiga bunăvoința fiului

s-au grăbit să le aducă acuzaţii publice; numeroşi alţii făceau acelaşi lucru numai din lăcomia de a căpăta recompense, căci acuzatorii primeau o parte din banii ridicaţi din averea celui condamnat, onorurile şi funcţia ce-o deţinea, dacă avea cumva vreuna, precum şi scutirea de serviciul militar, atît pentru ei cît şi pentru copiii lor şi urmaşii acestora.

Cei mai mulţi dintre judecătorii proceselor condamnau pe cei acuzaţi pentru ca să fie pe placul lui Octavianus Caesar de care se temeau, deşi jucau comedia de a fi procedat cu dreptate. Mai sînt şi dintre aceia care-şi dădură votul fie în virtutea legilor redactate pentru pedepsirea conjuraţilor, fie ameninţaţi de armele lui Caesar. Cu toate acestea un oarecare senator Iulius Coronas[139], îl achită în mod public pe Marcus Brutus. Pe dată, senatorul nu mai contenea cu laudele la adresa lui Caesar, care-l cruţase de a fi ucis pe loc; dar, mai tîrziu, Coronas a fost trecut pe listele de proscrişi . . .

50 Caesar, după ce termină aceste aranjamente, se pregăti, chipurile, să pornească împotriva lui Lepidus şi a lui Antonius. Căci Antonius, care fugise de pe cîmpul de luptă, fără să fie urmărit de Caesar — datorită faptului că operaţiile de război fuseseră încredinţate lui Decimus — şi nici de acesta din urmă, care nu dorea să înlăture aşa de uşor un adversar al lui Caesar, adunase laolaltă cît s-a putut mai mulţi soldaţi din cei care scăpaseră cu viaţă şi se îndreptase spre Lepidus. Supunîndu-se decretului senatorial, Lepidus se pregătea să-şi ducă armata în Italia, dar, între timp primise un nou ordin, ca să rămînă pe loc. Iată ce se întîmplase. Senatorii cînd au aflat că Silanus trecuse de partea lui Antonius, s-au temut ca nu cumva Lepidus şi Lucius Plancus să treacă şi ei de partea acestuia şi le trimise vorbă că nu mai avea nevoie de prezenţa lor. Totuşi, ca să nu dea de bănuit şi de aici să se întîmple cine ştie ce neajunsuri, le-a ordonat să întemeieze un oraş în care să-i colonizeze pe cei alungaţi din Vienna Narbonensis de către allobrogi, aşezaţi deocamdată la confluenţa Ronului cu Araris[140]. Şi astfel, în timpul

cînd aceştia doi au deţinut comanda ei, au întemeiat oraşul numit Lugudunum, actualmente numit şi Lugdunum[141]. Acestea s-au întîmplat nu fiindcă Lepidus şi Plancus n-ar fi putut — dacă ar fi vrut — să se îndrepte cu forţa armelor în Italia (decretele senatoriale aveau deja prea puţină valoare în faţa celor care deţineau puterea armată), ci fiindcă, pîndind sfîrşitul conflictului cu Antonius, doreau să treacă în ochii lumii drept nişte cetăţeni supuşi Senatului şi, între timp, să-şi consolideze propria lor poziţie.

51 Fără îndoială că Lepidus l-a copleşit cu ocări pe Silanus pentru că acesta încheiase o alianţă cu Antonius; Lepidus nu numai că s-a codit să înceapă de îndată convorbiri cu Antonius, dar a şi trimis Senatului scrisori în care îl învinovăţea pe Silanus, ceea ce i-a adus dealtfel numai laude şi comanda războiului împotriva lui Antonius.

Se înţelege de ce în timpul care s-a mai scurs, nici nu l-a primit, nici nu l-a respins pe Antonius — trecîndu-i cu vederea prezenţa în imediata sa vecinătate şi convorbirile purtate cu soldaţii din subordinea sa. Personal, s-a ferit însă să stea de vorbă cu Antonius[142]. De îndată ce a fost informat despre înţelegerea intervenită între Antonius şi Caesar, se alătură şi el celor doi. Aflînd despre cele întîmplate, Marcus Iuventius, locotenentul lui Lepidus, încercă la început să-l convingă să renunţe; cum nu izbuti — îşi ridică viaţa în văzul soldaţilor. Pentru acest act, Senatul decretă în cinstea lui elogii, o statuie şi funeralii pe cheltuiala statului[143]. Bustul lui Lepidus ridicat pe tribuna din For a fost înlăturat, iar Lepidus declarat duşman public; celor ce-l însoţeau li se dădu un anumit termen după care, dacă nu se hotărau să-l părăsească, urmau să fie trataţi ca duşmani ai patriei. Afară de aceste măsuri, senatorii îşi schimbară din nou haina (căci cu prilejul consulatului lui Octavianus Caesar îşi reluaseră toga) iar Marcus Brutus, împreună cu Cassius şi Sextus[144], au fost trimişi împotriva celor ce căzuseră la învoială: cum păreau că zăbovesc, senatorii încredinţară conducerea războiului lui Caesar, fără să fi prins de veste despre coaliţia celor trei.

52 Şi Caesar se prefăcu că primeşte această sarcină, cu toate că îi îndemnase pe soldaţi să-şi ia în gura mare angajamentul despre care a fost mai sus vorba. Totuşi, nu întreprinse nici o acţiune de atac — nu fiindcă interesele sale s-ar fi confundat cu acelea ale lui Antonius şi, prin Antonius, cu cele ale lui Lepidus (puţin îi păsa de acesta din urmă)[145] — ci fiindcă îşi dădea seama că sînt puternici şi că rudenia de sînge îi face să gîndească la fel. Ştia prea bine că pe calea forţei nu-i poate doborî şi nădăjduia că prin mijlocirea lor să-i distrugă pe Cassius şi pe Brutus a căror putere se întărise simţitor — ca abia pe urmă să-i învingă şi pe ei, dîndu-le prilej să se nimicească unul pe altul. Iată de ce, chiar împotriva voinţei lui, respecta angajamentele ce-şi luase faţă de ei şi se oferi să mijlocească împăcarea lor cu Senatul şi cu Adunarea Poporului, fără însă să aducă personal propuneri în acest sens, ca să nu dea de bănuit asupra celor puse la cale. Aşadar — îşi puse trupele în mişcare lăsînd să se înţeleagă că va purta războiul împotriva celor doi, iar Quintus[146], ca de la sine putere, veni cu propunerea să li se acorde impunitatea şi dreptul de a se reîntoarce. Cu toată această intervenţie, impunitatea n-au dobîndit-o decît după ce Senatul împărtăşi lui Octavianus Caesar noutatea, ca şi cînd acesta n-ar fi fost la curent cu evenimentele, şi Caesar ticlui în aşa fel lucrurile încît să pară că a căzut de acord, silit de cererile soldaţilor săi.

53 Între timp, Decimus se puse în mişcare pentru a-i ataca pe Antonius şi pe Lepidus şi, cum Lucius Plancus fusese desemnat să-i fie coleg de consulat pentru anul viitor[147], îl cîştigă de partea sa. Aflînd însă despre decretul emis împotriva lui Plancus şi despre reconcilierea celor trei — plănui să se îndrepte împotriva lui Caesar dar, părăsit de Plancus, care între timp trecuse de partea lui Lepidus şi a lui Antonius, hotărî să părăsească Gallia pentru a se îndrepta pe drumuri care străbăteau Illyria spre Macedonia, unde se afla Brutus. În timp ce-şi lua toate măsurile necesare, trimise înainte o ceată de ostaşi. Cum aceştia îmbrăţişară cauza lui Caesar iar restul se predară

lui Antonius şi Lepidus, care-i hărţuiau neîntrerupt, Decimus, rămas singur, căzu în mîinile unuia din duşmanii săi[148]. Înainte de a fi ucis, se văicărea cumplit şi îşi jelea soarta, pînă ce un anume Helvius Blasion, care ţinea la el fiindcă făcuseră campanii împreună, se sinucise, neconstrîns de nimeni, în văzul lui. Aşa a fost sfîrşitul lui Decimus.

54 Cît despre Antonius şi Lepidus îşi lăsară reprezentanţi în Gallia şi se îndreptară spre Octavianus Caesar în Italia, ducînd cu ei grosul armatei şi trupele cele mai alese. Adevărul era că nu aveau prea mare încredere în el şi nici nu doreau să-i fie obligaţi pentru serviciul făcut, căci le plăcea să-şi închipuie că obţinuseră impunitatea şi dreptul de a se reîntoarce prin propria lor forţă şi nu prin trecerea de care se bucura Caesar. Mai mult încă, sperau ca prin numărul impunător al legiunilor ce le aveau să-l constrîngă pe Caesar, cît şi pe ceilalţi, să se supună tuturor dorinţelor ce le aveau[149]. Cu acest gînd, intenţiile prieteneşti fiind doar o minciună, străbătură ţara; pîrjolul şi nenorocirile lăsate în urma lor şi marele număr de soldaţi a căror îndrăzneală nu cunoştea margini n-au fost cu nimic mai prejos de împrejurările unei stări de război.

Caesar, însoţit şi el de numeroşi soldaţi, le ieşi în întîmpinare în preajma Bononiei[150], bine pregătit să-i înfrunte în caz că ar fi fost atacat. Deocamdată nu a fost nevoie de nici o ciocnire a armelor. Cei trei se urau de moarte unul pe altul, dar cum legiunile de care dispuneau erau oarecum egale ca număr, intenţionau ca prin ajutorul reciproc ce şi-l acordau să se răfuiască mai întîi cu duşmanii comuni. Aşa că simulară înţelegerea.

55 La întrunirea la care s-au dus nu erau singuri, ci însoţiţi de un număr egal de soldaţi. Întîlnirea a avut loc într-o mică insulă a fluviului[151] pe care este aşezată Bononia aşa ca nimeni să nu poată avea nici un fel de contact cu nici unul dintre ei. După ce s-au îndepărtat simţitor de oamenii care-i însoţeau s-au cercetat cu de-amănuntul, ca nu cumva vreunul să aibă ascuns un pumnal la

subţioară. Apoi, după ce schimbară între ei cîteva cuvinte cu voce joasă, căzură de acord asupra împărţirii puterii supreme şi nimicirii duşmanilor. Ca să nu pară că urmăresc făţiş instaurarea oligarhiei şi astfel să-şi atragă din partea altora numai ură, urmată de rezistenţă, iată ce au convenit: în vederea administrării şi a reorganizării statului toţi trei să fie aleşi *curatores* şi *correctores*, şi aceasta nu pe viaţă, ci numai pe cinci ani[152] — aşa încît să poată lua toate măsurile ce-ar fi crezut de cuviinţă fără să dea socoteală nici Adunării Poporului nici Senatului — şi să încredinţeze magistraturile, titlurile şi distincţiile oricui ar fi dorit. De asemenea, pentru a nu da impresia că-şi însuşesc toate provinciile, fiecăruia în parte i-au fost încredinţate anumite regiuni, lui Octavianus Caesar, amîndouă Libyiile, Sardinia şi Sicilia, lui Lepidus, toată Hispania şi Gallia Narbonensis; lui Antonius restul Galliei, adică atît Cisalpină cît şi Transalpină. Aşa cum am mai amintit, Gallia Cisalpină era denumită *Togata*, deoarece faţă de alte provincii părea mai pacificată şi pentru că locuitorii ei începuseră să poarte veşmintele pe care romanii le poartă la oraş; cealaltă Gallie, cea dinspre noi, fusese numită *Comata*, din pricină că galli care o populează se deosebesc de ceilalţi prin lungimea părului lor pe care-l lasă să crească în voie[153].

56 Aceste distribuiri le făcură prin tragere la sorţi aşa ca ei să pună mîn , pe provinciile cele mai puternice şi totodată, să lase de înţeles că nu rîvnesc să le stăpînească chiar pe toate; se hotărî apoi ca duşmanii fiecăruia să fie daţi pradă morţii, ca Lepidus, ales consul în locul lui Decimus să aibă în grijă paza Romei şi a restului Italiei — în vreme ce Marcus Antonius şi Caesar urmau să se îndrepte cu armata împotriva lui Brutus şi a lui Cassius[154]. Hotărîrile au fost întărite prin jurăminte. După aceea, întrunindu-şi soldaţii pentru a le împărtăşi noutăţile şi a-i lua martori la convenţiile încheiate, le comunicară cele ce aveau de spus în cuvinte măsurate şi potrivite cu împrejurarea. În acelaşi timp, soldaţii lui Antonius, evident îmboldiţi de acesta, lăsară de înţeles că ar privi cu ochi

buni căsătoria lui Octavianus Caesar cu fiica Fulviei, pe care aceasta o avusese cu Clodius, deşi Caesar era logodit cu altcineva[155]. Şi Caesar nu se împotrivi proiectului, căci socotea că o asemenea căsătorie nu avea să-l împiedice cu nimic în acţiunile pe care intenţiona să le pornească împotriva lui Antonius. Ştia doar că şi tatăl său, C. Iulius Caesar, cu toată legătura de rudenie ce-o avusese cu Pompeius[156], nu fusese cu nimic oprit să aducă la împlinire tot ce pusese la cale împotriva ginerelui său.

CARTEA XLVII

43 i.e.n. noiembrie

1 După ce s-au sfătuit și s-au legat prin jurămînt au pornit în grabă marșul către Roma, sub cuvînt ca toți trei să aibă posibilitatea să conducă în mod egal treburile de stat. În realitate, însă, fiecare era îmboldit de dorința de a-și însuși singur întreaga putere, deși încă de mai multă vreme fuseseră înștiințați, cum nu se poate mai limpede, prin semne prevestitoare, de cele ce aveau să se întîmple[1]. Și semnele continuau să rămînă la fel de grăitoare. Pentru Lepidus, semnul s-a arătat sub chipul unui șarpe, încolăcit de sabia unui centurion, și a unui lup care, pătrunzînd în tabără și apoi în cortul unde prînzea, i-a răsturnat masa. Astfel, lui Lepidus i-au fost dezvăluite puterea ce urma s-o capete dar, totodată, și greutățile ce aveau să-l întîmpine. Pentru Antonius, un val de lapte scurs prin șanțul ce-i înconjura tabăra și o îmbinare de cîntece care au răsunat în noapte, i-au prevestit atît voluptățile ce-l așteptau cît și pieirea ce aveau să-i aducă.

Iată ce li s-a întîmplat înainte de sosirea în Italia. Cît despre Caesar, un vultur, așezîndu-se pe cortul lui imediat după încheierea înțelegerii, a doborît doi corbi care-l atacaseră și încercau să-i smulgă aripile; pasărea i-a vestit victoria asupra celorlalți doi.

2 În astfel de împrejurări au sosit la Roma. Cel dintîi care a sosit a fost Caesar, apoi au ajuns și ceilalți doi, fiecare aparte, însoțiți de toți soldații ce-i aveau. De îndată, prin intermediul tribunilor, au legiferat hotărîrile ce le luaseră[2]. Toate cîte le săvîrșiseră și toate cîte le obținuseră pe calea violenței luau numele de lege și, ceea ce era culmea, li se aducea și prinosul unor îndemnuri, căci trebuiau să fie fierbinte rugați ca să-și îndeplinească planurile. Au fost decretate sacrificii în cinstea lor întocmai ca în zilele de mare bucurie și haina a fost schimbată, de

43 i.e.n. 27 noiembrie

parcă senatorii nu mai puteau de fericire, cu toate că frica le stăpînea inimile din pricina celor ce se întîmplau şi mai cu seamă, din pricina minunilor petrecute. Într-adevăr, însemnele armatei care păzea oraşul s-au umplut de pînze de păianjen, au fost văzute arme care s-au ridicat de la pămînt la cer şi s-a auzit zăngănitul îngrozitor ce-l produceau. În timpul sărbătorilor lui Esculap, nenumărate roiuri de albine s-au aşezat pe vîrful templului acestui zeu, iar o ceată mare de vulturi s-a lăsat pe templul Geniului poporului roman iar alta pe templul Concordiei[3].

3 Cam aceasta era situaţia cînd acele crime datorită cărora odinioară Sulla îşi căpătase o tristă faimă în urma proscripţiilor[4] au fost reînnoite şi oraşul întreg se umplu de cadavre. Mulţi au căzut victime, unde se întîmpla să se găsească, fie în propriile lor case, fie pe străzi, în pieţe sau chiar şi în preajma locurilor sfinte. Capetele, ca şi înainte vreme, le-au fost expuse pe Rostre, iar trunchiurile, unele, lăsate chiar pe locul crimei, au fost sfîşiate de cîini şi de păsări, iar altele au fost zvîrlite în apele fluviului.

Toate măsurile care fuseseră luate pe vremea lui Sulla au fost şi acum aplicate — iar în plus s-au afişat două liste, una pentru senatori, iar alta pentru cetăţenii de rînd. Cît despre motivarea acestei măsuri n-am putut să aflu nimic, nici de la altcineva nici în urma cercetărilor mele. Singura presupunere cu putinţă, anume că au fost întocmite în vederea uciderii unui număr cît mai mic de oameni, este puţin plauzibilă, căci victimele, ţinînd seama de numărul ridicat al proscrişilor, au fost cu siguranţă mult mai mare. Singura deosebire faţă de valul precedent de crime a fost separarea numelor aparţinînd unor persoane de vază de numele celor mulţi; sinistra măsură reprezenta o batjocură cumplită la adresa acelora care, oricum, aveau să fie omorîţi. În schimb, o grămadă de alte grozăvii — deşi, după cît se pare şi cele precedente nu au fost cu nimic mai prejos din acest punct de vedere — s-au abătut asupra celor năpăstuiţi[5].

4 Pe vremea lui Sulla, făptaşii îşi făceau scut din propria lor îndrăzneală[6]; era doar pentru prima oară că luau parte la o asemenea experienţă şi nu o făceau cu premeditare. Din această cauză, majoritatea crimelor le săvîrşeau nu atît din răutate, ca ceva la care mintea omenească nici nu gîndise, ci singură întîmplarea intra în joc; iar victimele, prăbuşindu-se sub loviturile unor nenorociri ivite din senin, de care nimeni nu auzise încă, simţeau o oarecare uşurare prin faptul că suferinţele la care erau supuşi veneau pe neaşteptate.

Acum însă, aveau posibilitatea să-şi reamintească toate cele comise mai înainte; unii fuseseră ei înşişi călăi, alţii văzuseră crimele, o a treia categorie erau cei care aflaseră, în interiorul de timp ce se scursese, detalii exacte; aceştia trăiau în aşteptarea unor împrejurări similare, meditînd la ce avea să vină, fie pentru că aveau intenţia să treacă la acţiune, fie dintr-o cauză contrară, şi anume de frică să n-o păţească. Răuvoitorii, din dorinţa de a depăşi faptele anterioare şi de a găsi noi forme de tortură pentru aplicarea planurilor lor, se pretau la nişte acţiuni dintre cele mai stranii. Viitoarele victime, ştiind şi reflectînd la suferinţele ce-i aşteptau, aproape le trăiau aievea, încît îşi simţeau sufletele zdrobite înaintea chinurilor trupeşti.

5 Iată pentru ce situaţia se dovedea mult mai gravă decît înainte vreme. Se adăuga şi faptul că, pe vremuri, căzuseră pradă morţii numai duşmanii personali ai lui Sulla şi ai persoanelor influente ce-l înconjurau, dar dintre partizanii lui sau din rîndurile oamenilor obişnuiţi n-a pierit nimeni în urma poruncilor sale. Aşa că, excepţie făcînd cei foarte bogaţi (căci pentru aceştia nu există niciodată pace şi linişte faţă de cel atotputernic[7]) — restul cetăţenilor n-aveau de ce să se teamă. În cursul celui de al doilea val de execuţii, nu numai duşmanii celor trei sau cei avuţi erau ucişi, ci, lucru nemaipomenit, pînă şi cei mai buni prieteni ai lor.

14-112

Adevărul este că, în viața particulară, aproape nimeni nu avea nimic de împărțit cu acești bărbați*, așa ca să fie pedepsit cu moartea. Dar mersul treburilor publice și înțelegerile privitoare la împărțirea puterii le atrăseseră prietenii și dușmănii pe viață și pe moarte. Pe toți cei care pactizaseră cu acțiunile vreunuia dintre ei și îi susținuseră cauza, ceilalți îi treceau pe lista neagră. Și așa se întîmpla că unii și aceiași erau totodată prietenii și dușmanii lor. Drept rezultat, dacă vreunul din triumviri se răzbuna în particular pe cei care uneltiseră împotriva lui — toți laolaltă își sacrificau cei mai scumpi prieteni. Căci, după cum țineau cont de atitudinile prietenoase sau de dușmănia ce-și arătau unul altuia — nimeni nu putea să se răzbune pe dușmanul său personal, dacă acesta era prietenul altui triumvir, fără ca în schimb să nu i se cedeze un altul. Și din sentimente de mînie pentru cele întîmplate, și din sentimente de neîncredere care urmau nemijlocit — fără să pună preț pe salvarea vieții unui prieten drag, față de răzbunarea ce-și doreau — schimbau între ei victimele cu cea mai mare ușurință.

6 Așa se făcea că-și cedau unul altuia pe cei mai scumpi prieteni în schimbul celor mai aprigi dușmani și pe cei mai veninoși adversari în schimbul celor mai devotați amici — cînd în număr egal — cînd mai multe suflete pentru unul singur, sau invers, un număr mai mic pentru unul mai mare. Tîrguiala se făcea ca la piață, prin adevărate licitații, ca la hala de vechituri. Dacă cineva era găsit pe măsura altcuiva — tîrgul se încheia fără multă vorbă; dar cei care se distingeau prin calitatea lor, prin vreo demnitate ce-o avuseseră sau prin familia căreia aparținuseră, erau jertfiți în schimbul unui număr sporit de victime. Căci, așa cum se petrec lucrurile în războaiele civile de lungă durată, în timpul cărora se întîmplă tot felul de incidente — mulți cădeau sub acuzarea de a fi legați de interesele propriilor lor rude în tumultul răs-

* Triumvirii.

coalelor. Astfel, Antonius se războise cu unchiul său Lucius Caesar[8], iar Lepidus cu fratele său, Lucius Paullus. E adevărat că aceștia au scăpat cu viață[9], dar în alte cazuri numeroși alții au fost înjunghiați chiar de prietenii și de neamurile de la care așteptau salvare și respect.

Pentru ca teama de ziua în care puteau fi deposedați de premii să nu frîngă elanul asasinilor — într-adevăr, M. Cato, pe vremea cînd fusese cvestor a cerut în favoarea statului toate sumele ridicate de ucigași pentru crimele lor[10] — triumvirii dădură o proclamație în sensul ca nimeni dintre ei să nu fie trecut pe o listă publică. Măsura a făcut ca furia distrugerii de vieți omenești să se dezlănțuie și mai tare, lovind deopotrivă cetățeni de rînd și oameni bine situați, fără ca ucigașii să aibă vreun motiv de ură împotriva lor.

Nevoia de bani cît mai mulți — pe care nu aveau altă posibilitate de a-i procura pentru a satisface pretențiile soldaților[11] — a dus la un fel de prigoană comună a triumvirilor împotriva celor avuți. Printre multe alte încălcări ale legii — au trecut un biet copil în clasa adolescenților, pentru ca să-l poată executa, sub cuvînt că păși în rîndul bărbaților.

7 Cele mai multe ticăloșii erau săvîrșite de Antonius și de Lepidus, căci, îndelung onorați de către primul Caesar și mai tot timpul ocupînd magistraturi și funcții de comandanți militari, ei aveau numeroși dușmani. Octavianus Caesar trecea drept părtaș la aceste fapte din pricină că împărțea puterea cu ei, deși el personal n-avea nevoie să ucidă atîta omenire[12]. Din firea lui nu era un om crud și, să nu uităm, fusese crescut în spiritul în care înțelegea tatăl său. Apoi, era tînăr, abia de curînd amestecat în vîltoarea politicii. El nu avea încă motive să urască din răsputeri multe persoane ci, dimpotrivă, dorea să fie iubit. Dovadă că de îndată ce s-a desprins din alianța politică pe care o făcuse cu ceilalți și de îndată ce și-a însușit puterea, nu a mai săvîrșit nimic asemănător. Chiar și în acele vremuri de tristă amintire numărul celor care au pierit din ordinul său a fost infinit mai mic în comparație

cu cel al oamenilor pe care i-a salvat. Față de cei care și-au trădat stăpînii și prietenii s-a purtat cu multă asprime, dar în schimb s-a arătat cum nu se poate mai îngăduitor față de cei care le-au sărit în ajutor. Iată un exemplu. Tanusia, femeie de viță nobilă, l-a ascuns pe soțul ei, Titus Vinius, care fusese trecut pe listele de proscripție, într-o ladă, în casa unui libert, Philopoimen, pentru ca lumea să creadă că este mort; după aceea — cu ocazia unei serbări populare pe care o rudă de-a ei pusese la cale s-o dea — a ticluit în așa fel lucrurile cu ajutorul Octaviei*, ca dintre triumviri Caesar singur să vină la teatru. Aici, aruncîndu-se la picioarele lui, i-a dezvăluit adevărul și, aducînd lada, l-a scos la lumină pe soțul ei. Caesar, adînc emoționat, i-a iertat pe toți, căci pentru tăinuitori era prevăzută pedeapsa cu moartea, iar pe Philopoimen l-a ridicat la rangul de cavaler[13].

8 Așadar, Caesar, după cît i-a stat în putere, a salvat pe cît mai mulți. Lepidus i-a îngăduit fratelui său Paullus să se refugieze la Milet[14] și nu s-a arătat intransigent nici cu privire la alții. Singur Antonius ucidea cu deosebită cruzime și fără milă nu numai pe cei proscriși, ci și pe cei care încercau să dea un ajutor vreunuia din ei. Privea cu nesaț capetele lor, chiar dacă ședea la masă, și timp îndelungat se desfăta cu această priveliște nelegiuită și hidoasă. Fulvia, la rîndu-i, din ură a dat pradă morții pe mulți, dintre care pe unii Antonius nici nu-i cunoștea, în anumite cazuri, pentru a le lua banii. Iată cum s-a făcut că văzînd capul unuia a rostit „Pe ăsta nu-l cunoaștem" . . .[15]

Cînd le-a fost adus capul lui Cicero (căci prins în timp ce fugea fusese ucis), Antonius, după ce a proferat multe și cumplite injurii la adresa mortului, a dat ordin ca Rostrele să fie împodobite cu capul oratorului, așezat la vedere, așa ca întocmai din locul de unde îi era auzit cuvîntul, chiar acolo să fie zărit, împreună cu mîna dreaptă care fusese tăiată. Fulvia, înainte ca ordinul să se înde-

* Sora lui Octavianus Caesar.

plinească, luă capul în mîinile sale, și, după ce-l scuipă, îi deschise gura și-i trase limba afară înțepînd-o apoi cu acele de păr pe care le purta în cap. În acest timp cuvintele cele mai ordinare cu putință curgeau șuvoi . . .[16]

Totuși, și această pereche se îndură să salveze cîțiva oameni de la care au stors mai mulți bani decît ar fi sperat să capete în cazul cînd i-ar fi ucis. Și, pentru a nu lăsa goale pe tabelele de proscriși locurile unde fuseseră înscrise numele acestora, au trecut pe alții. Afară de faptul că l-a cruțat pe unchiul său, la rugămințile fierbinți ale mamei sale, Iulia, Antonius nu a iertat pe nimeni altul în mod cinstit.

9 Cît au ținut vremurile de restriște, crimele au fost în chip diferit duse la îndeplinire, după cum și salvările au fost făcute mereu altfel, de la caz la caz. Mulți au pierit prin mîna celor mai buni prieteni, mulți au fost salvați de cei mai înverșunați dușmani. Unii s-au sinucis, simulînd doar omorul. Cîțiva trădători ai stăpînilor și ai prietenilor lor și-au primit pedeapsa, iar alții, din același motiv, au fost onorați; unii, care au scăpat viața anumitor proscriși, au fost supuși cazne lor, alții au primit recompense.

Deoarece la putere nu se afla un singur om, ci trei, care se comportau după bunul lor plac și în funcție de propriile lor interese și de faptul că nu aveau aceeași dușmani și prieteni — cum se întîmpla adesea că unul dintre ei voia să-l salveze pe cel pe care celălalt triumvir dorea să-l nimicească și să-l piardă pe cel pe care celălalt hotărîse să-l lase în viață — se înțelege că s-au întîmplat tot felul de lucruri care mai de care mai ciudate, după bunăvoința sau ura ce-o arătau cuiva.

10 Așadar eu, în ce mă privește, voi trece peste detalii și voi evita o relatare amănunțită (căci o astfel de muncă ar fi de prisos și fără folos substanțial pentru lucrarea mea). Voi trece în revistă doar cîteva din întîmplările pe care le consider demne de reținut[17].

Iată un sclav care-şi ascunsese stăpînul într-o peşteră; cînd acesta era pe punctul de a pieri, deoarece un alt sclav îl denunţase, sclavul schimbă hainele cu stăpînul său şi, astfel îmbrăcat, iese în întîmpinarea urmăritorilor, lăsîndu-i să creadă că el este stăpînul şi îşi găseşte sfîrşitul în urma loviturilor de pumnal. Datorită acestui sacrificiu urmăritorii se întorc — convinşi că l-au ucis pe cel ce-l căutau, iar stăpînul, după plecarea lor, s-a refugiat în altă parte.

Iată şi o întîmplare cu un sclav care, la rîndul lui, schimbînd întreaga îmbrăcăminte cu cea a stăpînului său, s-a urcat în litiera acoperită, iar stăpînului i-a poruncit s-o poarte pe umăr; mai tîrziu, cînd au fost prinşi, sclavul a fost ucis fără măcar să fie zărit, iar stăpînul, trecînd drept un purtător de litieră, a scăpat cu viaţă[18].

Aceste sacrificii de sine au avut semnificaţia unui răspuns la vreo binefacere primită din partea unor stăpîni plini de înţelegere. Totuşi, un sclav stigmatizat nu numai că nu l-a trădat pe cel care-l stigmatizase, ci s-a străduit din răsputeri să-l salveze. În vreme ce-l conducea pe furiş, a fost văzut şi urmărit; sclavul ucide atunci pe cineva la întîmplare şi, luîndu-i toga pe care i-o dă stăpînului, aşază cadavrul pe un rug, iar el se îmbracă cu haina stăpînului şi în deget îşi trece inelul acestuia. Apoi merge în faţa urmăritorilor şi, minţindu-i că şi-a ucis stăpînul pe cînd fugea, este crezut în urma dovezilor ce le-a adus: rămăşiţele pămînteşti ale acelui ucis şi urmele stigmatelor. L-a scăpat de la moarte pe stăpîn şi a fost copleşit de cinstiri.

Aceste acţiuni n-au lăsat în urma lor amintirea numelor celor ce le-au săvîrşit. Pe Hosidius Geta l-a salvat fiul său, care i-a celebrat funeraliile, ca şi cînd ar fi fost mort; Quintus Cicero, fratele lui Marcus, a fost ţinut ascuns şi salvat de fiul lui, atît cît i-a stat acestuia în putinţă. Băiatul, într-adevăr, a tăinuit ascunzătoarea tatălui său, aşa că acesta nu a putut fi găsit; pus la cele mai grele cazne, tot n-a suflat o vorbă; iar Quintus cînd a aflat ce se petrecea, plin de admiraţie şi de milă, s-a înfăţişat de bunăvoie şi s-a predat ucigaşilor.

11 Am dat destule pilde strălucite de virtute şi pietate care s-au petrecut pe acea vreme.

În schimb, Popilius Laenas l-a ucis pe Marcus Cicero, deşi acesta era binefăcătorul lui[19], căci îl apărase în faţa unui tribunal; şi, pentru ca despre isprava lui nu numai să se ducă vestea, dar ca oamenii să vadă cu ochii — a căutat să aducă dovada omorului comis; alături de capul lui Cicero şi-a aşezat propriul bust, împodobit cu o cunună, pe care se afla săpată o inscripţie amintind de numele şi de fapta ce-o săvîrşise. Prin această măsură se făcu atîta de plăcut lui Antonius, încît retribuţia ce-o primi depăşea cu mult suma făgăduită.

M. Terentius Varro[20] nu greşise cu nimic dar, cum avea aproape acelaşi nume cu unul din proscrişi, afară de prenume, s-a temut să n-o păţească întocmai ca Cinna[21]. În consecinţă, pentru ca apropierea de nume să devină de notorietate publică, a pus un afiş. Pe acea vreme era tribun al poporului. Faptul a stîrnit comentarii şi mult haz.

Cît de instabile pot fi lucrurile în viaţă se dovedeşte şi din următoarea întîmplare. Lucius Philascius, proscris pentru prima oară de Sulla şi scăpat cu viaţă, s-a văzut iarăşi trecut în listele de proscripţie şi, de astă dată, a fost ucis. În schimb, Marcus Valerius Messala[22], condamnat la moarte de către Antonius, nu numai că a trăit pus la adăpost, dar mai tîrziu a fost ales chiar consul în locul lui Antonius[23]. Astfel, din situaţii care păreau fără ieşire, mulţi s-au descurcat fără să păţească nimic şi nu mai puţini ca număr din cei care credeau că se află în siguranţă, au pierit. Iată pentru ce nu trebuie să te laşi pradă disperării în faţa unor nenorociri neaşteptate, să-ţi pierzi orice speranţă, dar nici să te laşi cuprins de o bucurie nepotrivită, atunci cînd ai parte de o fericire căzută din cer. Cel mai bun lucru în ambele cazuri este să adopţi o atitudine de mijloc şi să aştepţi ce va aduce viitorul, oţelindu-ţi judecata şi la bine şi la rău.

12 Aşa s-au petrecut deci lucrurile în acele vremuri. Numeroşi cetăţeni, dintre cei care nu fuseseră trecuţi pe

listele de proscripţii, au fost suprimaţi din cauza unor răfuieli personale sau fiindcă erau bogaţi; numeroşi alţii, ale căror nume fuseseră afişate — nu numai că au scăpat cu viaţă — dar s-au şi reîntors la căminele lor, ba unii dintre ei au dobîndit şi magistraturi.

Locurile de refugiu pentru cei proscrişi erau pe lîngă Brutus, Cassius şi îndeosebi, la Sextus[24]. Într-adevăr, majoritatea s-au refugiat pe lîngă acesta din urmă. Desemnat mai înainte să comande flota, atotputernic o bucată de vreme peste întinsul mărilor, Sextus dobîndise forţe ce-i stăteau la dispoziţie, deşi ulterior Octavianus Caesar i-a luat comanda. Era stăpîn peste Sicilia, cînd şi numele lui fu trecut pe lista proscrişilor. Cu prilejul masacrelor a fost de mare ajutor acelora a căror soartă o împărtăşea. Aflîndu-se mereu în preajma coastelor Italiei, trimitea emisari la Roma precum şi în alte oraşe, anunţînd că oferă salvatorilor dublu decît aveau să primească ucigaşii, iar proscrişilor le punea la dispoziţie adăpost, ajutor, bani şi onoruri. Aşa s-a întîmplat că mulţi au venit la el.

13 Numărul acelora care au fost proscrişi, acela al victimelor sau acela al fugarilor scăpaţi de prigoană, nici acuma nu pot să-l consemnez în scris; numele multora dintre cei trecuţi pe listele de proscripţii au fost şterse, iar în locul lor, ceva mai tîrziu, au fost înscrişi mulţi alţii; şi, chiar dintre cei rămaşi pe liste, nu puţini au fost salvaţi, în vreme ce numeroşi alţii şi-au pierdut viaţa.

Pe cei ucişi nu era voie să-i jeleşti; multă lume a plătit scump această îndrăzneală. În cele din urmă, cînd valul de nenorociri a biruit orice atitudine prefăcută şi cînd nimeni, nici măcar cei mai curajoşi nu au mai putut rezista cu fruntea sus, umbra unei triste deznădejdi se întinse peste tot, peste fapte şi cuvinte. Cu prilejul sărbătorilor de Anul Nou, romanii nu mai voiau să ţină nici o festivitate, dacă n-ar fi primit printr-un edict dispoziţia de a se veseli — sub ameninţarea cu moartea dacă s-ar fi sustras poruncii. Şi astfel, oamenii erau siliţi să se bucure de calamităţile publice, de parcă ar fi dat de fericire . . .[25]

Dar la ce bun să mai relatez acest fapt dacă, printre altele, le-au fost decretate şi coroane civice (mă refer la triumviri), socotiţi fiind drept binefăcătorii şi salvatorii Romei? Căci triumvirii erau de părere că n-aveau de ce să fie acuzaţi pentru că omorîseră colea, cîţiva oameni, ci doreau să fie lăudaţi că n-au ucis prea mulţi. În faţa Adunării Poporului, au declarat făţiş că ei nu s-au luat la întrecere cu acele cruzimi de pe vremea lui Marius şi Sulla — dar că nici n-au imitat clemenţa lui Caesar, aşa ca să fie luaţi în derîdere şi, de aici, să devină ţinta unor comploturi.

Cam astfel de lucruri s-au petrecut pe vremea crimelor împotriva celor proscrişi.

14 Multe lucruri de neînchipuit s-au petrecut şi cu privire la averile altor cetăţeni.

Triumvirii, deşi au făgăduit că vor înapoia soţiilor celor ucişi zestrea, copiilor de sex masculin o zecime din averea ce le revenea, iar celor de sex feminin a douăzecea parte — ca să pară drepţi şi milostivi — în realitate, cu puţine excepţii, nu s-au ţinut de cuvînt, pentru a nu mai vorbi de felul cum au jefuit fără frică de pedeapsă aproape toate bunurile care aparţineau celorlalţi cetăţeni[26]. De pildă, au pretins o sumă anuală pentru dreptul de a locui la Roma, cît şi în alte locuri din Italia, şi anume, plata integrală pe un an de la chiriaşi şi pe un semestru de la proprietari, conform unei prealabile valorificări a imobilului; sau, ca să dau un alt exemplu, proprietarilor de pămînt le-au pretins jumătate din veniturile lor. Ceva mai mult, au poruncit localităţilor care găzduiau taberele de iarnă ale soldaţilor să-i întreţină pe cheltuiala lor, iar în ţinuturile ai căror locuitori se împotriveau, îşi trimiteau pretutindeni trupele, întocmai ca într-un teritoriu ocupat. Sub pretext că oamenii nu se conformaseră în ziua fixată dispoziţiilor date, îi socoteau duşmani şi le confiscau şi ce bruma de avere le mai rămăsese.

În dorinţa de a-şi asigura devotamentul soldaţilor, triumvirii, pentru a le asigura răsplata viitoarelor servicii, le îngăduiau să săvîrşească acte de prădăciune, promiţîndu-le

totodată că le vor pune la dispoziţie ţinuturi şi oraşe. În acest scop numiră, într-adevăr, prin decret, persoane însărcinate cu împărţirea pămînturilor şi cu fondarea de colonii. Prin astfel de măsuri îşi asigurau fidelitatea soldaţilor.

Cît despre comandanţi, pe unii îi momeau cu posesiunile confiscate de la cei ucişi — fie că le vindeau pe un preţ de nimic, fie că le dădeau gratuit; altora, le atribuiau magistraturile şi sacerdoţiile dispăruţilor. De asemenea, cu scopul ca fără nici o temere să pună ei cei dintîi mîna pe cele mai frumoase moşii şi case şi, totodată, să dăruiască soldaţilor tot ce aceştia îşi doreau, decretară că nimeni altul afară de cumpărători, să nu se apropie de locul licitaţiei. Contravenientul era pasibil de pedeapsa cu moartea. Cît despre eventualii cumpărători, erau în aşa fel puşi în faţa celor ce li se ofereau spre cumpărare şi li se cerea un preţ atît de mare — încît pofta de a deveni proprietari le trecea de îndată.

15 Iată deci care era situaţia cu privire la proprietăţi. Cît despre magistraturi şi sacerdoţii, ocupate anterior de cei ucişi, cei trei le împărţeau după bunul lor plac, fără să ţină seama de nici o normă legală. Au numit consuli — după ce Octavianus părăsise această magistratură (pe care o dorise atît de mult că aproape era gata să dezlănţuie un război — acum însă se retrăsese de bună voie) pe un oarecare altul şi pe P. Ventidius[27], deşi acesta era un pretor, iar în locul lui au numit pe unul dintre edili. Apoi, destituindu-i pe toţi ceilalţi pretori, care mai aveau doar cinci zile pînă la ieşirea din funcţie, i-au trimis în provincii în calitate de guvernatori şi, în locul lor, au numit pe alţii.

Au abrogat anumite legi, ratificînd altele. Şi, ca să nu mai lungesc vorba, în toate celelalte direcţii au luat numai măsurile pe care le-au crezut de cuviinţă. E adevărat că nu şi-au luat titulaturi devenite odioase[28], abolite tocmai din această pricină, dar în schimb se comportau în treburile publice cum îi duceau capul şi bunul plac, aşa că monarhia lui Iulius Caesar ajunsese să fie considerată drept vreme de aur.

Iată cu ce s-au ocupat în acel an. Amintesc că au hotărît printr-un decret şi ridicarea unui templu în cinstea lui Sarapis şi Isidei[29].

16 Sub consulatul lui M. Lepidus şi Lucius Plancus au 42 i.e.n.
fost publicate noi tabele de proscripţii, prin care nimeni nu mai era condamnat la moarte, dar cei rămaşi în viaţă se vedeau despuiaţi de orice avut[30].

Triumvirii, din nevoie de bani, deoarece datorau mult unui mare număr de soldaţi, pe de altă parte, pentru că banii le curgeau printre degete pentru înfăptuirile curente şi pentru că îşi făceau socoteala că vor avea nevoie de sume şi mai însemnate în vederea cheltuielilor necesare expediţiilor ce plănuiau — au început iarăşi să strîngă contribuţii.

Cu toate acestea, nici impozitele, mai înainte vreme abolite, pe atunci iarăşi reînfiinţate, pentru a nu mai vorbi de cele nou adăugate, nici contribuţiile, care curgeau asupra proprietăţilor de pămînt şi asupra posesiunii de sclavi, nu apăsau atît de greu pe cugetele oamenilor; toţi erau în schimb profund iritaţi de înscrierea pe aceste tabele a numelor acelora care păstraseră un venit oricît de mic — nu numai din rîndul senatorilor şi al cavalerilor, ci şi din rîndul liberţilor, indiferent dacă erau bărbaţi sau femei — sub obligaţia să cedeze o zecime[31]. În aparenţă, fiecare cetăţean era dator să contribuie cu o zecime din averea personală; în fapt, nimănui nu-i era lăsată nici măcar o zecime.

Iată deci cum stăteau lucrurile. Deoarece nu-i obligau pe proprietari la plata unei sume fixate în raport cu valoarea bunurilor ce aveau, ci evaluarea era lăsată pe seama acestora, de aici urmau tot felul de acuzaţii samavolnice, pornite de la bănuiala că nu au preţuit averea pe cît făcea şi, bineînţeles, li se lua şi restul.

17 Dacă se întîmpla ca anumiţi cetăţeni să scape de această obligaţie, prin faptul că ajunseseră la sapă de lemn de pe urma contribuţiilor şi că duceau o mare lipsă de bani, nici ei nu erau scutiţi de cele mai crunte lipsuri. Iată şi un alt aspect al situaţiei atunci create, destul de greu de

94.185

BIBLIOTECA

relatat, dar şi mai greu de îndurat: s-a dat posibilitatea, celor care s-au învoit, să-şi cedeze întreaga lor avere statului pentru ca mai tîrziu să ceară înapoi a treia parte; aşa ceva însemna să nu mai dobîndeşti absolut nimic şi, în plus, să ai numai bătaie de cap. Cum de putea fi recuperată treimea din avere cînd, în mod evident, celelalte două treimi erau prădate prin constrîngere, mai ales în condiţii de vînzare pe un preţ de nimic? Pe de o parte, marele număr de bunuri imobiliare scoase la licitaţie într-un moment cînd oamenii nu aveau nici bani de aur, nici bani de argint, cînd cei care ar mai fi putut cumpăra cîte ceva nu îndrăzneau să negocieze pentru a nu pierde şi ce le mai rămăsese, făceau ca preţurile să scadă într-una; la aceasta se mai adăuga şi privilegiul acordat soldaţilor de a cumpăra totul sub preţul real[32].

Aşa s-a întîmplat că din rîndurile cetăţenilor particulari nimeni nu a fost în stare să-şi salveze un lucru de valoare, fie el cît de mic. În afara celor înşirate mai exista şi obligaţia să se procure sclavi pentru flotă. Cine nu-i avea, trebuia să-i cumpere. Senatorii se îngrijeau în plus de întreţinerea drumurilor din propriile lor venituri.

Excepţie făceau doar cei care mînuiau armele, toate avantajele materiale acordîndu-li-se numai lor. Să nu ne închipuim însă că se mulţumeau cu solda, deşi era mai mult decît bună, nici cu primele, foarte numeroase, nici cu recompensele primite în urma omorurilor, nici cu luarea în stăpînire a terenurilor arabile lăsate, într-un fel oarecare, la libera lor alegere. Peste toate unii pretindeau şi obţineau averile celor decedaţi, iar alţii se introduceau cu forţa în familiile oamenilor în vîrstă, lipsiţi de copii. Pînă într-acolo au mers cu lăcomia şi neruşinarea, încît unul din ei a îndrăznit să pretindă de la Octavianus Caesar averea mamei acestuia, Attia, care decedase şi fusese înmormîntată pe cheltuiala publică[33].

18 Iată, aşadar, care a fost comportarea triumvirilor. Totodată, venerau memoria primului Caesar prin toate mijloacele de care dispuneau. Aceste măsuri aveau un anume rost. Deoarece triumvirii ţinteau puterea supremă şi

năzuiau s-o obţină îşi propuseseră să-i urmărească pe ceilalţi ucigaşi ai lui Caesar cu înverşunare, pentru ca în acest fel să-şi asigure pe viitor impunitatea faptelor ce săvîrşeau şi siguranţa personală. Tot ce ţinea de cinstirea memoriei lui Caesar era în mare grabă îndeplinit de cei trei, cu nădejdea că odată şi odată să fie şi ei preţuiţi în acelaşi fel. Din această cauză îngrămădeau asupra defunctului vechile distincţii acordate odinioară, la care adăugau altele noi.

În ziua Noului An[34] au depus un jurămînt şi au pus şi pe alţii să jure, pentru consfinţirea tuturor actelor îndeplinite de primul Caesar (această practică se menţine şi acum cu privire la toţi cei care preiau puterea sau care au deţinut-o, cu condiţia să nu fi fost puşi sub acuzaţia de infamie). Astfel, i-au înălţat un mic templu în For*, chiar pe locul în care trupul îi fusese ars şi au organizat o procesiune, în timpul unor jocuri în circ, cu prilejul cărora au înfăţişat statuia lui Caesar împreună cu aceea a zeiţei Venus[35]. Cînd o victorie era anunţată, indiferent de unde, prin decret se hotăra să se facă suplicaţii către zei, în chip distinct: unele, pentru învingător, altele pentru Caesar, deşi acesta era mort[36]. De asemenea, au constrîns pe toţi să-i sărbătorească ziua de naştere încununaţi cu laur şi arborînd un aer de veselie. În acest sens au decretat ca oamenii de rînd care s-ar fi sustras de la aceste îndatoriri să fie lipsiţi de dreptul de a locui în căminele lor**, iar senatorii şi descendenţii lor să plătească o amendă de două sute cincizeci de mii***. Mai mult încă, jocurile lui Apollo[37] întîmplîndu-se să cadă în aceeaşi zi, au decretat ca ziua de naştere a lui Caesar să fie sărbătorită în ajun, deoarece un anumit oracol sibillin interzicea să se ţină sărbătoarea în cinstea unui alt zeu decît Apollo.

19 Acestea au fost măsurile luate pentru preamărirea lui Caesar iar ziua în care el a fost asasinat, zi în care

* Un *heroon*.
** De dreptul focului: în sensul că erau blestemaţi.
*** De suplinit: denari.

dintotdeauna Senatul se întrunise, a fost decretată ca nefastă[38]. Încăperea în care a căzut victimă conjuraţilor au închis-o de îndată, iar mai tîrziu au amenajat-o ca latrină[39]. Clădirea Senatului, care a primit numele de Iulia, după Iulius Caesar, au construit-o, conform unui decret, în preajma aşa-numitului Comitum[40]. Afară de acestea au interzis ca vreuna din imaginile defunctului, de parcă ar fi fost cu adevărat o divinitate, să fie purtată în pompa funebră a rudelor decedate, aşa cum era datina din străbuni şi cum a rămas pînă astăzi. Cel care s-ar fi refugiat în templul lui Caesar pentru a cere impunitate era ocrotit de primejdia de a fi alungat sau smuls cu forţa, privilegiu pe care nu-l avea nici unul dintre ceilalţi zei, cu excepţia timpului cînd a domnit Romulus. De fapt, acel loc de pe vremea regalităţii, cu numele de Asylum[41], odată cu creşterea populaţiei nu şi-a mai păstrat funcţia; a fost închis de jur împrejur, aşa ca nimeni să nu mai poată pătrunde, în nici un chip.

Triumvirii decernară aşadar lui Caesar aceste cinstiri şi Vestalelor dreptul de a ieşi, fiecare în parte, însoţită de un lictor. Această ultimă măsură a fost luată deoarece una din ele, întorcîndu-se seara tîrziu acasă de la o cină fusese acostată de către cineva care n-o recunoscuse. Magistraţii care ocupau funcţiile urbane au fost numiţi pentru mai mulţi ani. În acest fel, partizanii triumvirilor primeau un semn de preţuire şi, totodată, triumvirii căpătau putinţa de a-şi întări poziţia prin asigurarea unui control cît mai îndelungat asupra treburilor publice, succesiunea magistraţilor nemaiconstituind prilej de îngrijorare.

20 După ce-au terminat de luat hotărîrile pe care le-am expus, Lepidus a rămas la Roma pentru a se ocupa de conducerea Urbei şi a Italiei, aşa cum am menţionat. Caesar şi Antonius îşi porniră campaniile.

44 î.e.n. martie-aprilie

Brutus şi Cassius, la început, după înţelegerea cu Antonius şi cu toţi ceilalţi, coborîseră în For şi continuau să-şi exercite funcţia de pretori cu aceeaşi pompă ca şi mai înainte. Mai tîrziu însă, cînd unii cetăţeni începură să dea semne de supărare în legătură cu asasinarea lui Caesar, cei

doi părăsiră Roma ca şi cum grăbeau să ajungă în provinciile ce le fuseseră atribuite spre conducere, deşi Cassius era încă pretor urban şi nu apucase să celebreze sărbătorile lui Apollo[42]. Sărbătorile au fost totuşi ţinute în absenţa lui, cu mare fast, sub patronajul colegului său de magistratură, Antonius[43]; Cassius, în loc să se îmbarce şi să părăsească de îndată coastele Italiei, a întîrziat în Campania pe lîngă Brutus, pentru a supraveghea desfăşurarea evenimentelor. Au trimis şi unele scrisori către Adunarea Poporului în calitatea lor de pretori pînă ce Octavianus începu să se preocupe mai cu atenţie de treburile publice şi să-şi apropie mulţimea. Abia atunci, dîndu-şi ei seama că forma de guvernămînt democratic era definitiv pierdută, şi temîndu-se de Octavianus, au părăsit teritoriul Italiei[44]. Atenienii i-au primit cu un fast deosebit. Pentru cele ce înfăptuiseră erau cinstiţi de aproape toate oraşele, iar atenienii au decretat în cinstea lor înălţarea unor statui de aramă, lîngă cele ale lui Harmodios şi Aristogeiton[45], ca nişte demni emuli ai acestora.

21 Între timp, aflînd că Octavianus Caesar devenea tot mai puternic, Brutus şi Cassius renunţară la Creta şi la Bithynia[46], provincii unde fuseseră trimişi, dîndu-şi seama că de pe aici nu puteau dobîndi nici un fel de ajutor. În schimb, ei se îndreptară spre Syria şi, respectiv, spre Macedonia, provincii cu care n-aveau nimic de-a face[47], dar întru totul ademenitoare din punct de vedere al banilor şi al trupelor ce se găseau acolo, ca să nu mai vorbim de poziţia ce-o aveau. Cassius s-a îndreptat spre Syria, ca la nişte prieteni şi aliaţi de pe vremea campaniei lui Crassus[48]; Brutus îşi atrase Grecia şi Macedonia de partea sa; într-adevăr, unii i se raliau încrezători în faima acţiunilor sale de odinioară şi cu speranţa că pe viitor îşi va reînnoi victoriile; pe de altă parte, Brutus primi în rîndurile armatei sale numeroşi soldaţi care rătăceau de colo pînă colo după bătălia de la Pharsalus, cît şi pe oamenii veniţi împreună cu Dolabella şi abandonaţi, fie că fuseseră bolnavi, fie că se răzvrătiseră; din partea lui Trebonius, care se afla în Asia, primi ajutoare băneşti[49].

Aşa se făcu că pe greci îi supuse fără nici o împotrivire, mai ales că nici nu aveau armată care să însemne ceva. În Macedonia intră tocmai în acel moment cînd Quintus Hortensius, care guvernase provincia mai înainte vreme, se pregătea de plecare, iar Caius Antonius sosise de curînd; nici aici însă nu întîmpină opoziţie. Hortensius se ralie trupelor sale, iar Antonius, stînjenit de creşterea puterii politice a lui Caesar la Roma, rămînea fără sprijin. Vatinius, care comanda partea din Illyria vecină cu Macedonia, plecă de aici spre Dyrrachium şi îl cuceri. El fusese un adversar al lui Brutus în luptele civile, unde nu s-a dovedit în stare să-i ţină piept; soldaţii ce-i avea îl urau şi îl disprețuiau, fiindcă era bolnăvicios; trecînd de partea lui Brutus, acesta îi primi în rîndurile armatei sale şi, cu efectivele astfel mărite, porni la atac împotriva lui C. Antonius, aflat la Apollonia. Acesta îi ieşi în întîmpinare, dar Brutus îi cîştigă soldaţii de partea sa; pe Antonius, refugiat în fortăreaţă, îl încercui, apoi îl prinse de viu în urma unei trădări, fără însă să-i pricinuiască vreun rău[50].

22 După aceste isprăvi, cînd se văzu stăpîn pe toată Macedonia şi pe tot Epirul, trimise veşti Senatului, expunînd cele ce înfăptuise, şi pentru a i se pune la dispoziţie împreună cu provinciile şi trupele ce le avea. Senatorii (care începeau să-l privească pe Caesar cu ochi bănuitori), l-au copleşit pe Brutus cu laude şi i-au poruncit să ia comanda asupra tuturor provinciilor din regiune. Cînd acesta şi-a văzut autoritatea de comandant întărită printr-un decret senatorial, prinse şi mai mult curaj, iar populaţiile supuse Romei se arătară gata să-i acorde ajutor nelimitat.

Atîta vreme cît se părea că Octavianus Caesar luptă împotriva lui Marcus Antonius, Brutus nu conteni să-i trimită îndemnuri să se împotrivească lui Antonius şi în schimb să se împace cu el. Între timp s-a pregătit să plece în Italia, pe mare, şi să debarce acolo unde l-ar fi convocat Senatul[51]. Cînd însă, la Roma, Caesar se simţi stăpîn pe situaţie şi începu să-i pedepsească făţiş pe ucigaşii tatălui său, Brutus nu se mai gîndi la plecare, ci la mijlocul cel mai bun de a respinge atacurile lui Caesar. Macedonia o guvernă cu multă înţelegere pentru nevoile provinciei, aşa cum procedă dealtfel şi cu celelalte provincii, şi izbuti să recîştige încrederea acelor legiuni răsculate împotriva lui Antonius.

23 Căci iată ce se întîmplase. Caius Antonius, deşi nu fusese deposedat de către Brutus de însemnele preturii, în loc să fie mulţumit cu liniştea de care se bucura în urma dreptului de impunitate ce-i conferea magistratura, a început să stîrnească răzmeriţă printre soldaţii lui Brutus; demascat în uneltirile sale înainte de a fi provocat un rău ireparabil şi pus sub supraveghere în libertate, după ce i se luaseră însemnele de pretor, aşa ca să nu mai încerce noi acte de răscoală, nu numai că nu se astîmpără, dar îşi reîncepu manevrele cu atîta ardoare, încît unii soldaţi ajunseră să se încaiere între ei, iar alţii înaintară spre Apollonia, unde se afla el, cu gîndul să-l răpească. Acest plan nu izbutiră totuşi să-l ducă la bun sfîrşit, căci Brutus, încunoştinţat de ce avea să se întîmple prin cîteva scrisori pe care pusese mîna, l-a scos pe Antonius pe furiş din oraş, transportîndu-l într-o litieră acoperită, ca pe cineva bolnav. Soldaţii, neputîndu-l găsi şi temîndu-se de Brutus, au ocupat o colină care domina oraşul. Brutus, după ce a ajuns la o înţelegere cu ei, pedepsi pe cîţiva dintre cei mai îndrăzneţi cu moartea, iar pe alţii îi goni din armata ce-l însoţea. Pe ceilalţi îi asmuţi în aşa fel, încît îi determină să-i prindă şi să-i ucidă pe cei alungaţi, de parcă aceştia ar fi fost principalii vinovaţi ai răscoalei. De asemenea, soldaţii începură să-i învinuiască pe cvestorul şi pe legaţii din armata lui Antonius.

24 Brutus nu-i dădu pe mîna soldaţilor pe nici unul din cei acuzaţi, ci, îmbarcîndu-i pe corăbii, chipurile cu gîndul să-i înece, îi trimise la loc sigur.

Temîndu-se totuşi ca nu cumva soldaţii să-şi schimbe iarăşi dispoziţia dacă ar fi aflat de cele ce se petreceau la Roma, de unde soseau ştiri care mai de care mai înfricoşătoare, îl lăsă pe C. Antonius la Apollonia, încredinţîndu-l unui anume Caius Clodius. El personal, luînd cu sine cea

mai numeroasă şi mai puternică parte din armată, se strămută în nordul Macedoniei şi de aici se îmbarcă ceva mai tîrziu pentru Asia, cu intenţia de a-i conduce pe soldaţi cît mai departe de Italia şi de a-i întreţine pe cheltuiala populaţiei locale, supuse Romei.

Printre alţi aliaţi pe care îi cîştigă se număra şi Deiotarus[52], deşi foarte înaintat în vîrstă; lui Cassius însă regele îi refuzase ajutorul. În timpul petrecut de Brutus în Asia, Gellius Publicola unelti împotriva sa, iar Marcus Antonius încercă să-şi răpească fratele, trimiţînd o ceată de oameni. Clodius, în neputinţă de a mai asigura paza prizonierului, îl ucise, fie că hotărîrea a fost luată chiar de el, fie din însărcinarea lui Brutus. Circula zvonul că Brutus, la început, se preocupa intens de buna stare a captivului, dar că mai tîrziu, după ce a aflat că Decimus a pierit, nu s-a mai interesat cîtuşi de puţin de soarta acestuia[53]. Gellius, bineînţeles, a fost dat în vileag, dar n-a păţit nimic din ce putea să-l aştepte; Brutus îl socotise dintotdeauna în rîndul celor mai dragi prieteni şi, cum ştia că fratele lui, Marcus Messala[54], era foarte legat de Cassius, l-a iertat. Gellius, fără să se lase, puse la cale un complot şi împotriva lui Cassius; dar nici acum nu păţi nimic. Pricina a fost că mama lui, Pola, prinzînd de veste de complot şi temîndu-se pentru viaţa lui Cassius (căci îl iubea foarte mult), cît şi pentru soarta fiului ei, ameninţat să fie descoperit, dezvălui de bună voie lui Cassius complotul şi, în schimb, obţinu salvarea fiului ei. Cu toate acestea mai cinstit tot nu izbuti a-l face, căci Gellius îi părăsi pe binefăcătorii săi şi trecu în tabăra lui Octavianus Caesar şi a lui M. Antonius.

25 Aşadar, Brutus, de îndată ce fu încunoştinţat de încercarea lui Marcus Antonius şi de uciderea fratelui acestuia, se temu ca nu cumva în Macedonia în timpul absenţei lui, să izbucnească o nouă răscoală. Se grăbi să se întoarcă în Europa, unde cuceri ţinutul care aparţinuse lui Sadalas[55] (căci acesta, mort fără urmaşi, lăsase ţara moştenire romanilor); totodată îi atacă pe bessi, cu intenţia să-i pedepsească, dacă i-ar fi stat în putinţă pentru tot răul ce-l pricinuiseră şi, în acelaşi timp, să-şi dobîndească numele

şi faima unui general învingător*, aşa încît să poată duce mai cu uşurinţă războiul pe care îl plănuia împotriva lui Octavianus Caesar şi a lui Marcus Antonius. Cu ajutorul neprecupeţit al lui Rhaskyporis[56], unul din regii de prin partea locului, izbuti să aducă la îndeplinire ambele planuri. De aici, trecînd în Macedonia, îşi impuse dominaţia peste tot teritoriul provinciei şi apoi se reîntoarse în Asia.

Acestea au fost faptele de arme ale lui Brutus. Pe monedele pe care le-a bătut înfăţişa propriul său chip şi un *pileum*[57], precum şi două pumnale, pentru a dovedi prin această efigie, ca şi prin inscripţia ce-o însoţea, că el îşi eliberase patria împreună cu Cassius.

26 În acelaşi timp, Cassius, depăşindu-l pe Dolabella, trecu în Asia pentru a se întîlni cu Trebonius şi, după ce primi bani de la acesta, atrase de partea sa numeroşi soldaţi din cavaleria pe care Dolabella o trimise înainte în Syria, precum şi pe mulţi alţii din rîndurile asiaticilor şi a cilicienilor. În continuare îl sili pe Tarcondimotos[58] şi pe tarsieni să-i devină aliaţi, cu toată împotrivirea acestora, căci tarsienii erau într-atît de devotaţi primului Caesar şi prin el, şi celui de al doilea — încît merseră pînă acolo că-şi schimbaseră numele oraşului lor în Iuliopolis, după numele lui Caesar. Anul 44—43 iarna

Cassius, după ce luă aceste măsuri, intră în Syria şi aici se făcu stăpîn fără nici o ciocnire armată pe toate populaţiile şi trupele care se aflau în provincie. Iată care era pe atunci situaţia în Syria[59]: Caecilius Bassus, un cavaler care luptase sub ordinele lui Pompeius şi se retrăsese în oraşul Tyr, îşi ducea zilele pe aici, fără ca nimeni să ştie de el, lucrînd în cartierul comercial. Guvernator al Syriei era Sextus[60], unul din cvestorii lui C. Iulius Caesar, şi rudă cu el, căruia Caesar pe drumul său de întoarcere din Egipt, cînd întreprinsese expediţia împotriva lui Pharnakes, îi încredinţase conducerea tuturor acestor regiuni. 43 l.e.n.

Bassus, la început, stătu liniştit, prea bucuros că era lăsat să trăiască: cînd însă în juru-i începură să se strîngă 46 l.e.n.

* Imperator.

cîţiva cetăţeni romani de acelaşi rang cu el şi cînd izbuti să atragă de partea sa soldaţi din efectivele lui Sextus, veniţi pe rînd pentru paza oraşului — cum din Africa soseau tot felul de veşti rele despre mişcările lui C. Iulius Caesar[61] — Bassus nu se mulţumi cu situaţia lui prezentă, ci, fie pentru a-i sprijini pe partizanii lui Scipio, Cato şi Pompeius, fie pentru a-şi croi pentru sine drum spre putere, provocă o răscoală. Demascat de Sextus înainte de a-şi isprăvi pregătirile, Bassus a declarat că nu face altceva decît să strîngă ajutoare pentru regele Mithridates al Pergamului, împotriva Bosforului. Izbutind a se face crezut, a fost pus în libertate. Şi aşa, după acest incident, se apucă să plăsmuiască o scrisoare pe care pretindea că Scipio i-o trimisese lui, de unde reieşea că Caesar fusese învins şi pierise pe pămîntul Africii şi că, după cîte spunea el, guvernămîntul Syriei îi fusese încredinţat. De aici n-a mai fost decît un pas pînă la cucerirea oraşului Tyr cu ajutorul acelora pe care-i atrăsese în acest joc. Din regiunea Tyrului se îndreptă spre tabăra legiunilor lui Sextus, îl atacă pe neaşteptate şi, rănit în lupte, s-a văzut învins. După ce suferi această înfrîngere, nu mai încercă să-l atace cu forţă armată, ci, trimiţînd în rîndurile ostaşilor lui Sextus oameni de-ai lui, ajunse într-atît să le tulbure minţile, încît cîţiva dintre ei îşi uciseră generalul cu propria lor mînă.

27 După moartea lui Sextus, Bassus, cu puţine excepţii, adună în juru-i toate trupele din regiune, pornind în urmărirea legiunilor care se aflau în tabăra de iarnă de la Apameea. Aceste legiuni, pe care nu izbutise să şi le alăture, plecaseră în Cilicia înaintea sosirii lui.

Reîntors în Syria, îşi luă titlul de pretor şi întări cu fortificaţii oraşul Apameea pentru a-şi pregăti aici o bază a operaţiilor de război. În acest scop recrută nu numai tineri din rîndul oamenilor liberi ci şi dintre sclavi, strînse bani şi îşi procură armament. Pe cînd făcea aceste pregătiri, un anume Caius Antistius[62] îl încercui şi începu un asediu. După încăierări în care nici unul nu se dovedi mai puternic decît celălalt şi nu dobîndiră nici un succes însemnat, fără să fi ajuns la o înţelegere, încetară ostilităţile

pentru a-şi aduce întăriri. Lui Antistius i se alăturară acei dintre localnici care erau partizani ai lui C. Iulius Caesar precum şi soldaţi de la Roma, trimişi chiar de Caesar; de partea lui Bassus trecu arabul Alchaudonios[63]. Acesta, după cum am relatat, ajunsese mai înainte vreme, la o înţelegere cu Lucullus şi ulterior îi ajutase pe parţi împotriva lui Crassus. În acea împrejurare, chemat de ambele părţi, s-a înfăţişat în mijlocul oraşului şi al legiunilor; înainte de a le da vreun răspuns celor ce-l solicitau, îşi puse alianţa la mezat şi, deoarece Bassus oferea suma cea mai mare, trecu de partea acestuia; în cursul luptei, datorită arcaşilor ce-i avea, dobîndi un însemnat avantaj. Parţii săriră şi ei în ajutorul lui Bassus care îi chemase, fără însă să rămînă multă vreme, din cauza timpului nefavorabil. De aceea Bassus nici nu făcu cine ştie ce ispravă. După ce deţinu superioritatea armelor un timp oarecare a fost apoi încercuit de Marcus Crispus şi de L. Statius Marcus[64].

28 Aşa stăteau lucrurile cînd îşi făcu apariţia Cassius, 43 i.e.n.
care de îndată cîştigă de partea sa toate oraşele, datorită atît faimei de care se bucurase pe cînd fusese cvestor cît şi strălucitului său renume în celelalte privinţe[65]. Fără nici o dificultate el îşi alătură legiunile lui Bassus precum şi legiunile celorlalţi. Deasupra taberei militare în care îşi aşezase toate trupele la un loc, se porni însă din senin o ploaie torenţială. În timpul averselor, mistreţi care s-au năpustit deodată pe toate porţile lagărului militar începură să răstoarne totul din loc, făcînd mare tărăboi. Unii au văzut în acest semn un indiciu al puterii momentane a lui Cassius şi al întorsăturii pe care aveau s-o ia lucrurile.

Stăpîn peste Syria, Cassius atacă Iudeea, după ce aflase că soldaţii lăsaţi de Caesar în Egipt se îndreaptă într-acolo; pe aceştia, cît şi pe iudei, îi făcu să treacă în tabăra lui fără nici o strădanie. Apoi, fără să le facă nici un rău, îi lăsă să plece pe Bassus, pe Crispus cît şi pe alţii care nu se arătau dispuşi să i se alăture. Cît despre Statius, îi confirmă demnitatea avută atunci cînd trecuse de partea lui şi, în plus, îi încredinţă comanda flotei.

Iată deci că într-un scurt răstimp puterea lui Cassius crescu simţitor şi el îi scrise lui Octavianus Caesar în vederea unei împăcări, iar Senatului îi trimise veşti asemănătoare cu cele ale lui Brutus. Ca urmare, Senatul îi întări printr-un decret guvernarea Syriei şi îi încredinţă comanda în campania împotriva lui Dolabella[66].

43 I.e.n. aprilie

29 Acesta fusese însărcinat să guverneze Syria şi pornise să-şi îndeplinească misiunea pe cînd încă mai era consul[67]. Zăbovind pe drumurile Macedoniei şi ale Traciei pentru a ajunge în provincia Asia, şi-a prelungit prea mult şederea pe aceste meleaguri. Vestea despre decretul senatorial îl ajunse cînd încă se mai găsea pe acolo. Urmărea a fost că nu s-a mai dus în Syria ci, rămînînd în Asia, l-a cîştigat aşa de bine pe Trebonius de partea sa, încît şi-a atras faima unui om plin de cea mai mare bunăvoinţă; Trebonius, nesilit de nimeni, i-a pus la dispoziţie hrană pentru armata sa şi, fără nici o teamă, întreţinea cu Dolabella raporturi de bună convieţuire. Deoarece Trebonius îi arăta o deplină încredere şi nu mai lua nici o măsură de precauţie, Dolabella cuceri Smyrna pe neaşteptate, într-o singură noapte, şi după ce-l omorî pe Trebonius, îi zvîrli capul la picioarele statuii lui Caesar. Apoi puse mîna pe întreaga provincie Asia.

La Roma, cînd se află despre acţiunile lui Dolabella, senatorii îi declarară război[68]. Pe vremea aceea Octavianus Caesar încă nu-l doborîse pe Antonius, nici nu preluase puterea la Roma. Celor ce-l însoţeau li se dădu un anumit termen ca să-l părăsească pe Dolabella, sub ameninţarea că vor avea aceeaşi soartă ca şi el; consulii primiră sarcina să preia comanda acţiunilor de represalii şi a războiului împotriva lui, pe toate fronturile, de îndată ce vor fi isprăvit cu îndreptarea situaţiei interne. Despre Cassius încă nu se ştia că ţinea sub autoritatea sa Syria. Ca să nu-şi extindă puterea în timpul scurs pînă la sosirea consulilor, dădură ordin guvernatorilor din ţinuturile învecinate să ia măsurile de cuviinţă. Cînd mai tîrziu senatorii au fost puşi la curent cu cele ce înfăptuise Cassius, înainte ca guver-

natorii să fi întreprins ceva, au votat *senatus-consultum* despre care am pomenit.

30 Dolabella, după cum spuneam, făcîndu-se astfel stăpîn peste Asia, se îndrepta spre Cilicia, în vreme ce Cassius se găsea încă în Palestina şi, după ce luă în stăpînire oraşul Tarsos, predat de bună voie de locuitori, cuceri cîteva garnizoane lăsate de Cassius pe ţărmurile mării Egee, ca pe urmă să năvălească în Syria. La Antiochia însă a fost oprit în înaintarea sa de către soldaţii care păzeau oraşul. În schimb, izbuti să-şi alăture Laodiceea fără vărsare de sînge, din cauza prieteniei pe care localnicii o aveau pentru primul Caesar.

Atotputernic timp de cîteva zile (printre alte succese flota pe care o avea sosise în mare grabă din Asia), străbătu ţinutul care ducea spre Arados cu intenţia de a-şi procura şi de acolo bani şi corăbii. Aici însă, prins în mijlocul unei mici suite, trecu printr-o primejdie de moarte. Reuşind să scape, se întîlni cu Cassius care îi ieşea în cale şi, atacat de acesta, fu învins. Închizîndu-se în Laodiceea, rezistă asediului fără a stabili nici un mijloc de legătură cu uscatul (printre alte populaţii localnice, parţii îl sprijineau pe Cassius); în schimb rezistă foarte bine datorită corăbiilor puse la dispoziţia lui de cetăţile din Asia şi corăbiilor egiptene trimise de Cleopatra, cît şi datorită fondurilor băneşti trimise tot de ea[69]. Totul se desfăşura m[ul]ţumitor pînă ce [M]atius îşi strînse flota şi, navigînd spre portul Laodiceii îi învinse pe cei care i se împotriviră şi le închise ieşirea spre mare. Văzîndu-se lipsit de aprovizionare din ambele părţi, Dolabella se văzu nevoit să-şi croiască drum prin blocadă, căci cele necesare nu mai puteau fi nicidecum procurate. Respins însă cu violenţă în interiorul cetăţii şi dîndu-şi seama că era pe punctul de a fi extrădat, s-a temut să nu fie prins de viu şi atunci s-a sinucis. Împreună cu el s-a sinucis şi locotenentul său, Marcus Octavius[70]. Cassius dispuse ca cei doi să fie înmormîntaţi, deşi ei zvîrliseră cadavrul lui Trebonius fără să-l înmormînteze. Cei care luptaseră alături de ei şi scăpaseră cu viaţă, deşi fuseseră declaraţi duşmani de către compatrioţii de la Ro-

ma, dobîndiră iertare şi dreptul de impunitate. Nici locuitorii Laodiceii nu păţiră nimic, afară doar că fură impuşi să plătească o sumă de bani. De asemenea, nimeni altcineva dintre cei care rînd pe rînd conspiraseră împotriva lui Cassius nu a fost pedepsit.

31 Între timp, locuitorii din Tarsos încercară să oprească trecerea lui Tillius Cimber[71], unul din ucigaşii lui Caesar, peste lanţul munţilor Taurus. Cimber, pe atunci guvernator al Bithyniei, venea în ajutorul lui Cassius. Tarsienii, părăsind de frică trecătorile*, făcură de îndată un tratat de înţelegere cu Cimber, căci crezuseră că acesta are mari forţe la dispoziţie. După aceea, dîndu-şi seama de puţinătatea trupelor ce-l însoţeau, nu l-au mai primit în oraş, nici nu s-au mai arătat dispuşi să-i procure provizii. Cimber, după ce s-a întărit într-un lagăr destinat unui atac împotriva lor, a plecat spre Syria, socotind că era mai în cîştig să-i vină lui Cassius în ajutor decît să cucerească singur oraşul. Tarsienii însă îl înfruntară printr-un atac armat şi se năpustiră spre Adana, localitate vecină cu ei, dar veşnic învrăjbită, sub motiv că susţine cauza lui Cassius.

De îndată ce Cassius a aflat despre cele ce se petreceau, la început, pe cînd Dolabella mai era încă în viaţă, l-a trimis pe Lucius Rufus împotriva lor. Mai tîrziu sosi la faţa locului în persoană şi, pentru că ei se predaseră în acest timp lui Rufus, nu le făcu nici cel mai mic rău, dar în schimb le luă toţi banii ce-i aveau, şi de la particulari şi din tezaurul public[72]. Aşa se face că tarsienii (care aveau ştire de ce se petrecea la Roma) au primit laude din partea triumvirilor şi asigurarea unei despăgubiri pentru tot ce pierduseră. Cleopatra, pentru ajutorul pe care îl trimisese lui Dolabella, obţinu ca fiul ei, denumit Ptolemaios, pe care ea pretindea că-l avusese cu Caesar şi de aceea îl chema pe numele de Caesarion[73] să fie recunoscut rege al Egiptului.

* Pylai din Taurus.

32 Cassius, după ce termină cele ce avea de hotărît în Syria şi în Cilicia, plecă în Asia pentru a-l întîlni pe Brutus, căci, de îndată ce aflară de înţelegerea dintre cei trei şi fură la curent cu cele puse la cale de triumviri împotriva lor, s-au întrunit aici şi au început să-şi coordoneze acţiunile printr-o înţelegere şi mai strînsă[74]. Avînd aceeaşi cauză pentru care porneau războiul, asumîndu-şi aceleaşi riscuri şi, deocamdată, însufleţiţi încă de idealul de a lupta pentru libertatea poporului roman, se arătau din toată inima dornici să-i nimicească pe triumviri, care săvîrşiseră fapte de nedescris. Zelul ce-l depuneau în toate planurile şi în toate acţiunile lor comune creştea din zi în zi.

În general, au hotărît să se ducă în Macedonia pentru ca aici să-i oprească pe triumviri în înaintarea lor sau să încerce de a trece chiar ei în Italia, luînd-o înaintea celorlalţi. Cum însă se spunea că triumvirii erau prinşi de treburile pe care voiau să le termine la Roma şi cum credeau că Sextus, care îi pîndea îndeaproape pe triumviri, le va da acestora îndeajuns de furcă[75], n-au trecut de îndată la acţiune ci, străbătînd ţara în lung şi în lat, trimiţînd mereu solii la alţi şefi, pe care încă nu izbutiseră să-i cîştige pentru cauza lor, adunau bani şi soldaţi.

33 Fără nici o zăbavă, toţi dinaştii de prin partea locului, chiar şi cei nebăgaţi în seamă mai înainte vreme, au căzut la învoială cu Brutus şi Cassius. Ariobarzanes însă, rhodienii şi lycienii[76], deşi nu le făceau opoziţie, nu s-au arătat dispuşi să încheie o alianţă cu ei. Bănuiţi că ar ţine cu duşmanii, deoarece avuseseră parte numai de bine de la primul Caesar şi, din teamă ca nu cumva la plecarea lor toţi aceştia să stîrnească tulburări şi să-i îndemne şi pe alţii la răscoală, Brutus şi Cassius au hotărît să-i atace. Ei sperau că, de vreme ce aveau o superioritate zdrobitoare şi se arătau gata să fie cît se poate de generoşi, îi vor convinge destul de uşor sau îi vor sili să le dea ascultare.

Cassius, deşi rhodienii aveau o părere deosebit de bună despre marina lor, încît avuseseră curajul să-l întîmpine în

apropierea coastelor continentului şi să-i arate cătuşele pe care le aduseseră cu sine pentru a demonstra că vor lua mulţi prinşi de vii, îi zdrobi într-o bătălie navală care se desfăşură mai întîi în apropiere de Myndos şi apoi chiar în apele insulei Rhodos[77]. Bătălia a fost cîştigată datorită ajutorului dat de Statius[78] şi fiindcă numărul şi mărimea corăbiilor romane au fost hotărîtoare faţă de experienţa adversarului.

După victorie, Cassius pătrunse pe insulă şi nu pricinui nici un rău (dealtfel locuitorii nu-i arătară împotrivire şi el însuşi, datorită timpului petrecut în Rhodos, pe vremea cînd îşi făcuse studiile, era plin de bunăvoinţă faţă de ei); le rechiziţionă însă vasele, banii şi obiectele sacre, afară de carul lui Helios. Pe Ariobarzanes însă, pe care-l prinse, îl condamnă la moarte[79].

34 Brutus, pe de altă parte, obţinu o mare victorie asupra armatelor reunite ale lycienilor, care-l întîmpinară în faţa fruntariilor ţării; apoi prinse pe lycienii refugiaţi într-o fortăreaţă şi îi luă prizonieri chiar după primul atac. După aceea, fără nici o împotrivire, îşi întinse stăpînirea peste majoritatea oraşelor lyciene, cu excepţia oraşului Xanthos, care îi închise porţile şi pe care îl împresură[80]. Apărătorii oraşului, trecînd pe neaşteptate la atac şi zvîrlind torţe aprinse asupra maşinilor de război, în vreme ce aruncau o ploaie de săgeţi şi de suliţi, i-au creat o situaţie deosebit de critică. Şi fără doar şi poate Brutus ar fi fost nimicit fără cruţare, dacă soldaţii săi n-ar fi avut curajul să se năpustească prin foc şi să se încaiere cu inamicul, luat prin surprindere. Lycienii, uşor înarmaţi, au fost respinşi în spatele zidurilor cetăţii, iar romanii, sărind asupra lor, le incendiară cîteva locuinţe şi băgară groaza în rîndurile acelora care priveau la ce se întîmplă. Cei aflaţi la o distanţă mai mare avură impresia că în urma atacului romanii erau stăpîni pe situaţie. Aşa s-a făcut că locuitorii au dat pradă flăcărilor şi celelalte cartiere ale oraşului cu de la sine putere şi, cei mai mulţi dintre ei, s-au omorît unii pe alţii.

De aici Brutus se îndreptă spre Patara[81], unde îi îndemnă pe locuitori să-i fie prieteni; cum aceştia nu se supuneau (căci sclavii şi cei lipsiţi de mijloace dintre oamenii liberi, unii, care dobîndiseră libertatea, alţii, abolirea datoriilor, se opuneau cu înverşunare la încheierea unui tratat)[82] mai întîi, Brutus trimise la ei prizonieri xanthieni, căci mulţi erau încuscriţi cu patarienii prin căsătorie, cu speranţa că prin mijlocirea acestora îi va determina să treacă de partea lui. Cum însă nu dădeau semne că s-ar răzgîndi, deşi Brutus dădu drumul din captivitate rudelor fiecărui patarian, ridică chiar sub zidul cetăţii într-un loc sigur o incintă vizibilă, unde îi aduse unul cîte unul pe fruntaşii xanthieni, pe care-i scotea la vînzare, nădăjduind astfel că va putea să-i înduplece pe patarieni. Deoarece nici acum patarienii nu trecură de partea lui, după ce vîndu ca robi cîţiva xanthieni, îi eliberă pe toţi ceilalţi. Cei închişi în cetate, văzînd ce se petrecea, au încetat să se mai împotrivească şi, de îndată, s-au predat lui Brutus, văzînd în el un om înzestrat cu virtuţi. Afară de o contribuţie băneas că, nu primiră altă pedeapsă. Mynienii săvîrşiră acelaşi lucru ca şi cei din Patara după ce Brutus îl eliberă pe strategul lor în rada portului. Şi în acest fel, începutul cu începutul, toate celelalte localităţi se supuseră.

35 După ce amîndoi au săvîrşit cele ce-am povestit, s-au întors iarăşi în Asia; apoi au avut un schimb de păreri în care au discutat deschis toate motivele de suspiciune ce-i dezbinau, izvorîte din calomnii, aşa cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări; după ce au risipit neînţelegerile, s-au îndreptat în grabă spre Macedonia[83]. 42 i.e.n.

Caius Norbanus şi Decidius Saxa[84] le-o luaseră însă înainte. Cei doi trecuseră marea Ionică înainte de sosirea lui Statius, ocupaseră întreg ţinutul pînă la Pangaion şi îşi instalaseră tabăra în vecinătatea localităţii Philippi. Acest oraş este situat la poalele munţilor Pangaion şi Symbolon[85]. Ultimul masiv de munţi este numit *Symbolon* fiindcă tocmai aici masivul „leagă" un alt lanţ muntos care se întinde departe, pînă în interiorul ţării; pe unul din versanţi

este străjuit de orașul Neapolis*, pe celălalt de Philippi. Neapolis era orientat spre mare, aflîndu-se pe țărmul din fața insulei Thasos; celălalt oraș a fost ridicat într-o cîmpie, dincolo de șirul muntos. Prin acest teritoriu Brutus și Cassius nu s-au încumetat să treacă, căci Saxa și Norbanus apucaseră să ocupe trecătoarea cea mai scurtă; în schimb, după un ocol pe firul unei alte trecători mult mai lungi, ajunseră la un loc denumit Crenides**, unde găsiră o garnizoană de strajă. Forțînd trecerea, au ajuns în fine în cîmpia de dincolo de munți și, în timp ce se apropiau de oraș, urmînd direcția înălțimilor, fiecare și-a așezat tabăra aparte, dacă se poate spune așa, căci de fapt au ridicat o singură întăritură. Taberele le-au menținut despărțite în două unități distincte pentru ca soldații să poată fi mai ușor instruiți și comandați. Cu toate acestea, deși întreg spațiul ce-i despărțea era încercuit cu șanțuri și palisade, ambele tabere dispuneau de unul și același zid de incintă așa că securitatea lor depindea în comun doar de această singură întăritură.

36 Superioritatea lor numerică față de dușmanii atunci de față era evidentă. Au cucerit fără greutate masivul Symbolon, după ce-au alungat pe dușmani din locurile unde se fortificaseră; această victorie le-a înlesnit procurarea mai lesnicioasă de provizii pe calea mării, în vreme ce din cîmpie luau cele necesare în urma unor incursiuni de pradă[86]. Norbanus și Saxa, în acest răstimp, n-au îndrăznit să pornească împotriva lor o acțiune de amploare, care să angajeze toată armata ci, cînd se ivea prilejul, trimiteau împotriva lor la atac pîlcuri de călăreți, evitînd acțiunile decisive. Planul lor era să-și folosească armata mai degrabă pentru pază decît s-o expună pericolelor; în vremea aceasta trimiseră în mare grabă veste lui Caesar și Antonius, rugîndu-i să le vină în ajutor. Aceștia — atîta timp cît primeau informații despre activitatea lui Cassius și a lui Brutus,

* Azi Cavalla.

** Fîntînile.

ocupați cu rhodienii și lycienii — aveau impresia că cei doi sînt încă departe de a porni războiul împotriva lor și, fără grabă, îi trimiseseră înainte de Saxa și Norbanus în Macedonia. Cînd însă și-au dat seama că Rhodosul și Lycia au căzut, decretată elogii pentru rezistența depusă și promiseră o recompensă bănească. Ei înșiși porniră de îndată la drum părăsind Roma. Întîrziind însă, Antonius la Brundisium, unde a fost împiedicat să treacă de către Statius iar Octavianus Caesar la Rhegium, unde s-a izbit de Sextus, care controla Sicilia și încerca să treacă în Italia, au fost nevoiți să-și amîne sosirea.

37 Cum Sextus nu părea să fie un adversar ușor de înlăturat și cum amenințarea din partea lui Cassius și Brutus creștea îngrijorător, lăsară o parte din armată pentru paza Italiei, iar ei înșiși împreună cu grosul trupelor, traversară Marea Ionică fără nici un incident[87].

Caesar, îmbolnăvindu-se la Dyrrachium, a fost lăsat în urmă[88]. Antonius goni spre Philippi și de îndată întări considerabil forțele partizanilor săi; din nefericire, înfrînt într-o încăierare cu trupe ale adversarului, trimise cu misiunea să strîngă grîne, își pierdu și el încrederea în forțele lui. Caesar, de îndată ce află întîmplarea, temîndu-se deopotrivă de o înfrîngere a lui Antonius, dacă acesta ar fi atacat singur, cît și de o victorie (în prima variantă îi vedea pe Brutus și pe Cassius atotputernici, împotriva lui, în cea de a doua, pe Antonius), își zori înaintarea, deși era departe de a se fi restabilit. Sosirea lui însufleți totuși considerabil pe soldații lui Antonius și, cum se părea că n-ar fi fost cuminte să nu-și așeze taberele laolaltă, își reunire cele trei corpuri de armată[89] într-un singur loc și ridicară o singură întăritură. Adversarii, aflîndu-se acum față în față, au avut loc mici atacuri, organizate de ambele părți, așa cum se obișnuiește, urmate de contraatacuri. O vreme oarecare nu s-a angajat nici un fel de bătălie cu formații organizate de luptă, cu toate că atît Octavianus Caesar cît și Antonius ardeau de nerăbdare să pornească la treabă; adevărul era că din punct de vedere al forțelor ei erau mult mai puternici decît dușmanul[90]; proviziile lor

însă erau cu totul neîndestulătoare, deoarece marea, din cauza flotei lui Sextus care-i hărţuia într-una, nu era o cale pe care să fi devenit stăpîni.

38 Aşadar, din motivele amintite şi din pricina lui Sextus, stăpîn peste Sicilia şi dornic de a trece în Italia, Caesar şi Antonius simţeau cum le arde pămîntul sub picioare. Teama lor cea mare era ca nu cumva întîrzierea să-i dea prilej lui Sextus de a pune mîna pe Italia şi de aici să vină în Macedonia[91]. În ce-i priveşte pe Cassius şi pe Brutus, nu aveau de ce să amîne ciocnirea, căci în măsura în care erau mai slabi din punct de vedere al pregătirii fizice a soldaţilor, această lipsă era suplinită de marele număr de oameni pe care-i aveau la dispoziţie. Totuşi, cîntărind situaţia adversarilor în raport cu a lor (zilnic le soseau noi întăriri şi hrană din belşug, adusă pe vase de transport), amînau mereu ziua cea mare, în speranţa unei victorii fără primejdii şi fără sacrificii de vieţi omeneşti. Fiind oameni care-şi iubeau aprig neamul şi cum luptau împotriva unor concetăţeni, grija lor învăluia deopotrivă pe cei din tabăra duşmană cît şi pe proprii lor ostaşi. Dorinţa lor fierbinte era ca atît unii cît şi ceilalţi să-şi salveze viaţa şi să dobîndească libertatea[92]. De aceea, pentru o bucată de timp nu luară nici o hotărîre, căci ei nu voiau să se ajungă la o ciocnire a celor două tabere duşmane. În ciuda dorinţei lor însă — pentru că trupele ce aveau — alcătuite ^ majoritate din populaţii supuse şi tot arătînd semne de plictis, ba chiar şi de dispreţ pentru aşa adversari care făceau în interiorul castrelor obişnuita ceremonie de lustrum* înainte de a lupta, de parcă le-ar fi fost teamă de ce avea să se întîmple — nu mai răbdau să aştepte şi, cum afară de aceasta, circulau tot felul de vorbe că dacă vor fi într-una amînaţi, soldaţii străini aveau de gînd să părăsească locul şi să se împrăştie, Brutus şi Cassius s-au văzut nevoiţi să înceapă ostilităţile.

* Ceremonia de purificare; în gr.: τὸ καθάρσιον.

39 N-ar fi nepotrivit dacă cineva şi-ar închipui bătălia ce s-a dat ca deosebit de crîncenă, depăşindu-le pe toate celelalte care au avut loc în cursul războaielor civile. Şi aceasta nu fiindcă s-ar fi deosebit de alte înfruntări prin numărul combatanţilor sau prin calităţile dovedite (adeseori s-au întîlnit adversari şi mai numeroşi, şi mai de valoare), ci fiindcă lupta se dădea pentru libertatea şi supravieţuirea republicii, lucru care nu se mai întîmplase pînă atunci[93]. Într-adevăr, romanii se ciocneau pentru a nu ştiu cîta oară unii cu alţii, ca şi în alte dăţi; dar acele lupte din trecut făceau să se decidă cui îi vor da ascultare; acum însă una din părţile învrăjbite îi ducea pe combatanţi spre dominaţia unuia singur, iar cealaltă se străduia din răsputeri să-i îndrepte pe calea conducerii colective. De aici şi ideea că poporul roman, deşi n-a fost înfrînt de nici un neam străin (toţi supuşii sau aliaţii poporului roman, care pe atunci li s-au alăturat, nu reprezentau altceva decît un fel de adaus la efectivul cetăţenesc), niciodată n-a mai izbutit să-şi recîştige pe deplin libertatea cuvîntului. Devenit totodată mai puternic şi mai slab decît sine însuşi, poporul roman s-a prăbuşit şi a contribuit la propria sa prăbuşire. Aşa a început, de fapt, înstrăinarea de spiritul democraţiei şi întărirea monarhiei. Cu aceasta nu afirm că bătălia nu a adus şi un oarecare profit celor învinşi. Ce-ar mai putea oare spune istoricul despre cei care au luptat în tabere adverse decît că cei învinşi au fost romani şi că Octavianus Caesar a ieşit victorios? Dealtfel, în stadiul în care se afla republica romană pe acea vreme, o înţelegere între cetăţeni nici că mai era cu putinţă. Căci nu este posibil ca un guvernămînt democratic, lipsit de forţă, după ce a ajuns la un asemenea punct în dezvoltarea sa politică, să mai fie în stare de a lua măsuri pline de cumînţenie. Soarta Romei, sclavia sau pieirea ei, era inevitabilă în urma luptelor aidoma unele cu altele, ciocniri care nu se mai terminau, determinate de motive din cele mai felurite.

40 Din semnele care s-au arătat atunci romanilor reiese limpede că acea bătălie a fost pentru popor de o însemnă-

tate covîrşitoare. Divinitatea, aşa cum obişnuieşte întotdeauna să prevestească întîmplările ieşite din comun, a prezis şi atunci fără greş întreaga desfăşurare a evenimentelor, atît la Roma cît şi în Macedonia, începînd din acel moment[94].

În capitală, discul soarelui cînd se micşora, devenind mic de tot, cînd creştea ajungînd de trei ori pe cît fusese. Cîteodată, strălucea şi în timpul nopţii. Trăsnetele, afară de multe alte locuri unde căzură, au lovit şi altarul lui Zeus Nikaios*; dîre strălucitoare brăzdară cerul, iar din grădinile lui Caesar şi din cele ale lui Antonius, învecinate pe malul Tibrului, s-au făcut auzite sunete de trompetă, zăngănit de arme şi strigăte aidoma acelora din taberele de război. Mai mult decît atît, un cîine care tîrîse leşul unui alt cîine pînă în faţa templului Demetrei, a săpat o groapă cu ghearele şi a îngropat acolo leşul. Un copilaş s-a născut cu zece degete la fiecare mînă, iar o catîrcă a fătat o făptură cu dublă natură; partea din faţă semăna cu înfăţişarea unui cal, cea din spate cu a unui catîr. Carul zeiţei Athena s-a sfărîmat pe cînd se întorcea de la jocurile de circ spre Capitoliu[95]; statuia lui Iupiter, aşezată pe muntele Albanus, lăsă să-i curgă sînge din umărul drept şi din mîna dreaptă chiar în timpul sărbătorilor**. Acestea au fost semnele trimise de divinitate. Pe lîngă toate unele ape, chiar în ţinutul pe unde curgeau, fie că au secat, de n-a mai rămas nici urmă de ele, fie că au început să curgă în susul văii.

Pe cît se pare, la semnele de mai sus s-au adăugat şi o sumedenie de acţiuni săvîrşite de oameni, aşa cum a vrut întîmplarea.

În timpul sărbătorilor, de pildă, prefectul Urbei a prezidat Latiariile[96], cu toate că nu era nici de datoria lui, nici la vremea obişnuită, edilii urbani au organizat în cinstea zeiţei Demeter jocuri de gladiatori în locul obişnuitelor curse de care. Cam acestea au fost cele ce s-au petrecut în Roma. Înainte vreme, cît şi după aceea, la Roma circu-

* Iupiter „Învingătorul", al cărui templu se afla pe Palatin.

** Sărbători Latine.

lau cîntecele în care se prevestea răsturnarea guvernămîntului republican. În Macedonia (căci tot de Macedonia se socoteşte că ţine Pangeul şi ţinutul din preajmă), roiuri nesfîrşite de albine înconjurară lagărul militar al lui Cassius şi în timpul unei lustraţii cineva, din greşeală, îi puse pe cap coroana tocmai pe dos[97]. Un copil, purtînd o Victorie, se împiedică şi căzu în cursul unei procesiuni din acelea cum obişnuiesc să facă soldaţii. Dar, mai presus de orice, ceea ce le-a prevestit sfîrşitul tragic, în aşa fel că pînă şi adversarii lor au observat fenomenul, au fost stolurile de vulturi şi alte soiuri de păsări care se hrănesc cu cadavre, stoluri care se roteau numai de-asupra taberei lor şi-şi aţinteau privirea numai asupra lor, scoţînd ţipete şi fluierături[98].

41 Pentru cei din Macedonia, aşadar, acestea au fost semnele prevestitoare de rău. Pentru cealaltă tabără nu s-a arătat nici un miracol[99], după cîte ştim, dar iată ce vedenii au avut oamenii prin mijlocirea viselor. Un thessalian a visat că primul Caesar i-a poruncit să-l înştiinţeze pe urmaşul său că lupta va avea loc poimîine şi că, în acest scop, să ia cu sine unul din stindardele pe care le purtase el, pe cînd era dictator. Datorită acestui sfat s-a întîmplat ca Octavianus Caesar de îndată să-şi pună pe deget inelul părintelui său pe care apoi l-a purtat adesea. Iată deci ce-a văzut în vis acel om. Medicului care-l însoţea pe Octavianus i s-a părut că Athena îi porunceşte cu tărie să-l scoată pe bolnav din cort, deşi era departe de a se însănătoşi, şi să-l aşeze în faţa rîndurilor de soldaţi, gata de atac. Tocmai acest lucru l-a salvat pe Octavianus. Căci, ceea ce pentru alţii ar fi însemnat salvarea — şi anume faptul de a rămîne în tabăra de război şi la adăpostul întăriturii, în vreme ce îmbrăcarea armelor şi participarea la luptă echivala cu un pericol de moarte — pentru Octavianus s-a dovedit a fi tocmai contrariul. Din clipa în care a părăsit întăritura şi a început să se adreseze luptătorilor, deşi abia se ţinea pe picioare, chiar şi fără arme, a fost cum nu se poate mai clar că se afla în afară de orice pericol[100].

42 Iată cum s-au petrecut lucrurile. Nu se căzuse la nici un acord asupra zilei cînd avea să fie dat atacul. Totuşi, parcă ar fi fost înţeleşi, toţi îşi luară armele în zorii zilei şi înaintară plini de avînt, întocmai unor luptători de circ, pînă spre mijlocul cîmpiei care separa cele două tabere, unde, în deplină linişte începură să-şi alcătuiască liniile de luptă[101]. Cînd s-au aflat faţă în faţă, au fost rostite cuvîntări de încurajare către soldaţii ambelor armate — ici unor grupuri compacte, colo unor grupuri răzleţe, atît de către comandanţi, cît şi de ofiţerii în subordine, discursuri în care s-au spus multe lucruri necesare în ajunul unui pericol de moarte, dar şi multe lucruri privitoare la consecinţele bătăliei, aşa cum obişnuiesc să facă oamenii care întîmpină pericole neîntîrziate, cu inima îndoită de grija viitorului. Toate celelalte pregătiri au fost făcute în acelaşi spirit, deoarece de ambele părţi se aflau romani, însoţiţi de aliaţii lor.

O singură deosebire am putea s-o vedem în faptul că partizanii lui Brutus puneau accentul pe libertate şi pe democraţie, pe eliberarea de sub jugul tiraniei şi al despotismului, scoţînd în evidenţă superioritatea egalităţii în faţa legilor şi demascînd arbitrarul faptelor petrecute în timpul guvernării monarhice — stare de lucruri pe care o trăiseră personal sau despre care auziseră de la alţii. Ei se străduiau să demonstreze, prin exemple, fiecare din tezele ce le înfăţişau, bazate pe opoziţia dintre bine şi rău, iar pe soldaţi îi implorau să urmeze căile binelui şi să se abată de la rău, să se apropie cu dragoste de tot ceea ce este valoros şi să nu accepte compromisuri[102]. Cealaltă parte îşi îndemna soldaţii să treacă la pedepsirea ucigaşilor lui Caesar, să-şi însuşească posesiunile adversarilor, să tindă cu ardoare la obţinerea dominaţiei asupra tuturor cetăţenilor. Afară de aceasta, ceea ce contribuia într-o măsură hotărîtoare la îndîrjirea spiritelor era făgăduiala ca fiecare să primească o recompensă de cinci mii de denari.

43 După aceste alocuţiuni, soldaţilor li s-au împărţit mai întîi tăbliţele distinctive (pe cele ale lui Brutus se afla gravat cuvîntul „libertate"; pe cele ale părţii adverse,

un cuvînt oarecare[103]; apoi, de fiecare parte s-a făcut auzit sunetul unei singure trompete căruia i-au răspuns şi celelalte, în ordinea următoare: cele dintîi care au sunat au fost trompetele care, dintr-un loc circular, ordonau ca oamenii să-şi ocupe locul în formaţia de luptă şi să fie gata de a porni la acţiune; acestora le-au urmat sunetele instrumentelor care-i îndemnau pe soldaţi să pornească plini de avînt şi să lovească cu sete.

Cînd sunetele s-au stins, se aşternu dintr-odată o linişte desăvîrşită, pentru ca după o clipă oamenii să scoată strigăte sălbatice şi să pornească în rînduri strînse unii împotriva celorlalţi, răcnind într-un singur glas. Soldaţii legiunilor, făcînd auzit strigătul lor de luptă, îşi izbiră cu putere lăncile de scuturile duşmanilor, ochindu-se unii pe alţii; tot aşa făceau prăştierii şi arcaşii, care-şi aruncau săgeţile şi pietrele. La rîndul ei, cavaleria porni în iureş, iar falanga celor greu înarmaţi îi urma îndeaproape pentru a intra şi ea în luptă.

44 Ciocnirea a fost crîncenă, săbiile au tăiat în carne vie, la început soldaţii luînd seama să nu fie atinşi şi căutînd doar să-şi rănească adversarii (desigur, însă, erau şi din aceia care doreau în acelaşi timp să-şi ucidă vrăjmaşii şi astfel să scape cu viaţă); mai tîrziu însă, cînd învălmăşeala era în toi, cînd spiritele s-au încins, soldaţii, fără a-şi pierde capul, continuau să meargă în deplină ordine, dar fără să mai ţină seama de salvarea lor personală, împinşi de o singură dorinţă, aceea de a-şi nimici adversarii şi de a-şi croi drum mereu înainte. Se mai întîmpla ca unii să-şi zvîrle scutul şi, înşfăcîndu-i pe duşmani, fie că le trăgeau de pe cap coifurile şi îi loveau cu sete în spate, fie că îi despuiau de arme şi le străpungeau pieptul. Alţii, smulgînd săbiile de la vrăjmaşi, le înfingeau în corpurile acestora, ca la nişte oameni dezarmaţi ce erau. Alţii, în sfîrşit, îşi expuneau rănirii o anumită parte a trupului, aşa ca să se poată folosi mai lesne de părţile nevătămate. S-au văzut şi ostaşi care înghesuindu-se între ei se împiedicau reciproc, stînjenindu-şi loviturile, şi piereau din pricina strînsorii prea mari la care erau supuşi, ei şi armele lor.

Unii mureau în urma unei singure lovituri, alţii, după mai multe, fără să-şi mai dea seama de rănile primite, căci moartea nu le mai dădea răgaz să simtă vreo durere. Tot aşa, nu mai aveau cum să se tînguie de soarta crudă ce-i lovise, căci vreme să mai sufere nu le mai era hărăzită. Cel care-l ucidea pe un altul, în bucuria care-l năpădea, nu-i mai trecea prin minte că şi el, poate de îndată, avea să fie mort! Oamenii căzeau într-una şi presărau pămîntul fără să mai ştie nimic, fără să înţeleagă ceva din năpasta abătută asupra lor.

45 Ambele părţi încleştate în luptă nu cedau nimic; n-au fost retrageri şi nici urmăriri, ci, fiecare pe locul unde se afla, rănea şi era rănit, ucidea, era ucis, şi tot aşa pînă spre ,iezul zilei. Şi, cum se întîmplă în asemenea împrejurări, dacă absolut toţi s-ar fi încăierat ca toţi ceilalţi, sau dacă Brutus ar fi întîmpinat pe Antonius iar Cassius pe Octavianus, cu siguranţă că lupta n-ar fi ajuns la nici un rezultat[104]. Ce s-a întîmplat însă? Brutus a forţat poziţiile lui Octavianus Caesar, acesta fiind prea slab ca să ţină comanda, iar Antonius l-a învins pe Cassius, departe de a-i fi egal în ştiinţa armelor. Cu acel prilej n-a existat nici înfrîngere, nici victorie deplină, ci în ambele tabere s-au înregistrat pe rînd succese şi înfrîngeri. Amîndoi adversarii, într-adevăr, au învins şi au fost învinşi, au pus pe fugă pe cei care îi înfruntau şi au luat-o la fugă; s-au văzut deopotrivă şi la unii şi la alţii urmăriri şi retrageri, iar de fiecare parte tabăra militară a fost cucerită. Din pricina mulţimii cîtă frunză şi iarbă, cîmpia era aproape în întregime plină de luptători, aşa încît aceştia nu puteau să se zărească unii pe alţii. În toiul luptei nu era cu putinţă ca cineva să ştie ce se petrece în afară de ceea ce îl privea direct. Aşa că atunci cînd s-a produs ruptura rîndurilor — oamenii au pornit în fugă în direcţii opuse, spre propriile lor întărituri — la distanţă mare unele de altele — fără să-şi mai dea osteneala să afle de cele ce se petreceau în spate. Din această cauză, cît şi datorită norilor de praf ce se ridicau spre cer, rezultatul luptei nu s-a ştiut. Cei care învinseseră erau convinşi că bătălia

fusese pe deplin cîştigată, iar cei învinşi socoteau că totul era pierdut. Desfăşurarea luptei n-a fost cu adevărat cunoscută înainte de prădarea taberelor şi înainte de clipa cînd învingătorii, care se întorceau spre tabăra lor de război, să se fi întîlnit unii cu alţii.

46 Dacă ar fi să judecăm cum s-a petrecut bătălia, am putea afirma că amîndouă părţile au învins şi au fost învinse. După ce totul s-a terminat, n-au mai avut loc noi ciocniri, dar, de îndată ce oamenii s-au recules după întoarcerea lor spre lagăre şi au înţeles ce se întîmplase, s-au retras la adăpostul întăriturilor fără să mai îndrăznească vreo acţiune, oricît de neînsemnată. Amîndouă părţile au înregistrat victorii şi au suferit înfrîngeri, prin aceea că lagărul întărit al lui Octavianus Caesar şi al lui Antonius, cu tot ce cuprindea în incinta lui a fost cucerit în întregime, de unde rezultă cu prisosinţă că prevestirea visului s-a realizat; dacă Caesar ar fi rămas în lagăr şi-ar fi găsit fără doar şi poate sfîrşitul, împreună cu ceilalţi[105]; de asemenea, Cassius, care scăpase viu şi nevătămat din luptă, după ce-şi pierduse tabăra, a putut să se refugieze în alt loc; bănuind însă că şi Brutus fusese înfrînt şi că o parte din învingători se năpustesc asupra lui, se grăbi să întîmpine moartea. Trimise un centurion în recunoaştere cu misiunea să-l înştiinţeze despre poziţia pe care o deţinea Brutus şi despre ce făcea. Cum centurionul care se întîlnise cu nişte călăreţi trimişi de Brutus ca să-l caute pe Cassius se întorcea foarte liniştit, însoţit de un escadron — ca unul care se ştia ferit de orice ameninţare şi la adăpost de primejdii — Cassius, zărindu-i de departe, şi-a imaginat că sînt un grup de duşmani şi atunci i-a poruncit lui Pandarus* unul din liberţii săi, să-l ucidă. Centurionul[106], cînd a aflat că prin lipsa lui de grabă a fost cauza morţii lui Cassius, s-a sinucis peste cadavrul comandantului său[107].

* În text, Pindarus.

47 În urma celor întîmplate Brutus trimise de îndată la Thasos, pe ascuns, corpul lui Cassius, ezitînd să-l înmormînteze în locurile unde își luase zilele, de teamă ca ceremonia înmormîntării să nu aștearnă jale și descurajarea în rîndurile armatei[108]. Luînd sub comanda sa pe cei rămași în viață din legiunile lui Cassius, îi îmbărbătă prin cuvinte de încurajare și încercă să-i despăgubească de pierderile suferite printr-o donație de bani. Apoi, își mută comandamentul în tabăra lor, deoarece avea o poziție favorabilă pentru atac și, de aici, își hărțuia mereu adversarii, ca să nu le dea răgaz să răsufle și făcea unele incursiuni nocturne în lagărul acestora. Intenția lui Brutus nu era însă să mai angajeze o bătălie la cîmp deschis. El spera, prin trecerea timpului, să le macine capacitatea de apărare, fără primejdie pentru sine și astfel se mărginea să-i hărțuie și să nu le dea pace, la vreme de noapte. O dată a abătut și cursul unui rîu spre tabăra dușmană, inundînd o mare porțiune a lucrărilor de apărare.

În acest timp Caesar și Antonius duceau mare lipsă de alimente și bani, ceea ce nu le îngăduia să suplinească pierderile suferite de soldați în urma prădăciunilor organizate de Brutus. Afară de aceasta, forțele armate care veneau în ajutorul lor, îmbarcate pe vase din portul Brundisium au fost nimicite de Statius[109]. Din cauza că nu aveau nici o putință de a-și muta pozițiile sau de a se întoarce în Italia, își puneau toate speranțele în soarta armelor chiar cu prețul vieții; acum intra în joc nu numai obținerea unei victorii, ci și propria lor salvare, pentru a preîntîmpina răspîndirea știrii despre dezastrul maritim atît în rîndul propriei lor oștiri cît și în rîndul oștirii dușmane[110].

48 Deoarece Brutus nu accepta o luptă corp la corp, ei făcură în așa fel încît în lagărul de război al acestuia să fie răspîndite manifeste prin care îi îndemnau pe soldați să le fie favorabili (manifestele conțineau și unele făgăduieli) sau, de nu, să înceapă lupta, dacă le mai rămăsese o brumă de curaj. În timpul acestei întîrzieri, cîteva detașamente de călăreți celți trecură de la Octavianus și Antonius la Brutus iar de partea acestora au mai trecut Amyntas, un general al lui Deiotarus și Rhaskyporis[111]. E drept că acesta din urmă, după cum afirmă unii istorici, s-a retras de îndată, întorcîndu-se în țara lui. Brutus, temîndu-se ca după exemplele celor doi să nu se găsească și alții care să-i imite, a hotărît în fine să accepte provocarea. Cum în tabăra lui se găseau numeroși prinși de război și cum nu putea să asigure paza acestora în decursul bătăliei și nici să aibă încredere în ei că nu-i vor face nici un rău, îi omorî aproape pe toți, constrîns de nevoie și împotriva principiilor lui. Aceasta cu atît mai mult cu cît adversarii îi uciseseră ostașii pe care-i prinseseră de vii. După această măsură porni să-i întîmpine pe dușmani.

Cele două oștiri se aflau în poziție de luptă, cînd doi vulturi, zburînd deasupra lor, au început să se bată și prevestiră celor interesați rezultatul războiului. Aidoma acelui vultur care, rotindu-se deasupra lui Brutus, la un moment dat, sleit de puteri, a fost pus pe fugă, tot așa și legiunile lui, vreme îndelungată luptînd la egalitate cu dușmanul, fură în cele din urmă învinse și avură grele pierderi în oameni. Cavaleria, de asemenea, deși a luptat cu mult curaj, a fost la rîndul ei nevoită să cedeze. Învingătorii urmăreau grupurile de fugari, răspîndite pretutindeni pe cîmpie, dar nu uciseră pe nimeni și nu luară nici un prizonier. Totuși, împingîndu-i în cursul nopții, tot mai departe, grupuri după grupuri, nu le îngăduiră nicidecum să-și refacă rîndurile[112].

49 Brutus încercă zadarnic să răzbată pînă la tabăra sa, căci se retrăsese într-un loc întărit de configurația terenului. Neizbutind să ajungă și, în plus, aflînd că unii dintre soldații săi căzuseră la înțelegere cu dușmanul învingător, își pierdu orice speranță. Deznădăjduit, disprețuind captivitatea, își găsi și el scăparea în moarte și, după ce cu glas tare strigă întocmai lui Hercules:

„O virtute, demnă de jale! Nu eşti decît o vorbă în vînt . . .
Eu te-am cultivat ca pe un lucru aevea, iar tu
te-ai dovedit a fi roaba întîmplării . . ."[113]

a poruncit unuia dintre însoţitorii săi să-l ucidă.

Trupul lui a fost înmormîntat de Antonius, dar capul i-a fost trimis la Roma; cu toate acestea, în timpul traversării, corabia care-l transporta a fost surprinsă de furtună şi s-a scufundat în adîncuri.

După sfîrşitul lui Brutus, grosul armatei care luptase sub ordinele lui se grăbi să profite de impunitatea ce se anunţase şi trecu de partea cealaltă. Cît despre Porcia, ea muri înghiţind cărbuni aprinşi[114]. Dintre oamenii de vază învestiţi cu magistraturi sau dintre cei care făcuseră parte din conjuraţie, de asemenea, dintre cei pe a căror viaţă se puseseră premii, majoritatea s-au sinucis de îndată. Alţii, cum a fost Favonius de pildă, au fost asasinaţi, după ce fuseseră prinşi; cît despre cei care au scăpat, după ce pe diferite căi au ajuns la ţărmul mării, s-au îndreptat apoi spre Sextus căruia i s-au raliat[115].

CARTEA XLVIII

42 i.e.n.

1 Aşa s-au săvîrşit din viaţă Brutus şi Cassius, străpunşi de aceleaşi pumnale cu care puseseră capăt vieţii lui Caesar[1]; ceilalţi participanţi la complotul împotriva lui Caesar, unii mai înainte[2], alţii chiar cu acel prilej[3], alţii după aceste evenimente[4], cu mici excepţii, au pierit cu toţii, după cum cerea dreptatea şi a hotărît divinitatea să-i pedepsească cu suferinţe meritate, ca unii care-l omorîseră pe binefăcătorul lor, om care-şi depăşise semenii şi în virtute şi în noroc[5].

Deocamdată, Octavianus Caesar şi Antonius îl tratară de sus pe Lepidus, considerînd că nu participase la victorie alături de ei. Dar, nu peste multă vreme aveau să se înfrunte unul cu altul, căci într-adevăr, este greu ca trei sau chiar doi oameni politici de acelaşi rang, deveniţi atotputernici în urma unui război, să se înţeleagă între ei. Şi din această pricină, toate cîte le înfăptuiseră pînă atunci, de comun acord, în vederea nimicirii adversarilor ce-i aveau, iată că acum începură să le privească drept răsplata ambiţiei ce-i înverşuna[6]. De îndată s-a purces la împărţirea stăpînirii. Lui Octavianus i-au revenit Iberia şi Numidia, iar lui Antonius, Gallia şi Africa; cei doi s-au înţeles de asemenea între ei ca Africa să-i fie cedată lui Lepidus, în cazul cînd acesta ar fi dat semne de supărare pentru cele întîmplate[7].

2 La sorţi au tras numai aceste singure provincii, deoarece Sardinia şi Sicilia se aflau încă sub stăpînirea lui Sextus[8], iar în celelalte provincii din afara Italiei domnea dezordinea. Nu mai este nevoie să spun că Italia rămînea întotdeauna în afara acestor trageri la sorţi. Triumvirii ţinură discursuri în care arătară că nu luptau cîtuşi de puţin ca să dobîndească puterea asupra peninsulei, ci ca să o slujească.

Aşadar, îngăduind ca treburile în aceste regiuni să rămînă sub oblăduirea comună, Antonius îşi luă sarcina reprimării acelora care în război nu fuseseră de partea lor precum şi strîngerea de bani necesari plăţii sumelor făgăduite. Octavianus se oferi să-l zdrobească pe Lepidus, dacă ar fi încercat vreo mişcare, să pornească operaţii de război împotriva lui Sextus şi să împartă pămînt veteranilor care luptaseră în rîndurile armatei ce-i sprijinise, aşa cum se prinseseră prin legămînt. Aceşti soldaţi fură de îndată lăsaţi la vatră. Afară de cele hotărîte, Octavianus îi trimise lui Antonius două din legiunile care aparţineau efectivelor sale de război, iar Antonius îi promise că le va înlocui prin alte două legiuni, staţionate pe acea vreme în Italia[9].

După ce s-au înţeles asupra acestor condiţii pe care le-au aşternut în scris şi le-au însemnat cu peceţile personale, au schimbat între ei sigiliile pentru ca, prin acest mijloc, să aibă dovezi la îndemînă în cazul încercării unui vicleşug. După încheierea asigurărilor ce şi le-au dat, Antonius plecă în Asia, iar Octavianus în Italia.

3 Pe cînd se afla pe drum şi în timpul călătoriei pe mare, boala lui Caesar se agravă cu atîta virulenţă încît la Roma se răspîndi de îndată vestea că ar fi murit[10]. Cu toate acestea, se bănuia că întîrzierea lui s-ar fi datorat nu atît unor motive de sănătate, ci în mare măsură fiindcă pregătea o lovitură: ca urmare, oamenii se aşteptau la cine ştie ce alte necazuri.

În cinstea triumvirilor, deşi cu prilejul victoriei fuseseră decretate nenumărate onoruri, cinstiri care, dealtfel, ar fi fost decretate şi pentru ceilalţi, dacă victoria le-ar fi revenit (căci în asemenea împrejurări toată lumea atacă vehement pe cel care se află la pămînt şi înalţă în slăvi pe învingător) s-a hotărît, fără entuziasm dealtfel, să li se aducă jertfe aproape în tot cursul anului. De fapt, acest lucru le-a fost cerut de Caesar în semn de mulţumire pentru pedepsirea ucigaşilor. Întîrzierea lui Caesar făcea însă ca lumea să vorbească în fel şi chip, iar sentimentele faţă de el erau foarte împărţite. Printre altele, unii răs-

pîndeau zvonul că a murit şi vestea stîrnea bucurie în inimile multora; alţii, susţineau că pune ceva rău la cale şi ca atare băgau groaza în numeroase pături de cetăţeni. Urmarea a fost că oamenii începură să-şi ascundă avuţiile şi să ia seama la ce aveau de făcut; s-au găsit şi din aceia care căutau cu înfrigurare încotro ar fi mai bine să se refugieze. În sfîrşit, şi aceştia erau cei mai mulţi, înnebuniţi de frică, îşi pierdeau capul, de parcă erau gata, gata, să fie măcelăriţi. Numărul acelora care încă îşi păstrau cumpătul era restrîns şi extrem de mic. Datorită distrugerilor nemăsurate şi de tot felul în bani şi în oameni, petrecute înainte vreme, faptul că triumvirii deveniseră atotputernici contribuia la întărirea credinţei că oamenii puteau să se aştepte la orice, asemănător cu sau chiar mai rău decît ceea ce fusese.

Din această cauză Caesar, temîndu-se să nu izbucnească tulburări, mai ales că Lepidus se afla de faţă la Roma, trimise un mesaj Senatului în care îl îndemna să aibă curaj, făgăduind că se va comporta în toate privinţele după exemplul tatălui său, adică cu blîndeţe şi omenie.

Iată deci evenimentele petrecute în acea vreme.

4 În anul care a urmat, cu numele, au fost aleşi consuli 41 î.e.n
Publius Servilius şi Lucius Antonius[11], în fapt consulii erau Octavianus Caesar şi Fulvia[12]. Aceasta din urmă, soacră a lui Caesar şi soţia lui Antonius, nici nu-l lua în seamă pe Lepidus, din cauza nepăsării de care dădea dovadă[13], şi ţinea singură în mînă treburile statului, în aşa fel, că nici Senatul, nici Adunarea Poporului nu îndrăzneau să ia vreo hotărîre împotriva voinţei ei. Iată un exemplu. Nimeni n-a consimţit să fie celebrat triumful lui Lucius asupra unor anumite populaţii din zona Alpilor, sub pretext că le-ar fi învins — lucru la care Lucius ţinea nespus — cîtă vreme Fulvia s-a împotrivit. Cînd însă şi-a schimbat gîndul, înduplecată de rugăminţile lui, toţi au votat pentru triumf. Aşa încît, dacă aparent Lucius Antonius a fost onorat şi a primit cinstea unui triumf pentru victoria împotriva unor populaţii pe care pretindea că le-a învins (căci nici nu săvîrşise ceva demn de a fi încununat printr-un

triumf şi, ca să fim drepţi, nici măcar nu fusese comandant suprem prin acele ţinuturi), în realitate Fulvia era aceea căreia îi reveneau aceste cinstiri. Pe deplin îndreptăţită, Fulvia se mîndrea cu acest succes mult mai mult decît Lucius, căci faptul de a da cuiva voie să-şi celebreze triumful era mai important decît acela de a celebra triumful primit prin mijlocirea altcuiva. Afară că Lucius a îmbrăcat toga triumfală şi s-a urcat pe carul de ceremonie, săvîrşind şi celelalte acte prevăzute în asemenea împrejurări, Fulvia a lăsat impresia că s-a slujit de prezenţa lui Lucius ca de aceea a unui subaltern pentru a celebra sărbătoarea. Triumful a avut loc în prima zi a anului. Din această pricină Lucius se tot lăuda că este egalul lui Marius, pentru că şi-a celebrat triumful chiar în ziua de anul nou[14], an în care pentru prima oară fusese ales consul. Pe lîngă toate, se credea chiar superior lui Marius, spunînd că el şi-a depus de bună voie ornamentele triumfului şi că a convocat Senatul în ţinuta obişnuită, în vreme ce Marius a procedat astfel numai atunci cînd a fost constrîns. Mai adăuga că precursorului său îi fusese oferită o singură, sau poate nici o coroană, în timp ce lui îi fuseseră dăruite, printre multe altele, cîte o coroană de fiecare trib din Adunarea Poporului, lucru nemaipomenit pînă atunci... Şi toate se datorau numai Fulviei şi banilor pe care ea îi împărţise pe ascuns în dreapta şi în stînga...

5 Aşadar, în anul acela Octavianus Caesar sosi la Roma şi, după săvîrşirea practicilor legale cu privire la victorie, îşi îndreăptă atenţia spre guvernare şi spre buna gospodărire a treburilor obşteşti. Lepidus, pe de-o parte, din teamă faţă de el, pe de alta, din slăbiciune de caracter, nu încerca nici o împotrivire. Cît despre Lucius şi Fulvia, ca unii care se socoteau drept rude cu Caesar şi părtaşi la conducere, la început nu dădură semne de nelinişte. Cu trecerea vremii se văzură totuşi pe poziţii diferite; cei doi, fiindcă nu căpătaseră partea ce i se cuvenea lui Antonius din împărţirea ogoarelor, iar Caesar, pentru că nu primise în schimb de la ei legiunile făgăduite[15]. De aici, legătura

de rudenie care fusese încheiată printr-o căsătorie, se destramă şi ei ajunseră la un război pe faţă.

Octavianus Caesar, neputînd îndura caracterul nesuferit al soacrei sale (căci dorea să pară că mai degrabă cu ea nu se înţelege decît cu Antonius) îi trimise îndărăt fiica, ca şi cînd ar fi rămas neprihănită — lucru ce-l întărea prin jurămînt — fără să-şi bată prea mult capul dacă lumea credea sau nu că o fată care stătuse atîta vreme în casa lui mai putea fi neatinsă sau dacă nu cumva trecea drept un om socotit, care luase de mult această hotărîre, pentru a-şi rezerva viitorul.

După acest eveniment între ei se spulberă orice urmă de prietenie. Lucius, sprijinit de Fulvia, se făcu stăpîn peste treburile publice dînd a înţelege că activa în interesul lui Marcus şi că nu consimte să lase nimic din mînă (din veneraţie pentru fratele său îşi luă şi cognomenul acestuia, *Pietas*[16]); Caesar, după acest conflict, se ferea totuşi să aducă învinuiri lui Marcus, ca nu cumva acesta din urmă, care administra provincii în Asia, să pornească cu război împotriva lui. El se mărginea să-i învinuiască pe Lucius şi pe Fulvia şi le ţinea piept din răsputeri, de parcă acestea toate cei doi le-ar fi făcut împotriva voinţei lui Marcus şi ar fi năzuit să ajungă la o putere de sine stătătoare.

6 Speranţa cea mai stăruitoare părţile înverşunate şi-o puneau în împărţirile de pămînt, deci iată cauza de unde au început mai întîi conflictele.

Octavianus Caesar, conform înţelegerii la care se căzuse după victorie, dorea să facă el însuşi distribuţia de pămînt tuturor acelor soldaţi care luptaseră alături de sine şi de Antonius, pentru a-şi atrage simpatia lor; Lucius şi Fulvia socoteau că se cuvenea ca ei personal să facă împărţirea loturilor pe teritoriul ce le revenea şi ca tot ei să trimită coloni în municipii, pentru a-şi asigura astfel forţa de luptă. Ambele părţi considerau însă că cel mai potrivit mijloc de a-i satisface pe cei care luptaseră alături de ei era acela de a le dărui bunurile celor lipsiţi de arme. Cum împotriva aşteptărilor izbucniră mari nemulţumiri, ce tindeau să se îndrepte spre un război civil — căci Caesar,

cu excepţia pămînturilor căpătate ca recompensă de veterani sau a moşiilor cumpărate din fondul public rechiziţiona pe tot cuprinsul Italiei de la proprietari loturile ce le aveau, împreună cu toate acareturile şi sclavii ce se găseau pentru a le atribui partizanilor săi (se înţelege că cei despuiaţi de posesiuni erau mai mult decît furioşi împotriva lui)[17] — Fulvia şi consulul îşi schimbară dintr-odată tactica, cu speranţa că vor găsi sprijin sporit în rîndurile celor nedreptăţiţi. Aşa că preocupările lor faţă de cei care trebuiau să capete pămînt se micşorară simţitor pentru a se concentra în schimb asupra acelora, mult mai numeroşi, care manifestau o mînie justificată faţă de modul cum erau deposedaţi. De aici au ajuns să-i ia sub protecţia lor pe fiecare în parte, pentru ca apoi să-i adune şi să-i organizeze. Nu e deci de mirare că cei care mai înainte vreme se temuseră de Octavianus Caesar, începură iarăşi să ridice capul, simţindu-se acum sub protecţie; în mintea lor încolţea bănuiala că aceste manevre se petreceau cu consimţămîntul lui Marcus şi, ca atare, nu mai îngăduiră să li se ia nimic din cele ce le aparţinuseră.

7 Iată aşadar că Lucius şi Fulvia îi momeau pe aceşti oameni atrăgîndu-i de partea lor fără a-i supăra cu nimic pe ceilalţi, adică pe cei care se aflau de partea lui Octavianus. Metoda lor nu consta în negarea activităţii de împărţire a pămînturilor; ei se mulţumeau să susţină că pămînturile confiscate de la adversari prisoseau pentru acest scop — întărindu-şi spusele cu exemple de moşii şi bunuri mobiliare, unele, încă în curs de lichidare, altele, gata vîndute, din care, repetau ei mereu, parte ar fi putut fi dăruite soldaţilor, parte transformate în bani lichizi. Şi, dacă pînă în cele din urmă nici aceste valori n-ar fi ajuns — cei doi se arătau dispuşi să-i ţină pe toţi cu sufletul la gură, prinşi în mreaja iluziilor unor bogăţii ce urmau să curgă din Asia.

Se înţelege că urmarea acestor uneltiri a fost o revărsare de ură asupra lui Caesar, care rechiziţiona fără milă bunurile de la posesori şi aducea tuturor numai necazuri şi primejdii, ură resimţită de amîndouă categoriile despre care

am vorbit. Între timp, Lucius şi Fulvia — ca unii care nu despuiaseră pe nimeni de avere şi al căror program prevedea îndeplinirea integrală a îndatoririlor faţă de cei care urmau să fie împroprietăriţi numai din fondurile ce ei le aveau la dispoziţie, cîştigau de partea lor şi pe unii şi pe alţii. Situaţia lui Caesar deveni astfel nespus de grea, mai ales că pe acea vreme bîntuia foametea, datorită închiderii accesului pe mare spre Sicilia, unde se afla Sextus, precum şi opririi liberii treceri prin Golful Ionic, străjuit de Cnaeus Domitius Ahenobarbus[18]. Acesta era unul dintre ucigaşii care, după ce scăpase teafăr din bătălia de la Philippi, îşi strînsese o flotă, cu ajutorul căreia a dominat apele Golfului o bucată de vreme şi a pricinuit mult rău adversarilor săi.

8 Pe Caesar aceste manevre îl supărau cumplit, mai ales că în certurile care izbucneau între foştii combatanţi, senatori şi grosul proprietarilor de pămînt (astfel de conflicte erau dese, deoarece miza pusă în joc era foarte mare), nu putea să sprijine pe nimeni fără a-şi primejdui situaţia. Era peste putinţă să fie pe placul ambelor părţi — adică a celor dispuşi la violenţă şi a celor care cereau să fie lăsaţi în pace, a celor dornici să-şi însuşească bunuri străine şi a celor care nu voiau altceva decît să-şi păstreze cele ce aveau. De cîte ori susţinea cauza unora sau a celorlalţi, aşa cum dictau împrejurările, îşi atrăgea ura părţii nemulţumite şi, pentru serviciile aduse, avea parte de mai puţină recunoştinţă în comparaţie cu resentimentele ce le stîrnea. Căci aşa se petreceau lucrurile. Cei care primeau bunurile distribuite le socoteau ca un dar ce li se cuvenea şi, ca atare, nici nu le trecea prin minte să le considere drept o binefacere; ceilalţi, era firesc să fie foc de supăraţi cînd se vedeau despuiaţi de averea lor. Iar Octavianus Caesar continua să se pună rău cu toată lumea, cînd acuzat că este de partea plebei, cînd că este de partea soldaţilor.

Cum lucrurile stăteau pe loc din această cauză şi, în plus, Caesar trăgea învăţături din cele întîmplate, fu silit a recunoaşte că armele nu puteau în nici un chip să-i aducă

simpatia celor năpăstuiți — ci doar nimicirea a tot ce se dovedea în stare să-i țină piept — și că era peste putință să constrîngă pe cineva să-l iubească, dacă acesta nu voia. Astfel, împotriva voinței lui, s-a văzut nevoit să cedeze și se abținu să mai confişte ceva din bunurile senatorilor (căci inițial intenționase să împartă absolut tot ce aparținea senatorilor, fără excepție, punîndu-le întrebări ca acestea: „De unde da-vom noi oare recompensele meritate celor ce-au luptat alături de noi?“ de parcă cineva îi poruncise să poarte războiul și să făgăduiască soldaților marea cu sarea). Cît despre celelalte confiscări, se feri să se atingă de moșiile pe care le posedau femeile cu titlul de viitoare zestre sau de acele loturi de pămînt a căror suprafață era mai mică decît cea a loturilor distribuite fiecărui veteran în parte.

9 Comportîndu-se mai omenos, Senatul și cei care nu fuseseră cu nimic atinși, începură să aibă față de el sentimente de simpatie. În schimb, soldații care luptaseră de partea lui, considerînd că actele de cruțare și de respect față de aceste persoane echivalează cu lipsa de respect și cu o frustrare a propriilor lor interese, ca unii ce urmau să capete mai puțin, se înfuriară și uciseră numeroși centurioni și chiar soldați din rîndurile lor, care, binevoitori față de Caesar, încercau să domolească tumultul. Puțin a lipsit să nu-l dea gata pe Caesar însuși, făcînd din orice un pretext destul de grav pentru a-și da frîu liber mîniei[19]. Și resentimentele însoțite de violență n-au încetat mai înainte de recunoașterea oficială a posedării pămîntului atribuit rudelor ce le aveau cît și părinților sau copiilor celor căzuți în lupte. Urmarea acestui act a fost creșterea popularității lui Caesar printre soldați, dar, din același motiv, plebea se arăta iarăși profund nemulțumită. S-a ajuns la ciocniri, luptele de stradă nu mai conteneau, așa că și de-o parte, și de alta au fost mulți morți și răniți. Soldații aveau deprinderea mînuirii armelor și experiența războiului, civilii însă îi dovedeau numeric și prin iscusința cu care aruncau proiectile de pe acoperișurile caselor, ceea ce a provocat incendierea a numeroase locuințe.

De aici a rezultat necesitatea amînării încasărilor unor chirii anuale, înlesnire acordată locuitorilor din Capitală pînă la suma de cinci sute de denari și locuitorilor de pe tot întinsul Italiei pînă la un sfert din această sumă. Căci pretutindeni unde adversarii se întîmplau să se înfrunte, adică mai în toate orașele, se încingeau bătăi.

10 În toiul acestor evenimente, soldații trimiși înainte de Octavianus Caesar în Iberia stîrniră zarvă la Placentia și nu se potoliră decît atunci cînd au primit bani de la localnici[20]. Afară de aceasta, Calenus și Ventidius, guvernatori ai Galliei Transalpine, îi împiedicară să treacă munții[21].

Caesar, încolțit, se temu de o înfrîngere și se arătă dispus să se împace cu Fulvia și cu Consulul. Deoarece tot ce încerca în această direcție pe cale particulară și în propriul său nume nu dădu rezultate, se văzu nevoit să se întoarcă spre soldați, și duse tratative de reconciliere prin mijlocirea acestora[22]. Ceilalți doi însă, încurajați de aceste demersuri, cum își atrăseseră pentru cauza lor pe cei deposedați de pămînturi, începură să ia măsuri; Lucius, alcătuia reuniuni, convocîndu-i pe foștii proprietari din toate părțile pe unde cutreiera țara, pentru ca să-i desprindă de orice influență a lui Caesar; Fulvia cuceri Praeneste și, ajutată de senatorii și cavalerii care o înconjurau, se consulta cu ei asupra tuturor hotărîrilor ce trebuiau luate și trimitea ordine în dreapta și în stînga. Ce să ne mai mirăm că încingea sabia, dădea cuvinte de ordine la soldați, le ținea discursuri numeroase — așa că pînă și în aceste lucruri i se opunea din răsputeri lui Octavianus![23].

11 Cum Octavianus Caesar nu avea nici o posibilitate de a-i clinti (căci le era mult inferior nu numai ca putere, ci și ca trecerea de care se bucurau, datorită faptului că el supărase pe mulți, în vreme ce ei inspirau încredere) — în nenumărate rînduri, prin intermediul unor prieteni, îi îndemnă, în numele său personal, să ajungă la o înțelegere; cum nu obținu nimic, trimise o delegație din rîn-

durile foştilor luptători. El nădăjduia că va izbuti să-i convingă pe Fulvia şi pe Lucius că după ce va pune ordine în treburile curente pe viitor va fi în stare să le ţină piept. În caz de nereuşită, îşi făcea socoteala că în ochii lumii nu el, ci ei vor trece drept cauza dezbinărilor. Ceea ce s-a şi întîmplat. Fiindcă n-a ajuns la nici un rezultat cu delegaţia de soldaţi — trimise senatori cărora le expuse înţelegerile intervenite în prealabil între el şi Antonius, luîndu-i drept arbitri ai conflictului. Dar nici pe această cale nu s-a rezolvat nimic. Cei doi, cînd formulau pretenţii nesfîrşite, pe care ştiau că Caesar nici gînd n-avea să le îndeplinească, cînd susţineau că tot ceea ce făceau era întocmai cu instrucţiunile primite de la Marcus Antonius. În consecinţă, Caesar se văzu nevoit să se întoarcă din nou spre foştii săi luptători.

12 Aceştia, după cererea ce le-a fost adresată, s-au dus la Roma în număr mare, de parcă aveau de împărtăşit ceva Adunării Poporului şi Senatului, fără să le pese de nimic. Strîngîndu-se cu toţii pe Capitoliu, pretinseră să li se citească convenţiile încheiate între Antonius şi Caesar. Ei confirmară aceste convenţii şi, printr-un scrutin, se declarară judecători îndreptăţiţi ai neînţelegerilor ivite între cei doi[24]. Această hotărîre au scris-o pe tăbliţe pe care le-au parafat şi le-au încredinţat spre păstrare Vestalelor[25]. Lui Caesar, care era de faţă, cît şi celorlalţi doi, prin intermediul unei solii, le puseră în vedere să se prezinte la Gabii, la ziua hotărîtă, pentru a fi supuşi judecăţii. Deoarece Caesar s-a arătat gata să fie cercetat în cursul procedurii, iar ceilalţi, cu toate că făgăduiseră că se vor înfăţişa, n-au venit, fie din teamă, fie că subestimau Adunarea (disprețuind adînc Adunarea soldaţilor, o denumeau în batjocură, printre altele, Senatul *Caliga**, de la încălţămintea militară pe care aceştia obişnuiau să o poarte) — soldaţii au votat pentru vinovăţia lui Lucius şi a Fulviei şi se declarară de partea lui Octavianus Caesar. Apoi,

* Senatul „tăpăloagă"; *caliga* era încălţămintea soldaţilor romani, alcătuită dintr-o talpă, fixată prin curele.

după mai multe întruniri deliberative, hotărîră să reînceapă războiul şi să se pregătească de luptă fără zăbavă. În primul rînd au strîns bani de pretutindeni de unde s-a putut, chiar şi de la temple; au ridicat în acest scop toate ofrandele care puteau fi valorificate în bani, atît în templele din Italia, aflată sub puterea lor, cît şi de la Roma[26]. Din Gallia Togata*, care se afla pe acea vreme sub jurisdicţia Italiei, aşa că nimeni** nu era desemnat prin lege, în calitate de guvernator al Provinciei, să se ocupe de hrana soldaţilor care se aflau dincoace de Alpi, le sosiră de asemenea bani şi ajutoare în oameni.

13 În vreme ce Octavianus Caesar se pregătea, Fulvia şi Lucius nu se lăsau nici ei mai prejos, îşi procurau de asemenea cele necesare unei campanii şi strîngeau de zor oaste. Între timp, ambele părţi duceau o susţinută activitate diplomatică, trimiţînd peste tot soldaţi şi tribuni militari. În această competiţie, cînd izbuteau s-o ia înainte, cînd rămîneau fără rezultate.

Voi trece peste nenumăratele amănunte ale competiţiei, deoarece nu s-a petrecut nimic important nici demn să ne reţină atenţia. Aşa că mă voi mărgini să expun pe scurt faptele care merită oarecare interes[27].

Octavianus Caesar, pornind o campanie împotriva Nursiei, localitate din ţinutul Sabinilor, alungă de pe poziţii garnizoana aşezată în avanposturi, dar fu oprit să intre în oraş prin rezistenţa organizată de Tisienus Gallus. Nevoit să se retragă spre Umbria, s-a oprit în faţa oraşului Sentinum, pe care, deşi l-a asediat, n-a reuşit să-l cucerească[28]. Lucius, între timp, sub diferite pretexte, trimitea într-una pe ascuns soldaţi la Roma, îndreptîndu-i spre prietenii pe care îi avea. Ceva mai tîrziu, şi-a făcut apariţia în persoană, pe neaşteptate, şi, după ce-a învins corpul de cavalerie venit împotriva sa, i-a respins pe infanterişti în incinta Urbei. Apoi, cu ajutorul soldaţilor introduşi anterior, care s-au aruncat asupra apărătorilor,

* Gallia Cisalpină; cf. XLVI. 55.
** Textul este incert. Se subînţelege: nimeni altul decît triumvirii.

a ocupat Roma, căci nici Lepidus, căruia îi era încredinţată paza Urbei, datorită indolenţei sale înnăscute nu s-a ostenit să ia vreo măsură, nici consulul Servilius, om prea comod din fire[29]. Cînd află de cele întîmplate, Octavianus Caesar îl lăsă pe Quintus Salvidienus Rufus la asediul oraşului Sentinum, iar el se îndreptă în mare grabă spre Roma[30]. La vestea sosirii adversarului, Lucius îi aţinu calea, după ce în prealabil, la adăpostul unui decret, anunţase că pleacă împotriva lui Caesar întocmai cum ar fi plecat la război. Îmbrăcat în ţinută de campanie, luă cuvîntul în For, lucru nemaipomenit pînă atunci[31]. Cu toate acestea, Octavianus Caesar tot a fost primit în Roma fără împotrivire armată şi, după ce-l urmări pe Lucius, fără a putea să-l ajungă, se reîntoarse şi luă măsurile necesare pentru întărirea garnizoanei.

În vremea aceasta Rufus, de îndată ce Octavianus Caesar s-a îndepărtat de Sentinum, iar Caius Furnius, însărcinat cu paza întăriturii, a plecat la rîndu-i în urmărirea lui Caesar şi se afla la o mare distanţă[32], s-a năpustit pe neaşteptate asupra acelora care se aflau în interior şi, capturînd oraşul, îl trecu prin foc şi sabie. Locuitorii Nursiei se grăbiră să ajungă la o înţelegere mai înainte de a li se întîmpla aceeaşi nenorocire; totuşi, pentru că în timpul funeraliilor celor căzuţi în lupta împotriva lui Octavianus Caesar au săpat pe monumentele funerare inscripţii în care consemnau că aceştia şi-au dat viaţa pentru libertate — au fost pedepsiţi cu o amendă atît de mare, încît s-au văzut nevoiţi să-şi părăsească oraşul şi locurile de baştină. Iată deci ce au făcut locuitorii din Nursia.

14 Lucius, de îndată ce a părăsit Roma, se îndreptă spre Gallia[33] dar, cum fu silit să se oprească din drum, se întoarse spre Perusia*, oraş din Etruria. Aici, mai întîi, l-au asediat ofiţerii aflaţi în subordinele lui Caesar[34], care i-au tăiat drumul, apoi asediul a fost preluat de Caesar însuşi. Lucrurile însă tărăgănau, căci ţinutul prin natura

* Perugia.

sa era fortificat, aprovizionarea populaţiei nu suferea, iar călăreţii trimişi înainte vreme de Lucius, în timpul cît încercuirea nu fusese încă deplină, provocau asediatorilor mari neajunsuri; pe deasupra, ţinutul era apărat cu hotărîre şi de mulţi alţi ostaşi care se strînseseră din diferite părţi. Aşa că s-au dat numeroase lupte, cînd împotriva acestor trupe, atacate pe rînd, cînd la poalele zidului de întăritură. Situaţia s-a prelungit pînă cînd, în pofida superiorităţii numerice a trupelor lui Lucius, foametea şi-a spus cuvîntul. Lucius şi cîţiva din partizanii săi mai apropiaţi, au scăpat cu viaţă[35], dar majoritatea senatorilor şi a cavalerilor ce-l însoţeau au fost condamnaţi la moarte. Conform obiceiului, sentinţa nu a fost executată în chip obişnuit, ci, un număr de patru sute de cavaleri, alături de senatori, printre care se afla şi Tiberius Canutius (acelaşi care odinioară, tribun fiind, a întrunit plebea în favoarea lui Octavianus)[36] au fost conduşi la altarul închinat memoriei primului Caesar, unde au fost sacrificaţi.

Cei mai mulţi dintre perusini şi dintre ceilalţi care au fost prinşi împreună cu ei au fost de asemenea daţi pradă morţii, iar oraşul, cu excepţia templului lui Vulcan şi a unui monument al Iunonei, a fost în întregime incendiat[37]. Statuia Iunonei, salvată printr-o întîmplare, a fost transportată la Roma, în urma unui vis avut de Caesar şi, numai datorită ei li s-a îngăduit celor care s-au arătat dispuşi, să mai rămînă în oraş, cu titlul de coloni, cu condiţia să nu li se acorde teren cultivabil peste şapte stadii şi jumătate.

15 Ocuparea acestui oraş, petrecută pe vremea celui 40 i.e.n.
de-al doilea consulat al lui Cnaeus Calvinus şi a primului consulat al lui Asinius Pollio, a atras după sine, mai cu forţa mai de bună voie, şi celelalte localităţi din Italia de partea lui Octavianus Caesar. Urmarea a fost că Fulvia, împreună cu copiii, s-a refugiat la soţul ei[38], în vreme ce numeroşi alţi fruntaşi s-au strîns fie pe lîngă Antonius, fie pe lîngă Sextus, în Sicilia.

Iulia, mama celor doi Antonii, se îndreptă la început spre Sicilia şi se văzu primită cu deosebită prietenie de

către Sextus care, ceva mai tîrziu, o rugă să plece în fruntea unei delegații la fiul ei, Marcus, în calitate de purtătoare a unor mesaje de prietenie.

Împreună cu cei care părăseau atunci pămîntul Italiei pentru a se alătura lui Antonius se afla și Claudius Tiberius Nero, comandantul unui corp de armată din Campania. Cînd vîntul începu să sufle favorabil de partea lui Octavianus Caesar, Claudius Tiberius plecă împreună cu soția sa, Livia Drusilla, și fiul lor, Tiberius Claudius Nero, situație care se înscrie printre cele mai stranii, căci această Livia, fugind atunci din calea lui Octavianus, tocmai ea l-a luat apoi de bărbat[39] și acel Tiberius, care împreună cu părinții săi părăsea țara, a preluat de la Octavianus Caesar puterea imperială. Dar toate acestea aveau să se întîmple mai tîrziu.

16 Deocamdată, locuitorii Romei își reluară hainele din timp de pace (pe care le părăsiseră fără să existe vreun decret senatorial, ci numai datorită constrîngerii venite din partea Adunării Poporului), începură din nou să țină sărbătorile și îl însoțiră pe Octavianus, care își făcu intrarea în urbe, îmbrăcat în toga triumfală. El a fost cinstit cu o coroană de laur, pe care avea dreptul s-o poarte în toate împrejurările în care cei onorați cu acordarea triumfului obișnuiesc să o așeze pe cap.

Octavianus Caesar, după ce puse ordine în treburile din Italia și eliberă Golful Ionic (căci Domitius[40], dîndu-și seama că nu putea realiza nimic prin propriile lui forțe, s-a îndreptat, cu flota ce-o avea, spre Antonius) — tocmai se pregătea să înceapă o campanie împotriva lui Sextus. Totuși, informat asupra forțelor ce-i stăteau lui Sextus la dispoziție și despre tratativele începute cu Antonius, prin mijlocirea mamei acestuia și a soliei ce-o trimisese, s-a temut să nu ajungă la un război cu amîndoi deodată și, socotindu-l pe Sextus drept un om mai de încredere și, eventual, mai puternic decît Antonius — îngădui ca Mucia, mama lui Sextus Pompeius, să plece în Sicilia și se căsători cu sora lui L. Scribonius Libo, socrul lui Sextus[41]. Prin

acest act de bunăvoință și prin înrudirea ce-o contractase, nădăjduia să-i cîștige prietenia.

17 Sextus, atunci cînd părăsise teritoriul Hispaniei, conform convențiilor încheiate cu Lepidus, nu după mult timp primise în schimb comanda supremă a flotei[42]. Octavianus îl înlăturase apoi de la comandă, dar Sextus nu cedase, continuînd să rămînă în fruntea flotei. Mai mult chiar, el îndrăzni să-și îndrepte corăbiile spre țărmul Italiei. În cele din urmă, cum partizanii lui Octavianus puseseră stăpînire pe Italia, de îndată ce află că fusese trecut pe lista ucigașilor tatălui acestuia, Sextus se feri să se mai apropie de continent, mulțumindu-se să navigheze în jurul insulelor[43]. El aștepta cu nerăbdare desfășurarea evenimentelor și își procura subsistența fără să comită nici o samavolnicie. Ca unul care nu avusese nici un amestec în complot, nădăjduia că va veni și ziua cînd va fi rechemat de însuși Octavianus Caesar[44]. Abia cînd numele lui a fost afișat pe lista criminalilor și a aflat că viața îi era în primejdie iminentă, abia atunci a renunțat să mai creadă într-o portiță de scăpare deschisă de Caesar și a început să se pregătească de război. Principala sa preocupare a fost construcția de trireme. De asemenea, primea la sine pe fugari și își atrăgea bunăvoința piraților, iar pe cei exilați îi lua sub protecția sa[45].

44 i.e.n.

44 i.e.n.

În urma acestor măsuri, în scurtă vreme se văzu puternic și stăpîn al apelor care scaldă Italia; pătrundea în porturile italiene, lua cu sine corăbii ancorate și făcea prădăciuni. Cum treburile îi mergeau din plin, ajunse în fruntea a numeroși soldați și, cu destui bani la dispoziție, se îndreptă pe mare spre Sicilia. Aici, cuceri fără nici o împotrivire Mylae și Tyndaris[46], dar a fost respins de la Messina de Pompeius Bithynicus[47], pe acea vreme guvernatorul Siciliei. Cu toate acestea Sextus nu abandonă cu desăvîrșire asediul Messinei și, repetînd incursiunile pe teritoriul orașului, tăindu-i aprovizionarea, alăturîndu-și neobosit pe cei care veneau să dea ajutor orașului, pe unii amenințîndu-i că vor avea aceeași soartă ca cei din Messina, pe alții, decimîndu-i în cursul unor atacuri neașteptate,

ajunse să-l captureze pe cvestor cu banii ce-i erau încredinţaţi, pentru ca pînă la urmă să cucerească şi Messina, să-l ia prizonier şi pe Bithynicus, care conveni să se predea, cu condiţia să împărtăşească la egalitate cu Sextus comanda supremă.

Sextus, cu acel prilej, nu-i pricinui nici o neplăcere lui Bithynicus. Locuitorilor din Messina le confiscă însă armele şi banii. După acest eveniment, cuceri Syracusa şi alte cîteva localităţi, din care îşi strînse numeroase trupe şi o foarte puternică flotă de război. Quintus Cornificius[48] îi trimise ceva soldaţi din Africa şi în felul acesta puterea lui Sextus crescu considerabil.

18 Caesar Octavianus, pînă atunci nu arăta nici un fel
42 i.e.n. de interes faţă de Sextus, parte din dispreţ[49], parte datorită conjuncturii în care fusese prins. Cînd însă foametea începu să bîntuie la Roma şi cînd Sextus încercă o lovitură împotriva Italiei — Caesar dădu dispoziţii să se pregătească o flotă de război şi îl trimise înainte, la Rhegium, pe Salvidienus Rufus, însoţit de un puternic detaşament de luptă. Rufus izbuti să-l alunge pe Sextus din Italia şi, după retragerea acestuia în Sicilia, încercă să construiască nave din piei de vită, întocmai acelora care plutesc pe Ocean; scheletul unei asemenea corăbii era alcătuit din nuiele, iar pe dinafară era prins într-o piele de bou crudă, în forma unui scut sferic. Cum încercarea stîrni rîsul şi cum Rufus se convinse că va fi periculos dacă ar trece strîmtoarea cu asemenea ambarcaţiuni, renunţă la fabricarea lor şi se avîntă pe mare cu flota care fusese pregătită şi care tocmai sosise. Totuşi, traversarea dădu greş.

Octavianus Caesar, care asista la desfăşurarea bătăliei navale şi o privea cu atenţie (căci toate acestea s-au petrecut pe vremea expediţiei spre Macedonia)[50] s-a arătat adînc nemulţumit, îndeosebi pentru că a fost înfrînt chiar de la prima lui încercare de atac. Din această cauză n-a mai îndrăznit să forţeze trecerea, deşi cea mai mare parte a flotei scăpase nevătămată.

După nenumărate alte încercări făcute pe furiş, la gîndul că odată ce va fi pus piciorul pe insulă va învinge, graţie

superiorităţii zdrobitoare a pedestrimii sale, deoarece nu făcu nici o ispravă, insula fiind pretutindeni foarte bine păzită, lăsă pe seama altora să vegheze asupra Siciliei iar el se îndreptă spre Brundisium, unde se afla Antonius. De aici, cu ajutorul corăbiilor ce le avea, traversă Golful Ionic.

19 Sextus rămase aşadar stăpînul întregii insule şi îl ucise pe Bithynicus sub cuvînt că a conspirat împotriva lui. El dădu spectacole ca şi cînd ar fi repurtat o victorie şi organiză în strîmtoare, chiar în faţa oraşului Rhegium — aşa ca şi adversarii săi să poată privi — o bătălie navală, susţinută de prinşii de război, în care porunci să se înfrunte în bătaie de joc la adresa lui Rufus, cîteva corăbii construite din lemn, cu altele construite din piele. Ulterior, construi numeroase alte vase de război şi se înstăpîni pe tot litoralul insulei; plin de fumuri şi de încredere, merse pînă acolo încît se credea chiar fiul lui Neptun, pentru că tatăl său deţinuse odinioară comandamentul întregii mări[51].

Iată faptele pe care le-a săvîrşit atîta vreme cît Cassius şi Brutus se menţinuseră încă. După moartea acestora, printre alţi refugiaţi care au venit la el se afla şi Lucius Statius[52]. Sextus, la început, îl primi cu bucurie, căci aducea cu sine trupele pe care le avusese sub comandă. Mai tîrziu, însă, văzînd în el un om de acţiune şi de suflet, l-a ucis, aducîndu-i învinuirea de trădare. Din acel moment, preluînd comanda flotei lui Statius şi a unei mulţimi de sclavi care soseau mereu din Italia, îşi mări considerabil puterea. Atît de multă lume se refugia în Sicilia, încît Vestalele, oficiind sacrificii, se rugau zeilor să contenească revărsarea de refugiaţi.

20 Iată deci motivele pentru care Caesar dorea să se reconcilieze cu Sextus care-i primea la sine pe fugari, căuta prietenia lui Antonius[53] şi jefuia coastele Italiei. Neizbutind în această încercare, ordonă lui Marcus Vipsanius Agrippa să pornească război împotriva lui Sextus, iar el
40 i.e.n. însuşi plecă în Gallia.

Aflînd ce se petrece, Sextus pîndi momentul cînd Agrippa era ocupat cu ţinerea jocurilor în cinstea lui Apollo, căci Agrippa era pretor şi, printre multe alte manifestări strălucite deoarece era foarte prieten cu Octavianus Caesar, organizase pe o durată de două zile jocuri de circ, mîndrindu-se cu prezentarea aşa-numitei cavalcade troiene[54], la care participau copii de patricieni.

În acest timp Sextus trecu în Italia şi îşi continuă jafurile pînă la sosirea lui Agrippa. Lăsînd garnizoane în unele fortificaţii, în cele din urmă părăsi continentul. Cît despre Octavianus, aşa cum s-a menţionat, el încercase încă de mai înainte vreme să cucerească Gallia Transalpină prin mijlocirea altora. Neizbutind, din pricina lui Calenus şi a celorlalţi partizani ai lui Antonius, cu prilejul amintit mai sus, se văzu nevoit să cucerească el însuşi Gallia, deoarece îl găsi pe Calenus mort, în urma unei boli[55]. Atragerea de partea sa a legiunilor nu i-a mai dat nici o bătaie de cap. Între timp, văzîndu-l pe Lepidus foarte supărat de a fi fost lipsit de partea de putere ce i se acordase[56], îl trimise în Africa, din dorinţa de a şi-l face mai binevoitor. Înscenarea lăsa să se creadă că Lepidus primise provincia numai de la el, nu şi de la Antonius.

21 În această parte a Libyei romanii aveau două pro-
44 î.e.n. vincii ai căror guvernatori, înainte de instituirea triumviratului, erau Titus Sextius, căruia i se încredinţase Numidia, Cornificius şi Decimus Laelius, însărcinaţi cu administrarea celeilalte provincii[57], Sextius era omul lui Antonius, iar ceilalţi doi, partizani ai lui Caesar. Aşa că Sextius se aştepta ca cei doi adversari ai săi să intre în Numidia (căci aveau la dispoziţie forţe mult superioare) şi se pregătea intens să se apere în hotarele provinciei ce guverna. Cum Cornificius şi Laelius nu se hotărau, Sextius începu să-i desconsidere. Peste toate era îmboldit, zice-se, şi de o juncă, care i-ar fi vorbit în grai omenesc, poruncindu-i să-şi aducă planurile la îndeplinire, cît şi de un vis în care i s-ar fi înfăţişat un taur, îngropat pe teritoriul oraşului Tucca; lui Sextius i s-a părut că taurul îl sfătuia să-i dezgroape craniul pe care apoi să-l plimbe de jur împrejur

în vîrful unei suliţe, drept simbol al unei aşteptate victorii. Ca atare, Sextius nu mai stătu la îndoială, mai ales că descoperi taurul chiar în acel ţinut în care îi indica visul, şi întreprinse cu de la sine putere o expediţie în Africa[58].

Chiar de la prima lovitură cuceri Hadrumetum şi alte 43 î.e.n.
cîteva ţinuturi, asupra cărora căzu pe neaşteptate; apoi, pentru că în urma acestei izbînzi nu mai luă măsurile de apărare necesare, căzu într-o cursă pregătită de cvestorul locului şi pierdu o mare parte din armată, nevoit fiind să se retragă în Numidia. Cum acest insucces s-a petrecut pe cînd era fără capul de taur pe lîngă sine, îşi explică în acest mod înfrîngerea şi se pregăti pentru o nouă expediţie.

Între timp, adversarii săi o luară înainte şi pătrunseră în provincia lui Sextius. Cei doi guvernatori asediară Cirta iar cvestorul năvăli asupra lui cu călărimea şi, rămînînd învingător în urma unei ciocniri a călăreţilor, atrase de partea lui şi pe cvestorul lui Sextius.

După ce aceste încăierări au luat sfîrşit, Sextius se avîntă iarăşi într-o încercare periculoasă, deoarece primise în ajutor forţe proaspete. El izbuti să-l învingă la rîndul lui pe cvestorul duşman şi îl închise pe Laelius, care cutreiera ţinutul, într-un fort. Cît despre Cornificius, sosit în ajutor, înşelîndu-l prin vestea falsă că l-ar fi prins pe Laelius, la descurajat în aşa măsură încît l-a învins şi l-a ucis în lupta ce s-a dat. Aceeaşi soartă a avut şi Laelius, care ieşise din întăritură cu gîndul ca să-l surprindă pe inamic pe la spate[59].

22 Cînd a terminat operaţiile de luptă, Sextius se văzu stăpîn peste Africa şi, fără nici un alt incident, guvernă peste amîndouă provinciile pînă în momentul cînd Octavianus Caesar, dobîndind guvernămîntul provinciilor în urma tratatelor încheiate cu Antonius şi cu Lepidus, îl numi aici pe Caius Fuficius Phango. Cu acel prilej Sextius predă guvernarea fără nici o împotrivire.

Totuşi, atunci cînd a avut loc bătălia împotriva lui 42 î.e.n.
Brutus şi Cassius, cînd Octavianus Caesar şi Antonius îşi

împărțiră întreg teritoriul stăpînit de romani și Caesar primi Numidia iar Antonius, Africa[60] — căci Lepidus figura în triumvirat doar cu numele și cel mai adesea numele lui nici măcar nu era trecut în decrete[61] — cînd, așadar, se întîmplară toate acestea iar Fulvia îi porunci lui Sextius să ia în stăpînire Africa (e drept că zăbovise peste măsură în Libya sub pretext că e încă iarnă — de fapt, conștient că mari schimbări aveau să se petreacă în curînd), el nu reuși să-l convingă pe Phango să părăsească ținutul. În schimb, își făcu prieteni pe localnicii care-l urau de moarte pe Phango, căci acesta fusese mercenar. Așa cum am mai spus, mulți de teapa lui Phango fuseseră primiți în rîndurile senatorilor. Peste toate, era și un guvernator rău.

Urmarea a fost că Phango s-a retras în Numidia, unde îi pedepsi cu multă cruzime pe locuitorii Cirtelor pentru că făcuseră haz de înfrîngerea lui. Arabion, șeful unor triburi barbare din vecinătate, care, după ce fusese la început de partea lui Laelius și mai tîrziu îmbrățișase cauza lui Sextius, a fost alungat din domnie, deoarece refuzase să-i devină aliat[62]. Cum Arabion căuta adăpost pe lîngă Sextius, Phango îi ceru extrădarea pe care nu o obținu. Plin de mînie, năvăli în Africa și pustii ținutul. Sextius, la rîndul său, îl atacă, și Phango se văzu învins după repetate ciocniri fără mare importanță. Din această pricină a fost silit să se retragă iarăși în Numidia. Sextius însă îl urmări, plin de speranța că îl va zdrobi peste puțină vreme grație îndeosebi cavaleriei lui Arabion; totuși, bănuind ceva necurat, îl ucise prin trădare pe Arabion și se abținu să mai întreprindă ceva. Călăreții celui ucis, supărați de moartea șefului lor, îl părăsiră pe Sextius și cei mai mulți dintre ei trecură de partea lui Phango.

23 Deocamdată, cei doi, Phango și Sextius, ca și cînd orice pricină de război dintre ei s-ar fi spulberat — ajunseră la o înțelegere. Cu timpul — Phango băgînd de seamă că Sextius nu se aștepta la o încălcare a tratatului, intră în hotarele Africii. Aici, încăierarea care a avut loc nu a dus inițial la nici un rezultat, cînd unii, cînd alții fiind

pe rînd învingători și învinși (căci Phango obținu avantaj grație cavaleriei numide ce-o avea la dispoziție, iar Sextius, datorită legionarilor romani); așa încît ambele castre au fost prădate pe rînd, fără ca vreunul din combatanți să știe ce s-a întîmplat cu tovarășii lui de arme. Abia cînd fiecare se reîntoarse la pozițiile lui, înțeleseră ce s-a petrecut și lupta începu din nou. Cavaleria numizilor retrăgîndu-se din competiție, Phango se refugie în munți. Aici, în timpul nopții, auzind tropotul greoi al unei turme de bivoli, crezu că este atacat de cavaleria dușmană și se sinucise.

În felul acesta Sextius puse stăpînire fără greutate pe tot întinsul provinciei și cuceri Zama prin înfometare, după o lungă rezistență. Din acea vreme preluă iarăși guvernarea ambelor provincii, pînă la sosirea lui Lepidus. Sextius nu luă nici o măsură de împotrivire față de noul sosit, fie pentru a se arăta de acord cu Antonius, fie pentru că forțele armate ce le avea la dispoziție erau cu mult inferioare celor ale lui Lepidus. Dimpotrivă, se abținu de la orice violență și, înclinîndu-se în fața necesității, socoti cuminte să intre în grațiile lui Lepidus. Și în acest fel Lepidus luă sub guvernarea sa ambele provincii. Iată deci cum s-au desfășurat lucrurile[63].

24 Cam în aceeași vreme, după desfășurarea bătăliei de la Philippi, Marcus Antonius trecu pe pămîntul Asiei și aici, cutreierînd el însuși unele ținuturi, trimițînd oameni de-ai lui în alte părți, scotea la mezat orașele și vîndea regatele. În același timp, îndrăgostindu-se de Cleopatra, pe care o văzuse în Cilicia, uită cu totul de ceea ce se cheamă buna cuviință[64]. El se transformă în sclavul egiptencei și se desfăta cu patima ce-o nutrea pentru ea. Între multe alte lucruri nebunești pe care le-a făcut, în starea în care se găsea, îi ucise pe frații acestei femei pe care-i smulse din templul zeiței Artemis de la Efes[65]. În cele din urmă, lăsîndu-l pe Plancus în provincia Asia, și pe Saxa în Syria[66], el plecă în Egipt. De aici mai ales au izvorît multe și grave tulburări. De pildă, locuitorii insulei Arados nu se învoiră nici în ruptul capului să se supună ordinelor

transmise prin oamenii lui Antonius, care aveau sarcina să ridice contribuţii, şi, ceva mai mult chiar, omorîră cîţiva dintre ei. Parţii, încă de mai înainte vreme răsculaţi, se îndîrjiră şi mai şi împotriva puterii romane. Cei care-i conduceau erau Labienus şi Pacorus, acesta din urmă fiul lui Orodes, celălalt, fiul lui Titus Labienus[67].

Iată cum s-a făcut că Labienus a ajuns la parţi şi că s-a înţeles cu Pacorus în sprijinul ce avea să i-l dea. Se întîmplase ca el să lupte în rîndurile armatei lui Cassius şi a lui Brutus. Trimis la Orodes înaintea bătăliei[68], ca să obţină ceva ajutoare, trecut cu vederea, şi-a pierdut multă vreme la curtea regelui part, care, deşi nici gînd n-avea să-şi ia vreun angajament, nici bine nu-i venea să-l refuze. Cînd, mai tîrziu, sosi vestea înfrîngerii şi învingătorii lăsau să se înţeleagă că nu vor cruţa pe nici unul dintre aceia care luptaseră împotriva lor, Labienus rămase la barbari, preţuind mai degrabă viaţa pe aceste meleaguri decît pieirea în patria sa.

Acest Labienus, aşadar, de îndată ce-şi dădu seama că Antonius a lăsat frîul din mînă, că este peste cap de îndrăgostit şi că a luat calea Egiptului, i-a convins pe parţi să-i atace pe romani. Legiunile lor, pretindea el, parte erau complet distruse, parte decimate; restul armatei, după cîte spunea Labienus, se revoltase şi se pregătea de un nou război civil.

N-a fost greu prin urmare să-l convingă pe rege să încalce Syria şi ţinuturile învecinate în timp ce Octavianus se afla în plină activitate în Italia şi lua măsuri împotriva lui Sextius iar Antonius, în Egipt, se lăsa dus de valul pasiunii sale. Aşa că Labienus îşi asumă sarcina de a conduce el războiul şi făgădui că va provoca la răscoală multe alte populaţii, deoarece nici alţii nu-i puteau suferi pe romanii care nu aduceau cu sine decît neîntrerupte nenorociri.

25 Tot susţinînd astfel de propuneri, îl hotărî, în sfîrşit, pe rege să înceapă războiul şi să-i încredinţeze numeroase forţe armate, precum şi pe fiul său, Pacorus. Împreună
41 i.e.n cu acesta se năpusti asupra Feniciei. Alungat de sub zi-

durile Apameei, oraş pe care-l atacase, Labienus îşi apropie unele garnizoane din ţinut, care se predară de bună voie, căci soldaţii din aceste locuri erau foşti tovarăşi de luptă ai lui Cassius şi Brutus. Antonius îi primise în rîndul legiunilor sale şi, datorită experienţei ce-o aveau în urma staţionării în Syria, le încredinţase paza provinciei. Ca nişte vechi tovarăşi de arme ce erau, Labienus nu întîmpină nici o greutate să-i atragă de partea sa, afară de Saxa, comandantul lor de pe atunci (acesta, frate al comandantului suprem şi deţinînd funcţia de cvestor, singur el nu trecu de partea lui Labienus)[69].

Pe Saxa, datorită numărului superior, cît şi vitejiei cavaleriei sale, Labienus îl bătu într-o luptă la cîmp deschis şi apoi îl urmări pas cu pas pe cînd se pierdea în noapte, fugind departe de zidurile întăriturii. Temîndu-se ca oamenii ce-l însoţeau să nu îmbrăţişeze cauza lui Labienus, care îi momea într-una cu mesaje azvîrlite în lagăr cu ajutorul săgeţilor, Saxa, într-adevăr, se îndepărta cît mai repede. Odată stăpîn pe situaţie Labienus ucise un mare număr dintre ostaşii care i se împotriviseră. Între timp, Saxa se refugiase la Antiochia. Oraşul Apameea, bănuind că Saxa ar fi murit, îşi încetă rezistenţa, iar Labienus îl cuceri. Ceva mai tîrziu cuceri şi Antiochia, părăsită de Saxa. În cele din urmă, după ce-l fugări fără răgaz pînă în Cilicia, îl prinse şi îl omorî[70].

26 După moartea lui Saxa, Pacorus puse stăpînire pe tot teritoriul Syriei, cu excepţia Tyrului; căci romanii cîţi mai rămăseseră şi acei locuitori ai ţinutului care ţineau cu ei apucaseră să-l ocupe şi, nici prin convingere, nici prin violenţă, nu putură ajunge la vreun rezultat (căci Pacorus şi partizanii săi nu aveau corăbii). Aşadar, locuitorii Tyrului îşi păstrară independenţa[71].

Devenit stăpîn peste celelalte ţinuturi, Pacorus năvăli în Palestina şi îl răsturnă pe Hyrcanos[72], însărcinat de către romani cu guvernarea acestei provincii. În locul acestuia îl ridică pe fratele lui, pe Aristobul[73], respectînd datina ţării.

Labienus, între timp, puse mîna pe Cilicia şi aduse sub ascultarea sa oraşele de pe continentul Asiei (căci Plancus, speriat, îşi strămutase sediul în insule), afară de Stratonikeia. Majoritatea se supuseră fără a rezista. Mylasa şi Alabanda însă le cuceri, expunîndu-se unor primejdii. Locuitorii din aceste oraşe primiseră, într-adevăr, o garnizoană trimisă de Labienus. Dar, după ce i-au ucis pe aceşti soldaţi cu prilejul unei sărbători, se răsculară. Prin urmare, după ce izbuti să cucerească Alabanda, îi pedepsi groaznic pe locuitori şi rase de pe suprafaţa pămîntului Mylasa, părăsită de locuitorii ei. Cît despre Stratonikeia, prelungi asediul în faţa porţilor cetăţii, fără a izbuti în nici un chip s-o cucerească.

Labienus luă biruri grele de pe la localnici, jefui templele şi se decretă singur *Imperator*[74], luîndu-şi titlul de *Parthicus*, practică cu desăvîrşire împotriva obiceiurilor romane. Căci acest cognomen îl luase după populaţia pe care o condusese la luptă împotriva romanilor, de parcă ar fi fost învingătorul parţilor, nu al unor concetăţeni[75].

27 Antonius avea cunoştinţă de cele ce se petreceau — întocmai cum ştia şi cursul evenimentelor din Italia (căci nimic din toate acestea nu-i scăpa); totuşi, nu s-a dovedit în stare să ia măsuri la timp în nici o privinţă: prins cum era în mrejele iubirii şi în beţii, nu s-a mai gîndit nici la aliaţi, nici la duşmani.

Atîta vreme cît se simţise în inferioritate şi năzuia să ajungă în primele rînduri, el urmărise cu încordare mersul lucrurilor. Dar, odată ajuns la putere, nu s-a mai ocupat de nimic aşa cum trebuie, subjugat de Cleopatra şi de ceilalţi egipteni, pînă cînd voinţa i-a fost total anihilată. Constrîns într-un tîrziu să revină la realitate, s-a îndreptat în
40 i.e.n. sfîrşit pe mare spre Tyr, chipurile, ca să dea o mînă de ajutor[76].

Cînd însă văzu că celelalte ţinuturi din jur apucaseră să fie cucerite, îi părăsi pe tyrieni, sub cuvînt că avea intenţia să înceapă un război împotriva lui Sextus Pompeius, deşi, pentru a-şi justifica încetineala, se prefăcea că examinează şi situaţia creată pe frontul cu parţii. În felul acesta

nu a dat ajutor nici aliaţilor săi, din cauza lui Sextus, nici Italiei, din cauza parţilor. S-a mulţumit să plutească de-a lungul coastelor pînă în Asia şi apoi să treacă în Grecia unde s-a întîlnit cu mama şi cu soţia sa[77], l-a proclamat pe Octavianus Caesar duşman al poporului şi a încheiat un tratat de prietenie cu Sextus. După aceea, traversînd spre Italia, puse mîna pe Sipontum[78] şi asedie Brundisium, care refuză să se predea.

28 Aceasta a fost activitatea lui Antonius. Octavianus care se şi reîntorsese din Gallia îşi adună forţele şi îl trimise pe Publius Servilius Rullus la Brundisium şi pe Agrippa la Sipontum. Acesta din urmă cuceri oraşul prin violenţă. Antonius însă căzu ca un trăznet asupra trupelor lui Servilius, nimici mare parte din ele şi izbuti să atragă de partea sa pe mulţi alţii.

Neînţelegerile grave izbucnite între cei doi triumviri, urmate de ciocniri armate, ajutoarele care le tot cereau de la oraşe şi de la veterani, de acolo de unde socoteau că ar putea trage un ce folos, tulburară adînc întreaga Italie, îndeosebi Roma. Unii trecură imediat de partea unuia din rivali, alţii, ezitau încă. Iată însă că în vreme ce Antonius şi Caesar, împreună cu cei pregătiţi să lupte pentru ei nu luaseră încă nici o măsură concretă, Fulvia îşi găsi sfîrşitul la Sicyon, unde îşi avea reşedinţa. Vina acestei morţi căzu asupra lui Antonius, din cauza iubirii ce o avea pentru Cleopatra şi a destrăbălării de care dădea dovadă[79].

De îndată ce evenimentul a fost anunţat, amîndoi adversarii au depus armele şi au ajuns la o înţelegere, fie că într-adevăr Fulvia fusese pricina iniţială pentru care ajunseseră la război, fie că făceau din moartea ei un pretext pentru a-şi masca frica ce şi-o inspirau reciproc, forţele şi speranţele lor fiind egale. Potrivit acestei noi înţelegeri lui Octavianus Caesar îi reveneau ca parte Sardinia, Dalmaţia, Iberia şi Gallia, lui Antonius toate ţinuturile de dincolo de Marea Ionică care, fie în Europa, fie în Asia, erau sub stăpînirea Romei; căci provincia Libya era guvernată de Lepidus, iar Sextus stăpînea Sicilia[30].

29 Aşadar, stăpînirea a fost astfel din nou împărţită şi hotărîrea de a duce împreună război împotriva lui Sextus reîmprospătată, cu toate că Antonius, prin mijlocirea unor soli, se legase cu jurămînt faţă de Sextus că va porni împotriva lui Caesar[81]. Acest lucru a contribuit în chip hotărîtor la acordarea unei amnistii de către Octavianus Caesar faţă de toţi cei care, în cursul ostilităţilor împotriva lui Lucius, fratele lui Antonius, trecuseră de partea acestuia[82]; din numărul celor amnistiaţi făceau parte şi cîţiva ucigaşi*, printre alţii, Domitius[83], precum şi toţi cei al căror nume fusese trecut pe tabelele de proscripţii sau cei care, după ce luptaseră alături de Brutus şi de Cassius, trecuseră de partea lui Antonius. Iată deci la ce forme monstruoase poate ajunge încălcarea cuvîntului ca urmare a răscoalelor şi a războaielor. Cei care ţin în mînă cîrma statului încalcă dreptatea fără să le pese — luînd în considerare prietenia şi duşmănia în funcţie de interesele şi de treburile ce le au mereu. În consecinţă, pe unii şi aceiaşi oameni îi consideră cînd duşmani, cînd devotaţi, după împrejurări.

30 După încheierea acestor convenţii în lagărele de război, situate în preajma oraşului Brundisium, s-au organizat banchete de o parte şi de alta; Octavianus dădu o masă soldăţească, respectînd tradiţia romană; Antonius, un banchet, aşa cum ar fi făcut un asiatic şi un egiptean[84].

După împăcare, aparentă cel puţin, soldaţii care se aflau atunci în tabăra lui Octavianus Caesar, îl înconjurară pe Antonius pentru a-i pretinde banii făgăduiţi după bătălia de la Philippi. Doar pentru a-i aduna în cantitate cît mai mare — le spusese Antonius — este el nevoit să plece în Asia . . .

Oamenii, mai mai că erau să-l dea gata pe Antonius care nu se arăta dispus să le satisfacă cererea, dacă Caesar nu i-ar fi oprit, lăsîndu-i să întrevadă o rază de speranţă. Ceva mai tîrziu, veteranii care se distinseseră pe cîmpul

* Participanţi la complotul împotriva lui C. Iulius Caesar.

de luptă fură trimişi în colonii, ca să li se mute gîndul de la răzmeriţă, iar ei îşi începură pregătirile de război.

Sextus, între timp, sosise în Italia conform înţelegerilor cu Antonius pentru a se război, împreună cu el, împotriva lui Octavianus Caesar. Cînd însă află despre acordul intervenit se grăbi să se întoarcă în Sicilia, nu însă înainte de a-i fi ordonat lui Menas, unul din liberţii săi, în care avea toată încrederea, să devasteze cu parte din flota ce i-o încredinţase, posesiunile duşmanilor săi[85]. Pus pe treabă, Menas aduse multe stricăciuni în Etruria şi-l luă prizonier pe Marcus Titius, fiul lui Titius, unul dintre proscrişii pe atunci refugiat la Sextus. Tînărul, aduna o flotă, pentru a-şi croi drum spre putere pe contul lui, şi tocmai ancorase în ţinutul narbonensilor*. Nu păţi însă nici un neajuns, din consideraţie faţă de părintele său şi din cauza numelui lui Sextus, înscris pe scuturile ostaşilor săi[86]. Aşa că scăpă cu viaţă. Cu toate acestea, el nu-i întoarse binele celui ce-l salvase de la moarte, ci, mai tîrziu, porni război împotriva lui şi îl ucise.

Cu acel prilej acestea au fost acţiunile lui Menas. Plecînd apoi pe mare spre Sardinia, se ciocni cu Marcus Lurius, guvernatorul insulei[87]. Mai întîi, Menas a fost întors din drum, dar, nu după multă vreme, contrar tuturor aşteptărilor, surprinzîndu-l pe adversarul său care-l urmărea în chip imprudent, îl învinse. După înfrîngere, Lurius părăsi insula, iar Menas se înstăpîni în Sardinia prin bună înţelegere: numai în Caralis[88], unde se refugiaseră un mare număr dintre cei care participaseră la bătălie, pătrunse în urma unui asediu. El îi eliberă pe toţi prinşii de război, printre alţii şi pe un anume Helenos, un libert al lui Octavianus Caesar, la care Caesar ţinea foarte mult, fără să pretindă nici o răscumpărare. Binefacerea acordată lui Caesar avea rostul de a-l pregăti pe acesta sufleteşte în favoarea sa, cu mult înainte, şi de a-i asigura astfel un refugiu la caz de nevoie. Iată deci cu ce s-a ocupat Menas[89].

* Gallia Narbonensis.

31 Locuitorii Romei, de îndată ce Sardinia a fost capturată şi coasta italiană supusă prădăciunilor, cînd se văzură lipsiţi de aprovizionarea cu grîne, iar foametea, impozitele, nenumărate şi felurite, la care se mai adăugau şi contribuţiile cerute de la posesorii de sclavi, începură să-i scoată din fire, dădură semne de nelinişte. Pe cît se bucuraseră cu prilejul acordului intervenit între Antonius şi Octavianus Caesar, considerînd că înţelegerea celor doi le asigura pacea, în aceeaşi măsură, ba mai mult chiar, se arătau supăraţi de războiul care se pregătea împotriva lui Sextus Pompeius. După ce însă triumvirii au intrat în Roma călări, aşa cum se obişnuieşte cu prilejul triumfurilor[90], după ce au fost împodobiţi cu toga triumfală, distincţie obţinută prin decret de la Adunarea Poporului, şi căpătară dreptul să asiste la festivităţi aşezaţi pe scaune *currules*, iar Octavia, sora lui Caesar[91] cu toate că era însărcinată, a fost hărăzită să devină soţia lui Antonius — căci soţul ei se stinsese din viaţă — dispoziţia oamenilor începu să se schimbe. În prealabil, întruniţi în adunări sau asistînd la spectacole, ei îi implorau pe triumviri să facă odată pace, iar cererile le manifestau prin strigăte nesfîrşite. Cum nu ajunseră la nici un rezultat, se înstrăinară de triumviri şi simpatia lor înclina iarăşi spre Sextus. Printre alte semne de bunăvoinţă ce-i arătau acestuia, cu ocazia jocurilor de circ, de pildă, cinsteau statuia lui Neptun plimbată în procesiune cu ropote de aplauze şi manifestau multă bucurie la vederea ei[92]. Cum timp de cîteva zile statuia n-a mai fost scoasă, poporul, zvîrlind cu pietre, alungă din For pe magistraţii în funcţie, şi răsturnă statuile lui Octavianus Caesar şi Antonius. În cele din urmă, văzînd că lucrurile stau pe loc, în zelul lor se năpustiră asupra triumvirilor de parcă ar fi vrut să-i omoare. Octavianus, deşi înregistră cîţiva răniţi printre oamenii din garda sa, îşi rupse hainele şi imploră iertare: Antonius, se purtă faţă de cei ce-l atacară într-un chip mai dur. Din această pricină, deoarece nemulţumirea era la culme şi triumvirii se vedeau ameninţaţi de un viitor sumbru, au fost constrînşi, împotriva voinţei lor, să înceapă negocieri cu Sextus.

32 Între timp triumvirii, după ce scoaseră din funcţie pe pretori şi pe consuli, deşi anul se apropia de sfîrşit[93], numiră alţi magistraţi în locul acestora, fără să le pese de puţinul timp cît aceştia mai aveau ca să-şi exercite funcţia. Printre cei ce au preluat atunci consulatul se afla şi Lucius Cornelius Balbus, originar din Gades, care-i depăşea într-atît pe semenii săi în avuţie şi generozitate, încît la moartea sa lăsă o donaţie de 25 de denari fiecărui cetăţean roman. **40 i.e.n. sfîrşitul anului**

Iată deci înfăptuirile triumvirilor, iar în ultima zi a anului, cînd întîmplarea făcu să moară un edil, numiră de îndată pe un altul, pentru orele cîte mai rămăseseră[94]. Pe aceeaşi vreme cursul apei numită Iulia a fost captat pentru aprovizionarea Urbei şi jocurile sacre, făgăduite zeilor ca mulţumire pentru victoria din războiul împotriva ucigaşilor, au fost ţinute sub privegherea consulilor[95]. Îndatoririle aşa-numiţilor *septemviri epulones*[96] fură îndeplinite de pontifi, căci nici unul dintre *septemviri* nu se afla pe atunci la Roma. Practica însă s-a încetăţenit şi a fost deseori repetată.

33 Acestea au fost, prin urmare, întîmplările din cursul acestui an. Să mai adăugăm că Octavianus Caesar a făcut o înmormîntare publică fostului său pedagog şi libert, Sphairos[97]. De asemenea, l-a condamnat la moarte pe Salvidienus Rufus, sub pretext că ar fi conspirat împotriva lui. Acest Salvidienus, care se trăgea din oameni foarte de jos, pe cînd păştea turmele şi-a văzut capul înconjurat de flăcări; el a fost ridicat de Octavianus Caesar pînă la un asemenea rang, încît a fost numit consul, fără să fi făcut parte din rîndurile Senatului, iar trupul fratelui său, mort înaintea lui, a fost purtat peste un pod durat peste apele Tibrului anume în acest scop. Dar nimic nu este sigur în mersul lucrurilor omeneşti. Rufus a fost acuzat în plin Senat de însuşi Octavianus şi apoi tăiat în bucăţi, sub învinuirea că ar fi duşmanul lui şi al întregului popor[98]. Cu acel prilej s-au adus jertfe sacre şi, ceva mai mult, paza oraşului a fost încredinţată triumvirilor după formula obişnuită de a veghea ca nimic să nu prejudicieze existenţa Urbei. **40 i.e.n.**

41 î.e.n. Cu un an mai înainte, cetăţeni care aparţineau ordinului ecvestru doborîseră fiare în arena unde se celebrau jocurile în cinstea lui Apollo şi o zi intercalată fusese adăugată, contrar practicilor în uz, cu scopul ca tîrgul ţinut din nouă în nouă zile* să nu coincidă cu Kalendele anului viitor, fapt din cea mai mare vechime ocolit cu multă grijă. Nu-i mai puţin sigur că ulterior s-a procedat iarăşi la suprimarea unei zile, aşa încît măsurătoarea timpului să coincidă cu hotărîrile luate de primul Caesar[99].

Domnia lui Attalos şi cea a lui Deiotarus, săvîrşiţi din viaţă în Galatia[100], au fost încredinţate unui anume Castor. Legea aşa-numită Falcidia, care pînă astăzi încă se bucură de mare autoritate în materie de succesiuni, în virtutea căreia cineva, dacă are neplăceri, indiferent de ce natură, este autorizat să moştenească o pătrime, cu condiţia să renunţe la rest, a fost promulgată de Falcidius, pe acea vreme tribun al plebei[101]. Iată deci principalele evenimente petrecute în aceşti doi ani.

39 î.e.n. 34 În anul următor, sub consulatul lui Lucius Marcus[102] şi Caius Sabinus, actele săvîrşite de triumviri din momentul preluării puterii oligarhice au fost ratificate de Adunarea Senatului. S-au mai impus şi alte dări afară de cele vechi din cauza cheltuielilor mult mai mari decît fusese stabilit de către primul Caesar. Totuşi, deşi triumvirii cheltuiau ei înşişi sume uriaşe şi, în primul rînd, dădeau bani cu nemiluita la soldaţi, se ruşinară parcă să azvîrle de unii singuri sume care depăşeau orice statornicire. Aşa s-a făcut că Octavianus, cînd şi-a ras prima dată barba, a organizat chiar el serbări grandioase şi a oferit tuturor celorlalţi cetăţeni o masă sărbătorească, pe socoteala statului. În timpul care a urmat Octavianus Caesar a apărut întotdeauna cu bărbia rasă, ca toată lumea; el începuse deja s-o iubească pe Livia şi din această pricină, chiar în ziua serbărilor, o alungă din casa lui pe Scribonia, deşi aceasta îi născuse o fetiţă[103].

* *Nundinae.*

Cheltuielile devenind mult mai împovărătoare decît înainte vreme, iar veniturile, care oricum nu ajungeau, din zi în zi împuţinate din pricina războaielor civile în curs, triumvirii stabiliră cîteva noi impozite şi primiră în rîndul senatorilor nu numai aliaţi*, soldaţi, fii ai liberţilor, ci şi sclavi. De pildă, un anume Maximus, care candida la cvestură, a fost recunoscut şi luat pe sus de stăpînul său. Pentru îndrăzneala de a fi candidat la o magistratură, Maximus scăpă fără să păţească nimic. Alt sclav însă, surprins în rîndul pretorilor, a fost azvîrlit cu capul în jos de pe stîncile Capitoline, nu însă înainte de a fi fost eliberat, pentru ca astfel pedeapsa ce i s-a hărăzit să capete oarecare importanţă.

35 Pretextul invocat de triumviri pentru [illegible]area unui număr atît de mare de senatori a fost expediţia pe care Antonius o pregătea împotriva parţilor. Din acelaşi motiv se grăbiră să desemneze şi alţi magistraţi, pentru o durată de mai mulţi ani, iar pe consuli îi numiră pe o perioadă de 8 ani încheiaţi[104], răsplătind astfel, pe unii, pentru credinţa ce le-o arătaseră, pe alţii atrăgîndu-i de partea lor. N-au mai fost numiţi doi consuli, aşa cum cerea tradiţia, ci pentru prima oară în Comiţiile atunci ţinute au fost de îndată aleşi mai mulţi consuli[105]. Înainte vreme, s-au mai văzut consuli care şi-au exercitat funcţia preluînd locul altor consuli, rămaşi în viaţă, a unora care nu fuseseră loviţi de legile împotriva infamiei sau nu fuseseră destituiţi din cine ştie ce motiv; dar noii aleşi au fost, în fapt, numiţi chiar de magistraţii instalaţi în funcţie pentru un an, după bunul plac al acestora. De atunci încoace nimeni n-a mai fost ales consul pentru durata de un an; au fost numiţi mereu alţi consuli pentru intervale de timp mai mult sau mai puţin scurte. Primii intraţi în funcţie păstrau numele de consul pe toată durata anului (aşa cum se întîmplă şi acuma); ceilalţi, fie la Roma, fie pe teritoriul Italiei, erau numiţi de aceştia, indiferent în ce perioadă a guvernării lor,

* *Socii,* adică italici.

practică ce mai dăinuie şi astăzi. Cetăţenii de rînd cunoşteau doar pe unii dintre aceştia sau pe nici unii şi, din această cauză, îi numeau „consuli mai mici“[106]. Iată care au fost înfăptuirile triumvirilor la Roma.

36 Triumvirii intrară mai întîi în tratative cu Sextus prin intermediul prietenilor lor pentru a stabili în ce chip şi în ce condiţii s-ar fi putut ajunge la o înţelegere[107]. Apoi se duseră în persoană la Misenum, unde avu loc o întrevedere[108]. Octavianus Caesar şi Antonius se aflau pe ţărmul continentului, iar Sextus pe un fel de dig, în mijlocul mării, dinadins înconjurat de apă ca să-i asigure integritatea în imediata lor apropiere. De faţă erau toată flota lui Sextus, toată pedestrimea triumvirilor. Armata nu asista numai ca să se afle în treabă ci, înarmaţi pînă în dinţi, pedestraşii stăteau pe uscat, gata de luptă iar ceilalţi aşteptau pe punţile vaselor. Din această dispoziţie a trupelor reieşea clar pentru oricine că tratativele începute fuseseră determinate de frica pregătirilor făcute de părţile învrăjbite, prin constrîngere, că triumvirii fuseseră siliţi de Adunarea Poporului iar Sextus, de cei care-l înconjurau.

Iată acum şi punctele înţelegerii: libertate pentru sclavii fugiţi[109] şi acordarea dreptului de reîntoarcere pentru refugiaţi, cu excepţia ucigaşilor. Acestora din urmă nu li s-a acordat dreptul de a reveni la căminele lor tocmai pentru că unii dintre ei se pregăteau s-o facă şi mai ales pentru că despre Sextus însuşi se vorbea că ar fi participat la complot[110]. Dar s-a consemnat în scris că afară de ucigaşi toţi ceilalţi puteau să se întoarcă, asigurîndu-li-se imunitatea, precum şi înapoierea unui sfert din bunurile confiscate; unora urma să li se acorde de îndată funcţia de tribun al poporului şi cea de pretor, precum şi anume sacerdoţii. Sextus avea să fie ales consul, să fie numit augur, iar din averea părintească s-a hotărît să i se acorde suma de 17 500 000 denari; Sicilia, Sardinia şi Achaia[111] îi erau date spre guvernare pe o perioadă de cinci ani, cu condiţia de a nu mai primi la sine sclavi fugari, de a nu-şi mai lărgi numărul corăbiilor, de a nu mai întreţine garnizoane pe pămîntul Italiei; în schimb, Sextus îşi lua obligaţia să asigure pacea în

bazinul maritim de care răspundea şi să trimită locuitorilor Romei o anumită cantitate de grîu. Triumvirii i-au acordat în scris termenul de cinci ani, deoarece voiau să lase impresia că şi ei personal nu deţineau decît o putere ocazională, şi nu una permanentă.

37 După ce s-au înţeles asupra acestor condiţii şi le-au consemnat în scris, au încredinţat documentele Vestalelor; apoi şi-au strîns mîinile şi s-au îmbrăţişat cu căldură. Cînd s-a întîmplat acest lucru un imens şi nesfîrşit strigăt de bucurie a ţîşnit din pieptul acelora care se aflau pe ţărm şi pe corăbii. Fiind de faţă mulţi soldaţi, dar şi mulţi cetăţeni particulari, ca unii care ajunseseră să nu mai rabde starea de război şi să dorească pacea ca pe un bun suprem, cu toţii au strigat într-un singur glas, cu aşa putere, încît munţii au răsunat, întorcînd ecoul: în urma acestui fapt unii au început să tremure, alţii au rămas înmărmuriţi, mulţi au şi murit, în vreme ce mulţi alţii piereau striviţi sub picioarele celor din jur sau înăbuşiţi în înghesuială. Pe de altă parte, oamenii care se aflau pe ambarcaţiuni nici n-au mai aşteptat să se apropie de ţărm, ci săreau în mare, în vreme ce cei de pe ţărm se azvîrleau spre ei. Şi aşa s-a făcut că s-au întîmpinat unii pe alţii înot şi că s-au îmbrăţişat, sărind în apă. Spectacolul era nespus de variat, precum variate erau şi sunetele care se auzeau.

Iată-i pe cei care fiind la curent că rudele şi prietenii lor trăiesc, văzîndu-i de faţă, nu mai ştiau pe ce lume sînt de bucurie; dar iată-i pe cei care-i socotiseră morţi pe cei dragi şi acum, zărindu-i, contrar tuturor aşteptărilor, rămîneau multă vreme descumpăniţi, fără putinţă de a scoate vreun cuvînt, nevenindu-le să-şi creadă ochilor şi rugîndu-se zeilor ca cele ce vedeau să fie aevea. Recunoaşterea deplină nu se făcea mai înainte de a-i fi chemat pe nume şi de a-i fi auzit scoţînd un cuvînt. Fericirea era atît de mare, de parcă cei regăsiţi se întorceau de pe tărîmul de apoi şi, cum bucuria atingea firesc culmi nebănuite, lucrurile nu se petreceau fără izvor de lacrimi.

Alţii în schimb, neînştiinţaţi că fiinţele cele mai scumpe lor muriseră, în credinţa că acestea se aflau pe faţă,

rămase încă în viață, le căutau pretutindeni umblînd încoace și încolo, întrebînd pe oricine le ieșea în cale de soarta lor. Atîta vreme cît nu aflau nimic sigur, semănau unor oameni cu mintea rătăcită, chinuiți de îndoială, nădăjduind că-i vor găsi pe cei căutați și totodată temîndu-se ca aceștia să nu fi murit. Dorința de a-i regăsi nu le îngăduia să se descurajeze, iar speranța nu-i lăsa să cadă pradă durerii. Cînd, în sfîrșit, aflau adevărul, își smulgeau părul, își sfîșiau veșmintele, chemau pe nume pe cei dispăruți, ca și cum aceștia ar mai fi putut să audă, iar jalea era aceeași ca și cînd cei dragi ar fi murit sub ochii lor și ar fi fost înmormîntați pe aproape.

Mai erau și dintre cei care n-aveau nimic de-a face cu asemenea emoții, dar nu puteau rămîne indiferenți la suferințele altora. Sau împărtășeau bucuria cuiva, sau plîngeau împreună cu cineva care jelea un mort și astfel, chiar dacă nu erau în cauză, adică nu pierduseră pe cineva din familie, tot nu puteau rămîne de piatră, legați cum erau de semenii lor. Din această pricină toată lumea, stăpînită de aceleași simțăminte, nu mai ținea seama nici de excese, nici de rușine. Ziua întreagă și mare parte din noapte se petrecu în acest chip[112].

38 După aceste momente de tulburare oamenii de rînd organizară primiri în ambele tabere, iar conducătorii făcură la fel. Cel dintîi, Sextus Pompeius, îi invită pe triumviri pe corabia sa, iar Octavianus Caesar și Marcus Antonius îl invitară la rîndul lor pe uscat. Sextus îi întrecea într-așa măsură prin forța armată ce-o avea, încît nu se învoi să pună piciorul pe continent mai înainte ca foștii săi adversari să nu se fi suit pe corabia sa. Luînd această măsură, Sextus ar fi putut să-i ucidă pe amîndoi la bordul vasului său, însoțiți cum erau de o mică suită, așa cum dealtfel Menas îl sfătuia s-o facă[113], dar Sextus nu a consimțit la această crimă. Deși împotriva lui Antonius, care pusese stăpînire pe casa lui părintească din Carenae (este vorba despre unul din cartierele Romei) zvîrli o glumă cu subînțeles, (căci denumirea de *Carenae* este aceeași cu cea a pîntecului unei corăbii), zicîndu-i: „iată, acum prînziți și vă

desfătați la *Carenae*“ — nu dădu nici un alt semn prin care să le arate vreun resentiment. În ziua următoare a fost oaspetele lor și își logodi fiica cu Marcus Marcellus, nepotul lui Caesar[114].

În acest fel a fost amînat, pentru moment, războiul ce bătea la ușă[115].

39 Cît despre operațiile de război, conduse de Labienus alături de parți, iată cum s-au desfășurat[116].

Antonius, pe drumul său de întoarcere din Italia se opri în Grecia, unde zăbovi îndelung, împlinindu-și toate poftele și făcînd mult rău orașelor, cu gîndul ca ele să fie trecute sub guvernarea lui Sextus cît se poate de slăbite[117]. Afară de multe alte încălcări ale obiceiurilor străbune, comise în acest timp, Antonius își luă numele de „Dionysos cel tînăr“ și ceru să fie astfel numit și de cei din jur. Atenienii, pentru acest motiv cît și pentru alte socoteli, l-au logodit cu zeița Athena[118]. Antonius răspunse că acceptă căsătoria și, de îndată, pretinse un milion de drachme ca dotă.

În timp ce se ocupa cu asemenea îndeletniciri, îl trimise înainte, în Asia, pe Publius Ventidius[119], care îl atacă pe Labienus înainte ca acesta să prindă de veste și, împresurîndu-l prin surpriza atacului și prin numărul legiunilor sale (căci Labienus, lipsit de ajutorul parților se afla singur, numai cu soldații recrutați de prin partea locului), îl alungă fără să fi ajuns la vreo ciocnire și îl fugări pînă în Syria, ținut spre care Labienus se îndrepta luînd cu sine trupele ușor înarmate. Prinzîndu-l din urmă în fața munților Taurus, nu-i mai îngădui să meargă mai departe: aici, desfășurîndu-și taberele de război, combatanții își luară un răgaz de cîteva zile, Labienus așteptîndu-i pe parți, Ventidius, pe soldații cu armament greu.

40 Prin urmare, cînd în aceeași zi ajutoarele sosiră de ambele părți. Ventidius, de teamă față de cavaleria barbarilor, se menținu pe înălțimea unde își avea tabăra. Parții în schimb, bizuindu-se pe mulțimea lor, cît și pe victoriile anterioare, odată cu ivirea zorilor se avîntară în goană spre colina de pămînt ocupată, mai înainte de a fi făcut

joncțiunea cu trupele lui Labienus. Cum nimeni nu le ieși în întîmpinare, suiră partea abruptă a povîrnișului. Romanii, de îndată ce parții ajunseră în acel loc, năvăliră asupra lor și îi puseră pe goană în josul colinei. Dintre parți mulți au pierit în cursul luptei, dar mai mulți încă au murit în timpul întoarcerii prin ciocnirea care s-a produs între cei ce veneau la vale și cei care înaintau la deal. Supraviețuitorii s-au refugiat nu spre tabăra lui Labienus, ci spre Cilicia. Ventidius îi urmări pînă în preajma lagărului unde însă se opri, la vederea lui Labienus. Acesta, tocmai își așeza oamenii în linie de bătaie, de parcă ar fi avut de gînd să primească bătălia; dar, dîndu-și seama că soldații erau descumpăniți din cauza fugii barbarilor, nu îndrăzni nici acum să-l înfrunte pe Ventidius și, în cursul nopții, încearcă să plece. Ventidius, cunoscînd din vreme planul lui Labienus prin soldați transfugi, îi ucise mulți oameni în timpul marșului de retragere; pe toți ceilalți, lăsați în urmă de Labienus, îi încorporă în rîndurile trupelor sale.

Labienus, izbuti să scape, după ce-și schimbă hainele, și pentru un timp oarecare se ținu ascuns prin Cilicia: ceva mai tîrziu a fost prins de Demetrios. Acest Demetrios, un libert al primului Caesar, deocamdată numit de Antonius guvernator al Ciprului, făcu cercetări ca să afle unde se ascunde și, după ce-l găsi, îl luă prizonier[120].

41 După întîmplările petrecute, Ventidius se făcu stăpîn pe Cilicia, restabili ordinea și trimise în recunoaștere spre Aman pe Pupidius Silon, însoțit de un corp de cavalerie. Muntele Aman se află în ținutul megieș care desparte Cilicia de Syria. Drumul de acces peste Aman este atîta de strîmt pe alocuri, încît odinioară, au fost construite porți și ziduri fortificate, de la care se trage și numele ținutului*.

Silon nu putu să cucerească trecătoarea, ba ceva mai mult chiar, încolțit de Pharnapates**, locțiitor al lui Pa-

* Porțile Ciliciei.

** După o altă grafie, Phranapates.

corus care avea în grija sa paza locurilor, trecu prin mare primejdie. Și ar fi pățit-o rău dacă, din întîmplare, Ventidius, aflat prin împrejurimi, nu i-ar fi sărit în ajutor în timpul luptei. Căzînd ca un trăsnet asupra barbarilor luați pe neașteptate și inferiori ca număr, îl ucise pe Pharnapates și un mare număr dintre ei. Și astfel cuceri fără nici o luptă Syria, părăsită de parți, cu excepția Arados-ului, după aceea și Palestina. Înspăimîntîndu-l pe Antigonos, regele Palestinei, puse mîna pe ținut fără nici o greutate.

Acestea au fost faptele de arme ale lui Ventidius. De la fiecare în parte ridică însemnate contribuții bănești, îndeosebi de la Antigonos, Antichos și Malchos, nabateul, pentru că se aliase cu Pacorus. Pentru meritele sale nu primi însă nici o distincție din partea Senatului, deoarece nu deținea comanda supremă, ci se afla în subordinea altuia. În schimb, laudele și suplicațiile în cinstea victoriei le primi Antonius.

Locuitorii din Arados, temîndu-se să nu pătimească pentru cele ce îndrăzniseră să facă împotriva lui Antonius, nu se predară lui Ventidius, în ciuda unui asediu îndelungat. Cetatea lor n-a fost cucerită decît mai tîrziu, de către alți generali romani, și cu mare greutate[121].

Concomitent, în ținuturile illyrilor și parthinilor au avut loc mișcări pe care Pollio le înnăbuși cu multă caznă.

42 Tulburări au avut loc de asemenea și în Hispania, la ceretani. Calvinius[122] îi supuse stăpînirii romane după o serie de succese și de insuccese, acestea din urmă datorite locotenentului său surprins de barbari și abandonat de soldați. Calvinius nu trecu la un atac general împotriva dușmanilor înainte de a-i fi pedepsit pe soldați[123]. După ce i-a convocat sub un pretext oarecare, i-a înconjurat cu restul trupelor; apoi, decimă două centurii și pedepsi cu asprime un mare număr de centurioni, printre alții și pe așa-numitul *primipilus*[124]. După aceste măsuri, care îi atrase un renume asemănător cu cel al lui Marcus Crassus, relativ la modul cum și-a pedepsit armata, porni în marș împotriva dușmanului și îl spulberă fără nici o greutate. Acest succes îi aduse favoarea unui triumf, cu toate că Iberia se afla sub

guvernarea lui Octavianus Caesar (dar cu recomandarea celor care deţineau conducerea supremă, era posibilă acordarea unui triumf pentru cei aflaţi în subordine); din aurul pe care oraşele obişnuiesc să-l ofere cu un asemenea prilej nu primi decît contribuţia oraşelor din Spania; iar din cantitatea acceptată, parte cheltui cu pregătirea sărbătoririi, iar cea mai mare sumă o rezervă pentru *Regia*, căci clădirea acestui sfînt lăcaş arsese pînă în temelii[125]. Datorită lui, *Regia* a fost reclădită şi consacrată din nou; printre alte minunate podoabe cu care a înfrumuseţat-o, a cerut şi nişte statui de la Octavianus Caesar, lăsînd să se înţeleagă că urma să le înapoieze. Cînd mai tîrziu Caesar, într-adevăr, le ceru înapoi, Calvinius nu i le mai restitui, răspunzîndu-i cu mult duh că n-are sclavi potriviţi pentru un asemenea transport; „trimite tu nişte oameni" — îi zise el lui Caesar — „şi ridică-le". Caesar, de frica unui sacrilegiu, se codi, aşa că pînă la urmă le lăsă acolo.

Iată ce s-a întîmplat în acest timp.

32 î.e.n. 43 Pe vremea consulatului lui Appius Claudius şi al lui Caius Norbanus, care, pentru întîia dată avură fiecare în parte cîte doi cvestori, plebea se răsculă împotriva publicanilor şi a contribuţiilor excesiv de grele. Oamenii îi atacară atît pe ei cît şi pe funcţionarii ce-i aveau, precum şi pe soldaţii însoţitori, însărcinaţi să-i ajute la strîngerea banilor. De asemenea, au exercitat funcţia de pretor nu mai puţin de 67 de persoane, alese una după alta[126]. Un biet copil, ales cvestor, a intrat chiar de a doua zi în rîndul tinerilor; altul, înscris pe lista senatorilor, a vrut să devină gladiator; bineînţeles, a fost oprit să facă aşa ceva şi s-a interzis pentru orice membru al Senatului să apară în arenă ca gladiator şi pentru orice sclav să devină lictor; arderile de cadavre au fost interzise pe un perimetru de 15 stadii de la marginea oraşului.

Chiar şi mai înainte de această perioadă s-au întîmplat tot felul de minunăţii; printre altele, o vînă de ulei a ţîşnit pe malul Tibrului, urmată de multe asemenea izvoare. Casa de lemn a lui Romulus, în urma unui sacrificiu oficiat acolo de pontifi, a fost arsă pînă la pămînt; o statuie a

Virtuţii[127], ridicată în faţa unor porţi, a căzut cu faţa la pămînt. Cu acest prilej au fost citite cărţile sibilline; cum sfaturile pe care le dădeau se potriveau întocmai, şi anume ca statuia să fie coborîtă în mare, pentru ca apa mării s-o purifice, statuia a fost purtată de pe ţărm în larg, atîta cît s-a putut, şi lăsată acolo un timp oarecare. Readucerea ei a fost deosebit de grea. Acest fapt a contribuit la creşterea temerilor ce puseseră stăpînire pe romani şi inima nu le-a venit la loc mai înainte ca patru lăstare de palmier să fi crescut în jurul templului zeiţei şi în Forum. Iată ce s-a întîmplat pe atunci. Afară de acestea, Livia a fost luată în căsătorie de Octavianus Caesar.

44 Livia era fiica lui Livius Drusus, cel care fusese trecut pe listele de proscrişi şi care se omorîse după înfrîngerea din Macedonia[128]. Soţie a lui Nero, împreună cu care fugise, aşa cum s-a mai spus, era însărcinată în şase luni. Octavianus Caesar, destul de încurcat de această situaţie, îi consultă pe pontifi, întrebîndu-i dacă era legiuit să ia în căsătorie o femeie gravidă. Răspunsul a fost că în cazul unei îndoieli asupra paternităţii, ar fi trebuit amînată căsătoria. Cum însă nu exista nici un dubiu, nimic nu împiedica oficierea căsătoriei. E prea posibil ca această dezlegare preoţii s-o fi găsit cu adevărat în hotărîrile din bătrîni, dar, oricum, chiar dacă n-ar fi găsit-o tot ar fi pronunţat-o. Însuşi fostul soţ al Liviei îi dărui o zestre, întocmai ca un părinte[129].

În timpul ospăţului de nuntă, iată ce li se întîmplă: un copilaş guraliv, unul din acei copii pe care matroanele au obiceiul să-i crească goi, pentru distracţia lor, văzînd-o pe Livia alături de Octavianus Caesar şi, mai departe de ei, pe Nero, aşezat lîngă un alt comesean, înaintă spre ea şi îi spuse: „Ce faci aici, stăpînă? soţul tău" — şi-l arătă cu mîna — „stă acolo!". Aşa s-au petrecut într-adevăr lucrurile.

Livia, în calitatea ei de soţie a lui Octavianus Caesar, locuia împreună cu el cînd îl născu pe Claudius Drusus Nero. Caesar ridică pruncul pe braţe şi îl trimise tatălui, după care scrise următoarele rînduri în memoriile sale: „Caesar

a restituit tatălui copilul născut de soția sa, Livia". Nero, la puțin timp după aceasta, sfîrșindu-se din viață, îl lăsă pe Octavianus Caesar tutore al acestui copil și al lui Tiberius.

Printre toate cîte treceau din gură în gură se spunea, printre altele, că oamenilor norocoși li se nasc copiii la trei luni[130]. Pînă la urmă vorba a ajuns zicală. Iată deci evenimentele petrecute în capitală.

45 Cam în aceeași vreme, Bogud, regele Mauritaniei, fie la îndemnul lui Antonius, fie după propria sa inspirație, trecu marea spre Iberia, unde aduse multe stricăciuni și la rîndul lui suferi grele pierderi.

Cum între timp locuitorii din ținutul Tingis* s-au răsculat împotriva dominației lui, părăsi Iberia dar nu mai izbuti să-și recapete domnia. Partizanii lui Octavianus Caesar în Iberia și regele Bocchus, care se alăturase răzvrătiților, s-au dovedit mai puternici decît el. Așa că lui Bogud nu-i mai rămase altceva de făcut decît să plece la Antonius și Bocchus puse de îndată stăpînire pe regatul lui; mai tîrziu a fost confirmat de Caesar ca suveran, iar tingitanii căpătară dreptul de cetățenie[131].

Tot în acest timp, dacă nu chiar și ceva mai înainte, Sextus și Caesar începură din nou ostilitățile. Deoarece învoiala la care căzuseră nu fusese perfectată prin voința lor ci prin constrîngere, în realitate, ca să spunem așa, n-au respectat-o niciînd; încălcînd de îndată îndoială că într-un fel pornit din nou la luptă. Nu încape sau în altul, chiar dacă n-ar fi găsit nici o pricină, războiul tot ar fi izbucnit. Iată însă care au fost motivele invocate. Menas, care se afla în Sardinia[132], deținînd chipurile, pe atunci, rangul de pretor, a fost bănuit de Sextus că i-ar fi dat drumul lui Helenus și că ar fi avut o întrevedere cu Octavianus Caesar. Întrucîtva, Menas era victima calomniilor născocite de cei de un rang cu el, pizmași pe puterea lui. Chemat așadar de Sextus sub cuvînt că i se cerea o jus-

* Tingitania.

tificare a modului cum împărțise grîul și banii administrați, el nu dădu ascultare ordinului și, punînd mîna pe cei trimiși să-l aducă, îi ucise. Grăbindu-se să trimită cainici cu această veste la Caesar, îi predă insula, flota, restul trupelor ce le mai avea și propria sa persoană. Caesar, privindu-l pe Menas cu ochi buni, deoarece susținea că Sextus continuă să primească fugari contrar convențiilor încheiate, să construiască vase de război și să aibă mai departe garnizoane pe pămîntul Italiei, nu-l extrădă pe cel cerut și, mai mult chiar, îl ținu în mare cinste, dîndu-i voie să poarte inele de aur și să fie înscris în rîndul cavalerilor. Iată acum ce înseamnă dreptul de a purta inele de aur[133]. Nimeni, la romanii de odinioară, nu numai dintre cei care fuseseră sclavi, dar și dintre cei de condiție liberă, nu avea voie, așa cum s-a mai spus, cu excepția senatorilor, să poarte inele de aur. Acesta este motivul pentru care liberții, cărora li se îngăduie de către cel ce deține puterea să poarte inele de aur (deși ei poartă podoabe de aur, sub altă înfățișare), sînt cinstiți pe această cale, semn că se bucură de considerație care depășește condiția lor de liberți și că pot intra în clasa cavalerilor. Așa stau lucrurile cu privire la acest obicei.

46 Sextus, pe de altă parte, afară de această învinuire pe care i-o aducea lui Octavianus Caesar, îl acuza că ar fi dispus devastarea Achaiei[134], și că nu a respectat angajamentele luate față de el și față de cei înapoiați la vetrele lor. Așa că îl trimise în Italia pe Menecrates, tot unul din liberții săi, și, prin mijlocirea acestuia, devastă unele ținuturi din Campania, printre altele pe cel al orașului Volturnum. Octavianus Caesar, de îndată ce află întîmplarea, ridică documentele tratatului de pace depuse în templul slujit de vestale și îi rechemă în Italia pe Antonius și pe Lepidus. Lepidus nu se grăbi să dea de îndată ascultare acestui mesaj, dar Antonius veni pînă la Brundisium (căci nu părăsise încă teritoriul Greciei). Cu toate acestea, înainte de a face joncțiunea cu trupele lui Caesar, cantonate în Etruria, plin de temeri la apariția unui lup pătruns în incinta pretoriană, unde fiara îi sfîșiase cîțiva soldați, se întoarse

din nou în Grecia, pretextînd că primejdia iminentă a unui război cu parții îl silea să ia această hotărîre[135]. Față de această atitudine, Caesar, deși își dădea seama că toată greutatea situației era lăsată pe seama lui, așa ca singur să poarte războiul, nu-și dădu frîu liber resentimentelor. Sextus, la rîndul lui, răspîndea zvonul că Antonius nu era de acord ca el să fie atacat și că își vedea cu însuflețire de proiectele ce le avea. Pînă la urmă se îndreptă pe mare spre coastele Italiei, și, aici, debarcînd în diferite puncte, pricinui mult rău și suferi la rîndul său pierderi grele.

Între timp, în apele orașului Cumae avu loc o bătălie pe mare între Menecrates și Calvisius Sabinus. Caesar a pierdut în această bătălie un număr mai mare de corăbii decît ar fi fost normal, căci adversarii erau marinari încercați. Totuși, moartea lui Menecrates care îl ar fi pe Menas cu nespusă ură, considerîndu-l un rival, pricinui lui Sextus o pierdere la fel de mare cu cea încercată de Caesar. Așa că Sextus nu revendică victoria și nici Caesar nu se plînse că a fost învins.

47 Partizanii lui Sextus, temîndu-se ca acesta să nu se întoarcă în Sicilia (Caesar se afla în regiunea orașului Rhegium) descurajați cum erau de moartea lui Menecrates, părăsiră țărmurile orașului Cumae. Sabinus, luîndu-se după ei, îi urmări fără greutate pînă în dreptul promontoriului Scylla, ținînd de coasta italică; dar, în timp ce-l ocolea, se ridică pe neașteptate un vînt aspru care îi sfărîmă de stîncile promontoriului mai multe corăbii, tîrî în fundul apei învolburate alte vase și le împrăștie pe toate celelalte. Sextus, de îndată ce află despre catastrofă, trimise la atac flota sub comanda lui Apollophanes. Acesta, găsindu-l pe Octavianus Caesar care naviga undeva pe aproape, cu intenția de a trece împreună cu Sabinus spre Sicilia, se năpusti asupra lui. Caesar, în urma incidentului, după ce își rîndui corăbiile una lîngă alta și își așeză pe punți ostașii, în poziție de luptă, — izbuti la început să-l respingă cu vigoare pe Apollophanes. Corăbiile sale, dispuse cu prora înainte, nu lăsau inamicului nici o posibilitate de a ținti fără greș; dimpotrivă, cum erau mai solide și mai înalte,

aveau putința de a-și arăta superioritatea asupra oricărui adversar ce s-ar fi apropiat, iar ostașii greu înarmați, în luptele corp la corp, dovedeau o incontestabilă îndemînare. Mai tîrziu însă, Apollophanes adoptă o altă tactică; de cîte ori era respins, el își transporta răniții și oamenii obosiți pe alte corăbii, care veneau din urmă și erau special destinate acestui scop, reîmprospătîndu-și astfel forțele și repetînd neîntrerupt atacurile în cursul cărora folosea torțe incendiare. Caesar s-a văzut în consecință silit a face cale întoarsă și a căuta adăpost pe linia coastelor. Cum inamicii nu încetau să-l urmărească pînă și pe uscat, cîteva corăbii ridicară ancora pe neașteptate și trecură la contraatac împotriva dușmanilor luați prin surprindere. Această hotărîre îl împiedică pe Apollophanes să nimicească toate corăbiile prin încendiere ori prin captură; căderea nopții contribui la rîndu-i la întreruperea operațiilor.

48 După această întîmplare, cîtuși de puțin plăcută, o furtună cumplită care se abătu în ziua următoare peste flotele reunite ale lui Caesar și Sabinus, ancorate în același port, făcu ca nenorocirea din ajun să li se pară o nimica toată. Adevărul este că flota lui Sabinus avu mai puțin de suferit. Menas, marinar încercat, prevăzuse dezlănțuirea stihiilor și de îndată și-a scos corăbiile, în larg, ancorîndu-le cît se poate de liber, așa ca tensiunea odgoanelor să fie minimă, cu bătaia ramelor în direcția vîntului. În acest fel el evită întinderea excesivă a odgoanelor și, rămînînd pe loc înfruntă orice pală de vînt, oricît de violentă, punînd în mișcare bătaia ramelor. Ceilalți însă, care în ziua precedentă fuseseră greu încercați și nu cunoșteau secretele mării, au fost proiectați de țărmul din imediata apropiere și au pierdut multe nave. Pe cît îi ajutase în ajun căderea nopții pe atît îi păgubi acum, căci vîntul se înteți odată cu înserarea. Puterea suflului smulse vasele din ancoră și le împinse spre stîncile țărmului. Corăbiile, astfel lovite, se făcură țăndări, iar marinarii și soldații de-a valma, în neputință să zărească ceva din cauza beznei, asurziți de zgomotul infernal și de rever-

beraţia ecoului întors de munţi, mai ales că şuerul vîntului acoperea orice alt sunet, au pierit în chip jalnic.

Catastrofa l-a determinat pe Octavianus să părăsească Sicilia şi să se mulţumească a face de strajă de-a lungul coastelor. Sextus în schimb nu mai putea de fericire şi, mai convins ca oricînd că era într-adevăr fiul lui Neptun, umbla îmbrăcat într-o haină lungă, de culoare azurie. În chip de jertfă el aruncă în strîmtoare cai, şi, după cîte spun unii, şi oameni. El însuşi se îndreptă spre Italia, unde făcu cîteva incursiuni, iar pe Apollophanes îl trimise în Libya. Menas, ţinîndu-se pe urmele lui Apollophanes, îl ajunse şi îi provocă ceva pierderi. Pe de altă parte, cum insulele din preajma Siciliei erau dispuse să treacă de partea lui Sextus — Caesar o luă înainte şi ocupă insulele Lipare, ridică pe toţi locuitorii de aici şi îi transportă în Campania, unde îi aşează lîngă Napoli, fără învoirea lor, silindu-i să rămînă aici pe toată durata războiului[136].

49 În tot timpul acesta, pe tot întinsul Italiei, ca să zicem aşa, se construiau de zor corăbii. Caesar aduna sclavi de pretutindeni ca să-i facă vîslaşi; mai întîi, îi luă pe aceia ai prietenilor săi, de parcă aceştia i-ar fi dăruit de bunăvoie, apoi luă sclavi de le senatori, de la cavaleri, de la plebeii bogaţi şi de pe unde mai apuca. Afară de sclavi recruta ostaşi, strîngea contribuţii băneşti de la cetăţeni, de la aliaţi, de la supuşi, fie că se găseau înăuntru sau în afara graniţelor Italiei. Tot anul în curs cît şi anul urmă-
37 î.e.n. tor se îndeletnici cu construcţia de corăbii, cu adunarea şi instruirea vîslaşilor, dînd dispoziţii şi supraveghind totul personal; concomitent, supraveghea şi situaţia din Italia şi din Gallia (unde avuseseră loc mişcări). În ce priveşte echipamentul necesar flotei îl lăsă în grija lui Agrippa, în acest timp comandantul represaliilor împotriva gallilor răzvrătiţi. Agrippa era al doilea general roman care trecuse Rinul pentru a conduce operaţii de război, cînd se văzu rechemat. El a primit onorurile unui triumf şi sarcina de a construi cît mai grabnic o flotă, ale cărei echipaje urmau să fie antrenate[137].

M. Agrippa, consul împreună cu Lucius Gallus, nu-şi celebră triumful, socotind că era nepotrivit să strălucească în vreme ce lui Octavianus Caesar îi mergea atît de rău. Aşa că îşi îndrepta toată energia spre construcţia flotei.

Şantierele navale presărau acum toată coasta Italiei[138]. Cum însă nu se găsea nici o plajă sigură unde corăbiile să fie rînduite la ţărm (căci ţărmul italic era pe atunci lipsit de porturi aproape pe toată întinderea lui), Agrippa plănui şi apoi înfăptui o lucrare măreaţă. Intrînd în detalii asupra acestei opere, o voi descrie amănunţit, fără a omite stadiul în care se află actualmente.

50 La Cumae, în Campania, între Misenum şi Puteoli se află o cîmpie în formă de semilună. Ea este înconjurată de un lanţ de munţi puţin înalţi şi golaşi, afară de cîteva culmi împădurite; în cîmpie se află trei lacuri lungi şi întortocheate. Cel dintîi lac se găseşte, în afara coroanei de munţi, în apropierea aşezărilor orăşeneşti; următorul nu este despărţit de primul decît printr-o îngustă limbă de pămînt, iar de-al treilea, un fel de baltă, se află în partea cea mai curbată a semilunei. Balta se numeşte lacul Avernus, lacul din mijloc Lucrinus iar cel din afara hotarelor tyrrheniene atinge aceste hotare şi, de aci, îşi trage şi numele*. În lacul din mijloc, care se află între celelalte două, Agrippa amenajă porturi foarte bine situate pentru rînduirea corăbiilor după ce brăzdă şi de-o parte şi de alta, prin canale înguste, tăiate în ţărm, limba de pămînt care despărţea Lucrinul de apele mării.

În timpul acestor lucrări, de-asupra Avernului apăru un chip de femeie, scăldat în sudoare (fie că era cel al nimfei Calipso, căreia ţinutul îi era închinat, meleaguri pe unde, după cît se spune, pătrunsese şi Odysseus cu corabia sa, fie că era al altei eroine), de parcă ar fi fost cel al unei fiinţe adevărate. N-aş putea spune cum de s-a ivit această arătare; totuşi, voi relata particularităţile demne de semnalat pe care le-am văzut eu pe acolo.

* Thyrrenaic.

51 Munţii, spre partea interioară a semilunei, adică spre lacuri, conţin izvoare de foc puternic şi de apă, amestecată cu focul. Nicăieri nu se găsesc izvoare din care să ţîşnească aparte, de sine stătător, fie focul, fie apa (într-adevăr, nicăieri nu se vede numai foc sau numai apă rece); din întrepătrunderea lor apa se încălzeşte, iar focul, datorită elementului umed, se stinge. Apa curge la vale, peste cumpăna munţilor, pînă ajunge la mare, unde este captată în bazine. Vaporii care se ridică trec prin ţevi spre camere aşezate la un nivel superior şi aici sînt supraîncălziţi la para focului. Cu cît se înalţă mai sus de sol şi de suprafaţa apei, cu atît sînt mai uscaţi.

De amîndouă părţile lacului au fost amenajate ansambluri arhitectonice luxoase, unde găseşti tot ce-ţi doreşte inima pentru un trai plăcut şi îngrijirea infirmităţilor.

Afară de edificiile pe care le-am menţionat, şirul de munţi mai prezintă şi următoarea particularitate a solului; focul, neputînd arde în voie (căci prin unirea sa cu vaporii de apă puterea flăcărilor se stinge) dar, păstrîndu-şi capacitatea de a desface şi de a despărţi prin topire tot ceea ce întîlneşte în cale, aşa se întîmplă că partea grasă a pămîntului se topeşte sub influenţa lui, în vreme ce partea dură şi osoasă, dacă ne este îngăduită această comparaţie, rămîne întreagă. Cum bulgării de pămînt sînt în orice caz poroşi, dacă se află într-un loc uscat, ei se transformă în pulbere; dacă sînt amestecaţi cu apă şi var, consistenţa lor creşte şi, atîta vreme cît se găsesc într-un loc umed, rămîn perfect duri, cu aspect de piatră. Cauza acestui fenomen trebuie căutată în faptul că acea parte din structura lor, susceptibilă să se sfarme sub acţiunea focului, element care aparţine însăşi naturii ce o au, se dilată şi, la un moment dat, se sfărîmă; în schimb, amestecul cu un lichid produce răcirea care, la rîndul ei, prin contractare treptată, determină întărirea amestecului.

Aceasta este natura terenului de la Baiae (căci aşa se numeşte ţinutul); în acest loc, aşadar, adună Agrippa corăbiile şi oamenii, de îndată ce isprăvi canalele de comunicaţie; apoi echipă navele cu armament şi începu să instruiască pe vîslaşi la rame[139].

52 Locuitorii Romei, peste toate, au fost tulburaţi şi de semne rele. Printre multe altele cîte le-au aflat, a venit şi vestea despre lupta care s-a dat între delfini, în preajma Aspisului, oraş de pe coasta Africii, prilej în care animalele au pierit; mai mult decît atît, tot în acelaşi loc din faţa oraşului, păsările au împrăştiat sînge căzut din cer. La Jocurile Romane nici un senator nu a participat la banchetul oferit pe Capitoliu[140], aşa cum se obişnuia. Şi acest eveniment a fost prin urmare trecut în rîndul întîmplărilor puţin obişnuite. Dar ceea ce i s-a întîmplat Liviei a fost pentru ea o mare bucurie, deşi pentru alţii a însemnat înfricoşare, căci un vultur i-a aruncat în poală o pasăre albă, purtînd în cioc o crenguţă de laur rodit. Livia — pentru că semnul i s-a părut plin de tîlc — a îngrijit pasărea şi a plantat laurul. Creanga, prinzînd rădăcini a crescut — aşa că pe viitor frunzele ei au şi prisosit pentru coroanele celor ce primeau triumful. În ce-o priveşte, Livia, avea să cuprindă în sînul ei puterea lui Octavianus Caesar şi să-l domine în toate privinţele.

53 Alţi cetăţeni în schimb au fost adînc zguduiţi nu numai de aceste semne, ci şi de înlocuirea magistraţilor. Adevărul e că alături de schimbările din rîndurile consulilor şi pretorilor, după un timp oarecare s-au produs înlocuiri şi printre cvestori. Cauza acestor modificări era imboldul general nu atît de a fi pentru mai multă vreme magistrat în Italia, cît perspectiva de a te număra printre foştii magistraţi, ca astfel să poţi ocupa funcţii şi deţine comandamente în afară. Aşa s-a întîmplat că anumiţi magistraţi nu mai erau aleşi pe timp determinat, ci numai pe un interval necesar să-şi ia numele funcţiei îndeplinite, pe care o părăsea de îndată ce aşa hotărau cei aflaţi la putere. Mulţi intrau şi ieşeau din funcţie chiar în aceeaşi zi. S-au găsit şi din aceia care, siliţi de sărăcie, îşi părăseau definitiv magistraturile. Şi nu mă voi referi la partizanii lui Sextus, oarecum stigmatizaţi de pedeapsă; iată-l de pildă, pe un anume Marcus Oppius, dornic de a renunţa la funcţia de edil (fuseseră amîndoi, şi el şi părintele său în numărul proscrişilor); plebea nu a fost de acord cu

retragerea lui şi i-a pus la dispoziţie fondurile necesare pentru cheltuielile zilnice cît şi pentru cele impuse de funcţie. Mai circulă şi povestea că nişte răufăcători, pătrunzînd în mijlocul unui teatru cu măşti de actori pe faţă, ca şi cum ar fi avut un rol, au adus şi ei o contribuţie în bani. Astfel a trăit acest Oppius, iubit de popor, şi, atunci cînd a murit, nu după multă vreme, a fost înmormîntat în Cîmpul lui Marte, unde i se înălţase rugul. Senatul, înfuriat de bunele sentimente manifestate de plebe pentru fostul edil, i-a ridicat osemintele care odihneau, contrar regulilor religioase într-un loc consacrat, deşi mai înainte vreme, cum a făcut dealtfel şi mai tîrziu, a îngăduit înmormîntarea multor altora în Cîmpul lui Marte[141].

54 În aceeaşi vreme Antonius se reîntoarse în Italia, venind din Syria, sub pretextul că era gata să ia parte la războiul împotriva lui Sextus, în urma necazurilor suferite de Caesar. În schimb, în loc să se ralieze acestuia, se comportă de parcă mai repede venise să-l supravegheze decît să-i sară în ajutor. Se mărgini să-i dea cîteva corăbii, făgădui că-i va trimite şi altele şi, în schimbul corăbiilor, primi cîteva legiuni. Apoi Antonius plecă din nou, pregătit, zicea el, să-i atace pe parţi[142].

Înainte însă de a ridica ancora, cei doi triumviri s-au acuzat reciproc, mai întîi prin mijlocirea prietenilor, mai tîrziu cu ocazia unei întîlniri. Cum însă amîndoi erau de părere că momentul potrivit să înceapă ostilităţile nu sosise încă, ocupaţi cum erau cu alte treburi, au ajuns la un fel de reconciliere, datorită bunelor oficii ale Octaviei îndeosebi[143]. Şi pentru ca alianţa lor de rudenie să fie strînsă prin legături şi mai numeroase, Octavianus îşi logodi fiica cu Antyllus, fiul lui Antonius[144], iar Antonius, la rîndul lui, logodi pe fiica ce-o avea de la Octavia, cu Domitius, deşi acesta, trecut în listele de proscrişi, era unul din ucigaşii lui C. Iulius Caesar[145].

Aceste măsuri reciproce nu însemnau decît minciună. Cei doi nu aveau intenţia să respecte angajamentele luate; ei jucau doar o comedie dictată de necesitatea împrejurărilor, pe atunci actuale. Antonius, odată ajuns în Corcyra,

o şi trimise îndărăt în Italia pe Octavia, sub cuvînt să nu fie expusă la primejdiile pe care el urma să le înfrunte în expediţia împotriva parţilor. Deocamdată, aceasta a fost conduita ce şi-au impus-o, aşa cum am relatat. Pe Sextus l-au scos concomitent din sacerdoţiul şi din consulatul ce i se acordaseră, în vreme ce propriul lor mandat de conducători îl prelungiră pe încă cinci ani, căci primii cinci trecuseră deja[146].

După aceea Antonius grăbi să ajungă în Syria, iar Octavianus Caesar începu războiul. Totul îi mergea după placul inimii sale, singur Menas, necredincios din fire cum era, veşnic gata să servească pe cel mai tare, în plus mîniat că nu căpătase nici o comandă, ci se afla încă sub ordinele lui Sabinus trecu, iarăşi, de partea lui Sextus.

CARTEA XLIX

1 În iarna în care Lucius Gellius şi Cocceius Nerva au fost consuli, iată ce s-a petrecut. 36 î.e.n.

De îndată ce construirea flotei s-a terminat şi primăvara se apropia, Octavianus Caesar a ridicat ancora din golful Baiae şi a pornit de-a lungul coastelor Italiei, nutrind mari speranţe că va putea închide de pretutindeni accesul spre Sicilia. Sub comanda lui se aflau numeroase corăbii, iar cele aparţinînd lui Antonius intraseră în port[1]. Lepidus, deşi cu inimă rea, îi promisese şi el că îl va ajuta. Cea mai mare încredere Caesar o avea totuşi în înălţimea bastimentelor precum şi în grosimea bîrnelor din care fuseseră durate coastele corăbiilor. Într-adevăr, construcţia fusese concepută în aşa fel încît să depăşească grosimea şi dimensiunile obişnuite, pentru ca navele să poată transporta cît mai mulţi soldaţi (ceva mai mult chiar, transportau şi turnuri, pentru ca lupta să se poată desfăşura aidoma ca de pe meterezele unei fortăreţe); aceste măsuri fuseseră luate pentru ca navele să înfrunte atacurile duşmane şi pentru a putea manevra întorcîndu-şi ciocurile în cazul unei coliziuni mai violente[2].

Cu aceste planuri în minte, Caesar se îndrepta spre Sicilia. Pe cînd trecea prin dreptul promontoriului numit Capul Palinurus, a fost surprins de o furtună dezlănţuită, care îi distruse un mare număr de corăbii. Menas, care tocmai îşi făcuse apariţia în vreme ce corăbiile cîte mai rămăseseră se aflau la grea cumpănă, arse un mare număr din ele, iar pe altele le captură.

Dacă acesta, încurajat de noi speranţe, n-ar fi schimbat din nou partida în virtutea promisiunilor că nu va păţi nimic şi dacă, prefăcîndu-se că a primit la sine corăbii transfuge, n-ar fi predat toată flota ce o comanda — zadarnică ar fi fost toată truda cheltuită de Caesar pentru această expediţie pe mare[3].

Motivul acestei comportări era ciuda că Sextus nu-i încredinţase lui comanda supremă în războiul împotriva lui Lepidus şi că îl privea cu ochi bănuitori în tot ce întreprindea.

Caesar însă, şi cu acest prilej, îl primi cu braţele deschise, fără însă să-i mai acorde încredere. Aşadar, după ce repară navele care suferiseră stricăciuni şi-i eliberă pe sclavii care trăgeau la rame — mută o altă parte din echipaje pe corăbiile flotei lui Antonius, care nu prea aveau oameni[4] (căci mulţi din cei care se aflaseră pe puntea corăbiilor pierdute izbutiseră să scape cu viaţă) — şi apoi plecă spre insulele Lipare. Aici îşi lăsă flota şi pe Agrippa, iar el trecu pe continent, cu intenţia să-şi transporte şi legiunile în Sicilia de îndată ce s-ar fi ivit împrejurarea.

2 Aflînd cum stau lucrurile, Sextus se postă la Messina pentru a pîndi traversarea lui Caesar; lui Democharesîi porunci să ancoreze la Mylae, în faţa lui Agrippa.

Prin urmare, Democharesşi Agrippa îşi petrecură cea mai mare parte a timpului încercîndu-şi reciproc puterile prin manevre de atac, fără însă a îndrăzni să-şi pericliteze flotele, în totalitatea lor, într-o angajare de proporţii. Cum nu cunoşteau resursele de care dispunea celălalt, în ambele părţi se colportau tot felul de zvonuri exagerate şi înfricoşătoare despre capacitatea de luptă a adversarului.

În cele din urmă, Agrippa, dîndu-şi seama că nu era în avantajul lui să tot aştepte — căci oamenii lui Sextus, ca unii care navigau în apele ţinutului lor natal, n-aveau nici un interes să se grăbească, luă cele mai bune corăbii pe care le avea şi se repezi pînă la Mylae pentru a face o recunoaştere asupra numărului inamicilor. Deoarece n-a avut prilejul să vadă toate corăbiile duşmane şi cum nici una dintre ele nu dădea semne că vrea să treacă la atac — Agrippa resimţi numai dispreţ şi, întors la bază, dădu dispoziţii ca a doua zi întreg efectivul de nave pe care le avea la dispoziţie să plece spre Mylae. Aceleaşi simţăminte îl încercau şi pe Democharesînchipuindu-şi că Agrippa nu dispunea decît de corăbiile care sosiseră la

Mylae şi, văzînd cît erau de greoaie în mers, din pricina mărimii lor neobişnuite, trimise vorbă în plină noapte lui Sextus să vină de îndată, iar el luă măsurile necesare pentru a angaja lupta la Lipare. Iată că zorile se iviră şi amîndoi comandanţii înaintară unul împotriva celuilalt, fiecare încredinţat că întîmpină un adversar inferior ca număr.

3 Cînd însă s-au aflat în imediată apropiere şi, contrar aşteptărilor, văzură că partea adversă era mult mai numeroasă decît se crezuse — pentru moment s-au tulburat deopotrivă, iar unele corăbii făcură chiar cale întoarsă. După această primă impresie, temîndu-se mai mult de consecinţele unei retrageri decît de cele ale unei bătălii în care, cît de cît, tot aveau şansa unei victorii faţă de o distrugere nimicitoare, care s-ar fi petrecut în timpul fugii, înaintară în şiruri strînse unii către ceilalţii şi începură lupta navală.

Caesarienii erau superiori prin numărul mare de corăbii; oamenii lui Sextus, prin îndelungata lor experienţă în meşteşugul navigaţiei. Primii aveau în favoarea lor înălţimea navelor de război, grosimea bîrnelor din care erau construite ciocurile de corăbii precum şi turnurile de atac; ceilalţi în schimb ştiau cum să manevreze şi, faţă de forţa bastimentelor caesariene, opuneau îndrăzneala. Majoritatea, fugiţi din Italia, nu mai aveau nimic de nădăjduit. Aşa se face că, superiori şi totodată inferiori unii faţă de ceilalţi, după cum am spus, aveau o putere egală datorită forţei materiale cu care porneau înfruntarea. Deopotrivă de puternici, bătălia s-a dat multă vreme fără nici un rezultat pozitiv.

Oamenii lui Sextus cădeau ca trăsnetul asupra adversarilor şi adesea izbuteau să avarieze corăbii prin coliziune, lovind puternic şi spărgînd în bucăţi cu propriile lor nave acele porţiuni din navele duşmane unde nu se aflau rîndurile vîslaşilor. La rîndul lor, în cursul încăierării, erau loviţi cu proiectile din vîrful turnurilor şi se trezeau traşi în sus de braţele unor cîngi de fier. Suferinţele lor nu erau deci cu nimic mai prejos faţă de răul ce-l pricinuiau.

Caesarienii, cînd ajungeau la o încăierare corp la corp şi puteau să treacă pe punţile adversarilor, deţineau superioritatea, dar pierdeau repede avantajul, ori de cîte ori marinarii lui Sextus, pe punctul de a se scufunda, se aruncau în valuri şi, fiindcă ştiau să înoate perfect, neîmpiedicaţi de echipament, se căţărau cu uşurinţă pe puntea altor vase.

În această bătălie viteza navelor şi iscusinţa manevrelor pe mare echivalau cu soliditatea bastimentelor vrăjmaşe, astfel că ponderea acestora din urmă egala oarecum ca importanţă construcţia uşoară a celorlalte[5].

4 Abia într-un tîrziu, cînd noaptea începuse să se lase, caesarienii se văzură victorioşi. Cu toate acestea nu întreprinseră nici o urmărire, deoarece, după cîte bănuiesc, şi aşa este şi verosimil, n-ar mai fi putut prinde din urmă pe inamic. Pe de altă parte, nu îndrăzneau să se apropie de ţărm, a cărui configuraţie nu o cunoşteau, iar în faţă marea era presărată cu rămăşiţe de corăbii. După spusele unor istoriografi, Agrippa, pentru că lupta în serviciul lui Octavianus şi nu în favoarea gloriei sale, a considerat că era îndeajuns cît a făcut, şi anume că pusese duşmanul pe fugă[6]. Nu-i mai puţin adevărat că Agrippa obişnuia să spună faţă de prietenii săi intimi că majoritatea acelora care se află la putere doresc ca nimeni să nu se arate mai capabil decît ei, că aceştia îşi asumă realizarea sarcinilor lipsite de risc, unde victoria este asigurată, în vreme ce încredinţează altora tot ceea ce este mai greu şi mai riscant. Dacă se întîmplă să fie constrînşi de împrejurări să dea pe seama altora rezolvarea unuia din cazurile lesnicioase, resimt nespusă tulburare şi amărăciune în urma unui succes de prestigiu. Desigur, ei nu doresc ca aceşti oameni de încredere să fie învinşi sau să păţească ceva rău; totuşi, preferă, chiar în cazul unei izbînzi depline, ca aceştia să nu se bucure de faimă. Aşadar, Agrippa sfătuia pe cine voia să-l asculte, că cel care ţine la viaţa lui şi vrea să iasă viu şi nevătămat din toate încurcăturile, să aibă grijă ca orice întorsătură favorabilă a lucrurilor să fie pusă pe seama celor mari.

Sînt convins că aceste porniri se află înrădăcinate în firea omului. Şi într-adevăr, Agrippa se arăta preocupat de asemenea probleme. Dar nu subscriu la părerea că în acea împrejurare aceasta a fost pricina hotărîrii de a nu-l urmări pe Sextus. Căci, chiar dacă ar fi vrut, şi din toată inima, să încerce aşa ceva, tot nu ar fi fost în stare să-l ajungă[7].

5 În timp ce se desfăşura această bătălie pe mare, Caesar de îndată ce şi-a dat seama că Sextus a părăsit Messina şi că strîmtoarea rămăsese lipsită de strajă, nu lăsă să-i scape această cotitură favorabilă în mersul ostilităţilor ci, îmbarcîndu-se de îndată pe corăbiile trimise de Antonius, înaintă pînă la Tauromenion. Din nefericire, soarta nu i-a fost favorabilă. Nimeni nu l-a supărat cu nimic nici în timpul mersului pe mare, nici la debarcare; dimpotrivă, îşi aşează liniştit tabăra, fără ca cineva să-l stinghereaască. Dar, după sfîrşitul luptei navale, Sextus se întoarse în mare grabă la Messina unde, aflînd că Caesar era prin preajmă, schimbă în pripă echipajele navelor sale cu oameni odihniţi. Apoi începu concomitent o acţiune de atac împotriva caesarienilor şi pe mare, cu această flotă, şi pe uscat, cu soldaţii ce-i avea[8].

Caesar făcu greşeala să nu întîmpine trupele terestre şi răspunse atacului pe mare, subestimînd numărul corăbiilor duşmane, de curînd învinse. El pierdu mare parte din flotă, şi puţin a lipsit să nu piară şi el.

Urmarea a fost că s-a văzut pus în imposibilitatea să mai ajungă la contingentele pe care le comanda în Sicilia şi s-a simţit prea fericit de a se vedea odată ajuns pe continent[9]. El personal se afla acum în afară de primejdie — dar gîndul la armata abandonată pe insulă îl chinuia nespus. Şi curajul nu i-a revenit mai înainte ca un peşte care sări pe neaşteptate din valurile mării să-i fi căzut drept la picioare. Convins, în urma acestui fapt cît şi datorită unor oracole prevestitoare, că marea îi va reveni sub stăpînire, începu să-şi mai vină în fire[10].

6 Sarcina de a merge în grabă în ajutorul ostaşilor din Sicilia, care acum erau încercuiţi, i-o încredinţă lui Agrippa. Cum proviziile acestora erau pe sfîrşite şi ajutor nu se vedea de nicăieri, Cornificius (comandantul acelui corp), se temu ca nu cumva rămînînd pe loc în ţinutul unde se afla să nu fie silit să capituleze din cauza foamei. El îşi făcu socoteala că prin această tactică, adică prin aşteptare, n-avea cum să-i provoace pe inamici, indiferent sub a cui conducere s-ar fi găsit ei. Dacă ar fi părăsit poziţia, ţinînd seama şi de superioritatea numerică ce-o poseda, nu s-ar fi putut întîmpla decît una din două: sau o ciocnire corp la corp, din care ar fi ieşit învingător, sau, în cazul cînd inamicul ar fi evitat lupta — putinţa de a se retrage la loc sigur, unde ar fi găsit din belşug hrana necesară, eventual, şi un ajutor de la Caesar sau de la Agrippa. Aşă că dădu foc ambarcaţiunilor cîte îi mai rămăseseră după bătălia navală, pe care le răsturnase pe uscat ca să-şi facă o întăritură, iar apoi, după ce ridică tabăra, începu marşul în direcţia oraşului Mylae. Drumul deveni un calvar în urma hărţuielilor întreprinse din depărtare de către cavaleria şi trupele uşor înarmate ale lui Sextus (căci din imediata apropiere nu îndrăzneau să atace). Duşmanii, cînd se năpusteau la momentul oportun pentru atac, cînd se retrăgeau nici nu ştii cum. Oamenii lui Cornificius, greu înarmaţi, nu aveau putinţa să-i urmărească, atît din cauza greutăţii armelor, cît şi datorită faptului că apărau pe marinarii salvaţi de la înec, care n-aveau nici un fel de arme, făcînd cerc în jurul lor. Aşa că suferinţele lor erau nemărginite, în vreme ce ei nu răspundeau cu nimic. Dacă uneori se mai luau pe urmele atacatorilor, izbuteau să-i pună pe fugă, dar nu era prudent să se avînte prea departe, căci ar fi riscat, pe drumul de întoarcere, izolaţi cum se aflau de rest, să-i facă pe cei fugăriţi mai primejdioşi încă decît fuseseră. Prin urmare, în tot cursul drumului, dar mai ales la trecerile peste rîuri, se văzură expuşi la cele mai mari nenorociri. Mereu încolţiţi, înaintînd în grupuri, aşa cum se întîmplă în asemenea ocazii, cu grabă şi în dezordine, soldaţii lui Sextus îi loveau, în flancurile descoperite, după cum se ivea prilejul, iar atunci cînd se

înfundau în regiuni mlăştinoase şi brăzdate de ape, îi acopereau cu o ploaie de suliţi şi săgeţi, fie că-i surprindeau înotînd în noroaie, fie străbătînd valurile repezi.

7 Acest chin îl îndurară timp de trei zile, fără întrerupere. În ziua a patra însă trăiră un adevărat coşmar, mai ales că Sextus se apropiase însoţit de toate legiunile sale. Aşa se făcu că cei rămaşi în viaţă nici nu se mai gîndeau la cei morţi, ci dimpotrivă, în sinea lor îi fericeau că nu mai sînt nevoiţi să sufere alături de ei. Deznădejdea îi făcea să dorească a se afla şi ei în şirurile acelora de curînd căzuţi. Răniţii, mulţi, mai numeroşi încă decît morţii — pentru că nimeriţi din depărtare de pietroaie şi de lănci, neavînd cum să se apere împotriva loviturilor directe oamenii se trezeau acoperiţi de răni, fără însă a primi lovituri mortale — erau prada celor mai cumplite dureri, iar prezenţa lor îi încurca pe tovarăşii de arme mai mult chiar decît cea a duşmanilor. Dacă erau transportaţi, însemna ca cei care-i cărau să piară odată cu ei, iar dacă erau abandonaţi, vaietele lor jalnice împrăştiau adîncă descurajare în rîndul armatei.

Şi ar fi pierit cu toţii pînă la ultimul om dacă duşmanii, vrînd nevrînd, nu s-ar fi îndepărtat. Căci Agrippa, după victoria obţinută pe mare, se îndreptase spre Lipare. Aici, aflînd că Sextus se refugiase la Messina şi că Demochares plecase în altă parte, trecu în Sicilia. După ce cuceri Mylae şi Tindaris, trimise un transport de grîne şi întăriturі la ai săi. Sextus, convins că Agrippa urma să sosească în persoană, s-a îngrozit şi s-a grăbit să plece cît mai repede, aşa că abandonă ceva materiale şi provizii în lagărul ce-l ocupase, din care, soldaţii lui Cornificius, putîndu-şi procura hrană din belşug, au ajuns în cele din urmă cu bine la locul unde se afla Agrippa[11].

Caesar îi acoperi cu laude şi cu daruri, deşi în alte împrejurări, în lumina victoriei obţinută de Agrippa, considerat drept cel ce pusese capăt războiului, nici nu s-ar fi uitat la ei. Cornificius, pe de altă parte, se arăta atît de mîndru de salvarea soldaţilor săi încît şi la Roma, ori de cîte ori

cina în oraş, nu mergea pe străzi decît purtat într-o litieră încrustată cu fildeş.

8 Sextus, după ce Octavianus Caesar sosi în Sicilia în urma acestor evenimente, îşi aşează tabăra de luptă faţă în faţă, la Artemision. Cu toate acestea, cei doi rivali se feriră să angajeze o bătălie de proporţii, mulţumindu-se cu unele uşoare ciocniri de cavalerie. În timp ce oştile se înfruntau, în ajutorul lor sosiră, însoţiţi de trupe, Gallus Tisienus, de partea lui Sextus, şi Lepidus, de partea lui Caesar[12]. Surprins de furtuna despre care am vorbit şi de Democharès, Lepidus pierduse destul de multe corăbii şi nu izbutise să ajungă de îndată în tabăra lui Caesar. Poate din cauza unor asemenea necazuri sau cu scopul ca Caesar să ducă singur greul luptelor, fie că voia într-adevăr să abată atenţia lui Sextus, fapt este că debarcă la Lilybaeum. Şi aici, Gallus, trimis de către Sextus, începu să se războiască cu el. Cum n-au ajuns la nici un rezultat decisiv, au plecat spre Artemision. Gallus, îşi alătură forţele lui Sextus, iar Lepidus avu unele neînţelegeri cu Caesar (căci el, în calitate de coleg, se socotea îndreptăţit să împărtăşească în toate privinţele puterea cu Caesar, în vreme ce, dimpotrivă, se vedea tratat ca un subaltern, în orice împrejurare); de la aceste conflicte, supărat, Lepidus începu să încline pentru Sextus şi, prin intermediari, intră cu el în tratative. Caesar, bănuind ceva, dar neîndrăznind pe de o parte să spună lucrurilor pe nume, ca să nu-l combată făţiş pe Lepidus, iar pe de alta, în neputinţa de a-l ţine la curent cu planurile sale, din motive de prudenţă (ar fi însemnat că îl consideră suspect, dacă nu s-ar mai fi sfătuit cu el, însă nici primejdia de a-i comunica totul nu putea fi subestimată), hotărî să încerce cît mai repede soarta armelor, înainte de a interveni o nouă situaţie neplăcută, deşi, din alte motive, nu avea nici o grabă să înceapă acţiunea. Într-adevăr, Sextus se afla în mare dificultate, lipsit de grîne, lipsit de bani, fapt care-l îndreptăţea pe Caesar să spere că nu după multă vreme avea să-l doboare fără nici o luptă.

După această hotărîre, îşi scoase trupele de combatanţi pe uscat, în faţa lagărului de război şi le dispuse în formaţie de luptă. Concomitent, Agrippa, părăsind portul, luă şi el poziţie de atac în largul mării. Sextus, mult inferior ca număr în raport cu forţele desfăşurate de adversar, nu-l întîmpină nici pe mare, nici pe uscat. Manevra se repetă timp de cîteva zile. În cele din urmă, temîndu-se să nu fie părăsit de aliaţii săi pentru o asemenea conduită ruşinoasă, Sextus porunci corăbiilor să-l înfrunte pe inamic, căci mai degrabă spera în iscusinţa flotei, decît în şansele unei bătălii pe uscat.

9 Cînd s-a dat semnalul de luptă şi cînd au sunat trompetele, toate corăbiile începură lupta în faţa ţărmului, iar infanteria ambelor părţi se aşeză, de asemenea gata de intervenţie, în lungul aceluiaşi ţărm — aşa că privelişte deveni grandioasă[13]. Marea, cît vedeai cu ochii, era înţesată de corăbii. Numărul lor nesfîrşit acoperea într-adevăr o vastă întindere. Fîşia ţărmului fusese ocupată de către soldaţii înarmaţi, iar ţinutul din spate de către gloatele care însoţeau taberele, gata să se încaiere. Aşa se făcea că lupta, deşi aparent se dădea numai între cei ce se aflau pe mare, în realitate cuprindea toată suflarea de la faţa locului. Cei de pe corăbii, ştiindu-se priviţi de tovarăşii lor de arme, luptau cu înverşunare sporită: ceilalţi, de pe ţărm, oricît de departe se aflau, participau şi ei oarecum la desfăşurarea bătăliei, fie numai prin chipul cum priveau cele ce se întîmplă. Multă vreme sorţii înfruntării oscilară cînd de-o parte, cînd de alta (căci fazele acestei bătălii se asemănau în totul cu cele din bătăliile precedente). În tot acest timp, şi spiritele ostaşilor se aflau într-o balanţă care se menţinea în echilibru. Oamenii sperau din inimă că odată cu această luptă războiul să se termine de-a binelea; în caz contrariu, cîte unii îşi închipuiau că obţinerea unui avantaj de moment avea cel puţin să-i cruţe pe viitor de mari eforturi, iar alţii, în aşteptarea victoriei mult dorite, erau încredinţaţi dinainte că nu mai aveau să fie învinşi. Aşa că toţi, pătrunşi de curaj, păstrau tăcere pentru a putea privi cele ce se petrec şi pentru a

nu-i tulbura pe cei angajaţi în toiul luptei. Numai din cînd în cînd le scăpa cîte un strigăt înăbuşit — fie de îndemn la lupte, fie de implorare a divinităţii, cînd lăudîndu-i pe ai lor dacă erau victorioşi, cînd blestemîndu-i, dacă se lăsau înfrînţi. Bineînţeles, aceste strigăte se încrucişau de la o tabără la alta, iar îndemnurile erau tocmai pe dos decît cele ale adversarului; mai mult încă, asistai la o adevărată competiţie, dornici cum se dovedeau ca ai lor să audă cît mai bine cele ce spuneau iar duşmanul să înţeleagă cît mai puţin sfaturile transmise de susţinătorii lui.

10 Cîtă vreme forţele s-au dovedit egale — aşa se petrecură lucrurile în ambele tabere — fiecare încercînd să comunice cu ai săi fie numai şi prin mimică, de parcă astfel s-ar fi putut face văzuţi şi înţeleşi.

Cînd însă soldaţii lui Sextus s-au întors din drum[14], atunci, dintr-odată, dintr-un singur impuls, unii au izbucnit în urale, iar ceilalţi scoaseră strigăte deznădăjduite. Aceştia din urmă, ca şi cum ei înşişi ar fi fost cei învinşi, se retraseră dintr-odată spre Messina. Octavianus Caesar, între timp, primea în rîndurile armatei sale pe dezertorii din tabăra învinsă şi dădea pradă flăcărilor toate vasele priponite în stufăriş, înaintînd cu îndrăzneală pe mare. Aşa că siguranţă nu mai exista nici pentru cei care se mai aflau încă pe corăbii, loviţi de Agrippa, nici pentru cei ce debarcau pe unde apucau, căci piereau sub loviturile lui Caesar. Cu puţine excepţii, scăpau doar cei cîţi izbutiseră de la bun început să fugă spre Messina. În acest dezastru, Democharès, făcut prizonier, se străpunse cu pumnalul. Apollophanes, care scăpase cu o corabie nevătămată, s-a predat lui Caesar, cu toate că ar fi putut să fugă. Acelaşi lucru l-au făcut şi alţii, printre care şi Gallus[15], împreună cu toţi călăreţii ce-i comanda şi după aceasta, cu parte din infanterie.

11 Aşa s-a întîmplat că Sextus, dîndu-şi seama de situaţia desperată în care se afla, copleşit de înfrîngere, plănui să părăsească locul. Luînd cu sine pe fiica ce-o avea[16] şi pe cîţiva credincioşi, plecă pe mare în timpul

nopţii, după ce încărcă banii şi lucrurile mai de preţ ce-i rămăseseră pe cele mai solide nave din cîte le salvase. Nimeni nu îi urmări, căci ridicase ancora pe ascuns, iar Caesar, în acel moment, se afla la grea încercare.

Lepidus atacase zidurile Messinei şi, primit de cetăţeni în oraş, se ţinea numai de incendii şi de jafuri[17]. Caesar însă, de îndată ce a fost încunoştinţat de cele ce se petreceau, se îndreptă în mare grabă spre Messina şi puse capăt acestor jalnice încercări; urmarea a fost că Lepidus, înfricoşat, se retrase din oraş şi, aşezîndu-şi tabăra pe o colină întărită, începu să formuleze tot soiul de învinuiri, enumerînd toate nedreptăţile cîte i se făcuseră, după socotinţa lui. Între altele, pretindea cele ce-i fuseseră acordate conform primei înţelegeri dintre triumviri şi cerea guvernămîntul Siciliei, în virtutea contribuţiei aduse de el la cucerirea ei.

Acestea erau pretenţiile formulate de Lepidus. Caesar luă cunoştinţă de ele prin trimişii săi. Pentru unele, cerea să fie despăgubit (avea dealtfel la spate trupele aduse cu sine din Libya precum şi pe toţi oamenii pe care-i lăsase între zidurile Messinei — unde pătrunsese primul — şi cărora le strecurase în suflet speranţa unor schimbări revoluţionare).

12 La aceste cereri Caesar nu ripostă cu nimic. Convins că dreptatea se afla numai şi numai de partea sa şi de partea armelor[18], în primul rînd, fiindcă se simţea mai puternic decît Lepidus, îl atacă de îndată, pornind cu puţine trupe împotriva lui, mînat de gîndul să-l surprindă prin iuţeala loviturii — cunoscută fiind lipsa de energie a lui Lepidus — şi să atragă pe soldaţii acestuia de partea sa.

Aşa că pătrunse în tabăra lor sub aparenţa celor mai paşnice intenţii — însoţit cum era doar de o gardă personală. Cum nimic din cele ce spunea nu se potrivea cu aşteptările lor, soldaţii îşi pierdură răbdarea, începură să devină agresivi, ba mai şi uciseră cîţiva oameni din suită. Caesar şi-a datorat viaţa numai unui ajutor sosit tocmai la timp[19].

După aceasta el reveni împotriva lor cu toată armata şi, încercuindu-i în tranşeele în care se aflau, îi ţinu sub

asediu. Plini de temere față de urmările asediului — din respect față de Lepidus nu încercară în comun nici o mișcare de rupere a rîndurilor, dar separat, grupuri, grupuri, începură să-l părăsească și trecură de partea cealaltă. Și așa Lepidus s-a văzut silit să se înfățișeze lui Caesar, îmbrăcat în haine cernite, în calitate de suplicant voluntar[20]. Din acel moment, lipsit de orice putere politică, i s-a îngăduit să rămînă în Italia, însă pus sub supraveghere[21]. Dintre partizanii lui Sextus, cavalerii și senatorii și-au primit pedeapsa, cu puține excepții, iar dintre cei încorporați în armată, oamenii de condiție liberă au fost distribuiți în legiunile lui Caesar iar sclavii înapoiați stăpînilor lor pentru a-și primi răsplata cuvenită; cei ai căror stăpîni n-au mai fost găsiți, au fost crucificați. Orașele care se alăturaseră de bună voie partidei lui Caesar obținură iertare; cele care au rezistat — fură tratate fără milă.

13 În vreme ce evenimentele de la Messina îl rețineau pe Octavianus Caesar — soldații săi găsiră de cuviință să se răscoale. Cum numărul lor nu era deloc neglijabil, îndrăzneala creștea la vederea mulțimii pe care o alcătuiau și, punînd în cumpănă primejdiile ce-i pîndeau cu speranțele ce li se dădea, ei se arătau tot mai nesățioși, iar în cursul unor întruniri se consultau asupra dorințelor fiecăruia[22].

Deoarece toată această agitație se dovedi fără rezultat (căci Caesar, ferit deocamdată de amenințarea unui adversar în imediată apropiere, nu acordă importanță acestor manifestări), se dedară la acte de indisciplină. Amintindu-i cu brutalitate șirul nesfîrșit de suferințe prin care trecuseră și zvîrlindu-i în față făgăduielile în doi peri pe care le primiseră, ei începură să amenințe înfricoșător, încredințați în sinea lor că aveau să-l joace după cum le era voia.

Cum nu dobîndiră nimic, cerură să fie eliberați din armată — sub pretext că se simțeau epuizați — folosind un ton violent și ridicat. Adevărul era că n-aveau de gînd să plece la vatră (majoritatea erau dealtfel oameni în

floarea vîrstei), dar, pentru că bănuiau că războiul împotriva lui Antonius bate la ușă, iată motivul pentru care își supraestimau serviciile[23]. Cele ce nu izbutiseră să dobîndească prin cereri repetate se așteptau să le capete prin amenințarea că îl vor părăsi pe Caesar. Totuși nici acest mijloc nu le-a mers. Caesar, deși era conștient că războiul nu putea fi nicicum evitat, și pricepea foarte limpede intențiile soldaților, se ținu tare și nu le cedă nimic, socotind că un comandant nu trebuie sub nici un cuvînt să-și calce părerile silit de nemulțumirea soldaților săi, știut fiind că de îndată aceștia ar fi fost dispuși să formuleze pretenții din ce în ce mai mari.

14 Prefăcîndu-se așadar că privește cu înțelegere cererile lor, că le consideră rezonabile și omenești — mai întîi îi eliberă pe soldații care luptaseră la Mutina în rîndurile armatei sale împotriva lui Antonius[24]; apoi, cum ceilalți nu se lăsau bătuți, dădu drumul tuturor acelora care aveau zece ani de serviciu. Pentru a-i ține în frîu pe cei rămași — dădu o declarație în sensul că nu va mai reprimi pe nimeni din cei licențiați, oricît de mult ar dori ei acest lucru. La auzul acestei proclamații nu mai suflară nici un cuvînt, ci începură să-l asculte fără murmur, deoarece Caesar anunța că față de cei eliberați — cu excepția primei categorii, în care nu-i îngloba pe toți, ci numai pe cei mai de valoare, nu înțelegea să-și țină cuvîntul dat — între altele cu privire la împărțirile de pămînt. În plus, dărui tuturor celor rămași cîte cinci sute de denari, iar celor care luaseră parte și la luptele navale, o cunună de frunze de măslin. De atunci încolo — lăsă pe fiecare în parte să nutrească tot felul de iluzii, iar centurionilor le dădu a înțelege că urmau să fie cooptați membri ai Senatului din orașele lor de reședință. Locotenenților le dărui fiecăruia cîte ceva, iar pe Agrippa îl cinsti cu o coroană de aur, împodobită cu ciocuri de corăbii, distincție care pînă atunci nu fusese acordată nimănui și care de atunci încoace nici n-a mai fost. Ceva mai tîrziu, dreptul de a purta în orice ocazie această coroană, amintind de victoria sa navală, ori de cîte ori cei ce obținuseră triumful

se încununau cu frunze de laur . . .* i-a fost întărit printr-un decret al Senatului.

Iată deci cum a izbutit Caesar în acea împrejurare să-şi potolească soldaţii. Banii le-au fost daţi de îndată, iar pămîntul li s-a distribuit nu mult după aceea. Cum ogoarele aflate în fondul public nu erau suficiente în acest scop, el a cumpărat întinderi de pămînt de la locuitorii Campaniei, în raza oraşului Capua (căci oraşul simţea mare nevoie de coloni) şi în schimb le dărui cursul de apă denumit „Iulia", fapt care îi bucură mai presus de orice — şi ţinutul Cnossos-ului, pe care pînă astăzi încă continuă să-l cultive.

Dar toate acestea se întîmplară ceva mai tîrziu. Deocamdată se ocupă de treburile gospodăreşti ale Siciliei[25] şi se făcu stăpîn peste cele două Libyii, fără a da vreo luptă, prin mijlocirea lui Statilius Taurus. Lui Antonius îi trimise un număr egal de nave cu acela al vaselor distruse în război[26].

36 î.e.n. 15 De îndată ce se răspîndi vestea victoriei lui Caesar se potoliră şi mişcările izbucnite în Etruria.

La Roma — într-un singur glas, Senatul îi acordă laude, statui, dreptul de proedrie, ridicarea unui arc de triumf, dreptul de a intra în oraş călare, cel de a purta în permanenţă o coroană de laur şi, pentru aniversarea victoriei repurtate, care urma să fie celebrată în veci prin jertfe aduse în Capitoliu, templul lui Iupiter — un banchet la care puteau lua parte soţia şi copiii săi[27].

Aceste hotărîri au fost luate imediat după victorie, anunţată dealtfel la Roma de un soldat dintre cei care se aflau pe atunci în Urbe şi care, chiar în acea zi, posedat parcă de un zeu, după ce-a spus şi a înfăptuit tot felul de lucruri, în cele din urmă a alergat spre Capitoliu şi şi-a depus sabia la picioarele statuii lui Zeus, ca şi cum nu mai avea nevoie de tăişul ei; au urmat şi alţi vestitori, participanţi la bătălie, zoriţi spre Roma de Caesar însuşi.

După sosirea lui Octavianus Caesar, la Roma, el întruni după datina străbună pe cetăţeni în afara pomoerium-ului,

* Mică lacună în text.

unde dădu socoteală de faptele săvîrşite[28] şi renunţă la unele din onorurile ce i se acordaseră. De asemenea, suspendă plata censului şi orice alt impozit s-ar fi datorat tezaurului public pentru timpul anterior războiului civil, anulă cîteva impozite şi refuză să accepte pontificatul lui Lepidus care i se atribuise (căci legea străbună interzicea ca sacerdoţiul să fie preluat de la un pontif încă în viaţă). Cu acest prilej au fost votate în favoarea sa multe alte decrete.

S-au găsit şi unii care să răspîndească zvonul că această mărinimie excesivă n-avea alt dedesubt decît să-i acuze pe Antonius şi pe Lepidus şi să treacă exclusiv pe umerii lor povara nedreptăţilor săvîrşite mai înainte vreme. Alţii, în schimb, pretindeau că Octavianus Caesar, în imposibilitatea de a mai stoarce ceva de la contribuabili, îşi făcea un titlu de glorie gratuit din această situaţie fără ieşire. Dar toate nu erau decît vorbe. S-a mai hotărît în Adunare să i se dăruiască o locuinţă din fondul public, deoarece terenul pe care-l cumpărase pe muntele Palatin, cu intenţia de a-şi ridica o casă, îl trecuse în patrimoniul statului şi îl consacrase lui Apollo, după ce fusese lovit de trăsnet.

Aşadar, printr-un decret i s-a dăruit o casă, precum şi dreptul de a nu fi insultat nici cu fapta, nici prin cuvinte[29]. În caz contrariu, cei găsiţi vinovaţi de a fi încălcat decretul, erau pasibili de a suferi aceeaşi pedeapsă cu cei care insultau un tribun. Ceva mai mult chiar, i s-a îngăduit să se aşeze pe aceeaşi bancă cu tribunii plebei.

16 Acestea au fost onorurile acordate lui Octavianus Caesar din partea Senatului[30].

În ce-l priveşte, îl numi augur printr-un decret special pe Valerius Messala, pe care anterior îl trecuse pe listele de proscrişi pentru a fi ucis, peste numărul legal de preoţi din acest Colegiu. Locuitorilor din Utica le acordă dreptul de cetăţenie. Porunci ca toga tivită cu purpură să nu fie purtată de nimeni altcineva decît de senatori şi de magistraţi, căci se mai găsiseră ici, colo; cîte unii din oamenii de rînd care s-o îmbrace.

În acel an nu a fost ales nici un edil, din pricina lipsei de candidaţi. Aşa că pretorii şi tribunii plebei s-au văzut nevoiţi să preia sarcinile edilitare. N-a fost numit nici un prefect al Urbei pentru celebrarea Sărbătorilor Latine, ci anumiţi pretori au primit însărcinarea să aducă la îndeplinire sarcinile ce reveneau acestui magistrat. Treburile interne ale Romei şi cele din tot restul Italiei au fost încredinţate unui membru al ordinului cavalerilor, Caius Maecenas, care le administră în acea vreme şi mulţi ani în continuare[31].

17 Sextus, după ce părăsi postul Messinei, temîndu-se să nu fie urmărit şi bănuindu-i de trădare pe cei care-l însoţeau, apucă să le spună că avea de gînd să-şi urmeze călătoria pe întinsul apelor mării[32]. Apoi, dînd ordin să fie stinse luminile pe care orice corabie pretoriană le aprinde la pupă în timpul navigaţiei nocturne, pentru ca celelalte corăbii să poată s-o urmeze îndeaproape, întoarse propria-i corabie spre Italia şi, după ce traversă marea spre Corcyra, de aici plecă spre Cephallenia. Aici însă întîmplarea făcu ca şi ceilalţi, goniţi de o furtună, să se întîlnească iarăşi cu el. Convocîndu-i la sfat, Sextus îşi dezbrăcă hainele de comandant şi, printre altele, le spuse că, reuniţi cum erau, nu aveau nici o posibilitate să se ajute într-o măsură satisfăcătoare unii pe alţii, nici să treacă neobservaţi; în schimb, dacă s-ar fi împrăştiat, aveau mai multe posibilităţi să scape, care încotro. Aşa că îi sfătui pe fiecare în parte să-şi caute salvarea cum va crede mai bine de cuviinţă.

După aceea, deoarece cei mai mulţi s-au lăsat convinşi şi fiecare apucă în altă direcţie, părăsind partida, Sextus, cu oamenii cîţi îi mai rămăseseră, trecu în Asia, cu intenţia să se îndrepte de îndată spre tabăra lui Antonius. Odată ajuns la Lesbos, unde află că Antonius pornise într-o expediţie împotriva mezilor[33] şi că Octavianus Caesar se războia cu Lepidus — se gîndi că n-ar fi fost rău să-şi petreacă iarna aici. Lesbienii îl primiră cu toată dragostea în amintirea părintelui său[34] şi se arătară dispuşi să-l găzduiască. De îndată însă ce află că lucrurile mergeau prost pentru

Antonius în Media şi cum Caius Furnius, pe atunci guvernator în Asia nu-i arăta nici o simpatie, se hotărî să nu mai rămînă locului ci, îmbărbătat de speranţa că va putea prelua comanda lui Antonius, fiindcă pe zi ce trecea din Sicilia îi soseau ajutoare tot mai numeroase, iar diverşi combatanţi, unii, în virtutea gloriei tatălui său, alţii, din lipsa de mijloace materiale, se adunau în jurul său, îmbrăcă din nou ţinuta de general şi îşi începu pregătirile în vederea cuceririi continentului de pe ţărmul opus.

18 Între timp Antonius, care se refugiase într-un ţinut prieten[35] şi care aflase despre măsurile luate de Sextus, îi făgădui impunitate şi asistenţă, cu condiţia să depună armele. Sextus răspunse că se arată gata să-i dea ascultare, dar nu făcu nimic în această privinţă, căci vicisitudinile prin care trecuse Antonius şi faptul că acesta se îmbarcase de îndată pentru Egipt îi micşoraseră prestigiul în ochii săi. Aşa că persistă în proiectele sale iniţiale şi continuă să trimită delegaţii la parţi[36].

Pus la curent cu tot ce se întîmpla, Antonius nu se întoarse din drum, dar îşi trimise flota împotriva lui Sextus, sub comanda lui Marcus Titius, un transfug care-l părăsise pe Sextus şi acum lupta în rîndurile armatei lui. Presimţind furtuna şi cuprins de temeri (căci era departe de a fi pregătit cum se cuvine), Sextus plecă pe mare şi, îndreptîndu-se încotro credea că îi va fi mai lesne să scape, sosi la Nicomedia unde, surprins de oamenii lui Antonius, încercă să intre în legătură cu el, deoarece mai avea o brumă de speranţă în recunoştinţa aceluia care îi datora numai bine. Cum Antonius nu se arăta dispus să înceapă tratativele, dacă Sextus nu s-ar fi învoit să-i cedeze necondiţionat navele ce le avea şi restul forţelor armate, renunţă la planul de a-şi mai găsi salvarea într-o bătălie pe mare şi, după ce-şi strînse, pe cîteva corăbii, bagajele mai greu de transportat, le dădu foc, iar el se pierdu în inima continentului asiatic. Cu toate acestea a fost ajuns din urmă de Titius şi de Furnius[37] în oraşul frigian Midaion unde, încercuit, a fost luat prizonier. Antonius, de îndată ce află că Sextus a fost prins, pe moment, cuprins de furie, dădu ordin subal-

36 i.e.n.

94.185

ternilor săi să-l ucidă. Apoi, nu după mult timp, se răzgîndi şi porni o altă ştafetă cerînd ca viaţa să-i fie cruţată. Deşi purtătorul celei de a doua scrisori ajunse la destinaţie înaintea celei dintîi, Titius, care primi la urmă ordinul ca Sextus să fie executat, în credinţa că acest ordin era într-adevăr ultimul, — sau poate că, ştiind adevărul, n-a vrut să-l respecte — se conformă ordinii în care sosiseră scrisorile şi nu intenţiei lui Antonius.

În acest fel s-a săvîrşit din viaţă Sextus, sub consulatul lui Lucius Cornificius şi al unui oarecare alt Sextus Pompeius[38]. Octavianus Caesar, cu acest prilej, organiză jocuri de circ şi, în cinstea lui Antonius, aşeză un car de lupte în faţa tribunei de unde se ţineau cuvîntările, precum şi statui în templul Concordiei. Mai mult chiar, îi acordă privilegiul să ia masa în templu, împreună cu soţia şi copiii săi, privilegiu pe care-l dobîndise şi el mai înainte vreme printr-un decret senatorial. Pe atunci Octavianus încă se prefăcea că-i este prieten. În acest fel îşi exprima, chipurile, compasiunea pentru nenorocirile ce-l întîmpinaseră pe Antonius în campania împotriva parţilor şi, pe de altă parte, încerca să abată ciuda acestuia faţă de victoria ce-o reputase el şi faţă de cinstirile decretate în favoarea sa. Iată aşadar linia de conduită ce adoptase[39].

19 Iată acum în ce fel s-au petrecut lucrurile cu Antonius şi cu barbarii.

Publius Ventidius, înştiinţat că Pacorus adună o armată şi că face incursiuni în Siria[40], s-a înspăimîntat, deoarece pregătirile pentru apărarea oraşelor nu fuseseră încă terminate, iar legiunile se găseau răspîndite prin taberele de iarnă. În consecinţă, iată ce făcu pentru a-l împiedica pe Pacorus să-şi continuie activitatea şi pentru a-i întîrzia cît mai mult planurile războinice.

Încunoştinţat că un anume dinast din Canaan[41] — de altfel în bune relaţii cu el personal — nutrea o deosebită prietenie faţă de parţi, Ventidius, printre alte dovezi de simpatie, îl cinsti ca pe omul cel mai de încredere, îl consultă asupra anumitor planuri, a căror dezvăluire lui nu-i putea aduce nici un prejudiciu, în vreme ce regelui

din Canaan îi insufla astfel credinţa că îl face părtaş la cele mai secrete proiecte ale sale. După ce-şi atinse scopul, Ventidius se prefăcu că-i este teamă ca nu cumva barbarii, părăsind obişnuitul lor vad de trecere peste Eufrat, prin preajma oraşului Zeugma, să urmeze un alt drum, în aval, căci pretindea Ventidius — pe acolo cîmpia se dovedea mai prielnică pentru o invazie, în vreme ce calea străjuită de coline era mai uşor de apărat. De aici, pînă la a-l convinge pe Canaanean, n-a fost decît un pas, şi aşa l-a indus în eroare pe Pacorus, prin intermediul acestuia. Îndreptîndu-se pe ruta de cîmpie, adică pe acolo pe unde Ventidius se prefăcea că nu dorea să-i întîmpine pe parţi, adică pe drumul mai lung decît celălalt, regele part dădu astfel răgaz adversarului să-şi adune forţele.

20 Datorită acestui şiretlic, după ciocnirea oştilor în Siria Cyrrhestică, Ventidius îl învinse pe Pacorus. Pentru că Ventidius nu-i împiedicase pe parţi să traverseze fluviul şi, după ce trecură nici nu-i atacase de îndată, parţii îi socotiră pe romani nişte fricoşi, lipsiţi de tărie. Îmbătaţi de acest gînd, ei se avîntară spre întăritura romană, deşi era aşezată pe o înălţime, în credinţa că o vor cuceri de la prima ciocnire. Cu toate acestea, romanii trecură fulgerător la atac şi, cum parţii erau călări, fură respinşi în josul pantei fără nici o greutate. În cursul luptei ei se apărară vitejeşte, căci majoritatea lor purtau platoşe; adînc tulburaţi de neprevăzut, izbindu-se unii de alţii, în cele din urmă au fost cu desăvîrşire învinşi de pedestraşii greu înarmaţi şi de prăştieri. Loviturile năprasnice pornite din prăştii, de la mare distanţă, erau cele mai greu de suportat.

Faptul că în această cumplită încercare Pacorus căzuse pe cîmpul de luptă, le pricinui mult rău. De îndată ce şi-au dat seama că cel care-i comanda pierise — puţini au fost cei care au mai luptat cu ardoare pentru a-i lua cadavrul. După ce şi aceştia au fost nimiciţi, toţi ceilalţi s-au predat. Unii, dornici să fugă peste pod la casele lor, n-au fost în stare să mai ajungă de partea cealaltă ci, prinşi la mijloc, au fost omorîţi; alţii însă izbutiră să se refugieze la Commagena, la Antiochos. Cît despre celelalte regiuni înalte ale

Siriei, care rămăseseră în expectativă, aşteptînd sfîrşitul războiului (Pacorus, datorită dreptăţii ce o împărţea şi blîndeţii sale era nespus de iubit, aşa cum nicicînd n-a fost iubit vreun rege), Ventidius le supuse fără nici o trudă, trimiţînd prin oraşe capul fostului rege[42].

Apoi începu o campanie împotriva lui Antiochos, sub pretext că nu-i predase pe cei care se refugiaseră la el, în fapt pentru că acesta avea nesfîrşite bogăţii.

21 Între timp îşi făcu apariţia pe neaşteptate Antonius, care, nu numai că nu se arăta bucuros, ci lăsă frîu liber sentimentelor sale de invidie, sub impresia că Ventidius se acoperise de glorie din propria-i iniţiativă. Din această pricină îi luă comanda şi nu-l mai folosi la nici o altă acţiune, nici atunci, nici mai tîrziu, deşi în urma ambelor fapte de arme ale lui Ventidius el dobîndi dreptul la suplicaţii şi la triumf.

Cetăţenii Romei au decretat aceste onoruri lui Antonius deoarece el era comandantul suprem şi, în respectul legii, el era răspunzător de rezultatul campaniei. Dar, pe de altă parte i le decernară şi lui Ventidius, socotind pe drept cuvînt că prin dispariţia lui Pacorus acesta le plătise parţilor cu vîrf şi îndesat nenorocirea petrecută pe vremea lui Crassus, mai ales că amîndouă înfrîngerile au avut loc exact în aceeaşi zi a anului.

Întîmplarea a făcut ca Ventidius să-şi sărbătorească singur triumful — aşa după cum singur repurtase victoria (căci Antonius fusese înfrînt înaintea acestui eveniment), iar reputaţia lui a crescut mai mult încă în urma acestui triumf, precum şi în urma soartei sale puţin obişnuite[43]. Într-adevăr, odinioară el făcuse parte din cortegiul de captivi care însoţise triumful lui Pompeius Strabo[44] şi acum era primul roman cinstit cu un triumf, împotriva parţilor. Dar toate acestea nu s-au petrecut decît mult mai tîrziu.

22 Deocamdată, Antonius îl atacă pe Antiochos şi, după ce-l încercui în Samosata, începu asediul[45]. Cum nu obţinea nici un rezultat şi timpul trecea, cum, pe de altă parte, bănuia că soldaţii îi poartă duşmănie din pricina purtării lui nedemne faţă de Ventidius — intră în tratative secrete cu

Antiochos şi plăsmui un tratat de pace pentru a ieşi cu faţa curată din încurcătură. Aşa s-a făcut că nu a luat nici ostateci, afară de doi, şi nu dintre oamenii de vază, şi nici banii pe care-i pretindea[46]; în schimb, ca să-i facă gustul lui Antiochos, dădu poruncă să fie ucis un anume Alexandros, un transfug care-l părăsise pe rege şi trecuse de partea romanilor. După aceste aranjamente trecu în Italia.

Caius Sossius, care primise de la el guvernămîntul Siriei şi al Ciliciei[47], izbuti să înfrîngă cerbicia locuitorilor din Arados, oraş pînă atunci împresurat, cu populaţia secerată de foamete şi boli, îl învinse în luptă pe Antigonos[48], care omorîse pe oamenii din garnizoanele romane ce-i fuseseră încredinţate şi, în urma unui asediu, cuceri Ierusalimul, unde regele se refugiase.

Iudeii provocară nenumărate şi grele pierderi romanilor (căci neamul lor se arăta cum nu se poate mai crud la mînie) — dar suferiră la rîndul lor pierderi şi mai grele.

Cei dintîi prinşi au fost apărătorii templului zeului lor. Ceva mai tîrziu căzură în mîinile romanilor şi ceilalţi, în ziua denumită şi pe acea vreme ziua lui Cronos[49]. Atît de puternică era credinţa ce-i însufleţea pe iudei, încît primii prizonieri, adică cei ce fuseseră luaţi ca prinşi de război odată cu templul, cînd s-a reîntors ziua lui Cronos, l-au implorat pe Sossius să le îngăduie să meargă în templu pentru a săvîrşi ritualurile cerute de lege la rînd cu ceilalţi.

Antonius încredinţă guvernarea ţinutului unui anume Herodes[50]. Cît despre Antigonos, după ce-l anină de un stîlp, porunci să fie bătut cu vergile — pedeapsă care nu mai fusese aplicată nici unui alt rege de către romani — apoi dădu ordin să fie omorît.

Faptul s-a petrecut sub consulatul lui Claudius şi a lui Norbanus[51].

23 În anul următor romanii nu săvîrşiră în Siria nimic demn de semnalat.

Antonius, tot timpul anului, îşi irosi timpul cu călătoriile spre şi din Italia. Sossius, deoarece era în joc prestigiul lui Antonius şi nu al său personal — şi cum din această pricină se temea să nu-i stîrnească pizma şi mînia, îşi trecea vre-

mea fără să ia măsuri de îndreptare a lucrurilor, pentru ca nu cumva să-i displacă; dimpotrivă, se ferea să întreprindă ceva, tocmai pentru a-i fi pe plac.

În Parthia situaţia se înrăutăţi brusc din cauza unei întîmplări pe care o voi relata îndată. Orodes, regele parţilor, împovărat de ani şi de durerea pierderii fiului său Pacorus, încredinţă domnia, încă din viaţă, lui Phraates, cel mai vîrstnic dintre fiii ce-i rămăseseră[52]. Acesta, odată stăpîn pe putere, se dovedi cel mai nelegiuit dintre oameni. Atrăgîndu-i într-o cursă îi ucise pe toţi fraţii cîţi îi avea de la fiica lui Antiochos[53], deoarece îi erau superiori şi ca virtute şi ca neam, în ce priveşte ramura maternă; nu pregetă să-l omoare pe Orodes însuşi, care se topea de jale la cele ce vedea, pentru ca apoi să-i dea pierzaniei şi pe cei mai de seamă dintre fruntaşii parţi. Comise de asemenea multe alte fapte de groază, aşa încît, în cele din urmă, numeroşi oameni din aristocraţia parţă îl părăsiră pentru a trece, unii, de partea altcuiva, alţii, de partea lui Antonius. Printre aceştia din urmă se număra şi Monaises[54]. Faptul s-a petrecut sub consulatul lui Agrippa şi al lui Gallus.

36 î.e.n. 24 În restul iernii, consuli fiind Gellius şi Nerva[55], Publius Canidius Crassus pornind împotriva iberilor prin meleagurile lor îl învinse într-o bătălie pe regele acestora, pe Pharnabazes, şi izbuti să şi-l facă aliat. Împreună cu regele iber pătrunse apoi în ţinutul învecinat, în Albania. După ce-l birui în lupte şi pe Zober, regele albanilor, îi primi şi pe aceştia în rîndul aliaţilor.

Antonius, plin de el în urma unor astfel de izbînzi[56] şi, afară de aceasta, punîndu-şi mari speranţe în Monaises (care îi făgăduise că va lua conducerea unei expediţii şi că va supune, fără nici o rezistenţă, cea mai mare parte a ţinuturilor ocupate de parţi), îi încredinţă operaţiile de război şi, printre alte concesii, îi dărui spre guvernare trei dintre oraşele aparţinînd Romei, pînă la sfîrşitul ostilităţilor. Peste toate, îi dădu de înţeles că-l va face rege al parţilor.

În vreme ce se puneau la cale cele de mai sus, Phraates, înfricoşat, printre altele şi datorită faptului că parţii nu trecuseră uşor cu vederea dezertarea lui Monaises, intră în tratative cu acesta din urmă, momindu-l în chip şi fel, ca pînă la urmă să ajungă a-l întoarce de partea sa. Antonius, înştiinţat de cele ce se petreceau, cum era şi firesc, s-a înfuriat peste măsură, dar nu-l ucise pe Monaises, deşi acesta se afla în mîna lui. Motivul hotărîrii de a-l cruţa era gîndul că dacă ar fi săvîrşit execuţia, nici unul dintre barbari nu i-ar mai fi fost favorabil. Dar, la amîndoi, atît regelui cît şi lui Monaises, le întinse o cursă.

Pe Monaises îl lăsă să plece — ca şi cum acesta s-ar fi îndreptat împotriva parţilor şi, împreună cu el, trimise o solie la Phraates. În aparenţă, oferea pacea, cu condiţia ca stindardele şi prinşii de război, luaţi cu prilejul dezastrului suferit de Crassus să-i fie daţi înapoi. Scopul urmărit era însă acela de a-l surprinde pe rege nepregătit, în speranţa ajungerii la o înţelegere; în realitate, făcea pregătiri febrile de război.

25 Antonius atinse malurile Eufratului, socotind că va găsi fluviul lipsit de pază. Dimpotrivă, deoarece toate punctele de trecere erau păzite cu mare grijă, făcu cale întoarsă, la sfatul regelui Armeniei Mari, pentru a porni cu război împotriva regelui med Artavasdes, care purta acelaşi nume cu regele armean, dar îi era duşman de moarte[57].

Aici, prinzînd de veste că regele med se afla departe pe meleagurile sale, pentru a veni în ajutorul regelui part, Antonius lăsă în urma sa, sub comanda lui Oppius Statianus, parte din armată şi bagajele grele, cu poruncă să-l ajungă cît mai repede, iar el, luînd cu sine cavaleria şi elita trupelor de pedestraşi, grăbi pasul cu intenţia de a cuceri poziţiile duşmanilor dintr-o singură lovitură.

De îndată ce ajunse în goană în faţa palatelor regale de la Praaspoi*, ridică întărituri de pămînt şi începu pregătirile de atac. Atît regele parţilor cît şi cel al mezilor, încunoştinţaţi de cele ce se petreceau, îl lăsară să-şi iroseasca forţele (căci zidurile reşedinţei erau puternice şi ei dispuneau de numeroşi oameni pentru apărarea lor); în

* Phraaspa, capitala Mediei. Lecţiunea Boissevain, II, p. 309; p. 344.

schimb, căzînd asupra lui Statianus, luat prin surprindere, ai cărui soldaţi erau istoviţi de marş, îi uciseră toţi oamenii afară de Polemon, dinast din Pont, care pe acea vreme lupta de partea lui Antonius. Acesta singurul a fost luat prizonier şi apoi eliberat, în schimbul unei mari sume de bani. Cei doi s-au dovedit în stare să săvîrşească astfel de isprăvi numai pentru că regele Armeniei nu a fost de faţă cînd s-a dat lupta; deşi, după cîte pretind unii, ar fi putut să-i ajute pe romani, el n-a făcut-o, şi nici nu s-a îndreptat spre Antonius, ci s-a retras în teritoriul lui.

26 Antonius zori să-i dea ajutor lui Statianus chiar de la prima solie ce-i fusese trimisă de subalternul său, dar nu putu ajunge la timp. Afară de cadavre nu mai găsi pe nimeni în viaţă. Groaza puse stăpînire pe sufletul său la vederea masacrului. Totuşi, pentru că nu întîlni nici picior de barbar, în minte şi încolţi bănuiala că de frică ei plecaseră, şi mai prinse puţin curaj. Ceva mai tîrziu după aceea, ajungînd să aibă cu ei o ciocnire, izbuti chiar să-i pună pe fugă. Într-adevăr, prăştierii, mulţi la număr, ţintind dincolo de bătaia săgeţilor — provocară lovituri grele, chiar şi în rîndurile soldaţilor purtători de platoşe — fără însă să provoace şi pierderi considerabile în oameni, căci barbarii, călări, se îndepărtau în mare grabă.

Antonius se întoarse atunci din nou spre atacul palatului de la Praaspoi şi îl ţinu sub asediu. Rezultatele acţiunii nu dădură însă cine ştie ce roade. Cei aflaţi înăuntru se apărau cu vigoare împotriva lui, iar cei rămaşi în afară nu prea căutau prilejuri de înfruntare. În cursul asediului pierdu mulţi oameni, parte, trimiţîndu-i să caute şi să aducă alimente, mulţi alţii în urma pedepselor ce le aplica.

La început, atîta timp cît au fost în stare să-şi procure singuri hrana, oamenii au făcut faţă ambelor cerinţe — şi anume procurarea de hrană în deplină siguranţă cît şi desfăşurarea asediului. Cînd însă toate împrejurimile au fost secătuite şi soldaţii siliţi să meargă din ce în ce mai departe după hrană, li se întîmpla, dacă erau trimişi care încotro, în număr mic, nu numai să se întoarcă cu mîna goală, dar şi cu rîndurile secerate; dacă plecau mai mulţi

laolaltă, ei lăsau întăritura lipsită de apărători şi, între timp, barbarii ieşind la atac, distrugeau multe vieţi omeneşti şi multe maşini de război.

27 Iată aşadar pricina pentru care Antonius distribui tuturor acestor soldaţi orz în loc de grîu şi decimă cîteva centurii. Pe scurt, pretextînd că ducea un asediu, suferea toate neajunsurile asediului. Cei care se aflau în interiorul zidurilor pîndeau cu mare atenţie momentele favorabile pentru a trece de îndată la atac iar duşmanii de prin împrejurimi, atunci cînd îi surprindeau pe cei rămaşi pe poziţii, cu efectivele reduse la jumătate, îi hărţuiau în chip feroce, cînd luîndu-i prin surprindere, cînd retrăgîndu-se fulgerător. Cît priveşte pe soldaţii însărcinaţi să strîngă grîne, nu-i supărau cu nimic pe drumul ce ducea spre centrele de aprovizionare; în schimb, odată răspîndiţi prin sate şi revenind spre tabără, le cădeau în spate cînd aceştia se aşteptau mai puţin.

Cum Antonius, în ciuda greutăţilor, îşi prelungea asediul, Phraates, temîndu-se ca pînă la urmă Romanul să nu pricinuiască vreun rău oraşului, fie prin propriile lui resurse, fie asigurîndu-şi de pe undeva o alianţă, l-a convins, prin mijlocirea unei solii, să propună deschis încetarea ostilităţilor, dîndu-i de înţeles că avea să obţină fără greutate un tratat de pace.

Aşa se întîmplă că Phraates începu tratativele cu solii trimişi de Antonius, aşezat pe un tron de aur, strîngînd în mînă coarda întinsă a arcului său şi proferînd tot felul de ocări la adresa romanilor. În cele din urmă se îndură să le acorde pacea cu condiţia ca romanii să-şi părăsească de îndată poziţiile. Antonius, la auzul acestei propuneri, temîndu-se de autoritatea lui Phraates şi, totodată, în credinţa că va obţine pacea, dacă înţelegea să se retragă, începu să evacueze întăriturile fără însă a distruge nimic din cele ce fuseseră pregătite pentru asediu, ca şi cum s-ar fi aflat într-o ţară prietenă.

28 În timp ce se retrăgea şi aştepta perfectarea tratatelor, mezii îi incendiară maşinile de război şi îi dărîmară forti- 36 i.e.n. (octombrie)

ficaţiile. Parţii, la rîndul lor, nu numai că nu trimiseră lui Antonius nici un mesaj despre încheierea păcii, ci căzură pe neaşteptate asupra romanilor, pricinuindu-le pierderi multe şi grele[58].

Antonius, aşadar, cînd îşi dădu seama că a fost înşelat, nu mai avu curajul să trimită soli la convorbiri (căci nu-şi închipuia că avea să obţină încetarea ostilităţilor în condiţii convenabile şi nici nu voia să-şi descurajeze soldaţii în urma eşuării tratativelor); pentru că tot apucase să-şi ridice tabăra hotărî să se îndrepte spre Armenia.

Apucînd însă un alt drum decît cel pe care veniseră (căci bănuiau pe bună dreptate că accesul le era cu desăvîrşire închis), romanii avură de îndurat multe şi stranii suferinţe. Înaintînd într-o regiune necunoscută se rătăceau la tot pasul şi, peste toate, barbarii, ieşindu-le pretutindeni în cale, ocupau defileurile unde fie săpau şanţuri, fie ridicau piedici. Ei secau peste tot izvoarele de apă şi distrugeau păşunile, iar dacă romanii intenţionau, din întîmplare, să străbată nişte locuri mai prietenoase, prin informaţii false barbarii îi îndepărtau de acele meleaguri, dîndu-le de înţeles că erau patrulate de duşmani. Astfel, ei îi determinau pe romani să apuce pe drumuri unde cursele îi aşteptau la tot pasul, aşa încît Antonius pierdu mulţi oameni, unii căzuţi în lupte, alţii morţi de foame.

29 Situaţia provoca dezertări. Şi poate că ar fi dezertat cu toţii, dacă barbarii, pe cei care au îndrăznit să facă acest lucru, nu i-ar fi ucis cu săgeţi chiar sub ochii celorlalţi. Urmarea a fost că oamenii s-au mai potolit şi, nevoia îi învăţă, după o simplă întîmplare, să reacţioneze într-un anumit fel. Căzînd o dată într-o capcană, timp în care săgeţile curgeau ploaie asupra lor, strîngîndu-se scut lîngă scut ei au format broasca ţestoasă şi s-au lăsat în jos sprijiniţi în genunchiul stîng. Barbarii (care pînă atunci nu mai văzuseră aşa ceva) şi-au închipuit că romanii căzuseră la pămînt în urma rănilor primite şi că, pentru a-i sfîrşi, nu mai e nevoie decît de o clipire. Aruncîndu-şi deci arcurile şi descălecînd — puseră mîna pe săbiile lor încovoiate şi se apropiară de romani cu gîndul să-i taie

în bucăţi. Romanii însă sărind în picioare, formară dintr-odată legiunea la o singură comandă şi năvăliră în iureş, dar fiecare în parte, asupra adversarilor ce-i aveau în faţă. Greu înarmaţi, luptau împotriva unor oameni uşor înarmaţi; pregătiţi de atac, îi luau prin surprindere pe atacatori; legionari fiind, se înfruntau cu nişte arcaşi; romani — împotriva unor barbari — era firesc să facă prăpăd, aşa că cei dintre duşmani cîţi mai scăpaseră cu viaţă o luară la fugă şi încetară definitiv să-i mai urmărească[59].

30 Iată acum ce înseamnă „broasca ţestoasă" şi în ce fel se formează. Poverile, soldaţii uşor înarmaţi şi cavaleria se rînduiesc la mijlocul armatei; cei dintre soldaţi greu înarmaţi, care folosesc scuturi scobite şi alungite în formă de semilună, se rînduiesc la margini, întocmai ca într-o lucrare ridicată în cărămidă. Ei acoperă pe soldaţi şi, sub protecţia armelor, observă tot ce se petrece în afară. Alţi legionari, care posedă scuturi late, se strîng la mijloc şi ridică scuturile deasupra capetelor lor dar şi peste capetele tuturor celorlalţi soldaţi. Rezultatul este că nu se mai poate vedea nimic altceva pe toată întinderea ocupată de legiune decît scuturi — în vreme ce toţi ostaşii, datorită strîngerii perfecte a rîndurilor, se află la adăpost de loviturile săgeţilor. Formaţia are o coeziune atît de puternică încă s-ar putea merge şi pe deasupra, ba ar putea trece şi cai, chiar şi căruţe încărcate, dacă se încheagă într-un loc adînc şi strîmt.

Astfel este aşadar schema acestei formaţii militare şi, din această cauză, a primit şi denumirea de „broască ţestoasă", atît pentru rezistenţa cît şi pentru desăvîrşita protecţie ce-o oferă.

Ea este întrebuinţată cu dublu scop: fie cînd legiunea porneşte la atacul unei garnizoane şi, nu rare ori, în acest caz serveşte drept sprijin pentru oamenii care se urcă pe ziduri sau, atunci cînd este înconjurată de arcaşi, toţi oamenii se închircesc dintr-odată (pînă şi caii sînt dresaţi să se lase în genunchi şi să se culce la pămînt) — dînd prin aceasta impresia că sînt istoviţi de putere ca apoi,

la apropierea dușmanului, să țîșnească în sus și să-i loveasca prin surprindere. Iată deci ce înseamnă această „broască țestoasă".

31 Antonius, de aici încolo, nu mai avu nimic de pătimit din partea dușmanilor. În schimb, gerurile îl chinuiau cumplit. Iarna era înaintată, iar podișurile Armeniei, străjuite de munți, singura cale prin care avea putință de a ieși la liman, erau acoperite de ghețuri veșnice. Rănirile, numeroase și funeste, se țineau lanț. Cum foarte mulți oameni pieriră și cum mulți alții deveniseră inapți să lupte, Antonius nu mai avu răbdare să asculte amănuntele raporturilor ce i se prezentau și interzise ca cineva să-i mai aducă vreo informație pe această linie[60]. Și, cu toate că era plin de ciudă pe regele Armeniei, care-l părăsise, și împotriva căruia nutrea gînduri de răzbunare, îl cruță, îl cultivă, ca să capete de la el provizii și bani. În cele din urmă, soldații găsindu-se în imposibilitate să-și urmeze drumul, îndeosebi în plină iarnă, și, totodată, cum suferințele lor se arătau a fi zadarnice, fără să ducă la nici un rezultat (căci Antonius intenționa să se întoarcă curînd în Armenia), Antonius își dublă atențiile față de rege, făcu tot felul de promisiuni, doar, doar avea să obțină îngăduința de a poposi în ținuturile lui. Pretextul invocat era că avea de gînd, în primăvară, să pornească iarăși împotriva parților.

Iată însă că îi sosiră bani și din partea Cleopatrei, așa încît putu împărți cîte treizeci și cinci de denari fiecărui legionar și celorlalți partea care le revenea. Deoarece sumele trimise nu erau îndeajuns pentru plata soldelor, mai adăugă ceva din propriile lui fonduri, atribuindu-și întreaga cheltuială, iar Cleopatrei faima acestui act de generozitate. Adevărul era că impusese partizanilor săi grele sacrificii și storsese noi contribuții bănești de la aliați. După aceste măsuri, plecă spre Egipt.

32 Cei de la Roma erau la curent cu absolut tot ce se petrecea, nu atît fiindcă Antonius spunea adevărul în dările de seamă pe care le trimetea (căci avea grijă să ascundă

toate vicisitudinile și, unele din ele, le înfățișa tocmai pe dos, ca pe niște succese), ci fiindcă zvonul aducea cu sine adevărul. Octavianus Caesar și susținătorii săi, la rîndul lor, făceau tot ce le sta în putință să capete informații exacte, pe care apoi le răspîndeau, deși în public se fereau să aducă vreo învinuire ci, dimpotrivă, ei aduceau jertfe și organizau sărbătoriri. Atîta vreme cît Caesar se mai afla încă sub amenințarea loviturilor lui Sextus Pompeius, punerea sub acuzare a lui Antonius nu era nici eficace, nici oportună.

Prin urmare acestea au fost înfăptuirile lui Antonius și afară de acestea, îl învesti pe Amyntas cu stăpînirea Galatiei, deși omul nu fusese altceva decît secretarul lui Deiotarus[61], la care adăugă porțiuni din Lycaonia și din Pamfilia. Lui Archelaos îi mări teritoriul cu acea parte din Cappadocia de unde îl alungase pe Ariarathes. Acest Archelaos, din partea tatălui, era coborîtor din acei Archelai care luptaseră împotriva romanilor, iar dinspre mamă, din curtezana Glaphyra[62].

Adevărul era că faptele amintite au contribuit cel mai puțin la proasta faimă ce-și făcuse Antonius pe lîngă concetățenii săi, căci puțin obișnuitele cheltuieli pe care le făcea erau din punga unor străini. Ceea ce-l făcu odios erau relațiile sale cu Cleopatra[63], deoarece creștea copiii ce-i avea de la ea, doi mai mari, Alexandru și Cleopatra, care se născuseră gemeni, și unul mai mic, Ptolemeu, supranumit Filadelful[64]. La aceasta se adăuga faptul că le c[illegible]lase o mare porțiune din Arabia, din teritoriile care aparținuseră lui Malchos cît și din cele care erau în stăpînirea itureilor (de asemenea, îl trimise la moarte pe Lysanias, pe care-l făcuse el însuși regele lor, sub cuvînt că îl favorizase pe Pacorus), precum și teritorii întinse din Fenicia, din Palestina, parte din Creta, Cyrene și Cypru. Iată deci ce hotărî atunci Antonius[65].

33 În anul următor, consuli fiind Pompeius și Cornificius, întreprinse o expediție împotriva regelui Armeniei, punîndu-și mari speranțe în regele Mediei, acesta din urmă fiind profund supărat pe Phraates, deoarece nu primise 35. i.e.n

cine ştie ce din prăzile de război, nici alt semn de cinstire[66]. Dornic să se răzbune pe armean, pentru că îi adusese pe romani în ţară, el îl trimise pe Polemon la Antonius ca să-i ceară prietenia şi alianţa. Antonius, nespus de bucuros de întorsătura lucrurilor, încheie un tratat de amiciţie, iar lui Polemon, ca recompensă pentru misiunea ce-o îndeplinise, îi dărui mai tîrziu ca răsplată Armenia Mică[67].

Mai întîi, îl invită pe regele Armeniei să vină în Egipt, în calitate de prieten, cu gîndul ca aici, punînd mîna pe el, să-l ucidă fără nici o greutate; armeanul însă, bănuitor, nu acceptă invitaţia. Atunci Antonius născoci alt tertip pentru a-l atrage în cursă. Pe faţă nu lăsă să se întrevadă nimic din ura ce i-o purta, ca să nu dea naştere la un motiv de război. El porni cu armata din Egipt, ca şi cînd ar fi mers împotriva parţilor, ca să-l surprindă pe regele Armeniei cît mai nepregătit. Pe drum însă fu înştiinţat că Octavia sosea de la Roma. Aşa că nu merse mai departe, ci din contra, făcu cale întoarsă, cu toate că îi porunci soţiei sale să se întoarcă de îndată acasă. Faptul nu-l împiedică ceva mai tîrziu să accepte darurile trimise de Octavia şi soldaţii pe care aceasta îi ceruse de la fratele ei în vederea expediţiei proiectate. Din nefericire, mai mult decît oricînd Antonius se afla înrobit de iubirea ce nutrea pentru Cleopatra şi de farmecele ei.

34 Între timp, deoarece Sextus pierise şi starea de lucruri din Libya cerea să fie rînduită, Octavianus Caesar se duse în Sicilia cu intenţia ca de aici să traverseze marea. Întîrziind în insulă din pricina furtunii, renunţă la traversare. Salassienii, tauriscii, liburnii şi iapyzii* care încă de multă vreme nu se împăcau cîtuşi de puţin cu stăpînirea romană, dintr-odată nu mai acceptară să plătească dările şi, năvălind în răstimpuri în ţinuturile învecinate, aduceau mari pagube. Pe acea vreme însă, profitînd de absenţa lui Octavianus Caesar, ei se răsculară făţiş[68].

Caesar, întors din drum de evenimente, îşi începu pregătirile de campanie şi, pentru că unii dintre soldaţii licen-

* Iapozii.

ţiaţi fără nici o recompensă în urma răzmeriţii la care luaseră parte se arătau iarăşi doritori să ia armele, alcătui o legiune de sine stătătoare ca astfel, rămaşi între ei, izolaţi de restul trupelor, oamenii să nu mai aibă prilejul de a mai corupe pe cineva, iar în cazul cînd ar mai fi încercat să pună ceva la cale — să fie de îndată supravegheaţi. Cum spiritele nu se arătau cîtuşi de puţin potolite, Caesar trimise un mic număr dintre ei în Gallia şi anume dintre cei mai în vîrstă, în calitate de coloni. Intenţia lui era ca astfel să le dea speranţe şi să-i liniştească. Îndrăzneala lor însă nu conteni şi atunci Caesar se văzu nevoit să execute cîţiva legionari. Apoi, faţă de actele de indisciplină — ca ripostă la hotărîrile luate — îi convocă la o adunare de parcă ar fi fost vorba de altceva şi, înconjurîndu-i cu armată, le luă armele şi renunţă la serviciile lor. Abia atunci, dîndu-şi pe deplin seama de propria lor slăbiciune şi de poziţia hotărîtă a lui Caesar, îşi schimbară cu adevărat atitudinea şi, după nenumărate rugăminţi, fură în cele din urmă reprimiţi să ia parte la campanie. Adevărul era că Caesar, ducînd lipsă de soldaţi şi temîndu-se ca nu cumva Antonius să-i atragă de partea lui, declară că îi iartă; mai tîrziu ei se dovediră de mare folos în toate împrejurările.

35 Deocamdată, Octavianus Caesar încredinţă subalternilor misiunea de a-i supune pe alţii, iar el personal se îndreptă cu armată împotriva iapyzilor. Pe cei care locuiau dincoace de munţi, nu departe de ţărmurile mării, îi aduse fără greutate la ascultare. Locuitorii de pe înălţimi şi de pe pantele munţilor fură însă foarte greu de domolit. Închizîndu-se în Metulon[69], cea mai de seamă aşezare ce-o aveau, ei respinseră multe atacuri ale romanilor şi le incendiară numeroase maşini de război. Ba îl răniră şi pe Octavianus în vreme ce acesta încerca să iasă dintr-un turn de lemn pentru a se sui pe zidul din incintă. În cele din urmă, fiindcă Octavianus nici nu se gîndea să se îndepărteze, ci dimpotrivă, chema în ajutor alte forţe armate, s-au prefăcut că vor să stea de vorbă; primind în citadelă gărzi romane, în timpul nopţii îi uciseră pe toţi romanii

și dădură foc locuințelor. După această faptă începură să se sinucidă, în vreme ce alții își ucideau soțiile și copiii, așa încît în mîna lui Octavianus Caesar nu mai căzu nimeni, mai ales că secera morții îi atinse nu numai pe aceștia, ci și pe cei care fuseseră prinși de vii și care nu așteptară mult ca să-și ia singuri viața de bună voie.

36 După nimicirea locuitorilor din Metulon au fost supuse și alte populații, care n-au săvîrșit nimic demn de amintit. Caesar, în continuare, se îndreptă împotriva pannonilor, nu pentru că ar fi avut să le aducă vreo învinuire (căci interesele sale nu fuseseră cu nimic încălcate din acea parte), ci cu simplul scop ca să-și hrănească legiunile din bunurile altora și totodată, să le călească în luptă, pornind de la premisa că este îngăduit față de cei mai slabi tot ceea ce este pe placul acelora care dețin superioritatea armelor.

Pannonii locuiesc un ținut în preajma Dalmației, chiar de-a lungul malurilor Istmului, începînd de la Noricum pînă spre Mysia* care se află în Europa. Modul lor de existență este extrem de sărăcăcios, cum nu mai vezi pe lume (căci nu sînt favorizați nici de calitatea pămîntului, nici de climă; la ei nu crește nici măslinul, nici vița de vie, aceasta din urmă doar în măsură infimă și producătoare a unui vin foarte prost — dat fiind că cea mai mare parte a vieții lor se petrece într-un climat cum nu se poate mai aspru. Singurele cereale din care-și extrag hrana și băutura sînt orzul și meiul). Din aceste pricini ei sînt socotiți cei mai viteji din cîți oameni cunoaștem. Repede la mînie, sînt oricînd gata la crimă, ca niște ființe care n-au nimic sfînt pe lume. Toate acestea le știu nu din auzite, nici din relatările altora, ci din propria-mi experiență deoarece am fost guvernatorul lor, căci după prefectura pe care am deținut-o în Africa, am fost numit în Dalmația, ținut unde și tatăl meu a fost prefect pentru un timp oarecare, avînd sub administrația lui și așa-numita Pannodia de Sus[70]. Iată deci motivul pentru care scriu aceste rînduri despre

* Moesia.

populațiile de pe meleagurile amintite, în deplină cunoștință a situației.

Numele lor se trage de la faptul că își confecționează hainele, cu mîneci largi, din bucăți de mantale pe care le croiesc și le denumesc cu un cuvînt specific locului. Oricare ar fi adevărul, acesta sau altul, așa se numesc*. Unii istorici greci, necunoscînd realitățile, i-au denumit Paeoni, denumire veche care nu era dată populațiilor din Pannonia, ci acelora din regiunea Rodope și din preajma actualei Macedonii, care se întinde pînă la mare. Din această pricină eu îi voi denumi pe aceștia din urmă „Paeoni", iar pe ceilalți „pannonii", corespunzător cu numele pe care și-l dau ei înșiși și pe care îl folosesc și romanii[71].

37 În expediția pe care Octavianus Caesar a pornit-o împotriva lor, la început n-a întreprins vreo stricăciune, n-a îngăduit jafurile, cu toate că localnicii își părăsiseră așezările din cîmpie. Speranța lui Octavianus era că îi va face să se supună de bunăvoie; cînd însă începură să-l hărțuiască în drumul ce-l făcea spre Siscia, Octavianus s-a înfuriat și le-a pîrjolit pămîntul, luînd cu sine cîtă pradă puteau oamenii săi să care.

Ajungînd în apropierea orașului lor de reședință, locuitorii, sfătuiți de mai marii lor, începură de îndată tratativele și îi dădură ostateci; după aceasta însă ei închiseră porțile și asediul începu. Zidurile cetății erau groase dar toată speranța lor și-o puneau în cele două fluvii navigabile. Într-adevăr, fluviul numit Colops[72], care curge foarte aproape de zidul de incintă al cetății, se varsă în Sava, care trece prin vecinătate și, pînă astăzi încă, înconjură toată cetatea, deoarece Tiberius i-a amenajat albia în acest scop, așa încît apele se reîntorc la vechiul lor curs[73]. Pe acea vreme însă Colopsul trecea chiar pe la baza fortificațiilor, în timp ce Sava, curgînd la o oarecare distanță lăsa la mijloc un loc gol, fortificat cu palisade și tranșee.

* Pannoni.

Octavianus Caesar, aşadar, luînd ambarcaţiuni confecţionate de aliaţii săi de prin partea locului şi, conducîndu-le prin Istros spre Sava, apoi de aici spre Colops, atacă cetatea concomitent şi cu trupele de pedestraşi şi cu ajutorul corăbiilor. De asemenea, susţinu cîteva bătălii navale chiar în oraş. Barbarii, la rîndul lor, construindu-şi şi ei vase dintr-un singur trunchi de copac, făcură faţă atacului şi, în cursul bătăliilor pe apele fluviului, uciseră între alţii pe Menas, libertul lui Sextus[74], iar pe uscat se apărau cu îndîrjire în faţa lui Caesar, izbutind să-l respingă. Situaţia a durat pînă cînd anumiţi aliaţi ai lor căzură în cursă şi fură ucişi. Şi atunci, descurajaţi, renunţară la rezistenţă.

În felul acesta, după ce au capitulat, a fost supus şi restul Pannoniei.

38 După întîmplările povestite, Octavianus îl lăsă acolo pe Fufius Geminus cu ceva armată, iar el se întoarse la Roma. Aici amînă celebrarea triumfului care i se decretase şi acordă Octaviei cît şi Liviei dreptul de a li se ridica statui, de a-şi administra averea fără nici o tutelă şi privilegiul de a fi inviolabile, întocmai tribunilor poporului[75].

În timp ce se pregătea să plece în Brittania, unde voia să înceapă operaţii de război, întocmai cum făcuse odinioară şi părintele său, şi pe cînd se afla pe drum, ajuns departe în ţinuturile Galliei — după acea iarnă în care Antonius fusese ales consul pentru a doua oară iar Lucius
34 î.e.n. Libon pentru prima oară, — iată că unele dintre populaţiile de curînd supuse, împreună cu dalmaţii, se răsculară. Geminus, deşi fusese alungat din Siscia, prin lupte grele izbuti în cele din urmă să recucerească Pannonia. De asemenea, pe ceilalţi răsculaţi îi potoli Valerius Messala. În ce-i priveşte pe dalmaţi, mai întîi Agrippa, apoi Caesar, conduseră campanii împotriva lor. După multe suferinţe de nespus, pînă într-atît că Octavianus Caesar însuşi a fost rănit[76], iar unii soldaţi primiră făină de orz în loc de făină de grîu, în vreme ce alţii, din pricina dezer-

tărilor, au fost decimaţi[77], izbutiră în cele din urmă să înfrîngă cerbicia celor mai mulţi dintre ei. Împotriva celor cîţi mai rămăseseră se războiu Statilius Taurus[78].

39 Între timp, Antonius renunţă la consulat chiar din ziua cînd intră în funcţie, lăsînd în locu-i pe Lucius Sempronius Atratinus. De aici se trage că anumiţi istorici îl numesc pe acesta din urmă în şirul consulilor — şi nu pe Antonius.

Făcînd tot ce-i stătea în putinţă ca să se răzbune pe regele Armeniei cu cît mai puţină osteneală, îi ceru fiica, prin mijlocirea unui anume Quintus Dellius[79], un fost favorit de-al lui, ca pentru a o căsători cu fiul său, Alexandros, însoţind cererea de tot felul de promisiuni. În cele din urmă, cînd se împrimăvăra, sosi pe neaşteptate la Nicopolis oraş întemeiat de Pompeius, şi aici, îl invită să vină pe regele Armeniei, chipurile ca să se consulte cu el şi să acţioneze în comun împreună împotriva parţilor. Acesta, plin de bănuieli, evită cursa ce i se întinsese, aşa că Antonius se văzu nevoit să-l trimită iarăşi pe Dellius în misiune. El însuşi, nici mai mult nici mai puţin, se îndreptă în mare grabă spre Artaxata. Şi aşa, într-un tîrziu, datorită insistenţelor din partea prietenilor lui Antonius, cît şi prin frica ce i-o inspira armata, cum scrisorile şi acţiunile lui Antonius se arătau în totul a fi cele ale unui prieten, izbuti să-l facă pe rege să vină în tabăra romană. De îndată ce sosi îl şi făcu prizonier. La început, regele se afla sub pază, însă fără lanţuri. Antonius îl purtă prin locurile unde-şi avea tezaurele, doar să pună mîna pe bogăţii fără vărsare de sînge. El motiva reţinerea regelui ca necesară pentru nimic altceva decît pentru a-i constrînge pe armeni să-i plătească tribut, dacă voiau să-şi răscumpere monarhul şi să-i salveze tronul. Cum cei care păzeau comorile nu i se supuseră, iar ceilalţi, care aveau puterea armelor îl aleseră ca rege, în locul prizonierului, pe fiul său cel mai mare, pe Artaxes[80], Antonius porunci ca regele să fie aruncat în lanţuri de argint. Pe cît se părea, era ruşine să legi cu lanţuri de fier un om care fusese rege.

40 După aceasta, mai cu mila, mai cu sila, izbuti să pună stăpînire pe toată Armenia. Artaxes, după ce susţinu o luptă împotriva romanilor şi se văzu învins, se refugie la curtea regelui part.

Cînd termină această campanie şi după ce-şi logodi fiul cu fiica regelui med[81], pentru a şi-l face cît mai devotat posibil, Antonius se reîntoarse în Egipt, părăsind tabăra de război din Armenia. Printre alte prăzi bogate ducea cu sine pe regele Armeniei, împreună cu soţia şi copiii săi. Prizonierii regali au fost puşi să deschidă un soi de cortegiu triumfal, împreună cu alţi prinşi de război, la intrarea în Alexandria, în vreme ce Antonius apărea suit pe un car de război. Printre multe alte favoruri şi plăceri pe care i le făcu Cleopatrei, îl mînă în faţa ei pe regele armean, însoţit de familie, pus în lanţuri de aur. Cleopatra stătea aşezată în mijlocul mulţimii, pe o tribună înaltă, încrustată cu argint, pe un scaun cu totul şi cu totul de aur*. Barbarii însă nu se ploconiră, oricît fură siliţi să facă acest lucru şi oricîte promisiuni li se făcură[82]. Dimpotrivă, datorită faptului că şi-au îngăduit s-o strige pe nume, şi-au creat faima unor suflete alese, deşi în urma acestei îndrăzneli au avut mult de suferit.

41 După aceasta, Antonius dădu un banchet public la Alexandria şi o aşeză pe Cleopatra şi pe copiii ei în mijlocul Adunării poporului. Apoi, după ce rosti un scurt discurs, porunci ca ea să fie numită „regina reginelor", iar Ptolemeu, căruia i se zicea Caesarion, „regele regilor"[83].

34 i.e.n. Făcînd o nouă distribuire a guvernămintelor le dărui şi Egiptul şi Ciprul[84]. El spunea întruna că Cleopatra fusese soţia primului Caesar, că Ptolemeu era într-adevăr fiul acestuia, dînd a se înţelege că proceda astfel pentru a-i venera memoria; scopul urmărit era însă de a coborî prestigiul lui Caesar Octavianus, care nu era decît fiul prin adopţiune al lui Caesar, nu fiul său adevărat.

* *O sella currulis.*

Aşadar, acestea au fost teritoriile pe care le atribui Cleopatrei şi lui Caesarion. Cît priveşte propriii săi copii pe care-i avea cu Cleopatra[85], făgădui că-i va da lui Ptolemeu Syria, şi toată regiunea care se întinde de la Eufrat pînă la Hellespont, Cleopatrei, Libya, învecinată cu Cyrenaica, iar fratelui lor, Alexandros, Armenia şi ţinuturile de dincolo de Eufrat, pînă la fruntariile Indiilor. După cum se vede dispunea de aceste teritorii ca şi cum le-ar fi avut în stăpînirea sa. Şi nu se mulţumi să rostească aceste hotărîri la Alexandria, ci se apucă să le trimită şi la Roma, cu gîndul să capete de la Senat ratificarea lor oficială.

Bineînţeles, nici una din scrisorile sale nu a fost citită în public. Consulii Domitius şi Sossius, care deţineau atunci această magistratură şi care-i erau foarte devotaţi, nu s-au învoit să facă lectura acestor scrisori, oricîte presiuni făcu Octavianus Caesar în vederea dării lor în vileag[86]. Cum consulii şi-au impus punctul de vedere, Caesar obţinu şi el ca să nu fie date publicităţii scrisorile sale cu privire la regele Armeniei, pe care-l compătimea, deoarece tratase cu el în ascuns împotriva lui Antonius, al cărui triumf îi făcuse mult sînge rău.

Antonius, care luase astfel de măsuri, îndrăzni să scrie Senatului că doreşte să renunţe la comanda ce-o deţinea şi să transfere toate sarcinile ce-i reveneau Senatului şi Adunării Poporului. Adevărul era că nici gînd n-avea să facă aşa ceva. Ceea ce urmărea, prin speranţele ce le lăsa să se întrevadă, era ca romanii să-l constrîngă pe Octavianus Caesar, care se afla în patrie, să depună armele înaintea lui sau, în cazul unui refuz, să-l discrediteze.

42 Iată deci evenimentele din acea vreme la care se adaugă serbările organizate de consuli în cinstea Afroditei Născătoarea*. În timpul Sărbătorilor Latine**, copii care nu ajunseseră încă la pubertate, din rîndul clasei cavalerilor, şi nu al clasei senatorilor, au fost aleşi de Octavianus

* *Venus Genitrix,* cîntată de Lucretius în primele versuri din poemul său *De Natura Rerum,* cartea I.

** *Feriae Latinae.*

Caesar să joace rolul de prefecți ai Urbei*[87]. Paulus Aemilius Lepidus ridică pe propria sa cheltuială porticul denumit al lui Paulus[88] și îl și inaugură în timpul consulatului său; căci a fost consul pentru o vreme în acest an. La rîndul lui, Agrippa, tot pe cheltuiala sa, repuse în funcțiune apeductul pe unde curgeau apele rîului Marcia, abandonat din cauza deteriorării conductelor, și aduse apă curentă în mai multe părți ale Romei[89]. Aceștia doi, în ciuda generoaselor investiții făcute din averea personală, au rămas la locul lor și au știut să păstreze măsura; alții în schimb, care deținuseră cine știe ce comandament lipsit de importanță, au manevrat în așa fel — unii, susținuți de Antonius, alții, de Caesar — ca să obțină de la Senat triumful. Mai mult chiar, folosindu-se de acest pretext, au pretins de la diverse populații mult aur, necesar chipurile pentru coroane.

33 l.e.n. 43 În anul următor Agrippa preluă magistratura de edil de bună voie. Cu acest prilej, aduse îmbunătățiri tuturor clădirilor de uz public, tuturor drumurilor, fără să ia nici un ban din tezaurul public. De asemenea, procedă la o asanare a cloacelor și le canalizâ pînă la Tibru[90]. Observînd că la jocurile de circ oamenii nu puteau ține minte numărul alergărilor, instituî delfinii și semnele în formă ovală, frumos lucrate, pentru ca datorită lor tot omul să știe cîte ture s-a alergat[91]. În plus, dărui tuturor untdelemn și sare și lăsă liberă intrarea, în tot timpul anului, la băile frecventate de bărbați, cît și la cele frecventate de femei[92]. Iar pentru jocurile numeroase și variate ce le-a organizat, așa încît vlăstarele senatorilor avură prilejul să joace din nou cavalcada troiană**[93] — tocmi pînă și bărbieri, ca nimeni să nu cheltuiască nimic pentru asistența la serbări[94]. În sfîrșit, a aruncat peste capetele spectatorilor bilete cîștigătoare, care aduceau unuia bani, altuia o togă, altuia indiferent ce alt dar; în aceeași ordine de idei menționez că a depus tot felul de mărfuri în mijlocul arenei, îndemnînd pe oameni să tabere asupra lor.

* *Praefectus Urbi.*
** Jocul „ca la Troia".

Iată deci înfăptuirile lui Agrippa, la care se adaugă și alungarea astrologilor și a șarlatanilor din Roma[95]. Tot cam în acele zile apăru un decret prin care se interzicea darea în judecată a vreunui membru al Senatului, sub învinuirea de tîlhărie; și așa, cei care se aflau pe atunci în această situație au fost scoși din cauză, iar altora li s-a dat pentru mai tîrziu libertatea de a face rău, fără nici o teamă de pedeapsă.

Octavianus Caesar (ales consul pentru a doua oară împreună cu Lucius Tullius), după pilda dată de Antonius, renunță la consulat chiar din prima zi[96] și, prin mijlocirea unui decret, trecu în ordinul senatorial cîteva persoane din rîndul plebei. Deoarece Lucius Asellius, care deținea rangul de pretor, a dorit să fie eliberat din funcție din cauza stării șubrede a sănătății sale, Caesar îl numi pe fiul pretorului în locul acestuia. Un al doilea pretor începînd din viață în ultima zi a magistraturii sale, alese pe un altul doar pentru cîteva ore. La moartea regelui Bocchus nu a mai dat la nimeni domnia, ci trecu regatul în numărul provinciilor romane[97]. Și cum dalmații fuseseră cu totul domoliți, din prăzile luate de la ei ridică porticele și biblioteca denumită *Octaviana*, după numele surorii sale. 33 l.e.n.

44 În acest timp, Antonius înainta cu armata pînă la Araxes, cu intenția de a porni o expediție împotriva parților, dar se mulțumi să încheie cu Medul[98] un tratat de prietenie, prin care se angajau reciproc să-și dea ajutor, Antonius, împotriva parților, Medul, împotriva lui Octavianus Caesar, în care scop schimbară între ei cîțiva soldați[99].

Regele part primi unele regiuni din Armenia de curînd supusă iar Antonius o luă în chip de viitoare noră pe fiica acestuia, pe Iotape, pentru fiul său Alexandros, cît și stindardele capturate în lupta împotriva lui Statianus. În continuare, Antonius dărui lui Polemon[100] Mica Armenie, așa cum am mai spus și, după bunul său plac, îl numi consul, ca de îndată să-l destituie. Apoi plecă însoțit

de legiunile sale în direcţia Ioniei şi a Greciei, pentru a începe războiul împotriva lui Octavianus Caesar[101].

Regele med, la început, cu ajutorul romanilor ce-i erau aliaţi, îi învinse pe parţi şi pe Artaxes, care mersese împotriva lui. Cum Antonius îşi rechemase soldaţii şi, peste toate, reţinuse şi trupele regelui, medul a fost învins la rîndul lui şi luat prizonier iar Armenia, laolaltă cu Media, a fost astfel cucerită.

CARTEA L

1 Poporul roman îşi pierduse guvernarea democratică* fără însă să ajungă cu desăvîrşire sub jugul monarhiei[1]. 32 l.c.n

Antonius şi Octavianus Caesar deţineau în mod egal puterea administrativă, cu toate că cea mai mare parte a teritoriilor le revenise prin sorţi iar ceea ce mai rămăsese, chipurile, era comun[2]. În realitate, fiecare din ei se străduia prin mijloace proprii şi pe cît putea să capete preponderenţă asupra celuilalt.

După aceasta însă — Sextus Pompeius odată sfîrşit din viaţă, regele Armeniei capturat, populaţiile vrăjmaşe lui Octavianus Caesar pacificate[3], iar regele parţilor intimidat — iată că cei doi au întors armele făţiş unul împotriva celuilalt şi poporul a fost înrobit cu desăvîrşire[4]. Iată care au fost cauzele şi pretextele acţiunilor începute de ei[5]. Antonius îl învinuia pe Octavianus Caesar că l-a frustrat pe Lepidus de guvernămîntul atribuit[6] şi că şi-a însuşit teritoriul şi armata acestuia cît şi armata lui Sextus, care ar fi trebuie să le revină în comun. Aşa că pretindea să i se dea jumătatea cuvenită, precum şi jumătate din trupele recrutate de Caesar în acele părţi din Italia considerate ca aflîndu-se sub oblăduirea amîndurora. Caesar, la rîndul său, printre alte învinuiri, îi amintea lui Antonius că posedă Egiptul, fără să-l fi obţinut prin tragere la sorţi[7], că l-ar fi ucis pe Sextus[8], căruia zicea el — fusese dispus să-i acorde iertare şi că, prin înşelarea, capturarea şi punerea în lanţuri a regelui Armeniei, săvîrşise un act de infamie care se răsfrîngea asupra poporului roman[9]. De asemenea, cerea să i se atribuie jumătatea prăzilor şi, mai presus de toate, nu-i trecea cu vederea lui Antonius pe Cleopatra, copiii ce-i avea cu ea, darurile făcute acestora, îndeosebi îndrăzneala de a-l fi recunoscut pe Caesarion şi de a-l fi introdus în neamul lui Caesar[10].

* Republicană.

2 Acestea erau deci învinuirile reciproce ce şi le aduceau şi, oarecum, răspunsurile date, unele, prin mijlocirea unor emisari particulari, altele chiar în public. Bineînţeles, Octavianus Caesar ţinea discursuri, iar Antonius trimitea scrisori. Totodată, neînţelegerile existente serveau drept prilej pentru dese schimbări de solii, care aveau un dublu scop: acela de a da o aparenţă cît mai legitimă acuzărilor, dar şi sarcina de a culege informaţii din tabăra adversă.

Între timp strîngeau de zor fonduri băneşti, ca pentru cu totul altceva, şi desăvîrşeau pregătirile de război, de parcă ar fi pornit împotriva altor duşmani. Situaţia a durat pînă ce Cnaeus Domitius şi C. Sossius, amîndoi membri ai partidei lui Antonius, au fost aleşi consuli. Din acel moment adversarii au dat cărţile pe faţă şi războiul a fost declarat. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Domitius[11], ca unul care trecuse prin multe şi grele încercări, nu a făcut nici o tentativă făţişă de a strica echilibrul; Sossius, în schimb, om care nu cunoscuse restriştea, chiar în prima zi a kalendelor îl lăuda în gura mare pe Antonius şi căuta să-l discrediteze pe Octavianus Caesar. Şi era gata, pe moment, să pună la vot un decret împotriva acestuia, dacă tribunul Nonius Balbus nu l-ar fi oprit. Caesar, care nu era străin de ce i se pregătea şi care nu voia să pară că închide ochii, dar nici că prin opoziţia sa provoacă scînteia unui conflict armat, nu s-a dus atunci în Senat ci a căutat să plece pentru un timp din Roma. Sub un pretext oarecare s-a îndepărtat de capitală atît pentru motivul menţionat, dar şi ca să aibă răgazul necesar de a medita asupra celor ce-i fuseseră anunţate — aşa ca să acţioneze cum trebuie, după ce va fi chibzuit îndelung.

Cînd mai tîrziu a revenit la Roma, a convocat Senatul unde, înconjurat de gărzi şi de prieteni înarmaţi cu pumnale ascunse, s-a aşezat pe scaun (*sella currulis*) între cei doi consuli[12]; aici a ţinut un lung discurs despre propria lui poziţie, în termeni moderaţi, şi a vorbit la fel de mult despre atitudinea lui Sossius şi a lui Antonius, acuzîndu-i fără să se ridice în picioare. Devreme ce absolut nimeni, inclusiv cei doi consuli, nu a îndrăznit să scoată vreo vorbă,

Caesar a poruncit ca Senatul să se întrunească din nou, la o zi fixată, pentru ca el să dea în vileag prin lectura unor documente greşelile săvîrşite de Antonius. Consulii, neîndrăznind să-l contrazică, dar nici simţindu-se în stare să păstreze tăcere — au părăsit pe ascuns oraşul şi s-au grăbit apoi să se îndrepte spre Antonius. Pe urmele lor au venit nu puţini alţi senatori. La vestea acestei dezertări Caesar declară că le-a dat deplină libertate să plece — ca să nu se zică că a fost părăsit de ei în urma unei măsuri abuzive — şi că îngăduia tuturor acelora care doreau să meargă la Antonius să părăsească ţara, fără nici o teamă de represalii[13].

3 Pe de altă parte situaţia atît de gravă creată de aceştia a fost compensată de noi dezertări, de astă dată din partea lui Antonius. Printre cei care l-au părăsit pe Antonius şi au trecut de partea lui Caesar se aflau atît Titius, cît şi Plancus[14], deşi se bucuraseră de marea preţuire a lui Antonius şi îi cunoşteau planurile ascunse. Deoarece consulii au procedat aşa cum s-a arătat şi, afară de aceasta, Caesar, chiar în absenţa lor a convocat Senatul, şedinţă în care a citit şi a vorbit tot ce-a vrut, Antonius, aflînd cele petrecute, a convocat şi el un fel de Senat, alcătuit din cîţi membri erau de faţă[15]. După nenumărate cuvîntări, pro şi contra, Antonius s-a hotărît pentru război şi a repudiat-o pe Octavia[16]. La auzul acestor decizii, cei doi, fie şi din ură pentru Cleopatra, au părăsit partida. Octavianus Caesar i-a primit cum nu se poate mai bine şi, datorită lor, a aflat toate cîte le săvîrşea şi punea la cale Antonius, dispoziţiile sale testamentare precum şi numele aceluia care le deţinea; doar Titius şi Plancus fuseseră cei care le întăriseră cu pecetea lor. Înfuriat peste măsură de aceste dezvăluiri, Caesar nu a pregetat să caute testamentul, să pună mîna pe el, să-l aducă în Senat, în cele din urmă chiar în Adunarea Poporului, unde i-a dat citire[17]. Paragrafele din care era întocmit testamentul erau în aşa fel redactate încît să nu conţină nici un fel de învinuire, în pofida profundei ilegalităţi săvîrşite de Antonius. În schimb, Antonius îl recunoştea deschis pe Caesarion drept

fiu al lui C. Iulius Caesar, iar copiilor pe care-i avusese de la egipteancă le acordă niște daruri nemaipomenite și lăsă cu limbă de moarte ca rămășițele sale pămîntești să fie înmormîntate la Alexandria, împreună cu cele ale Cleopatrei.

4 Peste măsură de supărați la auzul acestor dispoziții, senatorii s-au convins că și celelalte zvonuri puteau fi adevărate, conform cărora se zicea că în cazul unei victorii a lui Antonius orașul lor ar fi fost închinat Cleopatrei, iar sediul puterii mutat în Egipt. Stupoarea și mînia au căpătat o asemenea amploare încît toți, fără excepție, nu numai adversarii lui Antonius, ci și senatorii a căror simpatie oscila, pînă și prietenii săi cei mai devotați — au început să-l condamne cu vehemență; într-adevăr, sub efectul celor auzite, în urma lecturii testamentului, cît și din dorința de a spulbera neîncrederea lui Caesar, și aceștia țineau isonul celorlalți. Urmarea a fost că ei l-au scos pe Antonius din rîndul candidaților pentru consulat, listă pe care fusese înscris, și i-au retras orice altă atribuție guvernamentală. În mod public s-au abținut să-l declare dușman, din teamă față de partizanii săi. Motivul era necesitatea, în cazul cînd aceștia nu l-ar fi părăsit pe Antonius, să fie și ei declarați dușmani publici. În realitate, așa stăteau lucrurile.

Senatul decretă impunitate și elogii pentru acei partizani ai lui Antonius care i-ar fi abandonat partida și declară pe față război împotriva Cleopatrei[18]. Apoi, senatorii schimbară toga cu haina de doliu de parcă războiul și începuse. Mergînd la templul zeiței Bellona, săvîrșiră după datină toate riturile prevăzute înaintea izbucnirii unui conflict. Caesar însuși a săvîrșit ceremonia[19], în calitate de *fetialis*. În aparență, toate acestea erau împotriva Cleopatrei. În fapt, ele îl țințeau pe Antonius.

5 Adevărul era că regina izbutise să-l înrobească în așa măsură pe Antonius încît ajunsese să-l convingă a primi sarcina de gymnasiarh al alexandrinilor, în vreme ce ea era recunoscută de Antonius în calitate de regină și stă-

pînă[20]. Pretinse de asemenea să aibă soldați romani în garda personală și ca numele ei să fie înscris pe scuturile tuturor soldaților[21]. Pe Antonius îl însoțea în For, dădea dispoziții împreună cu el pentru pregătirea festivităților, participa la examinarea pricinilor de judecată și putea fi văzută călare, alături de generalul roman, prin diferite orașe. Alte dăți regina era purtată pe sus, într-un fel de sella currulis, iar Antonius o însoțea mergînd pe jos, împreună cu eunucii. Taberei pretoriene în care locuia îi dădea numele de *basileion** și, din cînd în cînd, se încingea cu o sabie încovoiată[22]. Antonius nu se sfia să-și schimbe haina cu un port străin de îmbrăcămintea romană și putea fi văzut, chiar și în public, cum stătea întins pe un pat încrustat cu aur, asemănător unei *sella currulis*. Peste toate era pictat sau înfățișat în opere plastice alături de Cleopatra, el, întruchipîndu-l pe Osiris sau pe Dionysos, ea, pretinzînd că este Luna sau Isis[23]. De aici se trage și zvonul că Antonius și-a pierdut mințile, vrăjit de farmecele făcute de regină. De reținut este că afară de Antonius, Cleopatra îi vrăjise și îi legase la ochi pe toți ceilalți care se aflau în preajma generalului[24] și aveau oarecare trecere, pînă la a-i face să nădăjduiască că era destinată să domnească asupra romanilor. Cînd cineva trebuia să depună un jurămînt solemn — înălța o rugă fierbinte ca regina să ajungă a împărți dreptatea în Capitoliu[25].

6 Din aceste pricini Senatul a decretat război Cleopatrei. Împotriva lui Antonius, deocamdată, nu a fost dată nici o proclamație în același sens, senatorii dîndu-și bine seama că acesta oricum avea să participe la ostilități (căci în nici un caz Antonius n-avea de gînd s-o trădeze pe Cleopatra în favoarea lui Caesar). Intenția lor era să-l învinuiască că, de bună voie, s-a raliat cu egipteanca împotriva patriei, fără ca nimeni de acasă să-i fi pricinuit cel mai mic neajuns, fie și în calitate de particular.

În amîndouă taberele adverse se recrutau de zor combatanți, de oriunde puteau fi găsiți, se strîngeau fonduri

* Tabără regală.

bănești și se adunau în grabă tot felul de materiale de război. În ansamblul lor, pregătirile se învederau cu mult mai importante față de cele dinainte vreme, căci un număr însemnat de populații participau la război de partea fiecăruia.

Lui Octavianus Caesar i se raliase Italia. El obținu sprijinul tuturor coloniilor, inclusiv a celor întemeiate de Antonius, din care unele îl urmară intimidate din cauza numărului redus de locuitori, iar altele, pentru că se bucuraseră de privilegii; printre alte măsuri, Caesar procedă la o nouă fundare a Bononiei, la care a participat în persoană, pentru ca numele său să treacă drept acela al fondatorului coloniei[26]. Italia, așadar, Gallia, Iberia, Illyria și Libya, atît cei care fuseseră romanizați de mai înainte vreme, cu excepția Cyrenaicei, cît și cei care se aflaseră sub dominația lui Bogud și Bocchus[27]; în plus, Sardinia și Sicilia, precum și celelalte insule învecinate teritoriilor continentale pe care le-am înșirat, îmbrățișară cauza lui Octavianus Caesar.

De partea lui Antonius se aflau toate neamurile din Asia cîte erau supuse de romani, cele din Tracia[28], Grecia și Macedonia, egiptenii și locuitorii din Cyrenaica, împreună cu megieșii lor și cu insularii de prin împrejurimi, toți regii și toți dinaștii, ca să zic așa, care gravitau în orbita imperiului roman aflat sub puterea lui Antonius. Unii, participau personal, alții prin intermediari.

Ambii rivali resimțeau o atît de mare dorință de a învinge încît, amîndoi, pretinseră jurăminte de credință de la cei care le erau aliați.

7 Prin urmare acestea erau forțele de care dispuneau. Antonius depuse un jurămînt în fața soldaților săi că avea să ducă un război necruțător dar, pe de altă parte, își luă angajamentul că în curs de două luni după victorie să renunțe la exercitarea puterii, pe care urma să o predea Senatului și Adunării Poporului. Cu mare greutate, după această declarație, s-a lăsat convins de cîțiva prieteni să nu-și pună planul în aplicare decît într-un interval de șase luni, pentru a avea răgazul necesar să le rînduiască

pe toate după cuviință. Antonius, cu toate că era de la sine înțeles că nici gînd n-avea să-și respecte cuvîntul, răspîndi aceste declarații ca și cum nici nu s-ar fi putut să nu iasă învingător[29]. Într-adevăr, el vedea că forțele ce-i stăteau la dispoziție erau mult superioare numericește și spera ca prin corupție să poată slăbi poziția dușmanilor săi. Începu așadar să trimită peste tot aur, în primul rînd în Italia și la Roma, cu gîndul să stîrnească răscoale și să-și apropie oamenii. Octavianus Caesar resimți atunci nevoia să-și dubleze vigilența prin întărirea gărzilor armate și să distribuie bani soldaților săi.

8 În vreme ce se desfășurau astfel de pregătiri febrile tot felul de zvonuri tulburau liniștea oamenilor, iar zeii dădură multe semne al căror înțeles era cum nu se poate mai limpede. Iată, de pildă, intrarea unei maimuțe în templul zeiței Ceres, pe cînd se aducea un sacrificiu, și panica pe care a stîrnit-o în interiorul templului; o bufniță se așeză din zbor mai întîi pe templul Concordiei pentru ca apoi, de aici, să treacă pe toate celelalte temple, cele mai sacre, ca să zic așa; în cele din urmă, izgonită de peste tot, pasărea se instală pe lăcașul Geniului Poporului, de unde n-a putut fi nici prinsă, nici alungată, decît seara tîrziu. La circ, targa lui Iupiter[30] s-a frînt cu prilejul jocurilor romane, iar o torță aprinsă brăzdă cerul Greciei deasupra mării timp de mai multe zile. Nenumărate accidente au survenit în urma unei furtuni devastatoare care a făcut să se prăbușească atît un trofeu ridicat pe Aventin, cît și o statuie a Victoriei, înălțată pe scena unui teatru. De asemenea, podul de lemn s-a prăbușit în întregime[31]. Afară de aceste necazuri, multe alte bunuri au fost mistuite de foc. Etna avu o erupție puternică și provocă mari pagube orașelor și cîmpiilor învecinate.

Romanii, văzînd și auzind cîte se întîmplau, și-au amintit, privitor la timpurile ce le trăiau, de prezicerea legată de apariția unui șarpe înaripat. În Etruria, într-adevăr, cu puțin timp mai înainte, un dragon bicefal, lung de 85 de coți, s-a arătat pe neașteptate și, după ce-a săvîrșit mult rău, a fost lovit de trăsnet.

Desigur, aceste prevestiri aveau un şart pentru toată lumea. Părţile învrăjbite erau deopotrivă, şi unii, şi alţii, romani; în cele ce aveau să se întîmple mulţi urmau să cadă de ambele părţi iar toţi supravieţuitorii să ajungă în puterea învingătorului. Cît despre Antonius, căderea lui a fost prezisă chiar de copiii din Roma[32]. Împărţiţi în două tabere, fără ca nimeni să-i înveţe, şi-au zis, unii antonieni, iar alţii caesarieni. În încăierările lor care au durat două zile, în cele din urmă învinşi au fost cei care-şi luaseră numele de antonieni. Pînă şi pierirea lui Antonius a fost anunţată de o statuie ridicată în cinstea lui pe muntele Albanus, lîngă o altă statuie, a lui Iupiter. Deşi făurită din piatră, statuia a vărsat mult sînge.

9 Toţi stăteau cu sufletul la gură în aşteptarea evenimentelor dar, pînă la sfîrşitul acelui an[33], nu se mai petrecu nimic. Caesar rămase pe loc în Italia, reţinut şi de faptul că aflase despre banii trimişi de Antonius; de aceea nu s-a hotărît să-l atace înainte de sosirea iernii. Antonius, dimpotrivă, porni în iureş, de parcă ar fi avut intenţia să poarte război pe pămîntul Italiei împotriva unor oameni neavizaţi; totuşi, cînd ajunse în insula Corcyra şi află că vasele de război care fuseseră trimise să-l supravegheze se aflau ancorate la poalele munţilor Ceraunieni[34] — bănui că însuşi Caesar îl întîmpinase, însoţit de toată flota. Aşa încît, în loc să meargă mai departe, făcu cale-ntoarsă pe mare spre Peloponeş (toamna se şi făcea simţită) şi îşi stabili tabăra de iarnă la Patrai. Trupele le trimise în toate părţile, cu scopul de a păzi ţinutul, dar şi pentru a-şi procura mai lesnicios mijloacele de trai.

Între timp se găsiră anumiţi senatori cît şi cetăţeni de rînd care să-i părăsească de bună voie, fie pe unul, fie pe celălalt dintre cei doi adversari, pentru a trece în tabăra adversă. Caesar puse mîna pe o iscoadă, pe Lucius Messius, şi — cu toate că acesta se numărase printre prizonierii făcuţi odinioară la Perusia — îi dădu drumul după ce îi arată toată armata ce-o avea. De asemenea lui Antonius îi trimise o misivă prin care-i lăsa latitudinea să aleagă una din următoarele două soluţii: sau să se îndepărteze de

ţărmul mării cale cît un călăreţ poate parcurge într-o zi, şi să-i dea lui posibilitatea de a înainta nestînjenit, cu condiţia ca întîlnirea decisivă să aibă loc în decurs de cinci zile; a doua propunere era ca Antonius însuşi să revină pe teritoriul Italiei, în aceleaşi condiţii. Desigur, Caesar nu-şi închipuia că astfel de propuneri puteau avea sorţi de izbîndă (Antonius chiar şi făcu mare haz de ideile lui Caesar şi declară: «Dar cine oare ne va judeca dacă se va săvîrşi vreo faptă în afara celor stabilite?»). Intenţia lui se mărginea la a insufla curaj propriilor lui soldaţi şi în a băga groaza în adversari[35].

10 Consuli designaţi pentru anul următor erau Octavianus Caesar şi Antonius, deoarece ei fuseseră desemnaţi pentru această funcţie atunci cînd se hotărîseră toate magistraturile pe o durată de opt ani[36]. Şi iată că acesta era ultimul an din perioada prevăzută. Dar Antonius, cum am menţionat, fusese destituit din funcţie; aşa că, în locul lui, coleg de consulat al lui Caesar deveni Valerius Messala[37], cel care odinioară fusese proscris de tribunii plebei.

Odată cu aceste evenimente, un om oarecare, neîntreg la minte, sări în mijlocul unei festivităţi care se desfăşura în arena teatrului şi, după ce smulse coroana primului Caesar[38], se împodobi cu ea, punîndu-şi-o pe cap. Drept care a fost sfîşiat în bucăţi de cei din jur. Un lup, năvălind în templul Fortunei, a fost prins şi omorît cu cuţitele. Un cîine prinse şi ucise un alt cîine în plin circ, lîngă grajdul cailor, şi apoi îl mîncă. Iar focul, printre alte edificii, nu puţine la număr, distruse o mare parte din circ, templu zeiţei Ceres şi un alt templu adiacent, al Speranţei. După cît se pare, incendiul a fost opera libertilor, deoarece, toţi cei care aparţineau acestei stări, se aflau în Italia şi posedau o proprietate de 50 000 de denari sau mai mult — fuseseră impuşi să plătească un impozit echivalent cu a opta parte din această sumă. De aici mare zarvă, crime, incendii, care se ţineau lanţ, provocate de liberţi. Şi aceştia nu s-au potolit pînă ce n-au fost cumineţiţi prin forţa armelor.

După aceste întîmplări, şi oamenii liberi care aveau proprietăţi de pămînt în Italia, înfricoşaţi, s-au liniştit, fără să mai protesteze cînd şi lor li s-a impus să verse în vistieria statului a patra parte din venitul lor anual — deşi aveau intenţia să înceapă mişcări protestatare. Fără a mai îndrăzni să se revolte, ei suportară povara birului abţinîndu-se să ia arbele, deşi erau adînc nemulţumiţi. Din pricina acestei situaţii, părerea unanimă a fost că liberţii au pus focul, cu gînd criminal; catastrofa a fost totuşi trecută în rîndul marilor semne miraculoase, ţinîndu-se seama de numărul ridicat al edificiilor mistuite de flăcări.

32 I.e.n. (iarna)

11 Cu toată apariţia unor astfel de semne — Octavianus Caesar şi Antonius nu s-au speriat şi nici nu şi-au strămutat gîndul de la luptă. Folosind anotimpul rece în scopul de a face recunoaşteri, n-au încetat o clipă să se hărţuiască reciproc (căci Caesar părăsise pe mare Brundisium şi se îndreptase spre apele insulei Corcyra, cu scopul să-i ia prin surprindere pe oamenii lui Antonius, care ancoraseră în faţa promontoriului Actium. Surprins însă de un vînt neprielnic, care-i provoacă pierderi, se văzu silit să se retragă. Odată cu sosirea primăverii, Antonius nu dădea nicidecum semne că ar dori să înceapă vreo mişcare (adevărul era că marinarii suiţi pe triremele sale, adunătură de oameni din tot felul de naţii, iernaseră departe de el şi nu aveau nici un antrenament, iar bolile şi dezertările le diminuaseră mult numărul); Agrippa, pe de altă parte, care cucerise Methone după un atac fulgerător, unde l-a ucis pe Bogua[39]*, persista în căutarea de locuri propice pentru ancorarea corăbiilor de transport şi pentru debarcarea de trupe pe tot întinsul coastelor maritime ale Greciei — lucru care-l îngrijora foarte pe Antonius. Caesar, la rîndul său, prinzînd curaj în această conjunctură favorabilă lui, dornic să beneficieze cît mai iute de elanul unei armate strălucit antrenate şi să angajeze bătălia, de preferinţă pe

* Lecţiunea Boissevain. Despre înfăţişarea acestui nume la Dio Cassius şi la alţi istorici de limbă greacă, ef. Boissevain, p. 25 şi p. 332.

coastele Greciei, în apropierea teritoriilor stăpînite de Antonius, în loc de pămîntul Italiei, nu departe de Roma — chemă laolaltă pe toţi militarii care puteau să-i fie de vreun folos, precum şi pe aceia dintre senatori şi cavaleri care se bucurau de prestigiu. Întrunirea urma să aibă loc la Brundisium. De la militari aveau să ceară cooperarea, de la ceilalţi să nu provoace acţiuni subversive, în lipsă de supraveghere. Principalul însă era să dovedească oamenilor că cea mai numeroasă şi mai aleasă parte a cetăţenilor romani se află într-un deplin consens cu el. În continuare, după ce dădu dispoziţii tuturor să-şi ia cu ei un anumit număr de sclavi şi hrana necesară — cu excepţia militarilor — trecu marea Ionică însoţit de toată această gloată.

12 Pe aceştia nu-i duse nici în Peloponez, nici împotriva lui Antonius ci la Actium, unde se găsea adăpostit grosul flotei lui Antonius. Intenţia lui era să vadă dacă nu cumva putea s-o atragă de partea lui, mai cu voie, mai cu forţa. Din această cauză îşi debarcă infanteria la poalele munţilor Ceraunieni şi, cucerind în persoană, cu corăbiile ce le comanda insula Corcyra de unde fugise garnizoana, se instală în Golful Dulce, astfel numit deoarece apele-i sînt îndulcite de fluviul care se varsă aici; în acest loc îşi stabili baza maritimă şi de aici porni cu flota spre promontoriul Actium. Cum nimeni nu-l întîmpina şi nici nu apărea pentru convorbiri, cu toate că el propunea mereu una din două, fie o consfătuire, fie o bătălie (Antonius nu avea încredere într-o întrevedere, iar perspectiva unei bătălii îl neliniştea) — puse stăpînire pe acel ţinut în care astăzi se găseşte Nicopolis[40]. Îşi instală aici tabăra de război pe o înălţime de unde se deschide o largă perspectivă asupra întregului ţinut — şi anume spre întinderea mării din exterior, spre Paxos, cît şi asupra golfului Ambraciei, incluzînd partea de mijloc care adăposteşte porturile orientate spre Nicopolis. Caesar îşi întări poziţia şi ridică ziduri care porneau de la fortificaţie şi se întindeau pînă spre un port din afară, Comaros. Apoi începu să supravegheze şi să ţină sub asediu Actium, şi pe mare şi pe uscat. Am mai auzit,

în legătură cu acest asediu, că Caesar ar fi transportat peste incinta de apărare trireme aduse din marea exterioară. Amplasarea lor în golf s-a făcut cu ajutorul unor piei de animale, neargăsite și îmbibate cu ulei, care au slujit drept mijloc de plutire și tracțiune.

N-am însă absolut nici o știre referitoare la acțiunea acestor nave în golful cu pricina așa că nu pot acorda credit unei asemenea povești; adevărul este că nu era lucru de glumă să faci să treacă printr-un loc atît de strîmt și de accidentat trireme transportate pe piei de animale. Cu toate acestea așa se spune că s-au petrecut lucrurile.

Actium găzduiește un templu al lui Apollo și se află așezat în fața gurii acelei limbi de pămînt care închide golful Ambraciei, drept în fața porturilor din vecinătatea localității Nicopolis. Limba de pămînt, de o lățime egală, se prelungește mult în lungul strîmtorii și, atît acest promontoriu cît și toate împrejurimile sînt deosebit de favorabile pentru ancorat corăbiile și pentru adăpostirea lor[41].

Soldații lui Antonius apucaseră să ocupe aceste poziții și înălțaseră turnuri de apărare de amîndouă părțile gurii de acces. Mijlocul strîmtorii era întesat de corăbiile lor așa că puteau în deplină siguranță să iasă și să se reîntoarcă în golf. Grosul trupelor își instalase taberele în acea parte a promontoriului unde se află templul, într-un ținut lipsit de accidente de teren, întins, deosebit de propice pentru desfășurarea unei bătălii sau pentru așezarea unui lagăr de luptă. De aici însă s-a tras în mare măsură molima care a bîntuit în lunile de iarnă și cu o adevărată furie în timpul verii.

13 Antonius, așadar, de îndată ce a fost încunoștințat de sosirea lui Caesar, fără să mai stea mult pe gînduri s-a grăbit să ajungă la Actium împreună cu suita sa[42]. Drumul l-a făcut nu mult mai tîrziu decît Caesar, totuși nu s-a hotărît de îndată să dea piept cu adversarul său, cu toate că acesta își așeza mereu legiunile în poziție de luptă în fața taberei de război a lui Antonius. De asemenea, Caesar ataca deseori cu navele sale pe antonieni, punînd mîna pe convoaiele lor de transport, cu scopul să provoace

începerea marii bătălii numai cu trupele atunci de față, înainte ca forțele credincioase lui Antonius să se strîngă toate la un loc. Iată motivul principal pentru care acesta nu voia să rişte pe o singură mizâ, ci, timp de multe zile, s-a mulțumit cu încercări și mici încăierări, pînă ce legiunile sale au fost reunite.

Avînd în vedere situația creată și faptul că Octavianus Caesar nici el nu se arăta dispus să înceapă imediat lupta — Antonius traversă promontoriul și își așeză tabăra nu departe de cea a lui Caesar. Apoi își trimise cavaleria să ocupe malurile golfului de jur împrejur, ca să-l asedieze pe Caesar din ambele părți. Acesta din urmă stătea liniștit și nu înțelegea să se mai expună cu bună știință la nici un fel de pericol. El trimise în Grecia și în Macedonia oameni de încredere, ca Antonius să fie atras într-acolo. Planul se desfășura întocmai cînd Agrippa, apărînd dintr-odată în apele insulei Leucade o cuceri împreună cu efectivele navale care se găseau acolo, cuceri Patrai după ce în prealabil îl învinsese într-o bătălie navală pe Quintus Nasidius[43]. Mai tîrziu ceva ocupă și portul Corintului.

După toate întîmplările acestea, Marcus Titius și Statilius Taurus[44] au învins cavaleria lui Antonius într-o incursiune făcută pe neașteptate și au izbutit să-l atragă de partea lor pe regele Paflagoniei, Philadelphos. Tot în același timp și Cn. Domitius, din ură față de Cleopatra părăsi partida lui Antonius[45] (deși prezența lui n-a mai fost de nici un folos lui Octavianus Caesar, căci îmbolnăvindu-se, a murit curînd; totuși, hotărîrea lui de a pleca avea semnificația recunoașterii unei cauze pierdute și a fost urmată de multe alte defecțiuni de același fel). Consecința a fost că Antonius începu să-și piardă siguranța de sine, să bănuiască pe toată lumea și să ordone cîteva execuții. Printre victimele sale s-a aflat și Iamblichos, un dinast arab, pe care l-a torturat, precum și senatorul Quintus Postumius, lăsat pe mîna unora cu ordin să-l sfîșie. În cele din urmă, de teamă ca nu cumva Quintus Dellius[46] și Amyntas, Galatul[47], să prefere partida lui Caesar (aceștia fuseseră trimiși în Macedonia și în Tracia[48] ca să re-

cruteze mercenari), plecă în întîmpinarea lor sub pretext să-i ajute în caz că ar fi fost atacaţi de inamic.

14 Tot cam în acest timp se dădu o bătălie navală. Sossius, în vreme ce Lucius Tarrius*[49] se afla cu corăbiile ancorate într-o radă, în speranţa că va realiza o ispravă strașnică dacă-l va ataca pe Tarrius înainte de sosirea lui Agrippa (căci Agrippa deţinea comanda supremă peste întreaga flotă), porni la atac în largul mării odată cu ivirea zorilor. La adăpostul unei ceţi pînă în pămînt, care-l împiedica pe Tarrius să observe numărul corăbiilor duşmane şi să se îndepărteze, izbuti pe moment, chiar de la primul atac, să-l facă să fugă. În urmărirea ce avu loc nu izbuti totuşi să-l ajungă, căci Agrippa, ieşind din întîmplare în calea lui Tarrius, Sossius, nu numai că nu repurtă nici o victorie, ci, dimpotrivă, îşi pierdu viaţa împreună cu Tarcondimontos[50] şi cu mulţi alţii.

Antonius, din această cauză, cît şi datorită faptului că el însuşi, întors de pe unde fusese, s-a văzut învins într-o luptă de cavalerie cu posturile avansate ale lui Caesar — s-a hotărît să nu-şi mai menţină tabăra de război. Părăsind în toiul nopţii împrejurimile din faţa taberei adverse, se retrase de cealaltă parte a promontoriului, unde se aflau cantonate majoritatea trupelor ce le avea şi, deoarece începuse să ducă lipsă în aprovizionare — convoaiele cu grîne fiind oprite — a convocat un sfat pentru a decide dacă e mai bine să se expună primejdiei, rămînînd pe loc sau să amîne bătălia, mutîndu-se în altă parte.

15 După tot felul de discuţii, părerea Cleopatrei avu cîştig de cauză. Sfatul ei era ca în locurile cele mai prielnice ale ţinutului să fie aşezate garnizoane, iar oamenii, cîţi ar fi rămas, să-i însoţească pe ea şi pe Antonius în Egipt, plecînd pe mare[51]. Ea susţinu acest punct de vedere fiindcă era adînc îngrijorată în urma unor semne rele. Rîndunele îşi făcuseră cuibul în jurul cortului ei şi în corabia pre-

* Lecţiunea Boissevain după *Vulgata*. Alte manuscrise, Tarquinius; Voss: Arruntius, după Plutarh *Antonius*, XLVI.

toriană pe care se afla; dintr-o bucată de ceară a curs lapte şi sînge; statuile ridicate în cinstea lor de atenieni pe Acropole, sub forma unor statui de zei, fuseseră prăvălite de pe soclu, în teatru, de căderea trăsnetului. Din pricina acestor prevestiri, la care se adăuga descurajarea armatei, bîntuită de boli[52], Cleopatra era plină de temeri şi starea aceasta de spirit i-o transmise şi lui Antonius. Totuşi, cei doi nu voiau să plece pe mare pe ascuns, dar nici dînd de veste tuturor, ca nişte fugari. Dorinţa lor era să nu stîrnească panică în rîndul aliaţilor. Pregătiţi parcă pentru a susţine o luptă navală, se arătau gata să-şi forţeze trecerea, în cazul unor încercări de a fi opriţi. Prima măsură luată a fost aceea de a alege cele mai bune bastimente, deoarece numărul marinarilor scăzuse simţitor ca urmare a molimei şi prin dezertări. Restul corăbiilor fură incendiate[53]. Apoi, în cursul nopţii au transportat pe furiş pe vasele cruţate de foc toate valorile ce le aveau. Cînd operaţia s-a terminat, Antonius şi-a întrunit soldaţii şi le-a vorbit astfel:

16 „Soldaţi[54], toate cîte era necesar, din partea mea, să le procur pentru această campanie, toate au fost asigurate prin pregătirile ce le-am făcut. Aici de faţă se află la un loc o armată numeroasă, a fost adunată floarea trupelor furnizate de popoarele supuse şi aliate; tot aici avem şi oameni în stare să susţină orice gen de luptă luat în consideraţie în strategia noastră; cît despre voi, sînteţi în aşa măsură călîţi în lupte, încît fiecare unitate militară în parte se dovedeşte singură în stare de a îngrozi inamicul. Vedeţi şi voi ce forţă navală avem, ce fel de legionari, călăreţi, prăştieri, lăncieri, arcaşi pedeştri şi arcaşi călări; multe din aceste corpuri de elită lipsesc cu totul din rîndul adversarilor noştri, iar cele pe care le au încorporate se prezintă inferioare ca număr şi mult mai slab pregătite. Nici resursele lor băneşti nu-s îndestulătoare. Atîta cît au la dispoziţie provine din impozitele stoarse de la populaţie şi nici nu va ajunge pentru multă vreme. Contribuabilii siliţi să verse dările au devenit prin aceasta mai favorabili cauzei noastre decît cauzei celor care-i storc de bani. Urmarea este că faţă de ei domneşte o stare de spirit puţin bine-

voitoare, la care se adaugă şi o revoltă făţişă. Resursele noastre în schimb, provenite din surplusuri, nici n-au supărat pe nimeni şi ne vor fi de folos nouă, tuturor.

17 Faţă de aceste nemărginite şi importante condiţii, am ezitat dacă mai am sau nu de spus ceva despre mine, care să prezinte vreun interes. De vreme ce însă există un lucru de cel mai mare preţ în ochii tuturor oamenilor cînd este vorba despre forţa necesară într-un război — mă refer la prezenţa binevenită a unui general de valoare în fruntea unor trupe dispuse să lupte vitejeşte — socot că este de datoria mea să spun şi despre mine cîteva cuvinte, strict necesare pentru a vă face să înţelegeţi mai bine cum stau lucrurile. Singuri, ei bine, sînteţi pe deplin capabili, în conjunctura în care vă găsiţi să învingeţi şi fără un bun comandant. Eu, la rîndul meu, sînt şi eu în stare, singur, chiar cu soldaţi lipsiţi de bravură, să fac faţă situaţiei. Sînt la o vîrstă cînd majoritatea oamenilor au atins deplina maturitate a trupului şi a judecăţii[55], cînd individul se află la adăpost de impulsurile tinereţii, dar şi de epuizarea bătrîneţii, la vîrsta mijlocie care ţine şi de tinereţe şi de bătrîneţe, cînd te simţi în deplinătatea forţelor. Mai mult decît atît, sînt tributar atît unor calităţi înnăscute cît şi unor deprinderi însuşite prin educaţie, care m-au făcut să recunosc tot ceea ce este de folos şi să fiu capabil de a mă exprima cu uşurinţă. În ce priveşte experienţa, care-i face pînă şi pe cei săraci cu duhul şi pe cei lipsiţi de învăţătură să pară a fi demni de oarecare preţuire, eu am dobîndit-o datorită celor mai felurite sarcini politice şi militare; încă din cea mai fragedă vîrstă şi pînă în zilele ce le trăim nicicînd n-am pregetat să accept o sarcină. Adesea am servit sub comanda altora, adesea am comandat eu însumi. Din aceste experienţe de viaţă am învăţat în ce măsură şi cum trebuie să comand, pînă unde şi în ce fel trebuie să aduc la îndeplinire ordinele. Am resimţit teama, am resimţit avîntul nebunesc; şi aşa am ajuns nici să nu mă mai tem din senin, dar nici să mă angajez în acţiuni primejdioase. Am cunoscut succesul şi înfrîngerea. Din toate acestea am

învăţat să nu mă las abătut de nimic ce s-ar întîmpla, nici să devin disprețuitor[56].

18 Mă adresez unor oameni care pot să mă înţeleagă atunci cînd vă iau drept martori a celor ce ascultaţi. N-am nici un motiv să mă mîndresc în pene (acordul vostru îmi este prea de ajuns pentru bunul meu renume). O fac numai în scopul ca din cele ce înfăţişez să reiasă cu cît îi întrecem în pregătire pe adversarii noştri. Mai slabi decît noi numeric, şi ca forţe în oameni, şi ca resurse băneşti, şi ca pregătire în toate compartimentele — punctul lor cel mai vulnerabil îl reprezintă însăşi vîrsta şi lipsa de experienţă a celui ce-i comandă. Despre acest lucru nu simt însă nevoia să intru în amănunte, să vorbesc despre fiecare aspect al chestiunii. Mă voi mărgini să amintesc esenţialul, pe care dealtfel îl cunoaşteţi, şi anume că Caesar este un om cu o sănătate şubredă şi că nicicînd n-a repurtat o victorie răsunătoare în luptă, nici pe uscat, nici pe mare. Chiar în bătălia de la Philippi, în una şi aceeaşi luptă ca să dau un singur exemplu, eu am fost învingătorul, iar el a fost învins[57]. La o atare distanţă ne aflăm unul de altul. În cele mai multe împrejurări victoriile aparţin celor mai bine pregătiţi. Dacă şi adversarii noştri posedă o forţă oarecare, ea trebuie luată în considerare numai în legătură cu legiunile care se află pe continent. Cît priveşte corăbiile, nu întrevăd nici o posibilitate de înfruntare cu flota noastră. Observaţi doar şi voi înşivă mărimea şi soliditatea corăbiilor noastre. Chiar dacă am presupune că inamicul ne-ar opune un număr egal de corăbii, ale noastre n-au cum să fie avariate nici de atacurile date frontal, nici de cele din flanc. Grosimea bîrnelor din care sînt construite, înălţimea însăşi a corăbiilor — chiar dacă nimeni nu s-ar găsi de pază la bord — singure ar rezista atacurilor. Cum, atunci, izbuti-va cineva să ajungă la o luptă corp la corp cu atîţia arcaşi şi prăştieri îmbarcaţi pe corăbii, care, pe deasupra, vor putea ţinti inamicul, din înălţimea turnurilor? presupunînd că un adversar s-ar apropia, cum să nu fie scufundat de însăşi bătaia ramelor? cum să nu fie cople-

şit de ploaia de lovituri ce vine de pe punţile şi turnurile corăbiilor noastre?[58].

19 Faptul că Agrippa a repurtat o victorie navală în apele Siciliei[59] să nu vă facă să credeţi că el posedă şi virtute militară. Lupta s-a dat atunci nu împotriva lui Sextus Pompeius, ci a sclavilor săi[60], nu împotriva unei flote pregătite întocmai ca a noastră, ci cu efective navale mult diferite. Dacă s-ar găsi cineva care să preţuiască excesiv acea victorie a caesarienilor — drept ar fi să pună în cumpănă şi înfrîngerea lui Caesar însuşi, mă refer la bătălia în care a fost învins de Sextus[61]. Şi astfel va ajunge la concluzia că raportul de forţe nu este nici măcar de la egal la egal, ci că noi sîntem cu mult mai numeroşi şi mai puternici decît ei, în toate privinţele. În general vorbind, ce loc important ocupă Sicilia în configuraţia imperiului* nostru, sau ce însemnătate avea armata lui Sextus în contextul pregătirii noastre militare, ca să îndreptăţească temeri faţă de forţele armate ale lui Caesar, care au rămas aceleaşi, nici mai numeroase, nici perfecţionate? Sînt oare justificate astfel de sentimente, ţinînd seama de succesele lor, faţă de încrederea deplină în puterea noastră, dacă ne gîndim la modul cum au fost ei bătuţi?

Pornind de la aceste considerente, eu n-am vrut să ne expunem primejdiei într-o bătălie pe uscat, adică pe un teren unde totuşi se pare că inamicul are oarecare forţă, tocmai pentru ca nimeni dintre voi, în cazul unei înfrîngeri parţiale în cursul acestui angajament, să nu se simtă descurajat. Dimpotrivă, mă gîndesc să-l înfrunt pe adversar într-o bătălie navală. Pe mare, superioritatea noastră este vădită şi numărul de vase ce-l posedăm îl întrece pe al lor. Odată învingători într-o bătălie navală, putem să ne batem joc de infanteria lor[62]. Ştiţi doar foarte bine că pentru fiecare din noi miza cea mare a cîştigării războiului de aici vine, de la înfruntarea flotelor. Dacă vom izbuti să-i doborîm pe mare nu mai avem nimic de temut din partea restului armatei; prinşi de jur împrejur, întocmai ca într-o

* În sensul stăpînirii politice.

insulă, deoarece noi îi vom înconjura ca într-un cerc prin trupele noastre, foametea, dacă nu altceva, va fi deajuns ca să punem mîna pe ei.

20 Faptul că nu vom lupta pentru nimica toată şi nici pentru ceva lipsit de importanţă, că, dimpotrivă, sînt în joc avantaje imense, dacă ne vom dovedi inimoşi, şi că putem s-o păţim rău de tot, dacă ne vom lăsa pe tînjală — socot de prisos să mai amintesc.

Ce s-ar alege de noi dacă inamicii ar învinge, ei care au ucis, ca să zic aşa, pe toţi partizanii de oarecare însemnătate ai lui Sextus[63] şi au dat pierzaniei pe mulţi alţii care, alături de Lepidus, le-au slujit interesele? De ce oare spun acestea cînd pe însuşi Lepidus, care n-a greşit cu nimic — ba pe lîngă toate a şi luptat alături de ei, l-au înlăturat de la orice comandă şi îl tratează ca pe un prizonier oarecare, ţinut sub pază[64]? Pe toţi liberţii cîţi se află în Italia şi, afară de aceştia, pe toţi posesorii de pămînt, i-au supus la asemenea biruri încît, pe unii dintre ei i-au silit să pună mîna pe arme. Urmarea a fost că numeroşi proprietari şi-au pierdut viaţa[65]. Dar este oare cu puţină să ne cruţe pe noi, ei, care n-au cruţat nici pe aliaţii lor? Sta-vor ei deoparte de bunurile noastre, ei care au pretins biruri de la cei mai apropiaţi lor? Vor avea oare milă de cineva odată învingători cînd au avut o asemenea comportare înainte chiar de a fi dobîndit puterea? Şi, ca să nu-mi mai pierd vremea trecînd în revistă toate cîte au cutezat să facă altora, pentru a mă rezuma la cele ce-au îndrăznit împotriva noastră — cine nu ştie că eu, desemnat a fi părtaş la conducere şi coleg al lui Octavianus Caesar, eu, care am preluat în chip egal cu el răspunderea conducerii de stat obţinînd aceleaşi cinstiri şi aceleaşi sarcini administrative, pe care le-am îndeplinit vreme atît de îndelungată, am fost înlăturat de la toate acestea — în măsura în care lucrul a depins de Caesar — şi, din comandant am ajuns un simplu cetăţean, ba încă un cetăţean dezonorat, în loc de un consul?[66]. Dar cele întîmplate nu vin din partea Adunării Poporului şi nici din partea Senatului (cum oare s-ar fi putut petrece aşa ceva cînd cei doi consuli, însoţiţi şi de

alţii, pentru a nu fi siliţi să participe la un astfel de vot, au părăsit făţiş Roma?)[67]; autorul lor este Octavianus Caesar însuşi şi cei care-l înconjură. Aceştia nu-şi dau seama că i-au înlesnit prilejul să-şi exercite puterile de monarh asupra lor în primul rînd. Octavianus, care a îndrăznit să pună mîna pe dispoziţiile mele testamentare, să le deschidă şi să le citească în public, eu fiind încă în viaţă, avînd la dispoziţie o armată numeroasă, învingător al regelui Armeniei — cum vă puteţi închipui că se va arăta milostiv faţă de voi sau de oricine altul? Unul ca el, care s-a purtat astfel cu mine, prietenul, conmeseanul, ruda lui[68], cum de s-ar putea arăta omenos faţă de alţii, pentru care nu simte nici o afecţiune?

21 Dacă-ar fi să ne călăuzim după decretele pe care le-a dat, ameninţarea lui făţişă pe voi vă atinge (căci pe cei mai mulţi dintre voi i-a declarat deschis duşmani); în ce mă priveşte, n-a anunţat oficial nimic asemănător, deşi se războieşte cu mine şi nu osteneşte să se poarte în aşa fel de parcă aş fi gata învins, mai mult chiar, ucis. Aşa stînd lucrurile, dacă mie mi-a făcut una ca asta, pe care în chip perfid nici acum nu mă recunoaşte ca duşman, nu va avea nici un scrupul de conştiinţă faţă de voi, cu care mărturiseşte fără ocol că se află în stare de război.

Atunci, de ce oare doreşte să ridice armele, fără osebire împotriva noastră a tuturor, în vreme ce în decretul ce l-a dat declară că poartă război împotriva unora şi nu împotriva altora? Pe Zeus, acest lucru nu-l face pentru a stabili o diferenţă între noi, nici pentru a ne trata, în caz de victorie, pe unii într-un fel şi pe alţii în altul, ci numai din plăcerea de a vîrî discordie între noi şi de a ne face astfel mai slabi decît sîntem. Doar nu este în neştiinţă de cauză. Buna noastră înţelegere, perfecta coordonare a mişcărilor noastre înseamnă că el nu va putea nicidecum şi nicicînd să-şi dovedească superioritatea. În clipa cînd vom fi dezbinaţi — cînd unii vor trage într-o parte şi alţii în alta, victoria lui va fi asigurată. Iată deci cum se explică felul în care se poartă faţă de noi.

22 Aşadar, după cum eu şi romanii care-mi susţin cauza, deşi decretele senatoriale ne asigură o anumită impunitate, prevedem primejdia şi pătrundem sensul cursei ce ni se întinde, fără a vă lăsa la voia întîmplării şi fără a fi mînaţi de vreun interes particular, tot aşa şi voi, cei pe care Caesar nu neagă că vă consideră drept duşmani, mai mult chiar, drept cei mai mari duşmani, trebuie, judecînd toate acestea şi considerînd comune primejdiile ce le înfruntăm şi speranţele ce ne animă, să puneţi umărul şi să ne sprijiniţi din toate puterile, să arătaţi alături de noi întreaga măsură a curajului vostru, însufleţiţi, cum spuneam, de gîndul celor două posibilităţi: ce vom avea de suferit, în cazul unei înfrîngeri şi ce vom dobîndi, în urma unei victorii.

Neîndoielnic, faptul de a nu suferi nici un fel de brutalităţi şi umilinţe, dacă scăpăm de înfrîngere, este deosebit de important. Dar cel mai însemnat lucru este acela de a face tot ce-ţi poftеşte inima, ştiindu-te învingător.

Ar fi deosebit de ruşinos ca noi să alegem partea rea în locul avantajelor, cînd sîntem atît de numeroşi şi atît de capabili, cînd avem arme, bani, corăbii, cai şi — cînd ne stă la îndemînă să redăm libertatea pînă şi duşmanilor noştri — să preferăm a fi sclavi, laolaltă cu ei. Într-adevăr, aceasta este prăpastia care ne separă pe Caesar şi pe mine. El năzuieşte să vă ţină sub jugul monarhiei în vreme ce eu vreau să-i eliberez pînă şi pe cei ce ţin cu el, aşa cum dealtfel am mărturisit şi mi-am întărit spusele prin jurăminte[69]. Prin urmare, soldaţi, însufleţiţi la gîndul că vom lupta deopotrivă pentru interesul ambelor părţi, că vom dobîndi bunuri ce vor fi comune tuturor, să ne străduim în momentul de faţă să învingem, ca astfel să ne asigurăm de-a pururi fericirea".

23 După ce rosti cam astfel de îndemnuri, Antonius porunci ca toţi fruntaşii dintre partizanii săi să se urce pe corăbii, de teamă ca nu cumva, lăsaţi fără supraveghere, să încerce o mişcare împotriva lui, aşa cum făcuseră Dellius şi alţi cîţiva trădători. Pe corăbii îmbarcă de asemenea numeroşi arcaşi, prăştieri şi legionari; deoarece una din principalele cauze ale înfrîngerii lui Sextus fusese mărimea

bastimentelor lui Octavianus Caesar şi mulţimea soldaţilor îmbarcaţi pe ele[70], Antonius îşi construise vasele de război mult mai înalte decît cele ale inamicilor (pusese să se construiască puţine trireme, cîteva corăbii cu patru şi cu zece rînduri de rame, iar toate celelalte vase erau de mărime medie). Pe punţile corăbiilor ridică turnuri înalte şi le echipă cu mulţi oameni, ca să aibă putinţa să lupte întocmai ca de pe metereze.

Caesar observa atent pregătirile lor şi lua măsuri corespunzătoare. Aflînd însă amănunte despre intenţiile inamicului atît de la alţii cît şi de la Dellius, îşi adună şi el armata şi vorbi astfel:

24 „Soldaţi, deoarece constat şi din cele ce-am învăţat prin tradiţie, şi din cele ce-am învăţat din propria mea experienţă, anume că respectul dreptăţii şi atitudinea pioasă asigură cele mai numeroase şi mai însemnate izbînzi în timp de război — mai mult chiar, în toate întreprinderile umane — acelora care îşi diriguiesc gîndirea şi acţiunea în conformitate cu acest punct de vedere, ei bine, de aceea m-am văzut şi eu pus în faţa unor probleme grave, pe care vă invit să le luaţi şi voi în considerare.

Deşi, fără doar şi poate, posedăm o forţă impresionantă ca număr şi pregătire, de la care oricine are dreptul să aştepte victoria[71], chiar dacă ar socoti cauza noastră mai puţin justă decît este — nu-i mai puţin adevărat că deplina mea încredere mi-am pus-o mai puţin în această forţă decît în motivarea cauzelor care au dus la izbucnirea acestui război. Mă refer la faptul că romani fiind, stăpînitori ai celei mai întinse şi mai înfloritoare părţi a lumii populate, ne vedem dispreţuiţi şi călcaţi în picioare de o egipteancă, lucru nedemn de strămoşii noştri, de cei care i-au nimicit pe Pyrrhus, pe Filip, pe Perseu, pe Antiochos, de cei care i-au zdrobit pe numanţi şi pe cartaginezi, care i-au tăiat în bucăţi pe cimbri şi pe ambroni; lucru nedemn şi pentru noi, care i-am supus pe Galli[72] şi am înfrînt cerbicia pannonilor[73], care am înaintat pînă la Istru, am trecut Rinul şi am străbătut marea care ne separă de brittani. Cum să nu resimtă o sfîşietoare durere toţi aceştia,

înfăptuitori a celor ce-am enumerat, dacă ar afla că noi am ajuns de rîsul unei femei ordinare? Iar noi, cum de-am putea ocoli ruşinea, dacă — după ce ne-am arătat tuturor superiori în vitejie, am suporta cu inima senină batjocura acestor oameni care, pe Hercules! nişte alexandrini fiind, nişte egipteni (ce altceva s-ar putea spune despre ei mai infamant sau mai plin de adevăr?) care venerează tîrîtoarele şi alte lighioane, întocmai ca pe zei, şi care îşi mumifică morţii în credinţa imortalităţii, oameni plini de obrăznicie şi aroganţă, dar slabi la fire cînd e vorba să-şi arăte virtuţile războinice şi, ceea ce este cel mai important, înrobiţi unei femei, în loc să dea ascultare unui bărbat — au îndrăznit să năzuiască la bunurile noastre şi au încercat să le dobîndească prin propriul nostru ajutor? S-ar părea că sîntem gata, prin bună voia noastră să-i facem părtaşi la fericirea de care ne bucurăm![74].

25 Cine oare nu s-ar întrista profund văzînd soldaţi romani făcînd de gardă reginei unor asemenea oameni? Cine n-ar ofta de durere, auzind că senatori şi cavaleri romani o linguşesc, întocmai unor eunuci[75]? În sfîrşit, cui nu i-ar da lacrimile — auzindu-l şi văzîndu-l cu ochii pe Antonius, de două ori consul[76], în repetate rînduri *imperator*, bărbat de stat căruia, alături de mine, i-a fost încredinţată cîrma treburilor politice[77], în mîinile căruia au fost încredinţate atîtea oraşe, atîtea legiuni — părăsind acum toate obiceiurile împămîntenite din bătrîni pentru a urma cu nespusă tragere de inimă datini străine şi barbare?[78]. Uitînd de respectul datorat legilor noastre, zeilor noştri strămoşeşti, se prosternă la picioarele acelei fiinţe pămînteşti de parcă ea ar fi Isis sau Selene. Copiii ce-i are de la ea îi numeşte Soarele şi Luna şi, culmea culmilor, el însuşi şi-a luat denumirea de Osiris şi de Dionysos[79]. De aici n-a mai lipsit mult să dispună după plac, de parcă ar fi fost stăpînitorul întregului pămînt şi al întregii mări — de soarta unor insule întregi şi a unor ţinuturi continentale[80]; ştiu prea bine, ostaşi, că cele ce vă spun vă par de necrezut, de felul unui basm. Dar tocmai de aceea mînia voastră trebuie să fie cu atît mai aprigă. Dacă nu vă vine

a crede cele ce-ați auzit, din nefericire prea adevărate — și dacă acel desfrînat săvîrșește fapte în fața cărora nu poate exista cineva care, aflîndu-le, să nu-l doară inima, mă întreb cum oare, pe drept cuvînt, să nu vă ieșiți din fire?

26 Cu toate acestea, la început, solicitudinea mea pentru el a fost de așa natură încît l-am făcut părtaș la conducerea noastră și i-am dat în căsătorie pe propria mea soră, ca să nu mai vorbesc de legiunile trimise în ajutor[81]; apoi, după trecerea vremii, m-am purtat cu el atît de binevoitor, atît de prietenos, că nici insultele aduse surorii mele[82], nici nepăsarea dovedită față de copiii rezultați din această căsătorie[83], nici preferința arătată egiptencii față de Octavia, nici faptul că i-a înzestrat pe copiii ce i-a avut cu Cleopatra cu tot — hai să zicem așa — ce vă aparține, nici nimic altceva, după cum vedeți, nu m-a determinat să-i declar război. Motivul acestei conduite este că, mai întîi, am socotit că Antonius și Cleopatra nu trebuie tratați în același fel; ea, de neam străin, se cuvenea de îndată să fie considerată drept dușman; Antonius în schimb, cetățean roman, era de presupus că putea să-și vină în simțiri[84]. Pe urmă am sperat că, fie și fără voia lui, își va revizui atitudinea în urma decretelor date cu privire la Cleopatra, călcîndu-și pe inimă. Din asemenea considerente nu i-am declarat nici un fel de ostilitate.

Deoarece însă trece cu vederea toate acestea și le disprețuiește, și nu vrea să fie absolvit de vină, în ciuda indulgenței noastre, nici nu vrea să fie compătimit, deși se bucură de afecțiunea noastră plină de milă, ci dimpotrivă, sau din prostie, sau din rătăcire a minții (căci sînt înclinat să dau crezare celor ce am auzit — anume că a fost vrăjit de acea josnică făptură)[85], nu ține seama de binefacerile și de omenia ce i-o arătăm, înrobit cum este de acea femeie — vă întreb, cînd el se ridică cu război împotriva noastră și împotriva patriei, și de dragul Cleopatrei se expune, unor pericole pe care le înfruntă nesilit de nimeni, ce altceva ne mai rămîne, decît datoria de a ne apăra față de el, apărîndu-ne de Cleopatra?

27 Nimeni, dealtfel, să nu-l mai considere drept roman; nu-i decît un egiptean oarecare; să nu-l mai chemați pe numele de Antonius, ci pe acela de Serapion[86] și să nu-l mai considerați drept un fost consul sau un fost comandant de oști, el care nu-i decît un gymnasiarh[87]! De bună voie doar și-a asumat aceste atribute în locul celorlalte, azvîrlind departe de sine toate datinile străbune. În schimb, a devenit unul din cîntăreții de cimbală de la Canobos[88].

Pe de altă parte, să n-aud că cineva se teme de el, de parcă prezența lui ar însemna ceva în balanța războiului; căci vrednicia lui cu nimic nu s-a arătat, după cum bine știți, voi cei care l-ați învins la Mutina[89], nici în războiul precedent. Dacă atunci a dovedit o licărire de curaj datorită sprijinului avut în campanie din partea noastră, știți iarăși prea bine că acum această licărire s-a stins în urma schimbării felului său de viață. Este doar peste putință cînd cineva duce o viață de desfătări regale, lăsîndu-se în voia unei moliciuni femeiești, să mai gîndească și să activeze ca un bărbat; așa fel de viață duci, așa deprinderi pun stăpînire pe tine. Altă cale nu există. Dovada este că în tot acest timp n-a purtat decît un singur război, n-a condus decît o singură expediție și a nimicit viețile foarte multor cetățeni în lupte. De la Praaspoi s-a retras în chipul cel mai rușinos[90], lăsînd în urmă pe cînd fugea, nenumărați oameni.

Dacă cineva dintre noi, să presupunem, ar fi obligat să danseze, strîmbîndu-se, sau să joace *Kordax-ul*[91], nu încape îndoială că ar lua un premiu mai mic decît Antonius, care și-a dat toată silința să învețe astfel de lucruri. Dar cînd trebuie să-l înfrunte în arta luptei și a strategiei, cine se mai teme de el? Vigoarea lui trupească? a scăzut, și forțele lui fizice se resimt. Puterea de gîndire? s-a efeminat, și s-a degradat prin modul lui destrăbălat de viață. Cît privește pietatea față de zeii noștri? Se războiește și împotriva lor, și împotriva patriei. Cuvîntul de credință dat aliaților? Cine nu știe oare cum l-a aruncat în lanțuri pe regele Armeniei după ce l-a înșelat?[92] Mărinimia lui față de prieteni? Cine n-a văzut cum aceștia au fost sortiți piei-

rii din ordinele lui? Renumele ce-l are la ostaşi? Ei bine, aş vrea şi eu să văd unul care să mai creadă în el. Dovadă este că zilnic numeroşi oameni trec de partea noastră. Părerea mea este că toţi concetăţenii noştri vor face acelaşi lucru ca şi mai înainte, cînd el s-a îndreptat de la Brundisium spre Gallia[93]. Atîta vreme cît sperau că se vor îmbogăţi fără risc, unii i-au fost partizani cu cea mai mare plăcere. A lupta însă împotriva noastră, cei de un sînge, pentru alţii care nu le sînt apropiaţi în nici un fel, mai ales cînd au toată libertatea de a veni la noi ca să se bucure de siguranţă şi mulţumire, iată că la aşa ceva nu se mai învoiesc.

28 S-ar putea spune că are mulţi aliaţi, mulţi bani. Ştiut este însă că sîntem deprinşi să-i învingem pe cei ce locuiesc continentul asiatic; martori ne stau Scipio Asiaticus, Sulla cel fericit, Lucullus[94], Pompeius, Caesar — propriul meu tată — voi înşivă, voi care i-aţi învins pe cei care au luptat alături de Brutus şi Cassius. Deoarece aşa stau lucrurile, în măsura în care bănuiţi că bogăţiile lor depăşesc avutul vostru, cu atît mai aprig străduiţi-vă să vi le însuşiţi! Pentru o miză de mare preţ merită să dai o mare bătălie . . .

Totuşi, aş dori să vă spun că n-aveţi sarcină mai măreaţă în faţa voastră decît să apăraţi renumele dobîndit de înaintaşii voştri, să cultivaţi cu sîrg sentimentul iubirii de patrie, să răzbunaţi insulta adusă de cei care v-au părăsit, să-i respingeţi pe cei care-şi bat joc de voi, să comandaţi lumii întregi după ce veţi fi învingători, să nu treceţi cu vederea ca o femeie, oricine ar fi ea, să se măsoare cu un bărbat.

Voi, cîţi sînteţi acum de faţă, care adesea aţi luptat împotriva tauriscilor, iapyzilor[95], dalmaţilor, pannonilor[96] — numai pentru a pune stăpînire pe cine ştie ce fortificaţii lipsite de însemnătate sau pe vreun pămînt deşert — şi i-aţi înfrînt pe toţi, deşi aceste populaţii sînt unanim recunoscute ca deosebit de războinice; pe Iupiter, voi, care aţi luptat împotriva lui Sextus — numai pentru a-i smulge Sicilia — cît şi împotriva lui Antonius însuşi, cu singurul

scop de a dobîndi Mutina, învingîndu-i deopotrivă, care faţă de o femeie ce rîvneşte să vă ia tot ce posedaţi, faţă de soţul ei, care dăruieşte copiilor ei bunurile care vă aparţin, faţă de prea frumoşii lor tovarăşi de petrecere şi de acei comeseni, pe care ei înşişi îi califică drept nişte desfrînaţi — vă veţi arăta mai puţin curajoşi? Mă întreb de ce? Din cauza numărului lor? Dar se ştie că niciînd mulţimea oamenilor nu a întrecut valoarea războinică. Din cauza neamului? Dar grija lor a fost mai degrabă de a purta în spinare poveri, decît aceea de a se război. Din cauza experienţei ce-au dobîndit-o? Îndemînarea lor se vede mai bine cînd trag la rame decît în luptele navale. Eu personal resimt o adîncă ruşine că vom avea de luptat împotriva unor astfel de oameni, pe care, chiar dacă îi vom învinge, nume bun nu vom dobîndi, în vreme ce eventualitatea unei înfrîngeri, ne va acoperi de infamie.

29 Să nu credeţi cumva că mulţimea corăbiilor ce le au sau grosimea bîrnelor din care sînt construite pot fi puse în balanţă cu virtutea voastră războinică. Care corabie fără oameni, rănit-a oare sau ucis-a pe cineva? Şi vă mai întreb cum de se poate ca prin însăşi înălţimea lor şi grosimea pereţilor, aceste corăbii să nu devină o piedică în calea manevrelor şi să nu se arate nesupuse comenzilor date de cîrmaci? Ce folos vedeţi pentru cei ce luptă suiţi pe asemenea vase cînd se află în imposibilitate de a se strecura din încăierare, de a înconjura bătălia, aşa cum cer regulile strategiei navale? Să nu uitaţi că ei, în mijlocul mării n-au intenţia să ne întîmpine cu pedestrimea în front, ca pe uscat, şi nici nu sînt pregătiţi să susţină un atac de parcă s-ar găsi în situaţia unor asediaţi, închişi într-o fortăreaţă. Pentru noi însă, o asemenea situaţie ar fi nemaipomenit de prielnică, mă refer la un asediu împotriva unor întăriturii de lemn. Dacă corăbiile lor vor rămîne ca ţintuite pe loc — noi vom avea toată libertatea să le spargem pereţii cu ciocul corăbiilor noastre, să le producem avarii de la distanţă cu ajutorul maşinilor noastre şi să le incendiem azvîrlind asupra lor o ploaie de foc şi de săgeţi incendiare. În cazul cînd s-ar încumeta să

execute o manevră — adversarii n-ar putea ajunge din urmă nici una din navele noastre de război şi nici n-ar fi în stare să scape de urmărirea noastră, dacă ar încerca să-şi schimbe direcţia. Corăbiile lor s-ar dovedi mult prea greoaie pentru o cursă rapidă, din pricina construcţiei lor masive, în vreme ce profilul lor prea înalt le face pradă uşoară tuturor atacurilor.

30 Mai este oare nevoie să lungesc vorba despre toate acestea cînd, în repetate rînduri, cu prilejul ciocnirilor pe care le-am avut cu ei, şi în apele insulei Leucade, şi de curînd, prin preajma locurilor unde ne aflam, nu numai că nu le-am fost cu nimic inferiori, ci dimpotrivă, peste tot ne-am dovedit calitatea? Prindeţi deci inimă nu atît la auzul vorbelor mele, ci gîndindu-vă la propriile voastre fapte de arme, animaţi de dorinţa de a pune definitiv capăt războiului. Ştiţi doar prea bine că de-i vom învinge astăzi, pentru voi nu se va mai ivi nici o greutate; căci aşa-i făcută firea omenească; dacă omul se înşală în aşteptări de la primele sale strădanii, devine tot mai descurajat pe măsură ce întîmpină noi greutăţi.

Pe pămînt, faţă de adversar, superioritatea noastră este incontestabilă; merge pînă acolo că tot îi vom învinge, chiar dacă n-ar suferi nici o pierdere. Ei cunosc într-atît de bine raportul de forţe încît (n-am să vă ascund cele ce-am aflat) — se află într-o stare de profundă descurajare după înfrîngerile suferite şi au pierdut orice speranţă că vor mai găsi scăpare, dacă rămîn pe continent. Iată aşadar pentru ce încearcă să fugă pe unde pot şi ieşirea lor în larg nu înseamnă că doresc să accepte lupta navală, ci să se îndepărteze cît mai repede. Dealtfel, au îngrămădit pe bordul navelor cele mai alese şi mai preţioase din bunurile ce le posedă cu gîndul ca, de va fi posibil, să le ia cu sine în fuga lor[97]. Aşadar, deoarece ei înşişi recunosc că sînt mai slabi decît noi ca forţe şi toată nădejdea şi-au pus-o doar într-o victorie navală — să nu-i lăsăm să dispară plutind pe mare într-o direcţie necunoscută, ci să-i învingem chiar aici şi să le confiscăm tot avutul!"[98].

31 Astfel a vorbit Octavianus Caesar. După ce-şi ţinu cuvîntarea, se gîndi că n-ar fi rău să le îngăduie duşmanilor liberă trecere pentru ca astfel să le cadă din spate în timp ce ei ar fi fugit (bizuindu-se pe iuţeala corăbiilor lor, Caesar spera să-i ajungă cît mai repede din urmă; afară de aceasta, îşi făcea socoteala că de îndată ce intenţia de a scăpa cu faţă curată a partizanilor lui Antonius ar fi fost dovedită, va izbuti fără nici o altă ciocnire sîngeroasă să atragă la sine restul trupelor). A fost oprit însă de Agrippa, care se temea ca flota adversarului, gata să facă uz de pînzele întinse, să nu se distanţeze de urmăritori şi a renunţat la acest plan. Dealtfel prinsese curaj în urma unei ploi torenţiale, însoţită de grindină, care s-a abătut numai asupra flotei lui Antonius, semănînd panică. Aşa că trăgea nădejde într-o victorie uşoară.

După ce îmbarcă cît mai mulţi pedestraşi pe corăbii şi îi distribui la posturi de comandă pe toţi cei în care avea încredere, suindu-i pe nave rapide de legătură în scopul de a comunica din mers combatanţilor dispoziţiile privind desfăşurarea luptei şi de a-l anunţa operativ asupra măsurilor necesare — aşteaptă cu răbdare ieşirea în larg a adversarului.

Corăbiile lui Antonius, la semnalul trîmbiţei, ridicară ancora şi se aşezară în rînduri strînse, la mică distanţă de intrarea în golf[99]. Cum nu se observa nici o mişcare, Caesar înaintă la atac cu intenţia de a angaja bătălia, dacă va întîmpina rezistenţă, sau de a-i sili să se retragă. Deoarece însă oamenii lui Antonius nici nu treceau la contraatac, nici nu dădeau înapoi, ci continuau să-şi strîngă cît mai tare rîndurile — Caesar nu mai ştiu ce hotărîre să ia şi, după ce porunci vîslaşilor să-ţi ţină pregătite ramele în apă — aşteptă cîtăva vreme. Apoi, dintr-odată, desfăşurînd la un semnal dat aripile flotei sale, nădăjdui că va fi în stare să strîngă cleştele sau de nu, cel puţin, să rupă rîndurile inamicului. Antonius, cum era şi firesc, temîndu-se de efectele manevrei de încercuire, înfruntă pe atacanţi cu toate forţele ce le avea la dispoziţie şi, împotriva voinţei lui, fu silit să accepte lupta.

32 Înaintînd în acest fel la atac, adversarii începură bătălia navală, amîndouă părţile adresînd combatanţilor cuvinte pline de îmbărbătare, prin care făceau apel la îndemînarea şi la curajul acestora, ca să nu mai vorbim de încurajările şi sfaturile care se încrucişau, strigate de cei rămaşi pe mal.

Tactica lor de luptă nu era aceeaşi. Caesarienii, ca unii care aveau nave mai mici şi mai rapide — se foloseau cu precădere de vîsle şi se avîntau la atac acoperiţi din toate părţile, cu siguranţa că aveau să scape nevătămaţi; fie că izbuteau să scufunde vreo corabie duşmană, fie că nu, îşi luau de îndată un răgaz înainte de a începe lupta corp la corp. Lovitura care urma era îndreptată fulgerător, fie asupra aceluiaşi echipaj, din nou atacat, fie asupra altuia, cel dintîi fiind abandonat; şi după ce le provocau şi acestora ceva avarii, atît cît se putea în cursul unui scurt angajament, se strecurau spre alţii, şi iarăşi tot aşa, mereu spre alţii, ca să-i izbească luaţi prin deplină surprindere. Ca unii care se temeau de forţa de şoc a lăncilor aruncate din depărtare, temători şi de rezultatul unei încăierări corp la corp, caesarienii nu se încumetau să treacă la abordaj şi nici să angajeze o luptă directă ci, strecurîndu-se fără veste pe lîngă flancurile corăbiilor mari, aşa ca să scape din bătaia lăncilor şi a săgeţilor, şi mărginindu-se să le avarieze şi să le scoată din linia de luptă, pentru a evita să fie surprinşi, grăbeau apoi spre zona ferită de proiectile.

Dar nici antonienii nu se lăsau. Ei aruncau o ploaie de pietre şi de arme asupra corăbiilor ce le veneau în întîmpinare şi azvîrleau cîrlige de fier pe bordul acelora care se încumetau să-i abordeze. Dacă izbuteau să le nimerească, se dovedeau superiori, dacă greşeau ţinta, spărturile suferite de nava pe care erau îmbarcaţi îi făceau să se scufunde. Se mai întîmpla şi să devină pradă uşoară pentru alţi duşmani ce-i atacau în vreme ce ei să străduiau să evite catastrofa. Într-adevăr, asupra uneia şi aceleiaşi corăbii lovite, se năpusteau dintr-odată două, dacă nu chiar trei nave duşmane — care îşi dădeau toată osteneala să producă cît mai multe avarii. Suferinţa celor atacaţi era cumplită.

În tabăra caesarienilor greul, truda mare a luptelor revenea cîrmacilor şi vîslaşilor; la antonieni, soldaţilor îmbarcaţi. Primii, erau asemenea unor călăreţi pe care acum îi vezi că atacă, acum îi vezi că dau înapoi din cauza manevrelor de înaintare şi de retragere ce le execută; ceilalţi, erau aidoma soldaţilor greu înarmaţi, pregătiţi să se apere de loviturile inamicului care se apropie, depunînd toate eforturile să-i stăvilească avîntul. Aşa se făcea că avantajele erau cînd de o parte, cînd de alta, caesarienii izbutind să atingă în mers şirurile de rame ale corăbiilor duşmane şi să le sfărîme, iar ceilalţi să-i înece pe caesarieni sub povara pietrelor şi a altor mijloace mecanice zvîrlite de sus, de pe bord. Oamenii lui Antonius se aflau în inferioritate dacă nu se dovedeau în stare să provoace vreun rău corăbiilor inamice care se îndreptau spre ei, în vreme ce pentru caesarieni, situaţia se înrăutăţea brusc, dacă nu izbuteau să scufunde vasul atacat, căci n-aveau cum să lupte de la egal la egal atunci cînd harponul adversarilor le atingea puntea.

33 Bătălia navală dura de multă vreme fără ca balanţa să încline într-o parte sau în cealaltă. Nici una din cele două tabere vrăjmaşe nu izbutea să smulgă victoria, cînd sfîrşitul veni în felul următor. Cleopatra, al cărei vas se afla în bătaia valurilor ridicate de furia bătăliei ce se desfăşura la o oarecare distanţă, n-a mai putut suporta nesiguranţa unei aşteptări îndelungate, care nu ducea la nimic ci, consumată de neliniştea ce-o ţinea cu sufletul la gură, nelinişte specific feminină şi de înţeles la o egipteană, stare la care se adăuga spaima alimentată de veştile contradictorii — dădu ordin de pornire neîntîrziată corăbiei pe care se afla ea însăşi. Apoi înălţă semnalul de plecare pentru supuşii ei[100]. În consecinţă, egiptenii îşi desfăşurară de îndată pînzele şi înaintară spre larg, favorizaţi şi de suflul unui vînt care, din întîmplare, tocmai atunci începuse să bată. Antonius, încredinţat că egiptenii nu fugeau în urma unui ordin, ci mînaţi de teamă, ca unii care se văzuseră învinşi, se luă după ei. Acesta a fost momentul cînd şi restul combatanţilor pier-

dură curajul şi rupseră rîndurile; dornici să scape şi ei într-un fel oarecare — unii strîngeau pînzele iar alţii prăbuşeau în apă turnurile şi tot ce se mai găsea pe punte, pentru ca astfel, uşuraţi de lest, să poată fugi cît mai lesne. Adversarii, în vreme ce antonienii erau ocupaţi cu asemenea îndeletniciri, năpustindu-se mai mulţi deodată asupra unei singure corăbii, luptau concomitent şi din depărtare şi din imediată apropiere. Deoarece nu aveau pînze, pregătiţi fiind numai pentru lupta navală, ei nu-i urmăreau pe acei care apucaseră să fugă. Aşa s-a făcut că încleştarea a devenit extrem de variată, cu faze deosebit de rapide, norocul trecînd cînd de-o parte, cînd de alta.

Partizanii lui Caesar erau în situaţia să avarieze de jur împrejur carena corăbiilor dusmane. Ei frîngeau lopeţile, smulgeau cîrmele din loc apoi, urcîndu-se pe punte, pe unii din soldaţi îi înşfăcau cu amîndouă mîinile şi îi trăgeau în jos, în vreme ce respingeau atacurile altora, luptînd pe viaţă şi pe moarte, numărul lor fiind egal cu al acelora ce-i întîmpinau. Antonienii nu se lăsau nici ei. Pe atacatori îi dădeau îndărăt cu ajutorul unor cîngi, îi loveau cu sete, folosindu-se de topoare, în sfîrşit, prăvăleau asupra acestora bolovani şi cîte alte proiectile strînse tocmai în acest scop. Cînd duşmanii izbuteau să se suie pe punte — îi azvîrleau îndărăt, iar dacă lupta se încingea — atacau vitejeşte.

Priveliştea oferită de această bătălie în curs semăna, păstrînd proporţiile, cu asediul unor ziduri întărite sau cu asediul unei puzderii de insuliţe ieşite din mare. Atît de uriaşe erau sforţările unora să se cţţere la bordul corăbiilor inamice, încît se înfăţişau întocmai ca la un asediu de pe uscat. Plini de însufleţire, în sprijinul lor aduceau tot ce le-ar fi putut fi de folos pentru a-şi atinge scopul. Ceilalţi, în schimb, îi respingeau cu vigoare, mînuind şi ei la rîndul lor orice mijloc obişnuit în asemenea împrejurări.

34 Aşadar, lupta se dădea cu succese şi înfrîngeri alternative. Octavianus Caesar, nemaiştiind ce măsură să ia — trimise după torţe aprinse în lagărul său. Mai înainte nu

fusese de acord să se folosească torţele, cu gîndul ca să cruţe banii*; atunci însă, dîndu-şi seama că nu avea altă cale de ales pentru a smulge victoria — recurse la acest mijloc ca la singura posibilitate ce o mai întrezărea pentru a ieşi din impas. Şi, din acel moment, înfăţişarea bătăliei căpătă un alt aspect. Oamenii lui Caesar, atacînd toţi deodată corăbiile inamice, zvîrleau o ploaie de săgeţi purtătoare de foc asupra duşmanului, îl ţinteau cu torţe aprinse şi revărsau asupră-i, din depărtare, cazane pline cu cărbuni încinşi şi smoală, pe care le manevrau cu ajutorul unor macarale. Cei atacaţi, încercau, de la caz la caz, să respingă aceste atacuri; atunci cînd unele din proiectilele inflamabile căzute peste corăbii incendiau lemnul şi vîlvătaia flăcărilor se ridica de îndată — cum se întîmplă pe orice corabie, marinarii, pentru a stinge incendiul se foloseau de apa potabilă pe care o aveau la bord; uneori, izbuteau să mai stingă flăcările — iar cînd apa se termina, scoteau alta din mare, cu găleţile. Dacă, să zicem, ar fi turnat din belşug şi necontenit apă de mare — poate că ar fi izbutit să domolească focul prin cantitatea de apă; din păcate, în imposibilitate de a face pretutindeni faţă situaţiei — căci nu aveau la îndemînă nici căldări suficiente, nici de dimensiuni mari — peste toate, tulburaţi cum erau, le ridicau pe jumătate goale — nu numai că nu scoteau apă cîtă le trebuia, ci, dimpotrivă, mai rău aţîţau flăcările. Într-adevăr, apa mării fiind sărată — în cazul cînd este răspîndită în cantitate mică peste para focului, o face să crească şi mai puternic. Cînd prin acest mijloc şi-au dat seama că nu pot să răzbească pojarul, au început să-l înăbuşe cu hainele groase ce le aveau şi cu mormane de cadavre. Pentru un timp, forţa incendiului părea stăvilită prin aceste mijloace şi parcă intervenise un oarecare calm. Apoi însă, printre altele datorită şi unui vînt năpraznic care începuse, focul a izbucnit cu şi mai

* Banii care se aflau pe corăbiile lui Antonius, pregătite să iasă în larg.

mare strălucire în mare măsură întețit de materialele cu care fusese alimentat.

Atîta vreme cît numai o porțiune dintr-o navă era mistuită de incendiu, parte din echipaj lupta cu flăcările și se avînta în mijlocul lor; unii dădeau lovituri de topor, alții transportau ce se putea salva, parte din obiecte le aruncau în mare, parte în capul dușmanilor cu speranța că doar aveau să-i vatăme într-un fel. Restul oamenilor, retrași pe partea încă intactă a punții, se străduiau din răsputeri să tragă spre ei cîte o corabie de-a adversarilor, folosindu-se fie de cîngile de fier, fie de lăncile lungi, în primul rînd pentru a încerca să sară pe bordul ei sau, cel puțin, în caz de nereușită, să-i dea foc prin manevra de abordaj.

35 Cum caesarienii, ferindu-se de această primejdie ce-i pîndea și pe ei, nu se mai apropiau de vasele cuprinse de flăcări — focul încinse de jur împrejur pereții navelor și pătrunse în partea de jos a bastimentelor. Atunci se petrecu un lucru groaznic pentru oamenii lui Antonius. Unii, îndeosebi marinarii, piereau înăbușiți de fumul gros, mai înainte chiar de a fi fost atinși de căldura flăcărilor; alții, în schimb, erau arși de vii întocmai ca într-un cuptor. Au fost și oameni carbonizați din cauza armurii încinse pînă la incandescență. Cei care încercau să evite asemenea suferințe sau cei pe jumătate arși, își azvîrleau armele și armura, dar în schimb erau răniți de proiectilele ce cădeau ploaie asupra lor; nici soarta acelora care se aruncau în valuri nu era mai bună, sufocați cum erau sau înghițiți de adîncuri, unde se scufundau sub loviturile adversarilor, sau sfîșiați de monștrii mării. Așa cum se întîmplă în asemenea catastrofe, singuri aceia piereau mai puțin chinuitor cîți apucau să moară înainte de a fi avut ceva de suferit din chinurile ce-i așteptau, unii, omorîndu-se reciproc, alții sinucigîndu-se. Într-adevăr aceștia n-au mai avut de îndurat nici un fel de tortură și cadavrele lor au fost arse împreună cu corabia lor cu tot, întocmai ca pe rug.

La vederea acestor scene, caesarienii, la început s-au abținut să mai atace corăbiile inamice, ca și cum unele dintre ele ar mai fi fost în stare să opună rezistență; ulterior, cînd focul a cuprins vasele și oamenii nu mai dovedeau să se salveze, darămite să mai provoace vreo pierdere inamicului, în grabă s-au îndreptat și ei la atac, cu gîndul să mai apuce a salva ceva din bani, și, dacă se mai putea, să stingă focul pe care ei înșiși îl aprinseseră. Așa s-a făcut însă că mulți pieriră cu vasele lor cu tot, mistuiți de flăcări, în cursul acțiunilor de jaf[101].

CARTEA LI

1 Astfel s-a desfăşurat bătălia navală între Antonius şi Octavianus Caesar în cea de a doua zi a lunii septembrie[1]. Această dată n-am consemnat-o din alte motive (niciodată doar nu obişnuiesc să dau date) ci numai pentru că atunci pentru prima oară Octavianus a preluat singur întreaga putere. Prin urmare şi numărătoarea anilor cîţi a domnit începe exact din această zi[2]. 31 t.e.n

Şi tot în cinstea acelei zile Octavianus Caesar a adus ca prinos lui Apollo din Actium o corabie cu trei rînduri de rame, una cu patru rînduri, altele cu şase rînduri, altele pînă la zece rînduri de rame, alese din şirul celor capturate. De asemenea a ridicat un templu în cinstea zeului[3], mai mare încă decît cel care se afla pe acele meleaguri şi a instituit concursuri de poezie, muzică şi atletism, alergări de care, concursurile care se ţin din cinci în cinci ani, denumite „sacre" (căci sub acest nume sînt cunoscute acele concursuri însoţite de banchete). Acestor jocuri Octavianus Caesar le-a dat numele de „actiace"[4].

Pe locul unde îşi avusese tabăra întemeie un oraş, prin masarea într-un singur teritoriu a populaţiilor din împrejurimi şi prin colonizări, căruia îi dădu numele de Nicopolis. Iar perimetrul în care îşi avusese cortul îl pavă cu blocuri de piatră rectangulară şi îl împodobi cu ciocuri de corăbii capturate de la inamic, după ce în prealabil înălţase lui Apollo o statuie în aer liber, drept în mijlocul acestei pieţe[5].

Dar toate acestea s-au întîmplat mai tîrziu. Atunci Octavianus Caesar se grăbi să trimită în urmărirea lui Antonius şi a Cleopatrei o parte din flotă; caesarienii se luară pe urmele fugarilor pînă ce aceştia nu se mai văzură şi ei fură siliţi să se întoarcă. Cu restul flotei ce-o reţinuse Caesar captură lagărul de război al antonienilor fără să întîmpine nici cea mai mică rezistenţă, din cauza micului

număr de apărători şi, în continuare, ajungînd din urmă şi pe ceilalţi ostaşi ai lui Antonius, care se îndreptau spre Macedonia, îi alătură trupelor sale fără să întîmpine nici o rezistenţă. Dintre comandanţi, majoritatea plecaseră; romanii se refugiaseră la Antonius, ceilalţi aliaţi se îndreptaseră spre casele lor. Aceştia din urmă nu mai luară armele împotriva lui Caesar ci, în deplină linişte, şi ei, şi neamurile care mai înainte vreme cunoscuseră stăpînirea romană, începură să ducă tratative, unii de îndată, alţii ceva mai tîrziu.

2 Octavianus Caesar impuse oraşele la grele contribuţii băneşti şi aboli pînă şi umbra de autoritate a Adunărilor faţă de cetăţenii respectivi. Cît despre stăpînitorii şi regii localnici toţi, cu excepţia lui Amyntas şi Archelaos, fură deposedaţi de teritoriile pe care le căpătaseră de la Antonius[6]; Philopator, fiul lui Tarcondimotos[7]; Lycomedes, dinast din regiunea Pontului cappadocian, şi Alexandros, fratele lui Iamblichos[8], fură înlăturaţi; pe ultimul, pentru că primise domnia ca un fel de mită în schimbul acuzării fratelui său, îl duse în lanţuri în cortegiul triumfal şi apoi îl ucise. Domnia lui Lykomedes o trecu unui anume Medeus, ca răsplată fiindcă îi desprinsese pe mysii din Asia[9] de contingentele lui Antonius înainte de începerea bătăliei navale şi apoi, împreună cu ei, luptase împotriva antonienilor.

Locuitorii din Cydonia şi cei din Lappea[10] căpătară libertatea, deoarece îi dăduseră concursul. Mai mult decît atît, ajută la refacerea Lappeei care fusese distrusă.

Pe mulţi dintre senatorii şi cavalerii, precum şi dintre cetăţenii marcanţi care pactizaseră cu Antonius, îi pedepsi cu o contribuţie bănească, pe mulţi alţii îi şi ucise, iar pe alţii îi iertă. În numărul acestora din urmă un caz ieşit din comun era acela al lui Sossius[11]: cu toate că, în repetate rînduri luptase împotriva lui Octavianus Caesar, deşi şi atunci fugise şi stătea ascuns, descoperit ceva mai tîrziu, iată că tot a scăpat cu viaţă; acelaşi lucru s-a întîmplat cu un oarecare Marcus Scaurus; frate după mamă cu Sextus[12], condamnat la moarte, a fost salvat datorită

rugăminţilor mamei sale Mucia. Dintre numele celor care au fost pedepsiţi, amintirea a reţinut îndeosebi pe acelea din familia Aquilia Flora şi pe acela al lui Curio; acesta, deoarece era fiul acelui Curio care odinioară pactizase şi făcuse multe servicii primului Caesar[13], Florii, pentru că în pofida ordinului dat ca să piară numai unul din ei, şi anume cel asupra căruia avea să cadă sorţul, au pierit amîndoi; ei erau tată şi fiu; cum tatăl, înainte de a trece la tragerea la sorţi, s-a oferit de bună voie celui ce trebuia să ucidă, fiul, cuprins de o imensă durere, se sinucise şi căzu peste cadavrul părintelui său[14].

3 În acest chip şi-au găsit pieirea. Cît despre grosul trupelor lui Antonius, el a fost repartizat în efectivul legiunilor lui Caesar şi ulterior, fără a primi nici un ban, cetăţenii care depăşiseră vîrsta serviciului militar, indiferent de tabăra în care luptaseră, au fost repatriaţi în Italia. Restul soldaţilor, cîţi mai rămăseseră, au fost împrăştiaţi.

Cauza acestei măsuri trebuie căutată în faptul că după victoria de la Actium, în Sicilia, se iviseră tulburări şi lui Octavianus Caesar îi era frică să nu se producă noi nemulţumiri[15]; iată deci pentru ce s-a grăbit să-i înlăture pe unii definitiv din armată, iar pe ceilalţi, masaţi laolaltă, să-i împrăştie, înainte de a se ivi prilejul indiferent cărui fel de protest. Păstrînd încă bănuielile lui cu privire la liberţi, îi iertă cu toate acestea de vărsămîntul către stat a unei pătrimi din contribuţia la care erau impuşi. Liberţii însă, departe de a se mai arăta nemulţumiţi în urma impunerilor la care fuseseră supuşi, dimpotrivă, ca şi cum parcă ei primiseră în dar ceea ce datorau, îşi manifestau bucuria[16].

Soldaţii rămaşi în serviciu, ţinuţi în frîu de tribunii militari, majoritatea însă visînd la bogăţiile Egiptului, nu întreprinseră nici o tentativă de răscoală. Dar acei militari care obţinuseră victoria luptînd de partea lui Octavianus Caesar şi fuseseră licenţiaţi din armată, fără să fi primit nici o recompensă, începură să se agite. Într-adevăr, nu după mult timp provocară unele tulburări, deşi între timp Caesar, ţinîndu-i sub observaţie şi temîndu-se ca nu

cumva să ia în derîdere autoritatea lui Maecenas, care pe atunci gira conducerea treburilor de stat la Roma şi în Italia, deoarece acesta era un simplu cavaler, îl trimise în Italia pe Agrippa, sub un pretext oarecare. Atît lui Agrippa, cît şi lui Maecenas le acordă un credit aşa de mare, încît ambii erau autorizaţi să citească mesajele trimise de Caesar Senatului şi altor destinatari înaintea tuturor şi, mai mult chiar, să introducă orice modificare ar fi dorit. În acest scop ei primiseră de la Octavianus Caesar un inel cu sigiliu ca să aibă putinţa să sigileze scrisorile. Într-adevăr, la acea vreme Caesar comandase un sigiliu în dublu exemplar, de care se folosea cu precădere. Pe amîndouă inelele era gravat unul şi acelaşi sfinx. Ceva mai tîrziu, gravă pe sigiliul personal propriul său portret, şi cu acest sigiliu semna în mod obişnuit. În afară de Galba, toţi succesorii lui s-au folosit de acest sigiliu. Galba avea un sigiliu moştenit din familie, care reprezenta un cîine, aplecîndu-se peste prora unei corăbii. Dealtfel Octavianus Caesar obişnuia să le scrie lui Maecenas şi lui Agrippa, cît şi altor prieteni foarte apropiaţi, ori de cîte ori dorea să le transmită ceva secret, înlocuind literele din care erau formate cuvintele cu literele imediat următoare[17].

4 Caesar, ca şi cum nu mai avea de ce se teme din partea veteranilor, începu să se ocupe de treburile politice şi obşteşti din Grecia şi luă parte la misterele celebrate în cinstea celor două zeiţe[18]. Apoi, ducîndu-se în Asia, rîndui şi pe aici lucrurile, în aşteptarea înfrigurată a veştilor despre Antonius. Nu prea era exact informat încotro se îndreptase acesta şi stătea în expectativă, pregătit să se năpustească pe urmele lui, de îndată ce-ar fi primit veşti sigure. Cum între timp în mijlocul soldaţilor licenţiaţi izbucniseră nemulţumiri serioase — deoarece prea era mare depărtarea ce-l separa de ei — de frică ca nu cumva aceştia să facă cine ştie ce pozne, dacă s-ar fi găsit un
30 i.e.n. conducător, încredinţă altora sarcina de a-l căuta pe Antonius, iar el grăbi spre Italia, chiar în mijlocul iernii, cînd a fost ales pentru a patra oară consul, împreună cu Marcus Crassus. Acesta, deşi simpatizant al lui Sextus

Pompeius şi al lui Antonius, a fost ales consul pe acea vreme alături de Caesar, fără măcar să fi deţinut în prealabil pretura.

Caesar odată ajuns la Brundisium, nu înaintă mai departe. Senatul, aflînd de sosirea lui pe mare, cu excepţia tribunilor şi a pretorilor, rămaşi la Roma printr-o hotărîre senatorială, venise în unanimitate să-l întîmpine, iar cavalerii cît şi mare parte din plebea urbană, însoţiţi de mulţi alţii, veniţi în delegaţii sau de bună voie, se aflau şi ei la faţa locului. Din pricina acestei sosiri cît şi din pricina entuziasmului stîrnit, nimeni nu mai avea de gînd să pună la cale vreo răzvrătire. Pînă şi soldaţii, unii, plini de teamă, alţii, cu speranţa în suflet, alţii convocaţi, veniră şi ei la Brundisium. Caesar distribui unora bani, iar acelora care făcuseră toate campaniile de partea lui, le dărui în plus şi pămînt. Populaţii italice care sprijiniseră cauza lui Antonius au fost alungate de pe domeniile ce le posedau, iar oraşele şi proprietăţile lor funciare fură date ca recompensă soldaţilor[19]. În schimb, majoritatea celor deposedaţi primiră dreptul de a se strămuta pe teritoriul oraşului Dyrrachium, la Philippi sau în altă parte. Ceilalţi primiră chipurile bani pentru pămînturile confiscate[20] sau trebuiră să se mulţumească cu simple făgăduieli. Într-adevăr, Caesar dobîndise multe bunuri în urma victoriei repurtate, dar cheltuielile de război depăşeau aceste sume. Iată motivul pentru care se văzu silit să scoată în vînzare atît propriile lui posesiuni cît şi pe cele ale susţinătorilor săi. Eventual, dacă cineva ar fi dorit să cumpere ceva din aceste proprietăţi, sau dacă ar fi dorit să facă vreun schimb, avea astfel toate înlesnirile. Totuşi, nimic nu s-a vîndut, nici nu s-a efectuat vreun schimb. Mă întreb, cine oare s-ar fi încumetat să încheie asemenea acte, fie de cumpărare, fie de schimb? Caesar însă, folosindu-se de împrejurare, găsi cel mai nimerit pretext de a-şi amîna făgăduielile, pe care dealtfel le respectă mai tîrziu, cu ajutorul prăzilor de război luate din Egipt.

5 Caesar, după ce rîndui toate aceste socoteli, luă şi alte măsuri urgente. El acordă, deşi nu era permis, acelora care

obţinuseră un oarecare drept de impunitate, permisiunea de a-şi stabili domiciliul şi pe teritoriul Italiei. De votul Adunării, care rămăsese la Roma, nu ţinu cîtuşi de puţin seama. Apoi, în cea de-a treizecea zi de la sosirea sa[21], ridică din nou ancora în direcţia Greciei şi, din cauza vremii neprielnice, îşi trase corăbiile peste istmul din Peloponesul[22] aşa ca să ajungă cît mai repede în Asia. Astfel, Antonius şi Cleopatra aflară dintr-odată două veşti diferite, şi că plecase şi că se întorsese.

Atunci cînd ei părăsiseră în grabă locul bătăliei navale, navigaseră împreună pînă spre ţărmurile Peloponesului. De aici înainte, după ce îi licenţiară pe unii partizani în care nu aveau încredere (mulţi plecaseră chiar şi fără dezlegare), Cleopatra se grăbi să se întoarcă în Egipt, de teamă ca nu cumva ştirea dezastrului suferit de ea şi de Antonius să provoace răscoale. Căutînd să-şi asigure călătoria pe mare, încunună cu flori prorele corăbiilor, de parcă se întorcea victorioasă, şi porunci flautiştilor să intoneze imnuri triumfale. De îndată ce se văzu în Siguranţă, porunci să fie omorîţi o sumedenie de fruntaşi, dintre cei care niciodată nu o iubiseră şi care acum, în urma înfrîngerii suferite de regină, începuseră să ridice capul. Totodată, îşi însuşi bogăţii imense prin confiscarea averii celor ucişi, precum şi din confiscarea unor bunuri particulare şi publice, fără a cruţa nici inviolabilitatea celor mai inaccesibile* lăcaşuri sfinte. Cu aceşti bani strînse armate şi căută să-şi asigure alianţe în jur[23].

Pe regele Armeniei îl omorî[24], iar capul acestuia îl trimise regelui Mediei[25], ca şi cum acesta s-ar fi arătat gata, în urma unei asemenea fapte ticăloase, să-i ajute pe ea şi pe Antonius.

Cît despre Antonius, el se îndreptă spre Libya, către Pinarius Scarpus şi trupele care fuseseră lăsate împreună cu acesta spre paza Egiptului. Pinarius însă, departe de a-l primi cu braţele deschise** ... tăie în bucăţi pe emi-

* În text τῶν πάνυ ἀβάτων, adică lăcaş interzis să fie violat de stăpînitorii Egiptului. Boissevain, II, p. 356.

** Lacună în text.

sarii lui Antonius, iar pe unii din soldaţii pe care-i comanda, pentru că se revoltaseră în faţa măsurii luate, îi pedepsi cu moartea. Şi aşa Antonius se văzu nevoit să-şi întoarcă paşii spre Alexandria, fără să fi realizat ceva important.

6 În vreme ce pregătirile de război se făceau cu înfrigurare, cei doi îşi înscriseră fiii, Cleopatra pe Caesarion, iar Antonius pe Antyllus, pe care-l avea de la Fulvia, în rîndul efebilor. Ideea era că egiptenii, de îndată ce-ar fi ştiut că se află sub ocîrmuirea regească a unui bărbat — ar fi prins curaj, iar ceilalţi, avîndu-i pe cei doi tineri drept conducători, în cazul cînd li s-ar fi întîmplat vreo nenorocire, ar fi rezistat cu bărbăţie. Din nefericire însă tocmai acest lucru a dus la pierzania tinerilor căci Octavianus Caesar, datorită faptului că băieţii fuseseră trecuţi în rîndul bărbaţilor, şi deţineau un drept virtual la domnie, nu a cruţat viaţa nici unuia din ei[26].

Dar să revenim la Antonius şi la Cleopatra, care se pregăteau să lupte şi pe mare şi pe uscat în Egipt — în care scop chemau în ajutor populaţiile învecinate şi regii care le erau prieteni. Concomitent, luau toate măsurile necesare ca să poată fugi pe mare, nici mai mult nici mai puţin decît în Hispania, unde sperau să poată cîştiga de partea lor prin bani populaţia băştinaşă, sau, după un alt plan, să se îndrepte spre ţărmurile Mării Roşii[27].

Cu gîndul să ţină cît mai îndelung ascunse aceste proiecte, fie cu intenţia de a-l înşela pe Octavianus Caesar, fie pentru a-l atrage într-o cursă şi a-l ucide — ei trimiseră solii la Caesar în vederea deschiderii convorbirilor pentru pace. Solii duceau cu ei şi mari sume de bani pentru cei ce-l însoţeau pe Caesar. Fără să ştie Antonius, Cleopatra îi trimise lui Octavianus un sceptru şi o coroană de aur, precum şi scaunul regal — ca şi cum prin intermediul acestor obiecte îi recunoştea puterea suverană. Regina urmărea să-şi atragă mila binevoitoare a lui Caesar în cazul cînd Antonius n-ar fi putut evita ura-i implacabilă.

Caesar primi darurile, pe care le consideră ca un semn al viitorului, şi nu răspunse nimic solicitărilor lui Antonius.

Cleopatrei însă, fățiș, printre alte amenințări, îi transmise că „dacă s-ar învoi să-și părăsească puterea armată și cea regală, va medita la ce hotărîre să ia în legătură cu soarta ei"; în taină însă îi transmise că: „de-l va ucide pe Antonius, va dobîndi impunitatea și domnia neștirbită"[28].

7 În timp ce se petreceau toate acestea, corăbiile masate în Golful Arabic, gata de a porni spre Marea Roșie, au fost incendiate de arabii cîștigați de Quintus Didius, guvernatorul Syriei[29]. La rîndul lor, populațiile și regii care făgăduiseră ajutor[30], fără excepție, dădură toți înapoi.

Pentru mine rămîne totuși un lucru de mirare cum de s-a putut ca numeroși prieteni, deși se bucuraseră de nenumărate binefaceri din partea lor, i-au părăsit — în vreme ce simpli gladiatori, de cea mai umilă condiție socială — au dat dovadă de un deplin devotament față de ei și au luptat pînă la capăt, plini de ardoare. Acești oameni, antrenați la Cyzic pentru jocurile triumfului pe care Antonius și Cleopatra sperau să-l obțină după victoria împotriva lui Octavianus Caesar, de îndată ce prinseră veste de cele întîmplate, grăbiră spre Egipt ca să le dea ajutor. Ei provocară multe pierderi lui Amyntas, care se găsea în Galatia, fiilor lui Tarcondimotos, care-i atacară în Cilicia, mari prieteni ai lui Antonius și ai Cleopatrei, dar care atunci trecuseră de partea omului zilei, precum multe pierderi făcură și printre soldații lui Didius, ce le ațînu calea. Cu toată îndrăzneala lor nu-și putură totuși croi drum pînă în Egipt. După ce fură încercuiți fără scăpare, nu acceptară nici un compromis, deși Didius le promisese fel de fel de înlesniri. Dimpotrivă, ei trimiseră după Antonius, nădăjduind că aveau să dea lupta cu mai mult succes pe teritoriul Syriei, sub comanda acestuia. Ulterior, cum Antonius nu-și făcu apariția, nici nu trimise vreo înștiințare, încredințați astfel că el pierise, în ciuda voinței lor se văzură siliți să ducă tratative, cu condiția ca niciodată să nu mai lupte în calitate de gladiatori. Didius le fixă ca loc de așezare Dàphne, lîngă Antiochia, unde rămaseră pînă ce situația lor a fost adusă la cunoștința lui Octavianus Caesar. Unii din ei, ceva mai tîrziu, înșelați de Messala fură împrăștiați

care încotro, sub cuvînt că urmau să fie integrați în rîndul soldaților din diverse legiuni. Într-un mod oarecare însă, cînd s-a ivit ocazia potrivită, au fost nimiciți.

8 Antonius și Cleopatra, auzind de la solii lor mesajele pe care Octavianus Caesar le adresase amîndorura, au trimis noi delegații, Cleopatra, cu făgăduieli că-i va da lui Caesar mulți bani, iar Antonius amintind de prietenia și de înrudirea lor; mai mult încă, Antonius încerca oarecum să justifice legătura lui cu egipteanca și enumera acele prilejuri de odinioară cînd el și Caesar își dovediseră bune sentimente, precum și unele amintiri plăcute din tinerețe.

În cele din urmă Antonius îl extrădă pe Publius Turullius, un senator care făcuse parte din ceata asasinilor lui Caesar și care, pe atunci, se găsea în cele mai bune relații de prietenie cu el. De asemenea, îl anunță pe Caesar că el personal este gata să-și ia viața, dacă acest fapt ar fi salvat-o pe a Cleopatrei.

Octavianus Caesar porunci ca Turullius să fie omorît. Întîmplarea a făcut ca acesta, care tăiase pentru construirea flotei o pădure sacră din insula Cos, închinată zeului Asclepios, să-și primească pedeapsa tocmai aici și astfel, după cîte s-a crezut, zeul să fie răzbunat[31]. Cu toate acestea, Antonius încă nu primi nici un răspuns. La a treia ambasadă, însoțită de fiul lui Antonius, de Antyllus, purtător a unei mari cantități de aur, Caesar își însuși banii și-l trimise acasă pe Antyllus, cu mîna goală, tot fără să dea vreun răspuns.

În schimb, Cleopatrei, așa cum se petrecuseră lucrurile prima oară, și a doua, și a treia oară, îi transmise amenințări dar și unele promisiuni. De teamă însă ca cei doi să nu ridice iarăși capul, în cazul cînd ar fi pierdut speranța de a mai dobîndi îndurare din partea lui, și să încerce o redresare a situației prin propriile lor forțe, sau să se îmbarce spre Iberia și Gallia, sau să nimicească averile ce le aveau, mai mult decît fabuloase, după cîte auzise[32] (căci Cleopatra își strînsese toate avuțiile într-un monument, ridicat în incinta reședinței sale regale, și amenința, că dacă i se va atinge un fir de păr le va da foc la toate, împreună

cu ea), Caesar îl trimise la Cleopatra pe Thyrsus, un libert de-al său, cu misiunea s-o convingă, prin tot felul de vorbe dulci, că şi el era îndrăgostit de ea. Ţelul urmărit era ca regina, ca una care se credea iubită de toţi bărbaţii, să-l sacrifice pe Antonius şi să se cruţe pe sine, împreună cu banii ei. Şi lucrurile aşa s-au întîmplat[33].

9 Dar mai înainte de aceste întîmplări, Antonius, aflînd că Cornelius Gallus preluase şi conducerea trupelor lui Scarpus şi că, cu ajutorul acestora, printr-o mişcare fulgerătoare pusese mîna pe Paraetonium, în loc să se îndrepte spre Syria, aşa cum avusese de gînd, chemat fiind de gladiatori, grăbi spre Gallus, mînat de speranţa că-i va atrage pe soldaţii acestuia de partea sa, fără nici o luptă[34]. Într-adevăr, oamenii de aici, care luptaseră sub ordinele lui, îi arătau oarecare bunăvoinţă. În cazul unui eşec, Antonius se gîndea să folosească forţa, deoarece era însoţit de o numeroasă armată şi pe mare şi pe uscat. Totuşi el nu izbuti să intre în tratative cu ei, deşi înaintă pînă sub zidurile cetăţii şi strigă cît putu de tare. Gallus poruncise trîmbiţaşilor să sune şi astfel nimeni nu putu auzi nimic. Mai mult chiar, Antonius a fost înfrînt în urma unui atac neaşteptat, şi după aceasta suferi pierderi şi într-o ciocnire pe mare. În timpul nopţii, Gallus poruncise să se întindă pe sub apă nişte lanţuri grele, care opreau intrarea în gura portului. Pe de altă parte retrase orice gardă care putea fi observată de inamic şi îi îngădui să pătrundă în port, plin de încredere şi fără nici o teamă. Cînd însă antonienii ajunseră în port, Gallus trase de lanţuri cu ajutorul unor macarale şi, înconjurînd dintr-odată vasele, fără scăpare, şi de pe uscat, şi din partea cartierelor locuite şi din larg, unora le dădu foc, iar pe altele le scufundă.

Concomitent cu aceste întîmplări, Caesar puse mîna pe Pelusium, în aparenţă, luat prin forţa armelor, în fapt predat prin trădarea Cleopatrei[35]. Regina, de îndată ce-şi dădu seama că nimeni nu le mai sărea în ajutor şi că era peste putinţă ca Caesar să fie învins, plecînd urechea şi la vorbele transmise prin Thyrsus, crezu într-adevăr că era iubită. Mai întîi de toate ea tocmai asta urmărea şi, în al doilea rînd,

ea fusese doar aceea care-i înrobise deopotrivă şi pe tatăl lui Caesar şi pe Antonius. De aici încolo îşi făcu iluzii că va obţine nu numai impunitate, ci şi domnia Egiptului, dacă s-ar fi putut, chiar întreg imperiul roman[36]. Cedă prin urmare de îndată Pelusium lui Octavianus Caesar şi apoi, cînd acesta se îndreptă spre Alexandria, ea dădu pe ascuns ordin locuitorilor să nu organizeze nici o împotrivire, oricît de vehement i-ar fi îndemnat prin viu grai să treacă la acţiune.

10 Antonius, pe drumul de întoarcere de la Paraetonium, pus în faţa căderii oraşului Pelusium, îl întîmpină pe Octavianus Caesar în preajma Alexandriei şi, surprinzîndu-l într-un moment de oboseală, în urma unui marş îndelungat, îl învinse într-o luptă dată de cavalerie. Prinzînd curaj, cum aruncase şi manifeste în tabăra lui Octavianus Caesar cu ajutorul săgeţilor, prin care făgăduia o mie cinci sute de drachme fiecărui soldat, îşi aruncă şi pedestrimea în luptă, dar fu învins. Caesar, fără să se sfiiască, citi el însuşi conţinutul manifestelor în faţa soldaţilor, avînd grijă să-l denunţe pe Antonius. Totodată, inspiră oamenilor un sentiment de ruşine faţă de trădare, avînt pentru propria sa cauză, aşa încît aceştia, cuprinşi de mînie că au fost puşi la încercare, cît şi din dorinţa de a dovedi că nu sînt nişte laşi arătară un zel deosebit.

Antonius, împotriva aşteptărilor, văzîndu-se învins, o luă în direcţia flotei şi dădu ordine în vederea unei înfruntări pe mare sau, oricum, pentru pregătirea unei călătorii spre Iberia. Cînd înţelese ce se petrece, Cleopatra îşi retrase de îndată oamenii de pe corăbii şi, fără să piardă vremea, alergă spre monumentul sacru sub cuvînt că, temîndu-se de răzbunarea lui Caesar, doreşte într-un chip oarecare să termine cu viaţa. În realitate, era o încercare de a-l atrage acolo şi pe Antonius.

În sufletul acestuia încolţise bănuiala că era trădat, totuşi, iubirea nu-l lăsă să creadă. Un sentiment de milă covîrşitoare pentru Cleopatra nu-i mai îngăduia, ca să spun aşa, să se gîndească la sine[37]. Cleopatra, pe deplin conştientă de acest lucru, nădăjduia că atunci cînd Antonius ar fi

aflat vestea morţii ei nu avea să-i mai supravieţuiască, ci de îndată ar fi murit şi el. Iată deci motivul pentru care ea alergă spre monument, însoţită doar de un eunuc şi de două dintre femeile sale. De aici îl înştiinţă pe Antonius că şi-a pus capăt zilelor. La primirea mesajului, Antonius nu mai stătu pe gînduri ci dori din toată inima să-i urmeze în moarte. La început, îl imploră pe unul dintre cei de faţă să-l ucidă. Cum însă acesta, după ce trase pumnalul din teacă, se sinucise[38], Antonius, voi să dea pildă de curaj asemănător, dar îşi provocă numai o rană. El căzu cu faţa în jos şi cei ce-l înconjurau crezură că este mort.

Incidentul provocă mare zarvă; Cleopatra, auzind zvonul glasurilor, scoase capul pe fereastra de sus a monumentului, căci porţile, odată închise, nu mai puteau fi deschise decît printr-un mecanism, iar partea de sus a monumentului, spre acoperiş, nu era încă pe deplin terminată[39]. Cîteva persoane o zăriră cum se uita de sus şi începură să strige. Antonius auzi aceste ţipete şi, cînd află că ea trăieşte încă, se ridică în picioare, ca şi cum mai găsea încă puterea să trăiască. Sîngele însă curgea abundent din rană, luîndu-i orice speranţă de salvare. Atunci el îi rugă pe cei care asistaseră la această scenă să-l ducă spre monument şi să-l ridice în sus cu ajutorul scripetelor cu care erau ridicate şi blocurile de piatră. Şi aşa se sfîrşi Antonius, acolo sus, în braţele Cleopatrei[40].

11 Cît despre ea, mai păstra încă ceva încredere în Octavianus Caesar, pe care-l înştiinţă de îndată asupra celor întîmplate, fără însă să fie pe deplin sigură că nu i se va întîmpla ceva rău. Aşa că rămase mai departe la adăpost, cu gîndul să-şi răscumpere impunitatea şi regatul, în cazul cînd n-ar fi existat alt mijloc de salvare, prin ameninţarea că-şi va distruge avuţiile. Chiar şi în împrejurările nespus de grele prin care trecea, ea nu pierdu din vedere domnia şi se arăta gata să aleagă moartea, cît mai avea încă numele de regină şi insignele regale decît să ducă viaţa unei femei obişnuite[41]. Nu încape îndoială că avea gata pregătit mijloacele pentru a-şi incendia bunurile, precum şi vipere şi alte soiuri de tîrîtoare, pentru ea personal, a căror muşcătură veninoasă o încercase odinioară asupra oamenilor, ca să-şi dea seama de modul în care ucideau fiecare victimă în parte. Caesar, pe altă parte, ardea de dorinţa de a pune mîna pe tezaur şi de a o prinde în viaţă pe Cleopatra, pentru a o duce vie în cortegiul său triumfal. Cu toate acestea nu voia să treacă drept un om care se coboară la o înşelăciune, şi nici să-i dea unele garanţii, ca să o poată trata întocmai unei prizoniere de război sau întocmai unei femei duse în captivitate oarecum împotriva voinţei ei. Din această cauză, după ce dădu instrucţiuni precise asupra celor ce trebuiau să spună şi să facă, îl trimise la Cleopatra pe C. Proculeius, cavaler roman, şi pe libertul său, Epaphroditos. Şi aşa, aceştia, luînd legătura cu Cleopatra şi tot discutînd cu ea lucruri de bun simţ, dintr-odată, înainte de a se fi ajuns la vreun acord, o făcură prizonieră. Din acel moment, după ce înlăturară tot ceea ce i-ar fi stat la îndemînă să se sinucidă, îi îngăduiră să rămînă pe loc încă vreo cîteva zile, pentru a asista la îmbălsămarea trupului lui Antonius. Apoi regina a fost condusă în palatul ei, fără să i se suprime nimic din suita obişnuită, nici din efectivul de oameni ce-o slujea. Ţelul urmărit era acela de a i se spori speranţele în ceea ce ea îşi dorea şi înlăturarea oricărui atentat la propria-i viaţă. Aşa s-a făcut că atunci cînd regina şi-a manifestat dorinţa de a-l vedea pe Octavianus şi de a sta de vorbă cu el, obţinu de îndată întrevederea. Mai mult chiar, pentru ca bănuielile ei să fie pe deplin înlăturate, Octavianus Caesar făgădui că va veni el s-o vadă.

12 Prin urmare, după ce-şi împodobi cu mult gust încăperea şi cu revărsare de bogăţii patul, după ce se găti cu deosebită îngrijire pentru acest interior (haina ei de doliu o făcea cu atît mai atrăgătoare) — se aşeză pe patul pregătit, de care sprijinise tot felul de portrete cu chipul tatălui lui Caesar, în vreme ce în sîn îşi vîrîse toate scrisorile primite de la acesta[42].

Cînd Octavianus Caesar îşi făcu apariţia, ea îmbujorată, îl întîmpină cu aceste cuvinte: „Stăpîne, fii bine venit! divinitatea ţi-a dat acest dar pe care mie mi l-a luat. Dar

vezi cu ochii pe părintele tău, aşa cum adesea a venit la mine; ai auzit, de asemenea, că printre alte cinstiri ce mi-a acordat, m-a recunoscut ca regină a Egiptului. Ca să afli chiar de la el ce gîndea despre mine, ia şi citeşte aceste scrisori pe care mi le-a trimis, scrise chiar de mîna lui"[43]. În vreme ce rostea îndemnul, îi citea, pe sărite, cuvinte de iubire ce-i fuseseră adresate de primul Caesar. Cînd izbucnea în lacrimi şi acoperea de sărutări scrisorile, cînd se arunca în genunchi în faţa portretelor ce-l închipuiau şi se prosterna în faţa lor. Apoi îl privea cu coada ochiului pe Caesar, pe sub pleoape, ofta din adîncul inimii şi, printre suspine, lăsa să se audă cîte o exclamaţie, ca acestea: „Vai mie, Caesar, la ce-mi mai sînt bune scrisorile tale?" sau, schimbînd vorba: „Dar pentru mine tu vieţuieşti încă, în făptura fiului tău?" apoi iarăşi: „O, de-aş fi murit înaintea ta!" şi iarăşi: „Dar avîndu-l pe el, te am doar pe tine!".

Tot sporovăind în fel şi chip, însoţindu-şi cuvintele cu gesturi, îi arunca dulci priviri şi încerca să-l farmece cu vorba. Caesar însă pricepu că nu era sigură pe ea şi că încerca să-l înduioşeze; cu toate acestea nu se preta la jocul ei, ci îşi ţinu ochii în pămînt, mulţumindu-se să spună doar atît: „Ai încredere, Doamnă, ţine-ţi fruntea sus, nu vei avea de suferit nici un neajuns". Cleopatra însă, cu inima sfîşiată de durere pentru că Octavianus Caesar nu o privise, nici nu-i spusese ceva în legătură cu domnia ei sau vreun cuvînt de dragoste, îi căzu în genunchi şi îl imploră: „Viaţa, Caesar nici n-o mai vreau, nici n-o mai rabd! îţi cer o singură favoare, în amintirea tatălui tău: deoarece, după ce i-am aparţinut, divinitatea a vrut să fiu a lui Antonius — lasă-mă acum să mor împreună cu el..." „Vai mie, de ce n-am pierit îndată după Caesar! Dacă aşa mi-a fost mie scris să pătimesc, trimite-mă spre Antonius — nu mă pizmui că doresc să-i împărtăşesc mormîntul pentru ca, din cauza lui murind, să pot locui împreună cu el pe tărîmul de dincolo"...

13 Acestea fost-au frazele meşteşugite prin care ea încerca să înmoaie inima lui Octavianus Caesar. Dar el păstră

tăcere desăvîrşită. De teamă totuşi să nu-şi pună capăt zilelor o îndemnă din nou să aibă curaj şi nici nu-i suprimă ceva din serviciile ce-o înconjurau. Dimpotrivă, porunci să fie bine îngrijită, tocmai ca să strălucească în mijlocul cortegiului său triumfal[44]. Cleopatra însă îşi dădu seama cam ce urmărea şi, considerînd că o asemenea umilinţă era mai greu de îndurat decît mii de feluri de a muri, începu cu adevărat să dorească moartea. Ca atare, îl rugă insistent pe Caesar să-i sfîrşească viaţa într-un fel oarecare şi făcu nenumărate încercări de sinucidere. Cum nimic nu-i izbutea, se prefăcu că se răzgîndeşte, ca şi cînd îşi pusese mari speranţe şi în Caesar şi în Livia[45]. Spunea mereu că este gata să traverseze marea şi tot pregătea felurite podoabe pe care le punea deoparte, chipurile, daruri pentru Livia. Dacă ar fi izbutit cumva să fie crezută că şi-a mutat gîndul de la moarte şi ar fi fost mai puţin supravegheată, ar fi putut să-şi curme chinul. Lucru care se şi întîmplă. Cînd toţi cei însărcinaţi cu paza ei, printre care şi Epaphroditos, fură convinşi că într-adevăr aşa gîndeşte, mai slăbiră ceva din vigilenţă. Abia atunci luă ea toate măsurile ca să moară cît mai uşor cu putinţă. După ce-i încredinţă lui Epaphroditos un sul închis şi pecetuluit, scrisoare prin care-i cerea lui Octavianus Caesar să fie înmormîntată alături de Antonius, pentru ca prin acest pretext, ca şi cum misiva avea cu totul alt conţinut, să-l îndepărteze din cale, trecu la înfăptuirea planului ce şi-l făcuse. Îmbrăcată în rochia cea mai frumoasă pe care-o avea, gătită cu podoabe neasemuite în valoarea lor şi ţinînd în mînă sceptrul regesc, a murit.

14 Nimeni n-a ştiut cu adevărat cum s-au petrecut lucrurile. Singure nişte înţepături uşoare au fost descoperite pe unul din braţe. Se spune că înţepăturile proveneau de la o viperă, care i-a fost adusă într-o hydrie* sau într-un buchet de flori; alţii însă susţin că s-a folosit de un ac de păr, cu care obişnuia să-şi ridice pletele, pe care-l înmuiase într-un venin aşa de puternic încît, fără să lase pe corp

* Vas de ceramică, pentru păstrat apa.

nici urmă de rană, acul, în cazul unui eventual contact cu sîngele, putea să provoace o moarte imediată şi lipsită de durere. După cum obişnuia, pînă atunci nu se despărţise niciodată de acest ac, purtat în păr; atunci însă, făcîndu-şi o mică înţepătură, îl înfipse pînă la sînge[46].

Aşa s-a sfîrşit Cleopatra, împreună cu cele două slujitoare ale ei[47], sau într-un chip foarte apropiat de această versiune; căci eunucul, de îndată ce regina a fost ridicată, s-a lăsat de bunăvoie muşcat de reptile şi, după această ispravă, s-a repezit spre un sarcofag pe care şi-l pregătise mai dinainte. Octavianus Caesar, auzind despre sfîrşitul reginei, s-a arătat profund emoţionat, i-a văzut trupul neînsufleţit şi a poruncit să fie grabnic aduse contraotrăvuri şi cîţiva *psylli,* în speranţa că tot s-ar mai fi putut face ceva. Psyllii sînt numai bărbaţi (nici o femeie nu se naşte cu acest dar)[48]. Ei pot într-o clipită, înainte ca moartea să se producă, să sugă dintr-o rană tot veninul unei muşcături de şarpe, oricare ar fi specia acestuia, fără ca ei înşişi să fie cîtuşi de puţin afectaţi. Psyllii se nasc unii din alţii şi dovedesc că progenitura este într-adevăr a lor, fie aruncînd de îndată noul născut printre şerpi, fie aruncîndu-i scutecele în mijlocul jivinelor. Tîrîtoarele nu fac nici un rău pruncului şi, cînd simt scutecele lui, cad în amorţire. Iată deci cum se petrecură lucrurile.

Octavianus Caesar, neputînd în nici un chip s-o readucă pe Cleopatra la viaţă, şi-a exprimat admiraţia şi compătimirea pentru soarta ei, în vreme ce resimţea o durere adîncă, ca şi cum ar fi fost lipsit de toată faima care-i revenea în urma victoriei.

15 Antonius şi Cleopatra, pricină a multor rele atît pentru egipteni cît şi pentru romani, astfel au luptat şi astfel s-au sfîrşit. Au fost îmbălsămaţi cu aceleaşi mijloace şi îngropaţi în acelaşi mormînt[49].

Iată care a fost firea şi soarta lor, aşa cum voi încerca să arăt.

Antonius nu era cu nimic mai prejos decît alţii cînd era vorba despre datorie şi totuşi a săvîrşit multe lucruri fără

rost; în anumite împrejurări s-a distins prin vitejia ce-a arătat, iar laşitatea l-a împins spre nenumărate înfrîngeri; era deopotrivă un om plin de mărinimie, dar şi slugarnic; jefuia bunurile altora şi cheltuia nebuneşte propria-i avere; fără temei compătimea pe mulţi, iar pe mai mulţi încă îi pedepsea pe nedrept. Aşa s-a făcut că dintr-un om neînsemnat a devenit extrem de puternic, dintr-un om lipsit de mijloace, un mare bogătaş, fără să apuce să se bucure de nici unul din aceste două avantaje. Aflîndu-se pe pragul realizării speranţei că va deţine singur puterea supremă la Roma, s-a sinucis.

În ce-o priveşte pe Cleopatra, femeie nesăţioasă cînd era vorba de plăcerile Afroditei, a cărei lăcomie de bani crescuse neîncetat, cînd mînată de o sete nestinsă după glorie, cînd de o îndrăzneală fără margini, a dobîndit regatul Egiptului prin meşteşugul ei în arta iubirii; sperînd să dobîndească domnia asupra romanilor, prin acelaşi mijloc, a dat greş, şi a pierdut şi stăpînirea asupra Egiptului. A supus farmecului ei pe doi din cei mai de seamă oameni ai timpului, dar şi-a pus capăt zilelor din cauza celui de-al treilea.

Iată deci cîteva lămuriri despre Antonius şi Cleopatra. Dintre copiii lor, Antyllus, deşi logodit cu fiica lui Octavianus Caesar şi refugiat la altarul pe care Cleopatra îl dedicase tatălui acestuia într-un mic templu, a fost de îndată străpuns cu săbiile[50]. Caesarion, în drum spre Etiopia, a fost prins şi suprimat[51]. Cleopatra, l-a luat însă în căsătorie pe Iuba, fiul lui Iuba[52]. Octavianus Caesar, i-a dat-o de soţie pentru că Iuba fusese crescut în Italia şi luptase alături de el. Iuba, odată cu tînăra Cleopatra, a dobîndit şi regatul părintesc. De hatîrul tinerei perechi Octavianus cruţă viaţa lui Alexandros şi a lui Ptolemaios[53].

Nepoatelor sale, fiicele Octaviei şi ale lui Antonius, crescute şi educate de mama lor, le constitui o zestre din moştenirea părintească. În ce-l priveşte pe Iullus, fiul lui Antonius şi al Fulviei, porunci liberţilor acestuia să-i dăruiască de îndată tot ceea ce i s-ar fi cuvenit după lege să moştenească după moartea lor[54].

16 Dintre cei care pînă atunci susţinuseră cauza lui Antonius, pe unii îi pedepsi, pe alţii îi absolvi de vină — fie din proprie iniţiativă, fie la intervenţia prietenilor. Deoarece în preajma lui Antonius au fost găsiţi mulţi copii de domnitori şi de regi, unii din aceştia reţinuţi cu forţa, de la caz la caz îi trimise acasă, îi căsători între ei, pe cîţiva îi reţinu lîngă el. Voi trece sub tăcere pe toţi aceştia, cu excepţia a două persoane al căror nume îl voi cita: a predat de bunăvoie pe Iotapa regelui Mediei care, după înfrîngerea suferită, s-a refugiat la el[55]; în schimb, nu s-a învoit să-i predea lui Artaxerxes pe fraţii acestuia, deşi regele i-a cerut[56], pentru că monarhul omorîse pe romanii rămaşi în Armenia.

Iată deci ce hotărîri s-au luat cu privire la acest ostateci.

Pe egipteni şi pe alexandrini îi iertă pe toţi, aşa că nimeni n-a primit pedeapsa cu moartea. Nu-i mai puţin adevărat că Octavianus Caesar a considerat că n-ar fi fost potrivit să se ia vreo măsură drastică împotriva lor, dat fiind marele lor număr şi ţinînd seama de nepreţuitele şi numeroasele servicii aduse în folosul Romei. Ca să dea o explicaţie acestei mărinimii, invocă numele zeului Serapis, al lui Alexandru, întemeietorul oraşului, în al treilea rînd cuvîntul bun al lui Areios, concetăţeanul lor şi fostul lui profesor de filozofie, în preajma căruia petrecuse multă vreme[57].

Discursul prin care le acorda iertarea îl pronunţă în limba greacă pentru a se face înţeles de ei[58]. După care a vizitat sarcofagul unde se afla corpul lui Alexandru[59] şi l-a atins în aşa fel încît, după cît se spune, i-a spart o bucăţică din nas. Apoi, cu toate că alexandrinii în zelul lor au vrut să-i arate şi mumiile Ptolemeilor, a refuzat să le vadă, spunînd: „am venit să văd un rege, nu nişte morţi". Din acelaşi motiv n-a vrut să viziteze locul unde se afla boul Apis. „Obişnuiesc să mă prosternez în faţa zeilor", a zis Caesar, „nu în faţa boilor".

17 Din acea vreme Egiptul a devenit un stat tributar[60] şi guvernămîntul ţării a fost încredinţat lui Cornelius Gal-

lus. Datorită excesului de populaţie a oraşelor şi a teritoriilor rurale, lipsei de seriozitate şi de simţ de răspundere în privinţa modului lor de trai, ţinînd seama de volumul comerţului cu grîne şi de bogăţia ţării — Octavianus Caesar nu îndrăzni să încredinţeze vreunei persoane de rang senatorial conducerea şi nici măcar să-i încuviinţeze libertatea de a călători în Egipt, fără o prealabilă autorizaţie semnată de mîna lui[61]. Pe de altă parte, nu acordă nici egiptenilor dreptul de a fi senatori la Roma, ci porunci ca fiecare district să se autoguverneze, iar alexandrinilor le ordonă să se descurce în treburile publice fără un senat[62]. Dintre instituţiile care le-au fost atunci hărăzite — toate au rămas în vigoare pînă în zilele noastre — numai că la Alexandria a luat fiinţă un senat cu începere din timpul împăratului Severus[63], ai cărui reprezentanţi au fost înscrişi pentru prima oară în rîndurile Senatului de la Roma sub fiul acestuia, Antonius*. Astfel a fost înrobit Egiptul.

Toţi cei care au mai încercat să se opună au fost după un timp oarecare potoliţi, aşa cum dealtfel divinitatea le-a prezis-o foarte clar. Căci au căzut ploi nu numai cu apă, pe acolo pe unde nu s-a văzut nici strop de ploaie, ci şi cu sînge. Concomitent cu norii care se scuturau au apărut şi arme. S-au auzit dintr-o parte şi din alta bătăi de surle şi de tobe, sunete de flaute şi trîmbiţe. Un şarpe de o mărime uriaşă, arătîndu-se dintr-odată în ochii lor, începu să şuiere într-un chip de nedescris. Tot pe acea vreme s-au arătat comete şi apariţii ale unor morţi. Statuile s-au întristat, iar Apis mugi trist, de ţi se rupea inima, şi lăcrimă. Iată deci cum s-au petrecut lucrurile.

În palatul regal au fost găsite multe bogăţii, căci Cleopatra, ridicînd, ca să zicem aşa, toate ofrandele, chiar şi pe cele din templele cele mai sacre — apucase să adune pentru romani prăzile, fără să le mai dea acestora prilej să săvîrşească vreo profanare[64]. Alte cantităţi de bani au fost strînse şi de la fiecare dintre cei puşi sub acuzare, indiferent pentru ce. Afară de aceste contribuţii, toţi ceilalţi locu-

* Caracalla.

itori cărora nu li se putea aduce o anume învinuire, au fost impuşi să plătească două părţi din posesiunile lor[65].

Banii astfel strînşi au mers la plata soldelor datorate tuturor soldaţilor. Cît despre cei care-l însoţeau atunci pe Octavianus Caesar, fiecăruia i s-au distribuit două sute cincizeci de drachme, numai să nu jefuiască oraşul. Datornicii fură scutiţi de orice obligaţie, iar acelora dintre senatori şi cavaleri care luaseră parte la lupte le fură dăruite tot felul de bunuri. Pe scurt, imperiul roman s-a îmbogăţit şi templele romanilor s-au înfrumuseţat[66].

18 Octavianus Caesar, după ce şi-a încheiat activităţile mai sus menţionate şi a întemeiat o aşezare orăşenească chiar pe locul unde se dăduse bătălia, dîndu-i acelaşi nume şi instituind aici aceleaşi jocuri ca în colonia mai înainte înfiinţată[67], a drenat unele canale, a săpat altele noi şi a gospodărit regiunea cu tot ceea ce avea nevoie. Apoi a plecat spre Asia, prin Syria, şi a iernat acolo, ocupîndu-se îndeaproape de rînduirea treburilor fiecăruia dintre supuşii Romei precum şi de situaţia parţilor, unde se iviseră mari frămîntări interne. Într-adevăr, un anume Tiridates, adversar al lui Phraates, de multă vreme se opunea puterii romane, încă de pe vremea cînd Antonius mai însemna ceva, chiar şi după bătălia navală; acesta nu numai că nu accepta să se alieze cu vreunul din cei doi adversari care-i solicitau prietenia, dar nici nu le răspunse nimic altceva decît că va chibzui[68]. Pretextul ce-l invoca era că n-are răgaz să se ocupe de problemele Egiptului. În realitate, aştepta ca cei doi să-şi macine forţele luptînd unul împotriva celuilalt. După sfîrşitul lui Antonius, Tiridates, învins, s-a refugiat în Syria în vreme ce Phraates, învingător, a trimis o solie la romani. Caesar îi tratā pe soli cu multă deferenţă şi, fără a-i promite nici un ajutor lui Tiridates, îi îngădui totuşi să se stabilească în Syria; pe unul din fiii lui Phraates, pe care-l luase în custodie, îl duse însă la Roma unde băiatul rămase ca ostatic.

19 Şi mai înainte vreme, şi în acest răstimp, romanii rămaşi acasă au dat o sumedenie de decrete în cinstea victoriei

navale. Lui Octavianus Caesar i-a fost acordat triumful, ca şi cum ar fi obţinut victoria asupra Cleopatrei[69]; de asemenea, în cinstea lui a fost ridicat un arc de triumf la Brundisium, împodobit cu trofee, şi un altul în Forul roman. Printr-un alt decret s-a hotărît ca pragul micului templu închinat familiei Iulia să fie decorat cu ciocurile de corăbii desprinse de la corăbiile capturate şi ca aici să se celebreze din cinci în cinci ani jocuri comemorative. Cu prilejul zilei de naştere a lui Octavianus Caesar şi a zilei în care s-a anunţat victoria ce-o obţinuse s-a hotărît să se aducă jertfe şi ca vestalele, Senatul, întreg poporul Romei, cu femei şi copii, să-i iasă în întîmpinare atunci cînd s-ar fi înapoiat[70]. Este de prisos să mai înşir cîte rugi, statui, dreptul de proedrie şi cîte altele de acest fel i s-au mai acordat.

Acestea au fost decretele emise pentru a-l onora pe Octavianus Caesar, chiar din prima zi, odată cu hotărîrea de a se aboli şi a se şterge insignele lui Antonius[71]. Ziua în care acesta se născuse a fost declarată zi nefastă, iar cei din familia lui nu mai avură voie, fără excepţie, să poarte prenumele de Marcus. Cînd însă sosi vestea că Antonius a murit (şi vestea a ajuns tocmai în acea perioadă a anului cînd fiul lui Cicero era consul, întîmplare pe care unii nu o socotiră străină de voinţa divinităţii, deoarece tatăl consulului fusese dat pradă morţii îndeosebi datorită lui Antonius), — Senatul decretă în plus pentru Octavianus Caesar coroane, multe zile de supliçaţii şi un al doilea triumf, ca şi cum ar fi fost cuceritorul Egiptului. Numele lui Antonius şi al celorlalţi romani care fuseseră învinşi împreună cu Antonius nici mai înainte, nici atunci n-au fost pomenite, pentru a evita necesitatea celebrării unei victorii asupra acestora[72]. Ziua în care Alexandria a fost luată a fost declarată zi fastă şi început pentru numărătoarea oficială a următorilor ani. Octavianus Caesar a obţinut dreptul de a fi tribun pe viaţă[73] şi de a acorda asistenţă acelora care ar fi apelat la bunăvoinţa lui atît în incinta pomoerium-ului cît şi în afara lui, pe o distanţă de opt jumătăţi de stadiu, autoritate pe care nu o mai deţinea nici unul din ceilalţi tribuni[74]. Avea în plus şi dreptul să judece apelurile şi

să-şi dea votul în toate tribunalele, întocmai ca zeiţa Atena. Preoţii şi preotesele trebuiau să-i pomenească numele în toate rugăciunile înălţate pentru popor, pentru Senat şi pentru el personal. În orice adunare festivă, la banchete, nu numai la cele publice ci şi la cele particulare, toţi oaspeţii aveau datoria să aducă libaţii pentru Octavianus Caesar. Iată aşadar decretele care s-au dat atunci.

29 î.e.n. 20 În anul cînd Octavianus Caesar era consul împreună cu Sextus Apuleius toate înfăptuirile sale au fost confirmate prin depunere de jurămînt la începutul lunii ianuarie. Ceva mai tîrziu, după sosirea documentelor privitoare la parţi — Senatul a hotărît ca numele lui Octavianus Caesar să fie citat în cîntările religioase alături de cele ale zeilor şi ca unul din triburi să fie chemat, după el, *Iulia*[75]; Octavianus Caesar urma să se bucure de privilegiul de a purta coroana triumfală la toate serbările iar senatorii care-i împărtăşiseră victoriile aveau dreptul să-l însoţească în cortegiu, îmbrăcaţi în togă de ceremonie; ziua în care intrase în Roma s-a hotărît să fie decretată pentru eternitate zi sacră, celebrată prin jertfe aduse de întregul popor; Octavianus Caesar avea dreptul să numească pe preoţi şi să depăşească numărul legal, oricînd ar fi dorit. Această practică, transmisă de la el încoace, s-a dezvoltat fără limite, aşa încît consider inutil să mai vorbesc despre numărul preoţilor[76].

Octavianus Caesar a acceptat toate aceste cinstiri afară de cîteva din ele. În privinţa decretului ca toată populaţia oraşului să-i iasă în cale, a pretins cu energie ca aşa ceva să nu se întîmple. Mai presus însă de toate aceste măsuri decretate în cinstea lui, s-a bucurat nespus de faptul că porţile templului lui Ianus au fost închise[77], în semn că toate războaiele se terminaseră. Tot atunci s-a procedat la consultarea augurilor pentru bună stare şi sănătate; pînă la această dată o asemenea practică fusese părăsită, din motivele pe care le-am expus[78].

Adevărul era că trevirii, care tîriseră după ei şi pe celţi*, precum şi cantabrii, vacceii şi asturii nu depuseseră

* germani.

încă armele; primii au fost însă supuşi de Taurus Statilius, iar pe ceilalţi i-a potolit Nonius Gallus. În ciuda acestor represalii la fiecare din neamurile mai sus înşirate continuau să izbucnească dese tulburări. Cum n-au ajuns la nici un rezultat care să însemne ceva, nici romanii nu considerau că se află în stare de război şi nici eu n-am nimic deosebit să consemnez despre ei.

Între timp, Octavianus Caesar, printre alte dispoziţii pe care le-a luat, a îngăduit să se instituie la Efes şi la Niceea incinte sacre închinate Romei şi lui Caesar, tatăl său, căruia îi dădu denumirea de „erou“[79]. Aceste oraşe treceau drept cele mai renumite în Asia şi în Bithynia. Romanii care îşi stabiliseră domiciliul în regiunile mai sus numite primiră dispoziţia să onoreze aceste divinităţi, iar străinilor, pe c— Caesar îi desemna sub numele de „greci“, le îngădui să-i ridice lui personal anumite incinte; este vorba despre asiaticii din Pergam şi despre bithynienii din Nicomedia. Această hotărîre, atunci luată şi de atunci respectată, a fiinţat şi sub ceilalţi împăraţi rămînînd în vigoare nu numai la populaţiile de limbă greacă, ci şi la toate neamurile căzute sub stăpînirea romană[80]. În inima Romei şi chiar în restul Italiei nu s-a ivit nimeni încă din cei ce-au însemnat ceva pe lumea asta care să îndrăznească un lucru asemănător. Şi, cu toate acestea, după sfîrşitul lor din viaţă, şi aici se obişnuieşte să se aducă tot felul de onoruri aidoma zeilor, celor care au împărăţit cu dreptate, ba uneori li se ridică şi sanctuare[81].

Evenimentele despre care este vorba s-au petrecut în timp de iarnă. Pergamenii au primit şi ei dreptul să celebreze jocurile sacre instituite în cinstea templului lui Caesar[82].

21 Cînd a sosit vara, Octavianus Caesar a traversat Grecia şi de aici a trecut în Italia. Intrarea sa la Roma a fost sărbătorită după cît se spune, prin jertfe aduse de cetăţeni şi de consulul Valerius Potitus[83] — căci Octavianus Caesar a deţinut consulatul pe toată durata anului, aşa cum îl deţinea dealtfel de doi ani încoace — în vreme ce Potitus era succesorul lui Sextus. 29 î.e.n.

Potitus, pe cheltuiala publică şi pe a lui personală, a organizat o jertfă de tauri cu prilejul sosirii lui Caesar — închinată poporului şi Senatului, lucru fără precedent, care nu se mai petrecuse sub consulatul nici unui alt consul. După ceremonie, Caesar a încărcat cu elogii şi onoruri pe cei ce luptaseră sub ordinele sale. Agrippa, între alte distincţii, a fost cinstit prin acordarea unui stindard de culoare albastră, pentru a evoca victoria navală ce-o repurtase[84]; şi soldaţii primiră de la Caesar unele distincţii, iar oamenii din popor primiră fiecare cîte o sută de drachme*, întîi bărbaţii, cei înscrişi în listele censitare, apoi şi adolescenţii, pentru că în numărul lor se afla şi nepotul său, Marcellus[85].

Afară de aceste daruri, deoarece nu a acceptat din partea oraşelor italice aurul ce i se datora sub formă de coroane, şi mai mult decît atît, deoarece a restituit toate sumele pe care el însuşi le datora, fără să mai pretindă banii pe care alţii îi datorau lui — aşa cum am mai amintit — romanii au uitat de toate neajunsurile şi au privit cu plăcere serbările triumfului său, de parcă toţi cei pe care-i învinsese erau de neam străin. O cantitate aşa de mare de bani a fost dintr-o dată pusă în circulaţie în toate cartierele Romei, încît valoarea proprietăţilor crescu şi împrumuturile, care mai înainte se luau bucuros cu un procent de o drachmă**, nu s-au mai contractat decît cu o dobîndă egală cu o treia parte din drachmă[86], Caesar, în prima zi a triumfului, şi-a sărbătorit victoria asupra pannonilor, dalmaţilor, Iapydiei şi vecinilor acestui ţinut, precum şi supunerea unor neamuri celtice*** şi gallice. Intr-adevăr, Caius Carinas adusese ordine printre morini şi alte cîteva populaţii care sprijiniseră răscoala acestora şi respinsese atacurile suebilor veniţi dincoace de Rin pentru a purta război. Pentru aceste fapte de arme Carinas obţinu şi el triumful, deşi părintele său, ucis de către Sulla,

* denari.
** 1 denar.
*** germanice.

constituia o piedică pentru ca el, precum şi alţii din aceeaşi categorie cu el să deţină magistraturi[87]. Caesar sărbători unul şi acelaşi triumf deoarece, de drept, gloria victoriei revenea comandei supreme ce o deţinea.

Iată deci care au fost victoriile ce s-au sărbătorit în prima zi. În ziua a doua — a urmat comemorarea victoriei de la Actium, iar în a treia, s-a celebrat supunerea Egiptului. Şi celelalte cortegii triumfale au fost remarcabile ca strălucire, datorită prăzilor aduse din această ţară (atît de multe prăzi fuseseră strînse că ajungeau pentru toate cortegiile); dar cel mai bogat şi cel mai valoros cortegiu în privinţa obiectelor expuse a fost cel care celebra victoria asupra Egiptului. Printre alte minunăţii a fost adusă şi Cleopatra, întinsă pe un pat, cu înfăţişarea ce-o avea în clipa morţii[88], aşa că într-un chip oarecare şi ea putea fi văzută alături de ceilalţi prinşi de război; Alexandros Helios şi Cleopatra Selene, copiii ei, o însoţeau.

În urma cortegiilor venea însuşi Octavianus Caesar, suit pe un car de război. El săvîrşi toate ceremoniile cuvenite, dar trecu cu vederea prezenţa colegului său de consulat[89] şi a celorlalţi magistraţi care, contrar uzanţei, veneau în urma lui împreună cu senatorii ce-i fuseseră tovarăşi de luptă. Datina cerea ca senatorii să conducă şirul, iar magistraţii să vină în urma lor.

2. După săvîrşirea acestor ceremonii, Octavianus Caesar sfinţi templul Atenei, supranumit Calcidicul, şi inaugură Curia Iulia, ridicată în cinstea tatălui său[90]. Aici înalţă statuia Victoriei, care şi acum se află în Curie, cu scopul de a demonstra, pe cît se pare, că de la ea şi-a dobîndit domnia. Statuia Victoriei aparţinuse tarentinilor. De la Tarent fusese adusă la Roma, aşezată pe un soclu în Curie şi decorată cu prăzi egiptene. Acelaşi privilegiu a fost acordat şi cultului instituit în cinstea lui Iulius Caesar, căruia tot atunci i s-a ridicat un mic templu; şi în acest templu au fost atîrnate sub formă de ofrande numeroase prăzi de război, în vreme ce altele au fost închinate lui Zeus Capitolinul, Herei şi Atenei; toate celelalte ofrande cîte, după

cum se credea, fuseseră depuse aici de mai înainte vreme, au fost ridicate deopotrivă cu cele ce se aflau în acel moment, în urma unui decret senatorial, sub cuvînt că erau impure. Şi aşa s-a făcut că regina Cleopatra, deşi fusese învinsă şi luată în captivitate, a fost glorificată numai pentru că insignele ei au ajuns să fie depuse în templele noastre. Chipul ei, turnat în aur, poate fi văzut în templul Afroditei[91].

Cu prilejul sfinţirii micului templu, s-au organizat tot felul de întreceri, iar copiii patricienilor au participat la cavalcada troiană[92]. Bărbaţii, grupaţi după ordinul căruia aparţineau, s-au întrecut în curse de cai şi curse de care trase de doi şi de patru cai. Un anume Quintus Vitellius, de rang senatorial, a susţinut o luptă individuală. Au fost ucise tot soiul de animale sălbatice şi ierbivore, alături de un rinocer şi un hipopotam, pentru prima oară văzuţi de locuitorii Romei. Cum arată un hipopotam se găsesc destui care să povestească; mai mulţi încă l-au şi văzut; rinocerul însă seamănă cu elefantul în multe privinţe, numai că are un corn aşezat drept pe nas, de unde şi numele ce-l poartă. Acestea au fost aşadar animalele introduse în arenă. De asemenea numeroase cete de daci şi de suebi s-au luptat între ele. „Suebii sînt de neam celt* iar ceilalţi au caracteristici comune cu sciţii; primii, ca să dăm un amănunt exact, locuiesc dincolo de Rin, căci mulţi alţi locuitori din aceste regiuni se denumesc după aceşti suebi; dacii ocupă ambele maluri ale Istrului, cu deosebirea că parte din ei, care locuiesc înspre izvoace de Istru, spre teritoriul ocupat de triballi, sînt înglobaţi în guvernămîntul Mysiei** şi sînt cunoscuţi sub numele de mysi***, excepţie făcînd triburile învecinate care nu-i denumesc astfel. Cei care se află spre miazănoapte de fluviu se numesc daci, unii îşi zic geţi, sau traci, căci aparţin neamului dac care odinioară a populat cu aşezări împrejurimile muntelui Rhodope.

* germanic.
** Moesia.
*** Moesi.

Aceşti daci, despre care este vorba, trimiseseră soli la Caesar şi mai înainte vreme; cum nu obţinuseră nimic din cele ce cereau au înclinat spre Antonius, fără însă să-i aducă vreun ajutor substanţial, dată fiind dezbinarea ce domnea între ei. De atunci, vremea a trecut şi unii, prinşi de război, au fost opuşi suebilor în jocurile de gladiatori[93].

Spectacolele, în ansamblul lor s-au desfăşurat timp de mai multe zile[94], cum era şi firesc. Nu s-a produs nici o întrerupere, deşi Octavianus Caesar nu s-a simţit prea bine cu sănătatea. În lipsa lui, jocurile s-au ţinut în prezenţa altor demnitari. În timpul desfăşurării lor senatorii, pe rînd, au dat petreceri în fiecare zi, în vestibulul propriilor lor case; nu ştiu care să fi fost motivul ce i-a determinat să procedeze aşa, căci izvoarele nu consemnează nimic în această privinţă.

23 Pe vremea celui de-al patrulea consulat al lui Caesar, Statilius Taurus ridică, pe cheltuiala sa, în cîmpul lui Marte, un circ, construit din piatră cu scopul ca aici să se ţină jocuri cinegetice. Circul a fost oficial inaugurat printr-o luptă de gladiatori. Datorită acestei mărinimii, Taurus a dobîndit de la Adunarea Poporului dreptul să numească în fiecare an un pretor.

Concomitent cu aceste evenimente, Marcus Crassus, trimis în Macedonia şi în Grecia, a început o campanie împotriva dacilor şi a bastarnilor[95]. Cine sînt dacii şi pentru ce erau ei pedepsiţi s-a spus ceva mai înainte. Bastarnii, fără tăgadă, sînt socotiţi a fi triburi scite. Pe atunci, trecînd Istrul, au pus mîna pe Mysia care se află pe malul celălalt şi, ceva mai tîrziu, s-au făcut stăpîni şi peste triburile tribalilor învecinaţi cu Mysia, precum şi peste acele ale dardanilor. Atîta vreme cît s-au mărginit la aceste atacuri, n-au avut nimic de-a face cu romanii; după ce-au trecut dincolo de coamele muntelui Haemus şi au început să devasteze Tracia unde locuiesc dentheleţii, ţinut care se afla în legături de prietenie cu Roma, Crassus, în parte pentru a-l ajuta pe Sitas, un rege al dentheleţilor care-şi pierduse vederea, dar îndeosebi temîndu-se de soarta Ma-

cedoniei, le ieşi în întîmpinare. Marşul lui Crassus avu un efect de trăsnet asupra barbarilor, care se grăbiră să părăsească ţinutul fără nici o luptă.

Crassus, fără să stea pe gînduri, se luă pe urmele lor. În vreme ce bastarnii zoreau spre casă, generalul roman cuceri teritoriul denumit Segetica* şi năvăli în Mysia pe care o dădu pradă soldaţilor săi; deoarece la un moment dat, sub zidurile unei fortăreţe puternice pe care o atacase, a suferit o înfrîngere — căci mysii ieşiseră la contraatac crezînd că oamenii trimişi în recunoaştere erau singuri — Crassus grăbi în ajutorul alor săi cu tot restul armatei şi îi tăie în bucăţi, după care cuceri locul întărit, în urma unui asediu[96].

24 Pe cînd Crassus era reţinut la acest asediu, bastarnii s-au oprit din fugă şi au poposit pe malurile fluviului Kebros** pentru a vedea ce se mai întîmplă[97]. Cînd, odată învingător asupra mysilor, generalul îşi îndreptă armele împotriva lor, ei trimiseră soli cu rugămintea să nu-i mai fugărească, ca unii care nici cînd n-au pricinuit vreun rău romanilor, Crassus reţinu pe lîngă el delegaţia, sub pretext că avea să le dea un răspuns abia în ziua următoare, dar altfel se purtă cu multă bunăvoinţă. Apoi îi îmbătă criţă pentru a afla de la ei toate planurile ce le aveau. Din păcate, tot neamul sciţilor nutreşte pentru vin o patimă nestăvilită şi nu rezistă mult timp la băutură. Crassus, între timp, noaptea, se furişă spre o pădure la liziera căreia îşi aşează cercetaşii. Pe ostaşi îi lăsă în schimb să se odihnească. După care, bastarnii, socotind că cercetaşii sînt singuri, năvăliră asupra acestora şi îi alungară spre inima pădurii ţinîndu-se strîns de urmele lor; cînd aceştia se apropiară de pădure şi cînd fură puşi pe goană Crassus nimici mulţi bastarni; barbarii s-au împiedicat în fuga lor de căruţele lăsate în spate şi, mai mult decît atît, dornici

* Serdica? Mommsen, *Rom. Geschichte*[3], V, 12. Boissevain, III, p. 375.

** Emendaţie a lui A. Müllenhoff, acceptată de Boissevain, II, p. 375.

să-şi salveze femeile şi copiii, au avut mult de suferit. Crassus l-a omorît cu mîna lui pe căpetenia bastarnilor, pe Deldon. Dacă ar fi avut rangul de comandant suprem, ar fi dobîndit chiar dreptul să depună armele spoliate în templul lui Iupiter Feretrianul, în chip de *spolia opima**. Iată deci cum s-au petrecut lucrurile. Cît despre ceilalţi bastarni, unii, pitiţi într-o pădurice sacră, au căzut victima flăcărilor care au cuprins pădurea de jur împrejur, alţii, care năvăliseră în întăritură au fost făcuţi prizonieri, iar alţii au pierit, parte, căzînd în fluviul Istru, parte, rătăcindu-se prin ţinut. Cîţiva dintre ei totuşi, scăpînd nevătămaţi, au ocupat un loc fortificat şi dădură mult de lucru lui Crassus, care în zadar i-a atacat timp de mai multe zile. Mai tîrziu însă, datorită sprijinului venit din partea lui Rholes, căpetenia unor triburi getice, i-a biruit şi pe aceştia. Rholes, mergînd la Octavianus Caesar, a fost distins cu titlul de prieten şi aliat al său, pentru ajutorul ce-l dăduse[98]. Robii de război au fost distribuiţi soldaţilor.

25 La încheierea acestor operaţii, Crassus s-a îndreptat împotriva mysilor şi, mai cu binele, mai cu ameninţări, întrebuinţînd pe alocuri şi forţa, i-a adus pe toţi, cu puţine excepţii, sub dominaţia romană, cu preţul unor eforturi deosebite, nu lipsite de risc.

29 î. e.n (iarna)

Atunci, cum iarna era în toi, se retrase într-un ţinut prieten, după ce pătimi din pricina frigului şi mai mult încă din pricina tracilor, prin teritoriul cărora se întorcea, chipurile ca printr-un teritoriu al unor aliaţi. Experienţa l-a îndemnat să ia hotărîrea să se mărginească la succesele obţinute. Jertfe şi supliciaţii i-au fost acordate şi lui Crassus, nu numai lui Octavianus Caesar, pentru meritele sale. După cîte spun unele izvoare, Crassus n-a obţinut totuşi titlul de *imperator***, acordat lui Octavianus Caesar singur.

* Prada cea mai bogată, cea mai valoroasă. *Spolia opima* erau oficial denumite spoliile luate de comandantul care ucidea cu mîna lui pe căpetenia vrăjmaşă. Un asemenea comandant avea dreptul să aspire la titlul de *imperator*.

** Comandant suprem.

Nu după multă vreme, bastarnii, deşi dezorientaţi de necazurile prin care trecuseră şi convinşi că generalul roman nu mai avea să-i lovească şi-au întors din nou armele spre dentheleţi şi spre Sitas, pe care-l considerau principala cauză a relelor ce se abătuseră asupra lor; şi Crassus s-a văzut astfel nevoit să înceapă o nouă campanie. Înaintînd vijelios, lovi pe barbari cînd aceştia se aşteptau mai puţin şi, după ce-i învinse, le impuse condiţiile pe care le-a vrut.

Odată ce pusese iarăşi mîna pe arme, Crassus a fost cuprins de dorinţa să se răzbune şi pe acei traci care-l supăraseră pe drumul întoarcerii sale din Mysia. Tocmai atunci umblau zvonuri că tracii ridică fortificaţii şi se pregătesc de război. După ce zdrobi rezistenţa maedilor* şi a serdilor, neamuri trace, şi tăie mîinile prizonierilor, izbuti să-i subjuge, la capătul a mulţi dificultăţi. Apoi devastă tot ţinutul afară de pămînturile odrysilor. El cruţă numai această populaţie din două motive: fiindcă odrysii cultivau religia dionysiacă şi pentru că l-au întîmpinat fără arme. Acestora le acordă stăpînirea ţinutului în care s-a extins cultul zeului Dionysos, luîndu-l de sub jurisdicţia bessilor care-l avuseseră mai înainte.

26 Pe cînd era prins cu aceste treburi, căpetenia de triburi Rholes, în conflict cu Dapyx, îi ceru ajutorul[99]. Crassus, răspunzînd la chemare, dădu peste cap cavaleria inamică, împingînd-o peste pedestraşi şi, prin această manevră, i-a înfricoşat în aşa măsură încît, fără să se dea nici o luptă, îi măcelări şi pe călăreţi, şi pe pedestraşi, în timp ce fugeau în dezordine. După dezastru, Dapyx s-a refugiat într-un loc întărit unde a fost asediat de Crassus. În plin asediu, un om oarecare, de sus de pe ziduri, dînd bineţe în limba greacă generalului roman, a intrat în vorbă cu el şi s-a înţeles să-i predea fortăreaţa. Barbarii, astfel prinşi în capcană, s-au năpustit unii împotriva celorlalţi şi Dapyx a murit împreună cu mulţi alţii. Totuşi, luînd prizonier pe fratele regelui, Crassus nu numai că nu i-a

* Lecţiunea Boissevain, II, p. 376.

făcut nici un rău, dar l-a pus şi în libertate. După eliberarea prizonierului, s-a îndreptat spre peştera numită Keiras[100] *. Peştera, într-atît de vastă şi de puternică încît, după cum spun legendele, pînă şi titanii se refugiaseră aici după înfrîngerea suferită din partea zeilor, fusese luată în stăpînire de localnici, care, în număr însemnat, îşi căraseră înăuntrul ei avuţiile mai de preţ şi toate turmele.

După ce descoperi toate gurile peşterii, ieşiri întortochiate şi greu de găsit, Crassus le zidi şi în acest fel îi sili pe refugiaţi să se predea, pe calea înfometării. Cum lucrurile îi mergeau în plin, romanul nu mai cruţă nici celelalte triburi gete, cu toate că nu avuseseră nimic de-a face cu Dapyx, ci înaintă împotriva fortăreţei Genucla — cea mai puternic întărită de pe teritoriul aflat sub stăpînirea lui Zyraxes[101]. Motivul acestei incursiuni era zvonul că aici s-ar fi aflat steagurile capturate de bastarni de la Caius Antonius, în preajma Histriei[102]. Şi, conducînd atacul concomitent pe uscat şi de pe apa Istrului (căci fortăreaţa era ridicată pe malul fluviului), izbuti în scurt timp, deşi Zyraxes nu era de faţă, însă cu mari greutăţi, să cucerească fortăreaţa. Şeful get, într-adevăr, de îndată ce fusese încunoştinţat de înaintarea lui Crassus, părăsise ţinutul îndreptîndu-se spre sciţi, în căutare de alianţă. Dar n-a mai apucat să se întoarcă.

27 Iată evenimentele de prin părţile geţilor. Cît despre aceia dintre mysii supuşi care au încercat să ridice capul, au fost readuşi la ordine de alţi comandanţi. În schimb, Crassus se îndreptă el însuşi cu forţele sale împotriva artacilor şi a altor cîteva triburi, care nici nu fuseseră subjugate vreodată, nici nu dădeau semne că ar fi dispuse să-l întîmpine cu prietenie, fălindu-se cu situaţia lor şi îndemnîndu-i şi pe alţii la vrăjmăşie şi răscoală. Toate acestea s-au petrecut însă în decursul timpului. Cît despre mine, eu le scriu aşa cum au fost transmise de tradiţie, numele inclusiv. Odinioară, mysii şi geţii locuiau tot ţinutul care se întinde între Haemus şi Istru. Cu trecerea anilor,

* Keiris, Boissevain, II, 377.

unele populaţii şi-au mai schimbat numele. Mai tîrziu, toate regiunile cîte sînt tăiate de cursul inferior al rîului Sava, care se varsă în Istru mai sus de Dalmaţia şi mai sus de Macedonia şi de Tracia, separîndu-se de Pannonia, au căpătat numele de Mysia[103] *. În aceste regiuni se află numeroase populaţii, şi cei odinioară cunoscuţi sub numele de triballi, şi cei cunoscuţi în zilele noastre sub acela de dardani.

* Moesia.

CARTEA LII

1 Acestea au fost pe vremea regalității și a republicii, 29 i.e.n.
cît și în timpul dictaturilor care au urmat, faptele săvîrșite
și întîmplările prin care au trecut romanii timp de șapte
sute douăzeci și cinci de ani.

Cu începere de la această dată s-au văzut cu adevărat
supuși unui guvernămînt monarhic, deși Caesar medita să
depună armele și să încredințeze conducerea statului în
mîinile Senatului și a poporului[1]. S-a consultat pe această
temă cu Agrippa și Maecenas — cu care împărtășea cele
mai ascunse proiecte ale sale. Cel dintîi Agrippa luă cu-
vîntul și îi vorbi așa:[2]

2 Caesar, nu te mira dacă voi încerca să-ți abat gîndul
de la monarhie, deși — dacă ai dobîndi-o, eu personal
n-aș avea decît de cîștigat în toate privințele. Dacă cel
puțin s-ar dovedi pentru tine de vreun folos — fii sigur
că aș sprijini-o din toată inima. Dar, constatînd că nu
oferă nimic pe această linie nici celor ce dețin puterea
nici prietenilor acestora, că dimpotrivă, acoliții culeg roa-
dele indiferent de ce și-ar dori, feriți de invidie și de pri-
mejdie, în vreme ce atotputernicii devin ținta manifestă-
rilor de pizmă și de ură — am judecat că e bine, așa cum
am procedat și în alte împrejurări să nu țin seamă de
interesul meu personal, ci în primul rînd de al tău, și de
interesul general.

Să examinăm în liniște toate atributele monarhiei și
să ne îndreptăm într-acolo unde ne va conduce raționa-
mentul nostru; nimeni nu va pretinde, și în nici un chip,
că sîntem obligați să optăm pentru monarhie — dacă se
va dovedi lipsită de avantaje. Altfel, am fi expuși fie la
învinuirea că sîntem mai prejos de tot ceea ce am înfăptuit
și că în urma succeselor ne-am ieșit din minți, fie că
dintr-o veche dorință de a pune mîna pe putere ne-am
slujit de numele tatălui tău și de sentimentul de pietate

ce i-l purtăm — că am împins în prim plan Adunarea poporului şi Senatul, nu pentru a-i pune la adăpost faţă de cei care unelteau împotriva lor, ci pentru a ni-i înrobi. Amîndouă aceste ipostaze sînt la fel de vinovate. Într-adevăr, cine oare n-ar fi cuprins de indignare văzîndu-ne că una spunem şi alta gîndim? Cum să nu sporească ura faţă de noi, acum, în aceste împrejurări? N-ar fi fost mai bine să ne fi exprimat dintr-un bun început dorinţa, deschis, şi să ne fi îndreptat fără şovăire spre monarhie? Comiterea unui act de violenţă se presupune că este în conformitate cu natura omenească, chiar dacă pare a izvorî din ambiţie. Oricine o ia înainte, indiferent în ce domeniu, este îndreptăţit să creadă că reprezintă ceva mai mult faţă de cei ce-au rămas în urmă; iar dacă izbuteşte în ceea ce şi-a pus în gînd, faptul este atribuit puterii lui sufleteşti; dacă însă dă greş — voinţei instabile a divinităţii. În schimb cel care întreprinde un asemenea act, pornit din viclenie şi răutate, mai întîi este considerat un înşelător, un om nedrept şi degenerat sufleteşte, un om cu o conduită dubioasă (lucruri care, o ştim prea bine, n-ai răbda ca nimeni să le rostească sau să le gîndească despre tine, nici dacă ar fi să stăpîneşti lumea întreagă, cu acest preţ) pentru ca mai tîrziu, cînd a dobîndit ceea ce-a urmărit, să fie considerat drept unul care nu şi-a satisfăcut decît propria-i ambiţie, iar în cazul cînd nu a izbutit, drept unul care n-a primit pe cap decît o binemeritată pacoste.

3 Această fiind situaţia, tot n-am fi cu nimic mai puţin expuşi la învinuiri, chiar dacă nici prin gînd nu ne-a trecut aşa ceva de la început şi anume că, acum, am ajuns să dorim puterea.

A te lăsa învins de împrejurările prezentului, a nu şti să te stăpîneşti, a nu face uz în mod înţelept de darurile providenţei, iată un fapt mult mai de condamnat decît acela de a nedreptăţi pe cineva din simplul motiv că ţie îţi merge rău; anumiţi oameni, destul de des, se văd nevoiţi în urma ghinionului ce-l au, să se facă vinovaţi în ciuda voinţei lor, pentru a profita de moment; alţii însă, cu bună ştiinţă, incapabili de a se domina, ajung să se

comporte contrar pînă şi propriului lor interes. Cei ce nu posedă nici un fel de simplitate sufletească şi nici nu sînt în stare să stăpînească moderat bunurile hărăzite lor — cum de şi-ar imagina cineva că astfel de persoane vor putea comanda altora, aşa cum se cuvine, sau că ar alege soluţia justă în caz de vitregie a vremurilor? Pentru că noi nu facem parte din nici una din aceste categorii şi cum nu simţim dorinţa de a săvîrşi ceva lipsit de raţiune, ci, dimpotrivă, ne arătăm gata să adoptăm orice hotărîre luată în urma unor deliberări şi anume aceea care ni s-a părut cea mai bună, să trecem acum şi la o discuţie asupra ei[3]. Voi căuta să vorbesc cu deplină libertate; în primul rînd eu nici n-aş putea vorbi altfel şi, ştim prea bine, nici ţie nu-ţi place să apleci urechea la minciuni înflorite cu linguşiri.

4 Egalitatea în drepturi este un cuvînt de bun augur iar înfăptuirea ei, un lucru cum nu se poate mai drept. Într-adevăr, de ce n-ar fi drept ca oameni care au dobîndit aceeaşi natură, care sînt înrudiţi prin legături de sînge, crescuţi în aceleaşi obiceiuri şi educaţi în spiritul aceloraşi legi, care îşi pun cu toţii laolaltă în slujba patriei puterea trupurilor şi a sufletelor, de ce n-ar fi drept să împartă şi celelalte în comun? Cum de-ar putea exista ceva mai de preţ decît judecata de valoare făcută după nici un alt criteriu afară de acela al meritului personal? Egalitatea în naştere pretinde egalitatea condiţiilor de trai; dacă cineva o dobîndeşte, ea se arată plină de mulţumire, dacă nu, se arată îndurerată. Orice făptură omenească, pentru că purcede de la zei şi se va întoarce la zei, priveşte în sus şi nu vrea să rămînă pe vecie la porunca unuia şi aceluiaşi stăpîn, nici nu rabdă să fie mereu părtaşă la munci, primejdii, cheltuieli, lipsită fiind în schimb de comunitatea bunurilor. În cazul cînd va fi silită să îndure o astfel de situaţie prinde ură pe asupritor şi, dacă i se iveşte ocazia, se răzbună crunt pe ceea ce urăşte. Toţi se cred îndreptăţiţi să comande şi, din această cauză, suportă, pe rînd, să li se dea ordine. Nu se învoiesc însă să fie călcaţi în picioare şi, din această pricină, nici ei

BIBLIOTECA ...

înşişi nu sînt siliţi să oprime pe semenii lor. Se bucură de cinstirile acordate de cei care sînt cinstiţi la fel şi încuviinţează pe deplin pedepsele aplicate în virtutea legislaţiei[4]. Dacă aceasta este guvernarea de care au parte, ei consideră că toate bunurile şi toate adversităţile sînt comune, nu vor să se întîmple nici cel mai mic neajuns vreunuia din cetăţeni şi aspiră în comun, rugîndu-se la zei, să capete toţi laolaltă ceea ce este mai de preţ. Să zicem că cineva are o însuşire deosebită pe care o pune în valoare oricînd i se cere, o exercită cu însufleţire şi o dezvăluie cu cea mai mare satisfacţie; iar dacă o recunoaşte la altcineva — pe acela îl încurajează nesilit de nimeni, se arată plin de ardoare să-i creeze condiţii şi-l preţuieşte în chip deosebit. Dacă însă cineva săvîrşeşte o faptă reprobabilă, fiecare concetăţean îl detestă; iar dacă i se întîmplă un necaz, fiecare îl compătimeşte socotind că pedeapsa aplicată şi ruşinea ce decurge se răsfrîng asupra întregii cetăţi.

5 Iată deci cum este orînduirea guvernării democratice. În guvernămintele tiranice lucrurile se întîmplă tocmai pe dos. Dar nu merită să mai lungesc cele ce am de spus. Principalul e că nimeni nu vrea să pară că ştie ceva, nici că posedă vreun bun oarecare. În majoritatea cazurilor, buna stare atrage după sine inimiciţia celor ce deţin puterea. Făcîndu-şi în consecinţă o regulă de viaţă după chipul şi asemănarea conducătorului, cetăţeanul de rînd o adoptă, în lacoma lui rîvnă de a dobîndi astfel, fără pericol, ceea ce-şi doreşte. Şi, din această cauză, cei mai mulţi nu grăbesc decît după interesele lor personale, urăsc pe toţi ceilalţi, făcînd din succesele altora o dramă personală şi din nenorocirile acestora un cîştig personal.

Aşa stînd lucrurile nu văd ce te-ar putea îndemna, dînd ascultare raţiunii, să năzuieşti spre puterea monarhică. Afară de faptul că o asemenea guvernare este odioasă pentru masele populare, ea ar putea deveni, pentru tine personal, cu mult mai greu de suportat. Nu vezi oare în ce măsură statul nostru şi problemele de stat sînt pradă unor profunde tulburări, pînă şi azi? Este greu ca grosul populaţiei, care a trăit atîţia ani în libertate să-şi piardă

acest privilegiu; greu este şi ca aliaţii alături de supuşii noştri — dintre care unii de multă vreme sînt guvernaţi după principii democratice, iar alţii au fost eliberaţi chiar de noi înşine — să fie din nou subjugaţi şi readuşi la starea de robie, mai cu seamă în condiţiile în care ne aflăm, încercuiţi de duşmani.

6 Pentru ca să încep cu cel mai puţin însemnat început de drum, este necesar ca tu să-ţi procuri de pretutindeni cît mai mulţi bani; este peste putinţă ca veniturile actuale să ajungă pentru toate nevoile şi pentru hrana soldaţilor[5]. Aşa se petrec lucrurile în statele cu regim republican; nu este posibil pentru un guvernămînt să subsiste fără cheltuieli. Adevărat este însă că în acele state cetăţenii, de bunăvoie oferă contribuţii băneşti deosebit de însemnate — făcînd din acest lucru un act de onoare, în schimbul căruia sînt cinstiţi în mod deosebit. Dacă, uneori sînt necesare unele contribuţii băneşti din partea tuturor cetăţenilor, aceştia — dinainte convinşi şi plătind dări pentru propria lor cauză, scot banii de îndată. În regimurile monarhice, din contra, oamenii cred că şeful statului, ca unul care-i depăşeşte în avuţii, are singur datoria să facă cheltuieli, înclinaţi cum sînt să-i facă cu mare exactitate socoteala veniturilor în vreme ce uită să o facă şi pe aceea a cheltuielilor. În particular, dintr-o pornire generoasă, ei nu sînt dispuşi să dea nimic şi nu îndeplinesc cu bună voinţă nici îndatoririle obşteşti. Mai mult decît atît, acest lucru nici nu este dorit de nimeni (căci sub nici un cuvînt cetăţeanul de rînd n-ar mărturisi deschis că este bogat) şi nu convine nici celui ce deţine puterea. Şi e firesc să se întîmple aşa. Dacă un altul ar dobîndi în rîndul concetăţenilor săi faima unui iubitor de cetate — ar începe să devină îngîmfat şi să pună la cale cine ştie ce mişcări. În sfîrşit, un alt aspect împovărător pentru cei mulţi este şi acela că ei duc în spate tot greul, iar cîştigul este cules de alţii. Într-un guvernămînt republican, contribuabilii sînt în majoritatea lor şi cei ce îndeplinesc serviciul militar — aşa încît, într-un fel oarecare aceştia reprimesc banii oferiţi statului. În monarhii dimpotrivă, alţii sînt — în mare vorbind — cei ce

cultivă pămîntul, alţii cei care exercită diverse meserii, alţii care sînt marinari, alţii care sînt funcţionari de stat, oameni de la care se ridică şi grosul contribuţiilor băneşti; în schimb, cei ce au armele în mînă şi încasează solde, sînt diferiţi.

7 Iată prin urmare unul din aspecte. Aşa cum se prezintă, îţi ridică totuşi probleme. Să examinăm acum un altul[6].

Este negreşit necesar să se găsească metodele potrivite pentru ca făcătorii de rele să fie totdeauna pedepsiţi; cei mai mulţi nu se cuminţesc nici în urma avertismentelor, nici pe calea exemplului bun, ci este strict necesar să fie condamnaţi fie la degradare civică, la exil sau la moarte. Situaţia este firească într-un imperiu de aşa întindere, care cuprinde un număr atît de mare de locuitori, mai ales într-un timp de prefaceri constituţionale. Dacă vei numi pentru toţi aceştia alţi judecători, fii sigur că oamenii legii se vor grăbi să-i absolve de orice vină, îndeosebi pe cei cîţi tu îi vei fi considerat drept duşmani. Să fim înţeleşi. Oamenii legii îşi iau un oarecare aer de independenţă cînd este vorba să acţioneze în contrazicere cu părerea cîrmuitorului. Dacă se mai întîmplă şi ca unii răufăcători să fie prinşi şi condamnaţi, asupra votului judecătorilor planează bănuiala că ar fi fost dat din porunca ta. Dacă, în caz contrar, vei prelua tu însuţi justiţia în mîinile tale, te vei vedea silit să pedepseşti pe mulţi dintre egalii tăi în rang, lucru cu totul nepotrivit, după care se va spune că pe unii îi judeci dintr-o toană de mînie mai degrabă decît în spiritul dreptăţii. Nimeni nu este convins că cei care au în puterea lor forţa de constrîngere pot împărţi sentinţe judecătoreşti în spiritul dreptăţii. Dimpotrivă, toţi sînt încredinţaţi că monarhii, dintr-un sentiment de ruşine, flutură în faţa adevărului un fel de schiţe, o vagă umbră a unei constituţii, pentru a aduce la îndeplinire propriile lor dorinţe la adăpostul numelui unui tribunal legal.

Aşa se petrec lucrurile în regimul monarhic. În regimul republican, dacă cineva cade sub o învinuire de drept civil, apără o cauză particulară în faţa unor judecători

de o condiţie egală cu a lui; dacă este vorba de o acuzare privind statul, şi pentru acest inculpat se constituie un juriu alcătuit din egalii săi, desemnat prin tragere la sorţi. Aşa se face că oamenii acceptă mai uşor hotărîrile luate de un asemenea complet de judecată, socotind că nu au avut nimic de suferit nici în urma unei atitudini de forţă, nici de cîştigat datorită bunăvoinţei din partea judecătorului.

8 Există însă mulţi alţii, în afara categoriei acelora care se fac vinovaţi cu ceva, distinşi prin originea lor, prin avere, prin alte merite — oameni care nu pot fi calificaţi drept răi, dar care prin modul lor de a gîndi nu optează pentru monarhie. Orice stăpînitor neîngăduindu-le să crească în număr n-ar putea trăi în deplină linişte; pe de altă parte, încercările de oprelişte, n-ar însemna o măsură dreaptă. Ce vei face cu această categorie de oameni? Cum îi vei cîştiga de partea ta? Prin încercarea de a le ridica privilegiile de neam, de a le micşora averile şi de a le reduce libertatea de gîndire n-ai să obţii nici un fel de bunăvoinţă din partea supuşilor. Şi cum de-ar fi cu putinţă s-o dobîndeşti cînd nu s-ar permite nici să aparţii unui neam renumit, nici să te îmbogăţeşti prin căi cinstite, nici să te arăţi că eşti puternic, cu inima vitează şi cu mintea ascuţită? Totuşi, de vei îngădui ca toate aceste însuşiri să se dezvolte fiecare în parte, n-ai să mai ajungi să le controlezi cu uşurinţă.

Dacă, să zicem, s-ar dovedi de ajuns ca tu singur să faci faţă onorabil, la momentul oportun, şi în treburile politice şi în cele militare — fără să ai nevoie de nici un fel de cooperare în vreuna din problemele care s-ar ivi — am sta altfel de vorbă. Aşa însă cum se prezintă acum situaţia este strict necesar să te bucuri de sprijinul multora, dată fiind întinderea lumii peste care domneşti[7]. Şi se cuvine ca toţi aceştia să se dovedească şi inimoşi şi cu mintea întreagă. Prin urmare, dacă vei încredinţa unor astfel de oameni legiunile şi funcţiile cheie, te vei vedea ameninţat de primejdia de a fi răsturnat şi, odată cu tine, guvernarea ta. Căci nu este cu putinţă să se nască un bărbat de seamă lipsit de lumina cugetării şi nici ca acesta

să dobîndească o înaltă putere de judecată din deprinderi servile; şi nici nu este de conceput că un astfel de om în deplină maturitate a judecăţii să nu dorească din toată inima libertatea şi să urască orice formă a despotismului. De nu te vei învoi să încredinţezi nici o sarcină acestor oameni, ci vei pune în fruntea treburilor obşteşti nişte nevolnici, nişte oameni luaţi la întîmplare, nu vei întîrzia să-ţi atragi resentimentul celor dintîi, în care n-ai avut încredere şi, tot aşa, nu va lipsi mult pînă vei da greş în marile încercări ce le vei întreprinde. Ce lucru pozitiv putea-va oare să săvîrşească un om lipsit de educaţie, de origine obscură? dintre duşmani chiar, cine nu l-ar acoperi de dispreţ? iar dintre aliaţi, cine oare i-ar acorda încredere? De asemenea, dintre militari, cine fi-va acela care să accepte să lupte sub comanda unui astfel de om?

Cîte consecinţe funeste se ivesc pe urma acestuia — cred că nu mai este nicicum nevoie să ţi le înşir, ţie, care le ştii prea bine. Totuşi, e de datoria mea să mai adaug un singur lucru, şi anume că, un atare personaj, chiar de n-ar face absolut nimic din cele ce se cer îndeplinite, tot ţi-ar dăuna mai mult decît duşmanii ce-i ai; dimpotrivă, dacă ar realiza cîte unele din cele ce se cuvin — ar deveni el însuşi o sursă de primejdii pentru tine, ţinînd seama de strîmba lui judecată, om needucat cum se dovedeşte.

9 „Într-un guvernămînt republican un asemenea lucru nu este cu putinţă, ci, cu cît mai mulţi se îmbogăţesc şi îşi dovedesc virtuţile, în aceeaşi măsură ei înşişi depun eforturi sporite şi contribuie la consolidarea statului. Iar acesta se foloseşte de serviciile lor, bucurîndu-se, afară dacă s-ar găsi cineva să năzuiască după puterea tiraniei. Pe acesta însă concetăţenii săi îl pedepsesc exemplar.

Că aşa stau lucrurile, că statele cu guvernămînt republican sînt mult superioare monarhiilor este dovedit de exemplul Greciei. Cîtă vreme grecii au avut forme de guvernămînt monarhic, n-au realizat nimic de seamă; cînd însă mai tîrziu au început să trăiască după celălalt mod de guvernare, faima lor s-a răspîndit peste tot. Faptul se verifică şi prin examinarea situaţiei altor grupări de

oameni. Cei care au rămas pînă astăzi încă sub jugul tiraniei, sînt mereu înrobiţi şi mereu pun la cale comploturi împotriva conducătorilor. Ceilalţi în schimb care au instituit magistraturi anuale sau cu o durată mai lungă în timp — continuă să trăiască liberi şi neatîrnaţi. Dar de ce trebuie oare să facem apel la exemple străine de noi, cînd avem propriile noastre experienţe de viaţă? Noi înşine, romanii, după ce am cunoscut mai înainte vreme diferite forme de guvernămînt, în decursul timpului, deoarece am avut mult şi greu de pătimit, am început să dorim cu ardoare libertatea şi, după ce-am dobîndit-o, am ajuns la un asemenea grad de dezvoltare sprijinindu-ne pe nici o altă forţă decît pe privilegiile de care omul se bucură într-o republică, datorită cărora Senatul formulează propuneri, Adunarea Poporului le ratifică[8], serviciul militar este satisfăcut cu însufleţire şi sarcinile de comandant sînt solicitate. Din toate acestea nimic nu s-ar putea realiza într-un guvernămînt tiranic. Iată pentru ce romanii de odinioară au resimţit pentru tiranie o atît de mare ură încît au considerat-o drept o formă de stat blestemată.

10 Afară de acestea, dacă este necesar să aduc în discuţie şi avantajele care decurg pentru tine personal — cum ai să rezişti oare, zi şi noapte, fără întrerupere, să veghezi la conducerea unor sectoare atît de importante? Cum ai să faci faţă cu o sănătate atît de şubredă? De care dintre bunurile omeneşti te vei mai putea bucura? Cum oare, lipsit de ele, vei mai putea şti ce-i fericirea? În ce putea-vei să-ţi găseşti o desfătare adevărată? Şi mă întreb, cînd oare vei fi ferit de supărări violente? Este neapărat nevoie atunci cînd ai o stăpînire atît de întinsă să te gîndeşti la multe şi să te temi de multe; să te bucuri de viaţă plăcută într-o măsură cît mai mică, iar în schimb întotdeauna şi pretutindeni să vezi şi să auzi, să faci şi să ţi se întîmple lucrurile cele mai neplăcute. De aici se trage, după cîte cred, că şi grecii şi unii dintre barbari n-au acceptat formele de guvernămînt dinastice care li s-au acordat.

Luînd în considerare cele ce ţi-am spus — meditează înainte de a intra în toiul lucrurilor. Este extrem de greu, dacă nu chiar imposibil, să ieşi la suprafaţă odată ce te-ai angajat pe această cale. Nu te lăsa înşelat nici de mărimea puterii, nici de abundenţa cîştigurilor, nici de numărul ridicat al gărzilor, nici de puzderia slujitorilor. Cei care pot mult au şi multe treburi. Cei care posedă multe avuţii sînt nevoiţi să facă cheltuieli corespunzătoare. Mulţimea gardienilor este strînsă în vederea combaterii mulţimii conspiratorilor. Cît despre linguşitori, aceştia mai degrabă ar nenoroci pe cineva decît l-ar salva. Aşa încît nici un om întreg la minte n-ar dori să deţină singur, în mîna lui, toate firele conducerii.

11 Deoarece astfel de oameni au posibilitatea şi să-i îmbogăţească şi să-i salveze pe unii, ba chiar să şi aducă multe alte servicii şi, pe Iupiter, pentru că le este îngăduit să comită acte de violenţă şi să facă rău oricui doresc — iată că cineva şi-ar putea închipui că tirania merită, din această cauză, tot zbuciumul. Acesta însă se înşală amar. Şi nici n-am nevoie să-ţi spun cît de ruşinoase, cîte primejdii ascund, cît sînt de urîte manifestările de aroganţă şi pricinuirea de rău atît din partea zeilor cît şi a oamenilor! Dacă n-ar fi altceva la mijloc decît felul tău de a fi, tot nu văd cum ai putea să preferi guvernămîntul monarhic, ţinînd seama de motivele invocate. Prefer acum să-ţi vorbesc nu despre tot ce-ar face cineva care ar mînui cum nu se poate mai rău lucrurile — ci despre cîte sînt siliţi să facă şi să tragă acei ce răspund de sarcinile încredinţate cu toată seriozitatea.

Cealaltă faţă a medaliei, desigur, posibilitatea de a face bine fără preget, este o condiţie deosebit de preţioasă. Cînd ea se întîlneşte la un simplu particular — devine şi frumoasă şi plină de sens, şi renumită şi sigură. În sînul guvernărilor monarhice însă — în primul rînd — nu trage în balanţă cît celelalte dezavantaje la un loc aşa ca cineva, de hatîrul ei, să opteze pentru latura neplăcută, mai ales cînd se vede nevoit să acorde altora tot profitul, de pe urma lor iar el să aibă parte numai de necazuri.

12 Mai departe. Acest lucru nu-i deloc simplu, cum ar crede cineva. Nimeni n-ar putea răspunde tuturor solicitatorilor care pretind cine ştie ce. Toţi cei care se cred în drept să capete ceva de la monarh — toţi, fără excepţie, sînt oameni, chiar dacă pe moment nu li se datorează absolut nimic pentru vreo binefacere. Fiecare însă, cum e şi firesc, se autoadmiră şi vrea să capete şi el un avantaj carecare din partea aceluia care poate să-l acorde (mă refer la onoruri şi la posturi de comandă, cîteodată mai este vorba şi de bani); ceea ce însă monarhul îşi poate permite să acorde — toate se află într-un număr nesatisfăcător faţă de mulţimea exagerată a cerinţelor.

Dacă aşa stau lucrurile ele implică totuşi manifestări de ură din partea acelora lipsiţi de cele dorite, manifestări care depăşesc dovezile de simpatie din partea celor ce le dobîndesc. Unii, într-adevăr, ca şi cum n-ar căpăta decît ceea ce li se cuvine — se cred îndreptăţiţi să nu-şi arate cine ştie ce recunoştinţă faţă de cel de la care primesc privilegii, ca unii care nu găsesc nimic extraordinar în această bunăvoinţă; mai mult încă, resimt parcă un fel de sfială să facă aşa ceva, ca nu cumva să apară în această ipostază drept nedemni de un regim preferenţial. Cît despre ceilalţi — nenorocoşi în speranţele ce-au nutrit — suferă din două puncte de vedere: pe de-o parte, au impresia că sînt frustraţi de ceva ce le aparţine (căci toţi îşi închipuie că se şi află în posesia celor ce doresc), pe de altă parte — dacă ar trece cu vederea, nepăsători, neîndeplinirea proiectelor de viitor, ar rămîne în ideea că ei înşişi îşi recunosc cine ştie ce greşeală.

Este evident că cel ce distribuie în spiritul echităţii asemenea privilegii, înainte de orice ţine seama de calităţile fiecăruia. Pe unii îi onorează cu atenţia sa, pe alţii îi mai trece cu vederea; aşa încît, după părerea ce şi-o formează, insuflă unora încredere iar altora indignare, izvorîtă din însăşi conştiinţa propriei lor valori.

Faptul de a lua măsuri de precauţie, pe această linie — şi anume încercarea de a distribui favoruri fără a ţine seama de criterii prestabilite — ar duce la o gravă eroare.

Oamenii răi, onorați așa cum nu se cuvine, ar deveni și mai răi, trecînd în ochii semenilor drept niște persoane onorabile, demne de laudă sau ca niște personaje de temut, pe care trebuie să le cultivi prin orice mijloace. Cei cumsecade în schimb, dîndu-și seama că nu sînt cu nimic mai prețuiți decît cei răi, că sînt deopotrivă tratați cu aceștia, cînd văd regimul de egalitate care se aplică atît lor cît și celorlalți — se necăjesc într-o măsură care întrece cu mult bucuria resimțită cînd ei sînt prețuiți prin cine știe ce distincție. Și așa se întîmplă că lumea începe să renunțe la practica lucrurilor mai bune pentru a adera cu pasiune la tot ce-i mai rău.

Iată deci că prin distribuirea de onoruri nici cei ce le acordă nu se aleg cu nimic bun, iar cei ce le primesc devin mai josnici încă decît au fost. Așa încît această funcție, care convine de minune unora în regimurile monarhice, pentru tine n-ar reprezenta decît o sursă de nesfîrșite plictiseli.

13 Gîndește-te dar bine la problemele de acest fel și la altele asemănătoare, pe care ți le-am expus puțin mai înainte, pentru a ajunge la o concluzie, atîta vreme cît mai poți s-o faci — restituind poporului armele, provinciile, magistraturile și fondurile bănești. De vei acționa de bunăvoie, nesilit de nimeni, vei deveni cel mai renumit, totodată cel mai ferit de primejdii dintre toți oamenii. Dacă vei aștepta însă ca asupră-ți să se exercite presiuni violente — nu se știe ce nenorocire te așteaptă, cît de curînd, însoțită de o faimă tristă.

Dovadă a celor spuse stau Marius, Sulla și Metellus, Pompeius îndeosebi, care, pe măsură ce-au pus mîna pe putere, la început, n-au vrut să domnească și, datorită acestei atitudini, n-au avut nimic de suferit. Mai tîrziu însă, Cinna și Carbo, celălalt Marius, Sertorius, Pompeius însuși, împinși de ambiția de a institui monarhia, au pierit în chip jalnic, căci greu este, într-adevăr, ca acest stat, care s-a aflat atîta amar de ani sub un regim republican, care are sub guvernarea sa atîta puzderie de oameni, să accepte a fi înrobit de cineva. Ai auzit, fără îndoială, că

l-au exilat pe Camillus pentru că a folosit cai albi la carul său triumfal[9]; știi de asemenea că Scipio a fost demis, deoarece l-au condamnat pentru o anumită atitudine de ambiție trufașă[10]; amintește-ți și de modul cum poporul s-a comportat față de tatăl tău, pentru că a trezit bănuiala că ar aspira la monarhie. Și totuși, nu poți pretinde că au existat alți oameni care să-i întreacă pe aceștia. Cu toate acestea sfatul meu nu înseamnă ca tu să renunți așa, dintr-odată, la conducerea treburilor de stat — ci să iei măsuri pentru traducerea în viață a tot ce-ar fi de folos sectorului public și anume să reglementezi cele ce se cer prin decrete și legi, așa cum odinioară a făcut și Sulla. Chiar dacă unele din aceste hotărîri au căzut cu trecerea vremii, altele în schimb, mai numeroase și mai importante au rezistat. Și să nu-mi spui că pînă și în aceste condiții nu se vor găsi unii care să producă tulburări interne. Îți voi răspunde iarăși că oamenii cu atît mai mult n-ar suferi un regim absolutist[11]. Căci dacă am fi în stare să prevedem toate cîte pot cădea pe capul oamenilor — ar fi de neînțeles din partea noastră să ne temem mai mult de acele dezbinări care se ivesc în regimurile republicane decît de tiraniile generate de regimurile monarhice. Dealtfel, nici n-am încercat să spun ceva despre urmările funeste ale acestor mișcări și nici n-am vrut să mă hazardez într-o discuție asupra unui lucru care se pretează atît de ușor la critici. Intenția mea se mărginește la a-ți demonstra ce fel este, prin natura lui, acest lucru, așa încît nici oamenii de bine . . .*

14 . . . nici nu sînt în stare, prin libertatea cuvîntului ce o au, să-i convingă cu ușurință pe cei care nu sînt deopotrivă cu ei. Cît privește acțiunile — nici aici nu izbutesc, datorită divergențelor de păreri. Prin urmare, dacă într-adevăr ai la inimă interesele patriei pentru care ai dus atîtea războaie, pentru care n-ai pregeta să-ți dai bucuros și viața schimbă radical, înfrumusețează țara, pentru o cît mai bună guvernare a ei[12].

* Lacună în text.

Faptul de a îngădui unora să facă şi să spună tot ce le trece prin cap, dacă este raportat la persoane responsabile, devine o sursă de fericire pentru toată lumea; dacă e însă vorba despre nişte iresponsabili, devine un adevărat blestem. Iată de ce acela care tolerează asemenea putere în mîna unor astfel de oameni întinde o sabie unui copil care, peste toate, este şi nebun. Cel ce însă dă această libertate acelora din prima categorie, salvează împreună cu toate celelalte la un loc şi propriile lor persoane şi pe cei care nu se învoiesc la aşa ceva.

Părerea mea, de aceea, este ca tu să nu te laşi înşelat de frumuseţea cuvintelor goale, ci, după ce vei fi luat seama la rezultate — curmă din rădăcini îndrăzneala mulţimii şi ia în mîinile tale, încredinţînd-o totodată şi celor mai buni, cîrma statului — aşa ca cei mai înţelepţi cetăţeni să facă parte din rîndurile Senatului, cei mai iscusiţi generali să deţină comanda armatei, iar cei mai viguroşi şi mai lipsiţi de mijloace materiale să poată intra în armată şi să lupte ca mercenari[13]. În acest fel, cu acest mod de organizare, fiecare îndeplinindu-şi cu însufleţire sarcina şi arătîndu-se gata să răspundă cu promptitudine serviciilor aduse de alţii[14], nu vor simţi scăderile care îi fac să nu fie la înălţime în unele privinţe şi vor ajunge să dobîndească adevărata democraţie, o libertate sigură. Acea libertate, care este acordată mulţimii, devine cea mai amară robie a omului de bine, aducătoare de pieire şi pentru unii, şi pentru alţii. Aceasta din urmă însă, care preţuieşte gîndul înţelept oriunde-l întîlneşte şi împarte tuturor răsplata egală, conform cu valoarea lor — îi face pe toţi cei ce înţeleg să o respecte deopotrivă de mulţumiţi.

15 Să nu cumva să-ţi închipui că te îndemn la stăpînire absolută asupra Adunării Poporului şi a Senatului după ce îi vei fi înrobit[15]. Aşa ceva nici eu n-aş fi îndrăznit cîndva să spun, nici tu să-l faci. Numai acele înfăptuiri ar putea deveni şi frumoase, şi utile, atît pentru tine cît şi pentru stat — precum şi activitatea legislativă cuvenită, în ansamblul ei, de care te-ai ocupa personal, ajutat de cei mai destoinici cetăţeni — cînd nu va mai exista

nici contradicţie, nici opoziţie din partea nimănui faţă de măsurile luate. Dirijarea operaţiilor de război conform cu deliberările voastre ar duce la executarea pe moment, fără nici o împotrivire din partea cuiva, a ordinelor primite. Alegerea magistraţilor ar sta în puterea voastră şi tot voi aţi fi aceia care aţi delimita cinstirile de pedepse — aşa încît orice hotărîre luată în urma sfatului ţinut de tine şi de egalii tăi să capete de îndată puterea de lege, iar duşmanii să fie combătuţi într-ascuns şi la momentul potrivit. Cei care îşi asumă răspunderi să fie desemnaţi nu prin vot sau prin concurenţă, cei merituoşi să fie răsplătiţi într-un spirit lipsit de invidie, iar nemernicii pedepsiţi fără putere de ripostă din partea lor. În felul acesta treburile obşteşti pot fi cum nu se poate mai bine conduse — fără a fi dezbătute în public, nici lăsate la bunul plac al unor intriganţi, nici primejduite de goana după căpătuire[16]. Iar noi am putea gusta în tihnă bunurile care ne sînt puse la dispoziţie, la adăpost de pericolul războaielor şi de răscoale nelegiuite. Aceste aspecte neplăcute le posedă în schimb orice guvernare democratică, căci cei mai puternici decît alţii, aspirînd la primul loc, angajînd în solda lor pe cei mai slabi — răstoarnă totul cu susul în jos; multe lucruri reprobabile de acest fel, s-au petrecut şi pe la noi şi alt mijloc de a le curma nu există. Mărturie în acest sens: de atîta vreme nu facem altceva decît ne războim şi ne ţinem de răscoale. Cauza este marea mulţime a populaţiei şi extinderea treburilor noastre de stat; populaţia, alcătuită din cele mai felurite neamuri, cu caracteristici deosebite unele de altele, este extrem de diversă şi prin năzuinţele şi prin dorinţele ce le are[17]. Şi aspectele negative despre care vorbeam s-au înrădăcinat atîta de profund încît este extrem de greu să pui ordine acolo unde nu există.

16 Că nu spun decît adevăruri, o dovedesc cele întîmplate. Cîtă vreme n-am fost prea numeroşi şi nici nu ne-am deosebit de vecinii noştri prin vreo ispravă extraordinară, am avut parte de un guvernămînt bun şi am supus puterii noastre aproape întreaga Italie. De cînd însă am depăşit

granițele ei și am străbătut multe continente și multe insule — și am răspîndit peste tot pămîntul și toată marea faima numelui și a puterii noastre — n-am mai avut parte de nimica bun. Ci mai întîi răscoalele au început aici la noi acasă, în interiorul incintei, apoi molima aceasta am dus-o mai departe, și în taberele legiunilor. Iată pentru ce orașul nostru, întocmai unei mari corăbii de transport, încărcată cu o mulțime pestriță, dar lipsită de cîrmaci, purtată de zbuciumul furtunii timp de multe generații, saltă pe valuri și e purtată de colo pînă colo întocmai unui bastiment lipsit de lest.[18]

Nu trece deci cu vederea această corabie bătută de vînturi aspre (căci vezi doar cum începe să ia apă) și nu o lăsa să se sfarme în bucăți lovită de-un colț de stîncă (căci este destul de șubredă și multă vreme nu va mai putea rezista). De vreme ce zeii, în mila lor pentru ea, te-au așezat în chip de diriguitor și de conducător al ei, nu-ți trăda patria pentru ca, după cum în prezent, datorită ție, a mai apucat să respire, tot așa și mai tîrziu, să-și ducă traiul în siguranță.

17 Sînt încredințat că de multă vreme ești pătruns de cîtă dreptate am cînd te sfătuiesc, susținînd că poporul trebuie condus de un singur om. Deoarece așa stau lucrurile — fii gata, plin de însuflețire, să-ți asumi răspunderea conducerii statului sau, mai degrabă, n-o lăsa din mînă. Căci deliberările noastre actuale nu privesc modul cum să-ți însușești puterea, ci cum să n-o pierzi și, pe lîngă aceasta, cum să n-o pui în primejdie. Cine, oare, fi-va acela care te va cruța dacă ai să încredințezi treburile publice în mîinile poporului și le vei trece pe seama altuia — după ce în prealabil ai supărat atîta lume și toți, ca să zic așa, sînt contracandidați la puterea supremă? Dintre aceștia nimeni nu va voi nici să te cruțe, pentru cele ce le-ai făcut nici să te lase să supraviețuiești, în calitate de adversar. Dovadă grăitoare este Pompeius care, la încheierea dictaturii sale, a devenit prada batjocurilor și a comploturilor și, de aici, nefiind în stare să-și recapete poziția, a fost suprimat. Chiar și Caesar, propriul tău tată, vrînd să facă întocmai, a pie-

rit înainte de timp. Fără doar și poate și Marius, și Sulla ar fi avut o soartă identică. După cîte spun unele izvoare, Sulla, temîndu-se de așa ceva, a apucat totuși să se sinucidă, luînd-o înaintea ucigașilor[19]. Cel puțin se știe că numeroase dintre măsurile lui legislative începuseră să fie abolite încă din cursul vieții sale. Așa că și tu imaginează-ți că se vor naște mulți alți Lepidus[20], mulți Sertorius, Brutus și Cassius.

18 Luînd seama la cele ce ți-am spus și cîntărind cu grijă toate celelalte aspecte — nu abandona propriile tale proiecte și interesele patriei numai ca să nu treci în ochii unora drept un ambițios, care dorește să pună mîna pe putere. Mai întîi de toate, să zicem că s-ar găsi careva bănuitor, o atare năzuință este firească pentru oameni, iar riscul ce-l implică este frumos; apoi, cine oare nu cunoaște constrîngerea ce te-a silit să treci la fapte? De-ar putea fi adusă vreo acuzare în această direcție, s-ar cuveni ca ea, pe cele mai drepte temeiuri, să fie îndreptată împotriva ucigașilor tatălui tău. Dacă ei nu l-ar fi ucis în chip atît de nedrept, atît de tragic, n-ai fi luat armele împotriva lor și nici nu ai fi adunat legiunile, nu te-ai fi raliat cu Antonius și Lepidus și n-ai fi căutat să te răzbuni pe ei[21]. Nimeni nu ignoră că ai săvîrșiat toate acestea în spiritul dreptății și fără a încălca legea; dacă s-au săvîrșit mari abuzuri — apoi nu stă în puterea noastră să le înlăturăm, în deplină siguranță. Așa încît, în propriul nostru interes și al statului, să ne supunem soartei[22] care ți-a dăruit puterea de monarh. Și să ne arătăm deosebita noastră recunoștință față de ea, nu numai pentru că ne-a izbăvit de relele purcese din războaiele civile, ci și pentru faptul că datorită ei consolidarea constituției ți-a fost încredințată, pentru ca, purtîndu-i de grijă așa cum se cuvine — să dovedești omenirii întregi că toate tulburările au fost provocate de alții, întocmai ca și acțiunile dăunătoare, dar că tu ești un om de nădejde.

De mărimea puterii să nu te sperii. Cu cît este mai întinsă, cu atît poate fi mai ușor păstrată. Este mult mai lesne să veghezi asupra unei asemenea puteri decît s-o dobîndești. Pentru a-ți adjudeca cele ce nu-ți aparțin sînt nece-

sare strădanii şi pericole; pentru salvarea celor existente, ajunge o cît de mică grijă. De asemenea să nu-ţi fie teamă că nu vei putea trăi în deplină siguranţă într-o asemenea situaţie, că nu te vei putea bucura de toate bunurile hărăzite oamenilor. Ajunge să doreşti a ţine cîrma statului după cum te voi povăţui. Şi nu bănui că mă îndepărtez de subiectul ce-l deliberăm, de-mi îngădui să vorbesc despre puterea de stat ceva mai pe larg. Nu voi face aşa ceva numai de dragul vorbăriei goale, ci ca să înţelegi pe deplin că domnia în condiţii onorabile, pentru un om întreg la minte este şi posibilă, şi ferită de greutăţi şi lipsită de risc.

19 Spun aşadar că este necesar, dintr-un bun început, să se procedeze la o epurare şi la o selectare a corpului senatorial[23], deoarece unele persoane cu totul nepotrivite s-au strecurat în acest corp datorită situaţiei tulburi, pe cînd răscoalele se ţineau lanţ. Ar fi bine să fie reţinuţi în acest loc unii care au dat dovadă de anumite virtuţi şi să fie eliminaţi toţi ceilalţi[24]. Să nu îndepărtezi însă, bizuindu-te numai pe temeiul lipsei de avere, vreun om de valoare; din contra, dă-i banii cîţi îi sînt necesari. În locul celor eliminaţi introdu în Senat pe cei mai nobili, cei mai buni şi pe cei mai avuţi, după ce îi vei fi ales nu numai de pe teritoriul Italiei, ci şi din rîndul aliaţilor, şi chiar din rîndul populaţiilor supuse. Îţi vei asigura astfel mulţi colaboratori şi îi vei face să stea liniştiţi pe fruntea din toate provinciile[25]. Aceste ţinuturi nu vor mai găsi motiv de a se răscula, nemaiavînd nici un conducător deosebit prin renume, iar fruntaşii de prin acele meleaguri te vor iubi, devreme ce vor fi devenit părtaşi cu tine la putere.

Aceleaşi măsuri ia-le şi privitor la ordinul cavalerilor. Introdu în acest ordin pe cei ce se găsesc, pretutindeni, pe locul al doilea ca neam, ca virtute şi bogăţie, înscriind atît în acest ordin cît şi în acela al senatorilor pe toţi cîţi vei pofti, fără să-ţi faci griji despre creşterea numărului lor. Cu cît mai mulţi oameni de bine te vor înconjura, în aceeaşi măsură tu însuţi te vei descurca mai uşor în toate treburile obşteşti ce-ţi cad în sarcină şi vei izbuti să-i con-

vingi pe supuşi că nu este cîtuşi de puţin nevoie să fie trataţi ca sclavii noştri, nici ca unii care ne sînt inferiori, ci că toate bunurile care ne stau la îndemînă, cît şi conducerea supremă, sînt împărţite cu ei, aşa ca să se bucure de aceasta din urmă ca şi cum ar fi a lor. Mă aflu atît de departe de momentul în care aş retracta cele spuse ca fiind neadevărate — încît afirm că este necesar să le acorzi tuturor pînă şi dreptul de cetăţenie, pentru ca părtaşi fiind şi la acest privilegiu, să ne rămînă aliaţi fideli, ca şi cum ar locui una şi aceeaşi cetate laolaltă cu noi[26], începînd să considere această cetate-stat ca singura adevărată, iar propriile lor aşezări drept un fel de cîmpuri şi aşezări rurale. Dar despre acest lucru vom relua discuţia într-un chip mai strîns, pentru a vedea ce este practic de făcut, aşa ca tu să nu le acorzi pe toate, dintr-o dată.

20 Este necesar să fie recrutaţi pentru cavalerie tineri de optsprezece ani; căci vigoarea fizică şi însuşirile sufleteşti se manifestă în cel mai înalt grad la vîrsta aceasta. În Senat să nu fie aleşi cetăţeni sub 25 de ani. Cum oare să nu însemne o ruşine şi chiar o primejdie faptul de a nu îngădui nimănui să-şi vadă de propriile-i interese mai înainte de această vîrstă, în timp ce treburile publice sînt încredinţate unor oameni de o vîrstă şi mai fragedă? După ce-au îndeplinit funcţiile de cvestor şi de edil — sau pe aceea de tribun al poporului — iată-i consuli cam pe la treizeci de ani. Aceste singure funcţii şi pe cele ce le incumbă consulatul — din cauza respectului datorat instituţiilor strămoşeşti, şi ca să nu dai impresia că schimbi fundamental constituţia — te sfătuiesc să le păstrezi la Roma, căci aşa este necesar. Alege-ţi însă singur toţi magistraţii şi nu îngădui să fie aleşi nici de Comiţiile tribute nici de Adunarea Poporului[27]. Altfel se vor ridica împotriva ta. Şi nici de către Senat, unde ar putea avea loc o mare concurenţă, însoţită de măsluiri. Şi nici să nu îngădui reînvierea vechii lor autorităţi — ca nu cumva mersul istoriei să se repete, ci veghează la cinstirea de care ei se bucură, în vreme ce ai să le slăbeşti într-atît autoritatea pînă vei atinge limita după care ar înceta să mai fie stimaţi. Ia seama să sugrumi orice tentativă

de răzvrătire. Acest deziderat se va realiza numai dacă, între altele, îi vei numi în funcţii de magistraţi urbani, fără cîndva să încredinţezi vreunuia din ei arme, pe toată durata magistraturii, nici imediat după ieşirea din funcţie, ci abia după ce va fi trecut destulă vreme pentru a-ţi fi făcut o idee despre fiecare în parte. Astfel, nici unii nu vor mai putea să pună la cale răscoale, să devină stăpîni pe legiuni în virtutea a cine ştie cărui titlu pompos şi, timpul scurgîndu-se, situaţia de simplu particular le va prii strașnic.

Jocurile să fie ţinute de acei magistraţi special învestiţi cu această sarcină; şi toate pricinile, afară de crime, să fie judecate pe timpul duratei magistraturii lor la Roma, pe rînd, de toţi magistraţii; tribunalele să fie alcătuite din restul senatorilor şi cavalerilor şi, de fapt, totul să fie lăsat pe seama acestora.

21 Numeşte în funcţia de prefect al oraşului[28] pe unul din fruntaşii care să fi parcurs toate treptele magistraturilor. Rolul acestuia să nu incumbe conducerea, în cazul absenţei consulilor[29], ci să se limiteze la supravegherea strictă a treburilor orăşeneşti şi la judecarea proceselor în apel sau trimise indiferent de ce instanţă, spre a fi din nou judecate, precum şi la judecarea cazurilor care cer pedeapsa capitală, petrecute exclusiv în incinta oraşului, cu unele excepţii pe care le voi menţiona îndată, precum şi cazurile aparţinînd unei arii pînă la şapte sute cincizeci de stadii în afara oraşului.

Un al doilea prefect, ales dintre cetăţenii de acelaşi rang cu primul — să fie numit pentru a supraveghea şi a se ocupa de evidenţa populaţiei, de starea averilor, de problema moravurilor, atît în rîndul senatorilor cît şi în cel al cavalerilor, indiferent dacă este vorba despre bărbaţi, copii şi femei sau de rudele acestora. De datoria lui va fi să îndrepte greşelile care nu merită cine ştie ce pedeapsă, care însă, trecute cu vederea, pot deveni cauza unor nesfîrşite şi grave necazuri. De asemenea, intră în obligaţiile lui să-ţi împărtăşească tot ce este mai important. O astfel de însărcinare ar trebui încredinţată unui senator oarecare, celui mai distins după prefectul oraşului, şi mai bine încă, vreu-

nuia dintre cavaleri. Iar denumirea acestui magistrat, cel mai logic ar fi să aibă o legătură cu propria ta magistratură, şi ca atare să fie numit *subcensor*. Căci este negreşit necesar ca tu să-ţi menţii întîietatea în toate magistraturile[30].

Aceşti doi prefecţi să funcţioneze pe viaţă, afară dacă unul din ei nu se compromite într-un fel oarecare, sau se îmbolnăveşte sau ajunge mult prea bătrîn. Durata îndelungată a unei asemenea magistraturi nu are nimic de temut, deoarece prefectul urban este cu desăvîrşire lipsit de forţa armelor, iar celălalt are la dispoziţie un mic număr de soldaţi. Să nu uităm şi faptul că majoritatea actelor administrative ce le vor săvîrşi se vor desfăşura sub ochii tăi. În cazul unei magistraturi ocazionale, este sigur că cei în funcţie s-ar codi să ia măsuri împotriva indiferent cui şi s-ar teme să procedeze cu energia necesară — prevăzînd întoarcerea la viaţa de simpli particulari şi preluarea puterii de către alţii. De aceea e bine ca ei să primească un salariu substanţial, atît pentru osteneala ce şi-o dau, cît şi pentru demnitatea cu care sînt învestiţi[31]. Referitor la aceste probleme iată deci părerea ce-o înfăţişez.

Cît despre cei care au deţinut pretura, să li se încredinţeze un proconsulat peste vreunul din ţinuturile supuse[32]. Înainte de a fi exercitat această magistratură nu consider că e bine să devii proconsul. Acei care n-au deţinut încă pretura să servească sub ordinele acelora desemnaţi de tine, o dată sau de două ori. Abia apoi să fie numiţi consuli, dacă şi-au îndeplinit conştiincios însărcinările şi după aceea n-au decît să fie ridicaţi în funcţii şi mai înalte.

22 Iată prin urmare cele ce te sfătuiesc să rînduieşti. De asemenea din punct de vedere administrativ împarte pretutindeni în districte, ţinînd seama de neamuri şi de populaţii, teritoriul Italiei care începe de la o distanţă de şapte sute cincizeci de stadii depărtare de capitală, precum şi toate celelalte teritorii din insule şi de pe continente, care se află sub stăpînirea noastră[33]. Acordă acelaşi statut şi tuturor oraşelor care au autorizaţia să se autoconducă, sub directivele unei singure persoane. Aici să fie instalate garnizoane, iar drept comandanţi, în toate aceste locuri, tri-

mite pentru fiecare în parte, foşti consuli, însoţiţi de către doi demnitari care au deţinut pretura. Unul dintre aceştia doi să se afle la expirarea mandatului exercitat la Roma şi lui să i se încredinţeze supravegherea vieţii civile şi sarcina aprovizionării; celuilalt, ales dintre cetăţenii care au îndeplinit prima funcţie, să i se dea în seamă administrarea treburilor publice şi comanda militară, cu excepţia dreptului de a da sentinţe de degradare din drepturile publice şi de a condamna la moarte. Astfel de sentinţe să fie lăsate pe seama comandantului care a deţinut consulatul, afară de cazurile cînd este vorba de centurionii înscrişi în registrele legiuirilor şi de *primipilari*, fruntaşi peste trupa soldaţilor de rînd. Să nu îngădui absolut nimănui să pedepsească pe militarii din aceste două categorii pentru ca nu cumva frica de represalii să-i ducă la cine ştie ce acţiune împotriva ta[34]. Dacă am spus că trebuie să aşezi în fruntea ostaşilor pe unul din cei doi foşti pretori, iată la ce m-am gîndit. În cazul cînd corpurile de oaste alcătuite din străini cuprind doar un mic număr de soldaţi, sau cînd legiunile posedă un efectiv redus de cetăţeni, lucrurile merg foarte bine; să presupunem însă că două legiuni romane iernează în unul şi acelaşi ţinut aflat într-o provincie oarecare (căci mai mult decît acest efectiv nu te-aş sfătui să încredinţezi unui singur comandant), atunci se va ivi necesitatea ca amîndoi foştii pretori, separat unul de celălalt, să se afle în fruntea legiunilor şi să vegheze deopotrivă asupra treburilor obşteşti şi asupra celor civile. Prin urmare, fostul consul*. . . [şi aceste treburi] şi în plus să judece pricinile judecătoreşti, atît cele în apel cît şi cele trimise în faţa lui spre rejudecare de către instanţa prezidată de către pretori.

Să nu încerci un sentiment de mirare dacă te îndemn să împarţi administraţia Italiei în atîtea unităţi. Întinderea ei teritorială şi densitatea populaţiei fac ca supravegherea administrativă centralizată să fie imposibil de îndeplinit în condiţii bune. Un magistrat suprem se cuvine să se afle constant în mijlocul populaţiilor ce le guvernează şi să nu

* Lacună în text.

traseze celor guvernaţi decît sarcini posibil de adus la îndeplinire[35].

23 Toţi cei cărora li se dă o anumită sarcină în administraţia publică, în afara teritoriului Romei, să capete un salariu, şi anume mai mare pentru cei cu funcţii de răspundere, mai redus pentru magistraţii inferiori, mediu, pentru cei ce se află între aceste două categorii. Căci nu este de presupus că în străinătate ar putea face faţă cheltuielilor necesare vieţii din propriile lor venituri şi nici că ar putea arunca banii în dreapta şi în stînga, fără chibzuinţă, cum se petrec lucrurile acum[36].

Magistraturile să nu dureze mai puţin de trei ani, afară de cine ştie ce abatere, dar nici mai mult de cinci. Unul din motive este faptul că magistraturile cu o durată de un an şi scurte ca întindere, după ce oamenii care le deţin au învăţat ce au de făcut, sînt părăsite înainte ca să se ajungă la vreo realizare. Pe de altă parte, magistraturile de lungă durată, care se prelungesc peste măsură, ajung să sucească capul multora şi să-i împingă spre revolte. Iată pentru ce consider că nu este potrivit să încredinţezi unora, la rînd, funcţii de conducere cu mare răspundere.

Nu este nici o diferenţă dacă-şi exercită misiunea în una şi aceeaşi provincie sau dacă şi-o exercită succesiv, în mai multe provincii, depăşind durata fixată. De altfel, oamenii devin mai buni cînd în activitatea lor se mai ivesc întreruperi, cînd se întorc şi pe acasă şi îşi reiau calitatea de simpli particulari.

24 În ce-i priveşte pe senatori, afirm că acestea sînt obligaţiile lor şi că în acest mod trebuie să-şi facă datoria.

Doi dintre cei mai distinşi cavaleri să devină comandanţii gărzii care veghează asupra ta[37]. Este primejdios ca această comandă să fie dată pe seama unui singur om, iar pe seama mai multora ar însemna să fie prilej de discordie. Aşadar, comandanţii gărzii să fie doi, ca în eventualitatea cînd unul s-ar îmbolnăvi să nu cumva să rămîi lipsit de pază. Alegerea să se oprească la ostaşi încercaţi, care au avut de

îndeplinit diferite misiuni. Comanda lor să se extindă asupra gărzilor pretoriene cît şi asupra celorlalţi soldaţi de pe toată întinderea Italiei, cu dreptul de a-i condamna la moarte pe aceia dintre soldaţi care s-ar face vinovaţi, afară de centurioni şi de soldaţii care se află sub comanda directă a magistraţilor de rang senatorial. Pe aceştia din urmă să-i judece propriii lor comandanţi, aşa încît sentinţa hotărîtă să nu poată fi contestată, deoarece comandanţii au deplină libertate să distribuie pedepse şi recompense; restul soldaţilor cîţi se găsesc în Italia să fie supuşi comandei unor ofiţeri care au în subordinea lor locotenenţi; acelaşi statut să fie aplicat şi caesarienilor[38], cei care se află în serviciul tău personal cît şi cei care au dovedit anumite calităţi. Aceste măsuri sînt potrivite şi suficiente pentru a fi aduse la îndeplinire aşa încît oamenii să nu devină nepăsători faţă de obligaţiile ce le au, în cazul cînd ar fi încărcaţi cu sarcini mai presus decît ar fi cu putinţă să îndeplinească conştiincios, sau să nu mai facă faţă tuturor îndatoririlor ce li se impun.

Comanda militară să fie dată pe viaţă, întocmai ca cea a prefectului urban şi cea a censorului secund*; în postul de prefect al pazei de noapte, în acela de prefect al aprovizionării, pentru nevoile pieţei[39], să fie aleşi doi reprezentanţi dintre fruntaşii ordinului ecvestru care să merite încredere imediat după cei mai sus menţionaţi — aşa cum se petrec lucrurile şi cu magistraţii aparţinînd ordinului senatorial.

25 Administrarea finanţelor publice, adică aceea a tezaurului public şi aceea a strîngerii impozitelor — atît la Roma, în Italia, cît şi în exterior să fie încredinţată în totalitatea ei cavalerilor. Aceştia să fie salariaţi, ca şi toţi ceilalţi aparţinînd aceluiaşi ordin, care au fost învestiţi cu o anumită funcţie în aparatul de stat; salariul să varieze în raport cu importanţa şi cantitatea planului de încasări[40]. Măsura este justificată de faptul că n-ar fi posibil ca aceşti funcţionari, mai lipsiţi de mijloace materiale decît senatorii, să facă faţă cheltuielilor necesare din propriile lor

* Subcensorul.

fonduri chiar dacă şi-ar exercita autoritatea la Roma. Mai mult încă, nu strică, dată fiind nevoia ca treburile stăpînirii să fie îndeplinite de un număr cît mai mare de oameni, să profite de situaţia nou creată numeroşi cavaleri, care, totodată, să capete astfel experienţa necesară. În felul acesta cei intraţi în slujbă se vor arăta cu atît mai devotaţi faţă de tine bucurîndu-se în fel şi chip de roadele unor bunuri stăpînite în comun; tu, în schimb, vei trage folosul de a avea mereu la dispoziţie, din belşug, pe cei mai destoinici slujbaşi, pentru indiferent ce funcţie va fi nevoie.

În privinţa Capitalei ar fi deajuns pentru fiecare categorie de impozite, iar în exterior pentru fiecare provincie în parte, să fie numit un singur cavaler, care să ceară ca subalterni atîţia oameni de cît ar fi nevoie, aleşi printre cavaleri şi liberţi. Căci este necesar ca ei să fie sprijiniţi în munca lor de astfel de ajutoare pentru ca cei care te slujesc să capete o recompensă pe măsura serviciilor depuse şi ca tu să poţi, fără nici o restricţie, chiar în pofida voinţei lor, să fii la curent cu adevărata stare de lucruri, ori de cîte ori legea va fi încălcată.

Oricine aparţinînd ordinului cavalerilor va fi parcurs mai multe funcţii şi se va fi distins în activitatea depusă, aşa încît să fie demn de a fi trecut în ordinul senatorilor, vîrsta să nu-i fie o piedică pentru alegerea lui în rîndul senatorilor. Înregistraţi în senat pot fi şi anumiţi ofiţeri care au deţinut comanda asupra unor centurii dintr-o legiune — afară dacă n-au fost înrolaţi ca simpli ostaşi. Ar fi o ruşine pentru corpul senatorial, chiar o insultă, dacă ar primi în mijlocul său pe unii care au purtat pe umeri poveri şi saci cu cărbuni. În schimb, nimic nu opreşte ca Senatul să-i coopteze ca membri pe cei care dintr-un bun început au fost centurioni şi s-au făcut cunoscuţi prin strălucite fapte de arme[41].

26 Acestea sînt sfaturile ce ţi le pot da cu privire la senatori şi la cavaleri. Şi, pe Iupiter, mă gîndesc la posibilitatea ce li se oferă ca încă de mici copii să frecventeze şcolile, iar mai tîrziu, ca adolescenţi, să fie iniţiaţi în arta de a manevra caii şi armele, avînd la dispoziţie profesori spe-

cial plătiți din fonduri publice pentru ambele discipline[42]. Astfel, de îndată ce nu mai sînt copii, trebuie să fie instruiți și deprinși cu toate activitățile ce le au de îndeplinit odată deveniți oameni în puterea cuvîntului, cît mai bine pregătiți pentru cerințele venite din partea ta. Căci un conducător cu adevărat bun, în care îți pui nădejdea, nu trebuie să săvîrșească singur toate îndatoririle ce le are, ci să se străduie ca și alții să devină cît mai destoinici cu putință. Un asemenea țel nu-l vei atinge dacă ai să le îngădui să facă tot ce le trece prin cap, ca pe urmă să-i pedepsești așa cum se cuvine pe vinovați, ci printr-o instrucțiune preliminară, dobîndită înainte ca tinerii să fi apucat pe căi greșite, în toate domeniile în care prin deprinderi s-ar putea face extrem de folositori și lor înșile și ție; în aceeași ordine de idei să nu dai nicicum și nimănui ocazie, nici datorită bogăției, nici originii nobile, nici indiferent cărui alt merit, să facă concesii unor atitudini de lene, indiferență sau unor înclinații dăunătoare. Mulți, într-adevăr de teamă să nu devină ținta invidiei și a primejdiilor pentru asemenea merite, săvîrșesc tot felul de lucruri nedemne, ca și cînd prin această atitudine ar dobîndi un sprijin în viață; și așa se face că stîrnesc compătimire, de parcă înșeși propriile lor greșeli sînt confundate cu lipsa de libertate de a trăi în chip onorabil; iar asupra conducătorului acestor oameni, păgubit de posibilitatea de a avea cadre de nădejde, cade totodată și faima rea a unei asemenea acuze.

Prin urmare, nu trece cu vederea asemenea manifestări, dar nici nu te teme că vreunul din cei crescuți și educați în chipul cum spun eu ar îndrăzni vreodată să pună la cale vreo răscoală.

Dimpotrivă, se cuvine să n-ai încredere în oamenii lipsiți de cultură și educație; cei din această categorie sînt îndemnați cu ușurință să săvîrșească orice, în chipul cel mai lesnicios, inclusiv fapte rușinoase și groaznice, în primul rînd pentru ei și în al doilea pentru societate; ceilalți, mă refer la cei bine crescuți și educați, nu ar opta niciînd pentru răul făcut cu deliberare împotriva indiferent cui, cu atît mai puțin împotriva acelora care s-au preocupat de creșterea și educația lor. Dacă se mai întîmplă ca

vreunul să devină un om rău, nerecunoscător, acestuia să nu-i încredințezi nici o sarcină de așa natură încît să poată înfăptui ceva ireparabil. În cazul cînd s-ar răzvrăti, să fie dovedit și pedepsit pe loc. Nu te teme de învinuirea de nedreptate față de acest om — de-ai să-mi urmezi întru totul sfaturile. Cu nimic nu vei fi greșit pedepsindu-l pe cel ce-a încălcat legea, întocmai cum nu greșește nici medicul care cauterizează și taie. Vinovatul va fi în unanimitate condamnat de opinia publică ca unul care, după ce-a avut parte de aceeași creștere și educație ca toți ceilalți, a conspirat împotriva ta. Acestea să fie măsurile luate față de senatori și cavaleri.

27 Se cuvine de asemenea să întreții o armată permanentă, cu soldați recrutați din rîndurile cetățenilor, ale neamurilor supuse și ale aliaților — pe alocuri contingente mai numeroase, pe alocuri mai reduse ca număr — repartizate în fiecare provincie, așa cum o cer interesele de stat. Această armată trebuie să se găsească veșnic sub arme și să se antreneze neîntrerupt prin instrucție militară[43]. Taberele de iarnă să fie ridicate în ținuturile cele mai potrivite. Serviciul militar să fie limitat, așa încît oamenii să se mai bucure de viață și înainte de a fi ajuns la bătrînețe. Căci nu mai sîntem în măsură, departe cum ne aflăm de frontierele noastre periferice, înconjurați din toate părțile de dușmani, cu care ne învecinăm, să ne folosim de trupe auxiliare strînse după împrejurări. Dacă am acorda tuturor acelora care sînt la vîrsta serviciului militar dreptul de a purta arme și posibilitatea de a exercita arta militară, din partea lor n-am avea decît răscoale și războaie civile. Să zicem, eventual, că i-am împiedica să învețe mînuitul armelor, și apoi să avem trebuință de sprijinul lor. Nu ne vom găsi atunci în situația de a avea la dispoziție niște soldați neajutorați și neantrenați? Iată deci pentru ce formulez propunerea ca toți ceilalți cetățeni să-și ducă traiul fără a fi înarmați, fără a avea la dispoziție întărituri, în vreme ce tinerii în plinătatea puterilor, cît și cei fără mijloace materiale să fie recrutați și instruiți. Aceștia vor lupta mai bine decît alții, avînd gîndul numai la acest singur lucru, în vre-

me ce restul populaţiei se va îndeletnici cu mai mare înlesnire de treburile din agricultură, cu navigaţia, precum şi cu alte ocupaţii specifice timpului cînd domneşte pacea, fără ca oamenii să mai fie constrînşi a porni la război, aflaţi la adăpostul apărării ce-o asigură ceilalţi. Partea populaţiei în floarea vîrstei şi în deplină forţă fizică, silită de împrejurări să trăiască mai mult din tîlhării, va izbuti să-şi cîştige pîinea fără mari eforturi şi-şi va duce pe mai departe traiul, ferită de primejdii.

28 De unde însă bani pentru atîta lume şi pentru celelalte cheltuieli necesare? Eu îţi voi indica şi această cale, adăugînd numai atît: chiar dacă ne-am afla sub o guvernare republicană — nevoia de fonduri s-ar face, oricum simţită[44]. Căci nu este cu putinţă să ne apărăm fiinţa fără soldaţi şi nici nu putem pretinde ca soldaţii să presteze gratuit serviciul militar. Aşadar, să nu ne lăsăm copleşiţi de gînduri negre, ca şi cînd numai într-un regim monarhic se simte nevoia strîngerii de bani şi nici să încercăm a ne eschiva în numele acestei necesităţi. Bine este să chibzuim lucrurile în aşa fel de parcă ar fi strict necesar — indiferent de forma de guvernămînt — ca cineva să se ocupe cu problema fondurilor băneşti.

Prin urmare, părerea mea este că tu, mai întîi de toate, ai îndatorirea de a scoate în vînzare proprietăţile care se află în posesia statului (văd că războaiele au făcut ca numărul acestora să fie în creştere). Excepţie să facă doar puţine bunuri imobiliare şi anume acelea care-ţi sînt de mare folos şi absolut necesare[45]. Toţi banii rezultaţi din vînzări împrumută-i oamenilor, cu procente mijlocii[46]. În acest mod pămîntul va deveni productiv, dat pe mîna unor cultivatori pe cont propriu; aceştia îşi vor ridica starea materială, iar tezaurul public va dobîndi un venit îndestulător şi nesecat.

În al doilea rînd, să iei în considerare, afară de aceste măsuri, şi altele, de pildă exploatarea intensivă a minelor, precum şi posibilitatea de a-ţi procura venituri sigure din indiferent care altă parte. La urmă cîntăreşte în raport

cu cheltuielile necesare întreţinerii unei armate feluritele şi multiplele cheltuieli cerute de buna gospodărire a unui oraş, ca să nu mai vorbim de cîte cheltuieli va fi nevoie pentru expediţii militare de moment şi pentru cîte alte lucruri neprevăzute ce le aduce ceasul. De aici decurge că trebuie să institui un impozit asupra tuturor formelor de venit ce mai stau la îndemîna acelora care se bucură de exploatarea bunurilor ce le posedă. De asemenea, aşază impozite la toţi cei pe care-i guvernăm. Este şi drept şi aşa se şi cuvine ca nimeni să nu rămînă scutit de contribuţii, nici particular, nici popor, de vreme ce profită ca oricare altul de utilitatea lor[47].

Numeşte pretutindeni perceptori care în timpul funcţiei ce-o îndeplinesc să fie însărcinaţi cu strîngerea a tot ceea ce se cuvine să fie impus în raport cu fiecare ver în parte. Această hotărîre va uşura sarcina ce revine perceptorilor şi totodată va procura o nu mai puţin avantajoasă înlesnire contribuabililor. Mă refer în mod special la avantajul ce-l au de a vărsa în rate convenabile banii ce-i datorează, cu care sînt înscrişi pe rol, şi de a nu se găsi în situaţia ca să li se ceară dintr-odată după un scurt răgaz, întreaga sumă de bani.

29 Îmi dau seama că se vor găsi şi dintr-aceia care vor suporta greu aşezarea contribuţiilor şi a dărilor. Dar, pe de altă parte, ştiu — în cazul cînd nu există obiecţii de fond — şi dacă oamenii pot fi convinşi prin fapte, că ei vor aduce toate aceste contribuţii băneşti pentru a-şi asigura un trai lipsit de grijă pentru tot restul vieţii şi că nu alţii, ci ei înşişi, unii, în funcţii de magistraţi, alţii, procuratori, alţii, deţinînd funcţii în armată vor beneficia de grosul banilor strînşi prin impozite. Mai ştiu, ei bine, că îţi vor arăta nemărginită recunoştinţă pentru faptul că sînt obligaţi să verse o sumă neînsemnată din fondul de impozite, de care altfel n-ar putea beneficia în caz că s-ar afla la grea cumpănă; aşa vor sta lucrurile îndeosebi dacă te vor vedea cît de cumpătat îţi duci viaţa, fără nici o cheltuială de prisos. Într-adevăr, cine oare văzîndu-te strîns la mînă cu propriile tale cheltuieli şi larg în pri-

vința cheltuielilor publice nu va plăti dările cu toată bunăvoința — încredințat fiind că buna ta stare reprezintă o garanție pentru propria-i prosperitate? Din aceste impozite vei avea la dispoziție mari sume de bani.

30 În ce privește restul iată ce-ți propun referitor la modul de organizare. Acest Oraș caută să-l împodobești cu toată splendoarea, dă-i o strălucire unică prin tot felul de serbări[48]. Căci este de datoria noastră, care comandăm multora, să-i depășim pe toți în toate; un asemenea prestigiu își are rostul lui, pentru a ne impune în ochii aliaților și pentru a impresiona profund pe dușmani. Așa că rostuiește treburile altor popoare în chipul următor: mai presus de orice să n-aibă sub autoritatea lor nici un alt neam și nici să nu se întrunească vreodată în adunări publice; căci nu-i de crezut că ar pune ceva bun la cale ci s-ar ține fără întrerupere numai de comploturi. Din același motiv afirm că nici la noi poporul nu trebuie lăsat să se adune, fie sub forma unor complete de judecată, fie pentru comițiile în care sînt aleși magistrați, fie în oricare altă întrunire, indiferent de natura ei, în care este necesar să se ia o hotărîre referitoare la treburile de stat[49]. Apoi, sînt de părere să nu se ridice edificii publice al căror număr și mărime să întreacă nevoile curente și nici să se facă cheltuieli exagerate pentru concursuri atletice, numeroase și variate. Scopul unei asemenea moderații este evitarea ruinei financiare pe calea unor competiții inutile și a luptelor pornite dintr-o ambiție absurdă.

Oamenilor să li se dea totuși și anumite jocuri festive și anumite spectacole, afară de alergările de circ care se organizează la noi — avîndu-se în vedere să nu se aducă vreun prejudiciu tezaurului public sau venitului familiilor particulare, și nici ca vreun cetățean străin să fie constrîns să cheltuiască indiferent cît, pe meleaguri îndepărtate de țara lui, nici ca tuturor acelora care vor fi cîștigat cine știe ce concurs să li se acorde gratuitatea traiului pînă la moarte. Într-adevăr, ar fi absurd ca oamenii cu dare de mînă să fie forțați a suporta cheltuieli în afara hotarelor patriei lor. Celor ce iau parte la concursuri premiile acordate de localnici le sînt prea deajuns. Excepție să facă doar atletul care este învingător la jocurile Olimpice sau Pythice, sau la vreo întrecere de pe aici. Se cuvine să se acorde întreținerea pe cheltuială publică numai unor asemenea atleți — așa ca orașele să nu fie în zadar împovărate. Pe de altă parte, este de datoria atletului să nu se antreneze decît în acea ramură a întrecerilor sportive ce-i poate aduce laurii victoriei. Altfel nu strică să rămînă un om capabil de a aduce la îndeplinire ceva mult mai folositor și pentru el însuși și pentru comunitate.

Iată deci opiniile mele despre aceste probleme.

Cît privește jocurile de circ, mă refer la cele a căror performanță nu este însoțită și de jocuri gimnice — nu socot necesar ca desfășurarea unui asemenea spectacol să fie îngăduită în vreun alt oraș. Nu-i nevoie să se arunce în vînt sume imense, iar oamenii să fie împinși spre pasiuni care să-i scoată din minți. Dar cel mai important lucru în această măsură este să se asigure celor care se află sub arme folosirea fără nici o altă competiție a unor cai de rasă. Din acest motiv interzic cu străşnicie ca asemenea manifestări să se desfășoare și în alte părți afară de aici. Cît despre rest — l-am cumpănit eu bine, pentru ca fiecare în parte, organizîndu-și cu bani puțini spectacole agreabile de văzut și de ascultat — să petreacă într-un chip cît mai cuminte, cît mai departe de ispita unei revolte.

Nimeni dintre provinciali să nu posede monedă proprie, măsuri de greutate sau de lungime aparte de ale noastre[50]. Bine este ca toată lumea să se folosească de cele pe care le avem noi. Nici să nu le îngădui să-ți trimită întruna deputății, afară dacă este vorba de o treabă despre care se cuvine să iei cunoștință. Toate dezideratele lor să fie îndreptate spre guvernatorul provinciei și prin intermediul acestuia să-ți fie înfățișate anumite propuneri, asupra cărora urmează să decizi. În acest fel n-au cum să-și risipească banii, să aibă o comportare nedemnă, ci vor primi în mod nemijlocit răspunsurile tale, fără cheltuieli suplimentare și fără cine știe ce plictiseli.

31 Cît despre celelalte măsuri care mai sînt de luat iată, după mine, care ar fi calea cea mai bună de urmat. Mai întîi, soliile trimise de dușmanii noștri, de monarhii și de neamurile aliate, odată sosite acolo, introdu-le în Senat (în această ordine de idei — este și important, și plin de demnitate, faptul ca Senatul să apară în ochii tuturor drept autoritate absolută și să lase impresia adversarilor noștri, nu puțini la număr, că au de-a face cu o autoritate intransigentă); apoi — adu la îndeplinire toate hotărîrile luate în Senat și, în genere, nu da publicității nimic altceva afară de hotărîrile emise de acest for. Astfel vei izbuti să consolidezi și mai mult însemnătatea guvernămîntului tău, iar hotărîrile judecătorești date în spiritul legilor vor dobîndi un spor de încredere și limpezime.

În al treilea rînd — în cazul cînd unii membri ai Senatului, copiii și soțiile lor ar cădea sub învinuirea unei culpe de o gravitate deosebită, care atrage după sine pedepse pentru cel dovedit de vinovăție cum ar fi infamia, exilul și chiar moartea — adu-i în fața judecății Senatului fără a fi întreprins nici o anchetă în prealabil și încredințează acestui for cercetarea integrală a cazului[51]. Cei care au încălcat legea, demascați în mijlocul unor oameni aparținînd aceleiași categorii sociale ca și ei, vor fi astfel condamnați în afara oricărei suspiciuni de ură venite din partea ta, iar ceilalți membri ai Senatului, văzînd ce se petrece, își vor îndrepta conduita, de frică să nu ajungă și ei în fața unei instanțe publice.

Aceste delicte se încadrează însă numai în acele încălcări ale ordinii publice prevăzute de lege. Judecățile despre care vorbesc, privesc asemenea delicte.

Să zicem însă că cineva te-a insultat în mod grosolan sau că a spus la adresa ta cine știe ce altă necuviință. Nu lua în seamă pe acuzatorul acestui om și nu urmări cazul în justiție. Este rușinos să dai crezare zvonurilor că ai putea fi insultat atunci cînd nu nedreptățești pe nimeni și cînd faci numai bine în stînga și în dreapta. O asemenea atitudine n-o au decît monarhii care se comportă cu răutate[52]; propria lor conștiință le dictează să dea crezare celor ce se spun. Nu mai puțin dăunător este și a te necăji

pentru astfel de învinuiri care, dacă sînt fundate — este mai bine să nu le aduci; iar dacă sînt false — mai bine e să te faci că nu le știi. Mulți, într-adevăr, din această pricină, și-au atras asupra lor tot felul de vorbe, și mai grele, și mai umflate decît adevărul.

Așa simt eu în inima mea cînd este vorba despre cei învinuiți că s-au făcut vinovați pentru cuvinte insultătoare. Trebuie ca tu să fii mult mai bun, deasupra oricărei forme de injurie și să nu îngădui nici ție însuți, și nici altora, să ajungă la ideea că s-ar putea găsi cineva care să te lezeze în demnitatea ta. Bine este ca oamenii să gîndească despre tine așa cum gîndesc despre zei, și anume că ești inviolabil.

Dacă cineva ar cădea sub acuzația că urzește un complot împotriva ta — ceea ce s-ar putea foarte bine întîmpla — tu personal ferește-te să dai vreun ordin în justiție împotriva acestuia sau să pronunți o condamnare (căci n-ar fi potrivit ca unul și același om să fie totodată și acuzator și judecător); condu-l însă în fața Senatului și dă-i putința să se dezvinovățească; în cazul cînd este dovedit ca vinovat, pedepsește-l, îndulcindu-i însă pe cît este cu putință sentința, pentru ca oamenii să fie pe deplin convinși de greșeala săvîrșită. Căci majoritatea se lasă foarte greu încredințați că un individ neînarmat ar fi capabil să conspire împotriva unuia înzestrat cu arme. Singura modalitate de a aborda în acest chip cazurile conspirative este aceea de a-l pedepsi pe cel dovedit, fără patimă, nu însă și fără clemență, în măsura în care situația o îngăduie. Desigur, mă refer la cazuri care nu privesc o răscoală armată îndreptată fățiș împotriva ta. Un asemenea adversar nu se cuvine să mai fie adus în fața instanțelor judecătorești, ci pedepsit întocmai ca dușmanii.

32 Așa să fie respectate cele de mai sus, precum și celelalte probleme, numeroase și de mare importanță, care privesc mersul treburilor obștești. Adu-le pe toate în fața Senatului.

Treburile obștești e bine să fie rezolvate în comun. Este un lucru sădit în inima oamenilor să se bucure de atenția ce le-o acordă cineva mai sus decît ei, atunci cînd sînt

consultaţi, avînd sentimentul că-i sînt egali. Acelaşi lucru se petrece şi cînd oamenii laudă proiectele de legi, formulate de altcineva şi aprobate de ei, de parcă ar fi propriile lor proiecte, şi la care ajung să ţină, de parcă ei înşişi le-ar fi conceput. Cam astfel de probleme afirm eu că ar trebui aduse în deliberarea Senatului. Asupra tuturor celorlalte chestiuni, de aceeaşi natură, toţi senatorii să aibă drept de vot.

Dar, dacă cineva dintre membrii Senatului cade sub o învinuire oarecare, acest drept să nu fie acordat tuturor, excepţie făcînd acuzatul care n-a apucat să-şi exercite funcţia de senator sau se mai află încă în rîndul acelora care n-au fost altceva decît cvestori. Ar fi nepotrivit ca o persoană care n-a îndeplinit niciodată funcţia de tribun al poporului sau pe aceea de edil să voteze împotriva unuia care a deţinut aceste magistraturi sau, pe Iupiter, cineva din rîndul acestora să voteze împotriva acelora care au fost pretori sau aceştia din urmă să voteze împotriva bărbaţilor care au fost consuli. În schimb, foştii consuli să aibă îngăduinţa de a-şi exprima părerile cu privire la toţi ceilalţi, în vreme ce aceştia să nu-şi exprime opiniile decît despre egalii şi inferiorii lor[53].

33 Judecă tu însuţi, în particular, recursurile şi cazurile trimise din nou spre judecată de instanţe superioare cum ar fi procuratorii, prefectul oraşului, subcensorul, guvernatorii provinciilor, magistratul însărcinat cu procurarea grînelor, prefectul gărzilor de noapte. Nimeni altul să nu aibă o autoritate juridică de sine stătătoare şi absolută, aşa încît sentinţa ce-o pronunţă să fie inatacabilă în apel. Ocupă-te deci personal de asemenea procese în care sînt implicaţi cavaleri, centurionii legiunilor, fruntaşi ai soldaţilor, cînd este vorba să fie condamnaţi la moarte sau loviţi de o pedeapsă infamantă. În faţa autorităţii tale să fie aduse numai astfel de cazuri şi nimeni altcineva cu de la sine putere, din motivele pe care le-am expus, să n-aibă drept de a judeca procese în recurs. Alături de tine să ai în permanenţă pe cei mai stimaţi dintre senatori şi cavaleri, în plus cîţiva foşti consuli şi foşti pretori, nu întotdeauna aceiaşi, în calitate de consilieri juridici, aşa ca tu, avînd prilejul să le cunoşti mai îndeaproape caracterul în urma acestei conlucrări, să-i poţi folosi după merit[54], iar ei, la rîndul lor, odată familiarizaţi cu principiile tale de viaţă şi cu proiectele ce le nutreşti, să poată merge, astfel pregătiţi, în fruntea provinciilor în calitate de guvernatori. Cu toate acestea nu le cere să-şi dea făţiş părerea în treburi care pretind o foarte serioasă chibzuială, pentru ca nu cumva, din sfială faţă de cei de rang superior lor, să nu ezite a-şi spune liber cuvîntul. Preferabil este să-şi consemneze opiniile în scris, pe tăbliţe, pe care după ce le vei fi citit tu singur, pentru ca acestea să nu ajungă să fie cunoscute de nimeni altul, porunceşte de îndată să fie şterse. În acest fel ai să ai cea mai bună ocazie de a cunoaşte îndeaproape părerea fiecăruia, colaboratorii tăi putînd fi convinşi că nu întîlnesc opoziţie din partea celorlalţi.

Cu toate acestea, pentru practica juridică, pentru treburile de cancelarie, pentru decretele emise de oraşe, cît şi pentru propunerile făcute de persoane particulare, pentru cîte altele fac parte integrantă din mecanismul administraţiei publice — ia-ţi colaboratori şi sfetnici din ordinul cavalerilor[55]. În acest fel toate vor merge ca pe roate, iar tu vei fi ferit de greşeli, nefiind singurul care hotărăşte, şi nici nu te vei istovi, lucrînd de unul singur. Acordă libertate deplină a cuvîntului oricui doreşte să-ţi dea indiferent ce fel de sfat, fără a se teme de nimic. În caz că cele spuse îţi vor face plăcere — n-ai decît de cîştigat; în caz contrar, dacă nu îţi surîde, n-ai nimic de pierdut. Cei care vor dobîndi acordul tău să se bucure de laudele şi de preţuirea ta (căci fructificarea ideilor ce le expun va sluji la bunul tău renume); greşelile altora în schimb să nu te mîhnească, deci nu le disprețui, nici nu le condamna. De datoria ta este să iei în seamă intenţia, nu să acoperi cu injurii lipsa de izbîndă.

Aceeaşi linie de conduită respect-o şi privitor la sarcinile comandanţilor în război. Nu-ţi da pe faţă mînia faţă de nenorocul cuiva care n-a vrut să greşească şi nici nu manifesta invidie pentru succesul altuia — aşa ca toţi să-şi pună

viața în primejdie pentru tine cu zel deosebit și cu dăruire, din convingere că nu vor fi pedepsiți în cazul unui eșec și nici victimele unui complot, dacă totul le va merge din plin. Căci mulți oameni, temîndu-se de invidia ce-o stîrnesc în inima acelora care dețin cîrma puterii, au preferat să dea greș decît să ducă lucrurile pînă la bun sfîrșit. În acest fel ei și-au dobîndit securitatea personală în vreme ce oprobriul îl îndreptau spre stăpînii lor.

Prin urmare, deoarece ești hărăzit să culegi deopotrivă grosul înfrîngerilor și laurii succesului, vezi bine să nu lași niciodată să se întrevadă sentimente de pizmă, ca impresie față de alții, în fapt, față de tine însuți.

34 Toate cîte dorești ca supușii tăi să le aibă în minte și să le săvîrșească, toate spune-le și fă-le tu însuți. Numai așa vei izbuti să-i educi, cu mult mai bine decît pe calea constrîngerii prevăzute de rigorile legilor. Prima metodă insuflă avînt, a doua, teamă; individul care vede realizări concrete este mult mai ușor convins că trebuie să imite ce este mai bun decît să se ferească de ispitele răului, oprelișteste despre care află numai din vorbe. Tu singur îndeplinește cu rigurozitate toate aceste îndatoriri, neîngăduindu-ți nici un fel de slăbiciune, ca unul care știe prea bine că de îndată lumea va fi la curent și cu ce ai de spus, și cu ce-ai realizat. Viața ta se va desfășura ca pe o imensă scenă a unui teatru care nu este altul decît întreg universul[56]. Nu-ți va fi cu putință să ții ascuns nici cel mai mic păcat; nicicînd nu vei fi singur; în preajma ta se vor găsi numeroși martori a tot ce faci, pentru a nu mai vorbi de rest, care se întrec în a afla ce se petrece în viața celor atotputernici. Rezultatul este că de îndată ce vor fi informați că una le spui și alta faci, nu vor mai avea nici o frică de amenințările tale, ci vor trece la imitația conduitei tale.

Supraveghează îndeaproape viața altora fără însă ca cercetările tale să devină supărătoare.

Judecă și toate pricinile posibile de a fi aduse în fața ta de alții. Acele procese în care nu se prezintă nici un acuzator nu te preface că le cunoști, afară dacă nu afectează interesul obștesc. Astfel de cazuri trebuie urmărite cu atenția cuvenită, chiar dacă nu sînt denunțate.

În ce privește procesele particulare, ia-le în seamă, ca să nu te înșeli vreodată asupra persoanei vreunui subaltern necorespunzător, căruia i s-a dat cine știe ce însărcinare; totuși, nu-ți dezvălui atitudinea. Firea îi îndeamnă pe mulți să greșească — încălcînd legea. Dacă cineva s-ar pune cu tot dinadinsul să-i urmărească, rezultatul ar fi că nepedepsiți n-ar scăpa decît unul sau doi. Dimpotrivă, dacă omenește ar amesteca înțelegerea blîndă cu rigorile legii, vinovații s-ar cuminți în cel mai scurt timp. Căci litera legii, deși prevede în chip necesar pedepse aspre, nu este capabilă întotdeauna să depășească natura[57]. Unii oameni, dacă li se lasă iluzia că n-au fost dovediți sau, cumva, dacă sînt pedepsiți moderat, se îndreaptă; alții, se rușinează să fie dați în vileag, iar alții se sfiesc să mai cadă din nou în greșeală. Cînd însă păcatele li se dezvăluie, cînd sînt siliți să roșească și cînd sînt pedepsiți dincolo de limitele cuvenite — răstoarnă și calcă în picioare toate rînduirile legale, pradă pornirilor oarbe dictate de natură.

Iată deci că nu este ușor să-i pedepsești pe toți, dar nici nu-i bine să treci cu vederea delictele săvîrșite de anumiți oameni în public.

Te sfătuiesc să te comporți față de greșelile oamenilor în acest fel, excepție cele care nu mai pot fi îndreptate; acțiunile meritorii este în schimb bine să le prețuiești, chiar dincolo de valoarea lor. Prin bunăvoința arătată oamenilor, îi vei face astfel să se abțină pe cît posibil de la acțiuni dăunătoare și să năzuiască spre lucruri bune, ca urmare a mărinimiei ce le-ai arătat. Să n-ai teamă că îți vor lipsi fondurile necesare, sau alte mijloace, prin care să-i răsplătești pe cei ce-au săvîrșit o faptă meritorie (după părerea mea, cei ce se vor dovedi demni să se bucure de recunoștința ta vor fi într-un număr extrem de mic, dacă ținem seama de nemărginita întindere a pămîntului și a mării peste care domnești) și nici să te îngrijorezi de comportarea nerecunoscătoare a unora care vor fi primit dovezi de bunătate din partea ta. Nimic nu înrobește și nu aservește mai mult un om, fie el chiar un

străin sau un dușman, decît faptul de a nu fi nedreptățit și, mai mult decît atît, de a-l îndatora prin binefaceri.

35 Acesta este sfatul pe care ți-l dau cu privire la felul cum să te porți cu alții.

Cît despre tine însuți, nu trece cu vederea nici în faptă, nici în vorbă, nimic din cele ce depășesc obișnuitul sau respiră orgoliul, fie că vin din partea altora, fie din partea Senatului. Cinstirea acordată de tine altora înseamnă o podoabă; ție însă nu ți se poate acorda nimic mai presus față de cele ce posezi, fără să se stîrnească în cel mai înalt grad bănuiala că umbli pe cărări strîmbe. Nimeni, într-adevăr, nu poate fi bănuit că de bună voia lui își dă consimțămîntul la asemenea hotărîri în favoarea celui ce deține puterea supremă; la rîndul lui, toate cîte suveranul și le conferă cu de la sine putere, nu numai că nu sînt spre lauda lui, ci provoacă și rîsul.

Pregătește strălucirea ce te va învălui prin acțiuni meritorii. Nu îngădui nicicînd făurirea unor statui de aur sau de argint care să te înfățișeze (nu numai că sînt foarte costisitoare, dar sînt expuse la pericolul unor furturi și nici nu sînt durabile). Ridică alte statui, nepieritoare, pe care aripa morții nu le poate atinge, înălțîndu-le în sufletele oamenilor prin binefacerile ce le aduci[58]. Nu trece cu vederea nici intenția de a se ridica un templu în cinstea ta. Zadarnic se cheltuiesc o groază de bani pentru asemenea lucrări, fonduri ce-ar fi bine să fie investite în opere necesare (bogăția sigură nu rezultă atît din a strînge mult, cît din a nu cheltui mult), în vreme ce bunul renume nu cîștigă nimic de pe urma lor. Virtutea, să luăm seama, pe mulți îi face asemănători zeilor, dar nici un zeu n-a fost vreodată desemnat prin voturi; așa încît, de te vei arăta mărinimos, de te vei comporta ca un monarh bun, întreg pămîntul fi-va pentru tine o incintă sacră, toate orașele fi-vor temple, toți oamenii statui (căci în cugetele lor veșnic fi-vei înălțat cu adîncă veneratie); cît despre cei care înțeleg să-și exercite puterea în alt chip, asemenea cinstiri nu numai că nu-i disting, chiar de-am presupune că monumente li s-ar ridica în toate orașele, ci i-ar și

denunța, reprezentînd un fel de trofee comemorative pentru răutatea lor, semne ce evocă nedreptățile săvîrșite. Și, în măsura în care vor rezista trecerii timpului, va dăinui și faima rea ce și-au creat-o.

36 Dacă, năzuiești cu adevărat la imortalitate, acționează așa cum te-am instruit și, în plus, venerează divinitatea peste tot, în orice fel, conform datinelor străbune, constrîngîndu-i și pe alții să le respecte. Urăște-i, pedepsește-i pe cei ce introduc culte străine[59], nu numai pentru a fi pe placul zeilor, pe care dacă cineva îi disprețuiește, înseamnă că nu mai are nimic sfînt pe lume; motivul principal este că asemenea oameni, care introduc unele noi divinități în locul celor vechi, conving și pe mulți alții să dea ascultare unor alte legiuiri față de cele vechi. De aici comploturile, conjurațiile, asociațiile secrete, pe care monarhia nu le poate îngădui sub nici un cuvînt. Și nici nu admite cuiva să propage ateismul sau să se ocupe cu practici vrăjitorești. Mantica este, într-adevăr, necesară; desigur, numește și haruspici, și auguri, cărora să li se poată adresa cei ce doresc anumite consultații; practica vrăjitoriei nu este însă nicidecum recomandabilă. Astfel de persoane, destul de des, proferînd unele lucruri adevărate, dar de cele mai multe ori minciuni, îndeamnă la răzmeriță pe mulți cetățeni. Același lucru îl săvîrșesc, nu puțini, sub masca studiilor de filozofie; de aceea, opinia mea este să fii cu ochii în patru și la activitatea acestora. Faptul de a fi rămas cu o impresie favorabilă asupra unor bărbați deosebit de înzestrați, ca Areios și Athenodoros, să nu te îndemne a crede că și ceilalți toți care-și zic filozofi sînt asemănători acestora. Unii, vînturînd în ochii oamenilor știința lor găunoasă, aduc mii de neajunsuri atît popoarelor, cît și particularilor.

37 Este de asemenea necesar să te arăți un vajnic apărător al păcii, printr-o hotărîre proprie de a nu rîvni la nimic mai mult față de cele ce stăpînești, fiind totodată pregătit să înfrunți orice situație critică pe calea armelor. Aceasta în scopul ca nimeni să nu vrea, nici să nu încerce

să-ţi ştirbească autoritatea sau, de-ar încerca s-o facă, să poată fi de îndată pedepsit fără greutăţi. Şi pentru că este necesar şi din aceste motive, cît şi pentru altele, să se găsească unii care să aplece urechea şi să observe toate cîte au directă legătură cu domnia ta — aşa încît nimic să nu-ţi scape din cele ce necesită o anumită pază şi o îndreptare a situaţiei — adu-ţi aminte că nu trebuie să te încrezi pur şi simplu în ştirile raportate de iscoade, ci că se impune necesitatea de a le examina cu mare atenţie. Se găsesc doar mulţi, unii din ură faţă de anumite persoane, alţii din dorinţa de a pune mîna pe bunurile acestora, unii numai pentru a fi pe placul cine ştie cui, alţii, pentru faptul de a fi cerut bani şi de a nu-i fi primit — care să-i denunţe de crima de a pune la cale răscoale sau, indiferent de ce altă vină, puţin obişnuită, împotriva monarhului — fie în intenţie, fie în faptă. Aşadar, nu trebuie să iei seamă pe moment, fără un control prealabil, la spusele lor — ci toate se cuvin cîntărite în cea mai mare grijă; întîrzierea în a crede cele raportate te va feri să comiţi o mare nedreptate în timp ce graba te-ar putea împinge spre greşeli ireparabile.

Este şi o datorie, şi o necesitate, ca tu să-i cinsteşti pe oamenii de bine, chiar dacă ei aparţin păturii liberţilor sau din ceata celor care te înconjură. O asemenea purtare îţi va aduce şi strălucire, şi un plus de securitate. Totuşi, veghează ca puterea lor să nu devină exagerat de mare, ci ca toţi să rămînă cuminte la locul ce-l deţin aşa ca să nu se poată spune nimic rău la adresa lor. Tot ceea ce, eventual, vor săvîrşi în bine sau în rău, va fi trecut pe seama ta. Aşa vei fi judecat de toată lumea, conform cu acele fapte ce vei îngădui sau nu să fie aduse la îndeplinire de aceşti oameni. Pe de altă parte, nu admite ca cei ce deţin puterea să exploateze pe cineva, dar nici să devină ţintă a denunţurilor. Un asemenea gen de acuzaţie să nu lovească pe nici unul dintre fruntaşi, numai pentru faptul că are puterea în mînă, dacă omul n-a greşit cu nimic. Pentru cei care aparţin plebei şi au suferit vreo nedreptate, dublează-ţi străduinţa să le vii în ajutor, dar nu te pripi să le iei în serios plîngerile. Cercetează amănunţit faptele în sine, cum s-au întîmplat — fără să te arăţi bănuitor faţă de cei de rang superior şi fără să dai crezare chiar la tot ce-ţi spune un om de o stare mai modestă.

Stimează pe cei se lucrează, pe producătorii de bunuri materiale. În schimb urăşte pe netrebnici sau pe cei care se ţin de nimicuri — cu scopul ca să-i determini să năzuiască spre activităţile productive şi să-i îndepărtezi de cele ce aduc numai pagube. Numai aşa pot deveni într-un grad mai înalt oameni de nădejde pentru problemele lor familiale şi cetăţeni folositori pentru stat.

Este un lucru frumos să reduci la minimum neînţelegerile care se iscă între vecini, să aplanezi cît mai repede conflictele ce-i dezbină; dar cel mai minunat lucru este acela de a curma pornirile războinice ale popoarelor chiar şi atunci cînd puse fiind în slujba domniei tale, a siguranţei şi a stelei ce te călăuzeşte — aceste popoare ar încerca să forţeze mîna altora în vederea unor angajamente silnice şi a unor cheltuieli excesive; acest lucru e bine să nu le fie îngăduit; curmă din rădăcini răfuielile ce-i dezbină şi emulaţia nesănătoasă şi nu permite să-şi atribuie nişte *cognomina* goale de conţinut, nici indiferent ce altă titulatură de la care ar izbucni disensiuni[60]. Toţi, fără excepţie, se vor supune lesne acestor directive ale tale, cît şi altora, fie din domeniul vieţii particulare, fie din domeniul vieţii publice, cu condiţia ca niciodată să nu faci cuiva vreo concesie. Favorurile distrug pînă şi cele mai durabile realizări. Din această cauză nu acorda supuşilor tăi dreptul de a-ţi cere o funcţie publică, pe care dealtfel nici nu o vei acorda. Dimpotrivă, străduieşte-te să-i constrîngi ca să se ferească cu străşnicie de ispita lucrurilor interzise. Iată cam ce am să-ţi comunic despre un asemenea subiect.

38 În rezumat, sfatul meu este să te fereşti de a depăşi limitele autorităţii ce o ai şi să nu consideri drept o diminuare a ei faptul de a nu fi săvîrşit toate cîte îţi stăteau în putere; în măsura în care ai posibilitatea să aduci la îndeplinire tot ceea ce-ţi trece prin minte, în aceeaşi mă-

sură ia seama, cu atît mai atent, să nu vrei decît ceea ce se cuvine. Fă-ţi în permanenţă un scrupulos examen de conştiinţă dacă acţionezi bine sau nu, ce anume trebuie să faci pentru a-ţi atrage sau nu dragostea supuşilor, cu scopul de a le săvîrşi pe unele şi a le evita pe altele. Şi nu socoti că este îndeajuns — pentru a evita învinuirea că nu încalci această regulă de conduită — dacă nu auzi nici o plîngere, din partea nimănui; în schimb, nici nu răbda ca cineva să-şi bată pînă într-atît joc de tine încît să ajungă la injurii publice. O asemenea comportare nimeni să n-o aibă, chiar de va fi fost victima unei nedreptăţi flagrante. Tocmai invers, vezi numeroşi oameni siliţi să-i laude în public pe cei care-i nedreptăţesc — luptînd cu propria lor conştiinţă ca să nu pară că şi-au ieşit din fire. Cel ce deţine puterea supremă are şi datoria să pună la încercare modul de a gîndi al altora nu din ceea ce declară ei ci, după cît se poate vedea, după ceea ce simt în sufletul lor.

39 Acestea şi altele de acelaşi fel aş dori ca tu să îndeplineşti. Multe le trec cu vederea deoarece nu este posibil ca să le cuprinzi dintr-odată chiar pe toate. Totuşi, voi rezuma esenţialul celor deja spuse şi a celor ce-au mai rămas de spus. Nu vei greşi întru nimic, şi vei izbîndi în orice-ai încerca dacă, din propria ta iniţiativă, vei săvîrşi ceea ce aştepţi de la cineva care este stăpînul tău; urmarea va fi că vei putea să-ţi duci viaţa cum nu se poate mai plăcut, ferit de orice primejdii. Într-adevăr, cum să nu te considere toţi oamenii, cum să nu te iubească ca pe un tată, ca pe un salvator, dacă te vor vedea că eşti la locul tău, că duci o viaţă cumpătată, că eşti aprig la război şi iubitor de pace, dacă nici nu vei comite acte de violenţă, nici nu vei insulta pe nimeni, nici nu vei căuta să te îmbogăţeşti pe spinarea altora, storcîndu-i de bani? Cum să nu te iubească cînd vor vedea că nu te laşi pradă trîndăviei în vreme ce pe alţii îi vlăguieşti de forţe, că nu eşti omul care cedează pasiunilor în vreme ce-i pedepseşti cu asprime pe alţii, cînd, dimpotrivă, în orice privinţă, trăieşti exact în acelaşi fel cu toţi ceilalţi[61]? Aşa că, deoarece în tine

însuţi ai o pavăză puternică datorită hotărîrii de a nu nedreptăţi pe nimeni — fii plin de încredere şi pleacă urechea la cuvintele mele care-ţi prezic că nu vei fi niciodată urît, nici victima unor urzeli. Deoarece aceasta e situaţia, nu se poate să nu duci o viaţă plăcută. Ce să fie oare mai plăcut, ce să fie mai plin de dulce desfătare decît a putea, în calitatea ta de om care te bucuri de toate bunurile omeneşti, în spiritul virtuţii — să le împărtăşeşti şi altora?

40 Luînd seama deci, la cele ce ţi-am spus, acum şi mai înainte — dă-mi ascultare şi nu ocoli norocul care te-a ales dintre toţi şi te-a aşezat în frunte. Dacă te hotărăşti cumva pentru forma de guvernămînt a monarhiei, dar ţi-e teamă de numele hulit al monarhiei, nu lua titlul de „rege"; guvernează în chip absolut folosind doar numele de *Caesar*. De vei simţi nevoia şi a altor titluri, îţi vor acorda pe acela de *imperator*[62], aşa cum i l-au acordat şi tatălui tău; te vor venera şi cu alte *cognomina*, fii sigur, aşa că te vei bucura de privilegiile regalităţii fără riscul urii ce-o atrage după sine numele".

41 După aceste cuvinte, Maecenas îşi întrerupse cuvîntarea. Octavianus Caesar le mulţumi cu căldură la amîndoi, atît pentru bogăţia de idei cît şi pentru amploarea expunerii, la care se adăuga o deplină libertate a cuvîntului, dar urmă cu precădere sfaturile lui Maecenas. Cu toate acestea nu puse de îndată în practică chiar toate măsurile aşa cum îi fuseseră prezentate, de teamă să nu săvîrşească cine ştie ce greşeli, în dorinţa sa de a trece pe nepregătite la reforme sociale[63]; se îngriji ca unele schimbări să fie de îndată înfăptuite, iar altele mai tîrziu; unele reforme le mai lăsă şi pe seama acelora care aveau să-i urmeze la domnie ca şi cum viitoarea lor aplicare urma să aştepte momentul oportun.

Agrippa, în ciuda faptului că îşi exprimase o părere contrarie, îl sprijini cu mult zel în toate, de parcă el însuşi fusese autorul propunerilor.

29 i.e.n. Acestea au fost realizările lui Caesar în acel an, alături de cele cîte am amintit mai înainte în povestirea mea, cînd a fost ales consul pentru a cincea oară[64] şi cînd şi-a adăugat titlul de *imperator*. Nu mă refer la acel titlu din bătrîni, conferit unor generali după victorii (căci acel titlu de *Caesar* şi-l luase adesea şi mai înainte vreme, după cum l-a luat şi mai tîrziu, în urma faptelor sale de arme, aşa încît a ajuns să deţină de 21 de ori numele de *imperator*), ci la celălalt, prin care este semnificată puterea în stat, întocmai cum fusese decretată lui Caesar, copiilor şi urmaşilor acestuia[65].

42 După aceste evenimente, ales censor laolaltă cu Agrippa, printre alte reforme porunci să se cerceteze componenţa Senatului. Mulţi cavaleri, mulţi alţi oameni care luptau în rîndul pedestraşilor, lipsiţi de orice merite, pătrunseseră în Senat în urma războaielor civile. Aşa că cifra Adunării Senatului ajunsese pînă la 1 000[66]. Deşi Caesar dorea să înlăture o parte din senatori, cu de la sine putere, nu şterse de pe tabule nici un nume ci, după îndemnul ca ei înşişi să-şi facă un examen de conştiinţă devenind judecătorii propriei lor origini şi a propriului lor mod de viaţă — convinse mai întîi un număr de cincizeci să se retragă de bună voie din Senat şi apoi constrînse pe alţi 140 să le imite gestul. Din acest lot nu i-a tratat cu dispreţ pe nici unii, dar a afişat numele ultimilor ieşiţi. Pe cei dintîi, pentru că nu întîrziaseră, ci ascultaseră de îndată, îi scuti de blam, aşa încît aceştia nu fură excluşi în mod public. Prin urmare ei trecură de bună voia lor în rîndul cetăţenilor particulari. Pe Quintus Statilius îl îndepărtă cu forţa din funcţia de tribun, pentru care fusese designat, în contra voinţei acestuia[67]. În schimb ridică pe cîţiva alţii la rangul de senator şi în plus trecu în rîndul foştilor consuli doi membri ai Senatului, pe C. Cluvius şi pe C. Furnius[68], pe motivul că deşi fuseseră consuli designaţi — nu putuseră să-şi exercite magistratura din cauza altora care acaparaseră cu silnicie, înaintea lor, consulatul. Completă de asemenea ordinul patricienilor, după ce avu încuviinţarea Senatului, deoarece cea mai mare

parte a acestui ordin pierise (căci nimic altceva nu răreşte mai mult rîndurile nobilimii ca războaiele civile), ţinînd seama şi de faptul că patricienii sînt consideraţi necesari pentru îndeplinirea riturilor de cult religios.

Acestea au fost măsurile ce le-a luat. Mai mult încă, interzise oricărui membru al Senatului să părăsească teritoriul Italiei fără un ordin special din partea lui sau fără a-i da permisiunea[69]. Măsura, de atunci încoace, a fost mereu respectată. Cu excepţia Siciliei şi a Galliei Narbonensis este interzis pentru senatori să se deplaseze în indiferent care altă direcţie. Acolo, din cauza vecinătăţii, datorită modului de viaţă paşnic al oamenilor, care nu poartă arme, se acordă permisiunea de a pleca oricînd doresc acelora ce posedă proprietăţi, fără a mai fi nevoie de autorizaţie specială.

Apoi, deoarece a văzut că încă mulţi senatori şi foşti partizani ai lui Antonius păstrau o atitudine de neîncredere faţă de el — în parte din teamă ca aceştia să nu pună la cale un complot — declară că a dat pradă focului toate scriptele găsite în casetele lui Antonius. Adevărul este că nimicise cîteva din ele; majoritatea însă o păstra cu grijă străşnică — aşa încît n-a pregetat să se folosească de ele mai tîrziu.

43 Prin urmare, aşa s-a comportat Octavianus Caesar. În continuare reîntemeie Cartagina, sub motiv că Lepidus îi înlăturase o parte din efectivul cetăţenesc şi din această pricină părea că luase oraşului dreptul de a mai avea statut de colonie[70].

Porunci să fie chemat Antiochos din Commagena, învinuit de a fi ucis prin trădare un sol trimis la Roma de fratele regelui, cu care Antiochos era în conflict. Regele a fost adus în faţa Senatului şi condamnat la moarte[71].

Făcu un schimb cu neapolitanii cărora le cedă unele teritorii în schimbul Capreii, care le aparţinuseră din vechime[72]. Insula se afla nu departe de Surrentum, nu este la nimic bună, dar şi-a păstrat renumele pînă în zilele noastre din cauza reşedinţei lui Tiberius[73].

CARTEA LIII

1 Acestea au fost evenimentele întîmplate atunci. În anul următor Caesar Octavianus a girat consulatul pentru 28 î.e.n.
a şasea oară şi în toate privinţele respectă cu stricteţe regulile de viaţă rămase din bătrîni. El acordă colegului său de consulat Agrippa fasciile care se cuveneau rangului său, iar o parte le folosi pentru sine[1]; şi, la ieşirea din magistratură, reintroduse jurămîntul, conform tradiţiei[2]. Dacă a mai îndeplinit aceste formalităţi din nou, nu am idee, căci pe Agrippa îl stima mai presus de oricine. Fără să stea pe gînduri, îi dădu de soţie pe nepoata sa[3] şi îi conferi dreptul să aibă un cort identic cu al său ori de cîte ori plecau împreună în campanie. Cuvîntul de ordine era dat de ei amîndoi.

In împrejurarea atunci actuală Caesar Octavianus a săvîrşit toate aşa cum se obişnuia şi apoi porunci să se înceapă un recensămînt[4]. În tabelele de recensămînt a fost numit *Princeps Senatus*[5], aşa cum este uzanţa în cea mai desăvîrşită formă de stat republicană.

A terminat de ridicat şi templul lui Apollo, cel care se află pe Palatin, precum şi incinta ce-l înconjură, fără să uite depozitele pentru cărţi. Apoi celebră sfinţirea templului.

Alături de Agrippa organiză jocuri de circ în cinstea victoriei obţinute la Actium, serbare hotărîtă prin decret[6]. Cu acest prilej reprezentă cavalcada ca la Troia, apelînd la copiii şi la bărbaţii din ordinul patricienilor. Această serbare se celebra din cinci în cinci ani, atîta vreme cît s-a ţinut, trecînd pe rînd în sarcina celor patru colegii de preoţi, mă refer la pontifici, la auguri, la septemviri şi la quindecemviri.

Tot atunci s-au mai organizat întreceri gimnice, după ce se construise pe Cîmpul lui Marte un stadion în lemn. De asemenea o bătălie între gladiatori, aleşi dintre prizonieri. Aceste manifestări au durat timp de cîteva zile şi

n-au fost întrerupte, cu toate că Caesar s-a îmbolnăvit, deoarece Agrippa şi-a luat obligaţia să ducă la bun sfîrşit şi sarcinile care-i reveneau lui Caesar Octavianus.

2 Caesar Octavianus, prin urmare, susţinu serbările publice pe propria sa cheltuială şi, deoarece în tezaurul public nu se mai aflau fonduri monetare, împrumută ceva bani pe care-i dărui trezoreriei. Pentru administrarea acestor fonduri a hotărît să fie numiţi în fiecare an doi bărbaţi consulari.

Plebei îi distribui o cantitate de patru ori mai mare de grîne şi dărui unor senatori sume în bani. Într-adevăr, mulţi senatori sărăciseră într-o aşa măsură încît nimeni dintre ei nu mai voia să audă de edilitate din pricina cheltuielilor apăsătoare[7]; peste toate, nu numai alte atribuţii, ci şi funcţiile judecătoreşti care reveneau edililor fuseseră hărăzite, conform obiceiului, cele mai importante praetorului urban, celelalte praetorului pentru străini. Afară de aceste măsuri numi el, personal, praetorul urban — lucru pe care-l repetă de cîteva ori. Anulă orice angajamente faţă de tezaurul public luate înainte de bătălia de la Actium — exceptînd cele privind proprietăţile de stat[8] — şi arse în foc vechea evidenţă a datoriilor contractate în contul statului[9].

În incinta Romei nu admise să se ţină misteriile egiptene[10]; arătă o deosebită solicitudine şi templelor; pe această linie porunci copiilor — descendenţilor acelora care ridicaseră temple din propria lor iniţiativă să le restaureze, dacă mai vieţuia cineva din familie, cît despre templele celelalte, le ridică din nou el însuşi. Cu toate acestea nu-şi însuşi meritul de a le fi întemeiat — ci îl lăsă integral foştilor ctitori.

Deoarece din cauza frămîntărilor sociale şi a războaielor se produseseră multe nereguli şi nedreptăţi, îndeosebi pe vremea triumviratului său împreună cu Antonius şi cu Lepidus[11], toate aceste abuzuri le suprimă dintr-un condei printr-un edict. Drept termen de lichidare a hotărît cel de-al şaselea consulat al său[12].

Cîştigîndu-şi un renume strălucit în urma acestor acţiuni

şi atrăgîndu-şi numai laude — Caesar Octavianus simţi dorinţa de a-şi manifesta mărinimia sufletească şi sub o altă formă — în parte, pentru a dobîndi un plus de stimă, dar şi în scopul de a-şi consolida domnia cu deplinul consimţămînt al oamenilor, aşa ca să nu lase impresia că au fost siliţi cu forţa să-l accepte, în pofida voinţei lor.

Aşa s-a făcut că după ce s-a înţeles pe deplin cu aceia dintre senatori care îi acordau tot sprijinul — păşi în Senat, ales pentru a opta oară consul — şi citi următoarea declaraţie[13]:

3 „Ştiu prea bine, senatori, că voi părea unora din voi 27 I.e.n.
că mă înfăţişez cu proiecte cărora nu le acordaţi credit. Cele ce fiecare om în parte, din auditoriul de faţă, nu este de acord să fie aduse la îndeplinire — nu pot fi acceptate nici cînd sînt înfăţişate de altcineva, şi asta cu atît mai mult pentru că tot omul, înclinat cum este să-l pizmuiască pe indiferent cine se află mai presus de el — se arată mai degrabă dispus să nu se încreadă în acele cuvinte care-i depăşesc condiţia.

Mai mult decît atît, sînt pe deplin conştient că cei ce rostesc lucruri nedemne de crezare — nu izbutesc nici pe departe să fie convingători, ba lasă şi impresia că sînt nişte oameni neserioşi.

Aşadar, dacă m-aş apuca să anunţ un lucru de natură să nu fiu în stare să-l aduc de îndată la îndeplinire — aş sta mult pe gînduri pînă să dau proiectul publicităţii, de frică să nu devină o pricină de ură în locul uneia de recunoştinţă. Acum, de vreme ce propunerea va fi de îndată, şi chiar astăzi urmată de punerea ei în practică, mă simt plin de încredere, în nădejdea că nu numai că voi evita de a culege roadele amare al minciunii ci dimpotrivă, că îi voi întrece pe toţi oamenii în bun renume:

4 Că stă pe deplin în puterea mea să vă fiu pe veci conducător, vedeţi voi înşivă; toţi potrivnicii au fost fie suprimaţi pe calea dreptăţii, fie aduşi la sentimente mai bune datorită clemenţei ce le-am arătat; în schimb, toţi partizanii mei îmi sînt profund devotaţi ca urmare a bine-

facerilor de care s-au bucurat și poziția lor s-a întărit prin participarea directă la treburile de stat. Concluzia este că nimeni nu mai dorește tulburări interne și, în cazul cînd s-ar mai ivi așa ceva, cei ce mi-ar sări în ajutor s-ar dovedi cu prisosință gata să-mi ia apărarea. Armata pe care o am sporește ca număr și îmi arată deosebită bunăvoință odată cu garanția forței de care dispune; am și bani, și aliați, și, ceea ce este mai important, atît voi cît și Adunarea Poporului ați adoptat o asemenea atitudine față de mine încît, în deplin acord, doriți din toată inima ca eu să vă fiu conducător.

Cu toate acestea nu voi mai rămîne în fruntea conducerii obștești pentru multă vreme și nimeni nu-mi va reproșa că toate înfăptuirile mele precedente au fost făcute de dragul puterii supreme[14]. Renunț la orice prerogative ale puterii și vi le încredințez fără nici un ceremonial — puterea armelor, justiția, provinciile, nu numai acelea pe care mi le-ați acordat, ci și acele provincii pe care eu însumi le-am dobîndit ulterior pentru voi. Scopul acestei acțiuni este ca să înțelegeți limpede, din însăși semnificația faptelor, un lucru, și anume că eu nu mi-am dorit puterea de dragul de a domni — ci, în fapt, pentru că am vrut să răzbun moartea cumplită a tatălui meu și să izbăvesc statul de grelele și repetatele nenorociri prin care a trecut.

5 O, de mi-ar fi fost dat să nu fi avut de îndeplinit aceste îndatoriri, o, ce mi-aș fi dorit ca statul roman să nu fi cerut de la mine un asemenea serviciu — ci generația noastră să fi putut trăi de la bun început întocmai ca odinioară părinții noștri, în pace și înțelegere.

Deoarece însă, pe cît se pare, numai hotărîrea destinului v-a împins spre situația de a avea nevoie de ajutorul brațului meu — deși eram încă tînăr pe acea vreme — și de a mă pune la încercare atîta vreme cît mersul lucrurilor necesita sprijinul meu direct, am înfăptuit totul cu deosebită însuflețire, chiar dincolo de ceea ce s-ar fi cerut de la un tînăr de vîrsta mea, și le-am îndeplinit cum nu se poate mai bine, chiar și peste puterile mele. N-a existat

nimic care să mă întoarcă de la datoria de a vă ajuta atunci cînd ați fost în primejdie, nici oboseala, nici frica, nici amenințările dușmanilor, nici rugămințile prietenilor, nici mulțimea amenințătoare a răzvrătiților, nici nebunia adversarilor, parcă scoși din minți. M-am dedicat fără a sta pe gînduri cauzei voastre și la bine, și la rău, am săvîrșit și am îndurat cele ce știți. Din aceste avatarii eu personal nu m-am ales cu nici un avantaj — afară de acela de a fi salvat patria. În ce vă privește, iată-vă la adăpost de necazuri, cuminți prin încercări. De vreme ce soarta vă surîde și, prin mijlocirea mea, v-a acordat și o pace lipsită de primejdii, și o înțelegere între clase ferită de răzmeriță, reluați-vă deci și libertatea, și guvernămîntul republican. Primiți totodată forțele armate și popoarele subjugate, continuați să duceți cîrma statului așa cum ați fost obișnuiți.

6 Să nu fiți mirați dacă așa gîndesc — atunci cînd aveți prilejul să constatați lărgimea mea de vederi, blîndețea și dragostea mea de liniște în orice împrejurare, și cînd vă veți da seama că niciodată n-am acceptat nici un fel de distincție care să întreacă măsura, să depășească nivelul mediu al cetățenilor de rînd, cu toate că voi ați decretat în cinstea mea mulțime de hotărîri onorifice[15]. Nu mă acuzați nici de nebunie pentru faptul că, deși îmi stă pe deplin în putere să vă fiu stăpîn, să stăpînesc o întindere atît de mare a acestei lumi, nu voiesc s-o fac. În ce mă privește, dacă ar fi să facem un examen asupra a ce este drept, eu socot că cel mai bun lucru este ca voi să preluați conducerea treburilor voastre; dacă am examina folosul, cel mai avantajos lucru consider că este, pentru mine în primul rînd, să nu mai am bătaie de cap, să nu mai fiu invidiat, să nu mai fiu expus la pericolul comploturilor; iar pentru voi, cel mai de seamă avantaj este să vă bucurați în libertate de un guvernămînt chibzuit și agreat; iar dacă am examina bunul renume — pentru care mulți nu pregetă să se războiască și adesea să-și pună viața în primejdie, cum oare nu mi-aș cîștiga suprema faimă prin renunțarea la o conducere de așa însemnătate?

cum de nu mi-aş crea un nume ilustru dacă de bunăvoia mea aş trece de la condiţia de deţinător al unei funcţii de aşa mare răspundere la aceea de simplu particular? Prin urmare, dacă cineva dintre voi se arată neîncrezător că oricine altul ar putea într-adevăr să gîndească şi să vorbească aşa — mie, rogu-vă, acordaţi-mi credit. Cu toate că aş avea să înşir nenumărate şi măreţe înfăptuiri de care voi aţi beneficiat din partea mea şi a tatălui meu, în virtutea cărora e plauzibil să cred că ne iubiţi şi ne stimaţi mai presus de oricare alţii — n-am să menţionez nimic altceva mai important, n-am să mă mîndresc cu nici o altă decizie mai mult, decît cu aceea că nici el n-a acceptat monarhia, deşi i-aţi oferit-o, în timp ce eu, care o am, renunţ la ea.

7 Cum de s-ar încumeta cineva să pună alături de această atitudine cucerirea Galliei, supunerea Moesiei, subjugarea Egiptului sau înrobirea Pannoniei? Ce să mai vorbim de Pharnakes, de Iuba, de Phraates, de campania din Britannia şi de traversarea Rinului? Nu încape îndoială că aceste fapte sînt de aşa natură şi de aşa însemnătate încît nu pot fi puse pe acelaşi piedestal cu cele ce-au îndeplinit la un loc, în decursul timpului ce s-a scurs, toţi strămoşii noştri. De asemenea, nimic din trecut nu este potrivit să sufere comparaţie cu acţiunea mea din prezent — nici măcar faptul că am luptat pînă la capăt cu fruntea sus, că am stins vrajba plini de înţelegere omenească în împrejurările atît de grele şi diverse ale războaielor civile, care n-au cruţat pe nimeni, zdrobind fără milă ca pe duşmani, pe oricine ne-a înfruntat, salvîndu-i, ca pe prieteni, pe toţi cei care au închinat steagul. Prin urmare, dacă, să zicem, divinitatea ar hotărî ca statul nostru să treacă iarăşi printr-o boală grea, rugaţi-vă cerului ca desfăşurarea evenimentelor să se petreacă în acelaşi fel. Puterea nemărginită pe care noi am deţinut-o, culmea la care am ajuns prin calităţile şi norocul ce l-am avut — care ne-ar fi dat posibilitatea cu sau fără voia voastră să guvernăm în chip absolut — nu ne-a făcut să ne ieşim din minţi, nici să năzuim după monarhie, ci dimpotrivă, tatăl meu,

atunci cînd i-a fost dăruită a respins-o, iar eu, care am deţinut-o, o depun. Astfel de atitudini trec dincolo de omenesc.

Aceste lucruri le spun nu dintr-o lăudăroşenie prosteasc (de-ar fi fost să trag un profit din cele înşirate n-aş fi deschis gura de la început) — ci numai ca să vedeţi că în pofida multor şi însemnatelor binefaceri aduse comunităţii, în pofida temeiurilor ce le-am avea, în particular, de a ne făli cu activitatea noastră, simţim o intensă bucurie îndeosebi pentru că sîntem puşi în situaţia de a nu accepta nici măcar prin constrîngere cele pe care alţii le doresc cu orice preţ, fie şi prin forţă.

8 Cine oare este mai mărinimos la suflet[16] decît mine, ca să nu mai pomenesc din nou de răposatul meu tată? unde poate fi găsit un om mai iubit de zei, care, o, Iupiter şi Hercules, avînd la dispoziţie un număr nesfîrşit de soldaţi minunaţi, cetăţeni şi aliaţi care ţin la mine, stăpîni, cu puţine excepţii, pe toată marea care se întinde dincoace de coloanele lui Hercules, posesor de oraşe şi provincii pe toate continentele, nestingherit de nici un fel de duşman, străin de neam sau de răscoale interne — într-o perioadă cînd voi toţi vă bucuraţi de binefacerile păcii şi ale înţelegerii între oameni, cînd vă aflaţi în plinătatea forţelor şi, ceea ce este cel mai important, într-o perioadă cînd sînteţi dispuşi să-mi daţi ascultare de bunăvoie — să părăsească nesilit de nimeni, perfect conştient de ceea ce face, o putere de aşa întindere, să se despartă de o posesiune atît de uriaşă? Aşa încît, dacă Horatius, Mucius, Curtius, Regulus, Deciii par a fi fost gata să-şi pună viaţa în primejdie şi să moară pentru gloria de a fi înfăptuit ceva măreţ şi frumos, cum să nu-mi doresc din suflet a îndeplini un lucru mai însemnat încă — prin care, din timpul vieţii, să-i pot întrece în faimă şi pe cei pe care i-am menţionat şi, totodată, pe toţi ceilalţi oameni? Nimeni dintre voi însă să nu-şi închipuie că vechii romani aspirau odinioară spre virtute şi renume, în vreme ce astăzi bărbăţia ar fi dispărut din cetate. De asemenea, departe de voi gîndul că intenţionez să vă trădez şi să

vă dau pe mîna unor netrebnici, sau să vă las pradă puterii gloatelor — formă de guvernămînt din care nu numai că n-a ieşit nimic bun, ci de aici se trag cele mai mari necazuri pentru toţi oamenii. Vouă dar, vouă, celor mai valoroşi şi mai înţelepţi, vouă vă încredinţez cîrmuirea întregului aparat de stat. Niciodată n-aş alege prima soluţie — chiar de-ar fi să mor de mii de ori sau chiar de-aş fi nevoit să primesc puterea de rege; cealaltă în schimb, o aleg şi în interesul meu, şi în acela al statului. Căci sînt la capătul puterilor şi al rezistenţei. Nici sufletul, nici corpul nu mă mai ajută să merg mai departe şi afară de aceasta prevăd de pe acum invidia, ura, care încolţesc pînă şi împotriva oamenilor celor mai nobili, precum şi comploturile ce le urmează. Iată pentru ce prefer să mă bucur, înconjurat de respect, de condiţia vieţii private decît să guvernez ameninţat de primejdii. Şi treburile obşteşti vor avea de cîştigat dacă vor fi rezolvate în comun, de mai mulţi inşi, concomitent, fără să mai depindă de bunul plac al unuia singur.

9 Din aceste motive vă rog şi vă implor pe toţi să-mi acordaţi totodată încredere şi sprijin — ştiind şi judecînd toate cîte am înfăptuit în folosul vostru şi în timp de război şi în vremea guvernării mele. Cu acest prilej, dacă sînteţi dispuşi să-mi arătaţi întreaga voastră recunoştinţă pentru realizările mele, îngăduiţi-mi de aici înainte să trăiesc în linişte, în calitate de particular[17]. Veţi avea putinţa să vă convingeţi că ştiu nu numai să comand, ci să şi ascult şi toate cîte le impun ca sarcini altora, pot şi eu însumi, la rîndul meu, să le îndeplinesc. Am intenţia neabătută să trăiesc în deplină siguranţă şi să nu mai am de suferit nici un neajuns, nici cu fapta, nici cu vorba, din partea nimănui. În aşa măsură mă încred în bunăvoinţa voastră, în urma unui examen de conştiinţă. Dar, de mi-ar fi dat să păţesc ceva, aşa cum se întîmplă multora (căci este peste putinţă să placi tuturor, mai ales cînd ai fost părtaş la războaie atît de mari, unele în afara graniţelor, altele civile, şi cînd ai girat treburi atît de importante) — sînt foarte dispus să sfîrşesc ca cetăţean particular, fie

şi înainte de termenul hotărît de soartă, decît să-mi cîştig nemurirea o dată devenit rege. Nu mai puţin mi-ar aduce faimă şi însuşi faptul că nu numai n-am ucis pe nimeni pentru a-mi menţine dominaţia — ci că am şi murit de timpuriu, pentru a nu deveni rege. Cel ce-ar îndrăzni să mă ucidă, oricum fi-va pedepsit şi de divinitate, şi de voi, lucru care s-a petrecut cu tatăl meu; el a fost proclamat egal cu zeii şi a avut parte de cinstiri eterne; în schimb, ucigaşii lui, nişte netrebnici, au pierit în chip netrebnic. Nemuritori nu este cu putinţă să devenim. Totuşi, datorită unei vieţi frumoase, unui sfîrşit frumos, dobîndim întrucîtva şi atributul nemuririi.

Din această cauză şi eu, îndeplinind prima condiţie şi, în speranţa că o voi îndeplini şi pe cea de-a doua — vă încredinţez armata şi provinciile, veniturile statului şi legile[18], mulţumindu-mă doar să vă atrag atenţia să nu vă descurajaţi nici de grandoarea, nici de greutăţile ce le implică treburile de stat, încercînd un sentiment de teamă, şi nici să nu le trataţi cu uşurinţă, desconsiderîndu-le, de parcă conducerea lor ar fi o sarcină uşoară.

10 Cu toate acestea n-am să preget să vă înfăţişez, pe scurt, cele ce sînt de făcut pentru fiecare din problemele de importanţă majoră. Care să fie aceste măsuri?[19] Mai întîi de toate — vegheaţi cu stricteţe la aplicarea legilor în vigoare şi nu clintiţi nici una din loc. Căci stabilitatea în acest domeniu, cu neajunsurile implicite, tot se adevereşte mai avantajoasă faţă de veşnicile încercări de înnoire, chiar dacă acestea par a fi mai bune. Apoi, ceea ce legile vă înfăţişează ca o datorie, şi ceea ce vă interzice — respectaţi totul cu stricteţe nu numai în vorbe, ci şi în fapte, nu numai în public, ci şi în viaţa privată — aşa încît să nu riscaţi a fi pedepsiţi, ci să dobîndiţi cinstiri.

Încredinţaţi conducerea provinciilor, şi a celor pacificate şi a celor unde mai persistă încă războaie, unor oameni a căror probitate şi cumpătenie nu s-a dezmînţit, fără să purtaţi pică unora dintre ei şi fără a încerca să-l săltaţi pe cutaţi sau pe cutare — ci luîndu-vă la întrecere în sarcina de

a susține și a propăși ființa statului. Cinstiți pe cei ce se comportă în acest fel și pedepsiți-i pe cei care se dovedesc răi cetățeni. Confundați interesele voastre particulare cu cele ale statului, feriți-vă să aduceți vreun prejudiciu intereselor publice. Păziți cu deosebită grijă averea ce-o posedați și nu rîvniți pe nici o cale la cele ce nu vi se cuvin. Nu folosiți violența și nu-i stoarceți de bani pe aliați și pe supuși, nu pricinuiți neajunsuri, dar nici să nu vă temeți de dușmani. Fiți veșnic cu arma în mînă, dar nu o ridicați unii împotriva altora și nici împotriva acelora care viețuiesc în pace. Întrețineți cu larghețe armata așa încît soldații să n-ajungă, din cauza lipsei, să dorească ceva din cele ce aparțin altora; dar, totodată, țineți-i în frîu și la locul lor, ca nu cumva din îndrăzneala ce o au să iasă cine știe ce rău.

La ce însă să mai lungesc cuvîntul înșirîndu-vă toate cîte sînt de datoria voastră să le împliniți? Este doar lesne să puteți deduce singuri, după cele spuse, ce vă mai rămîne de făcut. Încă un singur lucru mai am de spus, și voi încheia. Dacă veți înțelege să guvernați astfel, veți fi oameni fericiți, și îmi veți aduce numai mulțumiri, mie, care v-am găsit sfîșiați de ura luptelor interne și v-am adus la această stare înfloritoare. De vă veți dovedi incapabili să realizați indiferent care din măsurile menționate, mă veți face să mă căiesc și veți precipita iarăși statul spre nesfîrșite conflicte armate și spre mari primejdii."

11 În vreme ce Caesar Octavianus dădea citire unor asemenea gînduri, senatorii erau încercați de sentimente foarte deosebite. Un mic număr dintre ei erau la curent cu intențiile lui și așa se făcea că-i dădeau tot sprijinul; din mijlocul celorlalți unii aveau anumite bănuieli în legătură cu cele spuse, alții, le socoteau de bună credință și, cu aceste sentimente împărțite, ambele părți îl admirau deopotrivă, unii, pentru neîntrecuta lui prefăcătorie, ceilalți pentru hotărîrea luată; se găseau și din cei care să se mîhnească pentru modul nehotărît în care trata situația, iar alții pentru că își schimbase direcția de gîndire. Într-adevăr, unii senatori începuseră să urască guvernămîntul democratic, consi-

derîndu-l un regim producător de răscoală și ajunseseră să accepte schimbarea formei de guvernămînt. Apoi, ei țineau sincer la Caesar și, cu toate că se deosebeau în sentimentele ce-i animau, atitudinea lor era solidară. Căci, chiar de-ar fi crezut cu adevărat în propunerea lui, de bucurat nu puteau să se bucure nici cei care ar fi vrut, mînați de un sentiment de neîncredere, nici ceilalți, din cauza speranțelor ce le nutreau; și, dacă nu l-ar fi crezut, tot n-ar fi îndrăznit să spună ceva rău despre el sau să-l acuze, fie de frică, fie deoarece nu voiau s-o facă. De aici a urmat că unii, constrînși, alții simulînd sentimente false, toți pînă la urmă, s-au prefăcut că-l cred. S-au găsit și din cei care au ezitat sau n-au vrut să-l laude. În repetate rînduri, în cursul lecturii, și după terminarea ei, s-au auzit strigăte prin care senatorii îl rugau pe Caesar să accepte monarhia, adăugînd tot felul de sfaturi în legătură cu această propunere. Și au ținut-o tot așa pînă cînd, în sfîrșit, l-au silit să preia puterea absolută. Atunci, pe dată, Caesar hotărî să dubleze solda ostașilor din garda praetoriană față de solda cuvenită celorlalți ostași, așa ca să aibă o pază absolut sigură.

În acest mod a dorit el, cu adevărat, să depună puterea monarhică . . .

12 Așadar, acesta a fost felul în care și-a consolidat puterea[20] și pe lîngă Senat, și pe lîngă Adunarea Poporului. Vrînd totuși să dea impresia că este iubit de popor[21], și-a asumat grija și conducerea tuturor treburilor publice, sub pretext că necesitau oarecare preocupare, dar spuse că nu avea de gînd să guverneze singur toate provinciile și că nici nu avea să păstreze pentru totdeauna guvernarea acelora pe care urma să le preia sub directa lui comandă[22]. Încredință în schimb pe cele mai puțin importante Senatului, sub cuvînt că erau pașnice și lipsite de pericolul războiului. Pe cele mai puternice le păstra pentru sine, justificînd hotărîrea prin pericolul iminent ce-l prezentau, fie că aveau în vecinătate dușmani, fie că ele însile aveau încă forța necesară să pună la cale răscoale. În aparență, măsura înlesnea Senatului să culeagă, fără nici un risc, cele mai frumoase roade, în vreme ce el personal își asuma numai greutăți și

27 î.e.n. 13 ianuarie

primejdii; în fapt, Caesar Octavianus urmărea ca sub acest pretext Senatul să fie lipsit de armată, incapabil de a duce lupta, în timp ce el singur avea să se afle în posesia forțelor armate și să aibă dreptul de a întreține trupe.

Din aceste motive s-a decretat ca Africa, Numidia, Asia și Grecia, împreună cu Epirul, Dalmația, Macedonia, Sicilia, Creta, împreună cu Libya Cyrenaică, Bithynia, împreună cu Pontul, cu care se învecinează, Sardinia și Baetica să fie atribuite Adunării Poporului și Senatului; Caesar Octavianus urma să primească sub jurisdicția sa restul Hispaniei, Tarracona și Lusitania, toată Gallia, adică cea Narbonensis, Lugudunensis, Aquitania și Celtica, precum și coloniile aferente. Cîteva neamuri celtice pe care-i denumim germani, care dețin toată regiunea celtică din preajma Rinului, au făcut ca să primească numele de Germania întreg ținutul, atît partea superioară, adică partea care se întinde de la izvoarele fluviului, cît și cea care se prelungește spre Oceanul britannic. Așadar, aceste provincii, în plus Syria, cea supranumită Koilè, Fenicia și Cilicia, Cyprul, Egiptul ajunseră în acea împrejurare în lotul provinciilor atribuite lui Caesar Octavianus; mai tîrziu în timp, el restitui Adunării Poporului Cyprul și Gallia Narbonensis și în schimb luă Dalmația. Acest transfer s-a repetat apoi și pentru alte cîteva provincii, așa cum o va arăta urmarea acestei povestiri istorice[23]. Această listă am prezentat-o astfel deoarece actualmente fiecare din provinciile citate este guvernată autonom, în vreme ce în vechime, și mult timp după aceea, două, chiar și trei provincii, erau guvernate de una și aceeași persoană. N-am amintit nici de celelalte provincii cîte au mai rămas, pentru că unele din ele au fost adăugate abia mai tîrziu la Statul roman, iar altele, deși pe atunci fuseseră deja supuse — nu aveau încă un statut de guvernare roman, ci se conduceau după propriile lor rînduieli sau erau încredințate unor monarhi oarecare. Dintre acestea din urmă, cîte după evenimentele menționate au ajuns sub dominație romană, au fost adjudecate împăratului.

Prin urmare aceasta a fost distribuirea provinciilor.

13 Caesar Octavianus, cu intenția de a-i ține cît mai departe pe senatori de gîndul instaurării unei monarhii, își asumă numai pe zece ani guvernarea provinciilor ce-i fuseseră trecute în seamă. El își luă angajamentul ca în acest interval de timp să introducă acolo deplină liniște și, cu avîntul tineresc ce-l caracteriza, mai spuse că de va ajunge să le pacifice mai curînd, cu atît mai repede avea să le restituie Senatului.

În continuare, cea dintîi măsură a fost să numească numai membri din corpul Senatului în calitate de guvernatori ai provinciilor din ambele categorii[24], cu excepția Egiptului (căci în virtutea motivelor pe care le-am menționat, în fruntea Egiptului îl numi pe cavalerul pe care-l știți)[25]; unii dintre acești guvernatori urmau să-și exercite funcția pe o durată de un an și să fie trași la sorți, afară dacă n-ar fi avut prioritate față de alții datorită unui mare număr de copii sau căsătoriei contractate; voința lui Caesar Octavianus a fost ca acești guvernatori să fie trimiși în provincii după o selecție prealabilă, aleși din ordinul senatorial, fără să aibă dreptul de a încinge sabia, nici pe acela de a purta haina militară[26]; titulatura de proconsul a fost acordată nu numai foștilor doi consuli ci și acelora care fuseseră praetori; mai mult chiar, acelora care candidaseră pentru această magistratură; de asemenea a hotărît ca guvernatorii celor două categorii de provincii să aibă dreptul de a fi însoțiți de un număr egal de lictori, același cu cel hotărît pentru magistrații de la Roma; de datoria lor era să fie învestiți cu insignele demnității lor de îndată ce s-ar fi aflat în afara *pomoerium*-ului și să le poarte neîntrerupt, pe toată durata magistraturii, pînă la întoarcerea în țară.

Cît privește pe ceilalți guvernatori — a hotărît ca ei să fie aleși de el personal, să fie denumiți *legati* și *propraetores*, chiar dacă erau bărbați consulari. Aceste două titulaturi bucurîndu-se de mare trecere pe vremea republicii — conferi titulatura de praetor celor aleși de el — ca fiind un nume tradițional, curent în timp de război încă din cele mai vechi timpuri, denumindu-i însă *propraetores;* celorlalți, le conferi titulatura de consuli — ca unii în sarcina cărora revenau însărcinări mai pașnice, denumindu-i *proconsules.*

Aceste denumiri, adică cea de pretor şi cea de consul, le recunoscu şi în Italia — numindu-i astfel pe toţi cîţi aveau sarcini în afara hotarelor patriei, ca şi cînd ţineau într-adevăr locul acelor magistraţi. De asemenea, hotărî ca cei desemnaţi de el cu titlul de propretor să guverneze pe o durată de mai bine de un an, atîta vreme cît va fi crezut el de cuviinţă; aceştia erau autorizaţi să poarte haina militară şi sabie, ca unii ce aveau dreptul să judece şi să condamne pe soldaţi. Altfel absolut nimeni, nici proconsulul, nici propretorul, nici procuratorul nu are permisiunea de a purta sabie, în cazul cînd nu este învestit cu dreptul de a omorî vreun soldat; pe de altă parte, atît senatorii, cît şi cavalerii, cărora li se acordă acest privilegiu, sînt în măsură să exercite acest drept.

Acestea au fost aşadar măsurile care s-au luat în acest domeniu.

Toţi propretorii, fără excepţie, au dreptul să fie însoţiţi de şase lictori, pînă şi cei care nu se numără în rîndul bărbaţilor consulari şi sînt chemaţi cu un nume derivat chiar de la această cifră*; şi unii, şi alţii, preiau insignele ornamentale ale magistraturii lor de îndată ce intră în funcţie în provincia care li s-a încredinţat şi, de îndată ce termenul magistraturii a expirat, le depun fără întîrziere.

14 În acest chip şi în aceste condiţii s-a stabilit să fie trimişi guvernatori din ambele categorii, din rîndul foştilor praetori şi al foştilor consuli. Împăratul îi trimitea pe care încotro şi oricînd ar fi dorit. Mulţi pretori şi consuli, încă în funcţie, obţinură şi ei guvernarea unor provincii, lucru care se mai întîmplă şi în zilele noastre. Caesar atribui senatorilor, îndeosebi acelora care exercitaseră consulatul, Africa şi Asia; celelalte provincii le atribui acelora care fuseseră pretori; tuturor însă le interzise, în comun, să tragă la sorţi exercitarea unei guvernări în provincii înainte să se fi scurs cinci ani de la încheierea magistraturii deţinute la Roma. Cu timpul, toţi cei care s-au aflat într-o asemenea situaţie, deşi numărul lor întrecea pe acela al provinciilor,

* *Sexviri* sau *seviri*, membri ai unui colegiu alcătuit din 6 persoane.

s-a mai întîmplat să participe şi ei la tragerea la sorţi. Mai tîrziu, deoarece unii dintre ei nu s-au dovedit guvernatori destoinici, provinciile în fruntea cărora se aflaseră au fost adăugate la numărul acelora de sub jurisdicţia împăratului şi, în felul acesta, pentru aceste provincii tot el este cel care, oarecum, le atribuie guvernămintele; căci împăratul ordonă să participe la tragerea la sorţi un număr de persoane egal cu acela al provinciilor şi admite numai pe cine vrea el. Unii împăraţi au mai trimis ca guvernatori magistraţi aleşi chiar de ei şi le îngăduiră să rămînă la cîrma provinciilor chiar mai mult de un an; alţi împăraţi au încredinţat provinciile pînă şi unor cavaleri, în loc de senatori[27].

Aceste hotărîri au fost luate atunci cu privire la acei senatori cărora li se dădea drept de viaţă şi de moarte asupra celor guvernaţi. Provinciile care sînt numite ale poporului şi ale senatului sînt însă atribuite acelor magistraţi care n-au acest drept, cum ar fi *quaestores*[28], de pildă, ieşiţi la sorţi, precum şi asesorii[29] acelora ce deţin o magistratură superioară. Aş putea, fără să greşesc, să-i numesc astfel — nu după numele ce-l poartă — ci ţinînd seama de activitatea lor, aşa cum am mai spus, pentru că şi ceilalţi istorici de limbă greacă îi numeşte *legati*. În cele de mai sus am vorbit însă îndeajuns despre această titulatură. Cît despre asesori, fiecare înalt magistrat îşi alege pe cine-i convine, cei ce exercită pretura pe unul de acelaşi rang cu el sau de un rang inferior; consulii au dreptul să aleagă trei persoane dintre cei de acelaşi rang, pe care însă trebuie să-i recunoască şi împăratul. S-au mai făcut ceva inovaţii şi cu privire la aceşti magistraţi, dar, cum n-au fost de lungă durată, va fi destul să pomenim de ele la momentul oportun.

15 Aşa s-au desfăşurat lucrurile cu privire la provinciile atribuite Adunării Poporului. Spre celelalte provincii, cele numite imperiale, unde se află mai mult de o legiune de cetăţeni[30] — sînt îndreptaţi pentru a le guverna magistraţi aleşi de însuşi împăratul, în majoritatea lor foşti praetori, ba încă şi din rîndul foştilor cvestori, eventual dintre cei

care au deţinut indiferent ce altă magistratură de importanţă medie.

Acestea sînt măsurile referitoare la senatori. Din ordinul cavalerilor, împăratul chibzuieşte singur pe cine să numească ca tribuni militari, atît foşti senatori dar şi din rîndul celorlalţi[31]; asupra diferenţei dintre aceştia a venit vorba ceva mai înainte[32]; pe unii — îi trimite în acele oraşe care au drepturi civice depline, iar pe alţii în oraşele cu populaţie străină, aşa cum fusese statornicit încă de pe vremea primului Caesar. Iar procuratorii[33] (aşa sînt denumiţi cei care strîng impozitele publice şi fac cheltuielile care li se prescriu) sînt trimişi indiferent în ce fel de provincie, fie că aparţine împăratului, fie poporului — unii, aleşi din ordinul cavalerilor, alţii, din rîndurile liberţilor, afară de cazul cînd proconsulii îşi asumă sarcina de a strînge ei înşişi tributurile în regiunile pe care le guvernează.

Tot împăratul dă unele indicaţii şi procuratorilor, şi proconsulilor şi propretorilor, cu scopul ca să aplice cît mai fidel instrucţiunile primite. Afară de aceasta, tot atunci s-a hotărît că şi acestora cît şi celorlalţi magistraţi să le fie acordat un salariu. Odinioară era obiceiul ca anumiţi antreprenori[34], care lucrau pe lîngă tezaurul public, să-şi asume obligaţia de a procura înalţilor magistraţi toate cele la care erau îndrituiţi, prin funcţia ce-o deţineau. Pe vremea guvernării lui Caesar Octavianus pentru prima oară aceşti magistraţi au început să primească un salariu stabilit. Această remuneraţie, se înţelege, n-a fost egală pentru toţi aceştia ci fixată în raport cu necesităţile locale; pentru procuratori, în mod special, bunul lor renume este în directă legătură cu cifra banilor prin care sînt răsplătiţi. Pentru toţi aceşti magistraţi au fost decretate aceleaşi măsuri, şi anume că nu aveau dreptul să facă recrutări, nici să strîngă bani care să depăşească limitele prescrise, cu excepţia cazului cînd Senatul ar fi dat un decret în acest sens sau împăratul ar fi poruncit. Atunci cînd succesorul urma să se prezinte — de datoria lor era să părăsească de îndată provincia, să nu-şi lungească drumul de întoarcere prin popasuri şi să se întoarcă acasă în decurs de trei luni.

16 Acestea au fost prin urmare, ca să spunem aşa, măsurile atunci hotărîte. În fapt, Caesar Octavianus, deoarece gira departamentul finanţelor (chipurile, tezaurul public era aparte de averea lui personală, dar realitatea era că orice mişcare de fonduri se făcea numai după cum credea el) şi era comandantul suprem al armatei, se afla pe punctul de a-şi însuşi puterea suverană[35].

După scurgerea celor zece ani, puterea i s-a prelungit printr-un decret pe încă cinci ani, apoi pe încă cinci, şi după aceasta pentru alţi zece, şi iarăşi încă zece, în tot acest interval de cinci ori. Aşa încît, prin succesiunea acestor decade a deţinut puterea monarhică toată viaţa[36]. Acesta este şi motivul pentru care împăraţii care i-au urmat — deşi designaţi ca suverani nu la intervale de timp hotărîte, ci o singură dată pentru toată viaţa, sărbătoreau în mod solemn împlinirea decadelor, ca şi cum atunci puterea le era reînnoită. Datina a rămas în vigoare pînă în zilele noastre.

Caesar Octavianus aşadar, încă mai înainte vreme, cu prilejul discursului pe care l-a ţinut pentru a respinge monarhia şi pentru stabilirea împărţirii provinciilor — primise multe distincţii; printre altele i s-a conferit dreptul de a-şi planta arbuşti de laur în faţa reşedinţei oficiale pe care o ocupa şi dreptul de a-şi orna locuinţa cu o coroană de frunze de stejar — ca şi cum ar fi posedat calitatea de a-i învinge pe duşmani şi a-i salva de la pieire pe concetăţeni[37]. Reşedinţa imperială poartă denumirea de „palat", nu pentru că s-ar fi stabilit cîndva, printr-un decret să fie astfel denumită — ci numai datorită faptului că Caesar Octavianus locuia pe Palatin şi că acolo îşi avea sediul garda praetoriană[38]; de asemenea, reşedinţa lui a căpătat un oarecare renume şi fiindcă întreaga colină pe care se afla fusese odinioară locuită de Romulus. Şi de aceea, chiar dacă împăratul s-ar muta în altă parte, reşedinţa lui păstrează denumirea de „palat".

După ce Caesar Octavianus a adus la îndeplinire pro- 27 i.e.n. 16 ianuarie
iectele sale, numele de *Augustus* a fost adăugat la celelalte prin voinţa Senatului şi a Poporului. După consfătuiri asupra unui cognomen cu rezonanţă neoficială, cum unii pro-

puneau şi făceau opţiuni pentru un nume, iar alţii pentru altul, Caesar Octavianus îşi dorea din toată inima să fie chemat cu numele de „Romulus". Dîndu-şi totuşi seama că putea fi bănuit, după această preferinţă, că aspiră la tiranie, nu mai insistă, ci acceptă să fie chemat „Augustus"[39], ca şi cînd condiţia lui depăşea pe cea a muritorilor de rînd. Într-adevăr, tot ce este deosebit de respectat, deosebit de sfînt, este denumit „august". De aici se trage că şi vorbitorii de limbă greacă l-au numit Σεβαστός, ca pe cineva demn de venerat, de la verbul σεβάσσθαι.

17 În acest chip puterea integrală a Senatului şi a Adunării Poporului a trecut în mîinile lui Augustus şi, începînd din acel moment, s-a întemeiat monarhia propriu-zisă[40]. Căci această formă de guvernămînt — chiar dacă din cînd în cînd puterea supremă a fost deţinută de două, chiar şi de trei persoane — poate fi considerată pe drept cuvînt o monarhie. Nu-i mai puţin adevărat că romanii urau în aşa măsură acest cuvînt, monarhia, încît au mers pînă acolo că n-au numit pe împăraţii lor nici dictatori, nici regi, nici într-un alt chip asemănător. Cu toate acestea, cum toate firele guvernării merg spre împăraţi, nu există modalitate să se sustragă de sub tutela unui guvernămînt monarhic.

Magistraturile care s-au transmis din bătrîni, în respectul legalităţii — dăinuiesc încă pînă astăzi, afară de censură; şi toate sînt executate şi rînduite în chipul cel mai simplu, aşa cum crede de cuviinţă cel care deţine puterea supremă. Cu scopul ca să pară că nu se bucură de acest privilegiu ca urmare a puterii ce şi-au însuşit, ci în mod legal — împăraţii şi-au adjudecat toate demnităţile de mare prestigiu din timpul republicii, acceptate de bună voie de Senat şi de Adunare, păstrîndu-le titulatura, afară de dictatură. Împăraţii devin deci de mai multe ori consuli, se intitulează proconsuli de cîte ori ies din *pomoerium*[41], iar titlul de *imperator*, în orice caz, îl deţin nu numai cei care au repurtat o victorie, ci şi toţi ceilalţi care îl iau pentru a pune în evidenţă deplina lor autoritate[42], preferîndu-l faţă de numele de „rege" sau de acela de „dictator". Fără să-şi însuşească titlurile despre care am vorbit, dat fiind că au fost abolite odată pentru totdeauna din constituţie — au grijă să-şi consolideze prerogativele lor, sub denumirea titulaturii de „împărat"[43]. În virtutea acestor titluri doar îşi iau dreptul de a face recrutări, de a strînge bani, a declara războaie şi a încheia pace — a comanda în permanenţă şi pretutindeni trupele de auxiliari şi legiunile de cetăţeni — aşa încît au dreptul în incinta *pomoerium*-ului să condamne la moarte şi pe cavaleri şi pe senatori, precum să şi aducă la îndeplinire toate cîte odinioară erau îngăduite consulilor şi tuturor celor care deţineau puterea de stat; în calitate de censori[44], supraveghează viaţa şi moravurile, făcînd şi recensăminte; pe unii cetăţeni îi înscriu în ordinul cavalerilor şi în cel al senatorilor, pe alţii îi şterg, după cum le este voia. Iar datorită faptului că sînt preoţi ai tuturor sacerdoţiilor şi mai mult încă, pentru că tot ei conferă şi altora majoritatea sacerdoţiilor, că în orice caz, chiar dacă treburile de stat au în frunte doi, să zicem chiar trei conducători în acelaşi timp — unul din ei tot este mare pontifice — împăraţii sînt stăpîni de drept ai tuturor lucrurilor sacre şi sfinte.

Puterea denumită *tribunicia*, pe care o poseda odinioară floarea cetăţenilor romani, le dă dreptul să anuleze orice decizie luată de altcineva, dacă nu sînt de acord cu ea, precum şi dreptul de a lua măsuri împotriva batjocurilor ce le sînt adresate; dacă li se pare cuiva că sînt cît de puţin jigniţi cu fapta sau cu vorba, pot să-l distrugă pe făptaş fără judecată, ca şi cînd ar fi blestemat.

Împăraţii, deoarece toţi aparţin ordinului senatorial, nu consideră că le este îngăduit să exercite tribunatul. Totuşi, puterea tribunicie şi toate atributele ei şi-au însuşit-o integral şi numărătoarea anilor cîţi au domnit se face în virtutea ei, ca şi cînd ar fi învestiţi ca tribuni în fiecare an, laolaltă cu ceilalţi tribuni.

Acestea au fost împuternicirile pe care le-au însuşit de la regimul republican, aşa cum fiecare în parte fusese rînduită, şi după cum fusese numită, ca să salveze aparenţa că tot ce au, le-a fost dăruit.

18 Mai mult încă, împăraţii îşi luară şi un alt drept, care, făţiş, n-a fost dat nici unuia din romanii de odinioară, şi anume acela care le îngăduie să aibă prerogativele tribunilor, precum şi altele. Într-adevăr, ei se află în afara prevederilor legale, aşa cum se spune pe latineşte[45], adică sînt liberi de orice constrîngere legală şi nu sînt constrînşi de nici un paragraf al legilor scrise.

În acest fel, prin intermediul titulaturilor republicane şi-au asumat întreaga putere de stat, aşa încît au ajuns să se afle în posesia a tot ce au regii, afară de povara odioasă a numelui. Căci denumirea de Caesar şi cea de Augustus nu le adaugă nici un plus de autoritate particulară[46]. De altfel, prima, pune în evidenţă succesiunea la tron a urmaşilor unei familii, iar cealaltă strălucirea importanţei rangului. Mai degrabă cognomenul de „Pater"[47] le atribuie un fel de autoritate, asupra noastră a tuturor, ca aceea pe care odinioară o aveau capii de familie asupra copiilor. Cu toate acestea obîrşia acestui cognomen n-are nici o legătură cu un asemenea privilegiu. Titlul s-a dat ca un semn de cinstire, ca un omagiu, pentru ca ei să-şi iubească supuşii ca pe propriii lor copii şi aceştia, la rîndul lor, să-i venereze ca pe nişte părinţi. Atît de importante şi de asemenea natură sînt titlurile de care se bucură din plin cei care ţin cîrma statului — conform datinelor şi tradiţiei strămoşeşti respectate încă şi pînă acum.

În zilele noastre toate aceste titluri foarte adesea sînt atribuite împăraţilor în bloc, afară de cel de censor; împăraţilor de odinioară le erau însă acordate pe rînd, fiecare titlu în parte fiindu-le atribuit printr-un decret. Unii împăraţi au primit censura conform datinei străvechi; Domiţian a primit-o şi el, pentru toată viaţa. Totuşi, astăzi, aşa ceva nu se mai practică. În fapt, împăraţii posedă puterea censitară — dar nu mai sînt aleşi censori în mod special şi nici nu mai poartă titulatura — afară de cazul cînd se fac recensăminte.

19 Forma de stat s-a transformat în acest fel spre mai binele şi spre siguranţa sporită a cetăţenilor. Căci sub nici un cuvînt nu se mai putea ca fiinţa statului să dăinuiască

sub guvernămînt republican[48]. De asemenea, nu se mai poate ca evenimentele petrecute după aceste întîmplări să mai fie redate în acelaşi chip cu cele anterioare. Altă dată, într-adevăr, tot ce se petrecea, şi oricît de departe ar fi avut loc, era adus în deliberarea Senatului şi a Adunării Poporului. Datorită acestui procedeu toată lumea lua cunoştinţă de cele întîmplate — şi mulţi le şi consemnau în scris. Aşa se întîmplă că adevărul — indiferent de faptul că în majoritatea cazurilor era redat de unii sub influenţa temerei sau a simpatiei, a prieteniei şi a urii — tot se mai găseşte redat într-un chip oarecare atît la autorii care au scris despre unele şi aceleaşi evenimente, cît şi în actele oficiale. Începînd însă de atunci, majoritatea lucrurilor a început să se facă în secret, sub pecetea tăcerii. Şi chiar dacă unele sînt date publicităţii, cum nu există posibilitatea ca veridicitatea lor să fie controlată, nu sînt demne de încredere. Bineînţeles, există suspiciunea că toate au fost redactate şi ticluite după bunul plac al celor ce sînt stăpîni pe viaţă şi a acoliţilor ce-i sprijină. Datorită acestei stări, multe, care nici nu s-au petrecut, sînt date publicităţii, în vreme ce multe altele, care într-adevăr au avut loc, nu sînt cunoscute. Într-un cuvînt, nu există absolut nimic care să nu fie făcut cunoscut în altă lumină decît aceea în care s-a petrecut cu adevărat. Nu-i mai puţin adevărat că întinderea imperiului, uriaşa îngrămădire a faptelor, îngreuiază la maximum evidenţa lor exactă. La Roma, cît şi în ţinuturile supuse ei, se întîmplă în fiecare zi, fără întrerupere ca să zicem aşa, puzderie de fapte în lupta cu duşmanul, asupra cărora nimeni nu ştie nimic precis, afară de autorii lor; mulţimea covîrşitoare a cetăţenilor nici nu ajung să ştie măcar de existenţa lor. Din această cauză şi eu voi relata toate evenimentele ce vor urma de aici înainte (mă refer la cele despre care va fi necesar să vorbesc), aşa cum au fost ele date publicităţii, fie că aşa s-au întîmplat, fie altminteri. Vor fi totuşi însoţite şi de anumite păreri personale, pe cît îmi stă în putinţă, mai ales în privinţa acelor fapte asupra cărora am putut strînge o mărturie diferită de zvonurile curente, din numeroasele mele lecturi, din cele ce-am auzit şi văzut.

20 Caesar Octavianus, așa cum am spus, a fost supranumit Augustus, și, chiar de îndată, în noaptea care a urmat, s-a arătat un semn nu fără însemnătate: Tibrul, ieșind din albie, a inundat toate cîmpiile din jurul Romei, că aproape se putea merge cu barca. După această întîmplare ghicitorii i-au prezis lui Caesar Octavianus că se va ridica la o marte putere și că va avea întreg orașul în puterea lui. Oricît de mari au fost dovezile de devotament ce i s-au arătat, unele pînă la exagerare — un anume Sextus Pacuvius, alții zic Apudius*, îi întrecu pe toți. În incinta Senatului — se închină lui Caesar, prosternîndu-se, în felul cum procedează Iberii[49]. Deoarece Augustus i se împotrivi — Sextus se năpusti spre mulțimea îngrămădită în fața porților, căci era tribun al plebei și, alergînd ca un nebun pe străzi și pe la răspîntii — a silit lumea de față, cît și pe cetățenii cîți mai erau pe acolo — să se închine și ei lui Augustus. De aici și acum încă obișnuim să spunem cînd ne adresăm capului de stat: „Ție ne închinăm". Același Pacuvius a făcut ca toți cetățenii să aducă jertfe cu acel prilej; mai mult încă, într-o întrunire publică a declarat că îl va lăsa pe Augustus moștenitor legal, instituindu-i o parte egală cu cea a fiului său. Asta nu însemna că era cine știe ce de bogat, dar prin acestea urmărea să-și sporească averea. Lucru care se și întîmplă.

21 Augustus începu cu mare rîvnă să-și îndeplinească sarcinile de stat care îi reveneau în calitate de suveran — de parcă puterea supremă îi fusese încredințată prin consens unanim[50], și desfășură o largă activitate legislativă. Nu simt nevoia să fac aici o expunere pe larg pentru fiecare lege în parte — afară dacă vreuna din ele are un raport direct cu expunerea mea. Voi proceda la fel și cu privire la evenimentele ulterior întîmplate — pentru a nu mă pierde în mulțimea detaliilor — înșirînd absolut toate măsurile legislative, cărora nu le acordă o atenție deosebită nici măcar oamenii de specialitate[51]. Cu toate acestea Augustus, în domeniul legislativ, nu se limita la părerile lui personale;

* Lecțiunea Boissevain, II, p. 430.

se mai întîmpla ca unele proiecte de legi să mai le și aducă în fața Adunării Poporului, cu scopul ca, dacă unele prevederi nu plăceau, prevenit fiind, să le poată aduce amendamente. Adevărul e că îndemna pe oricine ar fi fost să-l sfătuiască, dacă acesta credea că a găsit o soluție mai bună, și acorda o mare libertate de exprimare; unele articole de lege le și modifica[52].

De cele mai adesea ori își lua drept consilieri pentru o perioadă de șase luni pe consuli sau pe colegul lui de consulat cînd se întîmpla ca el însuși să fie consul, iar din celelalte înalte magistraturi cîte o singură persoană de fiecare magistratură în parte, precum și un număr de 15 senatori, aleși prin tragere la sorți[53]. Măsura urmărea ca prin intermediul acestora să pară că întocmește într-un chip oarecare proiectele de legi în comun cu toți ceilalți cetățeni. Se mai întîmpla să și aducă unele chestiuni juridice în dezbaterea întregului Senat. Socotind totuși că este mai bine să chibzuiască în prealabil, în deplină liniște, cu puțini oameni cele mai multe și cele mai importante proiecte de legi, așa și făcea, și, din cînd în cînd, exercita și funcția de judecător asistat de consilierii săi. Senatul, ca și mai înainte vreme, avea propriul lui drept de a judeca și se ocupa cu anumite probleme în materie de solii și de misiuni sosite din partea unor popoare și a unor regi; poporul, la rîndul lui, se întrunea în Comiții și în Adunarea Poporului, fără însă să săvîrșească ceva ce nu i-ar fi plăcut lui Augustus[54].

În ce privește pe viitorii magistrați, împăratul recomanda dinainte pe unii din ei, pe care-i alegea personal, cît despre alții, admițînd să fie aleși conform vechiului obicei în Adunarea Poporului și în Comiții, era totuși atent să nu fie numiți nici oameni nedemni, nici în urma unor coaliții sau mituiri. În ansamblu, așa și-a organizat Augustus stăpînirea din punct de vedere administrativ.

22 Voi relata acum ceea ce este demn de reținut, pe rînd, ținînd seama de succesiunea consulilor[55].

În anul pe care l-am menționat mai înainte, Caesar Octavianus, văzînd că drumurile din afara incintei Romei deveniseră impracticabile din cauza neglijenței de a mai fi

reparate, stabili ca acest sector să fie dat în seama unor anumiţi senatori, care urmau să suporte cheltuielile necesare. În ce priveşte Via Flaminia, pentru că intenţiona să o transforme într-o şosea strategică, o luă în propria lui grijă. Lucrările au fost de îndată executate şi, pentru aceasta, atît pe podul care uneşte malurile Tibrului, cît şi la Ariminium s-au ridicat statui înălţate pe socluri, în cinstea lui Augustus[56]. Celelalte drumuri publice au fost reparate mai tîrziu, pe cheltuiala statului — pentru că nici unul dintre senatori nu s-a arătat dispus să cheltuiască — sau, dacă vreţi, tot pe cheltuiala lui Augustus. Adevărul este că n-aş putea face diferenţa între tezaurul public şi cel al împăratului[57] — nici măcar ţinînd seama de faptul că Augustus a poruncit să fie sfărîmate şi transformate în monede cîteva statui de argint ce-l înfăţişau — executate la comanda unor prieteni şi a unor popoare[58], ca să se creadă că, tot ceea ce zicea el că cheltuieşte, provine din fondurile lui particulare. Şi tocmai din acest motiv n-am intenţia să consemnez nici dacă vreunul din împăraţi a luat ceva sume de bani din tezaurul public, nici dacă a dat el personal. Adeseori s-a întîmplat şi una şi alta. Ce nevoie ar fi să ne referim la asemenea operaţii ca la nişte împrumuturi sau daruri, cînd atît comunitatea cît şi împăratul se folosesc în comun de aceste fonduri băneşti, fie că aparţin statului, fie casei imperiale?

Iată deci ce a înfăptuit Augustus pe acea vreme. De asemenea, a pornit o campanie de război, chipurile, împotriva Britanniei. Dar, odată ajuns în Gallia, s-a oprit aici căci britannii au crezut de cuviinţă să-l întîmpine cu o delegaţie care să ducă tratative, iar starea de lucruri din Gallia se prezenta îngrijorătoare ca urmare a războaielor civile care au izbucnit de îndată după cucerirea provinciei.

Augustus procedă la un recensămînt al populaţiei şi reglementă starea civilă şi politică a locuitorilor. Din Gallia trecu apoi în Iberia unde se ocupă şi de organizarea acestei provincii[59].

26 î.e.n. 23 După aceasta a fost consul pentru a opta oară împreună cu Statilius Taurus, iar Agrippa sfinţi incinta de-

numită *Septa*[60] (căci nu-şi luase sarcina de a repara nici un drum public). Acest edificiu, ridicat în Cîmpul lui Marte de către Lepidus, avînd de jur împrejur portice, era destinat întrunirii Comiţiilor tribute. Agrippa l-a împodobit cu bănci de piatră şi fresce murale şi i-a dat numele de *Iulia*, în cinstea lui Augustus. Departe de a-şi atrage în urma acestei acţiuni ură şi invidie, dimpotrivă, Agrippa cîştigă numai sentimente de stimă şi din partea împăratului şi din partea tuturor celorlalţi (explicaţia este că, prin sfaturile şi ajutorul concret ce-l dădea lui Augustus la hotărîrile cele mai umanitare, mai glorioase şi mai de folos, Agrippa nu urmărea nici cel mai mic profit pentru creşterea faimei personale, lăudîndu-se cu ce-a realizat, iar cinstirile de care se bucura din partea împăratului le folosea nu ca instrument al amuzamentului şi bunului plac, ci spre binele suveranului şi a obştei)[61]. În schimb, Cornelius Gallus şi-a ieşit din minţi cînd a fost ridicat[62]. A început să spună cîte verzi şi uscate pentru a-l defăima pe Augustus şi a săvîrşit o mulţime de prostii. Şi-a înălţat propriile lui statui în tot Egiptul, dacă pot spune aşa, şi porunci să se graveze pe piramide toate înfăptuirile sale. Pentru aceste greşeli a fost pus sub acuzare de către Valerius Largus, prietenul bun şi commeseanul lui, şi decăzut din drepturi de către Augustus, care îi interzise să se stabilească în provinciile imperiale. După acest incident s-au mai găsit mulţi alţii care să ridice piatra şi, împotriva lui Gallus, s-au formulat o sumă de acuzaţii[63]; întreg Senatul decretă ca el să fie adus în faţa tribunalelor, să fie exilat, bunurile să-i fie confiscate şi trecute în patrimoniul lui Augustus, şi ca ei, senatorii, să aducă zeilor jertfe. Gallus, în urma acestor măsuri, copleşit de durere, şi-a luat viaţa înainte de a fi fost condamnat.

24 Nestatornicia mulţimii în sentimente poate fi dovedită limpede din aceea că, pentru acest om, pe care pînă atunci îl îmgusise, luă o asemenea atitudine încît îl duse în pragul sinuciderii şi în schimb, faţă de Largus, ale cărui acţiuni erau în creştere, începu să arate numai bunăvoinţă, oricînd gata, dacă şi acestuia i s-ar fi întîmplat ceva asemănător, să ia exact aceleaşi hotărîri ca şi pentru Gallus. Procule-

ius[64], totuşi, se comporta astfel faţă de el: întîlnindu-l odată întîmplător, îşi apucă gura şi nasul cu mîna pentru a-i lăsa să înţeleagă pe cei care erau împreună cu el că pînă şi a respira este periculos în prezenţa acestui om. Altcineva veni dinadins în întîmpinarea lui, deşi era un necunoscut, însoţit de martori, şi-l întrebă dacă-l recunoaşte. La răspunsul negativ al lui Largus, înscrise la notar negaţia, de parcă pentru un răuvoitor n-ar fi cu putinţă să vorbească de rău pînă şi pe cineva pe care nu-l cunoaşte.

Din păcate, cei mai mulţi se grăbesc să imite acţiunile semenilor, fie ele cît de rele, fără să ia seama la ce-i aşteaptă. Tot aşa, pe acea vreme, şi Marcus Egnatius Rufus[65], care deţinuse funcţia de edil şi avusese multe alte acţiuni frumoase, ca de pildă, între alte înfăptuiri chiar în cursul acelui an, ajutorul neprecupeţit ce l-a dat împreună cu sclavii săi şi alţi oameni tocmiţi pe banii lui la reconstruirea caselor mistuite de incendiu — pentru care căpătase din partea Adunării Poporului despăgubirile cuvenite funcţiei ce-o deţinea şi fusese ales praetor prin încălcarea prevederilor legale — şi-a pierdut bunul simţ în urma acestor onoruri şi a început să-şi bată joc de Augustus. Merse pînă acolo cu insolenţa că publică un edict prin care anunţa că a predat succesorului său oraşul în perfectă stare, fără urmă de stricăciune. În urma acestui act fruntaşii vieţii publice şi îndeosebi Augustus s-au arătat foarte supăraţi[66] şi împăratul avea curînd să-l înveţe minte să nu se creadă mai presus de alţii. Pe moment însă se mulţumi să dea dispoziţii edililor să vegheze ca să nu mai izbucnească incendii şi, în caz contrar, să ia măsuri de stingere a focului.

26 î.e.n. 25 Tot în cursul aceluiaşi an Polemon, regele Pontului, a fost trecut în lista prietenilor şi aliaţilor poporului roman[67]. De asemenea, dreptul de proedrie a fost acordat senatorilor pentru toate teatrele de pe cuprinsul imperiului.

Augustus, pregătit să treacă cu armata în Britannia, căci locuitorii nu înţelegeau să-i accepte condiţiile[68], a fost ţinut pe loc de salassi, care s-au răsculat împotriva lui, cît şi de cantabri şi asturi, care porniseră cu război.

Salassii locuiesc la poalele Alpilor, cum am mai spus odată[69], iar celelalte două populaţii la poalele Pirineilor, şi anume, triburile cele mai puternice pe versantul iberic ocupînd şi cîmpia care prelungeşte pantele munţilor. Din aceste motive Augustus (era acum pentru a noua oară consul împreună cu Marcus Silanus) îl trimise pe Terentius Varro[70] împotriva salassilor. Acesta, atacîndu-i simultan 25 î.e.n. din sectoare diferite, pentru a nu le permite să devină greu de potolit, dacă ar fi izbutit să se reunească — îi învinse la repezeală, ca pe unii ce nu porneau la luptă decît în pîlcuri reduse ca efectiv. După ce îi sili să se supună, le pretinse o anumită sumă de bani, lăsînd să se înţeleagă că nu avea intenţia să le mai facă alt rău. Apoi, răspîndindu-şi soldaţii peste tot, pentru strîngerea banilor datoraţi, captură pe oamenii tineri şi îi vîndu, cu condiţia ca nici unul dintre ei să nu fie eliberat timp de 20 de ani. Cele mai mănoase porţiuni ale teritoriului lor au fost dăruite unor soldaţi pretorieni, de unde şi aşezarea orăşenească se numeşte Augusta Pretoria[71].

Augustus însuşi porni o campanie concomitentă împotriva 25 î.e.n. asturilor şi cantabrilor. Şi cum nici nu se învoiau să înceapă tratative, datorită puternicei poziţii pe care o ocupau pe stîncile abrupte, nici nu primeau lupta, inferiori la număr cum erau, înarmaţi majoritatea doar cu lănci, peste toate, deseori îl şi împiedicau să acţioneze, dacă ordona anumite mişcări de trupe, dejucîndu-i planurile favorabile prin cursele ce i le întindeau ascunşi în defileuri înguste sau prin păduri dese. Aşa că Augustus ajunse la mare cumpănă şi, de atîta oboseală şi griji, se îmbolnăvi. El se întoarse la Tarracona unde căzu la pat[72].

Între timp, Caius Antistius porni cu energie împotriva duşmanilor şi îi învinse în repetate rînduri. Victoria lui nu însemna că era un strateg mai bun decît Augustus; barbarii însă, subestimîndu-i forţele, merseră cu toţii împotriva romanilor şi fură zdrobiţi. În felul acesta Antistius 25 î.e.n. apucă să cucerească vreo cîteva aşezări şi apoi, Titus* Carisius intră în Lancia, oraşul principal al asturilor,

* Publius? Boissevain, II, p. 434.

care fusese părăsit de locuitori; acestei victorii îi urmară multe altele[73].

26 După terminarea acestei campanii[74], Augustus îi eliberă din armată pe soldaţii ajunşi la termenul serviciului militar şi le îngădui să întemeieze în Lusitania o colonie numită Augusta Emerita. Pentru cei încă la vîrsta în stare să presteze serviciul organiză spectacole chiar în incinta taberelor militare prin grija lui Marcellus şi a lui Tiberius, ca şi cînd aceştia ar fi fost edili. Iar lui Iuba îi dărui, în schimbul regatului strămoşesc, anumite porţiuni din Getulia, precum şi regatele lui Bocchos şi Bogud[75]. Teritoriile fostului său regat fuseseră acum înglobate, în cea mai mare parte, în administraţia imperiului roman[76]. Cînd însă Amyntas ajunse la sfîrşitul vieţii, moştenirea acestuia nu o lăsă în seama copiilor lui, ci o consideră ca un teritoriu supus[77]. Şi în acest fel Galatia, împreună cu Lycaonia, căpătă un prefect roman; în ce priveşte regiunile din Pamphylia, atribuite înainte vreme lui Amyntas, au fost constituie într-o prefectură aparte.

25 î.e.n. Tot cam în această vreme, Marcus Vinicius[78], atacînd nişte triburi de celţi*, pentru că acestea prinseseră şi omorîseră cetăţeni romani pătrunşi prin ţinuturile lor cu gîndul să facă negustorie — contribui şi el ca Augustus să capete titlul de *imperator*. Triumful i-a fost decernat şi pentru această campanie, şi pentru celelalte desfăşurate pe atunci. Deoarece însă refuză această cinstire[79], i s-a ridicat în munţii Alpi un arc de triumf şi i-a fost dată permisiunea să poarte în prima zi a anului nou, pînă la sfîrşitul vieţii, coroana şi toga triumfală.

Acestea au fost isprăvile lui Augustus cu prilejul campaniilor sale de război. El închise templul lui Ianus care fusese redeschis în vremea ostilităţilor[80].

27 Între timp Agrippa se ocupă cu împodobirea urbei pe cheltuială proprie. El ridică, în amintirea victoriilor sale navale, porticul denumit al lui Neptun, pe care-l împodobi

* germani.

cu fresce înfăţişîndu-i pe argonauţi; de asemenea construi termele laconiene, pe care le numi „gymnasiul laconian" deoarece în acel timp, pe cît se părea, lacedemonienii erau aceia care făceau baie goi şi obişnuiau să se frece cu ulei. Tot el desăvîrşi construcţia aşa-numitului Pantheon. Templul s-a chemat astfel, e posibil, din cauză că a ridicat, pe lîngă statuile zeului Marte şi zeiţei Venus, o sumedenie de chipuri ale altor divinităţi; după cîte însă cred eu, pentru că are formă rotundă, asemănătoare cu bolta cerului[81]. Dorinţa lui Agrippa a fost să-i înalţe o statuie şi lui Augustus în acest loc şi să confere edificiului cognomenul acestuia; deoarece Augustus n-a acceptat nici una din aceste cinstiri, Agrippa s-a mulţumit să aşeze în templu o statuie a primului Caesar, iar în pronaos statuia lui Augustus şi a lui personal. Augustus nu numai că nu-l învinui cu nimic pe Agrippa pentru aceste măsuri (care fuseseră luate nu dintr-o ambiţie de a opune faptele lui Agrippa celor ale lui Augustus — ci dintr-un sentiment de caldă afecţiune faţă de împărat şi un zel nedezmînţit pentru interesele obşteşti), ci, din contra, îl preţui şi mai mult. Pus în imposibilitate de a celebra nunta fiicei sale Iulia şi a lui Marcellus la Roma, ceremonia a fost ţinută în lipsa lui, prin procura acordată lui Agrippa[82]; şi, cum locuinţa de pe muntele Palatin, care mai înainte vreme aparţinuse lui Antonius şi ulterior fusese dată în folosinţa lui Agrippa şi Messala a căzut pradă unui incendiu, pe Messala îl despăgubi cu bani, iar pe Agrippa îl luă în propria sa casă[83]. Acesta se arăta mîndru de atîta atenţie fără să depăşească limitele bunei cuviinţe. Şi un anume Caius Thoranius s-a bucurat de bune aprecieri deoarece, deţinînd funcţia de tribun al poporului, l-a luat cu sine la teatru pe părintele său, deşi acesta era un simplu libert, şi l-a aşezat pe banca rezervată tribunilor. Iar Publius Servilius şi-a cîştigat şi el un bun renume pentru că pe vremea praeturii sale a pus să fie ucişi în arena circului trei sute de urşi şi cam tot atîtea animale sălbatice aduse din Libya.

28 Apoi, Augustus deveni pentru a zecea oară consul 24 î.e.n.
împreună cu Caius Norbanus şi, la Calende, Senatul depuse

jurămîntul de credinţă[84], confirmîndu-i înfăptuirile. După ce s-a anunţat oficial că se află în apropierea Romei (căci datorită stării nesatisfăcătoare a sănătăţii întîrziase) şi, după ce făgădui că va face un dar de o sută de drahme fiecărui locuitor în parte — dar interzise să se afişeze decretul privitor la această danie mai înainte ca Senatul să-şi dea consimţămîntul — Senatul, în unanimitate, îl scuti de orice respectare a literii legii*. Măsura, aşa cum s-a mai spus, avea de scop să-i dea posibilitatea ca în calitate de conducător absolut şi singur stăpîn al propriilor lui hotărîri şi al legilor să facă tot ce-ar fi dorit şi să nu facă ceea ce n-ar fi dorit. Aceste hotărîri au fost votate cînd el încă lipsea. Odată sosit la Roma, în cinstea lui s-au decretat alte hotărîri pentru a i se celebra însănătoşirea şi întoarcerea.

Lui Marcellus i s-a dat dreptul să participe la şedinţele Senatului aşezat laolaltă cu foştii praetori şi pe acela de a candida la consulat cu zece ani mai devreme de vîrsta legală; iar lui Tiberius, acelaşi drept, cu cinci ani mai devreme pentru fiecare magistratură. De îndată Marcellus a fost numit cvestor, iar Tiberius edil.

Deoarece se simţea lipsă de cvestori, pentru nevoile provinciilor au fost trase la sorţi, în acest scop, numele tuturor acelora care pe o perioadă de zece ani înainte nu lucraseră efectiv pe această linie, deşi avuseseră titlul de cvestor.

Acestea au fost evenimentele demne de menţionat petrecute la Roma.

29 Cantabrii şi asturii, de îndată ce Augustus a părăsit Iberia, lăsîndu-l ca guvernator pe Lucius Aemilius[85], se răsculară iarăşi; înainte de a-i da răgaz lui Aemilius să bănuiască ceva, ei trimiseră o delegaţie la acesta prin care anunţau că sînt dispuşi să dea în dar armatei romane grîu şi alte alimente; aşa că luînd cu sine numeroşi soldaţi, sub cuvînt ca oamenii să transporte poverile, îi conduse într-un ţinut care le convenea şi îi uciseră. Bucuria lor n-a fost însă de lungă durată. Prin incursiuni în ţinuturile lor, prin

* *Princeps legibus solutus.*

incendierea unor oraşe şi, mai presus de orice, prin tăierea mîinilor prizonierilor luaţi continuu, au fost repede aduşi la tăcere.

Între timp, pe cînd se petreceau aceste evenimente, a avut loc o nouă campanie, care a început şi s-a sfîrşit deodată cu cea iberică. Aelius Gallus, prefectul Egiptului[86], întreprinse o incursiune în Arabia numită cea Fericită, unde rege era Sabos. Întru întîmpinarea lui nu apăru nimeni la început. Înaintarea era totuşi anevoioasă căci deşertul, arşiţa soarelui, apele care aveau un gust neobişnuit, îi chinuiau îngrozitor pe soldaţi, care începură să piară cu nemiluita. Izbucni o boală care nu semăna cu nici una din cele cunoscute. Simptomele bolii începeau la cap, printr-o uscăciune cumplită; pe mulţi îi dobora de îndată, iar la cei ce supravieţuiau cobora spre membrele inferioare, atingînd treptat partea intermediară a corpului, şi sfîrşea prin a paraliza picioarele. Alinare faţă de acest rău nu era afară de un amestec de untdelemn cu vin, mijloc pe care puţini puteau să-l procure, căci ţinutul nu produce nici unul din aceste două ingrediente, iar armata nu le avea în cantităţi suficiente.

Pe lîngă aceste suferinţe, romanii au fost atacaţi şi de barbari, care pînă atunci se aflaseră în inferioritate de cîte ori se produseseră încăierări, ba mai şi pierduseră unele ţinuturi. Atunci însă, boala devenindu-le un aliat preţios, izbutiră să-şi recîştige ce le aparţinuse şi alungară din ţară pe cîţi romani mai rămăseseră.

Aceştia au fost cei dintîi romani, bănuiesc că şi singurii, care au înaintat atît de mult, purtînd război, în inima acestei Arabii. Înaintarea lor a fost împinsă pînă la Adouloi*, ţinut renumit prin acele meleaguri.

30 Augustus, deţinînd consulatul pentru a unsprezecea oară, împreună cu Calpurnius Piso, a căzut iarăşi bolnav pînă într-acolo că nu mai era nici o speranţă de a fi salvat. Considerîndu-se pierdut, luă toate măsurile necesare şi, după ce-i convocă pe magistraţi, pe principalii repre- 23 i.e.n.

* Lecţiunea Boissevain, II, p. 438.

zentanți ai Senatului și ai cavalerilor, nu indică pe nimeni ca succesor, deși cu toții se așteptau să-l prefere pe Marcellus pentru domnie[87]. În schimb se întreținu cu cei de față asupra stării treburilor publice, îi încredință lui Piso[88] un sul de papirus pe care notase cifre privitoare la forțele armate și la veniturile comune ale imperiului[89] iar pe mîna lui Agrippa trecut inelul său cu pecete. În ce-l privește, ajuns la punctul de a nu-și mai putea satisface necesitățile naturale, a fost totuși smuls din ghearele morții de Antonius Musa printr-un tratament cu băi și poțiuni reci. Medicul a primit mulți bani pentru această izbîndă și din partea lui Augustus, și din partea Senatului, precum și dreptul de a purta inele de aur[90], deși era un libert. În plus, au căpătat scutire de dări, și el, și colegii lui de breaslă, nu numai cei care trăiau pe acea vreme, ci și cei care urmau să practice pe viitor. Din nefericire, Antonius Musa, care se bucurase de puterea Soartei și a Destinului în succesul ce-l avusese, avea să fie dovedit drept incompetent. Augustus, a fost scăpat de la moarte așa cum am spus; Marcellus însă, îmbolnăvindu-se nu mult timp după aceea, tratat fiind de același Musa, în același fel, a murit. Augustus i-a făcut tînărului funeralii publice, a ținut un discurs funebru așa cum era obiceiul și i-a depus rămășițele pămîntești într-un monument, pe care tocmai îl construia[91]. În memoria lui Marcellus dădu numele acestuia teatrului început de Caesar[92]. De asemenea dădu poruncă ca în timpul jocurilor romane să fie transportate în teatru statuia tînărului făurită din aur, o coroană tot de aur și scaunul *currulis*, toate aceste obiecte urmau să fie așezate în mijlocul magistraților care prezidau jocurile. Dar cele ce povestesc nu aveau să se întîmple decît ceva mai tîrziu.

31 Deocamdată Augustus, însănătoșit, își duse dispozițiile testamentare în Senat și voi să le dea citire pentru a demonstra oamenilor că nu desemnase nici un urmaș la domnie[93]. Cu toate acestea nu a apucat să le citească, deoarece nimeni nu i-a îngăduit. Mirarea pe care a stîrnit-o în rîndurile tuturor era însă mare, căci — deși îl iubea pe Marcellus ca pe un ginere și nepot ce-i era, pînă

într-acolo că afară de numeroase alte cinstiri prin care-l onorase îl sprijinise să dea o deosebită strălucire serbării pe care acesta o organizase pe vremea edilității sale, îngăduind montarea unor ușoare pînze de protecție împotriva soarelui ce-au rămas întinse în For toată vara[94], sau introducerea în orchestră a unui cavaler care a evoluat ca dansator, cît și a unei femei din lumea bună — nu i-a încredințat lui puterea suverană, ci i-a preferat persoana lui Agrippa. Pe cît se pare, Augustus n-avea încă destulă încredere în puterea de judecată a tînărului, se prea poate să și fi voit să înapoieze poporului libertatea sau, mai știi, urmărea ca Agrippa să primească conducerea de stat de la popor[95]. În orice caz știa că acesta era foarte iubit de oamenii simpli și nu dorea să pară că el este acela care-i transmite puterea.

32 Revenindu-și deci ca stare a sănătății și încunoștințat fiind că Marcellus nu-l mai privea cu ochi buni pe Agrippa în urma celor întîmplate, îl trimise de îndată pe Agrippa în Syria, de teamă să nu izbucnească vreo discuție sau vreo neînțelegere aprigă între cei doi, care se aflau în pragul unui conflict.

Agrippa, care părăsi de îndată Roma, nu ajunse totuși pînă în Syria, ci arătînd o și mai mare stăpînire de sine, trimise acolo doar pe comandanții din subordinea sa, iar el, personal, rămase în Lesbos.

Acestea au fost înfăptuirile lui Augustus. El numi și zece praetori, ca și cînd n-ar fi simțit nevoia unui număr superior; și procedura se repetă timp de mai mulți ani[96]. Din rîndul acestor praetori, unii urmau să îndeplinească aceleași sarcini ca mai înainte vreme, iar doi trebuiau să se ocupe de administrarea tezaurului, pe durata anilor cît rămîneau în funcție.

După ce rîndui fiecare obligație în parte, părăsi magistratura de consul retrăgîndu-se la reședința ce-o avea la Alba. Motivul era că el însuși — începînd din perioada cînd începuse să instaureze ordinea[97] — și alături de el majoritatea celorlalți — deținuseră consulatul pe durata unui an întreg. Acum el voia să pună din nou capăt acestei

practici pentru a da posibilitate la cît mai mulţi să ajungă la consulat[98]. Hotărîrea şi-o aduse la îndeplinire în afara Romei, ca să nu fie împiedicat. Pentru acest lucru a fost lăudat, mai ales că în locul lui îl numi pe Lucius Sestius, partizan nedezmințit al lui Brutus, care făcuse toate campaniile alături de acesta şi, fără să-l fi uitat încă pe acea vreme, îi păstra portretele şi îi cinstea amintirea. Gestul era o dovadă că Augustus nu numai că nu era ostil sentimentelor de dragoste şi fidelitate ale lui Sestius, ci le şi preţuia. Pentru această atitudine Senatul decretă ca Augustus să devină *tribun pe viaţă*, hotărî să aibă dreptul de a aduce în dezbaterea Adunării Senatului, de fiecare dată cînd se întrunea, indiferent ce problemă ar fi avut, chiar dacă nu era consul şi, în plus, să deţină odată pentru totdeauna, pînă la sfîrşitul vieţii, magistratura proconsulatului, aşa încît să nu mai fie obligat la intrarea în incinta pomoerium-ului să o depună, nici să o capete din nou[99]. Pe teritoriul provinciilor lui Augustus îi fu recunoscută o putere superioară faţă de cea a guvernatorilor. Aşa se face că şi el, şi împăraţii care i-au urmat, şi-au exercitat oarecum legal, alături de celelalte puteri, şi puterea tribuniciană, fără ca Augustus sau indiferent care alt împărat să fi posedat titlul de tribun.

33 După părerea mea toate aceste cinstiri nu erau expresia linguşirii, ci porneau dintr-un sentiment sincer. Adevărul este că Augustus se purta faţă de senatori ca faţă de nişte oameni complet liberi. Iată, de pildă, cînd Tiridates în persoană, şi o delegaţie trimisă de Phraates sosiră la Roma, pentru a-şi expune nemulţumirile reciproce[100], Augustus îi conduse în faţa Senatului. Chiar şi după aceea, însărcinat de Senat să le aducă la cunoştinţă rezoluţia dată, nu-l extrădă pe Tiridates lui Phraates, căruia în schimb îi înapoie fiul, pe care mai înainte vreme îl luase pe lîngă sine ca ostatic, cu condiţia ca regele să-i înapoieze prinşii de război şi stindardele legiunilor capturate în catastrofa lui Crassus şi în acea a lui Antonius[101].

Tot în cursul aceluiaşi an, la moartea unuia din edilii plebei, Caius Calpurnius, deşi fusese mai înainte *aedilis*

currulis, îi urmă în magistratură, întîmplare fără precedent; iar cu prilejul organizării Sărbătorilor Latine[102], doi prefecţi urbani îşi exercitaseră funcţia alternativ, unul o zi, celălalt altă zi, ba unul din ei cu toate că era departe de vîrsta tinereţii, nu renunţă nici în ruptul capului la funcţie. Livia a fost acuzată de a fi uneltit moartea lui Marcellus, pentru că trecea înaintea fiilor ei. Totuşi, această bănuială a fost supusă îndoielilor din pricina molimii care a făcut prăpăd şi în cursul acelui an, şi al anului următor, mulţi pierzîndu-şi viaţa în acele împrejurări. Pe atunci (căci întotdeauna se întîmplă ca înainte de asemenea grozăvii să se arate ceva semne), un lup a fost prins în plină Roma, focul şi furtuna au adus stricăciuni multor edificii, Tibrul, umflat de ploi, a smuls o punte de lemn, iar oraşul a devenit, astfel, navigabil pentru trei zile[103].

CARTEA LIV

1 În anul următor, an în care au fost consuli M. Marcellus și Lucius Arruntius, urbea a fost iarăși inundată de apele fluviului care s-a revărsat și multe monumente au fost lovite de fulger, între altele statuile din Pantheon, pînă într-atît că lancea din mîna statuiei lui Augustus era aproape să cadă[1]. Chinuiți de molimă și de foamete (căci pe tot întinsul Italiei bîntuise molima și nimeni nu mai cultivase pămîntul; pe cît cred, același lucru se petrecuse și în ținuturile din afara granițelor Italiei), romanii, în credința că această năpastă se abătuse asupra lor nu dintr-un alt motiv ci numai pentru că în acest an nu-l mai aveau drept consul pe Augustus — au vrut să-l învestească ca dictator[2]. După ce-au închis Adunarea Senatului în clădirea Curiei, i-au silit pe senatori să voteze un decret în acest sens, amenințîndu-i că altfel le vor da foc de vii. Apoi, punînd mîna pe cele 24 de fascii, au mers în alai la Augustus, rugîndu-l să primească a fi numit atît dictator cît și prefect al annonei[3], așa cum odinioară fusese Pompeius. Augustus s-a văzut nevoit să accepte ultima magistratură și porunci ca în fiecare an să fie aleși doi bărbați în vederea împărțirii de grîne, din mijlocul acelora care îndepliniseră cu cinci ani mai înainte sarcina de praetori. Dictatura însă nu se învoi s-o primească, ci ajunse pînă acolo că își smulse hainele de pe el, deoarece, indiferent de mijlocul încercat, s-a dovedit neputincios să țină în frîu prin argumente convingătoare sau prin rugăminți presiunile exercitate asupra lui. De fapt, posedînd o putere și onoruri care depășeau treapta unui dictator, avea toată dreptatea să se ferească de invidia și ura ce i-ar fi atras o asemenea denumire[4]. 22 l.e.n

2 Augustus s-a comportat la fel și atunci cînd au vrut să-l proclame censor pe viață. Căci nu numai că nu a preluat magistratura, ci, de îndată, a și numit în funcția de

censori pe alţi doi, şi anume pe Paulus Aemilius Lepidus şi pe Lucius Munatius Plancus, acesta din urmă, fratele acelui Plancus care fusese proscris, iar celălalt, adică Lepidus, condamnat el însuşi la moarte pe timpul proscripţiilor. Aceştia au fost ultimii cetăţeni particulari care au deţinut laolaltă această calitate[5], după cum s-a dat pe moment de înţeles printr-un semn: tribuna, pe care urmau să-şi desfăşoare activitatea de censori s-a prăbuşit în clipa cînd ei urcau scările, în prima lor zi de magistratură, şi s-a făcut ţăndări. După întîmplare, n-au mai fost numiţi alţi doi censori în acelaşi fel. Chiar şi atunci Augustus, cu toată învestitura acestora, luă asupra lui multe din atribuţiile ce le reveneau[6]. Aşa de pildă, interzise cu desăvîrşire ţinerea anumitor banchete şi recomandă ca altele să fie mult mai sobre. Toate serbările publice le trecu pe seama praetorilor, poruncind, în acest scop[7], să li se dea sprijin băneşc din fondurile statului; de asemenea, interzise ca unul din ei să cheltuiască din averea personală mai mult decît celălalt sau să organizeze jocuri de gladiatori, sau alte jocuri, fără aprobarea oficială a Senatului; jocurile nu aveau voie să fie ţinute mai mult de două ori pe an şi nici să folosească mai mult de 120 de oameni[8]. Sarcina de a stinge incendiile o trecu în seama edililor curuli[9], cărora le dădu ca ajutoare, şase sute de sclavi. Şi, pentru că membri ai ordinului ecvestru precum şi femei distinse obişnuiau încă pe acea vreme să apară în spectacolele din orchestră[10], el interzise nu numai copiilor de senatori — lucru oprit cu stricteţe şi mai înainte —, ci şi urmaşilor acestora, precum şi descendenţilor acelora ce erau cavaleri[11], de a mai face de aici înainte ceva asemănător.

3 Luînd aceste hotărîri Augustus s-a desemnat cu numele de legislator şi acela de *imperator*[12]; în toate celelalte acţiuni ale sale dădea însă dovadă de modestie, pînă într-acolo că a depus mărturie favorabilă pentru prietenii săi chemaţi în faţa justiţiei[13]. Iar cînd un anume Marcus Primus, pus sub acuzarea că în calitate de guvernator al Macedoniei s-a războit cu odryssii, începu să se contrazică,

odată spunînd că ar fi pornit acţiunea după îndemnul lui Augustus, altă dată, după acela al lui Marcellus, Augustus merse la tribunal de bună voie şi, întrebat fiind de pretor, dacă într-adevăr îi dăduse acuzatului sarcina de a porni campania, răspunse negativ. Apărătorul lui Primus, Licinius Murena[14], după ce-i aruncă în obraz multe alte necuviinţe, se informă, întrebîndu-l: „Ce faci aici"? şi cine te-a chemat?" la care Augustus se mulţumi să răspundă doar atît: „obştea". Pentru această atitudine a fost atît de lăudat de oamenii întregi la minte încît i s-a dat dreptul să întrunească Senatul de cîte ori ar fi vrut[15]. S-au găsit însă şi unii care să-l ia în derîdere. Nu puţini au votat fără să stea pe gînduri achitarea lui Primus, alţii au pus la cale un complot împotriva lui Augustus, al cărui cap a fost Fannius Caepio[16]. Dar la complot au participat şi alţii. S-a spus că şi Murena făcea parte din conjuraţie, fie că a fost adevărat, fie simplă învinuire nedreaptă, căci Murena vorbea faţă de toţi într-un fel slobod şi trivial[17]. Cît despre ceilalţi conjuraţi, cîţi n-au mai apărut în faţa tribunalului, au fost condamnaţi în lipsă, la exil*, şi apoi, nu după multă vreme, asasinaţi. Pe Murena nu l-au susţinut nici Proculeius[18], fratele său, nici Maecenas, soţul surorii sale[19], deşi amîndoi se bucurau de cea mai mare trecere pe lîngă Augustus. Cum unii membri ai tribunalului i-au achitat şi pe aceşti participanţi la complot, Augustus a venit cu o lege prin care interzicea votul secret în procesele judecate în lipsă şi prevedea unanimitate de voturi pentru condamnarea acuzatului[20].

Că aceste dispoziţii nu le-a luat sub imperiul mîniei — ci ca pe nişte măsuri în folosul comunităţii — o dovedi din plin. Cum tatăl lui Caepio eliberase pe unul din cei doi sclavi care-l însoţiseră pe fiul lui în exil, pentru că acesta voise să-l apere pe tînăr în momentul cînd avea să fie ucis, iar pe celălalt, care-l trădase, l-a purtat prin mijlocul Forului cu o tăbliţă de gît pe care stătea scris de ce avea să fie omorît (apoi l-a şi crucificat) — Augustus nu s-a supărat.

* Text incert.

În acele zile ar fi evitat orice fel de învinuire, pînă și din partea acelora care nu erau de acord cu faptele lui, dacă n-ar fi trecut cu vederea, ca și cum ar fi repurtat o victorie, celebrarea unor jertfe decretate în onoarea sa.

4 Tot pe acea vreme a restituit Adunării Poporului guvernarea provinciilor Cypru și Gallia Narbonensis, sub cuvînt că pe aici nu mai era nevoie de forța armelor. În urma acestei măsuri au început să fie trimiși proconsuli și în aceste provincii. Augustus sfinți și templul închinat lui Iupiter supranumit *Tonans*, lăcaș despre care s-au transmis aceste două povești: mai întîi, că în timpul oficierii ceremoniei s-au auzit tunete; după aceea, că Augustus a avut următorul vis: se făcea că oamenii, tot suind spre noul templu pentru a-l venera pe zeu, parte din ei, atrași de numele straniu ce-l purta și de statuia ce-i fusese dedicată, alții, pentru faptul că Augustus era ctitorul — dar în primul rînd fiindcă întîmpinau lăcașul sfînt mai înainte ca ei să ajungă la Capitoliu, lui Augustus i-a apărut în vis Iupiter, stăpînul marelui templu, plin de mînie pentru faptul că el era trecut pe planul al doilea. Augustus i-a răspuns — povestea el — că Zeus tunătorul a fost așezat acolo pentru a-i sta de strajă. Și, de îndată ce s-a făcut ziuă, Augustus porunci ca la statuia noului zeu să fie montate niște clopote[21], pentru a fi sigur că ceea ce visase a fost adevărat, căci, într-adevăr, paznicii de noapte ai cartierelor poartă clopote, ca să-și transmită semnale, ori de cîte ori doresc. Acestea au fost evenimentele de la Roma.

5 Cam în aceleași vremuri cantabrii și asturii au pornit iarăși cu război[22], cei din urmă, din pricina vieții desfrînate și a cruzimii lui Carisius, iar cantabrii, fiindcă auziseră de răscoala celorlalți, dar și din dispreț față de Caius Furnius[23], guvernator de curînd sosit, om fără experiență, după cîte credeau, în privința felului cum mergeau treburile pe la ei. Cînd a fost însă vorba să-l vadă la treabă — părerea li s-a schimbat. După ce învinse amîndouă neamurile răsculate (căci sări și în ajutorul lui Carisius) —

le înrobi. Dintre cantabri puțini însă fură prinși de vii[24], deoarece de îndată ce își pierduseră speranța să-și mai recapete libertatea, ei nu mai vrură să trăiască ci, unii după ce mai întîi puseră foc la locuințe, se înjunghiară, alții, se aruncară nesiliți de nimeni în flăcări, iar alții se otrăviră în masă. Așa s-a întîmplat să piară partea cea mai numeroasă și mai sălbatică a neamului cantabrilor. Cît despre asturi, după ce-au fost alungați de la asediul unei localități și apoi învinși într-o luptă, au încetat să se mai împotrivească și de îndată au fost supuși.

Concomitent cu aceste evenimente, etiopienii, care lo- 25 i.e.n.
cuiesc dincolo de Egipt, au înaintat pînă la orașul numit Elephantina, pîrjolind și distrugînd tot ce le ieșea în cale. Conducătoarea lor era Candake. Înștiințați, în acest loc, că C. Petronius, guvernatorul Egiptului, le iese în cale, s-au grăbit să se întoarcă pe unde veniseră, înainte ca Petronius să-i ajungă. Surprinși însă pe drum, au fost învinși și, după victorie, l-au atras mereu pe guvernatorul roman pe urmele lor, pînă în ținuturile unde locuiau. Mergînd și acolo din succes în succes, Petronius le-a cucerit mai multe orașe, printre care și Tanape, reședința regală. Orașul a fost trecut prin foc și sabie și o garnizoană lăsată într-un alt ținut[25]. Petronius, împiedicat să meargă mai departe din cauza nisipului și a căldurii, neputînd bine nici să rămînă pe loc cu grosul armatei ce-o avea, a început retragerea, ducînd cu sine cele mai multe trupe. Între timp, etiopienii năvălind asupra garnizoanei romane, Petronius 20—21
merse din nou asupra lor, îi eliberă de la strîmtoare pe ai i.e.n.
lui, iar pe Candake o sili să ducă negocieri de pace.

6 În timp ce se petreceau aceste evenimente, Augustus merse în Sicilia cu intenția să instaureze o viață normală și aici și în celelalte provincii care se țineau lanț pînă în Syria[26].

El se afla încă acolo cînd poporul de la Roma s-a ridicat cu mic și mare în cursul alegerilor pentru consuli. Faptul dovedea limpede că era peste putință ca situația să se redreseze sub un guvernămînt democratic. Oricît de mică le era puterea în Comiții și în magistraturile unde ocupa

funcții — partizanii restaurării republicii tot nu încetau să provoace tulburări[27].

21 î.e.n. Unul din cele două locuri pentru consulat era păstrat pentru Augustus și, din această pricină, M. Lollius, la începutul anului, și-a îndeplinit singur îndatoririle, Augustus refuzînd ferm consulatul. Quintus Lepidus și Lucius Silanus începură atunci o competiție dîrză pentru locul vacant și, astfel, situația a ajuns la o așa încordare încît oamenii cu bun simț l-au rugat pe Augustus să se înapoieze la Roma. Deoarece acesta n-a acceptat să revină, cum îi trimisese înapoi și pe cei doi candidați care veniseră la el, după ce-i mustră și le ordonă ca amîndoi să nu fie de față în ziua votării — neliniștea, departe de a se potoli, dădu naștere la noi incidente și mișcări de stradă, de așa violență, că abia seara dîrziu Lepidus a fost, în sfîrșit, ales consul. Augustus, foarte supărat de cele ce se petreceau, în neputință de a se ocupa numai de Roma, dar, pe de altă parte, neîndrăznind să o lase fără un conducător, căuta cu înfrigurare pe cineva potrivit să preia răspunderea treburilor din capitală și, în cele din urmă, ajunse la concluzia că nimeni nu era mai potrivit pentru această sarcină decît Agrippa[28]. In dorința sa de a-l învesti cu o autoritate cît mai mare, așa încît să-i ușureze misiunea de a-i conduce pe alții, trimise să-l cheme pe Agrippa și, după ce-l sili să-și repudieze soția, care nu era alta decît propria lui nepoată[29], pentru a o lua în căsătorie pe Iulia — îl trimise de îndată înapoi la Roma ca să se căsătorească și să preia conducerea orașului. Printre alte motive ce le va fi avut a precumpănit și sfatul lui Maecenas, pe care Augustus l-a consultat și care, după cît se spune, i-a zis: „L-ai ridicat atît de sus încît sau ți-l faci ginere, sau trebuie să-l ucizi."

Și Agrippa, afară de alte măsuri bune, potoli mișcările pe care încă le mai găsi în toi la Roma, frînă răspîndirea riturilor egiptene care iarăși pătrunseseră în oraș[30], interzicînd cu strășnicie practicarea lor pe o rază de șapte stadii și jumătate în zona interioară a cartierelor mărginașe și, cum n-a putut stăpîni situația cu prilejul învestiturii prefectului urban, ținută în vederea celebrării Sărbă-

torilor Latine, sărbătorile au fost celebrate în acel an și fără această magistratură[31]. Iată așadar înfăptuirile lui Agrippa.

7 Augustus, după ce rîndui treburile obștești în Sicilia și declară Syracusa colonie romană, împreună cu alte cîteva orașe[32], trecu mai departe, în Grecia. Aici onoră cu prezența sa syssitiile, trecu sub stăpînire lacedemoniană insula Cythera*, pentru că Livia petrecuse cîtva timp acolo pe vremea cînd se refugiase din Italia împreună cu soțul și fiul ei[33]; atenienilor însă le luă insulele Egina și Eretria, aflate sub stăpînirea acestora, după cît spun unii istorici, din pricina simpatiei pe care o arătaseră lui Antonius. Afară de asta le interzise să mai acorde dreptul de cetățenie în schimbul unei sume de bani[34]. Și atenienii înțeleseră că este vorba despre urmarea unei întîmplări de odinioară, legată de statuia zeiței Athena. Să nu uităm că statuia, înălțată pe Acropole, cu fața spre Răsărit s-a întors spre apus și a scuipat sînge.

Așadar, Augustus termină și cu problemele ce le avea în Grecia și plecă în Samos, unde petrecu iarna, pentru ca apoi, de îndată ce se împrimăvără, să treacă în Asia, în timpul cînd au fost consuli Marcus Apuleius și Publius Silius. Și pe aici, și în Bithynia, puse ordine desăvîrșită, fără să le subestimeze prin faptul că aceste provincii, cît și cele precedente, erau puse sub jurisdicția Adunării Poporului[35], ci dimpotrivă, dîndu-și tot interesul, ca și cînd făceau parte din propriul său lot. Pe lîngă toate măsurile necesare pentru redresarea lor, unora le acordă și ajutoare bănești în vreme ce altora le impuse dări suplimentare față de tributul datorat. Pe locuitorii din Cyzic îi înrobi, deoarece în cursul unei răscoale bătuseră cu vergile cîțiva cetățeni romani pe care apoi îi și omorîseră[36]. Aceeași soartă au avut-o și locuitorii din Tyr și din Sidon, care nu se astîmpărau, atunci cînd Augustus ajunse în Syria.

21–20 î.e.n.

* Textul incert.

8 Între timp, Phraates, temîndu-se ca nu cumva Augustus să pornească împotriva lui, deoarece nu îndeplinise nici una din obligaţiile ce-i reveneau[37], îi trimise stindardele şi captivii — afară de cîţiva oameni care, de ruşine, îşi luaseră viaţa sau rămăseseră ascunşi prin ţinut. Augustus primi prizonierii ca şi cînd l-ar fi învins pe regele parţilor într-un război, ba se şi arată foarte satisfăcut, spunînd că tot ceea ce fusese pierdut mai înainte vreme în lupte era acum recîştigat, fără vărsare de sînge. În consecinţă porunci să se decreteze ţinerea unor jertfe întru cinstirea evenimentului şi înălţarea unui templu închinat lui *Mars Ultor,* aidoma templului lui Iupiter Capitolinus de pe Capitoliu — destinat expunerii stindardelor redobîndite — pe care dealtfel l-a şi clădit. În plus, îşi făcu intrarea în Roma călare şi a fost sărbătorit printr-un arc de triumf[38]. Dar toate aceste hotărîri privitoare la succesele despre care a fost vorba n-au fost înfăptuite decît mai tîrziu; pe atunci ales *curator* al drumurilor din împrejurimile Romei — ridică acea coloană denumită *milliarium aureum*[39] şi numi în funcţia de *curatores viarum* foşti praetori, care aveau dreptul să fie însoţiţi de doi lictori. Iar Iulia dădu naştere unui fiu care primi numele de Caius; s-a hotărît ca în fiecare an ziua de naştere a acestuia să fie sărbătorită printr-un sacrificiu de tauri[40]. Această jertfă s-a ţinut în virtutea unui decret, iar edilii, în particular, au organizat cu prilejul zilei de naştere a lui Augustus[41] alergări de cai şi vînători de animale sălbatice. Iată deci evenimentele petrecute la Roma.

9 Augustus era preocupat să organizeze viaţa publică în teritoriile supuse după modelul instituţiilor romane, în vreme ce îngăduia aliaţilor să menţină o guvernare conformă cu datinile lor. Nu mai socoteau necesar să introducă vreo dispoziţie suplimentară nici să mai dobîndească alte noi teritorii ci, pe bună dreptate, era încredinţat că cele ce poseda ajungeau cu prisosinţă şi aceste gînduri le împărtăşi în scris Senatului. Urmarea a fost că în acea perioadă nu a mai încercat să organizeze operaţii de război. El a încredinţat lui Iamblichos, fiul lui Iamblichos[42], regatul

părintesc pe care îl avea în Arabia şi lui Tarcondimotus, fiul lui Tarcondimotus, regatul din Cilicia[43], pe care odinioară îl stăpînise tatăl său, afară de unele regiuni care se întindeau de-a lungul mării; aceste ţinuturi, laolaltă cu Armenia Mică, le dărui în semn de prietenie lui Archelaos[44], pentru că regele med, care domnise pe aici mai înainte, decedase[45]. Lui Herodes îi încredinţă tetrarchia unui anume Zenodorus[46], iar Commagena, deşi era încă un copil, o încredinţă unui oarecare Mithridates, deoarece regele acestei ţări îi ucisese tatăl. Cum locuitorii celeilalte Armenii îl învinuiau pe Artaxes şi cereau să fie trimis înapoi fratele acestuia, Tigranes, care se afla la Roma — îl trimise pe Tiberius cu misiunea ca pe unul să-l alunge de la domnie, iar pe celălalt să-l urce pe tronul acestei ţări[47]. În raport cu pregătirea de război a lui Tiberius pentru acţiunea din Armenia nu s-a întîmplat nimic (căci armenii avuseseră grijă să-l lichideze pe Artaxes înainte de sosirea lui); Tiberius însă dădu evenimentelor o mare importanţă, ca şi cum ar fi realizat cine ştie ce, prin merite personale, mai ales că pentru celebrarea succesului au fost decretate jertfe. Încă de pe atunci Tiberius rîvnea la monarhie[48], deoarece, pe cînd se apropia de Philippi, se făcu auzit un mare zgomot venit dinspre cîmpul bătăliei, ca şi cînd acolo s-ar fi aflat o legiune şi, dintr-odată, focul începuse să strălucească pe altarele ridicate odinioară de Antonius în incinta lagărului său. Iată deci motivul pentru care Tiberius nu mai putea de mîndrie. 20 î.e.n.

Cît despre Augustus, el se reîntoarse la Samos şi aici îşi petrecu din nou iarna[49]. Samienilor le dărui independenţa ca un fel de răsplată pentru timpul petrecut la ei şi luă nu puţine măsuri pentru îmbunătăţirea modului lor de viaţă. Indienii — care mai dinainte încă îşi anunţaseră intenţiile de a lega prietenie — încheiară atunci un tratat[50] trimiţînd daruri, printre altele tigri, animale pe care romanii le vedeau atunci pentru prima oară; după cîte cred, şi grecii tot aşa[51]. De asemenea, dăruiră şi un tînăr fără braţe, aşa cum sîntem obişnuiţi să vedem hermele. Băiatul, cu toate acestea, se slujea de picioare pentru absolut totul, întocmai ca de mîini. Putea, de pildă, să în- 20—19 î.e.n.

tindă un arc şi să trimită săgeata, suna din trompetă, nici eu nu ştiu cum. Scriu doar ce se spune. Un membru al delegaţiei indiene, Zarmaros, fie că făcea parte din tagma înţelepţilor şi în virtutea acestei apartenenţe mînat de iubire pentru glorie, fie că bătrîn, se supunea unui obicei strămoşesc, fie, eventual, pentru că voia să facă o demonstraţie în faţa lui Augustus şi a atenienilor (căci acolo venise, la Atena) — hotărît să-şi ia viaţa — s-a iniţiat în mysteriile celor două zeiţe[52], deşi, după cît se spune, nu la momentul obişnuit pentru iniţieri, excepţie făcută pentru Augustus care şi el s-a iniţiat — şi apoi s-a aruncat de viu în mijlocul flăcărilor.

19 f.e.n. 10 Consulatul în acel an a fost deţinut de Caius Sentius; cînd însă a trebuit să fie desemnat colegul lui de consulat (căci Augustus nici de astă dată nu a primit magistratura ce-i fusese destinată) — răzmeriţa se aprinse iarăşi la Roma şi crimele apărură odată cu ea, aşa încît Senatul se văzu nevoit să decreteze instituirea unei gărzi pentru paza lui Sentius[53]. Cum Sentius nu voi în nici un chip să-i accepte protecţia — senatorii trimiseră delegaţi la Augustus, fiecare însoţit de doi lictori. Pus la curent cu cele petrecute şi dîndu-şi seama că nu se putea nici cum ridica o stavilă în faţa acestui rău — Augustus, în acea împrejurare nu se comportă cîtuşi de puţin la fel ca mai înainte, ci îl numi consul pe unul dintre delegaţi, anume pe Quintus Lucretius, deşi acesta fusese trecut pe listele de proscrişi[54]; el personal se grăbi să revină la Roma. Pentru aceste înfăptuiri, precum şi pentru altele realizate în timpul absenţei sale, în onoarea lui Augustus au fost date fel de fel de decrete, dintre care nu acceptă nimic, afară de înălţarea unui altar, închinat *Fortunei* (Zeiţa Bunei Întoarceri*) (căci aşa a fost denumită), prin care ziua înapoierii sale era trecută în rîndul zilelor sfinte, sub titlul de *Augustalia*. Deoarece oficialităţile şi alţi cetăţeni de vază se pregăteau să-i iasă cu alai în întîmpinare, el intră noaptea în oraş şi, în ziua următoare, atribui lui Tiberius onorurile cuvenite foştilor praetori, iar lui Drusus îi conferi dreptul de a candida la magistraturi, cu cinci ani mai devreme faţă de vîrsta legală. Cum ceie înfăptuite în absenţa sa de răzvrătiţi şi cele înfăptuite sub imperiul fricii, ei fiind de faţă, nu se potriveau cîtuşi de puţin, Augustus a fost numit, în urma unei recomandări, *praefectus morum* pe o durată de cinci ani şi căpătă magistratura censurii pe tot atîta timp, precum şi puterea consulară, pe viaţă[55]. Aşa s-a făcut că el mergea întotdeauna şi pretutindeni însoţit de doisprezece lictori şi se aşeza pe scaunul *currulis* între consuli, indiferent de trecerea timpului. După ce senatorii decretară aceste hotărîri, îi cerură să treacă la îndreptarea stării de lucruri generală şi să aducă orice lege ar fi dorit[56]. Viitoarele legi, care urmau să fie redactate de el, au hotărît să le numească pe loc, chiar din acel moment, legi augustane şi să le respecte sub prestare de jurămînt. Augustus primi aceste hotărîri ca pe o datorie de neocolit dar îi scuti pe senatori să depună jurămînt; ştia el foarte bine că voturile date din convingere reprezentau o garanţie de viitor în respectarea decretelor — chiar şi fără depunerea unui jurămînt — şi că în caz contrar, chiar dacă senatorii ar fi făcut mii de făgăduieli, nimic nu avea să fie respectat. Iată deci ce realiză Augustus; şi tot în acest timp unul dintre edili renunţă de bună voie la magistratura ce-o deţinea, din lipsă de bani.

11 Trimis între timp din Sicilia la Roma, Agrippa, după ce rîndui cum se cuvenea treburile urgente, a fost numit în fruntea Galliilor, căci în amîndouă Galliile oamenii se răsculau şi aveau de suferit necazuri din partea celţilor*. Odată ce aduse linişte în aceste ţinuturi, a trecut în Iberia deoarece cantabrii care fuseseră vînduţi ca prizonieri de război îşi uciseseră fiecare în parte stăpînii şi, întorşi la vatra lor, ridicau la răscoală pe mulţi alţii; cu ajutorul compatrioţilor ei izbutiseră să se facă stăpîni pe teritorii unde au înălţat fortificaţii şi, de aici, ameninţau garnizoanele romane. În expediţia întreprinsă împotriva

* În limba greacă :Επανάγωγος

* Se înţeleg aici germanii.

acestora, Agrippa avu necazuri și cu propriii săi soldați. Nu puțini dintre aceștia erau veterani, ajunși la capătul răbdării în urma atîtor campanii ce se țineau lanț. Temîndu-se de cantabrii pe care-i considerau greu de învins, ei refuzau să-l mai asculte pe Agrippa. Cu toate acestea, dîndu-le avertismente, cînd luîndu-i cu binele, cînd amenințîndu-i, el izbuti în scurt timp să-i facă să asculte. Din nefericire avu de suferit mai multe înfrîngeri din partea cantabrilor. Aceștia, ca sclavi ai romanilor, dobîndiseră experiență și erau conștienți că pentru ei nu mai există scăpare odată prinși[57]. În cele din urmă însă, după ce pierdu numeroși soldați și după ce înfieră prin pedepse pe numeroși alții, pentru că fuseseră înfrînți (printre altele, interzise unei legiuni întregi denumită Augusta, să se mai numească astfel) — Agrippa izbuti să-i nimicească aproape pe toți dușmanii în floarea vîrstei, ridică armele de la toți cîți mai rămăseseră și le porunci să-și părăsească așezările de pe înălțimi și să coboare spre cîmpie. Totuși, nu trimise Senatului nici o înștiințare despre victoria asupra cantabrilor și nu primi triumful[58], în ciuda faptului că Augustus dăduse dispoziții să-i fie decernat printr-un decret. Așa cum îi era obiceiul, și în aceste momente se arătă cumpătat, iar cînd un consul îi ceru cîndva părerea despre fratele lui, se abținu să spună ceva. După ce aduse în Urbe, pe cheltuială proprie, apa izvorului numit al „Fecioarei", realizarea o atribui lui Augustus. Și Augustus se bucură în așa măsură de ceea ce înfăptuise Agrippa încît, cu prilejul unei lipse a vinului, pe cînd oamenii făceau mare zarvă și vociferau, răspunse cum nu se putea mai potrivit că Agrippa avusese doar grijă ca niciodată populația să nu moară de sete.

12 Astfel era Agrippa. Alții ca el, nu pentru că ar fi făcut exact aceleași lucruri — dar unii, să zicem, care au prins bande de pirați, alții, care au reinstaurat ordinea în orașe răsculate — au aspirat cu ardoare la triumf și l-au și celebrat. Nu-i mai puțin adevărat că Augustus a acordat cu generozitate triumful unor comandanți de oști încă de la început și a cinstit pe foarte mulți prin

funeralii pe cheltuiala Statului. Prin urmare, bunul nume al acestora a strălucit prin asemenea onoruri. Agrippa însă a fost întrucîtva înălțat pînă la puterea supremă[59] chiar de el însuși. Într-adevăr, Augustus, fiind de principiu că interesele de stat necesitau o grijă deosebită și, de teamă, ca nu cumva, așa cum se întîmplă de obicei în asemenea împrejurări, să devină victima unui complot (căci socotea că platoșa subțire pe care adesea o purta sub togă, chiar cînd intra în Senat nu-i putea fi de mare ajutor), mai întîi de toate își prelungi pe încă cinci ani puterea de cap al statului, deoarece perioada de zece ani expirase (acestea s-au petrecut pe vremea consulatului lui Publius și Cnaeus Lentulus)[60]. În continuare, îl învesti pe Agrippa printre alte onoruri prin care îl ridica la un rang egal cu al său, cu puterea tribuniciană, pe o durată egală de timp. Acest număr de ani le era îndeajuns, declară Augustus. Nu mult după aceea preluă pe încă cinci ani puterea supremă[61] așa încît, iarăși se făcură zece ani. 18 î.e.n.

13 După aceste înfăptuiri Augustus trecu în revistă corpul senatorial[62]. Impresia lui era că numărul senatorilor se dovedea a fi încă prea mare. El își dădea seama că majoritatea membrilor Senatului nu aveau nimic sănătos în comportare și verificarea o făcu nu numai pentru că unii își creaseră o tristă faimă prin tot felul de scăderi, ci și dezgustat de lingușirile fără perdea ale altora. De astă dată cum nimeni nu se arăta dispus să părăsească ordinul senatorial, cum se întîmplase mai înainte vreme, Augustus nu voi să-și asume singur responsabilitatea, ci alese treizeci de cetățeni înzestrați cu calități deosebite, cărora le porunci, sub prestare de jurămînt, ca și ei să depună același jurămînt înainte de a-și începe activitatea; de datoria lor era să înscrie pe tablete, cu excepția propriilor lor rude, numele a cinci senatori pe care aveau să-i selecteze. După această fază procedă la o tragere la sorți în aceste serii de cîte cinci, în așa fel încît să rămînă un singur nume din cele cinci, ales de întîmplare. Senatorul rămas trebuia la rîndul lui să chibzuiască și să înscrie numele altor cinci colegi, pe aceleași tăblițe. Trebuia să se 18 î.e.n.

ajungă la numărul de treizeci atît al celor aleşi de colegii lor cît şi al acelora rămaşi prin tragere la sorţi. Deoarece unii dintre aceştia din urmă lipseau, alţii, aleşi tot prin tragere la sorţi, îndepliniră îndatoririle ce le reveneau. La început, această procedură se desfăşură întocmai, timp de mai multe zile. Cum însă s-au comis unele fraude, Augustus încetă să mai facă înscrierile pe tăbliţe în faţa cvestorilor şi a mai supune seriile de cinci nume unei trageri la sorţi; el începu să facă personal selecţia membrilor Senatului cîţi mai rămăseseră şi tot el desemnă pe cei destinaţi să ocupe locurile vacante[63]. Pînă la urmă au fost confirmaţi şase sute de senatori în total.

14 Augustus, de fapt, plănuise să limiteze numărul senatorilor la trei sute, aşa cum fusese în vechime, socotind că trebuie să fie foarte mulţumit de a fi găsit atîţia bărbaţi demni de a figura în listele Senatului. Cum însă toată lumea era deopotrivă de nemulţumită, — căci prin faptul că numărul acelora care urmau să fie înscrişi pe listele de eliminare întrecea cu mult pe acela al senatorilor rămaşi în Senat — se răspîndise panica că unii senatori aveau toate şansele să treacă în rîndul cetăţenilor particulari, şi credinţa că puteau rămîne mai departe membri ai Senatului le fusese zdruncinată, optă pentru alegerea a şase sute de senatori. Şi Augustus nu se mărgini la atît. După un timp oarecare, pentru că printre cei admişi pe lista Senatorilor se aflau încă multe persoane nepotrivite, un oarecare Licinius Regulus, foarte supărat că faţă de fiul său, şi de mulţi alţii cărora se considera superior, selectaţi să rămînă în Senat, el fusese eliminat, îşi rupse hainele în plin Senat, dezgolindu-şi trupul, în vreme ce înşira expediţiile la care participase. Apoi arătă senatorilor urmele rănilor ce avusese. La rîndul său, Articuleius Paetus, rămas pe lista senatorilor, se rugă să iasă din Senat pentru a ceda locul tatălui său, care fusese înlăturat. Augustus procedă atunci la o nouă examinare a membrilor Senatului şi pe unii îi îndepărtă, pentru a-i chema pe alţii în locul acestora.

Cu toate acestea, ţinînd seama de faptul că mulţi, în conformitate cu scriptele, iar alţii, socotindu-l direct vino-

vat, aşa cum se întîmplă curent în asemenea ocazii, se considerau pe nedrept înlăturaţi din Senat, Augustus le îngădui să participe la festivităţi şi la banchete alături de senatori, îmbrăcaţi în aceeaşi haină, şi ulterior le dădu voie să-şi pună candidatura la magistraturi. Cu vremea, majoritatea au izbutit să reintre în Senat, şi puţini doar au rămas cu o situaţie mijlocie, fără a face parte din Senat, dar nici din categoria cetăţenilor obişnuiţi.

15 După aducerea la îndeplinire a acestor hotărîri, numeroşi cetăţeni, unii de îndată, alţii ceva mai tîrziu, au fost puşi sub acuzaţia, adevărată sau mincinoasă, că urzesc comploturi împotriva lui şi împotriva lui Agrippa. Nu este cu putinţă însă să ştii asemenea lucruri în mod cert, cînd te afli în afara cercului celor interesaţi. Multe din represaliile săvîrşite de capul statului pentru a se răzbuna, sub pretext că este ameninţat de conspiraţii, fie la ordinele lui personale, fie prin intermediul Senatului, sînt bănuite a fi abuzuri nepermise, chiar dacă traducerea lor în viaţă respectă în cel mai înalt grad calea legalităţii. În consecinţă, intenţia mea este să consemnez doar cele ce s-au spus referitor la toate faptele de acest fel şi, cu excepţia unor cazuri evidente, să nu mă străduiesc a căuta adevărul dincolo de cele ce-au fost date publicităţii, nici să supun discuţiei dacă ceva s-a întîmplat sau nu conform cu spiritul dreptăţii sau dacă a fost relatat în chip mincinos sau adevărat. Şi acest lucru să rămînă valabil pentru tot ce voi scrie de aici înainte, după cele de pînă acum.

Pe acea vreme, aşadar, Augustus dădu diferite persoane pe mîna justiţiei. În ce-l privea pe Lepidus, îl ura, printre alte motive şi pentru faptul că fiul acestuia fusese dovedit că a conspirat împotriva lui şi fusese pedepsit[64]. Cu toate acestea n-a socotit de cuviinţă să-l omoare ci, într-un mod oarecare, cînd se ivea prilejul, îl supunea unor crunte umilinţe. Îi porunci, de pildă, împotriva voinţei lui, să-şi părăsească domiciliul de la ţară şi să vină la Roma, unde mereu îl chema la întrunirile publice, cu scopul ca batjocura şi insultele faţă de schimbarea intervenită în puterea şi con-

sideraţia de care se bucurase odinioară să-l coste scump; cu el nu se purta altfel de cum s-ar fi comportat faţă de cineva care nu merită nici o consideraţie şi îi cerea votul la urmă, ultimul dintre toţi foştii consuli. Obiceiul era ca votul consultativ să fie luat pe rînd, în ordinea importanţei membrilor Senatului; cînd ajungea la foştii consuli — Augustus se adresa, după cum dorea, mai întîi unuia, apoi altuia, apoi unui al treilea şi unui al patrulea, şi tot aşa mai departe; procedeul acesta era respectat şi de consuli. Astfel deci îl trata Augustus pe Lepidus. Iar datorită faptului că Antistius Labeo l-a înscris pe Lepidus în listele viitorilor senatori — cu ocazia reviziei ce se făcuse — la început declară că acesta este un sperjur şi-l ameninţă cu pedeapsa, ca mai tîrziu, după ce Labeo spuse: „Ce grozăvie am făcut, menţinînd în Senat un om pe care tu, pînă acum chiar, îl tolerezi în calitate de mare pontif?", să-şi potolească mînia. Adevărul este că adesea, şi în particular şi în public, cînd fusese invitat să preia acest sacerdoţiu, Augustus n-a considerat c-ar fi drept să-l preia atîta vreme cît Lepidus mai trăia încă[65]. Şi Antistius trecu drept unul care nu spusese ceva nelalocul lui. Altă dată, pe cînd în Senat a fost pusă în discuţie necesitatea ca Augustus să fie păzit de o gardă de senatori, care urmau să se schimbe între ei, Labeo, neîndrăznind să se opună, dar nici dispus să fie de acord, spuse: „eu sforăi, şi ca atare nu mă pot culca în faţa lui Augustus".

16 Augustus, printre alte legi pe care le aduse, interzise ca anumite persoane dovedite de a fi cumpărat voturile să se prezinte la alegerile de magistraţi mai devreme de cinci ani[66]. Pentru celibatari şi pentru femeile necăsătorite hotărî impozite mai simţitoare şi, în schimb, stabili premii pentru cei căsătoriţi şi pentru familiile cu mulţi copii[67]. Deoarece numărul bărbaţilor de condiţie liberă întrecea cu mult pe acela al femeilor — îngădui, acelora ce erau dispuşi, să ia în căsătorie liberte, cu excepţia bărbaţilor de rang senatorial, dînd dispoziţia ca progenitura acestora să fie socotită legitimă. Tot în acest timp, cum în Senat se auziră proteste violente cu privire la conduita imorală a

femeilor şi a tinerilor, proteste care sunau întrucîtva ca un fel de justificare pentru faptul că oamenii ezitau să mai contracteze căsătorii, şi cum senatorii îl îndemna să ia măsuri de îndreptare şi împotriva corupţiei moravurilor — în fond amară ironie la adresa cuiva care avea mai multe amante —, la început Augustus le răspunse că pe calea cea bună au fost puse lucrurile de primă urgenţă şi că era peste putinţă ca în acelaşi timp să se aducă ordine şi în cele ce mai rămîneau de făcut. Apoi, constrîns, le spuse: „N-aveţi decît voi înşivă să vă sfătuiţi soţiile şi să le porunciţi cele ce vreţi, aşa cum fac şi eu cu soţia mea". La auzul acestor cuvinte senatorii îşi dublară insistenţele, din dorinţa, ziceau ei, să afle ce fel de îndemnuri făcea el către Livia. Atunci Augustus, mai de voie, mai de nevoie, se referi la unele sfaturi despre îmbrăcăminte, despre restul podoabelor, fără să se preocupe cîtuşi de puţin de faptul că spusele lui nu se potriveau cu realitatea.

În calitate de censor mai înfăptui ceva asemănător în această direcţie. Fiindcă un oarecare tînăr ce luase de soţie o femeie cîndva măritată, cu care trăise înainte vreme, fusese tîrît la judecată înaintea lui şi copleşit de învinuiri, Augustus se văzu pus în încurcătură, neîndrăznind nici să treacă fapta cu vederea, dar nici să pronunţe o sentinţă. Într-un tîrziu, călcîndu-şi pe inimă, se mărgini să rostească: „multe şi oribile întîmplări au adus cu sine războaiele civile — aşa încît este mai bine să le dăm uitării şi de aici înainte să veghem ca să nu se mai întîmple ceva asemănător". Cum anumiţi oameni se logodeau cu copii nevîrstnici, dar se bucurau de avantajele oamenilor căsătoriţi, fără, de fapt, să-şi asume obligaţiile corespunzătoare — Augustus statornici ca nici un angajament matrimonial, care nu s-ar fi împlinit în curs de doi ani să nu devină valabil, ceea ce cu alte cuvinte, înseamnă că exista obligaţia, pentru cine dorea să profite de o asemenea logodnă, să aleagă pe cineva în vîrstă de cel puţin zece ani. Căci pentru fete, aşa cum am mai spus, vîrsta potrivită pentru căsătorie era considerată a fi de la doisprezece ani în sus[68].

94.185

17 După ce termină de reglementat prin lege fiecare din aceste măsuri, hotărî ca în vederea distribuirii de grîne, magistraţii aflaţi în funcţie să desemneze, separat unul de altul, o persoană care fusese praetor cu cel puţin trei ani înainte, urmînd ca din numărul celor desemnaţi, patru din ei, traşi pe rînd la sorţi, să se ocupe cu împărţirea grînelor. De asemenea, stabili ca mereu de aici înainte, pentru ţinerea Sărbătorilor Latine să fie ales un singur prefect şi ca scriptele Sibyllei, mult uzate datorită scurgerii anilor, să fie copiate de preoţi chiar cu mîna lor[69], pentru ca nimeni altul să nu aibă prilejul de a le citi.

Dădu dreptul de a solicita magistraturi tuturor acelora care posedau o avere de 100 000 de denari şi care puteau, legal, ocupa funcţii de magistrat. Iniţial, la această sumă se ridica censul ce-l stabilise pentru senatori; ulterior, îl mări pînă la 250 000 drahme[70]. Anumitor cetăţeni care duceau o viaţă exemplară, posedînd însă pe acea vreme mai puţin de 100 000 de drahme şi mai tîrziu, sub 250 000 — le puse la dispoziţie sumele de bani necesare, în chip mărinimos. Şi din aceleaşi motive îngădui acelor praetori, dispuşi să cheltuiască, folosirea unor sume de trei ori mai mari decît cele ţinute la dispoziţia lor de stat[71] pentru pregătirea serbărilor publice. Aşa încît, dacă se mai găseau unii care să se supere pentru severitatea legiuirilor aduse de Augustus — datorită acestei mărinimii, cît şi faptului că un oarecare dansator Pylades, exilat în urma provocării unor tulburări, fusese rechemat — începură să mai uite de necaz. În legătură cu acest incident se spune că Pylades, pe care Augustus îl mustra pentru neînţelegerile ce le avea cu Bathyllos, tot un dansator ca şi el, favorit al lui Maecenas, i-a răspuns în chip foarte înţelept: „Nu-i decît în interesul tău, Caesar, ca poporul să-şi petreacă timpul ocupîndu-se de noi."[72]

Iată deci faptele mai însemnate din acel an.

17 î.e.n. 18 Pe timpul consulatului lui Caius Furnius şi al lui Caius Silanus, Agrippa dobîndi un alt fiu, care fu numit Lucius. Augustus îl adoptă de îndată, împreună cu fratele său, Caius, fără să mai aştepte ca băieţii să ajungă la

vîrsta bărbăţiei, ci, de îndată, îi declară urmaşii lui legali la putere, aşa ca să fie mai puţin expus la comploturi[73]. Apoi schimbă celebrarea sărbătorii în cinstea Onoarei şi a Virtuţii în zilele fixate pînă azi. De asemenea dădu ca sarcină acelora care-şi celebrau triumful să ridice în amintirea isprăvilor lor războinice un monument clădit din prăzile luate de la duşmani şi ţinu pentru a cincea oară jocurile seculare[74]. Mai porunci ca avocaţii să susţină cauzele clienţilor fără onorariu sau, în caz contrariu, să plătească o amendă de patru ori mai mare decît suma încasată[75]. Magistraţii aleşi prin sorţi pentru a împărţi dreptatea n-aveau voie în anul cînd îşi exercitau funcţia să intre în casa cuiva. Şi cum senatorii nu se prea grăbeau să participe regulat la şedinţele Senatului — mări amenda pentru cei care lipseau fără vreun motiv temeinic[76].

19 După acestea, sub consulatul lui Lucius Domitius şi al lui Publius Scipio, porni în fruntea unei expediţii spre Gallia, luînd drept pretext mişcările stîrnite de provocatori. 16 î.e.n.

Adevărul era că devenise multora odios din cauza şederii sale prelungite la Roma — pe de-o parte, fiindcă supărase numeroşi cetăţeni care încălcaseră legalitatea, pe de alta, fiindcă atunci cînd cruţa pe mulţi, se vedea silit să încalce propriile sale legiuiri. Aşa că hotărî să se îndepărteze, întocmai cum făcuse Solon. S-au mai găsit şi unii care au bănuit că pricina acestei plecări nu era alta decît Terentia, soţia lui Maecenas[77], pentru ca fără multă zarvă, într-un ţinut străin, să-şi poată continua legătura cu ea, deoarece prea se vorbea mult la Roma despre ei. De Terentia era aşa de îndrăgostit încît, la un moment dat, o invită să se întreacă în frumuseţe cu Livia.

Înainte de a porni, sfinţi templul lui Quirinus pe care-l clădise din nou. Menţionez faptul, deoarece el a împodobit templul cu 66 de coloane, întocmai anilor cîţi a avut de trăit. De aici a ieşit zvonul că Augustus a făcut acest lucru dinadins, şi nu întîmplător. Prin urmare consacră atunci acel templu şi, cu aprobarea acordată de Senat, organiză prin intermediul lui Tiberius şi Drusus jocuri de gladiatori[78]. Şi aşa, după ce încredinţă lui Taurus[79] admi-

nistrarea capitalei, împreună cu restul Italiei (căci pe Agrippa îl trimisese din nou în Syria[80], iar pe Maecenas, din cauza soției, nu-l mai agrea la fel ca înainte) porni în fruntea oștilor, luîndu-l cu sine pe Tiberius, deși acesta fusese ales praetor[81]. Nu-i mai puțin adevărat că Tiberius și-a exercitat funcția de praetor, căci Drusus, cu toate că fratele său primise insignele praeturii, l-a suplinit în toate îndatoririle sale, pe baza unui decret al Senatului.

După plecarea lor din oraș, templul zeiței Tinerețea arse în noaptea următoare. Prin acest semn și prin altele asemănătoare, petrecute mai înainte (un lup se năpustise în for, sosit prin Via Sacra, unde sfîșiase cîțiva oameni; șiruri de furnici se făcură văzute în mare număr nu departe de For; o flacără se mișcase toată noaptea de la miazăzi spre miazănoapte) oamenii au fost îndemnați să înalțe rugi pentru reîntoarcerea lui Augustus.

Tot pe acea vreme s-au ținut și jocurile cincinale în cinstea domniei lui Augustus, jocuri pe care Agrippa le organiză pe cheltuiala lui, prin mijlocirea colegilor săi, quindecemviri (căci colegiul quindecemvirilor, căruia îi revine, pe rînd, sarcina organizării acestor jocuri îl adoptase ca membru)[82].

20 Cam în aceeași perioadă au avut loc multe alte răscoale. Cammunii și Venonii*, populații din regiunea Alpilor, au ridicat iarăși armele împotriva romanilor. Învinși de Publius Silius, au fost însă supuși; pannonii făcură și ei o incursiune spre Istria[83], însoțiți de locuitorii din Noricum, dar, înfrînți cu asprime tot de Silius și de locotenenții acestuia, au încheiat iarăși tratate de pace. Laolaltă cu cei din Noricum, pe care-i îndemnaseră să-i însoțească, au avut parte de una și aceeași sclavie. 16 l.e.n.

Mișcările începute în Dalmația și în Iberia au fost curînd înăbușite. Și Macedonia a fost devastată de către dentheleți și scordisci. Cît privește Tracia, mai întîi Marcus Lollius, venind în ajutorul lui Rhymetalces, unchiul și tutorele co-

* Această grafie la Strabon, IV, 6 (204). Lecțiunea Boissevain, I.I, p. 460. Venini.

piilor lui Cotys[84] — aduse sub ascultarea sa triburile bessilor; ceva mai tîrziu, Lucius Caius, învingîndu-i pe sarmați din aceleași motive, îi respinse dincolo de Istru[85].

Dar cel mai important dintre războaiele susținute de romani în aceea vreme, care l-a silit pînă și pe Augustus să iasă din Roma, a fost acela împotriva „celților". Sugambrii, usipeții și tencterii, au început prin a crucifica chiar pe teritoriul lor cîțiva romani pe care-i prinseseră; nemulțumiți cu atît, au trecut Rinul pîrjolind Germania și Galatia**; cavaleria romană, care se afla pe urmele lor, o atraseră într-o cursă; luîndu-se pe urmele călăreților care fugeau, se întîlniră, pe neașteptate cu Lollius, guvernatorul regiunii, și-l învinseră și pe el. Aflînd cele petrecute, Augustus se năpusti asupra lor, dar nu mai fu nevoit să angajeze o bătălie, căci barbarii, încunoștințați de pregătirile pe care le făcea Lollius și de expediția lui Augustus, se grăbiră să se retragă spre ținuturile lor, încheiară un tratat și dădură ostateci[86].

21 Din această cauză Augustus nu mai consideră necesar să recurgă la forța armelor. Acest an și-l petrecu în întregime, cît și anul următor, în care au deținut consulatul Marcus Libo și Calpurnius Piso, cu statornicirea anumitor rînduieli. Într-adevăr, Galliile avuseseră mult de suferit și în urma incursiunilor celte*** și datorită unui anume Licinius. După părerea mea, această pacoste le-a fost prevestită gallilor mai ales prin apariția unei balene, în lățime de 20 de picioare, de trei ori pe atîta de lungă, asemenea unei femei, cu excepția capului; balena fusese aruncată pe țărm de valurile Oceanului. Cît despre Licinius, acesta nu era altul decît un fost gal; prizonier, trecuse la romani, devenise sclav al lui Caesar și fusese eliberat tot de el. Augustus îl numise în funcția de procurator al Galliei. Licinius, întrunind lăcomia nestăvilită a barbarilor cu considerația de care se bucura un cetățean roman — nimicea tot ceea ce i se 15 l.e.n.

* Germanilor.
** Gallia.
*** Germanice.

năzărea că odinioară depășise propria-i persoană și făcea să dispară orice urmă de autoritate în timpul pe atunci prezent. Așa de pildă, strînse contribuții grele pentru necesitățile funcției cu care fusese învestit, dar totodată strînse și însemnate fonduri bănești pentru propriile sale interese. El merse pînă într-acolo cu nemernicia încît, datorită faptului că unii galli plăteau romanilor contribuții lunare, el pretinse ca tributul să fie vărsat de 14 ori*, sub cuvînt că ultima lună a anului, numită Decembrie, în realitate nu era decît a zecea și, ca atare, contribuabilii trebuiau să țină seama și de lunile anului, și de următoarele două, pe care le numea, pe una, Primdecembrie, iar pe cealaltă, Doidecembrie. Bineînțeles, în obligație cădea să aducă banii pentru lunile suplimentare.

Datorită acestei iscusințe Licinius era s-o pățească rău: Gallii, înfățișîndu-se lui Augustus, își exprimară indignarea pînă într-acolo că-l făcură și pe Augustus s-o împărtășească, deși, pe alocuri, acesta încercă să-l acopere pe Licinius; el le spuse că nu știa anumite aspecte ale lucrurilor, se prefăcu că nu crede altele — mai erau și amănunte pe care le ținu numai pentru sine, rușinîndu-se că avea în serviciul său un asemenea procurator. Licinius însă, inventînd un alt subterfugiu, îi jucă pe degete pe toți, în chip desăvîrșit. Cînd își dădu seama că Augustus îl încolțise și că avea să fie pedepsit, îl conduse la locuința lui și, arătîndu-i nenumărate comori de argint și de aur, precum și multe alte obiecte de preț aruncate unele peste altele, îi spuse: „Stăpîne, tot ce vezi, dinadins le-am strîns pentru tine și pentru ceilalți romani, pentru ca băștinașii, posesori ai atîtor bogății, să nu fie îndemnați la răscoală . . . Nu încape vorbă că pentru tine le-am păstrat și acuma ție ți le încredințez". Și așa a scăpat Licinius, sub cuvînt că a slăbit puterea barbarilor în folosul lui Augustus[87].

15 I.e.n. 22 Iată acum ce-au făcut Drusus și Tiberius între timp[88]. Reții, care locuiesc între Noricum și Gallia, spre Alpii Tridentini, șiruri muntoase care se întind în direcția Italiei, încălcau adesea hotarele Galliei învecinate și făceau jafuri pînă spre regiunile ținînd de Italia. Nu mai puțin pricinuiau mari necazuri acelora dintre romani sau acelora dintre aliații lor care erau nevoiți să le traverseze teritoriul. Aceste neajunsuri, deși păreau la prima vedere atacuri obișnuite, față de neamuri cu care nu erau aliați, realitatea era că ei ucideau orice parte bărbătească din mijlocul prizonierilor luați, nu numai băieții care văzuseră lumina zilei, ci și pruncii aflați încă în pîntecele mamei, pe care-i dibuiau prin cine știe ce fel de a ghici.

De aceea Augustus îl trimise mai întîi pe Drusus împotriva lor care, întîmpinîndu-i la poalele munților Tridentini, începu o bătălie și îi împrăștie la repezeală. Ca urmare a succesului obținut, Drusus primi onorurile unui praetor. Alungați apoi departe de hotarele Italiei, cum nu încetau să prade întruna Gallia, Augustus îl trimise și pe Tiberius împotriva lor[89]. Uniți, Drusus și Tiberius atacară în repetate rînduri Retia, fie personal, fie prin intermediul locotenenților în subordine, ba încă Tiberius, traversînd lacul cu ambarcațiuni, din acel moment începu să-i lovească cu atîta forță pe reți încît, în ciocniri separate, fără dificultate, ei izbutiră să-i zdrobească definitiv, dacă ținem seama că aveau de a face numai cu grupări răzlețe unele de altele. Restul populației, slăbită în urma acestei înfrîngeri și descurajată, a fost adusă la ascultare.

Cum reții aveau numeroși bărbați și păreau gata să înceapă noi răzvrătiri, cea mai numeroasă și puternică parte a tineretului Drusus și Tiberius au deportat-o, lăsînd pe loc doar atîția cîți erau necesari să cultive pămîntul, neputincioși să se mai ridice la luptă.

23 Chiar în cursul aceluiași an muri Vedius Pollio, bărbat prin nimic altceva demn să fie amintit pentru posteritate (căci se trăgea dintr-un neam de liberți, parvenise să fie înscris în ordinul cavalerilor și nu făcuse în viața lui nimic deosebit), decît prin faptul că devenise vestit pentru bogăția ce-o avea dar și pentru cruzimea lui. Așa încît, datorită acestor atribute, a intrat în istorie. Cîte va fi făcut în

* În loc de 12 ori. Anul calendaristic la galli nu corespundea cu cel roman; vezi stabilirea calendarului iulian în XLIII, 26.

viaţa lui, ar fi la nesfîrşit de povestit; printre altele, mrenelor învăţate să mănînce oameni, pe care le creştea în bazine, le arunca sclavii pe care-i hărăzea morţii. Odată, dînd un banchet în cinstea lui Augustus, pentru că un tînăr sclav care turna vinul a spart o cupă de cristal, dădu dispoziţie să fie azvîrlit la mrene, fără să ţină seama de prezenţa înaltului oaspete. Augustus, la picioarele căruia se năpustise sclavul, implorînd îndurare, la început a încercat să-l convingă pe Pollio să nu comită un asemenea act. Cum însă Pollio nici nu voia să audă, „Adu aici", îi zice Augustus „toate cupele de acelaşi fel pe care le-ai achiziţionat, precum şi alte vase de preţ, dacă mai ai, ca să mă bucur de frumuseţea lor". Abia fură aduse obiectele că Augustus şi dădu poruncă să fie făcute ţăndări. Văzînd dezastrul, Pollio, a fost neîndoielnic cuprins de disperare. Faţă de numărul ridicat al vaselor distruse mînia resimţită pentru pierderea unei singure cupe i s-a risipit însă şi nici pe servitor nu mai avu cum să-l pedepsească pentru o faptă săvîrşită de Augustus însuşi. Aşa că-şi înghiţi necazul şi tăcu. Astfel era acest Pollio care s-a săvîrşit din viaţă, lăsînd unui mare număr de cetăţeni multe bunuri materiale, iar lui Augustus o parte însemnată din averea sa, precum şi domeniul de la Pausilypos, aflat între Neapole şi Puteoli, cu menţiunea ca acolo să înalţe pentru populaţie o lucrare de o rară frumuseţe[90]. Augustus însă, după ce dărîmă pînă în temelii casa lui Pollio, sub pretextul unei noi construcţii, aşa încît la Roma nici urmă să nu mai rămînă despre acesta în amintirea oamenilor — construi un portic pe care însă nu înscrise numele lui Pollio, ci pe acela al Liviei. Dar toate astea nu s-au petrecut decît ceva mai tîrziu. Pe acea vreme Augustus a înfiinţat numeroase colonii în Gallia şi în Iberia[91], şi a dăruit libertate locuitorilor din Cyzic; celor din Paphos, greu încercaţi pe urma unui cutremur le dărui cu generozitate bani şi dreptul, în virtutea unui decret, de a-şi intitula oraşul Augusta. Am notat aceste amănunte nu pentru faptul că şi mai înainte vreme, şi după aceasta, Augustus însuşi, şi alături de el, Senatul, n-ar fi ajutat şi alte oraşe lovite de nenorociri similare (dacă cineva s-ar apuca să înşire numărul lor ar

însemna să introducă în scrierea istorică o muncă fără de sfîrşit), ci pentru că Senatul acorda oraşelor în semn de cinstire pînă şi numele lor eponim, situaţie diferită de cea de azi, cînd fiecare localitate, inventă după plac în titulatura sa cîte nume doreşte, acumulare care atinge proporţiile unei liste[92].

24 În anul următor consulatul a revenit lui Marcus Crassus şi lui Cnaeus Cornelius. Edilii curuli, care renunţaseră la funcţia lor din pricina prevestirilor rele date de auguri cu prilejul alegerii de magistraţi — şi-au asumat-o din nou, prin încălcarea regulilor strămoşeşti, procedînd la noi alegeri, într-o altă adunare[93]. Porticul lui Paullus[94] a luat foc şi flăcările s-au extins de aici spre templul Vestei — aşa că obiectele sacre au fost transportate de celelalte Vestale pe Palatin, marea preoteasă fiind oarbă. Aici au fost depuse în locuinţa preotului lui Iupiter. Porticul, ceva mai tîrziu, a fost iarăşi ridicat, chipurile sub numele lui Aemilius, ultimul descendent al neamului aceluia ce-l făurise odinioară, în fapt, de către Augustus şi de către prietenii lui Paullus. 14 I.e.n

Tot pe atunci pannonii, care se răsculaseră, au fost din nou aduşi la ascultare[95], iar Alpii Maritimi, regiune pînă la acea vreme ocupată de ligurii porecliţi „pletoşi", au căzut şi ei sub stăpînirea Romei. De asemenea potolite au fost şi mişcările apărute în Bosforul Cimmerian[96]. Un oarecare Scribonius, care pretindea că este un descendent al lui Mithridates şi că primise regatul Bosforului de la Augustus — după moartea lui Asandros, o luase în căsătorie pe văduva regelui, numită Dynamis, care moştenise domnia de la soţul ei — încercînd să pună stăpînire pe Bosfor. Dynamis, fiica lui Pharnakes, era într-adevăr nepoată a lui Mithridates. Pus la curent cu intenţiile lui Scribonius, Agrippa îl trimise împotriva lui pe Polemon, care stăpînea cealaltă parte a Pontului, dinspre Cappadocia, dar acesta nu ajunse să-l mai prindă de viu, căci locuitorii Bosforului aflînd de ceea ce urmărea Scribonius, se grăbiseră să-l ucidă. Cu toate acestea — rezistenţa ce-o întîmpină din partea bosforanilor, temători ca Polemon să nu se înstă-

pînească peste ţinuturile lor, îl sili să angajeze o luptă. El obţinu o victorie, fără însă să izbutească a-i potoli, pînă cînd Agrippa îşi făcu apariţia la Sinope, ameninţînd că va porni fără ocol asupra lor. Atunci rebelii depuseră armele apoi fură daţi pe mîna lui Polemon. Dynamis, cu consimţămîntul lui Augustus, deveni soţia lui Polemon.

Pentru victoria obţinută, s-au adus jertfe de animale în numele lui Agrippa, fără ca totuşi triumful ce-i fusese acordat printr-un decret senatorial să se celebreze, căci Agrippa, de la bun început, nu raportase Senatului absolut nimic asupra celor înfăptuite (de unde se trage că şi comandanţii care i-au urmat, respectînd ca o lege modul de comportare al lui Agrippa, n-au mai trimis nici ei înştiinţări scrise Senatului) şi nici nu primi acordarea triumfului. Acesta e, după cîte judec eu, motivul pentru care nimănui altcuiva, aflat ulterior într-o situaţie asemănătoare nu i s-a mai dat dreptul de a celebra un triumf, ci învingătorii au fost nevoiţi să se mulţumească doar cu insignele triumfale.

25 Aşadar, Augustus, după ce duse la bun sfîrşit toate treburile din ţinutul Galliilor, al Germaniei şi al Iberiei, cheltuind mari sume de bani, pentru fiecare populaţie în parte, totodată încasînd impuneri grele de la alţii, acordînd unora libertatea şi dreptul de cetăţenie, iar altora suprimîndu-l — îl lăsă pe Drusus în Germania şi se reîntoarse la Roma sub consulatul lui Tiberius şi a lui Quintilius Varus.

13 i.e.n. Vestea reîntoarcerii lui[97] se răspîndi în oraş chiar în aceleaşi zile în care Balbus ţinea ceremonia de inaugurare a teatrului care şi astăzi încă îi poartă numele, prin organizarea unor spectacole. Datorită acestei coincidenţe Balbus nu mai putea de mîndrie, de parcă el însuşi îl adusese pe Augustus înapoi. Bucuria nu-i era întunecată de faptul că nu putea merge altfel la teatru decît cu barca, împiedicat cum era de puhoaiele de apă provenite din revărsarea Tibrului, mai ales că Tiberius hotărîse, în cinstea teatrului ridicat, ca el, Balbus, să-l inaugureze.

Şi Senatul s-a întrunit, prilej de se decreta, printre alte hotărîri, înălţarea unui altar în incinta Curiei[98], închinat

lui Augustus, care să amintească de reîntoarcerea lui acasă; la acest altar suplicanţii, dacă ei s-ar fi aflat dincoace de zidurile *pomoerium*-ului, aveau drept de impunitate. Augustus n-a acceptat nici unul din aceste două decrete şi se feri şi de data asta să fie întîmpinat cu alai. El intră noaptea în oraş, lucru ce-l făcea regulat, ca să spun aşa, ori de cîte ori pleca fie în apropierea Romei, fie cine ştie unde, cînd pornea în fruntea unei campanii sau se întorcea. Dorinţa lui era de a nu supăra pe nimeni.

A doua zi primi uralele poporului în reşedinţa de pe Palatin, şi, după ce se sui pe Capitoliu, desprinse ghirlanda de lauri de pe fascii şi o depuse pe genunchii lui Iupiter; în tot cursul acelei zile, acordă oamenilor din popor, dreptul de a face baie şi a se rade gratuit[99]. În continuare, întrunind Senatul, din cauza răguşelii nu a putut lua cuvîntul, dar încredinţă cvestorului un raport spre a fi citit, care cuprindea o dare de seamă amănunţită asupra acţiunilor sale şi hotăra numărul de ani obligatoriu pentru serviciul militar prestat de cetăţeni, precum şi sumele de bani la care aveau dreptul, la terminarea serviciului militar[100], compensaţie dată în schimbul pămîntului pe care soldaţii nu mai terminau să-l pretindă; intenţia era ca oamenii, odată recrutaţi de aici înainte în condiţii dinainte cunoscute, să nu mai aibă ocazie să se răscoale din asemenea motive. Numărul anilor prevăzuţi pentru pretorieni era de 12, iar pentru ceilalţi de 16. Cît despre soldă, acestora din urmă li se dădea mai puţin, celorlalţi mai mult. Pentru moment această reglementare nu produse în rîndurile soldaţilor nici bucurie, nici supărare, deoarece ei nu trăgeau nădejdea de a obţine tot ce pretindeau, dar nici nu-şi închipuiau că nu vor obţine nimic. Ceilalţi cetăţeni, la rîndul lor, nutreau speranţa de a nu mai fi supuşi unor viitoare confiscări de bunuri.

26 Cînd termină cu aceste treburi, Augustus consacră şi teatrul denumit al lui Marcellus. Printre alte jocuri care se dădură pentru această festivitate, copiii patricienilor, inclusiv nepotul său, Caius, înfăţişară călări cucerirea Troiei şi fură ucise şase sute de animale sălbatice aduse din Lybia.

Iullus, fiul lui Antonius, care era pretor, sărbători ziua de naştere a lui Augustus prin alergări de cai şi jocuri de vînătoare[101], în plus, organiză un banchet în cinstea lui Augustus şi a Senatului, în urma unui decret senatorial.

Urmă un nou recensămînt al senatorilor deoarece, iniţial, censul pentru ordinul senatorial fusese fixat la 100 000 de drachme ca o consecinţă a sărăcirii multora, ce-şi pierduseră averea în cursul războaielor civile. Cu trecerea vremii, însă, oamenii începînd să-şi mai încropească veniturile, censul fusese ridicat la 250 000 de drachme[102]. Rezultatul a fost că nimeni nu mai consimţea, de bună voie, să intre în ordinul senatorial; pînă şi copiii, şi descendenţii senatorilor, unii, într-adevăr săraci, alţii, lipsiţi de curaj datorită nenorocirilor îndurate de străbuni, nu numai că nu alergau după cinstea de a fi senator, ci dimpotrivă, chiar cînd erau trecuţi pe listele ordinului senatorial, refuzau această stare. Din această cauză, încă pe vremea cînd Augustus lipsea, s-a hotărît printr-un *Senatus consultum* ca aşa-numiţii *vigintiviri* să fie desemnaţi din rîndul cavalerilor[103]. De aici a rezultat că nici unul dintre aceştia n-a mai fost înscris în listele censului senatorial dacă nu-şi asuma răspunderea unei alte funcţii, care să-i dea posibilitatea de a fi transferat pe lista senatorilor. *Vigintiviri* erau magistraţi care înlocuiau pe cei 26 de magistraţi de odinioară: trei erau însărcinaţi cu procesele în care se cerea condamnarea la moarte; alţi trei, cu supravegherea baterii de monedă; patru aveau obligaţia de a întreţine drumurile din oraş[104], iar ceilalţi zece, în urma unei trageri la sorţi, participau la şedinţele tribunalelor centumvirale. Ceilalţi doi magistraţi în grija cărora revenea întreţinerea drumurilor din afara pomoerium-ului şi cei patru, trimişi în Campania — fuseseră suprimaţi. Cum spuneam, această măsură a fost decretată în absenţa lui Augustus şi, pentru că nimeni nu se grăbea să candideze la tribunatul plebei, ca tribuni au fost desemnaţi prin tragere la sorţi cîţiva foşti cvestori, care nu depăşiseră vîrsta de 40 de ani[105]. Cu acest prilej Augustus trecu personal în revistă numărul întregului ordin senatorial, nu se legă cu nimic de persoanele care aveau mai mult de 35 de ani dar, cu excepţia cîtorva in-

valizi, îi sili pe toţi cîţi erau sub această vîrstă şi posedau censul cerut, să facă parte din Senat. Celor vizaţi le pretinse să se înfăţişeze în persoană; cît despre bunurile ce le posedau, mărturiile fură luate sub prestare de jurămînt, atît posesorilor cît şi martorilor aduşi la înfăţişare, pentru justificarea modului în care au pierdut averea şi a felului lor de trai.

CASSIUS DIO, Istoria romană, LIV, 27

27 Deşi era foarte prins cu obligaţiile pe care le avea în viaţa publică, Augustus nu-şi nesocotea viaţa particulară*. Aşa de pildă, îl mustră pe Tiberius pentru că la jocurile votive hotărîte în cinstea întoarcerii lui, pe care Tiberius le prezida, îl aşezase pe Caius lîngă el şi, pe de altă parte, mustră şi poporul care-l salutase pe băiat prin aplauze şi aclamaţii[106]. Iar cînd, după săvîrşirea din viaţă a lui Lepidus, a fost ales Mare Pontifice, ocazie pentru Senat de a-i decerna anumite onoruri[107], declară că nu era dispus să accepte nici unul şi, la insistenţele membrilor Senatului, se sculă şi părăsi sala de întrunire. Aceste decrete n-au fost ratificate şi Augustus nici n-a primit să capete de la Stat o locuinţă oficială, ci a deschis pentru public o parte din casa lui, deoarece era de datoria Marelui Pontifice să locuiască într-un edificiu public[108]. În schimb dărui Vestalelor casa „regelui sacrificiilor“[109], contingentă cu a lor. Atunci cînd Cornelius Sisenna a fost acuzat cu privire la viaţa pe care-o ducea soţia sa — cînd acesta a spus sus şi tare în Senat că a contractat căsătoria cu consimţămîntul şi la îndemnul lui Augustus, «principele» s-a înfuriat cumplit, n-a spus absolut nimic, n-a lăsat să-i scape nici un gest, ci doar s-a năpustit afară din Curie, pentru a se reîntoarce curînd. Mai tîrziu, într-o convorbire cu prietenii săi, mărturisi că a preferat această modalitate, deşi nu era justă, decît să rămînă pe loc şi să se vadă silit să ia cine ştie ce măsură drastică.

28 În acest răstimp Agrippa, reîntors din Syria, a fost învestit, ca o marcă deosebită de preţuire, cu puterea tri-

* Textul corupt.

buniciană pe încă cinci ani și, trimis de Augustus în Pannonia, unde războiul amenința iarăși să izbucnească[110]. Puterea ce-o deținea era superioară față de aceea a tuturor comandanților militari din afara granițelor Italiei, indiferent unde s-ar fi aflat ei[111]. Agrippa, în ciuda apropierii ano-
12 î.e.n. timpului rece, vreme în care consuli au fost Marcus Valerius și Publius Sulpicius, a dus expediția la bun sfîrșit. Cei din Pannonia, speriindu-se la apropierea lui și încetînd orice mișcare de rezistență, Agrippa a făcut cale-întoarsă, dar cînd a ajuns în Campania s-a îmbolnăvit. De îndată ce-a aflat vestea, Augustus s-a grăbit să-l vadă — căci întîmplarea făcea să fie ocupat cu organizarea unor jocuri de gladiatori pe care le dădea în numele copiilor săi, cu ocazia sărbătorilor Panathenee[112]. Cum nu l-a mai găsit în viață — i-a transportat corpul în Capitală unde l-a expus în For[113]. Aici i-a rostit elogiul funebru, despărțit de catafalc printr-un paravan lucrat dintr-un văl. De ce a făcut acest lucru eu nu știu[114]. Se spune că funcția sa de Mare Pontifice îl obliga să procedeze așa sau, după o altă versiune, fiindcă exercita funcția de censor, dar aceste păreri n-au nici un temei; nici Marelui Pontifice nu-i este interzis să privească un mort, nici censorului, afară dacă censorul este pe punctul de a-și încheia recensămintele[115]; într-adevăr, dacă censorul vede un cadavru înaintea ceremoniei lustrului, toate actele sale sînt neavenite.

Așa săvîrși Augustus această ceremonie iar expunerea trupului lui Agrippa a dat ordin să fie făcută în același chip cum va fi și el mai tîrziu expus pe rug. Apoi îl îngropă în propriul său monument funerar, deși Agrippa căpătase un monument al lui, în Cîmpul lui Marte[116].

29 Astfel s-a săvîrșit din viață Agrippa — evident omul cel mai desăvîrșit din cîți i-au fost contemporani, în multe privințe, care s-a folosit de prietenia lui Augustus numai pentru a aduce cele mai mari servicii atît împăratului cît și interesului obștesc. Pe cît depășea prin merit pe alții, pe atît se dădea la o parte, de bună voie, din fața lui Augustus și, în vreme ce își punea toată înțelepciunea și curajul în slujba celor mai înalte interese ale suveranului își

cheltuia creditul de care se bucura și puterea spre binele altora. De aici se trage mai ales că nicicînd n-a fost ca un ghimpe în ochii lui Augustus, nici urît de cei din jur. El consolidă bazele monarhiei pentru Augustus, ca și cum ar fi fost cu adevărat un partizan al acestei forme de guvernămînt, și veni în sprijinul poporului cu înlesniri, prin care se dovedea un partizan înfocat al democrației. După moartea sa lăsă prin testament plebei din Roma grădinile sale și locul de baie ce-i poartă numele, așa încît oamenii să se poată îmbăia gratuit[117]. În acest scop dărui lui Augustus cîteva terenuri. Dar Augustus nu numai că cedă poporului aceste terenuri, ci, în plus, ca și cînd ar fi fost voința lui Agrippa, distribui cîte o sută de denari pe cap de locuitor[118]. Augustus moștenea majoritatea bunurilor lui Agrippa. Printre altele și Chersonesul dinspre Hellespont, ca și nici eu nu știu cum, intrase în posesiunea lui Agrippa.

Augustus l-a regretat nespus, vreme îndelungată, și din această cauză i-a cinstit memoria în fața poporului iar pe fiul care i s-a născut postum, îl numi tot Agrippa. Cu toate acestea, deși nici unul dintre cetățenii de vază n-a vrut să participe la ceremoniile instituite, Augustus n-a înțeles să îngăduie celorlalți cetățeni să renunțe la vreuna din datinele strămoșești și el personal organiză lupte de gladiatori. Astfel de spectacole s-au ținut adesea chiar și în lipsa lui Augustus.

Moartea lui Agrippa n-a însemnat numai o mare nenorocire pentru familia sa, ci a devenit o nenorocire pentru toți romanii, semnalată pînă și prin convergența acelor semne rele cîte, de obicei, se întîmplau să fie vestitoare de zile negre. Bufnițele au venit în stoluri peste oraș și trăsnetul a căzut pe casa de pe muntele Alban, spre care se îndreaptă consulii în timpul sacrificiilor[119]. Un astru care se numește cometă s-a arătat la mare înălțime timp de cîteva zile chiar deasupra Romei pentru ca apoi să se risipească în jerbe strălucitoare. Mai multe clădiri din Roma, printre care și tribuna lui Romulus au căzut pradă focului[120] după ce niște corbi scăpaseră aici din cioc bucăți de carne friptă, răpite de pe cine știe ce altar. Așa s-a întîmplat deci cu Agrippa.

30 După aceste evenimente, Augustus, ales pentru încă alţi cinci ani supraveghetor al moravurilor[121], cu sarcina de a le îndrepta (căci preluase şi această funcţie pentru un timp limitat, aşa cum se întîmplase şi cu monarhia), ordonă ca senatorii să înalţe miresme în cinstea zeilor în incinta Senatului, ori de cîte ori ţineau şedinţe şi să nu mai ţină nici o ceremonie la intrarea lui în sală, pe de o parte, pentru a-i cinsti astfel pe zei iar pe de alta pentru a le înlesni întrunirea.

Cum foarte puţini mai candidau pentru funcţia de tribun al plebei, datorită considerabilei scăderi a prestigiului acestei magistraturi, Augustus a adus o lege prin care autoriza pe magistraţii în funcţie să propună, fiecare în parte, cîte un cavaler dintre aceia al căror venit nu se afla sub două sute cincizeci de mii de denari[122]. Din rîndul celor propuşi poporul urma să-şi aleagă tribunii care-i lipseau, cu clauza ca aceştia, la expirarea magistraturii, să poată intra, dacă voiau, în ordinul senatorial, iar dacă nu, să se reîntoarcă iarăşi la ordinul eqvestru.

Atunci cînd Asia a avut mare nevoie de ajutor în urma unor cutremure de pămînt Augustus vărsă tezaurului public tributul anual datorat de provincie din propriii săi bani şi numi acolo un guvernator pe doi ani, ales de el, nu ieşit prin tragere la sorţi[123].

Atunci cînd Apuleius şi Maecenas au devenit ţinta unor insulte într-un tribunal unde se aflau cu prilejul unui proces de adulter, nu ei înşişi implicaţi în vina comisă — ci numai pentru că luau partea învinuitului cu însufleţire — Augustus s-a dus la tribunal şi, luînd loc pe scaunul pretorului — n-a luat nici o măsură severă — dar a interzis acuzatorului să-i mai insulte rudele sau prietenii. Apoi s-a ridicat în picioare. Iar lumea l-a cinstit pentru astfel de gesturi şi pentru altele de acelaşi fel, prin statui înălţate din contribuţie publică, mai ales că dăduse drept bărbaţilor burlaci şi femeilor necăsătorite să asiste împreună cu toţi ceilalţi la spectacole şi să ia parte la banchetul dat în cinstea zilei lui de naştere[124]. Nici unul din aceste două lucruri nu fusese îngăduit pînă atunci.

31 După ce Agrippa murise, bărbat pe care Augustus l-a iubit pentru virtuţile sale şi nu constrîns de vreo necesitate, el simţi nevoia unui colaborator care să-i întreacă pe ceilalţi cu mult, şi prin onorurile de care s-ar fi bucurat, şi prin putere, învestit cu dreptul de a lua orice măsură ar fi crezut de cuviinţă la momentul oportun, fără a deveni ţinta invidiei şi a comploturilor. În acest scop, deşi fără tragere de inimă, îl alese pe Tiberius, deoarece propriii lui nepoţi pe atunci nu erau decît copii. Şi, după ce-l despărţi în mod silnic de soţia sa, cu toate că aceasta nu era alta decît fiica lui Agrippa, născută dintr-o altă căsătorie[125] (ea hrănea la sîn un copil şi aştepta pe al doilea) — îl căsători cu Iulia şi apoi îl trimise în Pannonia. Locuitorii de aici, temători de prestigiul lui Agrippa, stătuseră liniştiţi, acum însă, după sfîrşitul lui, se răsculaseră iarăşi. Tiberius izbuti să-i domine, atît prin stricăciunile aduse pe teritoriul lor, cît şi prin răul pe care-l făcu locuitorilor — folosindu-se din plin de serviciile aduse de scordisci, învecinaţi cu pannonii şi la fel înarmaţi ca ei, dar aliaţi de credinţă faţă de Roma. El le confiscă armele şi vîndu ca sclavi aproape toată tinerimea, aşa ca tinerii să fie duşi departe. Senatul, în urma acestor izbînzi, îi decernă triumful[126] printr-un decret, dar Augustus nu-i îngădui să-l celebreze, acordîndu-i în schimb, însemnele triumfale.

32 Acelaşi lucru se întîmplă şi lui Drusus. Sugambrii, şi aliaţii acestora, din cauza absenţei lui Augustus şi voinţei neînfrînte a gallilor de a-şi recîştiga libertatea, începuseră iarăşi să se războiască[127]. Atunci Drusus o luă înaintea neamurilor supuse şi le potoli, după ce, sub pretextul sărbătorii care se ţine pînă astăzi încă la Lugudunum, le convocase fruntaşii la altarul lui Augustus[128]. Pîndindu-i apoi pe „celţi*, cînd treceau Rinul, făcu prăpăd în mijlocul lor. După aceasta străbătu ţara spre ţinuturile usipeţilor, care se află chiar lîngă insula batavilor[129] şi, de aici, înaintînd spre ţinuturile sugambrilor, aduse multe stricăciuni în dreapta şi în stînga. Apoi, coborînd Rinul spre Ocean, izbuti

* Germani.

să-i potolească pe frisi şi trecu prin mare pericol cu prilejul unei incursiuni ce făcu pe lacul din ţinutul Chaucilor, cînd corăbiile îi rămaseră pe uscat din pricina refluxului oceanic. Salvat în acea împrejurare de frisi, care-i puseră trupe de pedestraşi la dispoziţie, pentru a lupta alături de el, începu retragerea (de altfel, sosise şi iarna) şi, odată reîntors la Roma, sub consulatul lui Quintus Aelius şi Paulus Fabius a fost desemnat ca edil, deşi deţinea de mai multă vreme insignele preturii.

11 i.e.n. 33 Odată cu sosirea primăverii Drusus porni iar la război, trecu dincolo de Rin şi îi aduse sub ascultarea sa pe usipeţi. Construi un pod peste Lupia[130] şi năvăli şi în ţara sugambrilor pe care, după ce-o străbătu, ajunse mai departe încă la cherusci, pînă la Visurgis[131]. Această ispravă a putut s-o ducă la bun sfîrşit pentru că sugambrii, nutrind sentimente duşmănoase împotriva cheruscilor, ca unii care singuri printre vecini nu se învoiseră să le devină aliaţi — porniseră cu mic şi mare împotriva acestora. În acea împrejurare Drusus, pe furiş, le încălcă ţara şi ar fi trecut şi Visurgul dacă n-ar fi dus lipsă în aprovizionare şi dacă iarna n-ar fi bătut la uşă. Pe deasupra, un roi de albine se făcu văzut în lagărul lui.

Din pricina acestor lucruri nu înaintă mai departe şi, întors în teritoriu prieten, trecu printr-o primejdie de moarte, căci duşmanii îl făcură să sufere mari pierderi întinzîndu-i diferite curse, ba o dată, izbutind să-l blocheze într-un loc strîmt şi închis, erau cît pe ce să-l nimicească. Şi fără îndoială că l-ar fi distrus în întregime dacă — din dispreţ faţă de romani — considerîndu-i gata prinşi în capcană, victime ale primului atac îndreptat împotriva lor, n-ar fi pornit cu toţii la luptă în vălmăşag. Înfrînţi ca urmare a imprudenţei lor, duşmanii nu şi-au mai recîştigat îndrăzneala, ci îi hărţuiau pe romani numai din depărtare, ferindu-se să se mai apropie. Aşa încît Drusus, la rîndul lui, dispreţuindu-le dezordinea, a ridicat o fortăreaţă acolo unde Lupia îşi uneşte apele cu Elisonul[132] şi o alta pe teritoriul chattilor, lîngă malurile Rinului.

În urma acestor fapte de arme dobîndi insignele triumfale, dreptul de a intra în Roma călare şi puterea proconsulară după ce se va fi terminat perioada preturii pe care o deţinea. Titlul de imperator i-a fost atunci conferit de către soldaţi, cum se întîmplase mai înainte vreme şi cu Tiberius, fără însă ca Augustus să i-l recunoască, în ciuda faptului că el şi-a mărit numărul titlurilor de imperator în amîndouă cazurile[133].

34 În timp ce Drusus era astfel ocupat, sărbătoarea care cădea în atribuţiile sale ca pretor s-a ţinut cu mare fast, iar ziua de naştere a lui Augustus a fost de asemenea sărbătorită şi în circ, şi în alte multe locuri din Roma, prin uciderea de animale sălbatice. Această festivitate, deşi nu intra în seria celor hotărîte prin decret, se ţinea totu' ca să zic aşa, în fiecare an, organizată de unul din pretori; cît despre Augustalii[134], care şi azi se ţin, au fost celebrate atunci pentru prima dată în urma unui *senatus consultum*. Tiberius îi supuse pe dalmaţii răsculaţi şi apoi pe pannoni, care şi ei se ridicaseră la luptă în lipsa lui Tiberius şi a grosului de trupe ce-l avusese. El ducea războiul concomitent, împotriva ambelor neamuri, dînd lovituri cînd ici, cînd colo, prin schimbări de front. Şi Tiberius a obţinut aceleaşi semne de cinstire ca şi Drusus. De aici înainte Dalmaţia a fost de asemenea trecută sub autoritatea lui Augustus[135] — ca şi cînd în această regiune se simţea nevoia unui guvernămînt militar, atît datorită situaţiei interne, cît şi vecinătăţii cu Pannonia.

Cei doi fraţi, aşadar, aceste fapte de arme au săvîrşit.

În aceleaşi vremuri, Vologeses, de neam trac, din ramura bessilor, mare preot la ei al lui Dionysos, atrase de partea lui cîţiva credincioşi, simulînd adesea entuziasmul divin; cu ajutorul acestora provocă o revoltă şi, după ce-l învinse, îl ucise pe Rhascyporis, fiul lui Cotys[136], iar pe unchiul acestuia, pe Rhymetalkes, ceva mai tîrziu — după ce-l lipsi de sprijinul trupelor ce le avea, făcîndu-l să creadă că aceasta e voia zeului — îl puse pe fugă şi-l alungă pînă la Chersones, unde produse pagube însemnate[137].

Dar în timp ce Vologeses era pornit cu aceste treburi iar sialeţii jefuiau Macedonia, Lucius Piso, tocmai din Pamphylia, al cărei guvernator era, a fost însărcinat cu reprimarea acestor mişcări. Bessii, la apropierea lui Piso, de îndată ce-au aflat cum stau lucrurile, s-au grăbit să se întoarcă la ei acasă. Guvernatorul roman totuşi le încălcă ţara şi, după ce suferi o primă înfrîngere, îi învinse la rîndul său şi făcu prăpăd prin locurile lor de baştină cît şi prin ţinuturile ocupate de triburile care luaseră parte împreună cu ei la răscoală. Atunci, luîndu-şi ca aliaţi pe cei ce doreau să-l însoţească, semănînd groaza în cei ce se împotriveau, ba încă susţinînd şi unele bătălii, Piso izbuti în cele din urmă să-i supună. Cum şi în continuare s-au mai găsit unii care să ridice capul, el i-a adus din nou la ascultare silnică. Pentru aceste fapte lui Piso i s-au atribuit suplicaţii şi insignele triumfale.

35 În timp ce se petreceau aceste evenimente — Augustus dădu dispoziţie să se ţină un nou recensămînt. Cu acest prilej el declară, ca şi orice particular, toate bunurile pe care le poseda. În plus, procedă la o revizie a Senatului[138].

Constatînd că senatorii nu se adunau întotdeauna în număr satisfăcător — el porunci ca decretele Senatului să fie valabile chiar dacă ar fi fost votate de mai puţin de 400 de participanţi la şedinţă, căci mai înainte vreme nu era îngăduită ratificarea decretelor sub acest număr. Pentru că Senatul şi Adunarea Poporului au strîns noi fonduri cu scopul ca să-i ridice statui, Augustus nu îngădui să i se închine nici o statuie, dar în schimb permise să se înalţe statui în cinstea sănătăţii publice, a înţelegerii şi a păcii. Senatul şi Adunarea aveau obiceiul să facă mereu acest lucru, la tot pasul, ca să zic aşa. În cele din urmă, chiar de anul nou, contribuţiile aduse nu se mai vărsau individual, pe apucate, ci înaintînd în şir, ofereau lui Augustus personal care mai mult, care mai puţin; în schimb şi el oferea la rîndul lui un dar gata pregătit, fie în valoare egală, fie depăşind ceea ce primise. Obiceiul se instituise nu numai pentru senatori, ci şi pentru toţi cetăţenii. Mai mult chiar, am mai auzit că Augustus, fie ascultînd sfa-

tul unui oracol sau îndemnul unui vis, avea obiceiul să primească de la cei ce-l întîmpinau, într-o anumită zi a anului, şi alte sume de bani, pe care simula că le cere[139]. Şi acest amănunt — indiferent ce credit i se acordă — astfel este transmis de tradiţie.

În acelaşi an Augustus a dat-o în căsătorie pe Iulia lui Tiberius şi a expus în monumentul funerar al Iuliilor corpul neînsufleţit al surorii sale Octavia, care decedase, menţinînd şi în această împrejurare un văl între el şi mort. Discursul funebru îl pronunţă el însuşi, iar Drusus vorbi de la înălţimea unei tribune, căci fusese decretat doliul public şi senatorii îşi schimbaseră veşmintele. Trupul Octaviei a fost purtat pe umerii ginerilor ei[140], dar Augustus n-a acceptat toate cinstirile cîte fuseseră decretate pentru a-i onora memoria.

36 Concomitent cu aceste evenimente a fost ales, pentru prima oară după Merula[141], un *flamen Dialis;* cvestorii au primit dispoziţia să păstreze sub pază decretele senatoriale de fiecare dată cînd erau ratificate, deoarece tribunii şi edilii, în atribuţia cărora revenea paza — se achitau de obligaţii prin mijlocirea subalternilor, de unde au rezultat greşeli şi scandal[142]. S-a mai decretat ca templul lui Ianus Geminus (între timp redeschis) să fie închis, ca şi cînd războaiele s-ar fi terminat. Cu toate acestea templul tot n-a apucat să fie închis, deoarece dacii, trecînd peste Istrul îngheţat[143], au făcut prădăciuni în Pannonia, iar dalmaţii s-au răsculat, protestînd împotriva dărilor la care fuseseră supuşi. Dar pe aceştia i-a adus la ascultare Tiberius, trimis împotriva lor tocmai din Gallia, unde îl însoţise pe Augustus. Cît despre mişcările din ţinuturile celţilor* şi chattilor (căci trecuseră de partea sugambrilor şi părăsiseră regiunea pe care o stăpîneau şi pe care o primiseră de la romani ca să-şi facă aşezări), Drusus le înăbuşi fie prin măsuri severe, fie pe calea supunerii.

După aceasta Tiberius şi Drusus s-au întors împreună cu Augustus la Roma (Augustus petrecuse mult timp în Lu-

10 i.e.n.

* Germanilor.

gudunum[144], atent la cele mai mici mişcări ale celţilor). Aici au adus la îndeplinire cele ce fuseseră decretate în cinstea victoriilor repurtate, cît şi alte îndatoriri cîte le vor mai fi avut.

10 I.e.n. Iată deci evenimentele care au avut loc sub consulatul lui Iullus[145] şi al lui Fabius Maximus.

CARTEA LV

1 În anul următor Drusus a fost consul împreună cu Titus Crispinus şi nu i se arătară semne deloc bune. Printre multe altele, numeroase temple au fost distruse de furtună şi trăsnete — pînă acolo că au fost produse stricăciuni chiar templului lui Iupiter Capitolinul şi clădirilor aferente[1]. 9 i.e.n.

Fără însă să le dea importanţă, Drusus năvăli în ţinuturile chattilor şi-şi împinse incursiunea pînă în Suebia, punînd stăpînire fără nici o dificultate pe teritoriile încălcate şi învingînd în lupte sîngeroase pe cei care i se împotriveau. De aici se îndreptă spre cherusci şi, după ce trecu Visurgul, merse mai departe încă, pînă la Albion, lăsînd prăpăd în urma lui[2]. Făcu încercarea să treacă apa (Albionul îşi are izvoarele în munţii vandalilor şi se varsă în Oceanul nordic aducînd un mare debit de apă) dar nu izbuti. Se mărgini să ridice trofee şi apoi începu retragerea, căci o femeie de o înălţime supraomenească, ieşindu-i în cale, îi zise: „Încotro zoreşti, Drusus, nu-ţi este doar dat să le vezi chiar pe toate! Mai bine pleacă! Sfîrşitul isprăvilor dar şi al vieţii tale se apropie!"[3]. Faptul că divinitatea a adresat unui muritor asemenea cuvinte este într-adevăr extraordinar, cu toate acestea n-am cum să mă îndoiesc. Prevestirea s-a îndeplinit de îndată, căci Drusus, deşi s-a grăbit a face cale întoarsă, a fost doborît de boală pe drum, pînă n-a apucat să ajungă la Rin[4]. O dovadă în plus pentru mine este zvonul că în ajunul morţii sale lupii dădeau tîrcoale lagărului şi urlau sinistru; de asemenea doi tineri au fost văzuţi trecînd în galop chiar prin mijlocul întăriturii[5], iar bocete de femei se făcură auzite în vreme ce bolta cerească era brăzdată de stele căzătoare. Aşa s-au petrecut lucrurile.

2 Fiind din vreme anunţat despre boala lui Drusus, Augustus (căci nu era departe) îl trimise în mare grabă pe

Tiberius care-l găsi încă respirînd şi apoi îl aduse mort la Roma. La început, pînă la tabăra de iarnă a armatei, trupul neînsufleţit a fost purtat pe umerii centurionilor şi tribunilor militari, iar de aici încolo pe umerii fruntaşilor din fiecare oraş[6].

Expus în For, în memoria lui Drusus s-au ţinut două cuvîntări funebre: prima a fost ţinută de Tiberius care-i făcu elogiul, chiar în For, iar cealaltă a fost rostită de Augustus în circul lui Flaminius, deoarece Augustus purtase război în afara incintei, şi uzanţa religioasă nu-i îngăduia să nu îndeplinească ceremoniile cuvenite la încheierea unei campanii, în momentul pătrunderii sale în incintă, dincoace de *pomoerium*[7].

Drusus a fost purtat în Cîmpul lui Marte de cavaleri, şi anume de cei care aparţinuseră din tată-n fiu ordinului ecvestru cît şi de acei care se trăgeau din neam de senatori. Aici, după ce a fost ars pe rug, a fost depus în mausoleul lui Augustus, primind cognomenul de Germanicus atît pentru sine cît şi pentru copiii săi, precum şi cinstea de a se înălţa în amintirea lui statui, un arc de triumf şi un cenotaf lîngă malul Rinului. Iar Tiberius, pentru meritul de a-i fi înfrînt din nou pe dalmaţi şi pe pannoni, pe care-i învinsese încă de pe cînd trăia Drusus[8], primi dreptul de a-şi sărbători triumful intrînd călare în Roma. El dădu ospeţe pentru popor, unele pe Capitoliu, altele în diferite cartiere ale oraşului. Concomitent, Livia, împreună cu Iulia, dădură ospeţe pentru femei. Aceleaşi pregătiri se făcură şi pentru Drusus. În vederea acestei festivităţi, Sărbătorile Latine[9] erau pe punctul de a se ţine încă odată, pentru a coincide cu desfăşurarea primirii sale triumfale. Dar Drusus se sfîrşi din viaţă mai înainte, iar Livia, în chip de mîngîiere, obţinu cinstea de a i se înălţa statui fiind înscrisă în rîndul mamelor cu trei copii[10]. Căci acelora cărora divinitatea, fie ei bărbaţi sau femei, nu le-a hărăzit acest număr de copii, o lege, altă dată prin puterea Senatului, acum, prin puterea imperială, le acordă în anumite cazuri dreptul să se bucure de privilegiile familiilor cu trei copii. Printre aceste privilegii se numără exceptarea de la impozitele pentru cei lipsiţi de descendenţi şi, cu unele excepţii, chiar dreptul de a beneficia de alocaţiile acordate familiilor cu mulţi copii. Aceste dispoziţii sînt valabile nu numai pentru oameni, ci şi pentru zei[11], în vederea moştenirii pe care, eventual, le-ar lăsa-o cineva. Prin urmare aşa stau lucrurile în materie de drept familial.

3 Augustus a poruncit ca şedinţele Senatului să fie ţinute la zile fixe[12]. Cum înainte vreme nu fusese nimic stabilit cu precizie în materie de întruniri şi cum unii senatori, datorită acestui lucru, lipseau adesea, Augustus hotărî să se ţină bilunar şedinţe obligatorii, la care urma să se discute chestiuni de primă importanţă în prezenţa tuturor acelora pe care legea îi chema să se întrunească. Şi ca să nu mai invoce cine ştie ce pretexte pentru absentare, Augustus mai hotărî ca în zilele cu pricina senatorii să fie scutiţi de orice altă obligaţie, judiciară de pildă, sau indiferent ce altceva. Cît priveşte numărul de voturi necesar pentru ratificarea decretelor, îl stabili prin lege, ţinînd seama de natura proiectelor aduse, capitol cu capitol ca să zic aşa[13]. Totodată mări suma amenzilor impuse acelora care lipseau de la şedinţe fără un motiv întemeiat. Deoarece adesea din cauza marelui număr a unor astfel de încălcări se obişnuia ca penalităţile să nu se aplice, ordonă ca în eventualitatea unor absenţe masive să se procedeze la o tragere la sorţi şi amenda s-o plătească cel ce va fi ieşit mereu al cincilea. El mai expuse numele tuturor senatorilor înscrise pe un *album*, obicei care de atunci, anual, a fost păstrat pînă în zilele noastre.

Acestea au fost măsurile luate de Augustus pentru a asigura prezenţa senatorilor la şedinţe, fie şi prin constrîngere. Dacă se mai întîmpla să nu se întrunească atîţia membri ai Senatului cît era necesar de fiecare dată — căci, cu excepţia acelor ocazii cînd însuşi împăratul era de faţă, în celelalte zile numărul celor aflaţi la întrunire era cu rigurozitate constatat, şi pe acea vreme şi după aceea, aproape pentru toate problemele aduse în dezbatere — deliberarea avea totuşi loc, hotărîrea era consemnată în scris, fără însă să capete putere de lege, ca în ipostaza validării. Era vorba doar de *auctoritas*[14], pentru a face publică voinţa celor

care luaseră parte la ședință; la atît se reduce valoarea acestui cuvînt pe care a-l traduce în limba elenă printr-un singur cuvînt corespunzător este peste putință.

Același lucru se practica și cînd Senatul era convocat în grabă, într-un loc nepotrivit, sau într-o zi neîngăduită, sau fără îndeplinirea formelor de rigoare, chiar și atunci cînd în urma opoziției tribunilor un *senatus consultum* nu putea fi validat — căci Senatul considera că un proiect de lege nu putea fi ținut secret. Ceva mai tîrziu, ratificarea unei asemenea hotărîri se făcea după obiceiul strămoșesc și purta denumirea de *senatus consultum*. Dar această practică respectată cu strictețe, vreme îndelungată, de cei din vechime, încetul cu încetul a fost dată uitării, ca dealtfel și actele care cad în competența pretorilor. Aceștia din urmă, supărați că nu aveau dreptul să înfățișeze și ei proiecte de lege Senatului, deși superiori ca autoritate tribunilor plebei, au obținut de la Augustus acest drept, de care însă, odată cu trecerea vremii, au fost din nou lipsiți.

4 Aceste hotărîri, cît și altele care au mai fost propuse spre legiferare, Augustus le-a afișat în Senat, expuse pe un Album, înainte de a fi aduse în discuție, iar senatorii au fost invitați să le citească, cum intrau în Senat pe rînd, unul cîte unul, așa ca să poată ridica obiecții, dacă ceva nu le-ar fi plăcut sau dacă ar fi dorit să propună ceva mai bun. El dorea în așa măsură să pară cît mai democratic, încît, atunci cînd unul din foștii săi tovarăși de arme îi ceru sprijin într-un proces, mai întîi, îl rugă pe unul din prietenii săi să ia cuvîntul în favoarea solicitantului, lăsînd să se înțeleagă că era foarte ocupat — pentru ca apoi, cînd fostul combatant, plin de mînie, îi spuse: „Eu, însă, ori de cîte ori tu ai avut nevoie de ajutorul brațului meu, nu ți-am trimis pe altul în locul meu, ci eu însumi, pretutindeni, mi-am primejduit viața!" să meargă la tribunal și să pledeze pentru el[15]. Altă dată și-a luat răspunderea de a apăra pe un prieten pus sub acuzare, după ce în prealabil încunoștință Senatul. Izbuti să-l scape și, departe de a-și arăta resentimentul față de acuzatorul acestuia — deși cel ce acuza vorbise foarte jignitor — îl absolvi de o învi-

nuire cu privire la moravurile ce avea[16]; dimpotrivă, spuse că modul slobod de a se exprima al acestuia devenise un fel de necesitate provocată de corupția căreia mulți îi căzuseră pradă. Pe alții în schimb, denunțați că ar fi complotat împotriva lui, îi pedepsi. De asemenea mai numi guvernatori cu titlul de cvestori în regiunea de coastă învecinată cu Roma precum și în alte ținuturi ale Italiei. Această dispoziție administrativă se repetă timp de mai mulți ani.

Pe atunci însă, cum am mai spus-o, refuză să se întoarcă la Roma din cauza morții lui Drusus.

5 În anul următor, în care au fost consuli Asinius Gallus și C. Marcius, Augustus intră în sfîrșit în capitală și, contrar obiceiului împămîntenit, depuse coroane de lauri în templul lui Iupiter Feretrius[17]. El personal nu oferi nici un fel de festivitate cu prilejul acestor evenimente, deoarece se considera mult mai păgubit prin pierderea lui Drusus decît în cîștig în urma victoriilor dobîndite. Dar consulii îndepliniră toate celelalte îndatoriri de circumstanță și organizară lupte corp la corp între prinții din război. După aceasta, cum, ba unii, ba alții dintre magistrați au fost puși sub acuzarea că alegerea lor s-a făcut prin dare de mită — Augustus nu deschise nici o anchetă și simulă că n-are idee despre ceea ce se întîmplă. Adevărul este că nu voia să pedepsească pe nimeni și nici să fie silit să-i absolve pe cei dovediți de vină. Ceru însă în schimb acelora care intrau în competiție pentru locurile de magistrat să depună sume de bani înaintea alegerilor, ca un fel de garanție prin care își luau angajamentul de a nu săvîrși ceva incorect, căci altfel puteau să-și piardă banii. Toți aplaudară această măsură. Dar cînd Augustus a propus să nu se mai îngăduie ca sclavii să fie puși la tortură pentru a depune mărturie împotriva stăpînului lor, ori de cîte ori s-ar fi simțit nevoia, ci să fie vînduți patrimoniului public sau chiar lui însuși, așa încît sclavul cercetat să devină străin față de cel învinuit — unii senatori și-au arătat dezaprobarea, sub cuvînt că măsura contravenea legii prin schimbarea de stăpîn a sclavului, iar alții au declarat că era strict necesară,

8 I.e.n.

de vreme ce mulţi dintre stăpînii de sclavi* urzesc comploturi şi împotriva lui Augustus însuşi şi împotriva instituţiilor de stat[18].

6 După aceste evenimente Augustus preluă iarăşi puterea supremă, chipurile în pofida voinţei lui, deşi după cîte pretindea el, o părăsise, deoarece cea de-a doua perioadă de zece ani se sfîrşise[19]. Apoi începu o campanie împotriva celţilor**. El însuşi se mulţumi să rămînă pe propriul său teritoriu, dar Tiberius traversă Rinul[20].

Barbarii, speriaţi de această desfăşurare de forţe, afară de sugambri, trimiseră solii de pace dar nici atunci n-au obţinut ceva (căci Augustus nu se învoi să încheie un tratat cu ei fără participarea sugambrilor) şi nici mai tîrziu. Pînă în cele din urmă sugambrii trimiseră soli, dar, deşi pe de a se ajunge la o înţelegere, ei pierdură nu numai solii, ci şi numeroşi alţi fruntaşi. Augustus, într-adevăr, după ce puse mîna pe aceştia, le dădu domiciliu obligatoriu în anumite oraşe[21] şi sugambrii, adaptîndu-se greu la noul lor fel de viaţă, se sinuciseră. În continuare, pentru un timp oarecare, stătură liniştiţi, dar apoi plătiră cu vîrf şi îndesat romanilor suferinţele lor[22]. Prin urmare Augustus aşa înţelese să conducă această campanie, iar soldaţilor le distribui cu generozitate sume de bani, dar nu pentru că ar fi repurtat victorii, deşi el îşi luă titlul de *imperator*, pe care-l conferi şi lui Tiberius[23], ci pentru prezenţa lui Caius în mijlocul lor, care pentru prima oară lua parte la instrucţia militară. Pe Tiberius îl avansă la gradul de comandant suprem în locul lui Drusus, îi mulţumi vanitatea acordîndu-i titlul de *imperator* şi, ceva mai tîrziu, îl alese din nou consul. De asemenea îl invită, conform unui obicei străvechi, ca înainte de intrarea sa în funcţie să publice un edict[24] şi, în plus, îl onoră prin celebrarea triumfului. El însuşi nu acceptă asemenea manifestări; în schimb, primi privilegiul de a asista la alergări de circ organizate în cinstea zilei sale de naştere pînă la sfîrşitul vieţii. Mări aria *pomoerium*-ului

Tiberius LV, 6.

* Am adoptat lecţiunea τούτων, după Xiphilinus. Boissevain, II, p. 483.
** Germanilor.

şi luna *Sextilis* o denumi după sine, *August;* iniţial, propunerea fusese ca acest nume să fie dat lunii septembrie, deoarece atunci se născuse, dar el a preferat luna precedentă sub cuvînt că în cursul ei fusese numit consul pentru prima oară şi tot atunci dobîndise multe şi mari victorii[25]. De aceste onoruri se arăta deosebit de mîndru.

7 Moartea lui Maecenas îl afectă profund[26]. Maecenas nu pregetase să-i aducă tot felul de servicii (de unde se trăgea că-i încredinţase vreme îndelungată guvernarea Romei, deşi Maecenas nu era decît un simplu cavaler), dar mai presus de toate prezenţa lui îi slujea să-şi potolească izbucnirile de mînie. El avea darul ca întotdeauna să-i liniştească furia şi să-l facă să revină la o stare mai calmă. Ca să dau un exemplu, Maecenas, stînd în picioare în faţa lui Augustus, care împărţea dreptatea şi văzîndu-l gata să pronunţe mai multe condamnări la moarte, se strădui să străbată mulţimea acelora care înconjurau tribunalul şi să ajungă aproape de el. Cum nu izbuti, scrise pe o tăbliţă: „Călăule, scoală-te odată de pe scaun!", pe care i-o aruncă drept în braţe, ca şi cum conţinutul ar fi fost cu totul altul. Efectul a fost că Augustus n-a mai condamnat pe nimeni la moarte şi a părăsit de îndată tribunalul. Nu numai că nu se supără pentru asemenea vorbe, ci făcea chiar haz, deoarece manifestările sale de violenţă provocate fie de propria lui fire impulsivă, fie de necesitatea lucrurilor, care depăşeau uneori limitele permise, erau aduse la justa lor măsură prin libertatea de cuvînt a prietenilor săi.

În aceeaşi ordine de idei, cea mai bună dovadă a calităţii sufleteşti a lui Maecenas este că a rămas prietenul intim al lui Augustus, deşi ţinea piept temperamentului său furtunos. Era un om iubit şi de toţi ceilalţi. Cu toate că s-a bucurat de cea mai mare trecere pe lîngă împărat, pînă la a deţine puterea de a atribui onoruri şi funcţii, nu s-a grozăvit cu această favoare şi a rămas toată viaţa în ordinul cavalerilor. Din toate aceste motive Augustus l-a regretat din suflet, dar şi pentru că-l lăsase legatar al averii sale, în ciuda faptului că-l supărase destul poves-

tea cu propria-i soție, cu condiția ca — exceptînd unele mici sume — să dispună de bani, sau nu, după cum ar fi crezut de cuviință în folosul indiferent căruia dintre prieteni.

Astfel de om era Maecenas și așa s-a purtat cu Augustus. El a fost cel dintîi care a construit la Roma un bazin cu apă caldă pentru înot[27] și tot el a fost acela care a inventat pentru prima oară semnele pentru o scriere rapidă, pe care le-a predat apoi multor altora prin mijlocirea libertului său Aquila[28].

8 Tiberius, la calendele lui ianuarie, dată cînd își în- 7 i.e.n.
cepu consulatul alături de Cn. Piso, adună Senatul în Curia Octavia, fiindcă această curie se afla în afară de *pomoerium*[29]; și, după ce își luă ca sarcină să se ocupe personal de lucrările de restaurare a templului Concordiei, pentru a fi îndreptățit să-și înscrie numele lui și al lui Drusus, își serbă triumful[30]. Fundația, care a fost denumită Livianum, a fost consacrată zeilor de el împreună cu mama sa. În continuare, Tiberius dădu un banchet la Capitoliu, în cinstea Senatului, iar Livia, pe contul ei, ospătă matroanele.

Nu după multă vreme, cum unele triburi din Germania începură mișcări, Tiberius a plecat în fruntea oștilor, iar serbarea organizată cu prilejul întoarcerii lui Augustus a fost prezidată în locul lui de Caius[31], împreună cu Piso.

Cîmpul lui Agrippa, afară de locul porticului[32], precum și Deiribitorium* [33], au fost deschise pentru popor de însuși Augustus. Acest edificiu (era cea mai mare clădire din cîte fost-au vreodată, posedînd un singur acoperiș; acum însă, după ce tavanul i-a fost în întregime înlăturat, pentru că nu mai era cu putință să fie iarăși refăcut, a rămas descoperit) fusese lăsat de Agrippa în plină construcție și cu acel prilej a fost terminat. Cît despre porticul din Cîmp, pe care-l făcuse sora lui Agrippa, Polia, cea care adusese unele înfrumusețări și la hippodrom, și această lucrare era departe de a fi gata. În acest timp

* Alte lecțiuni *Diribitorium* sau *Diribetorium* (Xifilinus). Cf. Suetonius, *Claudius*, XVIII. Boissevain, II, p. 486.

s-au ținut și jocurile de gladiatori în cinstea funeraliilor lui Agrippa. Cu acest prilej, întreaga asistență, afară de Augustus și copiii săi, veni în haine cernite. Gladiatorii luptară individual și în grupuri egale, atît în memoria lui Agrippa, cît și ca o ispășire pentru incendiul care mistuise mai multe clădiri din cele care înconjurau Forul. Cauza focului fusese dată pe seama datornicilor care dinadins îl pregătiseră ca să mai scape întrucîtva de datorii, în cazul cînd ar fi trecut drept păgubiți foarte. Datornicii n-au dobîndit nimic, dar străzile mărginașe și înguste ale Romei căpătară supravegherea unor *curatores* aleși din plebe, pe care-i numim și *magistri viarum*[34]. În anumite zile, acestor magistrați li se acordă să poarte toga praetexta și să fie însoțiți de doi lictori în sectoarele de care răspund. Iar detașamentele de sclavi de pe lîngă edili, în sarcina cărora revine stingerea incendiilor, au fost transferate sub ordinele lor, cu toate că întreg orașul, împărțit în 14 sectoare, cade și în grija edililor, a tribunilor plebei și a pretorilor, după jocul sorților, obicei care a rămas pînă acum.

Cam atîtea lucruri s-au petrecut în acel an, căci în Germania nu s-a întîmplat nimic deosebit, care să merite o mențiune.

9 În anul următor, cînd au fost consuli Caius Antistius 6 i.e.n.
și Laelius Balbus, Augustus, văzîndu-i pe Caius și pe Lucius că erau departe de a-i imita comportarea, ca unii care erau crescuți în vederea conducerii unui stat (băieții nu numai că trăiau într-un prea mare lux, dar căpătaseră și o îndrăzneală supărătoare — Lucius, de pildă, mersese la teatru singur, cu de la sine putere)[35] și că prea erau răsfățați de toată lumea la Roma, de unii, din convingere, de alții, din lingușire — de unde se trăgea că pe zi ce trecea ei deveneau tot mai încrezuți (printre alte semne de adulație s-a mers pînă acolo că l-au propus pe Caius pentru funcția de consul, fără ca acesta să fi atins măcar vîrsta adolescenței), s-a arătat foarte supărat[36]. Și a invocat zeii rugîndu-i ca niciodată să nu se mai ivească acea necesitate a împrejurărilor, asemănătoare cu cea prin care

trecuse el altă dată, ca să fie nevoie de prezența unui consul sub 20 de ani! Cum cei ce-l propuseseră insistau, spuse că abia atunci cineva ar trebui să-și asume răspunderea acestei magistraturi, cînd se va simți în stare să ocolească propriile-i greșeli și să depună rezistență presiunilor venite din partea poporului.

După aceasta dădu lui Caius un sacerdoțiu oarecare, dreptul de a intra în Senat, precum și dreptul de a lua loc printre senatori la spectacole și la banchete. Din dorința de a-și mai cumința întrucîtva nepoții*, conferi lui Tiberius puterea tribunicie pe timp de cinci ani și îl însărcină cu conducerea unei campanii împotriva Armeniei, care înțelesese să se ridice la luptă după încetarea din viață a lui Tigranes[37]. Dar Augustus n-a izbutit altceva decît să-i învrăjbească fără nici un rost și pe tineri și pe Tiberius. Băieții au avut impresia că sînt trecuți cu vederea, iar Tiberius se temea de mînia lor. Așa că Tiberius hotărî să se retragă la Rhodos, sub pretext că dorește să se instruiască — fără să fie însoțit de nimeni altcineva, nici măcar de toți cei ce-l slujeau, pentru a nu mai sta nici în ochii nici în calea lui Caius și a lui Lucius[38]. Drumul pînă în insulă l-a făcut ca simplu particular, afară de constrîngerea ce-a impus-o locuitorilor din Paros ca să-i vîndă o statuie a Vestei, pe care dorea s-o așeze în templul Concordiei. Odată ajuns la Rhodos n-a săvîrșit nici un act care să-i trădeze firea autoritară, nici n-a făcut vreo declarație în acest sens. Aceasta este cea mai verosimilă cauză a retragerii sale din viața publică. Circulă și zvonul că a luat această hotărîre din pricina soției sale Iulia, deoarece ajunsese să n-o mai poată suferi. Pe Iulia, prin urmare, a lăsat-o la Roma. Unii autori au spus că era jignit fiindcă n-a fost desemnat Caesar; alții, că ar fi fost alungat de Augustus însuși sub cuvînt că ar fi complotat împotriva copiilor săi. Dar ceea ce dovedește clar că nu s-a retras nici din dorința de a studia, nici ca să se arate împotriva decretelor ce-l priveau, sînt actele ce le-a săvîrșit

* Textul ce urmează este reconstituit de editor după *Epitomele* lui Xifilinus și Zonaras. Boissevain, II, pp. 487—489.

după aceea și îndeosebi deschiderea de îndată, fără zăbavă, a dispozițiilor sale testamentare, pentru a le citi mamei sale și lui Augustus. Dar privitor la tot ce întreprindea, oamenii născoceau fel de fel de zvonuri.

În anul următor, al doisprezecelea de cînd Augustus era consul, îl înscrise pe Caius în rîndul adolescenților și totodată îl introduse în Senat. De asemenea îl prezentă ca *princeps iuventutis* și îl făcu comandant al cavaleriei. 5 i.e.n.

După scurgerea a încă unui an, și Lucius căpătă aceleași onoruri ca și fratele său[39]. Cu ocazia unei adunări a Poporului, cînd s-a hotărît să se ia măsuri împotriva unor abuzuri și în acest scop au trimis pe tribunii plebei la Augustus, acesta a venit personal și s-a sfătuit cu oamenii asupra cererii lor. Gestul a produs tuturor mare bucurie*. 2 i.e.n.

10 . . . Augustus reduse la 200 000 numărul nesfîrșit al plebeilor care primeau rație de grîu de la stat și, după cum spun unele izvoare, distribui cîte 60 de denari la fiecare[40] **. (Lui Marte)*** ca el însuși și urmașii săi, de cîte ori ar fi dorit, precum și cei ieșiți din vîrsta copilăriei, care urmau să fie înscriși în listele tinerilor să poată veni aici în deplină libertate, tot de aici trebuiau să plece și cei însărcinați cu diferite magistraturi peste hotare și în același loc Senatul era dator să ia în discuție decretele privitoare la triumfuri[41]; (s-a mai hotărît) ca cei care primeau triumful să închine acestui zeu Marte și sceptrul și cununa[42]; că atît aceștia cît și alții care primeau onorurile triumfale să aibă o statuie de bronz în For[43]. Dacă vreodată s-ar fi adus stindarde de război purtate împotriva dușmanilor, ele aveau să fie depuse în templu și anumite sărbători urmau să fie celebrate întotdeauna de comandanții cavaleriei, chiar pe treptele templului. Foștii censori aveau obligația să bată un cui[44]; iar senatorilor le era îngăduit să se ocupe cu procurarea de cai din aceia care 2 i.e.n.

* Zonaras, 10, 35, p. 421, 10—13. Boissevain, II, p. 489.
** Xifilinus, 100, 30—101, 1.
*** Textul incert. Începînd de aici continuă editarea textului lui Dio. B. II, p. 490.

aleargă la cursele de la circ şi să preia paza templului, întocmai cum se hotărîse mai înainte printr-o lege pentru templul lui Apollo şi cel al lui Iupiter Capitolinus. După aceste măsuri Augustus consacră lăcaşul templului, deşi încredinţase odată pentru totdeauna lui Caius şi Lucius asemenea sarcini de consacrare, care, conform unui obicei vechi, îndeplineau anumite funcţii consulare. Caius şi Lucius, prin urmare, au asistat la alergările de cai în calitate de persoane oficiale, iar copiii fruntaşilor romani, împreună cu fratele lor Agrippa, au înfăţişat călări jocul aşa-numit „Troia"[45]. Două sute şaizeci de lei au fost ucişi în circ. În *Septa* s-au organizat jocuri de gladiatori şi, într-un loc în care şi acum încă se mai văd ceva urme, o luptă navală între perşi şi atenieni[46]. Acestea au fost numele convenţionale care s-au dat combatanţilor pe corăbii. De astă dată au învins atenienii. După aceea s-a tras apă în circul lui Flaminius, unde şi-au găsit pieirea 36 de crocodili.

Augustus însă n-a deţinut consulatul în tot timpul acestor zile; după o scurtă durată, în care şi-a îndeplinit funcţia, a cedat altcuiva titlul de consul.

... Acestea fost-au măsurile luate în cinstea zeului Marte. În cinstea lui Augustus însuşi s-a decretat ţinerea unei întreceri sacre la Neapolis, în Campania, sub cuvînt că împăratul ridicase oraşul mult încercat de pe urma unui cutremur şi a unui incendiu. Adevărul însă era că neapolitanii se arătau singurii dintre locuitorii din apropierea Romei care mai deţineau oarecare interes în păstrarea unor tradiţii greceşti[47]. Şi cognomenul de *Pater* i-a fost acordat în respectul riguros al legii[48]; mai înainte vreme fusese doar aclamat cu acest nume, fără să fi existat un decret. Tot atunci, pentru prima oară, Augustus i-a numit în calitate de prefecţi ai gărzilor pretoriene pe Quintus Ostorius Scapula şi pe Publius Salvius Aper. Cu această denumire am să mă refer şi eu la aceşti comandanţi[49], dar numai la ei singuri din cîţi au căpătat o anumită sarcină, deoarece denumirea s-a impus. Dansatorul Pylades organiză şi el o reprezentaţie, la care însă nu participă personal, din cauza vîrstei prea înaintate, dar

asigură regia şi-şi asumă cheltuielile[50]. Reprezentaţii organiză şi pretorul Quintus Crispinus. N-aş menţiona acest amănunt dacă n-ar fi păşit cu acel prilej în orchestră bărbaţi de rang ecvestru şi femei nu lipsite de bun renume. Augustus însă nu punea nici un preţ pe asemenea lucruri. Cînd însă s-a convins, în urma unor cercetări, tîrziu dealtfel, că fiica sa, Iulia, întrecuse orice măsură, pînă la a participa, noaptea, la banchetele dionisiace unde bea împreună cu toţi ceilalţi în mijlocul Forului, ba chiar şi pe tribuna rostrata, s-a înfuriat cumplit. Bănuia el ceva şi mai înainte, cum că viaţa Iuliei nu este tocmai cum trebuie, totuşi nu putea să creadă. Căci cei care deţin conducerea treburilor de stat sînt la curent cu toate mai degrabă, decît cu problemele lor de familie. Celor din preajmă nimic nu le este ascuns din cele ce înfăptuiesc ei; conducătorii în schimb nu pot afla nimic sigur despre aceştia. Atunci însă, aflînd ce se petrecea — mînia i-a fost aşa de mare încît n-a mai înăbuşit-o pentru sine, acasă, ci a împărtăşit-o şi Senatului[51]. În urma acestui act Iulia a fost exilată în insula Pandateria, nu departe de Campania, unde mama ei, Scribonia, o urmă de bună voie, îmbarcîndu-se odată cu ea. Cît priveşte pe foştii ei amanţi, printre care se numără şi Iullus Antonius[52], acuzat că ar fi făcut acest lucru pentru a ajunge la puterea supremă, precum şi alţi cîţiva tineri din familii de vază, au fost condamnaţi la moarte*. Alţii au scăpat doar cu exilul în insule[53]. Cum multe alte femei au fost puse sub o acuzare asemănătoare, Augustus n-a mai luat în considerare procesele ce i se înfăţişau, ci fixă un timp oarecare înaintea căruia faptele săvîrşite scăpau de cercetări. Deşi n-a dovedit nici o indulgenţă cu privire la propria-i fiică, ci declara c-ar fi preferat să fie tatăl Phoebei decît al Iuliei — pe celelalte femei le-a cruţat. Această Phoebe, fostă libertă a Iuliei şi cea care-o ajutase, şi-a luat singură viaţa, mai înainte de a fi pedepsită[54]. Şi din acest motiv Augustus o lăuda.

---

* Textul care urmează pînă la „o lăuda" este reconstituit de editor după Xifilinus şi Excerptele Valesiene, Boissevain, II, pp. 492—494.

1 e.n. ...ei respinseră pe alţii care veneau din Egipt, ca să se războiască şi nu se lăsară pînă ce împotriva lor n-a fost trimis un tribun din cohorta pretoriană. Acesta, cu timpul, izbuti să ţină în frîu încălcările ce le făceau aşa încît vreme îndelungată nici un senator n-a mai guvernat pe aici vreun oraş[55].

Odată cu aceste evenimente să menţionăm şi răscoala celţilor*. Domitius[56], mai înainte vreme, pe cînd guverna încă ţinuturile învecinate cu Istrul, îi luase sub protecţia sa pe hermonduri, care nici eu nu ştiu cum se strămutaseră din locurile lor de baştină şi rătăceau de colo pînă colo în căutare de alte sălaşuri, şi îi colonizase într-un loc din ţinutul marcomanilor. Apoi, trecînd dincolo de Elba, fără să întîmpine nici o împotrivire a încheiat prietenie cu barbarii de pe acolo şi a ridicat un altar în cinstea lui Augustus pe malurile fluviului. Cu acest prilej, traversînd Rinul, însoţit de băştinaşi, a vrut să readucă la ei acasă cîteva triburi de cherusci ce fuseseră alungaţi prin mijlocirea altora. Din nefericire, dînd greş, n-a izbutit decît să-i facă de rîs faţă de ceilalţi barbari. Şi Domitius în acel an n-a mai întreprins nimic altceva. Din cauza războiului cu parţii, care bătea la uşă, nu s-a mai făcut nici o altă campanie împotriva lor.

Cu toate acestea nu s-a mai purtat nici războiul împotriva parţilor căci Phraatakes, auzind de prezenţa lui Caius în Syria, în calitate de consul şi, afară de asta, avînd bănuielile sale că propriii lui supuşi încă dinainte vreme nu-l mai priveau cu ochi buni, se grăbi să intre în tratative cu condiţia ca el personal să părăsească Armenia, iar fraţii lui să se stabilească dincolo de mare. Armenii însă, deşi Tigranes pierise în urma unor lupte cu triburi barbare şi Erato renunţase la putere — atunci cînd au fost daţi sub suveranitatea unui anume Ariobarzanes, de neam med[57], care odinioară trecuse de partea romanilor alături de Tiridates — tot au pornit la luptă împotriva lor, în anul următor, an în care consulatul a revenit lui P. Vini-
2 e.n. cius şi lui P. Varus[58]. Dar altă ispravă demnă de menţionat

* Germanilor.

n-au mai realizat. Un anume Addon, care stăpînea Arta-
geira[59], îl momi pe Caius să vină sub zidurile cetăţii, sub 3 e.n.
pretext că avea să-i dezvăluie în mare taină ceva privitor la regele parţilor. Aici îl răni şi urmarea a fost un lung asediu la care Addon opuse rezistenţă. Odată Addon făcut prizonier, numele de *imperator* şi-l luă nu numai Augustus, ci şi Caius. Atunci Ariobarzanes şi, după moartea acestuia, care s-a petrecut destul de curînd, fiul său, Artabazes, primi Armenia de la Augustus şi de la Senatul roman. Cît despre Caius, rănit, sănătatea i se înrăutăţi şi cum de-altfel n-avea o constituţie fizică prea bună — din momentul şocului suferit şi mintea începu să-i rătăcească, contribuind tot mai mult la slăbirea facultăţilor sale. În cele din urmă Caius hotărî să ducă viaţa unui simplu particular şi dorinţa lui era să se stabilească pe undeva prin Syria. În urma acestei veşti, Augustus s-a arătat foarte amărît, a împărtăşit Senatului decizia lui Caius şi l-a rugat pe acesta stăruitor să vină cel puţin în Italia unde ar fi avut libertatea de a face ce-ar fi dorit.

Caius, renunţînd de îndată la toate prerogativele funcţiei 4 e.n.
sale, traversă marea pe o corabie spre Lycia şi aici se sfîrşi din viaţă, la Limyroi[60]. Dar, precedînd moartea fra-
telui său, Lucius se stinsese la Marsilia. Lucius, la rîndul 3 e.n.
lui, şi el se pregătea intens pentru viaţa politică, trimis fiind adesea în dreapta şi în stînga. Tot el avea misiunea de a citi scrisorile fratelui său Caius în faţa Senatului, ori de cîte ori asista la şedinţe. A murit dintr-o dată, îmbolnăvindu-se, aşa că nu este de mirare că Livia a fost bănuită de a fi avut un amestec în moartea celor doi fraţi — mai ales că în aceeaşi vreme s-a întors şi Tiberius de la Rhodos la Roma. Acesta, foarte priceput în mantica astrală, avîndu-l cu sine pe Thrasyllos, om versat în toate tainele astrologiei, ştia cu mare exactitate tot ceea ce soarta îi hărăzise atît lui cît şi băieţilor. Circula şi anecdota că Tiberius, aflat în Rhodos, nutrea intenţia de a-l azvîrli pe Thrasyllos de pe un zid — deoarece astrologul era singurul care ştia întocmai tot ceea ce avea el în gînd; cînd a văzut că acesta se întunecă la faţă, l-a întrebat ce are de-i aşa de abătut, la care astrologul ar fi răspuns:

„iminența unui pericol". Plin de mirare, Tiberius nu-și mai puse planul în aplicare. Thrasyllos știa cu așa precizie orice s-ar fi întîmplat încît, observînd din depărtare cum se apropia corabia care aducea lui Tiberius mesajul rechemării sale la Roma din partea mamei lui și a lui Augustus, a spus dinainte ce fel de vești aveau să-i aducă solii[61].

4 e.n. 12 Corpurile lui Lucius și Caius au fost transportate la Roma de către tribunii militari și de către fruntașii din fiecare oraș*. Scuturile și lăncile de aur pe care le primiseră din partea cavalerilor, atunci cînd intraseră în rîndul adolescenților, au fost suspendate în curie. Chemat atunci de popor cu numele de „stăpîn"**, Augustus nu numai că interzise ca cineva să i se adreseze cu acest nume[62], dar veghea cu străşnicie ca așa ceva să nu se întîmple.

Cum cea de a treia decadă se împlinise pentru el[63], primi hegemonia și pentru a patra oară, tot sub aparență constrîngere. Devenit mai indulgent și mai greoi în reacții, datorită vîrstei, se ferea să mai stîrnească animozități în
3 e.n. rîndul senatorilor și nu mai voia să vină în conflict cu nici unul dintre ei[64].

Cînd un incendiu mistui casa de pe Palatin, un mare număr de cetățeni dăruiră multe contribuții. El însă nu acceptă de la persoanele oficiale decît un bănuț de aur***, iar de la particulari, o drahmă. Numesc „ban de aur" acea monedă echivalentă cu 25 de drahme, conform cu denumirea locală. Și unii dintre autorii greci, ale căror cărți le citim pentru a scrie în maniera aticistă, tot așa numesc această monedă[65]. Augustus așadar, construindu-și din nou casa, o deschise în întregime pentru public, fie pentru că fusese săvîrșită prin obol dat de popor, fie pentru că el îndeplinea funcția de mare preot. Intenția lui era să pară că locuiește totodată într-o casă particulară, dar și în una publică[66].

* Acest capitol a fost reconstituit de editor în urma concordanțelor constatate între Xiphilinus, 103, 3—19 și Zonaras, X, 36. B, II, 496—497.

** În limba greacă: δεσπότης.

*** *Aureus:* χρυσοῦς.

13 Deoarece poporul insista din răsputeri pe lîngă Augustus să-și recheme fiica, el declară că mai degrabă s-ar amesteca focul cu apa decît s-o aducă înapoi. Atunci oamenii din popor aruncară multe vîlvătăi de foc pe apa Tibrului fără ca totuși să dobîndească înțelegere. Mai tîrziu însă făcură atîta zarvă încît, în cele din urmă, Iulia a fost adusă din insulă pe continent.

4 e.n. Cît despre Tiberius, Augustus îl adoptă și îl trimise împotriva celților . . .[67] * după ce în prealabil îi acordase puterea tribunicie pe timp de zece ani. Totuși, suspectîndu-l de a avea manifestări trufașe și din teamă să nu pună vreun complot la cale, îl sili să-și adopte nepotul, pe Germanicus, deși Tiberius avea și el un fiu[68].

Prinzînd curaj în urma acestor măsuri care-i asigurau succesiunea și sprijin la domnie, Augustus a vrut să procedeze la o nouă revizuire a corpului senatorial[69]. După ce alese zece senatori pe care-i stima în mod deosebit, însărcină cu această procedură pe trei dintre ei, aleși prin tragere la sorți. Nu pot spune că s-au găsit mulți care să renunțe la demnitatea lor, așa cum se întîmplase mai înainte, atunci cînd li s-a dat această libertate — dar nici numărul acelora care au fost șterși din registre n-a fost ridicat. Această operație împăratul a realizat-o prin intermediul altora. El personal s-a ocupat de recensămîntul celor care locuiau pe teritoriul Italiei, posesori ai unei averi nu mai mică de cincizeci de mii de drahme[70]. Pe cei care aveau venituri mai modeste, cît și pe cei care locuiau în afară de Italia, nu-i sili să se înscrie în lista recensămîntului, de teamă să nu semene germenii unei revolte. Și, ca să nu dea impresia că face acest recensămînt în calitate de censor[71], pentru motivul pe care l-am menționat mai sus, el găsi acoperire pentru a justifica recensămîntul cît și ținerea ceremoniei jertfelor lustrale în puterea sa proconsulară. Deoarece destul de numeroși tineri aparținînd ordinului senatorial și ecvestru treceau automat în tagma celor săraci, fără să aibă nici o vină, Augustus completă

* Lecțiunea reconstituită după textul lui Suetonius, *Tiberius*, XV. Boissevain, II, p. 408.

pentru majoritatea acestora censul impus ba încă, pentru un număr de 80 completă censul din propriile lui fonduri pînă la 300.000 de drahme[72]. Şi cum mulţi eliberau mulţi sclavi fără nici un criteriu, el stabili vîrsta necesară care se cerea şi de la cel ce elibera[73], şi de la cel care primea libertatea: totodată stabili şi drepturile pe care le aveau faţă de liberţi atît orice cetăţean, cît şi foştii lor stăpîni.

14 În timp ce lua aceste hotărîri, cîţiva fruntaşi de la
4 e.n. Roma, printre care şi Cnaeus Cornelius, descendent dintr-o fiică a marelui Pompeius, puseseră la cale un complot împotriva lui[74]. Cum se afla în mare încurcătură, impas care nu se mai termina, căci nu voia nici să-i omoare pe conjuraţi, dîndu-şi seama că nu cîştiga nimic în plus pentru asigurarea securităţii sale, dacă ar fi dat pieirii, dar nici să-i elibereze, pentru ca nu cumva această generozitate să devină îndemn şi pentru alţii să se ridice împotriva lui, Livia, văzîndu-l că stă pe gînduri asupra hotărîrii ce urma să o ia, că ziua era copleşit de grijă iar noaptea somnul nu i se mai lipea de pleoape, îi spuse odată aşa: — „Ce se întîmplă, iubite soţ?" „De ce nu mai poţi dormi?" La care Augustus răspunse: — „Cine oare, o, Livia, putea-va sta o clipă măcar liniştit, cînd este înconjurat de atîţia duşmani, care nu se mai potolesc, şi ameninţat de comploturi care se succed unul după altul? Nu vezi oare cîţi se împotrivesc autorităţii mele, precum şi puterii ce o deţinem? Pedepsele împărţite acelora care au fost judecaţi, departe de a însemna pentru ei oprelişte, dimpotrivă, dau aripi şi altora spre noi vărsări de sînge, de parcă ar urmări înfrigurati cine ştie ce cîştig". La care Livia, auzind acestea, spuse: — „Nu e de mirare că se fac comploturi împotriva ta, nici nu e un lucru străin de modul de comportare al oamenilor. Ca unul care deţii o putere atît de mare eşti nevoit să iei nenumărate măsuri şi, cum e firesc, să răneşti multe susceptibilităţi. Nu este cu putinţă, în calitatea ta de conducător, să fii pe placul tuturora. Este lege că vei fi urît de mulţi, oricît de drept diriguitor te-ai arăta. Mult mai numeroşi sînt cei dispuşi să facă rău decît cei care urmează calea cea dreaptă, mă refer la cei

ale căror dorinţe nu-i posibil să le satisfaci. Chiar şi dintre cei care au oarecare merite, unii năzuiesc spre multe şi mari lucruri, pe care nu le pot dobîndi, iar alţii se amărăsc cînd văd că se află într-o situaţie de inferioritate. Şi aşa, deopotrivă, toţi acuză pe cel ce este stăpînitor. În consecinţă, n-ai cum să te sustragi răului ameninţător ce planează asupra ta, mai mult încă, nici uneltirilor care nu-ţi primejduiesc numai fiinţa, ci şi domnia. Fii sigur că dacă ai fi fost un simplu particular, nimeni nu ţi-ar fi făcut vreun rău în mod deliberat, fără să fi avut motive de răzbunare; toţi însă, toţi rîvnesc la autoritatea ce-o deţii şi la privilegiile pe care le implică — îndeosebi aceia care aparţin păturilor sus-puse — cu mult mai intens faţă de oamenii din păturile inferioare. Sînt de acord că e vorba de năzuinţele unor indivizi nedrepţi, lipsiţi de judecată. Nu-i mai puţin adevărat că asemenea scăderi sînt sădite în însăşi firea lor, aşa cum sînt şi alte vicii, şi că nici pe cale de convingere, nici prin constrîngere n-ai cum să le smulgi din inima anumitor oameni. Nici o lege, nici o temere nu se arată mai puternică decît înclinaţiile naturale[75]. Meditînd la aceste adevăruri, nu te mai înfuria la gîndul greşelilor altora. Veghează cu multă luare-aminte şi la securitatea ta şi la aceea a domniei, aşa ca să le putem păstra în deplină siguranţă, nu prin pedepse drastice, ci printr-o foarte atentă pază".

15 La acestea Augustus îi răspunse: „Ştiu prea bine, Livia, că nimic din ceea ce aparţine înfăptuirilor majore nu este la adăpost de invidie şi de ameninţare, puterea absolută mai puţin decît orice altceva. Dacă n-am avea greutăţi de învins, griji, temeri, mai presus de cele ale cetăţenilor particulari, am putea fi aidoma zeilor. Pe mine însă tocmai această condiţie mă apasă, pentru că lucrurile n-au cum să capete alt curs şi nu văd nici o posibilitate de a găsi un remediu". — „Atunci, zise Livia — deoarece unii indivizi sînt astfel făcuţi încît vor cu orice preţ să-i lovească pe alţii, ei bine, să ne apărăm şi noi viaţa. Avem doar la dispoziţie soldaţi destui, unii, a căror sarcină este să-i ţină în frîu pe duşmanii din afară, alţii, care con-

stituie o gardă personală, ne stau de strajă[76], ca să nu mai vorbesc de armata servitorilor. Iată deci o garanție a securității noastre și acasă și în afară." Augustus însă, luîndu-i vorba, continuă: — „N-am nevoie să amintesc, cîtuși de puțin, că adesea mulți au căzut victima „credincioșilor" care îi înconjurau[77]. Afară de alte neajunsuri acesta se arată a fi cel mai apăsător în regimurile monarhice — a-ți fi frică, nu numai de dușmani, cum pățește toată lumea, ci și de prieteni. Doar mult mai numeroși conducători au căzut victima uneltirilor unor astfel de oameni — de vreme ce nu se despart de ei nici zi nici noapte, fie că sînt dezbrăcați, fie că dorm, fie că primesc hrană și băuturi pregătite de mîna acestora — prin comparație cu loviturile primite de la alții, care nu înseamnă nimic pentru ei. Între altele — ca să te aperi de dușmani, ai la îndemînă devotamentul prietenilor; față de aceștia însă n-ai cum să-ți găsești un aliat. Ce ne-a rămas deci? pretutindeni, groază de locurile pustii, groază de mulțime. Fără pază în jurul tău este primejdios, dar o primejdie mai mare încă se poate ascunde în străjerii ce te apără. Oricît de supărător este faptul de a avea dușmani — mai rău este încă a avea „prieteni", căci este necesar să-i numești pe toți „prieteni", chiar dacă nu-ți sînt. De se întîmplă să se mai găsească și oameni de inimă, aproape că nu mai ai curajul să le acorzi încredere, așa încît să se stabilească acele relații bizuite pe curățenie sufletească și lipsă de suspiciune. Aceasta echivalează totodată cu o cumplită încercare: să fii nevoit a te apăra de comploturile urzite de alții. Căci să fim drepți, faptul de a fi silit să recurgi fără preget la răzbunări și la pedepse, înseamnă un adevărat canon pentru oamenii de bine".

16 „Sigur că ai dreptate — răspunse Livia. Totuși, încerc să-ți dau un sfat, dacă ești dispus să-l accepți și dacă nu disprețuiești gîndul că, femeie fiind, îndrăznesc să-ți propun o soluție la care n-ar fi meditat nimeni, nici măcar unul dintre cei mai buni prieteni ai tăi. N-aș zice că nu sînt și ei conștienți de ceea ce doresc să-ți propun — dar nu îndrăznesc să-ți vorbească deschis". „Vorbește

Italia

doar — spuse Augustus — care este oare acest sfat?" Iar Livia: „Îţi voi vorbi, zise ea, fără nici o reţinere, ca una care deopotrivă cu tine împărtăşesc şi binele şi răul, care iau parte la conducere — cîtă vreme eşti viu şi nevătămat — dar ameninţată să mă prăbuşesc odată cu tine, dacă ai pătimi ceva rău (o, de nu s-ar întîmpla aşa ceva!). Dacă natura cumva, natura omenească îi împinge pe unii pe căi greşite chiar împotriva voinţei lor, şi acestora le este peste putinţă să i se împotrivească cînd ea se dezlănţuie — nu-i mai puţin adevărat că şi acele însuşiri care la unii sînt preţuite ca pozitive — ca să nu mai pomenesc de răutatea majorităţii oamenilor — sînt pasibile a-i determina pe mulţi să comită nedreptăţi. Mîndria neamului din care descind, înfumurarea ce le-o dă bogăţia, platforma ce-o capătă prin funcţia ce-o deţin, încrederea în vitejia ce-i animă — importanţa exagerată a puterii lor, pe mulţi îi fac să rătăcească drumul drept. Nu e bine să schimbi nobleţea pe josnicie, nici sentimentele bărbăteşti pe laşitate, nici cumînţenia pe nebunie (dealtfel, ar fi şi imposibil); nu e bine, pe de altă parte, nici să tai din prisosul unora precum nu trebuie micşorat nici avîntul ambiţios al acelora care n-au depăşit cu nimic măsura (ar fi nedrept). Grija de a te răzbuna sau cea de a preveni acţiunile răuvoitoare atrage în mod necesar după sine şi plictiseli şi faimă rea. Deci haide, să schimbăm linia noastră de conduită şi să mai iertăm pe cîte unul din cei care ţi-au vrut răul. După părerea mea, multe pot fi mai lesne îndreptate pe calea clemenţei[78] decît prin cruzime. Cei care s-au bucurat de generozitatea sufletească a celor care le-a acordat iertarea nu numai că ajung să-i iubească — pînă la apriga dorinţă de a răspunde întocmai — dar toţi semenii lor îl respectă şi îl venerează pe binefăcător, încît se ajunge la situaţia că nimeni nu mai îndrăzneşte să-l atace. În schimb, cei care nu ştiu ce-i mila în mînia ce-i orbeşte sînt detestaţi de oamenii care le ştiu de frică şi alături de aceştia de toţi ceilalţi. De aici se trage că pun la cale comploturi, de teamă să n-ajungă ei să fie ucişi.

17 Nu vezi oare că pînă şi medicii intervin cît mai rar cu operaţii şi fiare înroşite — ca să evite înteţirea răului — preferînd terapia prin spălături alinatoare asupra traumelor suferite cît şi prin leacuri blînde?[79] Totuşi, să nu crezi că, deoarece există suferinţe ale corpului şi suferinţe ale sufletului, ele sînt aparte unele de altele. Există tot soiul de suferinţe asemănătoare oarecum cu cele trupeşti şi în judecata oamenilor, chiar dacă aceasta este incorporală; cugetul se strînge de frică şi se umflă de mînie. Pe unii supărarea îi doboară, însufleţirea însă îi înalţă. Dacă luăm aminte, diferenţa între aceste suferinţe este infimă şi tocmai de aceea se cer mijloace de remediere asemănătoare. Un cuvînt bun, spus cînd trebuie, risipeşte toată înverşunarea aceluia care îl ascultă. Tot aşa, iertarea dată la timp, topeşte pînă şi mînia celui mai înverşunat om, după cum pedeapsa hotărîtă din spirit de răzbunare scoate din sărite un om cît de paşnic.

Acţiunile violente duc veşnic la exasperare pe toţi oamenii, oricît de drepte ar fi ele, în vreme ce acţiunile binevoitoare îi destind. Din acest motiv, dacă cineva ajunge să fie convins pe cale raţională — se arată mult mai repede dispus să îndure pînă şi cele mai teribile lucruri — decît dacă ar fi silit prin brutalitate. În aşa măsură amîndouă aceste ipostaze sînt supuse legilor firii încît pînă şi printre animalele necuvîntătoare, lipsite de orice raţiune, multe din ele, chiar din cele mai puternice şi mai sălbatice încep să se domesticească prin mîngîieri şi prin hrana cu care sînt momite, în vreme ce multe altele, dintre animalele extrem de fricoase şi de slabe, sînt terorizate şi aduse la exasperare prin maltratări şi prin frică.

18 N-am pretenţia să spun că ar fi necesar să-i cruţi pur şi simplu pe cei care se fac vinovaţi. Acel individ plin de îndrăzneală, dornic să-şi depăşească condiţia, cu moravuri şi gînduri perverse, stigmatizat de un viciu incurabil şi continuu — ei bine, se cuvine tăiat din rădăcini, aşa cum tai cîteodată părţile putrede ale corpurilor vii. Dintre ceilalţi însă, cîţi greşesc, fie cu voie, fie fără, datorită tinereţii, lipsei de experienţă, neştiinţei sau indiferent cărei

alte circumstanţe, pe unii trebuie să-i mustri prin cuvinte tari, pe alţii să-i cumineşti cu ameninţări, în sfîrşit, pe alţii, să ştii cum să-i iei prin indiferent care alt mijloc, nu prea sever. Şi întocmai ca în celelalte privinţi* . . . toţi pedepsesc mai mult sau mai puţin aspru . . . În împrejurările de faţă îţi stă în putinţă să te comporţi cu moderaţie, fără să-ţi primejduieşti viaţa, pedepsindu-i pe unii prin exil, pe alţii prin decăderea din drepturi, pe alţii prin amenzi — hotărîndu-le domiciliu obligatoriu în anumite ţinuturi sau în anumite oraşe. S-a mai văzut cum anumiţi oameni au început să se cumineţească atunci cînd şi-au dat seama că nu obţin cele după care năzuiau sau cînd au dat greş în cele ce urmăreau. O situaţie dezonorantă, o locuinţă sub orice critică, durerea sufletească şi frica de ce va să vină au avut asupra multora o acţiune binefăcătoare. Nu încape îndoială că un om de viţă, cu suflet nobil, ar alege mai degrabă moartea decît să îndure asemenea umilinţă.

Din cele ce ţi-am expus rezultă că răzbunarea faţă de aceşti oameni, departe de a îndrepta lucrurile, nu face decît să le agraveze. Iar nouă nu ne pune la dispoziţie nici un fel de motivare şi nici siguranţa că vom trăi în linişte. Aşa cum este situaţia actuală** . . . dăm impresia că pe mulţi îi ucidem din lăcomie pentru averile lor, pe alţii de teamă faţă de curajul lor şi, îndeosebi, pe cei mai mulţi, dintr-un sentiment meschin de gelozie faţă de un merit oarecare. Parcă nu-ţi vine a crede că cineva care se află stăpîn pe o putere şi o forţă armată atît de mare — ar putea deveni ţinta uneltirilor unui cetăţean particular lipsit de arme. Dar se găsesc destui care să răspîndească acest zvon în vreme ce alţii pretind că plecăm urechea la tot felul de minciuni şi că multe le luăm drept bune, cu totală lipsă de răspundere. După cîte pretind ei, delatorii care se jură că au văzut cu ochii lor şi au auzit cu urechile lor tot felul de crime — mînaţi de ură, de mînie, mituiţi cu bani de duşmanii celor pe care-i acuză, alţii, dimpotrivă,

* Lacună mică în text.
** Lacună în text.

pentru că nu li s-a cumpărat tăcerea cu bani — se întrec în a spune neadevăruri. Aceştia nu se mărginesc să transmită că anumiţi cetăţeni săvîrşesc lucruri reprobabile, sau că au de gînd să le înfăptuiască, ci semnalează şi amănunte despre o discuţie, faptul că un interlocutor a tăcut, că un altul a rîs, iar un al treilea a plîns!

19 Aş putea să înşir mii de asemenea exemple care, chiar de-ar fi adevărate în majoritatea lor, n-ar trebui să constituie un subiect de preocupări exagerate pentru oamenii de condiţie liberă, nici să-ţi fie de îndată împărtăşite. În neştiinţă de cauză, n-ai de ce să suferi vreun neajuns, iar faptul de a le asculta n-ar contribui decît să te supere, chiar fără voia ta. Şi tocmai acest lucru se cuvine evitat, cu orice preţ, mai ales cînd ai calitatea de conducător al altora. Mulţi sînt dispuşi să creadă — văzîndu-te pradă mîniei — că nenumăraţi cetăţeni sînt condamnaţi pe nedrept la moarte, unii, fără nici un fel de judecată, alţii, în urma unei sentinţe ticluite dinainte, de conivenţă cu juriul. Nici depoziţiile martorilor, nici caznele care-i silesc să vorbească, nici alt mijloc de acest fel nu sînt considerate drept adevăr cînd e vorba despre aceşti inculpaţi. Aşa stau lucrurile, chiar dacă nu e drept să se petreacă astfel în anumite cazuri, cînd este vorba de toţi, ca să zic aşa, care au fost condamnaţi la moarte în asemenea condiţii.

Tu, Augustus, nu numai că nu trebuie să comiţi nedreptăţi — dar nici măcar să nu laşi impresia că le comiţi. Pentru un cetăţean de rînd, ajunge să săvîrşească greşeli; pentru un conducător de stat, se cuvine să fie deasupra oricărei bănuieli. Guvernezi doar peste oameni — nu peste animale. Şi singurul mijloc ce-l ai la dispoziţie pentru a ţi-i face binevoitori cu adevărat constă în abilitatea de a-i convinge simultan şi prin toate eforturile că nici cu voie, nici fără voie, nu eşti dispus să faci nedreptăţi. Este posibil ca cineva să fie silit a se teme de un altul; pentru a-l iubi, e nevoie să fie pătruns de puterea convingerii. Dar de convins nu poate fi convins decît în urma binefacerilor de care se bucură personal şi dacă vede că şi

alţii sînt în măsură să se împărtăşească din roadele bunei-voinţe. Cel care însă este ros de bănuiala că semenul său a pierit în chip samavolnic — se teme ca nu cumva să pătimească ceva similar şi se vede silit să-l urască pe făptaş. A fi urît de cei pe care-i guvernezi, afară că nu serveşte la nimic, nu aduce nici un cîştig. Cei mai mulţi oameni consideră că este de datoria tuturor să se răzbune pentru indiferent care ofensă li se aduce numai să nu ajungă de rîsul lumii şi, ulterior, acoperiţi de ocară; în schimb, cînd este vorba de conducători, ei socot că în obligaţiile acestora intră şi luarea de măsuri drastice împotriva acelora care atentează la integritatea statului — dar, de intră în joc integritatea personală, aşteaptă de la aceştia o atitudine senină faţă de atentatorii la viaţa lor — argumentînd că şefii de state nu pot fi luaţi nici în ocidere, nici supuşi unui atac neaşteptat, dacă se ţine seama de măsurile de securitate de care sînt înconjuraţi.

20 Tocmai pentru că am auzit asemenea păreri şi le-am acordat atenţia cuvenită — cutez să-ţi dau sfatul ca sub nici un cuvînt să nu ucizi pe cineva pentru un asemenea motiv. Puterea suverană[80] a fost instituită în vederea asigurării celor guvernaţi — aşa încît să nu-şi pricinuiască daune unii altora şi nici să sufere prejudicii din partea unor neamuri străine, dar, pe Zeus! nu ca să îndure neajunsuri de la cei ce o deţin. Cel mai de seamă titlu de glorie nu este să distrugi un mare număr de cetăţeni, ci să fii în stare — de este cu putinţă — să-i salvezi pe toţi. Se cuvine, să-i educi prin legi, prin binefaceri şi prin pedepse coercitive, ca să se cuminţească şi, mai mult decît atît, trebuie să-i urmăreşti şi să veghezi să nu poată înfăptui răul în cazul cînd ar avea astfel de intenţii[81]. Dacă o parte a corpului, să presupunem, se îmbolnăveşte, de datoria noastră este să încercăm a îndrepta prin medicaţie răul ce-o macină, pentru a nu o lăsa să se distrugă. A suporta bărbăteşte greşelile mulţimii înseamnă a da dovadă de mare şi multă înţelepciune, de o remarcabilă putere de stăpînire; atunci însă cînd eşti dispus să împarţi pedepse după ceea ce merită fiecare, fără să vrei ai să pierzi mai multe vieţi

omeneşti decît s-ar cuveni. De aceea, din aceste pricini, îmi exprim părerea că nimeni din cei care s-au făcut vinovaţi de o asemenea culpă să nu fie pedepsiţi cu moartea — ci să se încerce a-i aduce la sentimente mai bune pe altă cale — ca să nu mai aibă ocazia a comite nimic ieşit din comun. Căci ce-ar mai putea păcătui un om izolat pe o insulă, sau pe o moşie, sau într-un oraş oarecare, unde n-are la dispoziţie nici mulţimea servitorilor, nici bani şi unde, de este necesar, poate chiar fi pus sub pază[82]? Dacă duşmanii cumva s-ar găsi pe aici, pe aproape, sau dacă o anumită porţiune din ţărmul mării nu s-ar afla sub stăpînirea noastră, aşa ca cineva dintre exilaţi să poată fugi şi să găsească adăpost la duşmani — pentru a ne face rău, sau dacă pe întinsul Italiei ar exista oraşe întărite, cu fortificaţii şi cu arme pe care dacă, eventual, cineva le-ar cuceri, ar putea deveni o primejdie pentru noi, ei bine, atunci aş schimba vorba. Cum însă toate oraşele sînt dezarmate prin aceste părţi şi n-au întăriturii ridicate în vederea unui asediu[83], de asemenea, cum duşmanii sînt la mari depărtări de aceste aşezări (căci întinderea nemărginită a mării, a uscatului, munţii şi fluviile atît de greu de străbătut se găsesc la mijloc) de ce tu sau oricare altul, s-ar teme de cutare sau de cutare, nişte oameni lipsiţi de arme, simpli particulari, trăind aici chiar în inima statului pe care îl conduci, înconjuraţi ca într-un cerc de bariera armelor tale? Eu una nu pot crede că s-ar mai găsi cineva căruia să-i treacă prin minte ceva de acest fel şi nici, oricît şi-ar fi pierdut minţile, că ar fi în stare să pună ceva în practică.

21 Să încercăm, aşadar, o experienţă chiar în cazul conjuraţilor de faţă. S-ar putea ca sentimentele lor să se schimbe cu desăvîrşire şi să-i aducă şi pe alţii pe o cale mai bună. Vezi doar, Cornelius este de neam mare şi are un nume ilustru. Toate aceste atribute se cuvin a fi omeneşte cîntărite. Tăişul sabiei nu rezolvă toate problemele (ar fi un mare bine dacă s-ar dovedi în stare să-i cumin-ţească pe unii, să-i convingă, să-i constrîngă a iubi pe cineva în mod sincer); desigur, el este capabil să pună

capăt unei vieţi omeneşti — dar preţul va fi înstrăinarea sufletelor celorlalţi. Să nu crezi că prin această drastică pedeapsă cel ce face dreptate cîştigă afecţiune sporită din partea celorlalţi; tocmai pe dos — cu cît teama ce-o inspiră devine mai puternică, îşi face mai mulţi duşmani. Asta este situaţia. Cei care însă şi-au dobîndit iertarea, copleşiţi de un sentiment de ruşine, trăiesc cu frica ca nu cumva să mai greşească ceva faţă de binefăcătorii lor şi se întrec în a le face tot felul de servicii în nădejdea că vor fi cu prisosinţă răsplătiţi. Cînd cineva datorează viaţa aceluia pe care l-a atacat este de părere că bunăvoinţa ce i s-a arătat echivalează cu asigurarea unui mod de comportament similar pe viitor, indiferent în ce privinţă.

Ascultă-mă, deci, iubitul meu soţ, şi schimbă-ţi hotărîrea. Procedînd astfel, vei da de înţeles că toate măsurile severe pe care le-ai luat pînă acum au fost impuse de necesitate. Căci nu este cu putinţă să schimbi într-un stat uriaş ca acesta, regimul republican cu unul monarhic, fără vărsare de sînge. Dacă însă ai să persişti în această direcţie, s-ar putea bănui că acele condamnări la moarte le-ai făcut cu sînge rece."

22 Augustus ascultă sfaturile Liviei şi îi grafie pe toţi cei învinovăţiţi, mulţumindu-se să le facă morală. Pe Cornelius îl numi şi consul[84]. După aceasta îi cîştigă de partea lui atît pe Cornelius cît şi ceilalţi oameni în aşa măsură încît nimeni n-a mai conspirat vreodată împotriva lui, nici nu s-a mai aflat sub o asemenea acuzare. Iar Livia, care a fost principalul autor al salvării lui Cornelius de la moarte, avea ea însăşi să fie învinuită de moartea lui Augustus.

5 e.n. În aceeaşi vreme, sub consulatul lui Cornelius şi Valerius Messala, au avut loc înfricoşătoare cutremure de pămînt, Tibrul dezlănţuit a rupt podul şi timp de şapte zile puteai să te plimbi cu barca pe străzile Romei. A avut loc o eclipsă parţială de soare şi foametea a făcut prăpăd.

Tot în cursul aceluiaşi an Agrippa a luat toga virilă fără să primească însă nici una din distincţiile acordate fraţilor săi[85]. La jocurile de circ atît senatorii cît şi cavalerii au

Populaţii germanice
Sec. I î.e.n. — Sec. I e.n.

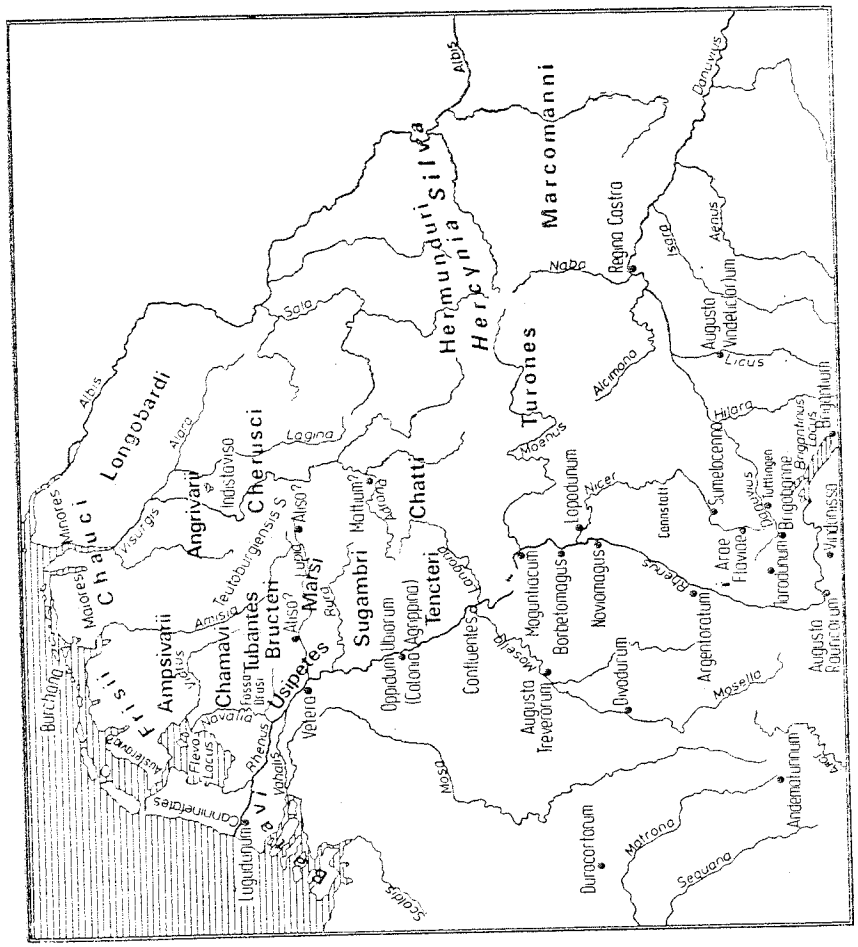

căpătat locuri aparte de restul plebei, practică care şi astăzi încă a rămas în vigoare[86]. Şi cum aristocraţia nu se învoia bucuros să-şi dea fiicele pentru a fi preotese ale zeiţei Vesta, s-a hotărît prin lege ca şi fiicele liberţilor să poată deveni preotese[87]. În Senat a avut loc o tragere la sorţi a candidatelor, în prezenţa părinţilor care aparţineau ordinului ecvestru, dat fiind numărul prea mare al acelora care rîvneau la această onoare. Cu toate acestea nici una din fete n-a fost numită preoteasă a Vestei.

23 Cum soldaţii, datorită îndeosebi războaielor care băteau la uşă, se arătau foarte nemulţumiţi cu micile solde ce le aveau şi nu se mai învoiau să slujească nici o zi după expirarea serviciului militar obligatoriu — s-a dat un decret conform căruia pretorienii aveau să primească 5 000 de denari după 16 ani de serviciu, iar ceilalţi soldaţi 2 000 de denari după 20 de ani. În serviciu activ se găseau pe atunci, după unele mărturii, 23 de legiuni, după alţii 25. Din acestea pînă în zilele noastre a mai rămas un număr de 19 şi anume[88]: legiunea a doua Augusta, care iernează în Britannia Superioară: trei legiuni „a treia", şi anume: Gallica în Fenicia, Cyrenaica în Arabia şi Augusta în Numidia; a patra, Scythica, în Syria; a cincea, Macedonica, în Dacia; două legiuni „a şasea", una „Victrix" în Britannia Inferioară şi cealaltă „Ferrata" în Iudeea; a şaptea se află în Moesia Superioară; soldaţii din această legiune poartă cu precădere numele de „claudieni"; a opta, Augusta, în Germania Superioară; două legiuni „a zecea" şi anume Gemina, în Pannonia Superioară şi legiunea din Iudeea; a unsprezecea, Claudia, în Moesia Inferioară (cele două legiuni astfel denumite, după Claudius, poartă acest nume deoarece nu au luat armele împotriva împăratului cu prilejul revoltei lui Camillus)[89]; a douăsprezecea, Fulminifera, în Cappadocia, a treisprezecea, Gemina, în Dacia; a patrusprezecea, Gemina, în Pannonia Superioară; a cinsprezecea, Apollinaris, în Cappadocia; a douăzecea, denumită „Valeria" şi „Victrix" în Britannia Superioară. Această legiune, după cîte cred, împreună cu legiunea a douăzecişidoua, care iernează în Germania Superioară (chiar dacă aceasta din urmă nu este, în majoritatea cazurilor, denumită de istorici „Valeria", nume pe care actualmente nici nu-l mai foloseşte) au fost păstrate ca atare de Augustus, după ce le-a luat sub comanda lui.

Acestea sînt legiunile care subzistă de pe vremea lui Augustus. Cît priveşte celelalte legiuni, unele au fost cu totul desfiinţate, altele au fost contopite[90] fie de Augustus însuşi, fie de succesorii lui, de unde se trage, după cît se crede, denumirea de „Gemina".

24 Pentru că am ajuns odată să vorbesc despre legiuni, să-mi fie îngăduit a spune cîteva cuvinte şi despre celelalte legiuni care există astăzi, despre modul cum au fost ele recrutate de împăraţii care au urmat, aşa ca cel care doreşte să capete ceva informaţii în acest domeniu să se poată instrui găsind tot ce-i este necesar într-un singur loc.

Neron a recrutat legiunea numită „Prima Italica" care-şi are sediul de iarnă în Moesia Inferioară, Galba, legiunea „Prima Adiutrix" cu sediul în Pannonia Inferioară, precum şi „a şaptea", aflată în Iberia. Vespasian a recrutat legiunile a doua „Adiutrix" în Pannonia Superioară, a patra, „Flavia" în Moesia Superioară şi a şasesprezecea „Flavia" în Syria; Domiţian, „Prima Minervia" în Germania Inferioară, Traian, a doua, în Egipt[91] şi a treizecea cu garnizoana în Germania[92], cărora le-a dat numele său. Marcus Antonius a recrutat a doua, aflată în Noricum, şi a treia, în Rhetia, legiuni care au fost amîndouă numite „Italica". Severus a înfiinţat legiunile „Parthice", prima şi a treia, cu sediul în Mesopotamia, şi una intermediară, a doua, cu sediul în Italia. Actualmente acesta este numărul acelor corpuri de armate alcătuite din oameni recrutaţi[93], afară de gărzile urbane şi pretoriene. Pe acea vreme însă, sub domnia lui Augustus, acesta era numărul legiunilor întreţinute de stat, fie douăzeci şi trei, fie douăzeci şi cinci, la care se adăugau trupe auxiliare de infanterie, cavalerie şi, ocazional, marină. Despre aceste trupe nu am însă amănunte exacte.

Nordul Peninsulei Balcanice

Gărzile pretoriene, în număr de zece mii, sînt împărţite în zece cohorte, iar cele urbane, în număr de şase mii, sînt împărţite în patru cohorte, apoi cavalerii străini de elită cărora li s-a dat numele de „Batavi", după Batavia, insulă aşezată pe Rin, datorită neîntrecutei lor măiestrii în arta ecvestră. Nu pot da o cifră exactă despre numărul lor, după cum nu ştiu nici numărul trupelor de *evocaţi*[94]. Serviciul militar al acestora a început să conteze din momentul în care Augustus i-a rechemat sub arme, împotriva lui Antonius, pe cei ce luptaseră odinioară alături de tatăl său şi pe care ulterior i-a menţinut în activitate. Ei alcătuiesc pînă astăzi încă un corp aparte, şi poartă fascii întocmai ca centurionii.

Acestea au fost aşadar motivele pentru care Augustus, ducînd lipsă de bani, a prezentat Senatului un proiect de lege prin care cerea să se acorde un fond fix şi perpetuu, pentru ca — fără nici o atingere a veniturilor particulare să se poată acorda soldaţilor din plin atît alimente cît şi recompense, din impozitele publice. Senatul a examinat cererea; apoi, pentru că nimeni nu mai consimţea de bună voie să preia edilitatea, cîţiva cetăţeni, făcînd parte din rîndul foştilor cvestori şi tribuni ai plebei, au fost siliţi să preia această sarcină, procedură care, dealtfel, s-a repetat în cîteva rînduri.

6 f.e.n. 25 Ceva mai tîrziu, pe vremea consulatului lui Aemilius Lepidus şi L. Arruntius, Augustus, deoarece nu putea fi găsit nici un mijloc pe placul contribuabililor, ci dimpotrivă, pînă şi căutările lui supărau foarte pe toată lumea — vărsă tezaurului public[95] o sumă de bani în numele lui şi al lui Tiberius, pe care o denumi „fondul destinat soldaţilor". Administrarea acestui fond o încredinţă pentru trei ani unui număr de trei foşti pretori, traşi la sorţi, care aveau la dispoziţie 2 lictori şi o ceată de alţi slujitori, conform cu rangul deţinut. Această dispoziţie se prelungi timp de mai mulţi ani. În zilele noastre aceşti administratori sînt aleşi de împăratul respectiv şi îşi văd de îndatoriri fără a mai fi însoţiţi de lictori.

Prin urmare, Augustus procură tezaurului o anumită sumă de bani şi făgădui să repete anual acest gest; mai primi şi ceva oferte de bani de la unii regi şi de la unele populaţii. De la particulari însă, deşi mulţi din ei pretindeau că doresc să facă donaţii benevole — nu acceptă nimic. Cum însă faţă de mărimea uriaşă a cheltuielilor, aceste fonduri se dovedeau minime, şi cum simţea nevoia unui venit continuu, se adresă senatorilor cu rugămintea să caute ei venituri, pe cale particulară, fiecare, cum credea de cuviinţă. De asemenea, îi invită să-şi noteze propunerile în scris şi să i le dea spre a fi cercetate. Această manevră nu însemna că el personal nu se gîndea la anumite soluţii, dar intenţia lui era să-i determine să aleagă soluţia dorită. Deşi i-au fost prezentate tot felul de propuneri, n-a luat în considerare nici una din ele ci a instituit un impozit de 5% asupra moştenirilor şi legatelor testamentare[96], cu excepţia rudelor apropiate şi a urmaşilor lipsiţi de avere — sub cuvînt că ar fi găsit menţionat acest impozit în memoriile lui Caesar. Într-adevăr, acest impozit mai fusese înainte vreme în vigoare, apoi fusese abolit, pentru ca acum să fie din nou instituit. În felul acesta aşadar izbuti să mărească veniturile. Cît priveşte cheltuielile, cu ajutorul unei comisii alcătuită din trei bărbaţi consulari, traşi la sorţi, pe unele le reduse, pe altele le suprimă.

26 Aceste hotărîri supărară straşnic pe romani, mai ales că pe acea vreme bîntuia şi o foamete cumplită. S-a ajuns pînă acolo că gladiatorii şi sclavii, care erau vînduţi prin tîrguri, au fost îndepărtaţi din ordinul împăratului pe o distanţă de 750 de stadii. Pînă şi Augustus, ca să nu mai vorbim de alte notabilităţi, renunţă la majoritatea acelora care erau în serviciul lor. Procesele şi judecăţile s-au suspendat[97], iar senatorii au primit permisiunea să se deplaseze unde ar fi dorit[98]. În scopul evitării unor piedici în procesul legislativ, ca urmare a absenţei unora din senatori[99], s-a hotărît, din principiu, legalitatea tuturor decretelor votate de numărul prezent al membrilor Senatului.

Din rîndul foştilor consuli au fost numiţi cîţiva magistraţi cu sarcina de a vinde fiecăruia o cantitate raţionali-

zată de grîu şi de pîine[100]. Iar Augustus dărui acelora care aveau drept la distribuţii gratuite de grîu o cantitate dublă decît cea pe care o primiseră vreodată mai înainte. Cum nici această cantitate nu era de ajuns pentru aceştia, împăratul nu îngădui ca ziua sa de naştere să fie sărbătorită prin banchete publice[101].

Cum în aceeaşi vreme o întinsă parte a oraşului fusese distrusă prin incendii, hotărî ca în şapte puncte diferite să funcţioneze pichete de liberţi, cu misiunea de a sări în ajutor. Comandant al acestora a fost numit un cavaler[102]. Augustus nu avea de gînd să menţină mult timp formaţiile de pază contra incendiilor; cu toate acestea, nu le mai desfiinţă, căci îşi dădu curînd seama de extrema lor utilitate, cît erau de necesare pentru serviciul ce-l îndeplineau, din însăşi experienţa făcută. Aşa că le menţinu mai departe. Aceste gărzi există şi astăzi, funcţionînd sub un regim cu totul special şi anume sînt alcătuite din oameni recrutaţi nu numai din rîndul liberţilor ci şi din alte clase sociale. La Roma au cohortele lor şi primesc o soldă de la stat.

27 Plebea totuşi, ca una ce era copleşită de foamete şi povara impozitelor, de pierderile în bunuri materiale suferite de pe urma incendiilor, începu să-şi arate nemulţumirea. Oamenii cleveteau fără să se ferească, spunînd cuvinte pline de revoltă; în timpul nopţii răsăreau şi mai numeroase încă inscripţii protestatare. Toate acestea, după cît se spunea, se întîmplau la instigaţia unui anume Publius Rufus[103], dar Rufus nu era singurul suspect. Într-adevăr, Rufus nu era în stare nici să pună la cale nici să înfăptuiască astfel de lucruri. Alţii, după cît se bănuia, folosindu-se de numele lui Rufus, căutau să aprindă scînteia unei revolte. De aceea s-a votat deschiderea unei anchete şi s-au instituit premii pentru denunţători; denunţurile nu întîrziară, ceea ce contribui la noi tulburări în oraş, care se ţinură lanţ pînă cînd, în sfîrşit, foametea a fost învinsă. Germanicus Caesar şi Tiberius Claudius Neron[104] organizară atunci jocuri de gladiatori, în memoria părintelui lor, Drusus. Această comemorare izbuti să mai potolească spi-

ritele, precum şi faptul că Tiberius, cînd sfinţi templul Dioscurilor, nu se mărgini să-şi înscrie propriul său nume — Claudianus, în loc de Claudius, din cauza adoptării sale în familia lui Augustus[105] ci îl înscrisese şi pe acela al lui Drusus. Dedesubtul era că Tiberius, deşi participase alături de fratele său la conducerea operaţiilor de război, venea deseori la Roma, de cîte ori avea prilej, bineînţeles şi cu treburi, dar mai ales de teama ca nu cumva Augustus să prefere pe altcineva în absenţa lui[106].

Acestea au fost deci evenimentele din acel an. Iar cînd guvernatorul Achaiei a murit tocmai la mijlocul misiunii ce-o îndeplinea[107], sarcinile guvernamentale au fost încredinţate cvestorului şi assesorului său, pe care noi îl numim *legatus* — aşa cum am mai spus[108] — şi anume unuia i s-a dat în grijă partea cuprinsă în interiorul Istmului[109] şi celuilalt restul provinciei. Herodes, regele Palestinei[110], pus sub acuzare de către fraţii săi, a fost exilat într-o localitate dincolo de Alpi, în vreme ce o parte din stăpînirile sale au fost confiscate.

28 Tot în acele timpuri s-au desfăşurat şi multe războaie. Piraţii au săvîrşit atît de multe încălcări, încît, timp de trei ani n-a fost cu putinţă ca Sardinia să aibă drept guvernator un senator[111], ci a fost încredinţată unor militari şi unor comandanţi aparţinînd ordinului ecvestru. Nu puţine oraşe se răsculară aşa că s-a întîmplat, timp de doi ani, ca unii şi aceeaşi guvernatori să fie menţinuţi în provinciile senatoriale, prin voinţa împăratului şi nu prin tragere la sorţi. Provinciile imperiale erau încredinţate dealtfel pentru un timp mai îndelungat unora şi aceloraşi guvernatori[112]. Totuşi, nu voi intra în amănunte despre toate acestea. Multe nu sînt decît fapte sporadice, lipsite de importanţă majoră. Redarea lor cu exactitate nu va fi de nici un folos. Mă voi mărgini aşadar să recapitulez, afară de evenimentele însemnate, ceea ce merită să fie reţinut în memorie.

Isaurii, mai întîi prin acţiuni de jaf, au început un război care s-a dovedit a fi înfricoşător, pînă ce au fost potoliţi. Gaetulii, la rîndul lor, supăraţi împotriva regelui Iuba, totodată neînţelegînd ca şi ei să dea ascultare stăpînirii

romane, s-au răsculat împotriva regelui, făcură prăpăd prin ţinuturile învecinate şi uciseră cîţiva generali romani sosiţi cu trupe împotriva lor. Pe scurt, puterea lor crescuse într-atît că celui care a izbutit să-i zdrobească, şi anume lui Cornelius Cossus, îi aduseră insignele triumfale şi un cognomen[113].

Concomitent, Tiberius, însoţit de alţi comandanţi militari, porni o expediţie împotriva celţilor*. Tiberius a înaintat pînă la Visurgos şi apoi pînă la Elba, fără ca în această campanie să se fi ajuns la vreun rezultat deosebit, deşi, în urma luptelor aici purtate, nu numai Augustus dobîndi titlul de *imperator*, ci şi Tiberius, iar C. Sentius, guvernatorul Germaniei, primi insignele triumfale[114]; motivarea acestor onoruri a fost cererea repetată a celţilor de a se încheia un tratat de pace. Adevărata cauză însă, deşi celţii încălcaseră tratatele cu puţin timp în urmă, era starea de lucruri îngrijorătoare din Dalmaţia şi Pannonia — unde răscoalele căpătaseră o amploare mai mare şi necesitau o replică fără întîrziere.

29 Striviţi sub povara birurilor[115], dalmaţii, de voie, de nevoie, stătuseră mai înainte vreme liniştiţi. Dar, cînd Tiberius porni pentru a doua oară o campanie de represalii împotriva celţilor, iar Valerius Messalinus, guvernatorul din acea vreme al Dalmaţiei şi Pannoniei, a primit ordinul să-l însoţească şi a luat cu sine grosul armatei ce-o avea la dispoziţie — cum primiseră şi ei porunca să trimită un contingent — s-au adunat laolaltă în acest scop şi, cînd văzură cîte tinerime în floarea vîrstei era de faţă — n-au mai stat pe gînduri. La îndemnurile înflăcărate ale unui anume Baton, un daesidiat**, la început s-au răsculat doar puţine grupuri, care însă izbutiră să-i alunge pe romanii sosiţi împotriva lor. După această victorie se înţelege că şi ceilalţi se ridicară la luptă.

Nu după mult timp breucii, un neam din Pannonia, luîndu-şi drept căpetenie pe un alt Baton — atacară Sir-

* Germanilor.

** Lecţiunea Boissevain, II, p. 513.

mium[116] şi garnizoana romană care se afla aici. Cu toate acestea n-au putut cuceri oraşul căci Caecina Severus, guvernatorul provinciei învecinate Mysia*, îi ajunse pe malurile fluviului Drava, sosind în mare grabă, unde îi şi învinse după o încăierare sîngeroasă.

Breucii însă, animaţi de speranţa că în curînd puteau să se ridice iarăşi din înfrîngerea suferită — deoarece romanii suferiseră pierderi grele —, începură să cheme într-ajutor aliaţi şi aşa îşi îngroşară rîndurile cu toţi cei pe care putură să-i convingă. În timpul acesta iată că Baton, dalmatul, care pornise un atac asupra Salonei[117], nu mai era în stare să întreprindă nimic cu de la sine putere, fiind grav rănit de o piatră. El se văzu silit să trimită pe alţii cu misiunea de a jefui coastele mării pînă la Apollonia şi prin acte meleaguri; deşi la început a fost învins, în cele din urmă prin meritul oamenilor ce-l sprijineau dobîndi o victorie asupra romanilor trimişi să-i întîmpine[118].

30 Tiberius, pus la curent cu cele ce se întîmplau, de teama unei incursiuni în Italia, se reîntoarse din „Celtica" venind încet, cu grosul trupelor sale pe urmele lui Messalinus, pe care-l trimisese înainte. Baton, aflînd de apropierea lor, deşi nu se simţea cîtuşi de puţin bine, tăie calea lui Messalinus şi, după ce dobîndi un avantaj apreciabil asupra acestuia într-o bătălie în toată regula, a fost învins prin vicleşug. Atunci, el se îndreptă spre celălalt Baton, de neam breuc, şi unindu-şi forţele în vederea războiului, cuceri muntele Alma. Aici însă au fost înfrînţi într-o scurtă încăierare cu Rhymetalkes, rege trac, pe care Severus îl trimisese împotriva lor, dar împotriva lui Severus însuşi depuseră o rezistenţă dîrză[119].

Ceva mai tîrziu, cum Severus fusese silit să se reîntoarcă în Mysia din cauza jafurilor făcute de daci şi de sauromaţi[120], în vreme ce Tiberius şi Messalinus întîrziau la Siscia — ei încălcară ţinuturile aliate cu romanii şi atraseră de partea lor pe mulţi alţii.

* Moesia.

Deşi Tiberius se afla prin apropiere[121], aliaţii se feriră să dea o bătălie cu trupele lui, mulţumindu-se cu jafuri pe care le făceau cînd ici, cînd colo. Cunoscînd bine ţinutul, purtînd doar un echipament uşor de război, nu era greu pentru ei să meargă ori unde voiau. Şi, cum anotimpul rece se apropia — pagubele ce le aduceau se înmulţeau. Aşa că făcură o nouă incursiune pînă în Macedonia. Rhymetalkes însă şi fratele acestuia, Rhascyporis, îi decimă într-o bătă-
7 e.n. lie. Cît despre alţi răsculaţi, sub consulatul lui Caecilius Metellus şi al lui Licinius Silanus, în urma devastării ţinuturilor de baştină, părăsiră locurile natale şi se refugiară pe înălţimi de unde, cînd le venea bine, dădeau lovituri duşmanului pe neaşteptate.

31 Aflînd ce se petrecea şi bănuindu-l pe Tiberius că într-adins lungea lucrurile, cînd ar fi putut destul de repede să-i învingă pe răsculaţi, numai pentru a deţine în mîinile sale puterea armelor sub pretextul războiului, Augustus îl trimise pe Germanicus, deşi era numai cvestor, împreună cu soldaţi recrutaţi nu numai din rîndul oamenilor liberi, ci şi dintre liberţi[122]. Acestor trupe le-a alăturat sclavi, pe care i-a eliberat, şi care îi fuseseră încredinţaţi de stăpînii lor, bărbaţi şi femei, în conformitate cu censul ce-l aveau. De la foştii lor stăpîni sclavii primiseră o raţie de hrană pentru şase luni[123].

Dar Augustus nu s-a mărginit la această măsură în sprijinul războiului. El asistă şi la obişnuita recere în revistă a cavalerilor în Forum, iar cu prilejul Marilor Jocuri[124], cum o femeie oarecare îşi scrijelise pe braţ nişte semne, în formă de litere, şi începuse să facă profeţii — cu toate că el îşi dădea bine seama că totul nu era decît o farsă, femeia nefiind cîtuşi de puţin posedată — se prefăcu că dă crezare spuselor ei şi îndeplini cu stricteţe tot ceea ce putea aduce alinare sufletească mulţimii. Adevărul era că plebea se dovedea agitată şi nemulţumită datorită în primul rînd războaielor, dar şi lipsei de hrană, care se făcea din nou simţită. În funcţia de magistraţi, însărcinaţi cu strîngerea de grîne, numi iarăşi doi consulari, care urmau să fie însoţiţi de lictori[125]. Deoarece însă avea mare nevoie de bani pentru

a face faţă cheltuielilor de război cît şi pentru întreţinerea serviciilor de pază — instituí un impozit de 50% asupra vînzării de sclavi şi porunci ca sumele de bani atribuite pretorilor pentru jocurile de gladiatori din tezaurul public să nu mai fie plătite[126].

32 Pe Germanicus l-a însărcinat cu conducerea operaţiilor de război în locul lui Agrippa, deoarece acesta din urmă avea nişte apucături demne de un sclav şi înţelegea să-şi petreacă aproape tot timpul la pescuit (de unde îi mai venise şi ideea de a-şi lua porecla de Poseidon). În plus, tînărul era iute la mînie, o vorbea numai de rău pe Livia, numind-o „maşteră", ba îndrăznea adesea să-i ceară lui Augustus însuşi socoteala asupra bunurilor tatălui său. Pentru că nu dădea semne de cumînţire, Agrippa a fost exclus din familia lui Augustus, iar averea i-a fost confiscată şi vărsată tezaurului militar. El a fost exilat în insula Planasia, aproape de Cyrnos[127].

Acestea se petreceau, aşadar, la Roma. Cît despre Germanicus, care s-a îndreptat spre Pannonia, unde se adunau legiuni din toate părţile, Batonii, care îl pîndiseră îndeaproape pe Severus pe cale de a părăsi Mysia, năvăliră pe neaşteptate asupra acestuia în vreme ce-şi instala tabăra în apropierea mlaştinilor Volceene. Ei stîrniră panică în rîndurile soldaţilor aflaţi în afara împrejmuirii taberei şi îi siliră să-şi caute în dezordine un refugiu în interior. Cum însă cei fugăriţi au fost susţinuţi de tovarăşii lor de arme din tabără, Batonii au fost învinşi. După acest atac romanii s-au împărţit pe grupuri care aveau misiunea să încalce concomitent diferite locuri din teritoriul duşman. Ceilalţi comandanţi militari n-au realizat nimic demn de semnalat, iar Germanicus făcu prăpăd printre mezeini, populaţie dalmată, după ce în prealabil îi învinsese într-o bătălie.

În acel an acestea fost-au întîmplările mai de seamă.

33 Sub consulatul lui Marcus Furius şi al lui Sextus Non-
8 e.n. nius, dalmaţii şi pannonii şi-au exprimat dorinţa de a în-
cepe tratative — datorită în primul rînd foametei cît şi

unei bolişti răspîndite în urma lipsei de hrană, căci oamenii mîncaseră tot felul de ierburi şi rădăcini necomestibile. Totuşi ei nu izbutiră să-şi trimită parlamentarii, opriţi fiind de cei care ştiau că n-aveau nici o licărire de speranţă în mărinimia romanilor. Aşa că rezistenţa continua. Un anume Skenobarbos — simulînd că doreşte să dezerteze, trimise vorbă lui Manius Ennius că este gata să treacă de partea cealaltă, dar că frica de tortură îl împiedică să . . .*

34 . . . (Augustus) îşi spunea cuvîntul nu printre cei dintîi ci printre ultimii, cu scopul de a permite tuturor să-şi exprime deschis părerea şi pentru ca nimeni (dintre senatori) să nu-şi calce pe inimă sub pretext că este nevoit să fie de acord cu vederile lui. Adesea împărţea dreptatea alături de magistraţi şi, de fiecare dată cînd membrii juriului nu se înţelegeau între ei, votul său era numărat la rînd cu al celorlalţi. Pe atunci însă începu să îngăduie Senatului să judece pricinile şi fără prezenţa lui, şi nu se mai ducea la şedinţele Adunării Poporului. În anul precedent el îi numise direct pe toţi magistraţii, din pricina stării ostile de spirit care domnea[128]; atunci însă, şi în anii care au urmat, s-a mulţumit să afişeze liste cu numele acelora pe care-i susţinea. Era în schimb cu atîta luare-aminte la mersul operaţiilor de război încît, pentru a se afla mai aproape şi pentru a putea da indicaţiile necesare cu privire la evenimentele din Dalmaţia şi Pannonia, a plecat la Ariminium. Cînd a părăsit Roma s-au înălţat rugăciuni votive şi cînd s-a reîntors s-au făcut sacrificii, de parcă venea dintr-un ţinut duşman[129].

Acestea au fost întîmplările de la Roma.

Între timp, Baton, din neamul breucilor, cel care-l trădase pe Pinnes şi ca răsplată pentru fapta sa preluase domnia asupra breucilor, a fost prins de celălalt Baton şi condamnat la moarte. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Baton, care bănuia ceva cît priveşte buna-credinţă a supuşilor săi, făcînd un rond pe la toate posturile de pază, cerea ostateci. Celălalt Baton, prinzînd de veste, l-a atras într-o cursă

* Lacună în text.

şi după ce l-a învins într-o luptă, l-a închis într-o fortificaţie. Apoi, punînd mîna pe el, după ce-a fost extrădat de cei din fort, l-a dus la grosul armatei unde, după un vot de condamnare, l-a executat imediat. Dar această execuţie a atras după sine răscoala a numeroase triburi de pannoni. Silvanus, mergînd împotriva lor, îi învinse pe breuci şi izbuti să aducă sub ascultarea sa şi alte triburi[130]. Baton însă, văzînd ce se petrecea, nu-şi mai puse nici o speranţă în ajutorul Pannoniei, ci, după ce puse mîna şi ţinu sub pază toate trecătorile care duceau spre Dalmaţia, o trecu prin foc şi sabie. Şi aşa s-a ajuns că şi restul pannonilor — între alte motive şi pentru că ţara lor era încălcată de Silvanus — să cadă la învoială cu romanii, cu excepţia unor cete de jefuitori — lucru obişnuit să se petreacă în asemenea situaţii tulburi —, care vreme îndelungată se ţinură numai de rele. O asemenea stare este firesc să se ivească oriunde — ca să zic aşa — şi la alte popoare, dar la ei se întîmplă cu precădere. Cetele de tîlhari au fost nimicite de alţii.

COMENTARIU

[1] Cognomenul *Caepias (Copias?)** nu poate fi explicat de comentatori decît ca o greşeală de copist. Cassius Dio este dealtfel singurul izvor în care apare acest cognomen alăturat prenumelui *Caius* şi numelui *Octavius*. Despre cel pe care-l purta în copilărie, *Augustus*, vezi Suetonius, *Augustus*, VII. Despre numele purtate în cursul carierei politice, Fitzler-Seek, RE, X, (1917) articolul *Iulius (Augustus)*, pp. 275—276.

[2] Tot din Suetonius, *Augustus*, II, aflăm că Attia era fiica lui Marcus Attius Balbus şi a Iuliei, sora lui Caius Caesar; amănunte despre părinţii lui Augustus se găsesc în acelaşi capitol. Textul grec, ca apoziţie la numele Attia, are „sora lui Caesar". Toate izvoarele sînt însă de acord că Attia era nepoata de soră a lui Caesar.

[3] Suetonius, *Augustus*, III, şi Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 59, sînt de acord că părintele lui Augustus nu aparţinea unei familii patriciene, fapt care i-a atras tînărului Octavius numeroase insulte din partea adversarilor săi politici. Caius Octavius, tatăl, a intrat în ordinul senatorilor şi s-a înălţat pe scara onorurilor pînă la funcţia de praetor. În calitate de *propraetor* a administrat cu cinste şi pricepere Macedonia. A fost nevoit să ducă campanii împotriva bessilor şi tracilor. Pe drumul de întoarcere spre Roma, unde urma să-şi pună candidatura la consulat, a murit subit; fiul său, Caius Octavius, era pe atunci în vîrstă de numai patru ani. Suetonius, *Augustus*, IV şi VIII.

[4] Lucius Marcus Philippus nu era fratele Attiei, ci al doilea soţ, care l-a crescut pe micuţul Caius cu dragoste părintească.

[5] În anul 63 la 20 septembrie, în timpul dezbaterilor din Senat împotriva lui Catilina, sub consulatul lui Marcus Tullius Cicero şi al lui Caius Antonius. Prevestirile şi visele legate de naşterea lui Octavius sînt un decalc după modele similare, de origine orientală. Vezi, de pildă, visul Mandanei, la Herodot, *Istorii*, I, 107. Aceste prevestiri sînt pe larg expuse la Suetonius, *Augustus*, XCIV.

---

* Boissevain, II, p. 141, nota 10.

6 La Suetonius, *loc. cit.*, Publius Nigidius.

7 Quintus Lutatius Catulus, în anul 63 î.e.n. era *princeps senatus*. Despre Catulus vezi nota 61 la cartea XXXVI.

8 După Suetonius, *loc. cit.*, Catulus a visat două nopți consecutive visuri diferite. Primul vis, cel relatat de Cassius Dio în acest capitol. Al doilea reprezintă o versiune scurtată a unui vis atribuit lui Cicero, care poate fi citită la Plutarh, în biografia *Augustus*, LI.

9 Aceste anecdote despre semnele „divine" care au însoțit nașterea și primii ani din viața lui Octavius erau agreate de împărat, care a favorizat circulația lor în public. După toată probabilitatea, ele circulau încă în anul 28—27 î.e.n., an hotărîtor pentru instaurarea Principatului; Pierre Grenade, *Essai sur les origines du Principat*, Paris, Boccard, 1961, pp. 123—126. Suetonius, *loc. cit.*, citează unul din izvoarele din care a extras astfel de anecdote: *De rebus divinis*, a unui anume Asclepiades Mendes, prezicător celebru.

10 În cap. II din biografia *Augustus*, Suetonius strecoară informația că inițial, în perioada de dominație a regilor etrusci asupra Romei, familia Octavia aparținuse ordinului patricienilor și că ulterior trecuse în rîndurile plebei. Trecerea în ordinul plebei prezenta avantajul candidaturii la *tribunat*.

11 O informație asemănătoare, la Velleius Paterculus, II, 59.

12 Suetonius, *Augustus*, VIII adaugă: „dacilor". Cf. Velleius Paterculus, *loc. cit.* și Appian, *Războaiele civile*, III, 91; Despre planurile lui Caesar de cucerire a Daciei, vezi nota 94, la XLIII.

13 În carte XLIV, 34 și 50, Cassius Dio a expus schimbarea de atitudine a populației de la Roma față de ucigașii lui Caesar în urma intervenției lui Marcus Antonius, care a ținut discursul funebru din For.

14 Principalul izvor al modului cum Octavius și-a însușit puterea rămîne Suetonius, *Augustus*, X și urm. Cf. Velleius Paterculus, II, 60 și urm. și Appian, *Războaiele Civile*, III, 11 și urm.

15 Suetonius, în cap. VII al biografiei lui Augustus, specifică împrejurarea în care Senatul i-a acordat acest cognomen, la propunerea lui Munatius Plancus. Istoricul încearcă să înjghebeze și o etimologie a numelui, propunînd două variante: *auctus* (participiu de la *augere*, „a înălța") și *avium gustus* sau *gestus:* „mișcările păsărilor"; ultima variantă

amintește de practicile *augurilor*, preoți veneranți de întreg poporul. Vezi în continuare notele 132 la XLVI și 39 la LIII.

16 Principalul izvor care relatează pe larg relațiile dintre Octavius și Marcus Antonius este biografia lui Plutarh, *Marcus Antonius*, XVI. Cf. Suetonius, *Augustus*, X; Velleius Paterculus, II, 60.

17 Despre procedura intrării într-o familie în calitate de moștenitor legal (*adrogatio*), vezi nota 134 la cartea XXXVII. Pentru ca procedura să fie legală, era nevoie de promulgarea unei legi curiate, emanate din partea poporului, adunat pe curii. Din cartea XLVI, 47, aflăm că această lege, datorită piedicilor puse de Antonius, a fost foarte tîrziu votată, deși Octavius înaintase din timp actele legale în fața praetorului Caius Antonius, fratele lui Marcus. Vezi Appian, *Războaiele Civile*, III, 14. Despre împrejurările în care a trecut legea, vezi cartea XLVI, 47.

18 *Tribunicia potestas* era prima magistratură vizată de Augustus în drumul său spre puterea supremă; deoarece conjurații nu luaseră nici o măsură concretă pentru restabilirea constituției republicane — fapt de care profitase Marcus Antonius — Octavius nu avea altă cale de ales pentru a intra în viața politică oficială a Romei decît aceea de a ocupa o magistratură importantă, poziție care-i îngăduia să-și spună cuvîntul în calitate de moștenitor legal al lui Caesar. Așa cum specifică mai jos Cassius Dio, Octavius a candidat la o magistratură vacantă; calitatea de tribun, îi oferea totodată cel mai bun prilej pentru a-și crea popularitatea în rîndurile plebei, condiție strict necesară în lupta ce o ducea împotriva lui Brutus și Cassius. Cf. Suetonius, *Augustus*, X. Vezi în continuare nota 28 la XLIX.

19 Vezi cartea precedentă, cap. 50 și nota 113 la această carte. Acest tribun fusese confundat cu unul din ucigașii lui Caesar și ucis din greșeală de mulțimea înfuriată.

20 Același personaj, în cartea XLVIII, 14 poartă prenumele de *Titus*, nu pe acela de *Tiberius*. Corect este însă *Tiberius*, prenume confirmat de Cicero în *Filipice*, III, 9.

21 Despre aceste sărbători, vezi nota 99 la cartea XLIII. Pariliile, al căror rost inițial era sărbătorirea înființării Romei, slujiseră în ultimii doi ani la comemorarea victoriilor lui Caesar. Despre aceste tatonări ale lui Octavius, cf. Suetonius, *Augustus*, X; Appian, *Războaiele*

civile, III, 23. Relațiile dintre Octavius și partida senatorială erau, deocamdată, clare. Deși majoritatea senatorilor, în frunte cu Cicero, doreau instaurarea unui regim politic republican, ura și frica față de Antonius îi sileau pe senatori să recunoască în Octavius moștenitorul legal al lui Caesar, deci cea mai indicată persoană să ducă lupta împotriva lui Marcus Antonius. Bătălia pe care o dădea acum Octavius era pentru cîștigarea Adunării Poporului de partea sa.

22 Apariția acestei comete este semnalată și de Suetonius, *Caesar*, LXXXVIII.

23 Vezi sfîrșitul cap. 44 din cartea XLIII.

24 În calitatea sa de moștenitor legal, Octavius, pe cînd tatăl său adoptiv trăia încă, avea dreptul să se așeze în For, alături de magistrați, pe o *sella curulis*, scaun instalat pe un piedestal *(tribunal)*.

25 Despre problema asanării mlaștinilor Pontine, vezi cartea XLIV și nota 8 la această carte.

26 În acest pasaj din cap. 9 Cassius Dio face o greșeală. El confundă pe Marcus Antonius cu Marcus Iunius Brutus, praetorul, principalul conspirator împotriva lui Caesar, căruia îi revenea guvernarea Macedoniei la ieșirea sa din magistratură. Vezi Cicero, *In Pisonem*, XXXVI; Appian, *Războaiele civile*, III, 24 și 25.

27 Despre modul în care Caesar hotărîse ca Decimus Brutus Albinus să se afle în fruntea Galliei Cisalpine, vezi cartea XLIV, 14. Decimus Brutus a luptat cu înverșunare împotriva lui Antonius care, la umbra legalității unor *senatus consulta*, dorea cu orice preț să-i smulgă comanda. În continuare, vezi XLVI, 23, unde este vorba despre un nou decret senatorial cu privire la Gallia.

28 Această măsură fusese luată încă de Caesar, după bătălia de la Munda, posterior morții fratelui lui Sextus, Cnaeus. Vezi XLIII, cap. 83.

29 Cassius Dio reia aici firul povestirii întrerupt în XLIII, 41.

30 Vezi anterior XLIII, 32. Cf. Appian, *Războaiele civile*, II, 122. Caius Asinius Pollio, care îl părăsise pe Pompeius și trecuse de partea lui Caesar, a fost un renumit retor și om de litere. El a fost protectorul lui Vergilius și lui îi închină Horatius prima odă din cartea a doua. A rămas în continuare devotat lui Octavius.

31 M. Lepidus, în urma hotărîrii lui Caesar, guverna laolaltă Gallia Narbonensis și Hispania citerior, adică regiuni din sud-vestul Franței și din nord-estul Spaniei.

32 Aceeași idee și la Appian, *Războaiele civile*, III, 28.

33 Appian este mult mai explicit în legătură cu aceste evenimente. În cap. 24 și 25 din cartea a III-a a *Războaielor civile*, Appian amintește că această armată, întîmpinată de Antonius, fusese masată de Caesar în Macedonia în vederea unei expediții pe care o plănuia împotriva Daciei. Vezi mai sus nota 12. Alcătuită din șase legiuni însoțite de arcași și soldați ușor înarmați, armata din Macedonia reprezenta un potențial de război deosebit de puternic. Antonius manevră în așa fel încît, în fața „primejdiei gete", să fie numit comandant suprem al trupelor din Macedonia. În realitate, legiunile îi erau necesare pentru lupta pe care o pregătea împotriva lui Cassius și a lui Brutus, pregătiți să se înfățișeze în Siria și, respectiv, în Macedonia, în calitate de proconsuli. Așa cum s-a arătat mai sus, la nota 26, Macedonia fusese inițial atribuită lui Marcus Iunius Brutus. Față de încercările tînărului Caesar de a pune mîna pe putere, Antonius socoti necesar să readucă legiunile în Italia. Vezi în continuare notele 46 și 47 la XLVII.

34 Același Tiberius Canutius care-l introdusese în Adunarea Poporului. Vezi mai sus nota 20.

35 Despre atitudinea trupelor din Macedonia, readuse în Italia de către M. Antonius, vezi Cicero, *Filipice*, VI, 21 și urm. Vezi și Velleius Paterculus, II, 61; Appian, *Războaiele civile*, III, 43.

36 În cap. XII al acestei cărți Cassius Dio precizează că tînărul Caesar s-a ținut de cuvînt și a distribuit 500 de denari fiecărui soldat „rechemat", aflat sub ordinele sale. Antonius oferea deci mult mai puțin decît adversarul său.

37 Și în această privință izvorul urmat de Appian este superior versiunii concentrate pe care o citim în *Istoria* lui Cassius Dio. În cap. 27 din cartea a III-a a *Războaielor civile*, Appian relatează pe larg manevrele lui Marcus Antonius pentru a obține comanda supremă a Galliei, în locul lui Decimus Brutus Albinus, părtaș la complotul împotriva lui Caesar. Senatul, conștient că Antonius „vrea să facă din Gallia un bastion împotriva sa", cum se exprimă Appian, s-a împotrivit din răsputeri acestui proiect. Marcus Antonius își atinse totuși țelul, cu sprijinul lui

Octavius, cu care se împăcase pentru scurtă vreme, prezentînd în Adunarea Poporului, unde tribunii fuseseră cumpărați de partea sa, proiectul de lege prin care Decimus Brutus era deposedat de Gallia. Vezi cap. 30 din cartea a III-a a *Războaielor civile* de Appian. Acum, cele șase legiuni și trupele auxiliare care staționaseră în Macedonia erau dirijate spre Gallia, împotriva lui Decimus Brutus, hotărît să nu cedeze presiunilor lui Antonius.

38 Din nou Appian, *Războaiele civile*, III, 45, mai aproape de adevăr, precizează că defecțiunea despre care este aici vorba s-a produs nu în împrejurimile Romei, ci ale orașului Alba, fără a ne lămuri însă dacă este vorba despre Alba Fucens, din ținutul marsilor, sau despre Alba Pompeia, din Liguria. Antonius, care într-adevăr se afla la Roma, la auzul acestor vești s-a grăbit să se îndrepte spre Alba, dar nu a dobîndit nici un succes. Despre zgîrcenia lui Antonius, nepotrivită cu momentul critic prin care trecea, vezi *loc. cit.*, 43.

39 Aceste evenimente sînt relatate pe larg de Appian, *loc. cit.*, 47—48.

40 Consulii anului 44 fuseseră însuși Caius Iulius Caesar și Marcus Antonius. Iulius Caesar era pentru a cincea oară consul. Din Appian, *Războaiele civile*, II, 122 precum și din cartea XLIII, 51 a *Istoriei* lui Cassius Dio, aflăm însă că Caesar, în ajunul expediției sale împotriva parților, îl desemnase ca locțiitor al său pe Cornelius Dolabella, care nu era altul decît ginerele lui Cicero. După asasinarea lui Caesar, Dolabella trecuse de partea lui Cassius și Brutus. Acum, în mod legal, era consul alături de Antonius. Asupra modului cum devenise Dolabella consul, vezi cartea precedentă, cap. 22.

41 Vezi în continuare cap. 19 și cap. 24 al acestei cărți.

42 Această atitudine a lui Cicero este scoasă în evidență și de Plutarh, *Cicero*, XIV și *Antonius*, XVI. Vezi *Filipice*, IV, 2.

43 În *Filipica* I, 2, Cicero mărturisește dorința sa de a-i reconcilia pe cei doi adversari; să nu uităm că după moartea lui Caesar, Cicero a fost acela care a propus amnistia și împăcarea partidelor politice; vezi cuvîntarea ținută de Cicero în Senat, cartea precedentă, cap. 23—33 și concluziile lui Cassius Dio din cap. 34.

44 Despre P. Servilius Vatia, care primise cognomenul de Isauricus, vezi nota 50 la cartea XXXVI. Isauricus, cînd s-a stins din viață avea peste 90 de ani.

45 Este vorba despre ziua de 1 martie, începutul anului la romani.

46 Dio săvîrșește aici o eroare cînd denumește templul în care se afla statuia lui Iupiter τὸ Νικαῖον, „templul Victoriei". Marele templu de pe Capitoliu era închinat trinității Iupiter, Iuno și Minerva.

47 Este vorba despre plăcile pe care se gravau sau se afișau textele de legi, decretele, plebiscitele.

48 Vezi cartea XXXVIII, 17 și nota 41 la această carte.

49 Despre jocurile navale, organizate în cinstea victoriilor caesariene, vezi cartea XLIII, 23 și nota 47 la această carte. Curia Hostilia era vechea clădire unde se țineau adunările Senatului. Această clădire fusese mistuită de flăcări.

50 *Kalendae* corespundeau cu prima zi a fiecărei luni.

51 Discursul extrem de lung atribuit de Dio lui Cicero, care ocupă nu mai puțin de 29 de capitole din această carte, este alcătuit dintr-o serie de parafraze după *Filipicele* ciceroniene. Materialul esențial pentru alcătuirea acestui discurs cu tează, urmat în cartea XLVI de un alt discurs, al lui Fufius Calenus ca antiteză, a fost extras îndeosebi din *Filipicele* a II-a, a III-a și a V-a. Ideea directoare a discursului este axată pe strădania de a convinge Senatul de necesitatea ca Antonius să fie proclamat de îndată dușman al patriei și constrîns, pe calea armelor, să se supună hotărîrilor Senatului. Nota retorică în acest discurs este deosebit de puternică; un discurs similar, mult mai concentrat, cuprinzînd tezele principale din primele *Filipice* se află inserat și la Appian, *Războaiele civile*, III, 52—53. După Appian, Cicero a ținut acest discurs în a treia zi a dezbaterilor. Relativ la duelul oratoric cu Q. Fufius Calenus, vezi mai departe notele 7, 8 și 9 la cartea XLVI. Despre discursul lui Cicero, în versiunea lui Cassius Dio, Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio*, *op. cit.*, p. 53—55. Relativ la același discurs, Th. Zielinski, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig-Berlin, 1912, p. 280 și urm.

52 Cf. *Filipica* III, 5.

53 La începutul *Filipicii* a III-a, Cicero denunță pe împăciuitoriști, arătînd imposibilitatea găsirii unei soluții de ieșire din impas.

54 Vezi mai sus notele 33 și 37.

[55] În cap. 6 din *Filipica* a V-a, Cicero propune ca toate legile impuse Senatului spre votare de Antonius, după moartea lui Caesar, să fie abrogate.

[56] Aceeași idee în *Filipica* II, 8, 42, precum și în *Filipica* V, 7.

[57] Cf. *Filipica* II, 39: „Acta enim Caesaris *pacis causa* (subl. noastră) confirmata sunt a senatu". În capitolul 7 din *Filipica* I, Cicero declarase deschis că în interesul păcii și al liniștii *(ratio pacis et otii)* socotea acest act ca binevenit.

[58] În realitate, autorul acestui decret era Antonius însuși. Cf. *Filipica* II, 36. Pentru întreg pasajul, cf. Plutarh, *Antonius*, XV.

[59] Pasaj care reproduce aproape cuvînt cu cuvînt paragrafe din cap. 14 și 37 din *Filipica* a II-a.

[60] Aceleași idei, în continuare, cap. 36 din *Filipica* a II-a.

[61] Acest portret moral al lui Antonius, îngroșat de Cicero, era în mare măsură real. Plutarh, în biografia *Marcus Antonius* IV și V, acumulează la rîndul său multe trăsături negative atunci cînd încearcă să caracterizeze personalitatea lui Marcus Antonius, care, dealtfel, avea și remarcabile însușiri. Încrederea arătată de C. Iulius Caesar acestui tînăr general nu era gratuită.

[62] Evenimentele la care se referă Cicero au fost povestite de Dio în cartea XXXIX, 56 și urm. și foarte pe scurt, de Plutarh, în *M. Antonius*, III. Cf. *Filipica* II, 19.

[63] Despre felul cum a părăsit Antonius Roma, în anul 49 î.e.n., și s-a dus în Gallia, la Caesar, pentru a-l preveni de primejdia ce-l aștepta, vezi Plutarh, *M. Antonius*, V și Cassius Dio, XLI, 1—3.

[64] Evenimente povestite de Cassius Dio la începutul cărții XLI, 1.

[65] Această interpretare a faptelor petrecute reprezintă parafrazarea propoziției următoare: „el a fost acela care a aruncat sămînța relelor...", frază tradusă de Dio din *Filipica* II, 22: *huius luctuosissimi belli semen tu fuisti...*

[66] Tradiția prevedea ca această magistratură, *magister equitum*, comandantul cavaleriei, să dureze numai șase luni, adică un interval egal cu acela al *dictaturii militare*, magistratură creată în mod excepțional; *magister equitum* era numit de *dictator* și nu ales de Comiții.

Despre numirea lui Antonius ca *magister equitum*, vezi cartea XLII, 21.

[67] Cf. *Filipica* II, 25.

[68] Plutarh, *Marcus Antonius*, IX, aceeași informație; vezi și *Filipica* II, 24.

[69] Cf. *Filipica* II, 26. Plutarh, *Marcus Antonius*, X.

[70] Cf. *Filipica* II, 27: «Quae Charybdis tam vorax? etc...»

[71] Aluzie la evenimentele descrise în cartea XLII, 29—32. Acești „alții" din text sînt Lucius Trebellius și Cornelius Dolabella. Vezi cap. 29 din cartea XLII.

[72] Iarăși o interpretare subiectivă, atribuită de Dio lui Cicero, în spiritul *Filipicii* a II-a. Aluzia se referă la evenimentele din anul 47 î.e.n. cînd Caesar, părăsind precipitat Egiptul, s-a întors la Roma unde izbucnise o răscoală. Vezi cartea XLII, 33. Acest pasaj omite să amintească popasul lui Caesar în Egipt, după bătălia de la Pharsalus.

[73] Vezi cartea XLIV, 11. În acel loc Cassius Dio nu pomenește însă nimic despre ținuta indecentă a lui Antonius.

[74] Cf. *Filipica* II, 17; 34 și 39. Retorul Sextus Clodius fusese profesorul de retorică al lui Antonius. Vezi și *Filipica* III.

[75] Despre patriotismul Horațiilor și al Cleliei, vezi Titus Livius II, 10 și 13.

[76] În limba greacă, „Tribuna Libertății", pentru că Adunarea Poporului, căreia i se adresau magistrații, era liberă să accepte sau să respingă proiectele de legi. Magistrații romani, aleși pentru un termen limitat, depuneau jurămîntul că vor respecta libertatea de votare.

[77] Cf. XLIV, 11.

[78] Despre aceste personaje de la începuturile istoriei republicii romane vezi *Frag.* B 11, 10—13 din cartea II (Brutus), *Frag.* B 26_2 din cartea VI (Capitolinus) și *Frag.* B 19 din cartea V (Spurius Cassius).

[79] Cf. Cicero, *Pro rege Deiotaro*, 13.

[80] Aluzie la victoriile romane asupra regelui Filip și a fiului său, Perseu. Cucerirea Macedoniei s-a încheiat cu bătălia de la Pydna (168 î.e.n.). Vezi *Frag.* 60 din cartea XVIII și *Frag.* 66_4 din cartea XX.

81 Valerius Publicola, care a poruncit lictorilor să încline fasciile în fața Comițiilor curiate. Vezi *Frag.* B 13_2 din cartea III și Titus Livius, II, 7.

82 Este vorba despre legea Porcia, propusă de Marcus Porcius Laeca, conform căreia cetățenii romani nu puteau fi condamnați la pedepse corporale și la moarte. Această lege a fost propusă spre sfîrșitul sec. II î.e.n. Articolul *Marcus Porcius Laeca,* RE, XXII, 1 (SN), p. 214.

83 Legenda pretindea că Horatius Cocles, după ce apărase ca un erou podul de peste Tibru împotriva atacului samnit (vezi Titus Livius, II, 10), sărise în apă înarmat și își rupsese un picior. Această versiune se găsește însă la Dionysios din Halicarnas și nu la Titus Livius.

84 Caius Mucius, supranumit *Scaevola* „Stîngaciul". Vezi Titus Livius, II, 12, despre încercarea lui Mucius de a-l ucide pe regele etrusc Porsenna, care ataca Roma.

85 Consulul Publius Decius Mus, care și-a sacrificat viața pentru victoria romanilor împotriva latinilor. Vezi *Frag.* B 35_{78} din cartea VII și Titus Livius, VII, 9.

86 Dio se gîndește, probabil, la pumnalul însîngerat pe care Iunius Brutus a jurat că va alunga dinastia Tarquinilor din Roma. Vezi *Frag.* 11_{10-18} din cartea II.

87 Spurius Postumius, răspunzător de înfrîngerea suferită în 433 de romani la Caudium, s-a oferit să fie predat samniților. Vezi Titus Livius, IX, 8 și *Frag.* B 36_{19} din cartea VIII.

88 Vezi *Frag.* B 43 din cartea XI despre sacrificiul de s[illegible] al lui M. Atilius Regulus, care, devenit prizonier al cartaginezilor și liberat provizoriu de aceștia cu condiția de a-i determina pe romani să primească o pace defavorabilă, nu numai că n-a îndeplinit această condiție, dar a sfătuit Senatul să continue războiul. S-a întors totuși în captivitate, supunîndu-se represaliilor crude ale inamicului.

89 Vezi *Frag.* B 30_2 din cartea VII și nota 110 la fragmente. Cf. Titus Livius, III, 6.

90 Parafrază după *Filipica* II, 38. Cf. cap. 97. Așa cum am arătat la nota 26, C. Iulius Caesar hotărîse ca Marcus Iunius Brutus să preia guvernămîntul Macedoniei în calitate de proconsul. Antonius, însă,

care dorea să aibă deplin control asupra Macedoniei, unde se afla cel mai distins corp de armată roman, printr-un decret al Senatului îi atribuise lui Brutus guvernămîntul Cretei, iar în Macedonia îl numise guvernator pe fratele său, Caius Antonius. Vezi mai sus cap. 9 la această carte și capitolul 23 din cartea XLVI. Cf. Appian, *Războaiele civile,* III, 12 și 49.

91 Aluzie la întîmplarea povestită în cartea XLIX, 11.

92 Cf. *Filipica* II, 34: «Ce poate fi mai josnic decît supraviețuirea aceluia care a așezat cununa [pe capul lui Caesar], în vreme ce toți recunosc că dreaptă a fost uciderea omului care a refuzat-o?»

93 Asediul de la Mutina. *Mutina* (Modena) se află în nordul Italiei în așa-numita *Gallia Cisalpina.* Vezi Appian, *Războaiele civile,* III, 49.

94 În *Filipica* II, 45. Cicero, făcînd o comparație între Caesar și Antonius, aduce elogii deosebite fostului dictator, deși nici un moment nu a încetat să se declare de acord cu fapta ucigașilor lui Caesar. Vezi în continuare capitolul 41 la această carte. Appian, *Războaiele civile,* III, 53 prin intermediul unui discurs atribuit lui Cicero, îl condamnă de asemenea pe Antonius pentru obiceiul de a executa soldați nevinovați, numai pentru a răspîndi teroarea. Vezi mai sus și capitolul 13 la această carte.

95 Aluzie la primele două *Filipici,* prima ținută în Senat la 2 sept. 44, a doua publicată foarte curînd, în cursul aceleiași luni. Vezi N. I. Barbu, *Istoria literaturii latine,* ed. II, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972, p. 419.

96 Comparația dintre situația politică de la sfîrșitul anului 44 și cea de la începutul veacului I î.e.n. aparține într-adevăr lui Cicero. Vezi, de pildă, *Filipica* II, 42; V, 6; VIII, 2; IX, 1; XIII, 1.

97 Pasajul care urmează reprezintă o traducere aproape integrală după *Filipica* III, 21: *Caesar adolescens, paene potius puer, incredibili ac divina mente quadam ac virtute . . .*

98 Vezi Appian, *Războaiele civile,* III, 40 și Suetonius, *Augustus,* X.

99 *Ibidem.*

100 Parafrază după începutul *Filipicei* IV.

[101] Interpretare tendenţioasă, pe care Dio o preia din *Filipica* II, 4, 29 şi 32. Despre felul cum Caesar şi Antonius l-au cîştigat pe Clodius de partea lor, vezi XXXVIII, 12.

[102] Vezi Cicero, *Ad familiares*, XII, 2, *Ad Cassium:* „Antonius mă învinuieşte că eu aş fi autorul complotului împotriva lui Caesar, ca să-i aţîţe pe veterani împotriva mea"; Cf. *Filipica* II, 11.

[103] Cf. XLIV, 11.

[104] Vezi mai sus, capitolul 13 la această carte.

[105] Pe Aulus Hirtius şi pe Vibius Pansa, consulii aleşi pentru 43 î.e.n. Discursul plăsmuit de Dio după *Filipicele* ciceroniene corespunde, în unele pasaje, *Filipicei* a III-a, ţinută de Cicero la 20 dec. 44 î.e.n.; acest îndemn are deci caracterul unei anticipaţii necorespunzătoare cu momentul cînd a fost, de fapt, rostită *Filipica* III.

[106] P. Cornelius Lentulus, fost consul în 71 î.e.n., rudă prin alianţă, căci fusese tatăl vitreg al lui M. Antonius, Plutarh, *Antonius*, II. A participat la complotul lui Catilina şi a fost executat în urma ordinului lui Cicero. Execuţia lui a fost principala cauză a exilării lui Cicero.

[107] Aceasta este ideea fundamentală din *Filipica* a V-a, ţinută imediat după intrarea în funcţie a consulilor Hirtius şi Pansa la 1 martie 43. Izvorul urmat de Appian în cartea a III-a a *Războaielor civile*, 50—62, lămureşte desfăşurarea faptelor. Chiar la 1 martie 43, noii consuli Hirtius şi Pansa au convocat Senatul în incinta templului lui Iupiter Capitolinus. Cu acel prilej a pronunţat Cicero *Filipica* V, prin care cerea declararea războiului împotriva lui Antonius. Acţiunea lui Cicero a fost contracarată de Lucius Piso, procuratorul lui Antonius la Roma şi de un tribun, numit de Appian doar Salvius. În cele din urmă s-a hotărît trimiterea unei solii la Antonius. Izvorul lui Appian, vădit răuvoitor lui Cicero, pretinde că misiunea a eşuat, deoarece Cicero, însărcinat cu redactarea hotărîrii Senatului, a răstălmăcit textul. Vezi îndeosebi cap. 61: «Astfel redacta Cicero poruncile Senatului, cu vrăjmăşie şi tocmai pe dos de cum se hotărîse, mînat nu atît de duşmănia sa, care era destul de mare, ci, după cum se crede, de un duh rău care pregătea mari frămîntări pentru stat şi pierzania lui Cicero".

[108] Cuvinte rostite de Antonius în faţa templului Dioscurilor; vezi *Filipica* III, 11 şi *Filipica* V, 8.

[109] Cicero se referă aici nu numai la Gallia Cisalpină, atribuită lui Decimus Brutus, ci şi la Gallia Transalpină, guvernată de Munatius Plancus. Acesta din urmă se pronunţase pentru o înţelegere cu Antonius, ceea ce l-a determinat pe Cicero să rostească *Filipica* XIII. Vezi îndeosebi capitolul 20 din această *Filipică*.

[110] Quintus Fufius Calenus, care în expunerea lui Dio deţine locul pe care Lucius Piso îl are în expunerea lui Appian. În mod evident, Dio a urmat un alt izvor decît Appian. La începutul cărţii următoare acest Calenus, pe care Cicero însuşi îl denumeşte în *Filipica* XIII, 7 „procuratorul lui Antonius", ţine un discurs împotriva lui Cicero, în totul corespunzător celui al lui Piso la Appian (III, 54—60).

[111] Dio dă aici glas unei sincere şi profunde credinţe a lui Cicero despre misiunea sa ca om politic, exprimată în nenumărate discursuri, de pildă, *Catilinara* IV, 2; *Filipica* I, 15; *Filipica* VI, 14. Totuşi, despre şovăielile lui Cicero în adoptarea unei linii politice ferme, vezi N. I. Barbu, *op. cit.*, pp. 397 şi 420; 478.

[112] Idee preluată din capitolul 15 al *Filipicei* I. Deosebit de impresionant este formulată aceeaşi idee în capitolul 46 din *Filipica* II: „dacă acum aproape douăzeci de ani, chiar în acest templu, am tăgăduit că pentru un consul moartea poate fi prea timpurie, astăzi mă aflu mult mai aproape de adevăr dacă voi tăgădui că nu este prea grăbită pentru a secera pe un bătrîn . . ."

[113] Oratorul Marcus Antonius, asasinat în 87 î.e.n. din porunca lui Cinna şi a lui Marius. Despre acest M. Antonius, vezi Plutarh, *Antonius*, I şi N. I. Barbu, *op. cit.*, p. 391.

[114] Vezi de asemenea, Plutarh, *Antonius*, II, despre dezmoştenirea lui Antonius.

[115] Unchiul lui Antonius, Caius Antonius Hybrida, care fusese consul împreună cu Cicero în 63 î.e.n. şi participase la reprimarea conjuraţiei lui Catilina, după care fusese silit să se exileze. Vezi XXXVIII, 10 şi notele 25 şi 26 la această carte.

[116] Despre Licinius Lenticula, vezi *Filipica* II, 23 iar despre Bambalion, *Filipica* II, 90 şi III, 7. Acesta din urmă, Marcus Fulvius, poreclit „Bambalion" pentru vocea sa răsunătoare şi inepţiile ce le spunea, era tatăl Fulviei, soţia lui Antonius. Vezi nota 79 şi XLVIII.

[117] Cf. *Filipica* II, 16.

CARTEA XLVI

1 Vezi notele 51 și 110 la cartea XLV. Q. Fufius Calenus era socrul consulului Vibius Pansa, prieten și susținător al lui Antonius.

2 Vezi cartea XLV, 16.

3 Acuzație neîntemeiată. Motivele pe care le avusese Pompeius pentru a părăsi Italia sînt expuse de Dio în cartea XLV, 5—6. Situația politică din anul 49 cînd Caesar s-a îndreptat împotriva Romei este expusă pe larg de F. Miltner în articolul *Cn. Pompeius Magnus*, RE, XXIV, (1952), pp. 2184—2190.

4 Spre deosebire de acuzația precedentă, Cicero, în capitolele 11 și 12 ale *Filipicei a II-a*, confirmă această calomnie care circula pe seama sa.

5 Vezi XLV, 14 și 18 relativ la călătoria lui Cicero spre Grecia.

6 În diferite pasaje din *Filipice*, îndeosebi în II și III (vezi Appian, *Răzb. civile*, III, 4), Cicero nu neagă că inițial sentimentele sale față de Antonius au fost bune. Schimbarea atitudinii sale a fost determinată de mersul evenimentelor. Despre șovăielile lui Cicero în materie de opțiune politică, vezi nota 195 la cartea XXXIX. De astă dată însă oratorul încerca în mod ferm și consecvent să apere libertățile republicane împotriva acelora care se ridicau să le suprime. Nu o dată atitudinea sa a fost comparată cu cea a lui Demostene.

7 O acuzație asemănătoare se poate citi la Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 66. Despre ostilitatea unor scriitori din epoca imperială față de Cicero, vezi Theodor Zielinski, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, ed. cit., pp. 281—288, și Karl Büchner, *M. Tullius Cicero*, RE, Seria nouă, XIII, Suppl. VII, A 1, (1939), p. 1267—1269.

8 Vezi cartea XLI, 18, plecarea lui Cicero la Pompeius și XLII, 10, părăsirea cauzei lui Pompeius. Oratorul însuși, în numeroase scrisori adresate lui Atticus, în ajunul bătăliei de la Pharsalus (48 î.e.n.) mărturisește frămîntările sale sufletești, dilema ce i se punea: Caesar sau Pompeius? Cf. Plutarh, *Cicero*, XXXVII, XXXVIII și XXXIX. Acuzația de „transfug" a mai fost o dată amintită de Dio în cartea XXXIX, 63. Relativ la literatura anticiceroniană, folosită de Cassius Dio, vezi nota 29 la cartea XXXVIII.

9 Dio alege pentru discursul veninos atribuit lui Q. Fufius Calenus versiunea cea mai defavorabilă cu privire la originea familiei lui Cicero, pe care a preluat-o din sursele anticiceroniene care-i erau la îndemînă. Vezi Plutarh, *Cicero*, I, 2. A. Gabba, în articolul *Note sulla polemica anticiceroniana di Asinio Pollione*, din «Revista Storica Italiana» (citat în *Istoria Romană*, vol. I, Note, p. 726) indică principalele surse ale polemicii anticiceroniene: 1. *Invectiva pseudosallustiană*, pe care Th. Zielinski o atribuie lui L. Calpurnius Piso Caesoninus (Consul în 58; cumnatul lui Caesar); coincidențele dintre această *Invectivă* și discursul lui Calenus sînt într-adevăr izbitoare: de pildă, Cassius Dio, XLVI, 3, 5 = *Invectiva*, 41, 1 (relativ la îmbogățirea ilicită a lui Cicero, *op. cit.*, pp. 320—321); 2. *Antifilipicele* lui Antonius, la care face aluzie Plutarh, *Cicero*, XLI; 3. *Pro Lamia*, scriere polemică atribuită lui Asinius Pollio. A. Gabba (*op. cit.*, p. 323) este de părere că Dio a folosit doar o *Culegere* din aceste scrieri (ὁ Σύλλογη), alcătuită, probabil, abia în sec. I e.n. Această opinie se bazează pe unele nepotriviri între acuzațiile aduse de Fufius Calenus (recte discursul compus de Dio) și fragmentele ajunse pînă la noi, din textele citate. Deosebit de importante pentru această problemă sînt și studiile mai vechi ale lui H. Haupt, *Dio Cassius*, «Philologus», (43) 1884, pp. 679—701, în special pp. 687—688 (Haupt este de părere că Dio a extras acuzațiile aduse lui Cicero din însăși opera oratorului, primele *Filipice*, în care Cicero se apăra împotriva calomniilor ce-l copleșeau, enumerîndu-le) și A. Kurfess. *De Fufii Caleni in Ciceronem oratione*, «Mnemosyme», (41) 1913, pp. 148—152. Polemica *Pro Lamia* este editată în *Appendix Sallustiana*, Teubner, Leipzig, 1950 (IV).

10 Despre educația îngrijită, primită de Antonius în casa părinților săi, vezi Plutarh, *M. Antonius*, II.

11 Eveniment relatat în cartea XLIV, 6 și înfierat de Cicero, în XLV, 30. Cu acel prilej Antonius favoriza instalarea dictaturii caesariene. Despre Lupercalii, vezi notele 16 și 28 la cartea XLIV.

12 Aceste acuzații se referă la meseria de avocat a lui Cicero. Vezi și XXXVIII, 12 despre aceeași problemă.

13 Relativ la diminutivele și cuvintele batjocoritoare adresate de Calenus lui Cicero, vezi XLV, 47 și nota 116 la această carte.

[14] Cf. XL, 54, aluzie la procesul lui Titus Annius Milo, susținut de Cicero.

[15] *Ibidem.*

[16] Dintre cele șapte *Verrine*, Cicero rostise de fapt numai pe prima și pe a doua. Prima pledoarie, *Divinatio in Caecilium*, era o demascare a relei credințe a lui Q. Caecilius Niger, propus ca acuzator de susținătorii lui Verres; a doua, *Actio prima in Verrem*, deschide propriu-zis șirul acuzărilor împotriva fostului guvernator al Siciliei, formulate de Cicero. N. I. Barbu, *Istoria Literaturii latine, ed. cit.*, p. 404.

[17] Relativ la procesul lui Gabinius, căruia Cicero i-a luat apărarea în anul 52, vezi XXXIX, 59 și 61, îndeosebi însă 63.

[18] Cf. XXXIX, 10 și nota 22 la această carte.

[19] Frază care servește drept element de încheiere și de articulare a părților unui discurs. Oratorul trece acum la alte considerații, după ce socoate că a epuizat o anumită temă.

[20] Replică la acuzațiile aduse anterior de Cicero, XLV, cap. 30.

[21] Calenus susține că renumele unui consulat se evaluează în raport cu victoriile Romei și cu teritoriile dobîndite și anexate. Afirmația echivalează cu o negare a titlurilor de glorie la care aspira Cicero (XLV, 46) în urma demascării complotului lui Catilina.

[22] Observație de mare importanță teoretică în disputele academice ale vremii, vizînd rostul pentru care este redactat un discurs. Am tradus prin „latură utilitară" cuvîntul τὰ δέοντα care implică și sensul de „răspundere morală".

[23] Revenire, însoțită de un atac violent, la problema meritelor lui Cicero în calitatea sa de consul. În ultima vreme vinovăția lui Catilina a fost repusă în discuție de H. H. Waters în articolul *Cicero, Sallust and Catilina*, „Historia", XLX, 1970, pp. 195—215. Waters îl acuză pe Cicero că ar fi dorit să devină emulul lui Pompeius, apropiindu-se de Catilina în anul 65 î.e.n. cînd s-a oferit să-l apere în procesul ce i se intentase în calitatea sa de fost guvernator al provinciei Africa.

[24] Din punct de vedere juridic, într-adevăr, Cicero nici nu scrisese nici nu diferențiase calitativ imputările aduse lui Antonius.

[25] Afirmație neadevărată. Cicero, pe vremea cînd Marcus Antonius era tribun al plebei (δήμαρχος), izbutise să obțină din partea Senatului ștergerea numelui lui Antonius din lista senatorilor, înainte ca Caesar să fi trecut Rubiconul (XLI, 3).

[26] În acest capitol, care cuprinde o demonstrație mai largă a învinuirilor aduse anterior, Calenus face aluzie la evenimente pe care le cunoaștem din LXV, 26 și LXI, 2.

[27] Vezi XLI, 3 și Plutarh, *Antonius*, V.

[28] Aluzie la încercarea lui Cicero de a părăsi Roma în primăvara anului 44 î.e.n., imediat după asasinarea lui Caesar. Plutarh, *Cicero*, XLIII. Vezi mai sus XLV, 14—15. În *Filipica* I, cap. 2, Cicero explică motivele care l-au determinat să părăsească Roma pînă la intrarea în funcție a noilor consuli pentru anul 43 (calendele lunii ianuarie): frica unui conflict cu Marcus Antonius, ales consul pentru anul în curs, a fost mai puternică decît dorința de a rămîne în arena luptelor politice. În iulie 44 î.e.n. avea intenția să plece la Atena, unde fiul său își făcea studiile, *Ad Atticum*, XIV, 7, 2; 13, 4 etc. Lunile aprilie și mai Cicero le petrecuse la țară. La 17 iulie 44, deoarece plecarea pe mare de la Brundisium se arăta a fi periculoasă (*Filipica* I, 7), a părăsit Pompeianum. La 25 iulie se găsea la Vibo, iar la 28 la Rhegium. La 1 august, după ce a ajuns la Syracusa, unde a poposit o noapte, a fost împiedicat de vînturile potrivnice să-și continue călătoria spre Grecia. Reîntors la Rhegium, unde a primit vești încurajatoare, se înapoiază în Italia și ajunge la Roma la 31 august. Vezi K. Büchner, *M. Tullius Cicero* (als Politiker), RE, *articolul citat*, pp. 1039—1042.

[29] Adică, întocmai ca atunci cînd a plecat din Roma în anul 58 î.e.n., silit de situația în care se aflase pe vremea tribunatului lui Clodius. Vezi XXXVIII, 17 și notele aferente.

[30] Decretul de întoarcere a lui Cicero la Roma a fost obținut de la Senat de către Pompeius. Evenimentul a fost povestit de Dio în XXXIX, 8. Să se observe tehnica folosită de Calenus pentru a-l copleși pe Cicero cu acuzațiile sale; fiecare acuzație este subliniată prin unul sau mai multe subînțelesuri. În cazul de față, Calenus atrage atenția că rechemarea lui Cicero se datora tocmai dușmanului lui Caesar, Pompeius.

31 Este vorba despre cele două legiuni pe care în 50 î.e.n. C. Iulius Caesar, sub consulatul lui Caius Marcellus și al lui Aemilius Paullus, a consimțit să fie transferate lui Pompeius, cu prilejul pregătirii unei campanii împotriva parților. Vezi XL, 64—66.

32 Vezi XLI, 6 și notele la acest capitol.

33 Cu privire la conduita lui Cicero în acest greu impas din viața sa, Karl Büchner, *M. Tullius Cicero*, RE, articolul citat, pp. 1004—1007. Plutarh, *Cicero*, XXXVII și urm. confirmă șovăielile fostului consul semnalate de izvorul folosit de Dio.

34 Argumentarea lui Calenus continuă cu analiza fiecărui cap de acuzare adus anterior de Cicero. Este evident că cele două discursuri au fost compuse în deplin respect față de regulile antitetice ale retoricii antice. Cu privire la cumpărarea bunurilor lui Pompeius de către Antonius, vezi nota 69 la cartea XLV.

35 Vezi XLII, 50 unde este vorba despre modul în care Caesar, fără să ezite, a pretins acelora care cumpăraseră pe sume derizorii bunuri confiscate, să plătească de îndată diferența. Antonius nu făcea excepție.

36 Reluare a cuvintelor rostite de Cicero în XLV, 28. Vezi nota 70 la această carte.

37 În *Filipica I*, cap. 3 Cicero recunoaște că în iulie 44 î.e.n. drumul său spre Atena trecea prin Sicilia, dar numai pentru a evita eventualele curse ce i se puteau întinde. Odinioară, cînd fusese silit să plece în exil (primăvara anului 58 î.e.n.), după ce Clodius devenise atotputernic (vezi *Pro Sestio*, 53), Cicero se gîndise într-adevăr să aleagă Sicilia ca loc de refugiu (vezi XXXVIII, 17, nota 43 și Plutarh, *Cicero*, cap. XXII), dar pretorul Caius Vergilius i-a interzis accesul insulei.

38 Campania care s-a încheiat cu bătălia de la Pharsalus, XLI, 51—52.

39 Vezi XLV, 47 și nota 115 la această carte. Este vorba despre Caius Antonius Hibrida, unchiul lui Marcus Antonius și fostul coleg de consulat al lui Cicero în 63 î.e.n.

40 Cicero îl învinuise pe Antonius că a deținut în mod abuziv funcția de comandant al cavaleriei (*magister equitum*), un an întreg. Cartea XLV, 28. La sfîrșitul cap. XII din prezenta carte Calenus insinuează că Cicero însuși rîvnea la această funcție.

41 Vezi XLII, 28 și urm.

42 Vezi XLII, 29.

43 Vezi XLV, 26.

44 Vezi XLIII, 49.

45 Vezi XLIV, 11 și XLV, 30.

46 Vezi XLIV, 8 și precedent, XLIV, 4.

47 Gestul lui Antonius de a pune coroana pe capul lui Caesar este aici interpretat de Calenus în sensul care-i convine.

48 Joc de cuvinte, bazat pe alternanța unor diminutive cu formanți diferiți, al căror înțeles are nuanțe semantice batjocoritoare. *Cicero* înseamnă „bob de năut". Acest cognomen al familiei lui Marcus Tullius reflectă, originea sa dintr-o familie modestă, care se ocupa cu agricultura. După părerea lui Th. Zielinski, *op. cit.*, p. 283, adoptată de Fergus Millar, *A Study of Dio Cassius*, *op. cit.*, p. 53, Dio reproduce aici întocmai un text grec anticiceronian.

49 În text, transcris latinește, *graeculus*, diminutiv deseori întrebuințat cu sens ironic în literatura latină, pentru o persoană interesată în literatura și cultura greacă, care s-a îndepărtat de bunele tradiții ale Romei. Cf. Plutarh, *Cicero*, V.

50 Aluzie la regimul alimentar urmat de orator sau, eventual, după o altă interpretare, aluzie la veghile lui nocturne, închinate meditației și scrisului, cînd ardea lampa pînă noaptea tîrziu.

51 În această privință, vezi Macrobius, *Saturnalia*, II, 3 care relatează următoarea anecdotă: «la văicărelile lui Cicero că în exil a dus Republica pe umerii săi, Vatinius ar fi spus: — De atunci ai varice»!

52 Este o aluzie la cea de-a doua căsătorie a lui Cicero cu Publilia, al cărei tutore era. Plutarh, *Cicero*, XLI, 6. Sursa acestor calomnii împotriva lui Cicero pare să fi fost *Antifilipicele* lui Marcus Antonius. În această privință vezi G. Jachmann, *Die Invektive gegen Cicero*, „Miscellanea Academiae Berolinensis", 2, 1 1950, p. 235.

53 După Plutarh, *ibidem*, motivul care l-a făcut pe Cicero s-o repudieze pe Publilia ar fi fost bucuria manifestată de tînăra femeie la moartea Tulliei, fiica lui Cicero, care s-a sfîrșit din viață la vîrsta

de 28 de ani. Căsătoria cu Publilia, după cîte lăsa Cicero să se înțeleagă, era doar un aranjament de ordin financiar.

54 Cerellia, personaj marcant în lumea literelor de la Roma, era o figură influentă, a cărei bunăvoință Cicero o cultiva. Din unele scrisori adresate lui Atticus rezultă că Cicero avea o mare admirație față de această distinsă intelectuală, care manifesta interes pentru scrierile filozofice. Vezi articolul *Cerellia* în RE, III, (10), p. 1284. Despre Cerellia, vezi și Gaston Boissier, în *Cicéron et ses amis*, Paris, Hachette (Bibliothèque d'Histoire), p. 94, f. dată.

55 Aluzie la învinuirile aduse de Cicero lui Antonius în XLV, 26, cînd oratorul reproșa lui Antonius excesele acestuia în materie de băutură și desfrîu.

56 Fiul lui Cicero, Marcus Tullius Cicero, era denumit în glumă *bicongius*, „cel care bea două conge de vin" (o măsură de [illegible] se litri; deci 12 litri). Despre purtarea ușuratică a lui Marcus la Atena, căruia Cicero intenționa în vara anului 44 să-i dedice *De Officiis*, ca o completare la cursul de etică ce-l urma, vezi Plutarh, *Cicero*, XXIV și Seneca, *Suasoriae* VII, 13.

57 Replică la învinuirea adusă de Cicero lui Antonius (XLV, 31 și 32). Calenus susține aici teza promovată de propaganda antoniană, care dorea să spulbere orice învinuire referitoare la năzuințele lui Antonius de a prelua puterea absolută, și anume că acesta, prin îndemnurile sale insistente din timpul Lupercaliilor ca Caesar să preia puterea, făcute în văzul tuturor, a dejucat proiectele dictatorului de a deveni „rege".

58 Tribuna construită și împodobită cu ciocurile corăbiilor cartagineze capturate de romani în 260 î.e.n. simboliza puterea romană. Vezi Titus Livius, *De la Fundarea Romei*, VIII, 13 și Cassius Dio, *Istoria Romană*, vol. I, nota 202 la *Fragmente*.

59 Romulus, împreună cu fratele său Remus, treceau drept întemeietorii Lupercaliilor. Vezi nota 15 la cartea XLIV.

60 Aluzie la episodul lui Caius Mucius, poreclit „Scaevola". Vezi nota 84 la cartea XLV.

61 Vezi mai sus nota 23 la această carte.

62 Iarăși un joc de cuvinte, de astă dată între numele celei mai groaznice închisori din Roma, *Tullianum*, unde fuseseră aruncați presupușii

partizani ai lui Catilina (vezi nota 94 la cartea XXXVII) și numele familiei lui Cicero: *Tullia*.

63 Aluzie la atitudinea senatorilor ostili lui Cicero cu prilejul adoptării proiectului de lege propus de Clodius în 59 î.e.n. (XXXVIII, 14), prevăzînd pedepsirea foștilor demnitari care trimiseseră la moarte cetățeni romani, fără avizul Adunării poporului. Vezi XXXVIII, 15—16.

64 Aluzia se referă la două scrieri ale lui Cicero, pierdute pentru noi: un poem în versuri, *De Consulatu meo*, scris în 60 î.e.n. din care au rămas cîteva fragmente (Cicero era dezamăgit că renumitul poet grec Archias nu făcuse el acest lucru, *Pro Archia*, XI, 28); ulterior a scris pe aceeași temă un alt poem, în trei cărți (în 56 î.e.n.). A doua scriere la care, probabil, se referă Calenus este o *Historia Arcana* (în gr. Ἀνέκδοτα), la care medita în anul 59 î.e.n. cînd Caesar fusese ales consul. Vezi *Ad Atticum*, II, 6, 2; 8, 1; XIV, 14, 5 etc. În această lucrare Cicero dezvăluia multe lucruri și înțelegeri secrete ale anilor 60 î.e.n. Poemele lui Cicero au fost editate de W. W. Ewbank, *The Poems of Cicero*, University of London, 1933, precedate de o *Introducere* și însoțite de un larg *Comentariu*.

65 După o informație din Plutarh, *Cicero*, XLI, oratorul s-a încumetat să scrie, întocmai ca Titus Livius, o *Istorie* a Romei, de la întemeiere. Cf. *Ad Atticum*, XVI, 13, 2 și *Legile*, I, 2. Despre aceste scrieri pierdute ale lui Cicero, vezi N. I. Barbu, *Istoria literaturii latine, ed. cit.*, vol. I, p. 483.

66 Reluarea acuzației adusă în XXXVI, 27, XXXIX, 63 și în capitolul 3 al acestei cărți. Vezi mai sus nota 8 la această carte.

67 Aici Calenus se referă la Caius Iulius Caesar, care l-a iertat pe Cicero pentru preferința arătată lui Pompeius în anul 48.

68 Această observație trebuie înțeleasă în sensul că Iulius Caesar, cînd a făcut revizia listelor de senatori după 48 î.e.n., l-a introdus în liste și pe Cicero, care aparținea ordinului ecvestru. Vezi XLIII, 47: „în ordinul patricienilor a integrat de asemenea mulți cetățeni care dețineseră funcția de consul sau exercitaseră orice altă magistratură". Să nu se uite că Cicero era un *homo novus*.

69 Cf. XLIV, 20 și nota 50 la această carte. Vezi și explicația lui Cicero în *Filipica* II, 12 cu privire la atitudinea sa după asasinarea lui Caesar.

70 Într-adevăr, după bătălia de la Pharsalus, cînd Cicero părăsise partida pompeienilor și aștepta la Brundisium desfășurarea evenimentelor, a

fost surprins aici de soldaţii lui Caesar, sub comanda lui Antonius, trimişi să apere Italia. Despre modul cum Cicero însuşi a interpretat recunoştinţa pe care o datora lui Antonius, vezi însă *Filipica* II, 2 şi 3.

71 Octavianus nu avea nici măcar douăzeci de ani în 43 î.e.n.

72 Cf. XLV, 38.

73 Aceeaşi remarcă în XLV, 22, relativ la legalitatea măsurilor luate de Antonius, răstălmăcită de Cicero în sensul că împuternicirea lui Antonius din partea Senatului fusese smulsă prin samavolnicie.

74 Vezi XLV, 32 şi nota 90 la această carte.

75 Vezi XLV 9 şi 23 şi notele 26 şi 27 la această carte.

76 Dio se referă la cele patru legiuni trimise de Caius Iulius Caesar în Macedonia în vederea pregătirii războiului cu parţii. Vezi XLV, 12. Antonius a preluat aceste trupe la Brundisium dar legiunile l-au părăsit în favoarea lui Octavianus, care împărţise bani cu largheţă (500 drahme pentru fiecare soldat), XLV, 12; Appian, *Răzb. civile*, III, 27 şi 40. Vezi nota 33 la XLV.

77 Este vorba numai de Gallia Cisalpină al cărei guvernator era Decimus Brutus Albinus. Vezi XLV, 9.

78 Nu acesta este adevărul. Appian, *Răzb. civile*, III, 4—5 menţionează că Antonius, în calitatea sa de consul, se înconjurase cu gărzi armate. Acelaşi lucru îl spune dealtfel şi Cicero în *Filipica* II (passim.).

79 Într-adevăr, Cicero mărturisise că propria lui viaţă nu mai însemna nimic în raport cu necesitatea de a-şi spune deschis părerile, *Filipica* XII, 8. Vezi XLV, 46 şi nota 111 la această carte.

80 În *Filipica* III, 4, Cicero specifică că Brutus, spre care se îndrepta Octavianus cu gînduri de alianţă, declarase că va respecta autoritatea Senatului. Vezi însă Appian, *Răzb. civile*, III 27 şi 30, unde se găseşte menţionată existenţa unui plebiscit prin care se hotăra decăderea lui Brutus din funcţia de guvernator al Galliei Cisalpine. Confirmarea existenţei acestui plebiscit trebuie căutată în discursul fictiv al lui Lucius Piso, *Ibidem*, 55.

81 Vezi XLV, 19 şi 21.

82 Portretul moral al lui Cicero este înfăţişat în acelaşi sens în cartea XXXVIII, 14 ceea ce dovedeşte folosirea de către Dio a unuia şi aceluiaşi izvor, răuvoitor oratorului.

83 Vezi nota 116 la cartea XLV, 47.

84 Să se observe schimbarea bruscă de ton prin care se încheie discursul lui Calenus. Injuriile au fost părăsite în favoarea unui ton aproape amical, evocator al bunelor relaţii de altădată dintre Cicero şi Senat. Calenus aminteşte îndeosebi discursul, plin de cumpătenie, după părerea sa, rostit de Cicero în Senat, îndată după asasinarea lui Caesar. Vezi XLIV, 23—24. Ceea ce este de remarcat în finalul acestui discurs, care întruneşte teze aparţinînd propagandei pro Antonio, este utilizarea pe scară largă a unor informaţii şi detalii preluate direct din *Filipice*. Observaţia aparţine lui F. Millar, *op. cit.*, p. 55. Spicuirea acestor detalii n-are, în majoritatea cazurilor, corespondenţă cu povestirea istorică a lui Dio. Confruntarea lor se face mai degrabă cu biografia *Cicero*, a lui Plutarh.

85 Despre caracterul nestăpînit al lui Cicero, vezi şi XXXVIII, 4. Oratorul protestează vehement împotriva acuzaţiilor ce i se aduceau cu privire la actele politice din timpul consulatului său.

86 Appian, *Răzb. civile*, III, 51; Velleius Paterculus II, 61 precizează că era vorba despre o statuie ecvestră, cinstire care, anterior, nu se acordase decît lui Sulla, Pompeius şi lui Caesar.

87 Appian, *loc. citat*, „în calitate de fost consul". Cicero, *Filipica* V, 17, 45 şi 46 susţine că Octavianus a fost acceptat în Senat în calitate de fost praetor, cu dreptul ca de aici înainte să candideze la orice magistratură ar fi dorit, dacă îndeplinea condiţia de a fi fost cvestor un an mai înainte. Titus Livius, *Periochae*, CXVIII, precizează: „i s-a acordat rangul de propretor şi insignele consulare". După Dio însă, aceste onoruri i s-au acordat abia mai tîrziu, după moartea consulilor Hirtius şi Pansa. Vezi în continuare cap. 41. La sfîrşitul acestui capitol Dio menţionează că Octavianus a fost însărcinat, alături de consuli, cu conducerea războiului împotriva lui Antonius „în calitate de praetor". Relativ la nepotrivirile semnalate, vezi E. Schwartz, articolul *Cassius* din RE (III), p. 1712. El atrage atenţia asupra inexactităţii unora din informaţiile lui Dio; informaţiile corecte ale lui Titus Livius (*Periochae, loc. cit.*) sînt în schimb controlabile prin *Res Gestae* I, 1 (ediţia H. Volkman, 1942):

Res Publica n [*e quid deterimenti, caperet*] *me pro*[*praetore*] *simul cum consulibus providere iussit.*

88 Adică legiunile care se întorseseră din Macedonia. Vezi mai sus nota 76.

89 Acest pasaj se cuvine confruntat cu lămuririle lui Cicero din aceeaşi *Filipica* V, mai sus citată, cap. 19. Consulii Hirtius şi Pansa trebuiau să se ocupe personal de înfiinţarea unor colonii de veterani şi să ia în considerare posibilitatea colonizării pămînturilor din *Ager Campanus* (Campania).

90 Appian, *Războaiele civile*, III, 62 citează componenţa soliei: Lucius Piso, Lucius Philippus şi Servius Sulpicius. Acesta din urmă, eminent jurisconsult, a murit pe drum. Cf. *Filipica* V, 8 şi urm.

91 Printre alţii, P. Cornelius Dolabella, însărcinat de Antonius, după moartea lui C. Iulius Caesar, cu guvernămîntul Syriei. În plus, după asasinarea lui Caius Trebonius, Dolabella îşi întinsese cu de la sine putere autoritatea şi în provincia Asia. Vezi nota 40 la XLV.

92 Am tradus prin „stare de tulburare internă" cuvîntul grec ταραχή care, la rîndul lui, transpune lat. *tumultus*. Senatul n-avea cum folosi termenul „război" *(bellum)* pentru a desemna opoziţia armată a lui Antonius. Cf. Cicero, *Filipica* V, 12. E. Schwartz, *loc. cit.*, arată că şi de astă dată Dio Cassius greşeşte. *Decretum tumultus* nu s-a dat decît la întoarcerea soliei trimisă la Antonius şi anume la 3 februarie 43. Cf. Cicero, *Filipica* VIII, 3. Nici coincidenţa între decretarea stării de urgenţă şi misiunea încredinţată consulilor nu corespunde adevărului. Cassius Dio a grupat în şedinţa din 4 ian. 43 î.e.n hotărîri diferite, luate pe parcurs. E. Schwartz, *ibidem*. Concluzia lui Schwartz este că începînd cu această carte, care continuă nemijlocit expunerea modului cum Octavianus şi-a însuşit treptat puterea, Cassius părăseşte tradiţia liviană, pentru a urma şi alte izvoare, fără prea mare grijă pentru coordonare.

93 Ţinuta obişnuită în timp de pace era *toga*, mantie bogată în falduri care se purta peste o tunică şi un pantalon scurt. Mantia de campanie se numea *sagum*. Comandanţii militari purtau însă o mantie distinctivă, *paludamentum*. Informaţia că abia acum le-a fost încredinţată consulilor paza oraşului nu este exactă. Formula *caveant consules ne quid respublica capiat* fusese rostită mai înainte, la 4 ianuarie, cînd consulii şi Octavianus primiseră misiunea de a con-

duce campania împotriva lui Antonius. Acum, pe data de 3 febr. 43 s-a decretat starea de urgenţă. Vezi nota precedentă.

94 Despre această manevră iată ce scrie Cicero în *Filipica* XII, 8: „Sau poate credeţi că sînt de fier? Cum aş putea să mă duc la dînsul, să mă uit în ochii lui, cînd nu demult, în plină adunare, răsplătea cu daruri bogate pe cei care i se părură mai îndrăzneţi în crime, fălindu-se că va dărui bunurile mele unui oarecare Petissius din Urbinum"? (trad. de D. Crăciun).

95 Manifestările unui om bolnav de epilepsie fiind socotite „sacre", cursul normal al unei adunări sau al unor dezbateri era întrerupt.

96 Mutina (Modena) unde Decimus Brutus Albinus era asediat de Marcus Antonius, care se îndrepta spre Gallia, venind de la Brundisium.

97 *Feriae Latinae* spre deosebire de *Feriae Stativae* (sărbătorile fixe, care reveneau anual) erau sărbători hotărîte pentru cazuri excepţionale. Înfrîngerea romanilor de la lacul Trasimenus este atribuită de Titus Livius faptului că soldaţii romani, sub conducerea lui Caius Flaminius, au nesocotit regula de sărbători la timpul cuvenit „Sărbătorilor Latine".

98 Rolul „providenţei" (τύχη) în mersul evenimentelor istorice, ca şi în alte pasaje din Cassius Dio, este considerat aici în lumina doctrinei stoice. În acest context τύχη nu înseamnă „hazard", „întîmplare" ci „predestinare".

99 Deosebit de interesantă mărturie asupra procedeului aplicat în exerciţiile de şcoală retorică care priveau „interpretarea" faptelor (τὰ ἔργα, τὰ πράγματα, printr-o înlănţuire de raţionamente (ὁ πραγματικὸς τόπος). Procedeul pare de origine peripatetică, aplicat în exemplele de interpretare oferite de tratatele peripatetice care purtau numele de περὶ ἱστορίας *(Despre istorie)*.

100 Vezi Appian, *Răzb. civile*, III, 53 şi urm., Suetonius, *Augustus*, X—XI.

101 În anul 43 î.e.n., luna ianuarie. Articolul *Iulius (Augustus)* din RE, X (Fitzler-Seek), p. 287.

102 O informaţie similară la Suetonius, *Augustus*, XLV. Plinius, *Naturalis Historia* XI, 37 aduce în plus amănuntul că acest sacrificiu neobişnuit a avut loc la Spoletum.

103 *Forum Cornelium* (sau *Cornelii*), după numele lui Cornelius Sulla. Astăzi Imola, în departamentul Emilia.

104 În cartea precedentă Cassius Dio menționase modul cum Antonius și frații săi dețineau magistraturile cheie ale statului și legiferau toate măsurile care le conveneau. Vezi XLV, 9. De asemenea, vezi comentariile lui Cicero în *Filipica* XIV, 2.

105 *Bononia:* Bologna, în Italia Cispadană.

106 În apropierea orașului Modena se află două cursuri de apă: Scultenna (actualmente Pansara) și Gabellus (actualmente Secchia).

107 Despre acești elefanți, care jucau un rol important în operațiile de tactică ale timpului, vezi XLV, 13. Relativ la desfășurarea bătăliei de la Modena, Plutarh, *Antonius*, XVII și Appian, *Răzb. civile*, III, 70—74. Appian, spre deosebire de Cassius Dio, adaugă amănuntul că în lipsa consulilor Aulus Hirtius și Vibius Pansa, Cicero, deși nu era învestit cu prerogativele nici unei magistraturi, agita poporul împotriva lui Antonius, ducînd o campanie susținută împotriva acestuia, pînă cînd, un partizan al lui Antonius, Publius Ventidius, strîngînd două legiuni pentru Antonius, a pornit în fruntea acestei armate asupra Romei. Speriat, Cicero a părăsit orașul. Karl Büchner, *M. Tullius Cicero*, RE, articolul citat, p. 1033.

108 Comentariul asupra acestui eveniment la Cicero, *Filipica* XIV, 14. Despre comportarea lui Octavianus, care se retrăsese din lupte după ce Vibius Pansa a fost rănit, și despre comportarea lui meritorie, în timpul celei de-a doua bătălii, Suetonius, *Augustus*, X. Augustus a fost cinstit de 21 de ori cu titlul de *imperator*, *Res Gestae*, *ed. cit.*, IV, 22. Aceasta era prima oară cînd primea titlul.

109 Cf. Cicero, *Filipica* XIV, 14.

110 Pontius Aquila este acel tribun al poporului care nu s-a ridicat în picioare în prezența lui C. Iulius Caesar. Suetonius, *Caesar*, LXXII. Despre moartea lui Aquila, căzut pe cîmpul de luptă, vezi mai departe cap. 40.

111 Opțiune de la sine înțeleasă, deoarece Marcus Iunius Silanus fusese unul din locotenenții lui C. Iulius Caesar, sub comanda căruia luptase în Gallia.

112 Evenimentele sînt pe larg redate de Appian, *loc cit.*, 71—76, cu amănunte dramatice și adăugarea unui discurs către Octavianus, ținut de Vibius Pansa pe patul de moarte.

113 Această acuzație este menționată și de Suetonius, *Augustus*, X. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 10.

114 În continuare, cap. 42, vezi schimbarea de atitudine a Senatului, în favoarea lui Octavianus.

115 Appian, *Răzb. civile*, III, 74 îl învinovățește pe Cicero de a fi determinat această atitudine a Senatului, favorabilă lui Decimus Brutus și ostilă lui Octavianus. Urmînd aceleași surse anticiceroniene ca și Cassius Dio, Appian condamnă intervenția lui Cicero. În realitate, oratorul era sincer convins în lupta pentru reinstaurarea orînduirii republicane, amenințată atît de Antonius cît și de Octavianus.

116 Mathias Gelzer, articolul *M. Iunius Brutus* RE, X, I (1917) p. 1002, arată că această măsură a fost sprijinită de Cicero împotriva părerii lui Q. Fufius Calenus. Vezi *Filipica* X și argumentele aduse de Cicero în favoarea sprijinului ce opina să i se acorde lui Marcus Iunius Brutus, în care vedea ultimul bastion al libertăților republicane. Cf. *Ab Brutum*, II, 4.4. Lui Brutus, prin acest decret, i se acorda un *imperium maius*, ceea ce echivala cu comanda supremă a trupelor masate în est.

117 Această desconsiderare este menționată în toate izvoarele. «Caesar ... își ascunsese totuși mînia și ceru să i se încuviințeze un triumf pentru faptele sale de vitejie. Luat în derîdere de Senat, ca unul care avea pretenții prea mari pentru vîrsta sa, Caesar începu să se teamă că după nimicirea lui Antonius va fi tratat și mai rușinos», Appian, *Răzb. civile*, III, 80. Modul în care, la îndemnul lui Cicero, Senatul căuta să-l îndepărteze pe Octavius Caesar din arena politică, sub pretextul tinereții acestuia, a fost asemănat cu încercările lui Demostene de a-l prezenta lumii grecești drept «un copil» pe Alexandru, succesorul la domnie al lui Filip. În această privință, D. Kienast, *Augustus und Alexander*, «Gymnasium», LXXXI, 1969, 430—456, care face o sugestivă apropiere între forța oratorică a lui Demostene și unele pasaje din Cicero.

118 Realitatea era că Caesar trata cu Lepidus, nu direct cu Antonius; Appian, *loc. cit.*, 81.

[119] Şi în acest capitol Cassius Dio înfăţişează într-o manieră mult prea strînsă competiţia de la Roma pentru dobîndirea puterii consulare. De un deosebit interes este însă menţiunea referitoare la manevra lui Octavianus de a-l cîştiga pe Cicero de partea sa. Plutarh, *Cicero* XLV, 5, încearcă să explice oferta lui Octavianus drept un gest de recunoştinţă, ceea ce însă, nu era cazul. Pierre Grenade, *Essai sur les Origines du Principat*, ediţia citată, p. 131, explică motivele care l-au îndemnat pe Octavianus să procedeze astfel.

[120] Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVI.

[121] Adică toga obişnuită *(praetexta)* cu haina de rigoare în starea de război *(sagum)*. Anterior, cap. 39, Cassius Dio menţionase iluziile senatorilor că lucrurile revin la normal şi renunţarea lor la *sagum*.

[122] Cea mai înaltă colină a Romei, Ianiculum, era locul indicat pentru supravegherea împrejurimilor. Despre aceste evenimente dramatice, Plutarh, *Cicero*, XLV—XLVI; Appian, *Războaiele civile*, III, 91, relatează pe larg întorsătura pe care au luat-o lucrurile la Roma, în defavoarea lui Caesar.

[123] *Interregnum* dura în condiţii obişnuite 5 zile. Rostul unei asemenea magistraturi era acela de a întruni Comiţiile pentru alegerea consulilor. Împrejurările cînd se crea un *interregnum* erau cu totul excepţionale. Ca de obicei, Cassius Dio nu-şi dă osteneală să relateze etapele marşului lui Caesar asupra Romei. Pentru completare vezi Appian, *Răzb. civile*, III, 89—94. Urmînd în mod consecvent izvoarele anticiceroniene, Appian îl prezintă pe Cicero umilindu-se în faţa lui Caesar, iar acesta persiflîndu-l (cap. 92 şi 93). „Licăririle de speranţă ale lui Cicero într-o răsturnare a situaţiei n-au încetat însă nici acum" (cap. 93). În *Res Gestae*, I, 1, 7 Augustus consemnează că primul său consulat i-a fost acordat de Adunarea Poporului *(Populus)* şi nu de Senat *(Senatus)*.

[124] Un partizan ferm şi credincios al lui Caesar (Appian, *loc. cit.* 94). Vezi în continuare cap. 46 şi 52. Alături de Octavianus, Quintus Pedius era ales consul în august 43 î.e.n. cu titulatura: *duoviri consulari potestate*. Fitzler-Seek, *Iulius (Augustus)* RE, X, p. 291.

[125] Cu excepţia lui Pompeius, ales consul la vîrsta de 23 de ani, în anul 70 î.e.n. Plutarh, *Pompeius*, XV şi XXII. O lege foarte veche, în urma propunerii tribunului Lucius Vellius, prevedea ca vîrstă legală

pentru consulat, 40 de ani. În fapt, legea a fost încălcată în repetate rînduri.

[126] Octavianus fusese ales consul cînd s-au arătat cei 12 vulturi. Suetonius, *Augustus*, XCV. Acest semn a fost exploatat de Augustus în favoarea propagandei personale, prin care îi plăcea să se compare cu primul „rege" al Romei, Romulus.

[127] Vezi anterior cap. 41 şi, mai departe, cartea XLIX, cap. 43 unde revine problema acestui al doilea consulat, în realitate primul. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXIV.

[128] Fapt cunoscut de însuşi Cassius Dio.

[129] *Historia Augusta*, Spartianus, *Septimius Severus*, cap. 40.

[130] Vezi însă Appian, *Răzb. civile*, I, 5: «... şi acela care, mai înainte vreme se numea Octavius, însă, trăgîndu-se din neamul lui Caesar şi fiind adoptat de acesta ca fiu, prin testament, a fost denumit, datorită acestui fapt, „Caesar"». Cf. Suetonius, *Augustus*, VII.

[131] Să se observe că la începutul cărţii XLV Cassius Dio îl numeşte pe Caesar numai „Octavius". Despre legea curiată cu privire la adopţiune, vezi nota 25 la cartea XXXIX. Schimbarea numelui celui adoptat, cum susţine Cassius Dio, nu era însă obligatorie. Appian, *loc. cit.* 94, atrage atenţia că: „Caesar repetă adopţiunea", deoarece, în fapt, Octavianus mai fusese o dată adoptat de C. Iulius Caesar, pe cînd dictatorul trăia încă, pe cale testamentară.

[132] Privitor la cognomenul „Augustus", pentru care Suetonius, *Augustus*, VII încearcă o explicaţie etimologică, vezi nota 15 la XLV şi, mai departe, LIII, 16. Cognomenul „Augustus" a fost acordat după propunerea lui L. Munatius Plancus, şi preferat cognomenului „Romulus", prin care s-ar fi evocat identitatea semnelor augurale la începutul unei domnii.

[133] Adică li se interzicea revenirea la Roma.

[134] Acesta era tribunul care l-a lovit cel dintîi pe Caius Iulius Caesar atunci cînd conjuraţii şi-au pus planul în aplicare. Vezi LXIV, 52. Appian, *Răzb. civile*, II, 117. Velleius Paterculus, II, 69, susţine că hotărîrea de urmărire a ucigaşilor lui Caesar s-ar fi luat la propunerea aceluiaşi Quintus Pedius pe care Caesar şi-l alesese drept coleg de consulat (vezi mai sus nota 124). S-ar putea însă ca Velleius să facă o confuzie. Cf. Appian, III, 96. Cassius Dio, la cap. 52 al acestei cărţi.

se mulţumeşte să vorbească despre o *rogatio Pedia*, prin care consulul cerea impunitatea ucigaşilor.

135 Absenţa prelungită a tribunilor plebei nu era îngăduită. Căderea nopţii trebuia întotdeauna să-i găsească la Roma.

136 Vezi Titus Livius, III, 2.

137 Appian, *Răzb. civile*, I, 12. Marcus Octavius era tribunul care s-a opus proiectelor de legi agrare prezentate de Tiberius Gracchus şi a fost destituit din funcţie prin votul comiţiilor tribute, care sprijineau proiectele cesariene.

138 C. Helvius Cinna destituise din funcţia de tribun pe C. Epidius Marullus şi pe L. Flavius Cesetius. Confundat cu Cornelius Cinna, unul din ucigaşii lui Caesar, a fost înjunghiat în timpul tulburărilor posterioare asasinării lui Caesar. Vezi XLIV, 10 şi nota 50 la această carte.

139 Grafia acestui nume nu este sigură. În biografia *Brutus* a lui Plutarh figurează *Sicilius* (cap. XXVIII). Vezi Boissevain, II, p. 205.

140 Despre aceste evenimente petrecute în anul 61 î.e.n. vezi XXXVII, 47—48.

141 Acest act de naştere al oraşului Lyon este pus la îndoială, datorită mărturiei lui Seneca (*Epistulae*, XCI), care recunoaşte anul 41 î.e.n. ca dată a fundării oraşului. Vezi însă articolul lui J. Guey, *À propos de la fondation de Lyon. Dion Cassius et le Sénatus-consulte d'Avril 43 av. J. C.* «Bulletin de la Société des Antiquaires de France», Paris, Klincksiek, 1959 [1961], pp. 128—173.

142 Appian, *Răzb. civile*, III, 83, susţine, dimpotrivă, că Lepidus nu era la curent cu aceste întrevederi, din ce în ce mai puţin ascunse. Aceeaşi părere şi la Cicero, *Ad Familiares*, X, 23 şi 34.

143 Numele acestui ofiţer era M. Iuventius Laterensis. Velleius Paterculus, II, 63, şi Cicero, *Filipice*, IX, 6; XIII, 4.

144 Sextus Pompeius, care nu avusese nici un amestec în complotul împotriva lui Caesar şi ca atare nici o legătură cu Brutus şi Cassius.

145 Pînă la sfîrşitul vieţii lui Lepidus, care a deţinut calitatea de mare pontifice, Augustus a nutrit sentimente de profund dispreţ faţă de acesta. Vezi în continuare, LIV, 15.

146 Quintus Pedius, omul lui Caesar. Vezi mai sus nota 134.

147 Adică pentru anul 42. Faptele sînt mult mai pe larg relatate de Appian, *Răzb. civile*, III, 96—97. Dio Cassius trece complet sub tăcere rolul de mijlocitor al lui Asinius Pollio pentru împăcarea lui Antonius cu Lucius Plancus.

148 Numele acestuia, un centurion, era Camillus, căruia Decimus Brutus îi făcuse mult bine. La ordinele lui Antonius, Decimus Brutus a fost decapitat. Appian, *Ibidem*.

149 După o informaţie din Velleius Paterculus, II, 65 se ştie că Antonius îl şantaja pe Octavianus trimiţîndu-i vorbă că este dispus să treacă de partea lui Cassius şi Marcus Brutus dacă nu i-ar fi acceptat condiţiile.

150 Vezi mai sus nota 105.

151 Un curs de apă care se numea Renus (astăzi, Reno). După Appian, *Răzb. civile*, IV, 2, întîlnirea a avut loc la Mutina (Modena) pe apa numită Lavinus (sau Lavinium?).

152 După Appian, *loc. cit.*, discuţiile au durat două zile, de dimineaţă pînă seara. Cuvîntul grec ἐπιμελετής, *curator*, transpune în limba greacă numele unor magistraţi ai oraşului *curatores*. Dio a înţeles probabil greşit, copiind un anumit izvor, că cei trei rivali, deveniţi acum *triumviri rei publicae constituendae* (*Res Gestae, ed. cit.*, I, 71), erau în acelaşi timp ἐπιμελεταί καὶ διωρθωταί = *curatores et correctores*. Explicaţia acestei greşeli o dă tot textul lui Appian, care, în continuare, sună astfel: „triumvirii au mai hotărît ca magistraţii oraşului (ἐπιμελεταί) să fie numiţi pe cinci ani, nu pe un an, ca pînă acum". Triumvirii, specifică Appian, aveau puterea unui consul, afirmaţie corectă prin raportare la *Res Gestae;* ei au preferat această titulatură în locul aceleia de *dictatores*, ţinînd îndeosebi seama de existenţa unei legi care desfiinţase dictatura, propusă de însuşi Antonius, îndată după asasinarea lui Caesar, Cicero, *Filipica* I, 3; II, 91 şi 115.

Spre deosebire de primul triumvirat, constituit de C. Iulius Caesar, Pompeius şi Crassus, care n-a devenit niciodată o instituţie oficială (vezi nota 147 la cartea XXXVII), al doilea triumvirat a fost legiferat (printr-o *Lex Titia*) şi a luat fiinţă la 27 noiembrie 43. Vezi nota 2 la cartea XLVII. Durata triumviratului, ca şi cea a magistraturilor urbane, era deocamdată prevăzută pe cinci ani; la expirarea acestei perioade,

94.185

BIBLIOTECA INSTITUTULUI PEDAGOGIC DE 3 ANI SUCEAVA

în anul 37 (sept.-oct.), triumviratul a fost prelungit pe încă cinci ani, dar nu se știe exact dacă a dăinuit pînă la 1 ian. 32 sau pînă la 1 ian. 31, cum susține A. von Premerstein în *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, «Abhandlungen der bayerischen Akademie der Wissenschaften», phil-hist. Abteilung, N. F. (15), 1937, p. 226. După părerea lui R. Syme, *The Roman Revolution, ed. cit.*, p. 225 și urm., situația puterii legale în anul 33 nu era limpede și se poate presupune că Octavianus și Antonius au căutat, fiecare în parte, să-și creeze în cursul anului 32 măcar aparența unei legalități. Despre această problemă, în general Pierre Grenade, *op. cit.*, cap. *La fin du Triumvirat* p. 1—41 și Volker Fadinger *Quellenuntersuchungen zur Geschichte des 2. Triumvirats*, disertație, München, 1969, p. 15 și urm., îndeosebi p. 31. *Begriff, Inhalt und Zweck des Triumvirats.*

153 În lat. *comae* = păr.

154 Cassius Dio omite să dea lista consulilor fixați succesiv pentru prima perioadă cincinală a triumviratului, adică 43—37 î.e.n.

155 Cu fiica lui Publius Servilius Isauricus, fostul coleg de consulat al lui Caius Iulius Caesar, în anul 48 î.e.n. Vezi cartea XL, I, 43. Suetonius, *Augustus*, LXII. Fiica Fulviei și a fostului ei soț, Publius Clodius, se numea, după tatăl ei, Claudia. Despre repudierea Claudiei : vezi cartea XLVIII, 5.

156 Pompeius devenise ginerele lui Caesar în anul 59 î.e.n. Vezi XXXVIII, 9.

CARTEA XLVII

1 Cf. Suetonius, *Augustus*, XC.

2 Este vorba de *Lex Titia* (propusă de tribunul Publius Titius), CIL, I², p. 64, prin care triumvirii, Octavianus în primul rînd, căutau să dea o aparență de legalitate actelor și hotărîrilor emanate de triumvirat, puterea politică supremă, de fapt o *potentiae societas;* N. A. Maşkin, *Principatul lui Augustus* (trad. rom.), E.S.P.L.A., 1954, pp. 156—157. În același sens Volker Fadinger, *op. cit.* p. 48 și urm. Vezi Appian, *Răzb. civile*, IV, 7. Așa cum s-a arătat la nota 152, cartea XLVI, triumvirii purtau denumirea de *triumviri rei publicae constituendae. Res Gestae, ed. cit.*, I, 7, 43. Legea intra în vigoare începînd de la 27 noiembrie 43 î.e.n. Valabilitatea ei înceta la 31 decembrie 38 î.e.n. Vezi *Res*

Gestae, ed. cit., I, 1, 8—11. Prima fază a triumviratului a durat pînă în anul 37; începînd de la această dată, pînă în 32 î.e.n., deci în ajunul bătăliei de la Actium, Octavianus se va intitula oficial *triumvir iterum*, ceea ce dovedește că în pofida neînțelegerilor grave ce-l separau de Antonius, el respecta prorogarea puterii cu care fusese învestit. Nu-i mai puțin adevărat că și ceilalți doi triumviri au continuat, fiecare separat, în cursul anului 32, să se intituleze astfel. O serie de monede dovedește acest lucru pentru M. Antonius, (inclusiv anul 31 î.e.n.) și o inscripție pentru Lepidus: *M. Lepido ... triumviro rei publicae constituendae* (Degrassi, ILLRP nr. 1276). Abia după victoria sa de la Actium, Octavianus a renunțat la titlul de triumvir, după cum menționează Tacitus (*Annales*, III, 28), mulțumindu-se cu titlul de consul și cu cel de tribun al plebei. Privitor la structura politică și juridică a triumviratului, la fazele prin care a trecut pînă la destrămarea sa definitivă, W. Kolbe, *Der Zweite Triumvirat*, «Hermes» (49), 1914, p. 2 și urm., și V. Fadinger, *op. cit.*, passim (cu biografia completă a problemei).

3 În cartea precedentă, cap. 46, vulturii care-i apar lui Augustus, întocmai ca odinioară lui Romulus (a cărui personalitate Augustus o folosea în scopurile propagandei sale politice), semnificau un viitor strălucit. Vezi nota 126 la cartea XLVI; aici însă grămada compactă a vulturilor, păsări răpitoare, are o semnificație sinistră, mai ales că se așază pe templul Geniului bun al poporului roman.

4 Cf. Cassius Dio, *Istoria Romană. Fragmente*, B 109_{1-2}=M 105.

5 În istoriografia antică se găsesc ample informații cu privire la crimele odioase comise de triumviri, care, fără nici un scrupul, se învoiau la uciderea celor mai credincioși susținători ai lor. Titus Livius, *Periochae*, CXX, socoate numărul proscrișilor din vremea triumviratului la 30 sute de senatori și 3 000 de cavaleri. Cf. Florus, *Epitome*, II, 16; Plutarh, *Cicero*, XLVI; Antonius, XX—XXI. În capul listei de proscriși se găsea Cicero. Appian, *Răzb. civile*, IV, 7—11, a transmis, în limba greacă, textul decretului justificativ prin care se instituiau proscrierile. Decretul începea cu următoarea frază: *Marcus Lepidus, Marcus Antonius et Octavius Caesar, electi constituendae et corrigendae reipublicae edicunt sic* (οἱ χεροτονηθέντες ἁρμόσαι καὶ διορθῶσαι τὰ κοινά etc.). După Appian, *loc. cit.*, 5 și urm., proscripțiile făceau ravagii chiar înainte ca *Lex Titia* să fi intrat în vigoare. Dio lasă să se înțeleagă că triumvirii, în numele răzbunării lui Caius Iulius Caesar, doreau să

dea o aparență de legalitate crimelor săvîrșite. Decretul avea un dublu scop: 1. să anihileze orice împotrivire din partea acelora care mai credeau în posibilitatea reinstaurării regimului republican; 2. să distrugă forțele republicane alăturate lui Brutus și Cassius. Despre proscripții, generalități la N. A. Maşkin, *Principatul, ed. cit.*, p. 160 și urm.

6 Spre deosebire de Appian, care, în cartea IV a *Războaielor civile*, găsește prilej să facă o patetică descriere a crimelor comise de triumviri și de împuterniciții lor, Dio se mărginește la o comparație retorică între proscripțiile de la începutul secolului și cele din anul 43 î.e.n. Scopul comparației este de a pune într-o lumină cît mai puternică sporul de cruzime și perfidie care a dominat al doilea val de proscripții.

7 Vezi Sallustius, *Catilina*, LII și Velleius Paterculus, II, 22. De comun acord, acești istorici îl acuză pe Sulla de a fi dovedit o feroce aviditate de bani. Nu-i mai puțin adevărat că Sulla, în urma proscripțiilor, a devenit unul din cei mai bogați oameni ai Republicii.

8 Lucius Iulius Caesar, unchiul lui Marcus Antonius, era o rudă îndepărtată a lui Caesar; cariera politică a lui Lucius Caesar fusese totuși destul de însemnată. Vezi Münzer, *Lucius Iulius Caesar*, RE, X (n. 143), p. 468 și urm.

9 Vezi mai departe cap. 8. Lucius Caesar a scăpat datorită insistențelor mamei lui Antonius, care era sora sa. Plutarh, *Antonius*, XX, povestește scena dramatică în care Iulia, mama lui Antonius, l-a salvat pe Lucius, interzicînd ucigașilor să intre în casa ei, unde se refugiase cel hăituit. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 37 Lucius Aemilius Paullus, fratele lui Lepidus, s-a refugiat la Milet. Cu privire la motivele pentru care Lucius Caesar și Lucius Paullus au fost proscriși, vezi Appian, *Răzb. civile*, IV, 12.

10 Aluzie la o informație dată de Plutarh, *Cato*, XVII, despre cinstea și exemplara probitate a lui Marcus Porcius Cato, după proscripțiile lui Sulla.

11 Izvorul urmat de Cassius Dio insistă mai mult decît cel compilat de Appian asupra factorului principal care a determinat paroxismul crimelor, și anume satisfacerea pretențiilor bănești ale armatei, care amenința să se răscoale.

12 Începînd cu acest capitol, tendința de a-l dezvinovăți pe Octavianus de răspunderea crimelor săvîrșite denotă fără nici un dubiu că autorul

acestor pagini despre proscripțiile triumvirilor, ales ca izvor de Cassius Dio, făcea parte din cercul proaugustan, încadrîndu-se propagandei oficiale în favoarea lui Octavianus Caesar, care se înfrunta cu nu mai puțin activa propagandă în favoarea lui Antonius, despre care a fost vorba în Comentariul la cartea precedentă (nota 1 și urm.). În același spirit scrie și Florus, *Epitome*, IV, cînd consemnează că Octavianus s-a mărginit la urmărirea acelora ce complotaseră împotriva lui C. Iulius Caesar. Nu aceasta era însă părerea unanimă. Suetonius, *Augustus*, XXVII, citează numele unui istoric, contemporan cu el, Iunius Saturninus, exponent al unor păreri diametral opuse despre Octavianus, izvor demn de luat în seamă pentru a înțelege cum se desfășura „războiul ideologic" dintre cei doi adversari.

13 Această întîmplare, din seria acelora „fericite", pe care istoricii retori le opun întîmplărilor tragice, este povestită și de Suetonius, *Augustus*, XXVII. La Appian, această serie se întinde în cartea a V-a a *Războaielor civile* de la cap. 37 pînă la cap. 51, cuprinzînd cele mai curioase variațiuni pe tema „norocului" anumitor proscriși. Demn de menționat, pentru semnificația ce-o are, este cap. 48 din această serie, în care se menționează că oratorul Verginius a scăpat de soldații-călăi numai datorită „argumentelor" discursului prin care i-a convins să-i cruțe viața.

14 Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 37 Lucius Aemilius Paullus, stabilit la Milet, n-a vrut niciodată să se reîntoarcă la Roma, deși a fost rechemat.

15 Contrastul cu aprecierile laudative asupra lui Octavianus, cînd este vorba despre Antonius, pune mai clar încă în evidență poziția antiantoniană a izvorului urmat de Dio.

16 Scenele cumplite descrise mai jos par să aibă un temei de adevăr. Ura Fulviei și a lui Marcus Antonius împotriva lui Cicero, după Plutarh, *Antonius*, II, își avea obîrșia în uciderea lui Cornelius Lentulus, unul din principalii conjurați din 63 î.e.n. susținător al lui Catilina (vezi XXXVIII, 30—36 și nota 106 la XLV); Lentulus fusese al doilea soț al Iuliei, mama lui Antonius, iar Fulvia fusese căsătorită cu Clodius, tribunul ucis de Milo (*Ibidem*, X). Nici unul dintre biografii lui Cicero și dintre istoricii care relatează aceste scene (Plutarh și Appian în primul rînd) nu redau întocmai amănuntele culese de Dio, dintr-o sursă evident antiantoniană, deși Plutarh, în general, este de acord cu Cassius Dio asupra crimelor odioase săvîrșite de perechea Fulvia-Antonius.

[17] Mult mai succint decît Appian (vezi mai sus nota 13), Cassius Dio, în capitolele 9 și 10 ale acestei cărți, povestește salvări miraculoase de la o moarte crudă din care multe se datoresc puterii de sacrificiu și devotamentului. Această încercare de a reabilita umanitatea, comună la Appian, la Dio, la Plutarh, pentru atenuarea efectului zguduitor al scenelor de groază, era de rigoare în compozițiile retorice ale vremii. Nu este exclus ca toate aceste întîmplări să fi circulat laolaltă, strînse într-un volum mult citit în epoca imperială, timp în care s-au întîmplat atîtea vicisitudini și schimbări de situație în mediul familiilor aristocrate. Faptul că sclavii au mers pînă la sacrificiul vieții lor pentru stăpînii de care erau atașați — temă curentă în aceste istorioare cu substrat moral — trebuie considerat ca o influență stoică, în sensul ștergerii granițelor sociale și morale care separau pe sclavi de oamenii liberi.

[18] Întîmplarea, povestită de Valerius Maximus VI, 8, a fost folosită drept pildă morală și de *Seneca*, în De Beneficiis, III, 25.

[19] Cf. descrierea pe larg a uciderii lui Cicero de către centurionul Pompilius Laenas, pe care oratorul îl apărase cîndva într-un proces, la Appian, *Răzb. civile*, IV, 19—20 și la Plutarh, *Cicero*, XLVIII. După moartea lui Marcus, au căzut victime acelorași călăi Quintus Cicero, fratele căruia Cicero i-a adresat atîtea epistole — precum și fiul acestuia. Ucigașul a primit de la Antonius suma uriașă de 250 000 de denari. Uciderea lui Cicero a avut loc în ziua de 7 decembrie 43 î.e.n.

[20] Marcus Terentius Varro nu este altcineva decît renumitul om de litere și erudit, mult prețuit de Octavianus, căruia, de fapt, i-a datorat salvarea. Dealtfel, Varro se bucurase înainte vreme și de prețuirea lui C. Iulius Caesar; vezi nota 45 la cartea XLI. Scăpat de furia lui Antonius în repetate rînduri, Varro a trăit pînă la adînci bătrînețe, supraviețuind lui Antonius. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 47.

[21] Vezi XLIV, 52.

[22] M. Valerius Messala Corvinus era inițial un partizan al ucigașilor lui Caesar. După bătălia de la Philippi, Messala a predat întreaga flotă lui Antonius și, ulterior, a trecut de partea lui Octavianus Caesar, căruia i-a rămas credincios pînă la moarte, făcînd parte din cercul prietenilor intimi ai acestuia. Despre modul cum Messala l-a salvat și ajutat pe Caesar, amenințat să fie prins de Sextus Pompeiu, vezi Appian, *Răzb. civile*, V, 112 și 113.

[23] În anul bătăliei de la Actium (31 î.e.n.). Vezi în continuare cartea L, 10. Messala a fost numit consul în urma destituirii lui M. Antonius, care era consul designat pentru acest an.

[24] Cassius Dio nu precizează unde se găseau exact Brutus și Cassius în anul bătăliei de la Philippi. Cei doi asasini ai lui Caesar s-au întîlnit mai întîi în Asia Mică (Appian, *Răzb. civile*, IV, 65). Fiecare din ei, separat unul de altul, a purtat diferite operații de război în bazinul oriental al Mediteranei, povestite de Appian în cartea a IV-a a *Războaielor civile* pentru ca, ceva mai tîrziu, să-și reunească trupele în Macedonia. Printre cei care s-au refugiat la Brutus era și Marcus Cicero, fiul oratorului ucis. Appian, *loc. cit.*, 51. Sextus Pompeius, cel mai tînăr dintre fiii lui Pompeius, pusese stăpînire pe Sicilia (Appian, *loc. cit.*, 83). Dio omite să-l menționeze pe Cn. Cornificius, în Libya (Africa), care de asemenea a salvat mulți proscriși. Appian (*loc. cit.*, 36) relatează aproape cu aceleași cuvinte ca și Cassius Dio meritele lui Sextus Pompeius în aceste împrejurări vitregi, ceea ce dovedește, pentru acest capitol, folosirea unui izvor comun.

[25] Cf. Cicero, *In Pisonem*, 8 și Seneca, *Consolatio ad Octaviam* referitor la interdicția dată de triumviri ca oamenii să-și manifeste sentimentele de tristețe și descurajare. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 31.

[26] Appian (*loc. cit.*, 31—32) adaugă la aceste măsuri și hotărîrea triumvirilor de a confisca averea personală a unui număr de 1400 de femei, aparținînd ordinului senatorial. Femeile s-au adresat mai întîi Fulviei, apoi, cum n-au găsit înțelegere, au organizat o manifestație de protest în For, unde Hortensia a ținut chiar un discurs prin care apăra cauza femeilor frustrate. Lictorii însărcinați de triumviri să împrăștie manifestația n-au izbutit să execute porunca. În cele din urmă femeile au avut cîștig de cauză, iar numărul celor obligate să depună bani s-a redus doar la cîteva sute. Appian, *loc. cit.*, 34. Cetățenii străini, aflați pe teritoriul Italiei, au fost de asemenea greu loviți printr-un edict care prevedea confiscarea a jumătate din avere și impozitele anuale deosebit de grele. *Ibidem.*

[27] Vezi anterior XLVI, 46. Appian, *Răzb. civile*, IV, 2 precizează că în fond era vorba de un aranjament politic. Octavianus ceda consulatul lui P. Ventidius. Numele colegului de consulat al lui Ventidius era Caius Carrinas.

28 Adică titlul de *dictatores*. Vezi mai sus nota 151 la cartea precedentă.

29 Vezi cartea XL, 47 relativ la informația că templele acestor divinități, al căror cult fusese interzis la Roma în 52 î.e.n., au fost ridicate în afara incintei orașului. Ulterior, politica imperială de apropiere cu Orientul a îngăduit cu sporită mărinimie răspîndirea cultelor egiptene și orientale în Italia. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, articolul *Religia împăraților în Istoria romană a lui Dio Cassius*, București, Editura științifică, 1969, p. 171 comentează atitudinea critică a lui Octavianus împotriva lui Antonius, care favoriza introducerea cultelor orientale la Roma (Cassius Dio, *Istoria Romană*, L, 25).

30 Spre deosebire de celălalt decret, din anul precedent, menționat în capitolul 3 din această carte.

31 Vezi anterior, cap. 14.

32 Aceasta era conjunctura politică și socială în care dictatura militară se întărea considerabil. În Roma republicană pînă la începutul secolului I, armata fusese la dispoziția puterii oligarhice, reprezentată, constituțional, prin Senat. În anul 108 î.e.n. (vezi Plutarh, *Marius*, XVIII—XIX) pentru prima oară în istoria Romei republicane, Adunarea Poporului, trecînd peste autoritatea Senatului, încredințează lui Marius comanda campaniei militare din Africa. Același Marius, în calitatea sa de conducător al celor denumiți *populares*, facțiunea democrată de la Roma, transformă radical compoziția socială a legiunilor romane, încorporînd oameni care pînă atunci, datorită lipsei de mijloace materiale, nu serveau în armată. Războaiele civile care au urmat favorizează recrutările pe bază de soldă, premii și împărțiri de pămînt, proces ireversibil care a dus ulterior spre instaurarea unei noi forme de putere de stat, dictatura militară.

33 Relativ la funeraliile Attiei, rudă de sînge (soră) cu C. Iulius Caesar, vezi Suetonius, *Augustus*, L, I.

34 Adică 1 ianuarie 42 î.e.n.

35 Din care, printr-o falsă genealogie, începînd cu Eneas, C. Iulius Caesar pretindea că descinde. Vezi Suetonius, *Caesar*, VI.

36 În aceste măsuri se cuvin văzute începuturile cultului imperial la Roma. Caius Iulius Caesar a fost deificat în 42 î.e.n. Vezi D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Editura științifică, 1969, articolul *„Înălțarea" lui Caesar și cultul cîrmuitorilor*, p. 146 și urm.

37 *Apollinaria, Ludi Apollinares* se țineau în luna iulie, în zilele de 6 și 13. Caius Iulius Caesar se născuse tocmai în timpul acestor festivități, în anul 101 î.e.n.

38 15 martie. Vezi Suetonius, *Caesar*, LXXXVIII. Suetonius notează amănuntul că această zi a fost denumită *parricidium*, deoarece Caesar primise de la Senatul Roman titlul de *Pater Patriae*. Vezi mai sus XLIV, 4 și nota 6 la această carte.

39 Suetonius, *ibidem*.

40 Cf. XLIV, 5, unde este vorba despre un decret în care se prevedea construirea unei noi clădiri pentru ședințele Senatului, *Curia Iulia*, destinată s-o înlocuiască pe aceea care purtase pe frontispiciu numele lui Lucius Cornelius Sulla. Caesar n-a mai apucat să ridice această Curie. *Comitium* era locul unde se țineau întrunirile Adunării Poporului, în preajma tribunei praetoriene.

41 Vezi Titus Livius, *De la fundarea Romei*, I, 8.

42 După o mărturie a lui Cicero, *Filipica* II, 18, Marcus Brutus, nu Cassius, era praetor urban. În același sens Plutarh, *Brutus* II. În text este o greșeală, datorită fie lui Dio însuși, fie vreunui copist. Relativ la exactitatea povestirii din aceste capitole, F. Millar, *op. cit.*, cap. *Composition of the History*, p. 54 și urm.

43 Caius Antonius, fratele triumvirului. Vezi XLV, 9, detalii despre familia Antonia.

44 Aceste evenimente sînt povestite întocmai de Appian, *Răzb. civile*, IV, 57.

45 Cunoscuți sub numele de „tiranoctonii", Harmodios și Aristogeiton, reprezentați într-un grup statuar conceput de Critias și Nesiotes, sînt tinerii care au pus la cale un complot la Atena împotriva Pisistratizilor Hipparchos și Hippias, în anul 514 î.e.n. Acestui complot i-a căzut victimă doar Hipparchos, iar ucigașii au fost prinși, torturați și, la rîndul lor, uciși.

46 De fapt, inițial, provinciile care le erau atribuite fuseseră Syria și Macedonia. Vezi notele 26 și 33 la cartea XLV. După plecarea celor doi din Roma, spre nemulțumirea Senatului, Adunarea Poporului a atribuit aceste provincii lui Dolabella și, respectiv, lui Caius Antonius, acordînd ucigașilor guvernarea unor provincii de mai mică însemnătate. La Appian, *Răzb. civile*, IV, 6, Cyrenaica, în loc de Bithynia.

[47] Din hotărîrea Senatului, care contravenea celei luate de Adunarea Poporului, Syria și Macedonia erau redate lui Cassius și Brutus. Cassius Dio n-are deci dreptate cînd scrie „provincii cu care n-aveau nimic de-a face". În plus, Senatul a dat ordin tuturor unităților militare din bazinul Mediteranei Orientale să se supună lui Cassius și Marcus Brutus, iar pe C. Antonius și pe Dolabella i-au proclamat dușmani ai patriei. Appian, *Răzb. civile*, IV, 58.

[48] Vezi anterior XL, 28. De la Appian (*loc. cit.*, 59) aflăm că pe timpul expediției lui Crassus împotriva parților, Cassius luptase sub ordinele acestuia în calitate de cvestor. Cassius a izbutit să pătrundă în Syria înaintea lui Dolabella și, în curînd, datorită unui concurs de împrejurări favorabile, s-a văzut comandantul a 12 legiuni.

[49] Nu după mult timp Trebonius a fost ucis de Dolabella.

[50] Faptele de arme ale lui Marcus Brutus în această perioadă sînt mai pe larg și mai exact relatate de Appian în *Răzb. civile*, IV, 75.

[51] Adevărul este că Senatul îl rechemase deja pe Brutus pentru a interveni în campania împotriva lui Marcus Antonius și Lepidus. Vezi XLVI, 51. Mathias Gelzer, în articolul *Marcus Iunius Brutus*, din RE, X, 1 (1957) p. 1004 califică drept curioasă această rechemare, cînd consulii în funcție, Hirtius și Pansa, primiseră și ei o însărcinare similară. Vezi și Fergus Millar, *op. cit.*, p. 57 și urm.

[52] Regele Deiotarus, unul din monarhii Galatiei asiatice, pentru care Cicero a pledat în 45 (acuzație de complot împotriva lui Caesar), fusese partizan al lui Pompeius. Vezi nota 103 la XLI.

[53] În biografia lui Plutarh, *Brutus*, XXVIII, drept ucigaș al lui Caius Antonius este citat fostul guvernator al Macedoniei, Q. Hortensius, fiul oratorului Q. Hortensius Hortalus. Plutarh adaugă că după bătălia de la Philippi, Marcus Antonius l-a ucis pe Hortensius chiar pe mormîntul fratelui său. Executarea lui Caius avea semnificația unui răspuns dat la uciderea lui Decimus Brutus și a lui Cicero, al cărui fiu luptase alături de Brutus și Cassius.

[54] Marcus Valerius Messala Corvinus, așa cum s-a arătat la nota 22, l-a părăsit și el pe Cassius după Philippi pentru a trece de partea lui Marcus Antonius. Ulterior, manifestîndu-și nemulțumirea față de influența crescîndă a Cleopatrei asupra lui Antonius, a trecut în tabăra lui Octavianus, unde a luptat în cursul bătăliei navale de la Actium. Appian, *Răzb. civile*, IV, 38.

[55] Sadalos (Sadalas) este regele trac împotriva căruia Caesar, după victoria asupra lui Pompeius, nu a inițiat nici un fel de represalii (XLI, 63) deși Sadalas îi „fusese adversar". Vezi D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, *vol. citat, Romanii la gurile Dunării* (sec. I î.e.n.—I e.n.), p. 302.

[56] Numele Raskyporis (Rhaskuporis), cu varianta Raiskyporis (Rhaiscuporis), apare în inscripțiile pontice încă din secolul III î.e.n., ceea ce dovedește continuitatea unor dinaști aparținînd tribului trac al sapeilor. D. M. Pippidi, *Contribuții la Istoria României, ed. citată*, pp. 31—32. Ca și Sadalos (Sadalas) urmaș al „regelui" Cotys din tribul astilor (odrysi), Raskyporis luptase pentru cauza lui Pompeius, iar acum își oferea neprecupețit serviciile lui Brutus. Appian, în plus (*loc. cit.*, 136) certifică atitudinea precaută a lui Raskyporis de a-l îndemna pe fratele său, Raskos, să lupte de partea lui Octavianus și Antonius pentru a-și pune la adăpost regatul, în cazul unui eșec personal. Despre modul cum s-au comportat Raskyporis și Raskos în bătălia de la Philippi, Appian, *loc. cit.*, 87 și 103. Despre dinastiile trace ale sapeilor și astilor, D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, *loc. citat.*

[57] În iarna anului 44/43 Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 58. Comentariul acestor evenimente, la *Mathias Gelzer*, articolul *Marcus Iunius Brutus*, RE, vol. X 1, p. 1005. Cf. Fergus Millar, *op. cit.*, p. 58.

[58] Vezi mai sus XLI, 63. Numele, la Caesar, *Războiul civil*, III, 4 apare Tarcondarius. Acest Tarcondimotos, care stăpînea o mare parte din Cilicia, dăduse un ajutor substanțial flotei lui Pompeius. Și el se bucurase în trecut de clemența lui C. Iulius Caesar.

[59] Cum e și firesc, Cassius Dio reia aici șirul evenimentelor expuse în cartea XLII, 41—44 și 48, cînd povestește împrejurările care au dus la cucerirea Egiptului.

[60] Sextus Iulius este caracterizat de Appian drept un tînăr cu mari defecte „influențînd defavorabil legiunea pe care o comanda". Appian, *Războaiele civile*, IV, 58. A fost ucis de soldații răsculați, la instigația lui Caecilius Bassus.

[61] Aluzie la războiul african, descris de Dio în XLIII, 1 și urm. Acest capitol rezumă evenimentele petrecute în anul 46.

62 Este vorba despre Caius Antistius Reginus, pomenit de Caesar în repetate rînduri în *Războiul gallic*, de pildă în VI, 1. El era un fost locotenent al lui Caesar, care nu părăsise niciodată partida caesariană.

63 Relativ la acest şef arab şi la rolul pe care l-a jucat în tragica înfrîngere a lui Crassus, vezi XXXVI, 2 şi XL, 20. Îndelunga şi abila participare a lui Alchaudonios la conflictele ce-i angajau pe romani în grele şi costisitoare lupte cu populaţiile locale ne îndeamnă să-l apreciem drept o personalitate de prim ordin.

64 Confirmarea exactităţii numelor aici citate de Cassius Dio o avem la Cicero, *Filipicele*, XI, 12. Cf. *Ad Familiares*, XII, 12 şi Appian, *Răzb. civile*, IV, 58. După lecţiunea Boissevain, II, p. 230, Lucius Statius Murcus.

65 Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 59 şi urm. Naraţiunea lui Cassius Dio diferă aici considerabil de cea a lui Appian. Relativ la concordanţele stabilite cu alte izvoare istorice, vezi articolul lui E. Schwartz, Cassius, RE, III, p. 1704. Cf. Titus Livius, *Periochae* CXXII, ca principal text de confruntare.

66 În aprilie 43 î.e.n. Cassius a fost învestit de Senat cu un *imperium maius*, vezi nota 116 la XLVI.

67 P. Cornelius Dolabella, fost partizan al lui Pompeius, trecuse de partea lui C. Iulius Caesar. Appian, *Răzb. civile*, II, 41. În anul 47 î.e.n. el produsese mari tulburări la Roma printr-o lege care prevedea reducerea datoriilor, lege modificată ulterior de Caesar. După moartea lui Caesar a trecut în tabăra lui Cassius şi Brutus. Vezi mai sus XLV, 15. A fost consul în 44, anul asasinării lui Caesar. Vezi XLIV, 22 şi 55.

68 În acest capitol, care uprinde o dare de seamă mult mai largă despre acţiunile lui Dolabella în Syria, faţă de naraţiunea lui Appian, *Răzb. civile*, IV, 58 şi urm., Dio a inversat ordinea în povestirea evenimentelor: Trebonius a fost asasinat în ianuarie 43, declaraţia de război, redactată de Cicero însuşi (vezi *Filipica* XI, 12) datează din februarie-martie 43, iar Cassius a primit comanda supremă *(imperium maius)* în aprilie 43. Trebonius, unul din asasinii lui Caesar (de fapt, nu luase parte directă la asasinat, Appian, *Răzb. civile*, II, 117), a căpătat guvernarea Ioniei în 44 î.e.n. (vara). Fergus Millar, *op. cit.*, p. 59.

69 Participarea Cleopatrei cu ajutoare băneşti şi trupe la această campanie este mult mai bine comentată de Appian, *Răzb. civile*, IV, 61.

70 După ce, în prealabil, îi tăiase capul lui Dolabella, la cererea acestuia; Appian, *loc. citat*, 62.

71 Vezi Appian, *Răzb. civile*, III, 2, relativ la provinciile care au revenit ucigaşilor lui Caesar, din numărul cărora făcea parte Tillius Cimber.

72 Appian, *Răzb. civile*, IV, 64 precizează suma ridicată de Cassius: 1 500 de talanţi.

73 După o informaţie din Suetonius, *Caesar*, LII, dictatorul ar fi îngăduit oficial Cleopatrei ca acest fiu să poarte numele lui. De reţinut este faptul că încă din 43 î.e.n. Cleopatra căuta să consolideze prin orice mijloc puterea Egiptului, ajunsă la culme în timpul triumviratului. Vezi Hans Heinen, *Cäsar und Kaisarion* «Historia», XVIII, 2, 1969, pp. 179—203 şi H. Volkmann, *Ptolemaios XV* (37) RE, XXIII, 2, 1959, p. 1760 care combat îndoielile lui J. Carcopino, *César et Cléopatre*, «Annales de l'École des Hautes Études», Gand, I, 1937 asupra paternităţii lui C. Iulius Caesar.

74 Vezi mai sus XLVI, 56. Appian, *loc. cit.*, 63, susţine că intenţia iniţială a lui Cassius ar fi fost aceea de a organiza o expediţie de represalii împotriva Egiptului. Brutus însă l-a convins să-şi unească forţele cu ale sale în urma veştilor îngrijorătoare primite din Italia.

75 Relativ la mişcările şi atitudinea faţă de proscrişi a lui Sextus Pompeius, vezi mai sus XLVI, 40 şi cap. 12 din această carte, precum şi cap. 37—38.

76 În urma victoriei de la Pharsalus, cu prilejul reglementării situaţiei din Orient, Caesar încredinţase lui Ariobarzanes, regele Capadociei, o parte însemnată din Armenia. Vezi XLI, 63. Era firesc, aşadar, ca acest dinast să fie împotriva ucigaşilor lui Caesar. Pe de altă parte, Rhodosul, după războiul alexandrin, şi Lycia aveau la rîndul lor datorii de recunoştinţă faţă de Caesar.

77 Informaţie unică, dată numai de izvorul folosit de Dio. Appian în schimb povesteşte amănunţit şi cu mai multă exactitate desfăşurarea operaţiilor de luptă, *loc. cit.*, 66—67, prilej de a introduce şi un discurs retoric, adresat de Archelaos din Rhodos, fost profesor de greacă al lui Cassius, celui ce ameninţa să distrugă oraşul.

[78] Lucius Statius Murcus, despre care a fost vorba mai înainte, în cap. 29. Vezi nota 64. In cursul operațiilor de luptă pe mare, din timpul războaielor civile, s-a dovedit mereu același iscusit amiral.

[79] Știre confirmată și de Valerius Maximus, I, 5, 8.

[80] Cu mici diferențe de detalii, campania din Lycia a lui Brutus este povestită în aceeași ordine a evenimentelor de Plutarh, *Brutus*, XXX—XXXII și de Appian, *loc. cit.*, 75—80. Dio restrînge într-o jumătate de capitol ceea ce Appian povestise în cinci. În cap. 75 Appian menționează și faptul că Polemocratia, soția „regelui" Sadalas, între timp asasinat, a trecut în tabăra lui Brutus căruia i-a încredințat pe fiul ei cît și un imens tezaur de aur și argint. D. M. Pippidi, *Din Istoria Dobrogei*, vol. I, p. 302.

[81] Patara era portul de acces al orașului Xanti[...], Appian, *loc. cit.*, 85.

[82] Acest detaliu interesant despre formele luptei de clasă în orașele elenizate ale Asiei lipsește la Appian, după cum lipsește și anecdota prin care Cassius Dio ilustrează mărinimia lui Brutus. Este posibil ca această anecdotă să fi fost culeasă din literatura anticaesariană, favorabilă lui Brutus și Cassius.

[83] Întîlnirea, după campaniile conduse separat de cei doi generali, ar fi a doua, în ordine cronologică, dacă ținem seama de Appian, *loc. cit.*, 65 și de cap. 32 din această carte. Appian nu pomenește însă nimic despre neînțelegerile care se iviseră între timp, mulțumindu-se să precizeze că Brutus și Cassius s-au îndreptat nu spre Macedonia, cum scrie Dio, ci spre Ainos și Maroneea, localități din ținutul Bosforului tracic. Cf. Plutarh, *Brutus*, XXXIV—XXXV. Ei s-au oprit în zona golfului Melan, unde și-au trecut trupele în revistă. După versiunea lui Plutarh, *Brutus*, XXVIII, întîlnirea a avut loc la Smyrna, de unde Brutus s-a îndreptat spre Syria, iar Cassius spre Macedonia.

[84] Caius Norbanus și Decidius Saxa fuseseră trimiși de triumviri în Macedonia cu opt legiuni. Părăsind Macedonia, ei se îndreptară spre Tracia „muntoasă" (Appian, *loc. cit.*, 87) unde izbutiră să bareze trecerea armatelor lui Brutus și Cassius din Asia spre Europa, prin strîmtorile controlate de triburile odryse ale corpililor și sapeilor. Așa cum am arătat mai sus (nota 56) Raskyporis, căpetenia sapeilor, era de partea lui Cassius în vreme ce fratele acestuia, Raskos, susținea pe caesarieni. Raskyporis a ajutat legiunile lui Brutus și Cassius să

ocolească defileul supravegheat de Caius Norbanus (Appian, *loc. cit.*, 104).

[85] Masivele muntoase care separă Macedonia de Tracia (actuala R. P. Bulgaria), „legîndu-se" totodată de lanțul munților Rodopi (înțelesul cuvîntului *Symbolon* = „nod").

[86] Desfășurarea bătăliei de la Philippi, povestită de Dio, se cuvine confruntată, afară de textul lui Appian, *Răzb. civile*, IV, 105—131 cu biografia *Brutus*, de Plutarh, XXXVIII—LIII și urm. precum și cu Titus Livius, *Periochae*, CXXVII—CXXXIV. Vezi și Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 70. Cassius dorea să amîne ciocnirea, să cîștige timp; dimpotrivă, Brutus a decis să dea atacul, și într-adevăr, el a repurtat o victorie de netăgăduit asupra trupelor lui Octavianus. Superioritatea numerică a trupelor ce le aveau la dispoziție, aproximativ 80 000 de pedestrași și 20 000 de călăreți, îi îndreptățea pe Cassius și pe Brutus să aibă cele mai bune speranțe în victorie. Ei nu și-au coordonat însă acțiunile și n-au avut nici un fel de plan comun. Moartea lui Cassius, prea repede descurajat, a tras după sine și prăbușirea lui Brutus, care rezistase zile în șir. Vezi Frölich articolul *C. Cassius Longinus*, nr. 59 din RE, III (1897), p. 1734—1735.

[87] Al treilea triumvir, Lepidus, rămăsese la Roma, pentru a supraveghea starea de lucruri din Italia. Plutarh, *Antonius*, XXI.

[88] Vezi Plutarh, *Brutus*, XXXVIII. Deși foarte tînăr, Octavianus Caesar era bolnăvicios, suferind de ficat și, probabil, de ulcer. Suetonius, *Augustus*, LXXIX și LXXX. Cu privire la sănătatea lui Augustus, Léon Homo, *Le Haut Empire, Histoire Romaine*, vol. III, Paris, Presses Univ. de France, 1933, p. 22; cf. Seek, articolul *Iulius (Augustus)*, RE, X, p. 296.

[89] Adică corpurile comandate de Octavianus, de Antonius, reunite cu cele ale lui Norbanus și Saxa.

[90] În sensul că aveau soldați odihniți și bine antrenați. Vezi în continuare cap. 38, justificarea acestui argument. Octavianus și Antonius aveau la dispoziție 19 legiuni, un număr egal cu acela al legiunilor aflate sub comanda adversarilor, dar numai 13 000 de călăreți, față de 20 000. Cf. Appian, *loc. cit.*, 108.

[91] Legătură de idei cu sfîrșitul capitolului 36 din această carte.

92 Ceremonie de purificare, în cursul căreia se aduceau jertfe în speranța victoriei. Cuvîntul are la bază rădăcina *luo*, „a spăla", „a purifica".

93 Ideea, foarte importantă, exprimată și de Appian, *loc. cit.*, 108: Considerațiile care urmează în acest capitol pot fi socotite drept o prefigurare a tezelor susținute de Maecenas și Agrippa în discursurile politice inserate în cartea LIII. Ceea ce este demn de reținut în acest capitol se concentrează în legătura dialectică pe care Dio o face între creșterea puterii romane, invincibilă încă, pe plan extern, și măcinarea vechiului aparat de stat republican. Cuvintele: „dealtfel, în stadiul în care se afla republica romană pe acea vreme, o înțelegere între cetățeni nici că mai era cu putință" dovedesc luciditate în judecarea situației politice de la sfîrșitul secolului I î.e.n., formulată într-un spirit opus tendințelor din istoriografia romană a epocii imperiale, favorabilă regimului republican. Vezi J. Bleicken, *Der politische Standpunkt Dios gegenüber die Monarchie*, «Hermes», XC, 1962, pp. 444—467, o pătrunzătoare analiză a poziției ideologice a lui Dio, care pleda pentru o formă de monarhie moderată, sprijinită de ordinul senatorial (p. 455).

94 După practica sa curentă, Cassius Dio notează sîrguincios și credul datele pe care le-a cules în legătură cu prevestirile sinistre care vesteau sfîrșitul republicii romane. Toate aceste semne, după cum notează Dio la începutul capitolului următor, se refereau numai la forțele republicane care luptau în Macedonia. Aceleași „semne rele" sînt consemnate atît de Appian, cît și de Plutarh, *Brutus* XXXVI, care, în plus, amintesc apariția „geniului rău" al lui Brutus, dîndu-i acestuia întîlnire la Philippi.

95 Statuile zeilor erau duse la festivități și readuse la temple, în care frumos împodobite, însoțite de procesiuni rituale.

96 Sacrificii aduse lui Iupiter Latiaris cu prilejul Sărbătorilor Latine. Vezi nota 121 la cartea XLIII. Celebrarea acestor sacrificii nu cădea în mod obișnuit în atribuțiile Prefectului Urbei *(Praefectus Urbi)*, însărcinat cu administrarea teritoriului urban. În absența consulilor, Prefectul Urbei putea totuși celebra ceremoniile sacre care durau trei zile. tetul lui Brutus.

97 Cf. Plutarh, *Brutus*, XXXIX și Appian, *Răzb. civile*, IV, 134. Lustrațiile prevedeau încoronarea generalului comandant cu lauri. Cununa, în formă de cerc deschis, a fost atunci așezată invers pe creș-tetul lui Brutus.

98 Aceste semne funeste, anterioare bătăliei de la Philippi, au fost strînse la un loc și comentate de Iulius Obsequens, erudit din sec. IV e.n., autor al unui *Liber Prodigiorum* care însuma toate prodigiile citate de Titus Livius în *De la fundarea Romei*. Nu este exclus ca Titus Livius să fi fost și de astă dată principala sursă urmată de Cassius Dio.

99 Vezi nota 94, „Semnele" rele au ocolit tabăra de război a caesarienilor.

100 Cf. Suetonius, *Augustus*, XCI care relatează diferit (și mai exact) modul în care Caesar și-a găsit salvarea; tabăra de război fiind cucerită în lipsa sa, Octavianus ar fi riscat, dacă rămînea pe loc să fie ucis. Cf. Appian, *loc. cit.*, 90 și propriile mărturii ale lui Octavianus, *Res Gestae, ed. cit.* I, 2, 11—12.

101 Descrierea configurației terenului de la Philippi se află la Appian, *loc. cit.*, 105. Așezarea trupelor lui Cassius și Brutus, pe înălțimile din jurul localității Philippi, flancată de bălțile și mlaștinile de la vărsarea Strymonului și de unele ramificații ale munților Rodopi, este prezentată cu deosebită grijă a detaliilor în cap. 106. Aceste elemente de mare importanță pentru înțelegerea modului cum s-a desfășurat bătălia și a cauzelor înfrîngerii lui Cassius lipsesc din narațiunea lui Dio care, în general, preferă dezvoltarea unor pasaje retorice exactității de detaliu.

102 Cassius Dio, datorită economiei compoziționale a acestei cărți, renunță să mai scrie un discurs pe tema libertății și a tiraniei, așa cum a procedat Appian (vezi cuvîntarea lui Caius Cassius, *Răzb. civile*, IV, 90—100), mulțumindu-se cu o succintă recapitulare a principalelor idei, expuse de adversarii triumvirilor. De asemenea, omite să adauge avantajele materiale și făgăduielile prin care Cassius căuta să-și însufle-țească oamenii (vezi îndeosebi, Appian, *loc. cit.*, 100), urmate de distribuții efective de bani. Tot la Appian, *loc. cit.*, 117—118, se găsește rezumatul unui discurs al lui Brutus, urmat de o cuvîntare a lui Antonius, 119—120. Antonius (cap. 120) promitea cinci mii de denari fiecărui soldat, de două ori mai mult centurionilor iar tribunilor militari de două ori mai mult decît centurionilor. Discursul din *Răzb. civile*, IV, 126, cînd situația devenise critică în tabăra lui Caesar din cauza lipsei de alimente, deși Appian nu precizează cine l-a ținut, poate, eventual, fi atribuit lui Octavianus. Anterior, în XLV, 12 și 13, Dio semnalase nemulțumirea soldaților aflați sub ordinele lui Antonius, care primiseră numai 100 de drahme de cap de om.

[103] După mărturia lui Valerius Maximus, *Istoria Romană*, I, 5, 3 acest cuvînt de ordine era „Apollo". Conform naraţiunii istorice a lui Appian şi Plutarh, *loc. citate*, „Apollo" era cuvîntul de ordine dat de Brutus.

[104] Prin comparaţie cu celelalte izvoare care descriu fazele bătăliei de la Philippi, şi anume: Appian, *loc. cit.*, Plutarh, *Brutus*, Titus Livius, *Periochae*, CXXIV, Velleius Paterculus, II, 70, Florus, IV, 7, această apreciere justă asupra greşelilor de tactică a celor doi comandanţi, care nu-şi coordonaseră mişcările de trupe, se află numai la Dio. Observaţia este bună, iar descrierea confuziei care s-a produs pe cîmpul de luptă, în prima etapă a bătăliei, de un real merit. Dacă acest capitol, cît şi cele care urmează sînt lipsite de indicaţiile necesare asupra aşezării taberelor lui Brutus şi Cassius şi a modului cum a început bătălia, valoarea lor literară, cu tot manierismul retoric pe care Dio nu-l poate evita, este incontestabilă.

[105] Vezi mai sus nota 100. Cf. Plutarh, *Brutus*, XI.

[106] Numele acestui centurion era Titinius; Cf. Plutarh, *Brutus*, XLIII; Appian, *loc. cit.*, 113, Valerius Maximus, IX, 9, 2 şi Velleius Paterculus, II, 70.

[107] Sfîrşitul lui Cassius, cu oarecare deosebire, este povestit întocmai de istoricii greci şi latini citaţi la nota precedentă. Plutarh, *Caesar*, LXIX şi Cassius Dio, în continuare XLVIII, 1, adaugă amănuntul că Pandarus l-ar fi ucis pe Cassius cu acelaşi pumnal cu care fusese asasinat Caesar. După Velleius Paterculus, *loc. citat*, prin tăierea capului.

[108] Appian, *loc. cit.*, 114, observă că Brutus, prin această măsură, evita nu numai descurajarea din taberele peste care rămăsese singur comandant, dar urmărea ca inamicul să nu observe nimic din cele întîmplate. Poziţia lui Brutus, asigurat din punct de vedere al aprovizionării, continuă să rămînă superioară faţă de cea a adversarilor săi. Fără să se uite la bani, fără să-şi piardă cumpătul, Brutus se pregătea febril prin manevre de hărţuială şi lucrări strategice pentru marea şi ultima înfruntare.

[109] Lucius Statius Murcus. Vezi mai sus cap. 28 şi notele 64 şi 78. Murcus l-a întîmpinat în Marea Ionică, în fruntea unei flote de 130 de trireme pe Domitius Calvinus, care transporta de la Brundisium două legiuni, dintre care una, „Martiana", era renumită pentru valoarea ei. În această

bătălie navală, Murcus a făcut mulţi prizonieri; Domitius însă a izbutit să se salveze şi să se întoarcă la Brundisium; Appian, *loc. citat*, 115—116.

[110] Izvoarele citate sînt unanime în aprecierea lipsei de alimente şi a epidemiilor izbucnite în tabăra lui Octavianus şi a lui Antonius drept factor principal în angajarea bătăliei finale de la Philippi şi a rezultatului la care s-a ajuns.

[111] Aşa cum am arătat într-o notă precedentă, regele odrys, înţeles cu fratele său Raskos, cu toate că era un partizan preţios pentru cauza lui Brutus şi Cassius, s-a retras din luptă cînd a văzut de partea cui înclină balanţa; Appian menţionează că, după bătălie, Raskos a obţinut ca recompensă iertarea lui Raskyporis, *loc. citat*, 126. Amyntas, un fruntaş din Galatia, care juca un anume rol la curtea regelui Deiotarus a fost ulterior răsplătit de Antonius cu tronul acestei ţări. Vezi mai departe XLIX, 32.

[112] Şi în acest capitol Dio rezumă în cîteva rînduri ceea ce Appian povesteşte pe larg. Nimic nu-l îndreptăţea pe Brutus să fie descurajat înaintea bătăliei finale. Nu-i mai puţin adevărat că a fost nevoit să accepte lupta în pofida voinţei lui. Legiunile sale, care luptau în formaţia obişnuită (masate în şiruri), au fost dislocate de forţa de şoc a legiunilor adverse. Antonius a desăvîrşit victoria, semănînd deruta (Appian, *loc. citat*, 129). Brutus, retras în munţi cu patru legiuni, şi-a dat seama că partida era definitiv pierdută. Octavianus, deşi bolnav în cursul bătăliei decisive, şi-a îndeplinit misiunea asumată şi a ocupat tabăra lui Brutus. Este neîndoielnic că Antonius şi Octavianus, spre deosebire de Brutus şi Cassius, au acţionat în strînsă colaborare, Antonius asumîndu-şi de fapt conducerea operaţiilor de război, ceea ce a contribuit nu în mică măsură la succesul final.

[113] Citat dintr-un poet tragic neidentificat. Brutus era un om cultivat, prieten al retoricii şi filozofiei. Appian, *loc. citat*, 130 şi Plutarh, *Antonius*, LI sînt de acord că Brutus, atunci cînd s-a retras în munţi, ar fi rostit un vers din Euripide, *Medeea*, v. 332: „O Zeus, să nu scape de mînia ta făptaşii acestor rele!" fapt de care Antonius şi-a adus aminte în zilele grele din Egipt, precedente morţii sale. Adevărul istoric este că Antonius, care-l aprecia pe Brutus pentru meritele sale politice şi militare, l-a cinstit, după ce i-a descoperit cadavrul, cu onorurile cuvenite unui general roman iar rămăşiţele pămînteşti le-a trimis la Roma.

114 Porcia, întocmai ca și părintele ei Marcus Porcius Cato (vezi XLIII, II) a avut parte de un sfîrșit tragic. Ea luase parte activă la conjurație, neputînd uita moartea lui Cato. Moartea ei a rămas o pildă pentru posteritate.

115 Bătălia de la Philippi, cu toată inferioritatea numerică și dezavantajele suferite de cei din tabăra lui Octavianus și Antonius, dintre care boala lui Octavianus nu era din cele mai neînsemnate, s-a încheiat prin înfrîngerea lui Brutus și Cassius datorită lipsei de înțelegere desăvîrșită dintre cei doi comandanți și a unui plan comun de acțiune. Urmările politice ale acestei uriașe înfruntări de forțe au fost multiple și pe planuri diferite. Cassius Dio omite să amintească, în capitolul de încheiere al acestei cărți, că numeroși partizani și soldați care luptaseră de partea lui Brutus s-au grăbit să treacă de partea lui Octavianus și Antonius. Printre aceștia se afla și Horațiu (care evocă faptul în *Ode*, II, 7). Favonius (vezi anterior XXXVIII, 7), dușman neîmpăcat al lui Antonius, ar fi fost dispus să se predea lui Octavianus (Suetonius, *Augustus*, XIII), dar n-a fost cruțat de Antonius. L. Statius Murcus, stăpîn pe o flotă puternică și victorioasă a pus-o la dispoziția lui Sextus Pompeius. Appian, *Răzb. civile*, V, 2 și Velleius Paterculus, II, 73. Să nu omitem a semnala observația lui Appian, *Răzb. civile*, IV, 133, asupra compoziției armatelor lui Brutus și Cassius, în majoritatea lor foști caesarieni. Este firesc să bănuim că aceștia nu luptau numai pentru restaurarea „libertăților" democratice, cum lasă Appian să se înțeleagă, ci atrași de avantajele oferite de conjurați. Vezi mai sus nota 102. Cea mai bună dovadă în acest sens poate fi găsită în pătrunzătoarea analiză făcută de același Appian, în capitolul 17 din *Răzb. civile*, V, asupra cauzelor care au contribuit la recrutările de oameni pentru aceste războaie. Nu este deci de mirare că o schimbare de front, ca să zicem așa, era un lucru obișnuit, care s-a perpetuat și în luptele dintre triumviri.

CARTEA XLVIII

1 Vezi nota 107 la cartea precedentă.

2 Trebonius, de pildă (vezi XLVII, 29) sau Decimus Brutus (vezi XLVI, 53 și notele la acest capitol).

3 Vezi XLVII, 49 și Appian, *Răzb. civile*, V. 4, care-l citează, din această categorie, pe Petronius.

4 Printre aceștia din urmă se numără Cassius din Parma, care avea misiunea de a apăra coastele Asiei, în vreme ce se dădea bătălia de la Philippi. Appian, *loc. cit.*, 2 și Velleius Paterculus, II, 87.

5 Întreg acest paragraf este scris în același spirit ca și introducerile la cărțile III și IV din *Răzb. civile* de Appian. Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXXIX.

6 Anticipare a evenimentelor care urmează a fi povestite, procedeu retoric preluat din tehnica narațiunii epice.

7 Informațiile lui Cassius Dio din acest capitol numai aparent contravin celorlalte izvoare. Appian, în *Răzb. civile*, V, 1 confirmă faptul că Lepidus n-a avut nici o participare la acest aranjament; în consecință „puterea supremă a imperiului roman a trecut în mîinile a doi oameni, Antonius și Caesar". Vezi în continuare cap. 21 și 22 la această carte. Plutarh, *Antonius*, XXIII, Suetonius, *Augustus*, XIII și Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 74 sînt de acord că Antonius și-a rezervat provinciile orientale, în numărul cărora, după Eutropius, VII, 2 intrau Asia, Pontul și întreg Orientul iar Octavianus a primit cele două Hispanii, Gallia și Italia. Cu toate acestea, la o analiză atentă, datele despre triumvirat, consemnate de Dio, au toate șansele să fie aproape de adevăr, dacă le corelăm cu începutul capitolului următor și cu cap. 21 și 22 din această carte. Cînd citează aceste provincii, Dio se referă numai la *provinciile trase la sorți* de cei doi triumviri, nu la ansamblul provinciilor tutelare, informație absentă din celelalte izvoare. Este așadar vorba de o *remaniere* a unei distribuții anterioare, perfectată *înainte* de Philippi (vezi XLVI, 55); față de aranjamentul anterior, Octavianus primea în plus Numidia iar Antonius, Africa. În cazul cînd Lepidus n-ar fi ieșit din joc, acesta urma să primească Africa. Vezi E. Schwartz, *Die Verteilung der Provinzen nach Caesars Tod*, Hermes, XXXIII, (1898) p. 269 și urm. Ceva mai departe, în cap. 12 din această carte, Dio face mențiunea că Gallia Cisalpină a fost cu această ocazie încorporată teritoriului Italiei (cf. Appian, *loc. cit.*, V, 3 și Suetonius, *Augustus*, XIII), în vreme ce Italia peninsulară

continua să rămînă în afara partajului. Vezi Fitzler—Seek, articolul *Iulius Augustus)*, RE, X, p. 298 și, în continuare, nota 80.

[8] Vezi mai sus XLVII, 12 și Velleius Paterculus, II, 72.

[9] Cf. Appian, *loc. cit.*, 3; Suetonius, *Augustus*, XIII și Plutarh, *Antonius*, XXIII. Cu privire la distribuirile de bani promise de triumviri și nemulțumirile stîrnite, vezi notele 102 și 115 la cartea precedentă. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXV.

[10] Plutarh. *Antonius*. XXII dă aceeași știre, care a stîrnit multă rumoare la Roma.

[11] Lucius era cel mai mic dintre frații Antonii. Pe cît se credea, Caius fusese ucis de un tribun militar, C. Clodius, la ordinele lui Brutus. Vezi mai sus notele 43 și 53 la cartea precedentă.

[12] Octavius Caesar și Fulvia nu erau prieteni, deși foarte tînărul Octavius era căsătorit cu fiica Fulviei și a lui P. Clodius, Claudia, pe care în curînd avea s-o repudieze. Vezi mai sus XLVI, 56. Cf. biografiile lui Suetonius, LXI și Plutarh, XX. O bună caracterizare a Fulviei, în calitatea ei de om politic, la Plutarh, *Antonius*, X și la Velleius Paterculus, II, 74, Cf. XLVII. 8.

[13] Relativ la caracterul delăsător și la indiferența lui Lepidus, izvorîtă din siguranța ce i-o dădea imensa lui avere, vezi mai departe cap. 13 și XLIX, 12.

[14] Triumful lui C. Marius asupra lui Iugurtha, în prima zi al celui de-al doilea consulat al său (anul 104 î.e.n.). Sallustius, *De Bello Jugurthino*, cap. 114.

[15] Vezi mai sus înțelegerea dintre Octavianus Caesar și Antonius referitoare la reglementarea situației civile și militare a Italiei, după bătălia de la Philippi, cap. 2. Cf. Appian, *loc. cit.*, 14.

[16] Despre firea și comportarea lui Lucius, care poseda toate defectele lui Marcus fără a întruni și calitățile acestuia, vezi Velleius Paterculus II, 74. Lucius a avut o contribuție hotărîtoare la învrăjbirea veteranilor împotriva lui Caesar și la începerea ostilităților pe teritoriul italian; Suetonius, *Augustus*. XIV.

[17] După proscripțiile care au însoțit constituirea celui de-al doilea triumvirat, confiscările de pămînt, acareturi și unelte de lucru au fost și mai greu suportate de categoria socială a micilor proprietari, direct

lovită de astă dată. Producția agricolă, complet dezorganizată, a dus în curînd la un haos economic pe care Octavianus l-a stăpînit cu anevoie. Cum specifică Appian, *loc. cit.*, 15, Caesar era pe deplin conștient de poziția falsă ce-o deținea, dar nu avea nici o ieșire din impas, constrîns fiind să-și respecte angajamentele față de soldați. În aceste împrejurări grele (41 î.e.n.), atît familia lui Horațiu, din sudul Italiei, cît și cea a lui Vergilius, din preajma Mantovei, au pierdut toate bunurile materiale ce posedau, ambii poeți nevoiți fiind să lupte din greu pentru a-și cîștiga un loc în lumea literelor. Vezi Vergilius, *Bucolice*, IX, 28 și Horațiu, *Satire*, II, 2, v. 114 și urm.; *Epist.* II. 49 și urm. Confiscările de pămînt afectau nu mai puțin de 18 municipii. Appian adaugă că abuzurile soldaților nu mai puteau fi de nimeni și cu nimic stăvilite, ei însușindu-și loturi suplimentare față de cele ce li se acordau (*loc. cit.*, 13). Despre aceste fenomene negative în viața publică a Romei R. Mac Mullen, *Enemies of the Roman Order, Treason, Unrest and Alienation in the Empire*, Harvard—Massachussets, 1966, p. 56 și urm.

[18] Cnaeus Domitius Ahenobarbus era fiul lui Lucius Domitius, care și-a găsit moartea fugind de la Pharsalus. A trecut ulterior de partea lui Antonius (vezi în continuare cap. 16). „Golful Ionic" este denumirea greacă a Mării Adriatice.

[19] Cf. Titus Livius, *Periochae* CXXV și Appian, *loc. cit.*, 16. Cu prilejul uciderii centurionului Nonius, care încercase să potolească spiritele înfierbîntate, Octavianus nu a avut o atitudine demnă, deși izvorul proaugustan copiat de Appian o prezintă ca atare.

[20] E vorba de trupele trimise de Octavianus în Spania, în urma convenției amintite la nota 7.

[21] C. Fufius Calenus, apărătorul cauzei lui Antonius în discursul inserat de Cassius Dio în XLVI. Despre P. Ventidius Basus, un alt locotenent al lui Antonius, va veni vorba ceva mai tîrziu, în XLIX, 19. Vezi nota 40 la XLIX. Amîndoi girau, deocamdată, în numele lui Antonius, guvernarea Galliei transalpine, provincie care-i revenise acestuia prin înțelegerea dintre triumviri. Vezi nota 7.

[22] Reconcilierea a avut loc la Teanum. Appian, *loc. cit.*, 20, dă conform obiceiului său textul tratatului încheiat, în traducere greacă. Soldații lui Octavianus Caesar, sub comanda lui Quintus Salvidienus

Rufus, unul din cei mai devotați ofițeri pentru cauza lui Caesar, au trecut cu acest prilej munții spre Peninsula Iberică.

23 Cf. Velleius Paterculus. II, 74 și Appian, V, 21. Comportarea Fulviei după intrarea în Praeneste „încinsă cu sabie" (Florus, *Epitome*, IV, 5) a stîrnit o rumoare de nedescris și a avut un efect extraordinar asupra soldaților.

24 De astă dată armata nu se mulțumește cu revendicările obișnuite (pămînt și bani), ci pretinde să joace și un rol politic, comentat de R. Mac Mullen în *lucrarea citată*, p. 61 și urm.

25 Templul Vestei slujea ca un fel de loc sacru unde erau depuse testamentele personajelor de vază, tratatele interstatale sau, cum e cazul aici, hotărîri de ordin politic. Vezi mai departe cap. 37. Cf. Suetonius, *Caesar*, LXXXIII și Tacitus, *Annales*, I, 8.

26 Procedeu inaugurat de C. Iulius Caesar. Vezi cartea XLI, 39 și nota 57 la această carte. Cf. Appian, *Răzb. civile*, V, 24 care folosește eufemismul: „Caesar împrumută bani de la temple, cu promisiunea de a-i restitui cu mulțumiri" și enumeră principalele lăcașuri sacre cărora li s-au luat bogățiile: Capitoliul (Roma), templele de la Antium, Lanuvium și Tibur.

27 Mărturie demnă de relevat cu privire la metoda de lucru a lui Dio, care, spre deosebire de Appian, restrînge uneori povestirea istorică, selectînd faptele care i se par mai importante și suprimînd unele discursuri. Spre comparație, vezi povestirea istorică a lui Appian, *Răzb. civile*, V, 20—49, strict necesară pentru completarea „golurilor" lăsate de Dio, cît și pentru unele rectificări.

28 Episodul asediului de la Sentinum, preliminar războiului de la Perusia (Perugia), nu este pomenit de Appian. Dio îi acordă însă, din motive necunoscute, o deosebită importanță.

29 Vezi mai sus nota 13 și, în continuare, cap. 53, considerațiile lui Cassius Dio asupra înalților magistrați lipsiți de orice interes pentru binele obștesc, dornici să-și asigure numai avantajele ce decurgeau din calitatea lor oficială. Despre Lepidus, însărcinat cu paza Romei, Appian, *loc. cit.*, 29. Lepidus s-a refugiat apoi la Octavianus, *ibidem*, 30.

30 Aici se cuvine adăugat că Octavianus, anterior acestor evenimente, s-a grăbit să-l recheme pe Salvidienus, a cărui misiune era aceea de

a se ocupa de Iberia. Vezi mai sus nota 22. Appian este mai explicit: „Caesar trimise o legiune la Brundisium și-l rechemă în grabă pe Salvidienus din misiunea sa în Hispania"; *loc. cit.*, 27.

31 Conținutul acestui discurs, reprodus în cîteva cuvinte de Appian, *loc. cit.*, 30, se opune altui discurs, ținut anterior de Octavianus, tot în For, înainte de a fi părăsit Roma. *Ibidem*, 28. Discursul lui Octavianus (la Appian) conținea cel puțin o idee importantă: Octavianus îi avertiza pe senatori și pe cavaleri că de aici înainte războiul civil avea să se desfășoare pe teritoriul italian. În timp ce el vorbea la Roma, Lucius Antonius aștepta la Praeneste unde, ulterior, a primit o delegație a Senatului, *Ibidem*, 29 (vezi mai sus cap. 10—11).

32 Caius Furnius, fost tribun al plebei în 51 î.e.n., s-a dovedit un partizan credincios lui C. Iulius Caesar în conflictul dintre Caesar și Pompeius. Acum lupta de partea Antoniilor. Despre soarta acestui Furnius, scăpat de răzbunarea lui Octavianus datorită fiului său, vezi Seneca, *De Beneficiis*. II, 25. Vezi în continuare LII, 42 și LIV, 5. Furnius s-a bucurat de clemența lui Augustus.

33 După discursul ținut de Lucius Antonius în For, în care dădea asigurări că fratele său va depune titlul de triumvir și va reinstaura legalitatea republicană — după pedepsirea lui Octavianus și a lui Lepidus — Lucius a fost proclamat *imperator* (în textul grec, αὐτοκράτωρ de Adunarea Poporului. El a fost nevoit să se îndrepte spre Gallia Cisalpină, în fruntea unei armate alcătuite îndeosebi din coloniștii lui Antonius, pentru a-l preîntîmpina pe Salvidienus Rufus care, între timp, plecase spre Gallia pentru a strînge oameni și bani.

34 Printre aceștia se afla și Marcus Vipsanius Agrippa, ofițer de mare valoare, destinat să joace un rol hotărîtor în cariera publică și în viața particulară a lui Octavianus.

35 Cf. Appian, *Răzb. civile*, V, 48—49. Cucerirea Perusiei este povestită de Appian, în cap. 32—49, cu detalii absente din narațiunea lui Dio și cu consemnarea numelor partizanilor lui Marcus Antonius, care au dus greul războiului: Lucius Asinius, Plancus, Ventidius, Crassus și Ateius (cap. 39).

36 După o altă grafie, Titus Canutius. Vezi mai sus XLV, 6. El este tribunul căruia Octavianus i-a cerut să-l introducă în rîndul vorbitorilor din Adunarea Poporului, la începutul carierei sale politice.

[37] Appian, *loc. cit.*, 49, relatează că incendiul Perusiei, pe care Octavianus avea oricum de gînd s-o lase pradă furiei soldaţilor întărîtaţi, s-a datorat unei întîmplări. Un oarecare Cestius, zis Macedonicus, dereglat mintal (pretinde izvorul procesarian urmat de Appian), a dat foc casei în care locuia şi a murit în mijlocul flăcărilor. Execuţiile care au urmat, după Appian, au fost aduse la îndeplinire la „cererea" soldaţilor.

[38] Iniţial, Fulvia s-a îndreptat spre Puteoli (Puzzuoli) şi de aici spre Brundisium, unde s-a îmbarcat plecînd spre Macedonia. Vezi Appian, *loc. cit.*, 50. Cei doi fii ai ei, care vor reveni în povestirea lui Dio, erau M. Antonius Antyllus (ucis în 31 î.e.n. după moartea părintelui său) şi Iullus Antonius (acuzat de adulter cu Iulia şi ucis în anul 2 î.e.n.).

[39] Căsătoria lui Octavianus cu Livia Drusilla a avut loc în anul 39 î.e.n. (vezi mai departe cap. 34 şi 44). Cf. Suetonius, *Tiberius*, IV.

[40] Cn. Domitius Ahenobarbus, vezi mai sus nota 18.

[41] Era a doua căsătorie a lui Augustus, cu Scribonia, făcută tot din raţiuni politice, şi care a fost mijlocită de Maecenas. Appian, *loc. cit.*, 53.

[42] Vezi mai sus XLV, 10.

[43] Greşeală tactică fundamentală, condamnată aspru de izvoarele antiaugustane. Vezi Appian, *Răzb. civile*, IV, 85, deşi în cartea a V-a izvorul urmat de istoric este mai mult decît favorabil lui Octavianus.

[44] Relativ la aceste speranţe, vezi XLVI, 40 şi XLVII 12.

[45] Mărinimia lui Sextus era pe acea vreme (în anul 41) îndeobşte lăudată. Cf. Appian, *loc. cit.*, la nota 43. Vezi XVII, 12.

[46] După o altă grafie, *Tyrrheneis* sau *Terrheneis*. Boissevain, II p. 259. Aceste două localităţi se află pe coasta de vest a vîrfului septentrional al Siciliei.

[47] Aulus Rufus Pompeius, supranumit „Bithynicus", guverna Sicilia în calitate de propretor. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXIII.

[48] Vezi mai sus nota 24 la cartea XLVII. C. Cornificius deţinea în Africa puterea proconsulară. Appian, IV, 36 îl califică drept un republican convins. Pînă la acest capitol numele lui Cornificius nu apare

în naraţiunea istorică a lui Dio. Vezi articolul *Cornificius* din RE, VII (1900), pp. 1626—1627 semnat de G. Wissowa.

[49] Acelaşi lucru îl spune şi Appian, *Răzb. civile*, IV, 83. Sextus Pompeius avea o fire curioasă, inegală, care l-a determinat să comită mari greşeli.

[50] Adică înainte de Philippi. Cf. XLVII, 55. Evenimentele povestite în acest capitol reprezintă o întoarcere în timp; ele echivalau cu o simplă încercare a lui Octavianus de a tatona situaţia din Sicilia, înainte de a se îndrepta spre Macedonia.

[51] Tînărul Sextus Pompeius, afară de realele calităţi pe care le avea, era încrezut şi afişa uneori atitudini reprobabile. Sextus a fost ridiculizat de Horatius în *Epode*, IX, 7—8.

[52] Lucius Statius Murcus, învingător în [illegible]area Adriatică asupra lui Domitius Ahenobarbus. După Philippi, vezi XLVII, 48, el s-a îndreptat spre Sextus Pompeius ca spre unul din bastioanele sigure ale luptei pentru restaurarea republicii. Despre L. Statius vezi notele 64 şi 68 la XLVII.

[53] După obiceiul său, Dio omite să relateze şi să explice cum de se ajunsese la o apropiere de vederi şi la o înţelegere între Sextus Pompeius şi Marcus Antonius. Lacuna se cuvine împlinită prin lectura textului lui Appian, *Răzb. civile*, V, 54—55.

[54] Vezi nota 99 la cartea XLIII.

[55] Vezi mai sus cap. 10. C. Fufius Calenus, împreună cu P. Ventidius Bassus, răspundea de guvernarea Galliei Transalpine. După moartea lui Calenus, fiul său, tot cu numele Fufius, i-a cedat lui Octavianus legiunile comandate de tatăl său şi, astfel, acesta s-a aflat în fruntea a 11 legiuni, stăpîn peste Gallia Transalpină şi Hispania. Appian, *loc. cit.*, 51.

[56] Căci cu prilejul primei împărţiri a puterii lui Lepidus îi revenise Gallia Narbonensis, vezi XLVI, 55 şi nota 7 la XLVII. Cf. Appian, *Răzb. civile*, IV, 2.

[57] Evenimentele din acest capitol corespund, pe plan sincronic, timpului care a precedat bătălia de la Philippi, deci anului 42 î.e.n.

[58] Adică în provincia romană cu numele de „Africa": Libya. Vezi XLIII 9. Appian, *Răzb. civile*, IV, 53 explică lucrurile: partea cucerită de la cartaginezi romanii o numeau „vechea Libye"; Numidia, fostul

regat al regelui Iuba (vezi cartea XLI cap. 42 și nota 63 la această carte), era denumită acum, „noua Libye" sau „Libya numidică". Sextius, pe care Appian îl prezintă, contrar lui Cassius Dio, drept omul lui Octavianus, guverna Numidia; el pretindea acum de la Q. Cornificius ca acesta să părăsească „vechea Libye", sub pretext că prin înțelegerea dintre triumviri, Libya revenea de drept lui Octavianus. „Cornificius", scrie Appian, *loc. cit.* „răspunse că nu recunoaște împărțirea făcută de triumviri cu de la sine putere. Ba mai mult, prin faptul că a primit această provincie printr-o hotărîre a Senatului, el n-o va ceda nimănui decît tot pe baza unui Senatus consultum". Cornificius se referea la hotărîrea din 20 decembrie 44. Așadar, nu poate fi înțeles de ce, Dio, în mod greșit, face confuzia să-l considere un partizan al lui Octavianus.

59 Aceste lupte pentru stăpînirea coastei africane sînt pe larg povestite la Appian, cu amănunte care lipsesc cu desăvîrșire la Dio. Astfel, rolul atît de important jucat de Arabion, fiul lui Masinissa, în această înfruntare între forțele romane, este complet trecut sub tăcere. Vezi *Răzb. civile,* IV, 54—56.

60 Dio revine la momentul celei de-a doua împărțiri a provinciilor, făcute între triumviri, în anul 40. Vezi cap. 1 al acestei cărți și Appian, V, 65. Întreagă această parte din narațiunea lui Dio este defectuos făcută, cu reveniri supărătoare, omisiuni și inexactități.

61 Cf. Appian, IV, 8, transcrie în greceşte textul decretului, începînd cu numele lui M. Lepidus și infirmînd cele scrise aici de Dio. Vezi mai sus nota 2 la cartea LXVII.

62 Fiul lui Masinissa, într-adevăr, fusese răsplătit de Sextius pentru ajutorul primit, dar Appian nu specifică în ce fel (*loc. cit.*, 54). Relativ la condiția socială a lui Phangon, vezi XLIII, 47, XLVIII, 33 și, mai departe, L, 41. O bună caracterizare a compoziției Senatului în epoca imperială, începînd cu perioada triumviratului, la Jean Gagé, *Les Classes Sociales dans l'empire romain,* Payot, Paris, 1964, p. 66 și urm.

63 Evenimentele din acest capitol sînt rezumate de Appian în *Răzb. civile,* V, 26. La sfîrșitul acestui capitol se explică întrucîtva eroarea lui Cassius Dio, care-l citează pe T. Sextius drept un partizan al lui Antonius. Lepidus se prezenta să ia în primire Africa (Libya) după

ce în prealabil ceilalți doi triumviri, Octavianus și Antonius, ezitaseră să i-o acorde. Vezi mai sus cap. 1 la această carte și nota 7.

64 Într-adevăr, scopul imediat al expediției lui Antonius în Asia era acela de a strînge fondurile de care avea nevoie pentru plata soldaților victorioși la Philippi. Octavianus își asumase în acest timp dificila sarcină de a prezida împărțirile de pămînt în Italia. Vezi Appian, *Răzb. civile,* V, 3. Cartierul general Antonius și l-a stabilit la Efes, fără să fi fost împiedicat de forțele navale ale lui Brutus și Cassius, care s-au regrupat și au trecut de partea lui Sextus Pompeius. Întîlnirea sa cu Cleopatra în Cilicia, pe apele fluviului Kyrnos, povestită cu lux de amănunte de Plutarh, *Antonius,* XXVI, cu insistență deosebită asupra măsurilor luate de regină ca să-l impresioneze pe Marcus Antonius, era o întîlnire politică și diplomatică, din care Cleopatra a ieșit pe deplin victorioasă. În acest sens A. Maşkin, *Principatul,* p. 191. De fapt, Antonius o cunoștea deja, din timpul cînd, foarte tînăr încă, servise sub ordinele lui Gabiniuș. Vezi, XXXIX, 58. Despre importanța acestei întîlniri, Ilse Becher, *Das Bild der Kleopatra in der Griechischen und Lateinischen Literatur,* Berlin, Akademie Verlag 1966, p. 29 și R. Syme, *Roman Revolution,* ed. cit., p. 265. Pentru a întări legătura sa cu Cleopatra, Antonius nu s-a sfiit să se lege de regina Egiptului într-o ceremonie nupțială, care a avut loc la Antiochia, la începutul anului 36 sau sfîrșitul lui 37 î.e.n. Această „căsătorie" era de ordin ritual și n-a fost oficializată. Vezi în continuare nota 63 la XLIX.

65 Simplificare în relatarea unor fapte care s-au petrecut separat. Frații Cleopatrei (vezi nota 9 la XLII) au fost asasinați în templul zeiței Artemis la Efes, lucru confirmat prin mărturia lui Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XV, 4.

66 Aceiași care luptaseră în sprijinul Fulviei și a lui Lucius Antonius; L. Munatius Plancus (Velleius Paterculus, II, 74) și Decidius Saxa.

67 Să ne amintim că Titus Labienus părăsise cauza lui C. Iulius Caesar, căruia îi fusese cel mai destoinic locotenent în timpul campaniei din Gallia și trecuse de partea lui Pompeius din motivele expuse în XLI, 4. Acest Labienus este fiul lui, cu numele de Quintus. Cît despre Orodes,

tatăl lui Pacorus, el este regele part care a obținut victoria decisivă asupra legiunilor lui Crassus, LX, 28.

[68] Bătălia de la Philippi. Despre aceste evenimente, cf. Titus Livius, *Periochae* XXVII, Velleius Paterculus, II, 78 și Appian, *loc. cit.*, 65. Să se observe că și de astă dată (cf. XLI, 55 și XLII, 2) parții, indiferent de situație, nu se arătau dispuși să colaboreze cu romanii.

[69] Este așadar vorba de fratele lui Lucius Decidius Saxa, care îndeplinea doar funcția de cvestor, în vreme ce fratele său comanda întreaga provincie a Syriei.

[70] Sfîrșitul capitolului se înfățișează ambiguu. Aici este vorba nu de cvestorul Saxa, ci de însuși Lucius Decidius, legatul lui Antonius. Cf. Velleius Paterculus, II, 78.

[71] Titus Livius, *Periochae*, CXXVII, adaugă la Syria ocupată de parți și provincia Asiei.

[72] Vezi în continuare cap. 41 și XLIX 22.

[73] În textul manuscris (Vulgata) s-a strecurat o greșeală, datorată, posibil, lui Dio însuși. Fratele lui Hyrcanus era Aristobul; aici este vorba despre Antigonos, fiul lui Aristobul, Cf. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XIV, 13, 9—10. Vezi în continuare cap. 41 și 49, Boissevain II, p. 267. Lecțiunea este bazată pe codicii Mediceus (A) și Venetus A.

[74] Αὐτοκράτωρ; vezi semnificațiile cuvîntului în articolul *Imperator* din RE, IX (1914), pp. 1139—1154 (Rosenberg) și în articolul lui H. J. Mason, *The Roman government in Greek sources*, Phoenix, XXIV, 1970, pp. 150—159, îndeosebi p. 153.

[75] Fapt luat și în derîdere, care l-a supărat mult pe Octavianus. Vezi Strabon, *Geografia*, XIV (660).

[76] Vezi Plutarh, *Antonius*, XXVIII și XXX.

[77] Fulvia se refugiase la Sikyon (Appian, *Răzb. civile*, V, 50 și 55), unde era grav bolnavă, iar Iulia, mama lui Antonius, la Sextus Pompeius, care, spre sfîrșitul anului 40, o trimisese în Grecia pentru a negocia o înțelegere cu Antonius. Intîlnirea între mamă și fiu a avut loc la Atena.

[78] Grafia greacă la Dio este Σειφοῦντα (cazul acuzativ) și Σαφοῦντα, *Sipontum*, Sipuntul, localitate în Apulia, așezată pe versantul sudic al muntelui Gargano. În antichitate avea o deosebită însemnătate strategică. Cf. Caesar, *Răzb. civil.*, III, 2. Grafia greacă diferă de la autor la autor. La Strabon, *Geografia*, VI (284): Σηπιοῦντα.

[79] Relativ la moartea Fulviei (spre mijlocul anului 40), fiica lui M. Fulvius Bambalion (cel luat în derîdere de Cicero în *Filipica* II, 90), vezi nota 116 la cartea XLV; Appian, *Răzb. civile*, V, 59, Plutarh, *Antonius*, 30 și Titus Livius, *Periochae*, CXXVII. Deși izvoarele sînt unanime în a susține că Fulvia a murit de inimă rea, roasă de gelozie și copleșită de nemulțumirea ce i-o arătase Antonius, adevărul este că trebuie să fi fost bolnavă. Se simțea deja foarte rău cînd părăsise Italia. A fost cea dintîi femeie romană care a avut veleități la o conducere efectivă și în locul căreia s-au bătut monede. Vezi articolul, *Fulvia*, RE, VII, (1912), semnat de Münzer, p. 284.

[80] Efectiv, aceasta era a treia împărțire făcută între triumviri, la care, acum era asociat și Lepidus; vezi mai sus nota 7; spre deosebire de clauzele înțelegerii anterioare, care urmase nemijlocit după Philippi, noua înțelegere prevedea ca Italia să aparțină nediferențiat tuturor trei. Vezi în continuare L, cap. 1.

[81] În urma întrevederii de la Atena, cu mama sa Iulia (Appian, *loc. cit.*, 63). Adevărul era că Antonius nu încheiase nici un fel de convenție cu Sextus Pompeius și nu își luase nici un angajament. Îl lăsase doar să înțeleagă că în cazul unui nou război cu Octavianus, îl va invita să lupte alături de sine. Informația culeasă de Dio în sensul unui angajament propriu-zis este neîntemeiată. După procedeul său obișnuit, Dio omite să povestească și să comenteze etapele reconcilierii lui Octavianus cu Antonius, rolul jucat în această ultimă etapă de Lucius Cocceius Nerva și de Iulia. Începutul acestui capitol se cuvine completat cu narațiunea lui Appian, *loc. cit.*, 60—65, care dă mai multe amănunte asupra așa-numitei înțelegeri de la Brundisium. Vezi A. Maşkin, *Principatul*, p. 210; p. 206.

[82] Cf. Appian, *loc. cit.*, 62.

[83] Cn. Domitius Ahenobarbus, vezi mai sus nota 18 la această carte. Mai mult chiar, Domitius a fost recunoscut oficial ca un aliat de seamă, atît de Antonius cît și de Octavianus. Appian, *loc. cit.*, 65, Plutarh; *Antonius*, 30.

84 Văzîndu-se stăpîn al provinciilor de răsărit, aflate sub puterea Romei (graniţa stăpînirii orientale a lui Antonius se oprea la o linie de demarcaţie care trecea prin Illyria), Antonius doreşte încă de pe acum să afişeze în public linia sa politică, tendinţele sale de a transforma provinciile ce-i fuseseră atribuite într-un redutabil bloc panoriental, în care înţelegea să facă anumite concesii tradiţiilor şi obiceiurilor locale. R. Syme, *The Roman Revolution*, op. cit., p. 214, cap. *The Predominance of Antonius*.

85 Despre Sextus Pompeius, Velleius Paterculus, II, 73, scrie: „devenise libertul liberţilor săi şi sclavul sclavilor săi". Într-adevăr, Sextus era înconjurat de nu mai puţin de trei liberţi, Menodoros sau Menas, Menecrates şi Democharès, care aveau o influenţă nefastă asupra lui şi-l sfătuiau să înlăture prin crime pe aceia care, părăsind partida lui Octavianus, i se alăturau. Vezi articolul *Sextus Pompeius Magnus*. RE (XLII/2) 1952, redactat de F. Miltner, p. 2223. Despre modul cum Sextus, în urma succeselor repurtate şi a consideraţiei de care se bucura, îşi pierduse bunul simţ, vezi cap. 19 la această carte. Despre firea sa, *articolul citat*, p. 2247—2249.

86 Vezi în continuare XLIX, cap. 15 şi 18.

87 Acest Marcus Lurius luase parte activă la bătălia de la Philippi şi acum, favorizat de Octavianus, devenise guvernatorul Sardiniei. La Actium a rămas credincios lui Octavianus. Velleius Paterculus, II, 85.

88 În Vulgata, datorită unei greşeli de copist, *Aradis*. Conjectura *Caralis* este stabilită de Fabricius, Boissevain, II, p. 270. Caralis (azi Cagliari) era numele principalei aşezări urbane din Sardinia.

89 Menas n-a întîrziat să fie bănuit de trădare. Vezi în continuare cap. 45.

90 Această sărbătorire oficială, celebrată la hotărîrea Senatului (o *ovatio*), amintită şi de Suetonius, *Augustus*, XXII, a fost consemnată în Fastele Capitoline: *Imp. Caesar Divi F.C.F. III., Vir. R.P.C. ovans quod pacem cum M Antonio fecit* şi amintită de însuşi Octavianus în *Res Gestae*, ed. cit. I, 1.4: *Bisovans triumphavi* (cf. Appian, *loc. cit.*, 64).

91 Octavia, care fusese soţia lui C. Claudius Marcellus, şi aştepta un copil (despre a cărui naştere celelalte izvoare păstrează o tăcere desăvîrşită), era soră bună cu Octavianus, spre deosebire de o soră mai mare,

Octavia Maior, fiica lui C. Octavius şi a Anchariei. Mama viitorului împărat şi a *Octaviei Minor* se numea Attia. Vezi nota 2 la cartea XLV. La data cînd s-a căsătorit cu Antonius (toamna anului 40), Octavia avea deja trei copii, dintre care, băiatul, M. Claudius Marcellus, născut în 42 (vezi Propertius, III, 18.v.15), a fost mult îndrăgit de Augustus, care nutrea planuri mari pentru el. Octavia (născută aprox. spre 70/69) era de aceeaşi vîrstă cu Cleopatra, deosebit de frumoasă (Plutarh, *Antonius*, LVII) şi dispusă să contribuie la o înţelegere trainică între fratele şi soţul ei. Unirea dintre Octavia şi Antonius (vezi Appian, *loc. cit.*, V, 66), celebrată cu mare fast, a fost comemorată printr-o monedă de aur (British Museum, *Cat. of Coins of Roman Republic*, vol. II, 499) pe care erau gravate capul lui M. Antonius şi pe verso cel al Octaviei (anul 39?) Vezi articolul *Iulia (Octavia)* nr. 96 din RE (VII, 1937), semnat de M. Hammond, p. 1859—1869 şi bibliografia aferentă. Mai recent, articolul lui B. Doer, *Octavia, eine aussergewöhnliche Frau der alten Rom*, Das Altertum, XIV, 1968, p. 20—31.

92 Vezi mai sus cap. 19, Jocurile de circ aici menţionate nu sînt altele decît *Ludi plebei* din noiembrie 40. Aceste manifestări de simpatie faţă de Pompeius echivalau cu o atitudine de frondă faţă de triumviri.

93 Anul 40 î.e.n.

94 Cf. XLIII, 46 şi în continuare XLIX, 43, exemple asemănătoare de aspiranţi la deţinerea unei magistraturi fie şi pentru o singură zi, oameni care vînau doar privilegiile acordate foştilor magistraţi. Astfel de numiri, necesare înmulţirii misiunilor încredinţate foştilor consuli sau pretori, contraveneau ordinii republicane şi jigneau profund simţămintele romanilor.

95 Nu este sigur dacă Dio nu confundă cumva aici introducerea apei potabile la Roma de către Agrippa (vezi LIV, 11) cu o măsură asemănătoare, atribuită triumvirilor; cît despre jocuri, sînt aceleaşi menţionate mai sus, la nota 92.

96 *Septemviri epulonum* erau membri ai unui colegiu de preoţi care prezidau banchetele festive, date cu ocazia sacrificiilor.

97 Fapt amintit şi de Suetonius, *Augustus*, LXVI.

98 Despre Salvidienus Rufus, vezi mai sus notele 22 şi 27. Relativ la trădarea lui Salvidienus, întrucîtva comparabilă cu cea a lui Titus Labienus care-l părăsise pe C. Iulius Caesar, vezi Velleius Pater-

culus, II, 27 și Titus Livius, *Periochae*, CXXVII. Procesul intentat lui Salvidienus de către Senat (Salvidienus fusese rechemat din Gallia sub un pretext oarecare), după ce, nu cu mult înainte el se bucurase de încrederea deplină a lui Octavianus, care-i încredințase guvernămîntul întregii Galli și-l învestise consul — nu avea alt substrat decît dezvăluirile făcute lui Octavianus de către M. Antonius, cu care Salvidienus făcuse imprudența supremă să intre în tratative. Salvidienus s-a sinucis. Vezi Suetonius, *Augustus*, LXVI. Appian, *loc. cit.*, 66. Münzer, articolul *Q. Salvidienus Rufus Salvius* nr. 4, RE, Serie Nouă în vol. I (1914) p. 2019—2021.

[98] Vezi nota 57 la XLIII.

[100] Relativ la participarea acestor dinaști la războiul civil, vezi mai sus LXVII, 24 și 48 și notele la aceste capitole.

[101] Legea Falcidia, prezentată de tribunul C. Falcidius, este de fapt unul din ultimele plebiscite din istoria dreptului roman (v. Münzer, articolul *Falcidius* din RE, VI, (1907), p. 1969).

[102] După alți cronografi, Lucius Porcius Censorinus.

[103] Pe Iulia (Cf. Suetonius, *Augustus*, LXII). Întreg acest paragraf este preluat din *Excerptele Valesiene* (vezi Cassius Dio, *Istoria Romană*, trad. rom., vol. I, p. 155); Boissevain, II, p. 273.

[104] Corect, patru ani, Appian, *Răzb. civile*, V. 73, care dă și lista consulilor. Cum această listă cuprindea și numele lui Sextus Pompeius, reiese limpede că aceste hotărîri au fost luate *după* împăcarea cu Sextus, nu înainte.

[105] În total opt (pe o perioadă de patru ani), de unde și confuzia săvîrșită de Dio, cînd scrie „opt ani".

[106] *Consules minores*. Despre decăderea celei mai de seamă magistraturi republicane, consulatul, în timpul instituirii Principatului, Jean Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, ed. cit., p. 345—346.

[107] Unul din acești intermediari era însuși socrul lui Sextus Pompeius, Lucius Scribonius Libo, totodată cumnat al lui Octavianus, care încă nu o repudiase pe Scribonia. Cf. Appian, *loc. cit.*, 71.

[108] Primăvara anului 39. După Appian, *loc. cit.*, întîlnirea a avut loc la Dicaearhia, numele grec al orașului Puteoli (Puzzuoli).

[109] Cf. Appian, *loc. cit.*, 72. Libertatea era acordată condiționat numai acelor sclavi care făcuseră serviciul militar sub ordinele lui Pompeius. Așadar, încă o scăpare din vedere a lui Dio în această secțiune nesatisfăcător redactată, cu o tratare cronologică confuză.

[110] Vezi mai sus cap. 48 din XLVI și nota 134 la XLVI referitoare la *Lex Pedia*, prin care se cerea urmărirea ucigașilor lui C. Iulius Caesar.

[111] La Appian, *loc. cit.*, în loc de „Achaia", Corsica. Pînă atunci Achaia se aflase în lotul provinciilor controlate de Antonius. După înțelegerea de la Misenum, Sextus Pompeius a refuzat la început să preia Achaia, pe care Antonius o ceda cu clauza plății unor tributuri neachitate. Appian, *loc. cit.*, 77 și cap. 46 la această carte.

[112] Întreg acest capitol compus în spiritul istoriografiei „tragice", în respectul preceptelor peripatetice despre tragedie, repetă într-un fel, cu mici variații, scenele tip de „despărțire" și de „regăsire" pe care Dio le presară în tot cursul *Istoriei Romane*. Vezi de exemplu, XLI, 8—9.

[113] La Appian, *loc. cit.*: Menodorus.

[114] Fiul Octaviei. Vezi mai sus nota 91. Copilul, născut în 42, nu avea decît trei ani. Pompeia, fiica Scriboniei, soția lui Sextus, avea aceeași vîrstă. Căsătoria n-a fost niciodată adusă la îndeplinire.

[115] Appian, *loc. cit.*, 77, enumeră printre cauzele care au dus la prăbușirea înțelegerii de la Misenum nefasta influență avută de Menas (Menodorus) asupra lui Sextus Pompeius. Interesele puse în joc erau mult prea divergente pentru ca tratatul de la Misenum să fi avut vreo șansă de a fi respectat.

[116] Întoarcere în timp. Dio reia aici povestirea întreruptă la capitolele 24 și 26 ale acestei cărți.

[117] Vezi mai sus nota 11. Grecia = Achaia, numele provinciei romane din Pelopones, care acum trecea de la Antonius la Sextus.

[118] În această călătorie Antonius era însoțit de Octavia. Soția sa a fost părtașă la onorurile acordate lui Antonius, cinstit prin statui și jocuri (CIA, II. 482). Cf. Plutarh, *Antonius*, LX și Velleius Paterculus, II, 82. Afară de viziunea sa politică asupra viitoarei sale misiuni în Orient (vezi mai sus nota 84) este neîndoielnic că Antonius nutrea o veche pasiune pentru ceremoniile dionysiace. Vezi XLIV, 11 și reproșurile lui Cicero pentru faptul că apăruse gol în arenă, XLV.

119 Publius Ventidius, fostul guvernator al Galliei alături de Fufius Calenus. Vezi mai sus cap. 10 și 20, momentul cînd Ventidius împiedică legiunile lui Octavianus să treacă spre Iberia.

120 Aceste evenimente din Orientul apropiat s-au petrecut în cursul anului 39 î.e.n. Cf. Flavius Josephus, *Ant. Jud.* XIV, 26. Seria luptelor lui Labienus cu Ventidius din acest an lipsește la Appian.

121 Vezi în continuare XLIX, 22.

122 C. Domitius Calvinus, după ce fusese consul (vezi cap. 15 la această carte), era acum legatul lui Octavianus în Hispania, cu titlul de locțiitor. După ce a prezentat evenimentele mai de seamă petrecute în cursul anului 39 în Asia, Dio își întoarce acum atenția spre evenimentele din Vestul îndepărtat, controlat de Caesar. Cf. Velleius Paterculus, II, 78.

123 Prin bătăi cu vergile (Velleius Paterculus, *loc. citat)* și prin decimare; obiceiul acesta nu mai fusese aplicat în ultimul timp deși, după mărturia lui Plutarh, *Crassus,* X, Marcus Crassus decimase centuriile care fugiseră din fața sclavilor lui Spartacus.

124 Pe nume Vibius, *ibidem.*

125 Acesta era numele locuinței Marelui Pontifice *(Pontifex Maximus)* precum și a Pontificelui care prezida sacrificiile. A rămas ca rezidență oficială a marilor pontifici pînă cînd Augustus, după moartea lui Lepidus, a preluat această înaltă demnitate (de șef al religiei romane) și a deschis propria sa casă publicului dornic s-o viziteze. Vezi în continuare LV.

126 În cartea XLII, 51 Cassius Dio notează că Octavianus, în anul 45, numise cu de la sine putere 10 pretori; în anul următor, adică în 44, Caesar a sporit acest număr la 14 (XLIII, 47), și apoi la 16 (XLIII, 49) număr care, specifică Dio, „s-a menținut timp de mai mulți ani". Exagerarea la care se ajunsese acum este simptomatică pentru scăderea importanței și prestigiului magistraturilor romane.

127 *Arete,* în textul grec, o variantă romană a zeiței *Pallas Athena.* Despre obiceiul ritual ca statuile întinate să fie spălate cu apa mării, vezi Calimah, *Baia lui Pallas,* în ediția Mc. Kay, 1962, Mnemosyne, Suppl. VI, 139 p.

128 M. Livius Drusus Claudianus. Despre trecerea acestui Claudius prin adopție în familia Livia, vezi Suetonius, *Tiberius,* III, 1, *Annales,* VI, 51. Livius Drusus a fost adoptat de faimosul tribun M. Livius Drusus în anul 91 î.e.n. Velleius Paterculus, II, 14 și urm. Căsătorit cu Alfidia, fiica sa Livia Drusilla s-a născut în jurul anilor 58—57. Cu prilejul războiului civil de la Mutina, alături de L. Aemilius Paullus, Livius Drusus a încercat să respecte legalitatea republicană (aprilie-mai 43). A fost trecut pe listele de proscripții la sfîrșitul anului 43, a izbutit să se refugieze în Orient, la Caius Brutus, și, după Philippi, cînd totul era pierdut, s-a sinucis în cortul său pentru a nu cădea în mîinile lui Octavianus (toamna anului 43). Vezi Velleius Paterculus, II, 71, 3. RE, XXV, (1926), p. 881—884, Münzer.

129 Spre deosebire de Velleius Paterculus, II, 94 și de Tacitus, *Annales,* 1, 10. Dio nu pomenește nimic despre atitudinea Liviei însăși față de această neobișnuită căsătorie. Nu este sigur că Livia a părăsit de bună voie căminul conjugal unde aștepta încă un copil. Suetonius, *Augustus,* LXII, susține că Augustus a iubit-o și a stimat-o pe Livia toată viața, ceea ce nu l-a împiedicat să facă o adevărată pasiune pentru Terentia, soția lui Maecenas, pe care a avut nefericita idee s-o compare cu Livia într-un adevărat „concurs" (agòn) de frumusețe. Vezi în continuare LIV, 19.

130 În sensul că Octavianus era bănuit de a fi adevăratul părinte al lui Claudius Drusus. Cf. Suetonius, *Claudius,* I.

131 Relativ la disputa dintre Bocchus și Bogud, regi în Mauritania, vezi nota 67 la XLI și XLII, 36. Bocchus era partizan al lui Pompeius, în vreme ce Bogud a luptat în persoană alături de Caesar în războiul hispanic. Despre soarta de mai tîrziu a Mauritaniei, sub domnia lui Augustus, vezi LIII, 26.

132 Vezi mai sus nota 85 și cap. 78 din Appian, *Răzb. civile,* V; „Liberții au pus în aplicare cu plăcere această intrigă deoarece priveau cu invidie influența lui Menodorus asupra lui Pompeius".

133 Știre confirmată de Suetonius, *Augustus,* LXXIV.

134 Pe care Sextus Pompeius o preluase, în urma unei convenții, de la Marcus Antonius. Vezi mai sus nota 111.

135 Motivul invocat de Antonius nu era un simplu pretext. Q. Labienus (vezi mai sus nota 67), susținut de parți, făcea tot mai dese incursiuni

în Siria și în Ionia, situație care-l îngrijora pe Marcus Antonius. Appian, *loc. cit.*, 66.

136 Deoarece relatarea lui Appian despre aceste angajamente navale între flota lui Sextus Pompeius și corăbiile lui Caesar diferă substanțial de cea a lui Cassius Dio, este de presupus că și izvoarele consultate au fost, măcar în parte, diferite. Dio pomenește în treacăt episodul luptei pe viață și pe moarte dintre Menodorus și Menecrates (vezi Appian, V, 82), suprimă intervenția lui Demochares, tot un liberț ca și Menecrates, pentru a lungi în schimb secvența furtunii dezlănțuite în plină noapte. Istoricul concentrează la maximum înlănțuirea evenimentelor și se oprește la momentul refacerii flotei caesariene, grea încercate (cap. 49). Vezi tabelul concordanțelor dintre aceste capitole cu Florus și Paulus Orosius, întocmit de Ed. Schwartz, articolul Cassius din RE, III, p. 1704 și desfășurarea evenimentelor, pas cu pas, la F. Miltner, articolul *Sextus Pompeius Magnus*, RE, XXI, p. 2228—2232.

137 Agrippa îl înlocuia pe Calvisius Sabinus, destituit din funcția sa de comandant suprem al flotei, deoarece Menodorus, convins probabil de ceilalți liberți, trecuse însoțit de șapte corăbii, din nou de partea lui Pompeius. Appian, *loc. cit.*, 96. În acest pasaj Agrippa este numit „al doilea general roman care a trecut Rinul", deoarece Caius Iulius Caesar fusese primul. Vezi XXXIX, 48.

138 Cf. Velleius Paterculus, II, 79 despre această febrilă activitate în materie de construcții navale.

139 Cassius Dio este singurul istoric care oferă amănunte despre activitatea de amenajare a solului vulcanic din regiunea Baiae unde, afară de construirea unui port strategic (Iulius) și unirea lacurilor Lucrinus și Avernus cu marea, Agrippa a construit și un cartier de vile. Cf. Suetonius, *Augustus*, XVI, unde aceste realizări de amploare sînt consemnate pe scurt.

140 Banchetul sacru oferit în cinstea lui Iupiter Capitolinus, după încheierea Jocurilor Romane *(Ludi Romani)* și a celor Plebee *(Ludi Plebei)*, magistraților orașului și persoanelor proeminente din ordinul senatorial.

141 Sînt cunoscute cel puțin două precedente: Sulla și Iulia, fiica lui Caesar și soția lui Pompeius, au fost înmormîntați în cîmpul lui Marte. Vezi XXXIX, 64.

142 La începutul primăverii anului 38 î.e.n. Antonius se îndrepta spre Tarent, în fruntea unei flote de 300 de corăbii. Urmînd de astă

dată un izvor anticaesarian, Appian *(loc. cit.*, 93) îl înfățișează pe Octavianus, nu pe Antonius, drept vinovat de neînțelegerile care s-au ivit, invocînd motivul că Octavianus se simțea tare pe situație în urma refacerii flotei sale.

143 Într-adevăr, Octavia a dus o intensă activitate diplomatică, încununată cu o întîlnire a celor doi rivali în apropierea Tarentului, trecută sub tăcere de Cassius Dio (Appian, *loc. cit.*, 95). În urma acestui acord, Antonius lăsa lui Caesar 120 de corăbii, iar acesta îi ceda 20 000 de recruți din Italia, pe care făgăduise că îi va trimite în Syria. În plus, Octavia personal dăruia fratelui ei zece corăbii de un tip special, iar ea primea o gardă de 1 000 de soldați, care urmau să fie aleși de Antonius.

144 Fiul cel mai mare al lui Antonius, Antyllus, care a fost nu după mulți ani ucis (vezi LI, 5 și 11), avea atunci aproximativ zece ani. Vezi anterior nota 38.

145 Cassius Dio, din neatenție, face aici o gravă eroare. Antonia cea mare, mai tîrziu soția lui Lucius Domitius Ahenobarbus, fiul lui Cnaeus, nu putea lua în căsătorie pe cel ce fusese unul din ucigașii lui Caesar (adică pe Cnaeus Domitius Ahenobarbus).

146 Prelungirea triumviratului s-a făcut, așa cum observă Appian *loc. cit.*, 95, fără consultarea vreunui for instituțional, ci prin simpla hotărîre a lui Octavianus și a lui Antonius. În *Res Gestae, ed. cit.*, I, 9, 43, Augustus certifică: *Triumvirum rei publicae constituendae fui per continuos annos decem*, „Am făcut parte din Colegiul triumvirilor timp de zece ani, fără întrerupere". Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVII. În *Răzb. illyriee* XXVIII, copiind un alt izvor, Appian susține că prorogarea triumviratului 37 î.e.n. (sept.-oct.) a fost confirmată legal de Adunarea Poporului. Este vorba de o contradicție, discutată de Mommsen, *Staatsrecht*[3], vol. II, p. 708 și urm., care arată că în nici un caz instituția politică a triumviratului prin prorogarea ei n-a mai avut o bază reală. Vezi nota 2 la cartea XLVII. W. Kolbe, *Der Zweite Triumvirat*, Hermes (14), 1914, p. 2 și urm. De asemenea, Volker Fadinger, *op. cit.*, cap. *Die Dauer des Triumvirats*, pp. 84—134; Fadinger acceptă teza lui Premerstein cu privire la încetarea legală a triumviratului, la 31 dec., 32 î.e.n. Majoritatea comentatorilor însă, printre care se numără și A. Gabba, *La data finale del secondo*

triumvirato, Rivista di Fil. e d'Istruz. Classica. 1970, pp. 5—16, optează pentru data de 31 dec. 33 î.e.n., anul 32 considerat fiind un an în care problema puterii legale este încă neclară. Vezi nota 152 la XLVI; nota 2 la XLVII și nota 16 la L.

CARTEA XLIX

1 Adică acele 120 de corăbii pe care le primise pînă în cele din urmă de la Antonius. Vezi nota 143 la cartea precedentă. Ele soseau sub comanda lui T. Statilius Taurus. Despre acest personaj, nota 14 la L.

2 Appian, *Răzb. civile*, V, 98, nu este în concordanță cu știrea despre această timpurie campanie pe mare a lui Caesar, așezată de Cassius Dio spre sfîrșitul iernii anului 36. După Appian, campania împotriva lui Sextus a pornit în prima jumătate a lunii iulie, ca un fel de omagiu adus lui Caius Iulius Caesar.

3 Sextus Pompeius, convins că Poseidon, drept al cărui fiu se dădea, îl apăra de orice atac pe mare, nu a profitat de situația grea în care s-a găsit flota caesarienilor (Appian, *loc. cit.*, 100). Prima lui grijă a fost să-și comande o hlamidă violetă pentru a trece în ochii tovarășilor săi de arme drept un supraom, un fiu al mării. Menodorus (Menas) însă l-a trădat din nou (Appian, *loc. cit.*, 102), incident care a tras greu în cumpăna pentru soarta operațiilor.

4 Appian explică de ce: mulți dintre vîslași muriseră de frig și lipsă de hrană în timpul iernii (*loc. cit.*, 98).

5 Descrierea acestei bătălii navale, care a avut loc în apele portului Mylae, este făcută după tipicul retoric obișnuit, folosit de Cassius Dio pentru împrejurări similare. Cf. descrierea și mai amplă a bătăliei de la Actium, L, 32—35. Dio trece sub tăcere datele culese de Appian referitoare la mișcările strategice anterioare, ale lui Octavianus însuși și ale lui Messala (*Răzb. civile*, V, 95); contramăsurile luate de adversarii lor, Democharcs (la Appian, sub numele de Papias) și Apollophanes, sînt de asemenea ignorate. Cf. Suetonius, *Augustus*, XVI. Ajutorul promis de Lepidus lui Caesar nu se arăta de nicăieri. Singurul lucru care merită să fie reținut din comentariul lui Dio este modul în care istoricul relevă superioritatea corăbiilor masive ale romanilor față de corăbiile ușoare construite după modele grecești aflate în slujba

lui Pompeius. La Actium, dimpotrivă, corăbiile-fortăreață aveau să fie învinse de cele dotate cu o capacitate superioară de manevră. Vezi F. Miltner, articolul *Sextus Pompeius Magnus*, RE, XLII, p. 2233—2237.

6 După obiceiul lui, Cassius Dio nu citează nici un nume dintre cele care aparțin istoricilor consultați. Cu toate acestea, deoarece Velleius Paterculus (II, 79) consideră această bătălie care a avut loc, după toată probabilitatea, în primele zile ale lunii august, 36 î.e.n., drept o înfrîngere a lui Sextus Pompeius (deși situația nu era cîtuși de puțin clară), nu este greșit să-l considerăm și noi pe Paterculus drept unul din izvoarele consultate de Dio. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXIX. W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, *Cambridge Ancient History*, vol. X, Cambridge, University Press, 1934, (ed. revăzută, 1971) capitolul *The Triumvirs*, p. 60.

7 Este neîndoielnic că Dio a extras anecdota și caracterizarea lui M. Vipsanius Agrippa dintr-o biografie a marelui general și om de stat, prieten nedezmințit al lui Augustus.

8 Trupe de cavalerie, după Appian, *loc. cit.*, 110.

9 A debarcat însoțit de un singur om în portul italic Abala, unde a fost găsit de patrulele lui Messala, care preluase comanda legiunilor din sudul Italiei. De aici s-a grăbit să se îndrepte spre Messala, iar lui Agrippa i-a dat ordin să-l sprijine pe L. Cornificius, comandantul contingentelor debarcate la Tauromenion, amenințat să fie blocat de flota pompeiană. Appian, *loc. cit.*, 112.

10 Anecdota este reprodusă și de Plinius, *Naturalis Historia*, IX, 16 și 55. După Suetonius, *Augustus*, XCVI, întîmplarea a avut loc nu acum, ci în ajunul bătăliei navale cîștigată de Agrippa la Artemision (Naulochos). Cf. Appian, *loc. cit.*, V. 118.

11 Corpul de armată trimis în ajutorul lui Lucius Cornificius (care nu trebuie confundat cu Quintus Cornificius, proconsulul din Africa, vezi mai sus XLVIII, 17 și 21) era comandat de Laronius. Între timp, Agrippa izbutise să cucerească Tyndaris (Appian, *loc. cit.*, 117), unde Octavianus își instalase cartierul general.

12 Vezi cap. 1 la această carte. Armatele rivale ocupau vîrful triunghiului sicilian îndreptat spre sudul Italiei.

[23] Bătălia navală decisivă s-a dat în golful de la Naulochos, străjuit de un templu al zeiței Artemis (Artemision). Pe înălțimile unde era ridicat Artemision-ul se afla o fortăreață cucerită nu de mult de forțele caesariene (Appian. *loc. cit.*, 116).

[24] Informația lui Appian (*loc. cit.*, 118) că fiecare din părți a hotărît să pună în joc un număr de 300 corăbii este considerată pe bună dreptate de M. P. Charlesworth drept o invenție retorică, *op. cit.*, p. 61. Era peste putință ca, în urma grelelor pierderi suferite în oameni și materiale, adversarii să mai fi putut reuni un număr atît de mare de corăbii. În schimb, trebuie să ținem seama de amănuntele furnizate de Appian *(loc. cit.)* asupra cîngii de prins corăbii, inventată de Agrippa; acesta, după cum reiese din XLVIII, 49 și urm., era nu numai un mare strateg, ci și un admirabil inginer, capabil să găsească soluții tehnice ingenioase. Panga harpon (în gr. *korax* = „corb") s-a dovedit o armă de luptă redutabilă, care a decis pînă la urmă soarta bătăliei navale de la Naulochos. Nici Octavianus, nici Sextus Pompeius n-au asistat la desfășurarea luptei navale ale cărei faze sînt constiincios descrise de Appian, *loc. cit.*, 119—120. Bătălia din golful Naulochos, în care Sextus Pompeius a pierdut 28 de nave, a avut loc în ultimele zile ale lunii august. Sextus Pompeius era încă stăpîn pe Messina și, în disperare de cauză, trimisese după ajutor la Lilybaeum, unde se afla locotenentul său, L. Plinius Rufus. Cererea lui n-a mai putut fi însă satisfăcută. Cînd Plinius (sau Plennius) a sosit la Messina, Sextus Pompeius plecase deja pe mare.

[25] Gallus Tisienus, vezi mai sus cap. 8. Relativ la Apollophanes, vezi XLVIII, 47.

[26] Despre micuța Pompeia, logodită cu fiul Octaviei, M. Claudius Marcellus, vezi mai sus XLVIII, 38 și nota 114.

[27] Appian *(loc. cit.*, 122) dă o altă versiune; la asediul Messinei, alături de Lepidus, participase și Agrippa, omis de izvorul favorabil lui Octavianus, pe care-l copiază aici Dio. Jaful, de fapt, nu a fost înfăptuit nici de unul, nici de altul, ci de L. Plinius Rufus (sau Plennius Rufus) care, între timp, îl părăsise pe Sextus Pompeius, și acum obținuse ca „premiu" jefuirea Messinei. Soldații lui Lepidus se alăturaseră acelora sosiți din vest, de la Lilybaeum. Nu-i mai puțin adevărat că Lepidus, aflat pe neașteptate în fruntea a 22 de legiuni, a fost învinuit de ororile întîmplate. Appian, *loc. cit.*, 124. Cf. Velleius Paterculus, II, 80.

[18] Comentatorii lui Cassius Dio au fost izbiți de similitudinea acestei aserțiuni cu un vers de Eschil, *Prometeu înlănțuit*, 194, în care marele poet grec înfierează tirania.

[19] După Appian, *loc. cit.*, 125, Octavianus a fost lovit, dar nu rănit, de o săgeată care i-a pătruns prin platoșe. Profund jignit de rîsul stîrnit în mijlocul unui mic post de pază, nu s-a lăsat pînă nu i-a ucis pe toți acești soldați, cu ajutorul unei trupe de călăreți.

[20] Cf. Appian, *loc. cit.*, 126 și Velleius Paterculus, II, 80.

[21] Într-adevăr, începînd cu luna septembrie, anul 36, Marcus Lepidus a fost scos din triumvirat. Titus Livius, *Periochae*, CXXIX: *M. Lepidus cum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetrat.* Octavianus nu l-a deposedat de calitatea sa de *Pontifex Maximus*, însă l-a obligat să-și petreacă restul zilelor la Circei, unde i s-a dat domiciliu forțat. Ulterior, a revenit la Roma, unde Octavianus nu înceta să-l acopere cu dispreț. Vezi în continuare cap. 15 și LIV, 15. Cf. Appian, *loc. cit.*, 126 și 131 și Suetonius, *Augustus*, XVI.

[22] Velleius Paterculus, II, 51, folosește exact aceleași cuvinte ca și Dio, ceea ce înseamnă că textul latin copiat a fost transmis întocmai de Dio. Într-un spațiu foarte îngust din extremitatea nordică a Siciliei se aflau masate, după victoria asupra lui Sextus și demiterea lui Lepidus, nu mai puțin de 45 de legiuni și 25 000 de călăreți.

[23] Appian, *loc. cit.*, 128, nu transmite această știre. În schimb, faptul că Octavianus (la Appian) proclamă în fața armatei încetarea războaielor civile și întoarcerea la o viață pașnică este semnificativ. Disimulare exista în ambele părți, soldații dîndu-și bine seama de cursul evenimentelor. Despre o situație asemănătoare, prin care trecuse Caius Iulius Caesar, vezi XLII, 53.

[24] Appian, *loc. cit.*, 129 adaugă: Și pe cei care luptaseră la Philippi.

[25] Dio omite să menționeze că tributul impus Siciliei de Caesar Octavianus se ridica la uriașa sumă de 1 500 de talanți.

[26] Aceste corăbii au fost trimise la Tarent, Appian, *loc. cit.* Despre nordul Africii și provinciile romane Vechea și Noua Africa care se găseau aici, vezi XLIII, 9 și notele la acest capitol.

27 Vezi mai sus XLIII, 43—45, onorurile similare acordate de Senat lui Caius Iulius Caesar. Relativ la o coroană de lauri acordată deja lui Octavianus (XLVIII, 16). Cf. Appian, *loc. cit.*, 130. Articolul Fitzler—Seek, *Iulius (Augustus)*, RE, X, p. 318.

28 Appian, *loc. citat*, mai explicit: „a doua zi, Caesar vorbi în fața Senatului și a Poporului, enumerînd faptele și măsurile sale administrative de la început pînă în acel moment: scriindu-și cuvîntările, el publică o carte." Este așadar de reținut că anul 36 (noiembrie-decembrie) marchează prima etapă a publicării *Actelor* lui Octavianus Caesar. Intrarea oficială a lui Octavianus la Roma a avut loc la 13 noiembrie 36 î.e.n., CIL I², 77, cînd și-a celebrat cea de-a doua *ovatio*, decretată mai înainte vreme de Senat. *Res Gestae, ed. cit.*, I, 4, 21. Vezi anterior XLVIII, 31 și nota 90. M. P. Charlesworth, *op. cit.*, p. 64.

29 Dreptul de imunitate care i se acordă *acum* lui Octavianus, în 36 î.e.n., nu echivalează cu *tribunicia potestas*, magistratură sacrosanctă pe care o va dobîndi abia în 30 î.e.n. Vezi în continuare LI, 19; CIL², IV, 5285. Totuși, este semnificativ că aproape cu cinci ani înainte de Actium, Octavianus își arogă un drept care prefigurează viitoarea sa acțiune de constituire a Principatului. Dealtfel, să ne amintim că încă din 44, de la începutul carierii sale politice, Octavianus socotise puterea tribunicie ca cea mai importantă treaptă pentru dobîndirea puterii. Vezi nota 18 la XLV, 6 și, în continuare, cap. 38, extinderea acestui drept asupra femeilor din casa lui Caesar, Iulia și Octavia.

30 Ar mai fi de adăugat că Octavianus, considerîndu-se urmașul necontestat al lui Iulius Caesar, începe de acum înainte să se intituleze *Imperator Caesar*. R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 113, nota 1. Acest *praenomen* apare pentru prima oară în 38 î.e.n., pe monede bătute de Agrippa în Gallia. În elogiul pe care i-l aduce Vergilius, *Bucolice*, I, 6 poetul nu ezită să-l numească și *deus*. Cf. Appian, *Războaie civile*, V, 132.

31 După intrarea triumfală a lui Octavianus Caesar la Roma, în urma victoriei siciliene și potolirii spiritelor agitate din armată, era absolut necesar să se aducă oarecare ordine în haosul care domnea în Italia și, îndeosebi, la Roma. În această operă a fost susținut de cei mai apropiați colaboratori ai săi, Messala, Agrippa și Maecenas, care, fiecare în parte, și-a asumat răspunderea redresării unui sector al vieții publice romane, atît de greu încercată în urma proscripțiilor

confiscărilor de bunuri și războaielor civile. Pentru fiecare în parte, Augustus a știut ce răsplată să distribuie și cum să le cîștige o neprecupețită încredere. Coroana de aur, acordată printr-un decret al Senatului lui Agrippa (vezi mai sus cap. 15), a fost imortalizată în amintirea oamenilor printr-un vers vergilian (*Eneida*, VIII, 684); Messalla, după cum specifică Dio, a fost numit augur, printr-un decret extraordinar, iar Maecenas devenise, încă de pe cînd Caesar era ocupat cu războiul sicilian, un adevărat „prim ministru", care pregătea calm și sigur de sine instaurarea Principatului. Vezi Tacitus, *Anale*, VI, 11. Despre modul cum Octavianus a răsplătit, deschizîndu-le noi perspective, pe colaboratorii și partizanii săi, vezi R. Syme, *The Roman Revolution*, op. cit., pp. 284 și urm. Mulți dintre aceștia, printre care Maecenas și Agrippa, au contractat căsătorii avantajoase. Politica matrimonială a lui Octavianus, neobosită pînă la sfîrșitul vieții viitorului împărat, a adus avantaje, dar și mari deziluzii, însoțite de necazuri.

32 Cf. Appian, *loc. cit.*, 122 și Florus, *Epitome*, II, 18, 9. Vezi mai sus cap. 11 la această carte.

33 Vezi în continuare cap. 25.

34 La Lesbos, înaintea bătăliei de la Pharsalus, își adăpostise Cnaeus Pompeius soția, pe Cornelia, vezi XLII, 2.

35 În Armenia. Vezi în continuare cap. 28.

36 Cf. Appian, *loc. cit.*, 133, despre tratativele lui Sextus Pompeius cu conducători din Tracia și Pont, în fond o reeditare a politicii părintelui său. Vezi nota 83 la cartea XLI.

37 Caius Furnius era omul de încredere al lui Antonius în provincia Asia. Alarmat de sosirea lui Sextus Pompeius, l-a chemat în ajutor pe Cn. Domitius Ahenobarbus, care, la rîndul său, după Philippi, fusese cîștigat pentru cauza lui Antonius, și pe noul rege, al Galatiei, pe Amyntas. Appian, *loc. cit.*, 38. Punînd în practică sistemul de a-i suprima pe cei care-i stăteau în cale, Sextus Pompeius a încercat să-l asasineze pe Ahenobarbus, prin intermediul unui anume Curius. Prin trădare, a cucerit apoi Lampsacul și amenința Cizycul. Dio trece peste luptele navale care au urmat în primăvara anului 35 și ajunge nemijlocit la bătălia finală din vara anului 35, care s-a desfășurat, probabil, în apropiere de Milet, nu de Midaion cum notează sursa lui Dio. Cf. Appian, *loc. cit.*, 44 și Strabon, III (141). Sfîrșitul

lui Sextus, lipsit de glorie, a fost totuşi privit la Roma drept o crimă. Marcus Titius, cu prilejul unor jocuri oferite plebei în cinstea victoriei sale, a fost alungat din arenă de mînia acelora care nu puteau să-l uite pe Cn. Pompeius Magnus. Velleius Paterculus, II, 79, 6.

[38] Sextus Pompeius Nepos. Altfel necunoscut.

[39] După eliminarea lui Lepidus din triumvirat, practic, puterea politică devenise un duumvirat. Octavianus, care de fapt luase singur măsura de a-l înlătura pe Lepidus, încerca acum să contracareze eventuala opoziţie a lui Antonius, atîta vreme cît acesta s-ar mai fi aflat în viaţă.

[40] Cassius Dio reia, în cap. 19 din prezenta carte, povestirea întreruptă în XLVIII, 41. Vezi notele la acest capitol. P. Ventidius Bassus (Cf. Plutarh, *Antonius*, 33), îndată după înţelegerea de la Misenum, primăvara anului 39, fusese trimis de Antonius în Asia. După Appian, *Răzb. civile*, V, 65, în octombrie 40, versiune mai puţin convingătoare, deoarece campania asiatică a început în 39. Greul campaniei din 38 l-a purtat singur, Antonius petrecîndu-şi iarna în acest timp la Atena.

[41] Cine va fi fost acest dinast nu se ştie. Frontinus, *Stratagemata*, I, 1.6, care povesteşte vicleşugul lui Ventidius, îl numeşte Pharnaeus, originar din Syria Cyrrhestica, iar nu din Canaan. Vezi în continuare *Stratagemata*, II, 2, 5.

[42] Eutropius, VIII, 3, specifică un amănunt impresionant: „L. Ventidius Bassus l-a ucis pe Pacorus, fiul regelui Orodes, chiar în aceeaşi zi în care odinioară şi Orodes, regele parţilor, îl ucisese pe Crassus, prin mijlocirea lui Surrena". Vezi XL, 27. Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXVIII; Velleius Paterculus, II, 65, 3. Despre victoria lui Ventidius, vezi comentariul lui H. Gundel, RE (S II), XV (1955), p. 810—811. Uciderea lui Pacorus a avut loc la 9 iunie 38 î.e.n., în bătălia de la Gindaros.

[43] Triumful lui Ventidius a fost sărbătorit la 27 noiembrie 38, *Fasti Triumphales*, CIL I² (p. 50), 180, fără ca Antonius să fi fost de faţă. Prestigiul acestui triumf, desfăşurat cu un fast puţin obişnuit, se reflecta şi asupra persoanei lui Antonius, deşi personal, acesta fusese înfrînt. H. Gundel, *art. cit.*, p. 813. Cf. R. Syme, *Roman Revolution*, p. 231.

[44] Cn. Pompeius Strabo era tatăl lui Cn. Pompeius Magnus. Întîmplarea este povestită de Valerius Maximus, VI, 9, 9. Originar din Asculum (Auxinum) în Picenum, Ventidius era fiul unui sărman căruţaş. În anul 89, cu prilejul triumfului lui Pompeius Strabo, asupra picetinilor, copilul, împreună cu mama sa, au făcut parte din cortegiul triumfal. Cf. Aulus Gellius, *Noptile Attice*, XV, 4, 3.

[45] Plutarh, *Antonius*, XXXIV, susţine că Samosata a fost atacată tot de Ventidius, nu de Antonius.

[46] Plutarh, *loc. cit.*, care confirmă ştirea preluării operaţiilor de asediu al Samosatei de către Antonius — adaugă că acesta a mers cu concesiile pînă acolo că în loc de 1000 de talanţi cît oferise Antiochos lui Ventidius s-a mulţumit cu 30!

[47] Acest comandant, care, împreună cu Ventidius şi P. Canidius Crassus, legatul lui Antonius în Armenia, dusese greul campaniilor asiatice din 39—36 î.e.n. a avut o mare contribuţie la consolidarea puterii romane în Asia, ceea ce l-a determinat pe Plutarh, *Antonius*, XXXIV, să facă o reflecţie ironică asupra „norocului" care surîdea triumvirilor: „ei au avut noroc în campaniile militare datorită mai mult altora decît lor înşişi". Relativ la guvernatorii provinciilor asiatice aflate sub puterea lui Antonius, L. Ganter, *Die Provinzial-Verwaltung der Triumvirn*, Diss. Strassburg, 1892, apud R. Syme, *Roman Revolution*, p. 266, nota 3.

[48] Antigonos nu era altul decît fiul lui Aristobul, regele alungat din Iudeea de Herodes. Vezi mai sus XLVIII, 41 şi nota 73 la XLVIII. El fusese între timp readus la Ierusalim de Pacorus, unde-l asasinase pe fratele lui Herodes, Phasael, numit şi acesta tetrarh al Iudeei de către Antonius. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XIV, cap. 13, 3 (330) şi urm. Ierusalimul a fost cucerit de Sossius în anul 37 î.e.n., luna iulie, sub consulatul lui Marcus Agrippa şi Caninius Gallus.

[49] Adică „ziua lui Saturn", Sîmbăta. Cf. XXXVII, 16, cucerirea Ierusalimului de către Pompeius, cu 22 ani mai înainte.

[50] Vezi articolul lui W. Otto, *Herodes* în RE, Suppl. II, (1903), p. 29—34. Cf. Flavius Josephus, *Războiul Iudaic*, I, 343—358. Domnia lui Herodes s-a desfăşurat între 37 î.e.n. şi 4 î.e.n. Aparţinînd dinastiei Hasmoneilor, Herodes, o puternică personalitate, a ştiut să ducă o abilă politică de împăciuire a partidelor rivale, Flavius

Josephus, *Ant. Iud.* XV, 2 și urm. și să țină în șah intrigile Cleopatrei, care dorea să-l distrugă. W. Otto, *loc. cit.*, p. 39—40.

51 Flavius Josephus precizează că aceste însemnate evenimente din istoria Iudeei nu au avut loc în 38 î.e.n., sub consulatul lui Claudius și Norbanus, ci în 37, sub consulatul lui M. Agrippa și a lui Caninius Gallus.

52 Cf. Justin, *Epitome*, XLII, 4.

53 De la fiica lui Antiochos al Commagenei, de care a fost vorba mai sus, în cap. 28.

54 Justin, *loc. cit.*, 5, neagă paricidul lui Phraates, dar precizează că acesta a ucis peste 30 de persoane din familia regală. Monaises era un monarh din Mesopotamia, destul de puternic, care juca un dublu rol. Antonius i-a promis tronul Partiei, ceea ce nu l-a împiedicat pe Monaises să-l trădeze și să treacă de partea lui Phraates care, nu se știe din ce motive, nu lua parte activă în campaniile militare. Primăvara anului 36. Plutarh, *Antonius*, XLIV.

55 L. Gellius Publicola și M. Cocceius Nerva.

56 Vezi W. W. Tarn, M. P. Charlesworth, *op. cit.*, p. 72, care amintesc monedele ce-l înfățișează pe Antonius cu o tiară pe cap, pentru comemorarea victoriilor sale asupra ținuturilor din Armenia.

57 Fără să posede geniul militar al lui Iulius Caesar, Antonius, care avea indiscutabile calități de comandant militar, se străduia să traducă în viață planurile de cucerire a Parthiei, făurite de Caesar. Campania împotriva Parthiei începută în 36 î.e.n. nu se desfășura însă în cadrul unor măsuri de precauție necesare. Antonius s-a angajat în lupte sterile, împotriva unor adversari care adesea simulau neînțelegeri între ei, pentru a lovi și mai puternic pe romani. Desfășurarea etapelor din această campanie la W. W. Tarn-Charlesworth, *op. cit.*, 73—74 și la R. Syme, *op. cit.*, p. 263 și urm.

58 Octombrie, anul 36 î.e.n. Anecdota cu Phraates, așezat pe un tron de aur și primind pe romani, n-are consistență. În schimb, marșul de retragere al lui Antonius, care a durat aproape o lună, a fost o teribilă realitate. Cf. Plutarh, *Antonius*, XL, și urm. Titus Livius, *Periochae*, CXXX.

59 Cf. Florus, IV, 11 și Frontinus, *Stratagemata*, II, 3, 15, despre acest incident sîngeros.

60 Despre greutățile întîmpinate de legiunile lui Antonius în Armenia, în cursul iernii anului 36/35 Titus Livius, *Periochae*, CXXX, Plutarh, *Antonius*, L, și epitomatorii Florus, IV, 10 și Justin, XLII, 5.

61 Vezi nota 111 la XVII.

62 Despre Archelaos vezi XXXIV, 57; 59. Glaphyra era o celebră curtezană, heteră a lui Archelaos din Comana. Fusese cîndva amanta lui Marcus Antonius. Fiul ei, Sisimes, devine rege în Cappadocia sub denumirea de Archelaos. Appian, *Răzb. civ.*, V, 7; Martial, *Epigrame*, XI, 20.

63 Încă din anul 37, după întîlnirea lor pe fluviul din Cilicia, legătura lui Antonius cu Cleopatra devenise de notorietate publică, oficializată prin ceremoniile nupțiale desfășurate cu mare fast la Antiochia (începutul anului 36) sau sfîrșitul lui 37, dar nu sub forma unei „căsătorii" legale propriu-zise, așa cum o prezintă W. W. Tarn, M. P. Charlesworth în *op. cit.*, p. 65 și urm. și în articolul *Some Fragments of the Propaganda of Marc Antony*, „Classical Quarterly" 1933, p. 177. Vezi nota 64 la XLVIII. Pe Cleopatra, Antonius a considerat-o cu adevărat soția sa, abia după ce s-a despărțit de Octavia (anul 33) și a procedat la o nouă împărțire a provinciilor orientale. Vezi în continuare L, 3 și Ilse Becher, *op. cit.*, p. 23, care citează bibliografia la această problemă.

64 După moartea lui Antonius și a Cleopatrei, acești copii au fost cruțați de Caesar. Vezi în continuare LI, 51.

65 Este incontestabil că Egiptul era favorizat, pe cît îi stătea în putință lui Antonius, în această distribuție de teritorii din 36. Cf. Plutarh, *Antonius*, XXXV: Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XV, 3, 8 și 41. Monarhiei Lagide îi erau încorporate în acest fel Fenicia, Coelesyria, obiect de litigiu dintotdeauna, parte din Cilicia, din Iudeea și din Arabia, în plus, insula Cipru. Vezi în continuare cap. 41 relativ la o remaniere a acestei distribuții, anunțată și la Roma.

66 Vezi mai sus cap. 25 și nota 57 la acest capitol.

67 Ținut la vest de bazinul nordic al Eufratului, temporar transformat în provincie romană. Armenia Mare se afla la est de Eufrat și era un stat-tampon între regatul parților și provinciile romane din Asia (vezi nota 83 la cartea XL). În urma reglementării făcute de Iulius Caesar,

după victoria de la Zela (august 47 î.e.n.), Armenia Mică, care după anul 52 trecuse cu încuviințarea Senatului roman sub jurisdicția lui Deiotarus, unul din tetrarhii Galatiei (vezi nota 103 la cartea XLI), fusese atribuită lui Ariobarzanes al III-lea, regele Cappadociei.

[68] De la acest capitol înainte începe povestirea despre așa-numitul război „dalmatic", menționat de Suetonius în *Augustus*, XX. Despre populațiile aici enumerate, vezi Felicia Vanț-Ștef, notele 498, 527, 542 (Iapozii la Strabon, pentru Iapyzi, populație din Slovenia) și 543 la cartea IV, Strabon, *Geografia*, vol. I, Edit. științifică, București, 1972. O altă sursă importantă pentru războiul dalmatic este Appian, *Războaiele Illyrice*, cap. XVII—XXVIII. De văzut și Titus Livius, *Periochae*, CXXXII. Appian, *loc. cit.*, cap. XX, lasă să se înțeleagă că Octavianus — întocmai lui Antoniu, care lupta împotriva parților — avea intenția să traducă în viață planurile de cucerire făcute de Caesar și întrerupte de moartea dictatorului. La Strabon, IV, 10 se găsește o descriere a regiunii illyre, cu menționarea orașului Siscia (Segestica) drept bază potrivită pentru o expediție romană împotriva geților. Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 83 și urm.

[69] După lecțiunea altor manuscrise: *Metron* sau *Metion*. La Strabon, *loc. cit.*, *Metulon*, *Metulum*. Vezi F. Vanț-Ștef, *loc. cit.*, nota 544.

[70] Vezi mai sus Gh. Ștefan, *Studiu Introductiv*, vol. I, p. 10.

[71] Despre pannoni, F. Vanț-Ștef, *loc. cit.*, nota 554. Populația era un amestec de illyri și de celți. Pannonia a fost împărțită în două (*Superior* și *Inferior*) abia pe vremea împăratului Traian.

[72] La Strabon, IV, 10: *Colapis*, astăzi Kulpa, afluent al Savei. F. Vanț-Ștef, *loc. cit.*, nota 555. Orașul de reședință al pannonilor nu este altul decît Segestica (Siscia).

[73] Vezi în continuare LV, 30, lucrările de amenajare asupra albiei fluviului, întreprinse de Tiberius în anul 12 î.e.n. Cf. Velleius Paterculus, II, 113.

[74] Vezi anterior nota 3 despre rolul lui Menodorus (Menas) în războiul sicilian.

[75] Vezi mai sus nota 29, cele spuse relativ la dreptul de inviolabilitate acordat de Senat lui Octavianus, fără însă să i se recunoască asimilarea cu tribunii plebei.

[76] În această campanie din 34 î.e.n. Octavianus era pentru a doua oară rănit. Vezi Suetonius, *loc. cit.* și, mai sus, cap. 35. Appian, *Răzb. Illyric*, XXVII.

[77] Să se observe paralelismul intenționat cu narațiunea întîmplărilor similare din campania împotriva parților, condusă de Antonius (vezi mai sus cuvintele similare aplicate la această campanie, începutul cap. 27).

[78] Appian, *loc. cit.*, urmează același izvor ca și Dio.

[79] Acest Quintus Dellius este omul de încredere al lui Antonius, cel care izbutise s-o convingă pe Cleopatra să vină la întîlnirea pe care Antonius o fixase în Cilicia, pentru a cere socoteală reginei asupra sprijinului acordat lui Cassius. Vezi Plutarh, *Antonius*, XXV. Ulterior, l-a părăsit pe Antonius și a trecut de partea lui Octavianus. Vezi L, 23. Quintus Dellius, urmînd pilda lui Caesar, a scris *Memorii* militare despre campania din 38—34 î.e.n. împotriva parților.

[80] Numit de Tacitus (*Anale*, II, 3): *Artaxias*. Acest fiu al lui Artavasdes avea să-l răzbune pe tatăl său și să reabiliteze puterea dinastiei locale în Armenia Mare.

[81] Vezi în continuare cap. 44. Numele regelui med era *Atropatiens*, deși își zicea tot *Artavasdes* (vezi anterior cap. 25 și nota 57), cap. 33 și nota 66.

[82] Datorită lui Plutarh, se știe cît de mîniat s-a arătat Octavianus și, împreună cu el, Senatul roman, pentru celebrarea acestui triumf în afară de Roma. În acest timp, Octavia, însoțită de copiii lui Antonius din prima sa căsătorie (cu excepția lui Antyllus, fiul mai mare, care se afla pe lîngă Antonius), era în Italia și căuta pe orice cale să amelioreze situația care ducea spre un nou război civil, *Antonius*, LIII—LV.

[83] Fiul lui Caesar și al Cleopatrei, născut după moartea dictatorului. Vezi notele 73 la XLVII și 10 la L; în continuare L, 1. Octavianus nu i-a iertat niciodată lui Antonius îngăduința ca acest fiu ilegitim al lui C. Iulius Caesar să poarte numele de *Caesarion*.

[84] Anterior (vezi cap. 32), Antonius mai făcuse cu de la sine putere o distribuire a teritoriilor din Asia și Orientul apropiat, fără consultarea Senatului de la Roma. Acum proceda numai la o remaniere a hotărîrilor anterioare, cu efect retroactiv. Cf. Plutarh, *Antonius*, LIV.

85 Trei la număr. Afară de Caesarion, fiul lui C. Iulius Caesar, Alexandros și Cleopatra, gemeni, și Ptolemaios (supranumit Filadelful).

86 Dimpotrivă, Plutarh, *loc. cit.*, LV, susține că Octavianus a izbutit să dea citire în fața Senatului acestor scrisori care compromiteau politica dusă de Antonius în Răsărit.

87 Vezi mai sus cap. 16 la prezenta carte, despre obiceiul ca în timpul Sărbătorilor Latine să fie numit un *Praefectus Urbi*. Acum, vîrsta neîngăduindu-le să participe efectiv la organizarea acestei sărbători tradiționale. Este de presupus că tot pretorii și-au asumat această sarcină, ca și în cazul antecedent.

88 Acest portic, căzut ulterior pradă flăcărilor a fost restaurat de Augustus, pe propria-i cheltuială. Vezi LIV, 24.

89 Așa cum am specificat mai sus, meritele lui Agrippa pentru lucrările sale edilitare și inginerești au fost extraordinare. Tot el, înainte vreme, amenajase și aducerea la Roma a rîului Iulia printr-un apeduct. Vezi XLVIII, 32. Cf. Plinius, *Istoria naturală*, XXXVI, 15.

90 Lucrare de mare anvergură, care a presupus săparea a nu mai puțin de șapte canale, în plus și navigabile. Plinius, *loc. cit.*

91 O victorie era obținută după șapte ture. „Delfinii" erau așezați într-o parte a pistei de alergare, iar „ouăle" (semnele ovale) în cealaltă. La începutul cursei toți cei șapte delfini stăteau frumos aliniați, dar dispăreau pe măsură ce turele erau alergate, ca în schimb numărul semnelor ovale să crească. Publicul avea în acest fel un indicator asemănător tabelelor de marcaj de pe stadioanele și pistele moderne. Cf. Titus Liv[illegible], XLI, 32.

92 După Plinius, *loc. citat*, numărul băilor publice la Roma s-a ridicat cu acel prilej pînă la 170.

93 Vezi nota 99 la cartea XLI. Despre jocurile troiene în timpul lui Augustus, Erwin Mehl, *Troiaspiel*, RE Suppl. VIII, (1956), p. 888—891. Vergilius, *Eneida*, V, 545—603.

94 Ținuta asistenței la jocuri și ceremonii cerea oarecare grijă. Oamenii veneau îmbrăcați ca de sărbătoare pentru că, în majoritatea cazurilor, jocurile erau date cu un prilej festiv laic sau religios, triumfuri, zile de naștere, sărbători religioase etc.

95 Ca o ripostă la viața dusă de Antonius în Orient, care se înconjura cu asemenea persoane.

96 Vezi mai sus cap. 39.

97 Vezi nota 131 la XLVIII, 45. În acest fel Mauritania, în întregimea ei, intra în rîndul provinciilor romane din Africa, începînd cu anul 33 î.e.n.

98 Vezi mai sus nota 81.

99 Vezi mai sus cap. 25.

100 Rege al Pontului — *ibidem*.

101 Vezi mai sus cap. 39. Antonius, la capătul campaniilor sale din Orient după mai bine de patru ani de lupte în care cunoscuse momente deosebit de grele, ajunsese în sfîrșit la o limpezire a situației. Roma nu putea însă să treacă cu vederea unele procedee puțin onorabile de care se folosise în această perioadă (printre altele, capturarea prin înșelăciune a regelui armean). Campaniile orientale ale lui Antonius sînt însă de neconceput fără ajutorului Egiptului, a căcui regină devenise soția neoficială a lui Marcus Antonius încă înainte de repudierea Octaviei (vezi nota 63 la prezenta carte). Obligațiile care se acumulau față de Egipt l-au determinat în schimb pe Antonius să comită greșeli tot mai grave, ca acelea din toamna anului 34, cînd a proclamat-o pe Cleopatra „regina regilor", după titulatura orientală a monarhului suprem. Ajuns în pragul anului 33, în culmea puterii sale, avînd la dispoziție nu numai tezaurele Egiptului, ci și pe acelea ale Armeniei cucerite, Antonius nutrea o ultimă dorință: să cucerească și regatul parților. Situația atît de complexă din acești ani a fost analizată în studiul lui W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, *Octavian, Antony and Cleopatra*, Cambridge University Press, 1965, XII, 167 p.

CARTEA L

1 Cartea L începe printr-un scurt rezumat al expunerii precedente (cărțile XLVII și XLVIII), reluînd povestirea despre dramatica înfruntare dintre Octavianus Caesar și Marcus Antonius din acel moment în care Antonius, datorită încheierii campaniilor sale din Orient, se afla într-o poziție de echilibru față de Octavianus. Prin „guvernare democratică" Cassius Dio înțelege „forma de guvernămînt republicană". Dualismul puterii *(potentiae societas)* din anul 40, apărat, măcar for-

mai, de titulatura triumviratului prelungit la Tarent în 37 (vezi nota 146 la XLVIII), nu îngăduia încă transformarea instituțiilor de stat tradiționale în instituții monarhice, cu toate abuzurile săvîrșite în domeniul numirii înalților magistrați (vezi mai sus nota 126 la XLVIII).

[2] Italia. Vezi mai sus nota 80 la XLVIII.

[3] Aluzie la supunerea dalmaților și pannonilor, relatată în cartea XLIX.

[4] Anticipare. Procedeu retoric curent în *Istoria* lui Cassius Dio.

[5] Analiza care urmează are ca obiect etapa finală a opoziției Octavianus Caesar—Antonius. Cassius Dio anunță că va folosi metoda istorică polybiană pentru a deosebi *cauzele* de *pretexte*, dar se mulțumește să întocmească o listă a învinuirilor reciproce pe care și le aduceau triumvirii, fără a izbuti să schițeze măcar în linii mari principalele *cauze* ale conflictului care au dus treptat spre deznodămîntul știut, bătălia de la Actium. Pentru această parte a istoriei romane, Dio a urmat tradiția liviană, cunoscută nouă prin *Periochae* CXXXI—CXXXIII și Paulus Orosius, *Epitome*, VI.

[6] Măsura pe care Octavianus, așa cum s-a arătat mai sus în notele 21 și 39 la LXIX, o luase singur, fără a-l fi consultat și pe Antonius în prealabil.

[7] Într-adevăr, în nici una din înțelegerile anterioare despre exercitarea puterii (vezi XLVIII—1—2 și 28—29) Antonius nu primise în mod oficial Egiptul. Aici, Dio se referă în primul rînd la tragerea la sorți din anul 40 î.e.n. Ultima împărțire a puterii din 37, condamnată și de Appian în *Răzb. civile*, V, 15, prevedea ca Antonius să aibă sub jurisdicția sa toate ținuturile de la est și Scodra (în Illyria), dar numai în Europa și în Asia, nu și în Africa.

[8] Vezi XLIX, 18. Antonius nu era direct răspunzător de asasinarea lui Sextus Pompeius, față de care avea anumite obligații morale, căci acesta acordase adăpost Iuliei, mama lui Antonius, atunci cînd fusese nevoită să se refugieze în Italia. Dimpotrivă, Sextus căutase să-și creeze o bază operațională în Asia în detrimentul lui Antonius (vezi XLIX, 17 și urm.), nevoit în consecință să ia contramăsurile necesare.

[9] Vezi XLIX, 39.

[10] Efectiv, recunoașterea oficială a fiului ilegitim al lui Caesar, proclamată de Antonius, era motivul cel mai puternic de îngrijorare pentru

Octavianus, moștenitorul legal al lui C. Iulius Caesar. Vezi anterior XLIX, 41 proclamarea lui Ptolemaios Caesarion drept „rege al regilor". Util de consultat articolul lui H. Heinen, *Caesar und Kaisarion*, Historia, XVIII, 1969, pp. 181—203.

[11] Cn. Domitius Ahenobarbus. Vezi notele 18 și 40 la XLVIII.

[12] Situație absolut identică cu cea din anul 46 î.e.n. cînd și lui C. Iulius Caesar, în calitate de dictator, i se acordase același drept. Vezi XLIII, 14. Măsurile de precauție luate de Octavianus cu prilejul acestei ședințe sînt însă elocvente.

[13] Întocmai ca odinioară, în anul 49 î.e.n., consulii părăseau Capitala pentru a trece de partea adversarului celui care deținea puterea la Roma, și, respectiv, în Italia (vezi XLI, 1—6). Octavianus simula acordul pentru deplina libertate de mișcare a celor ce doreau să plece la Antonius cu scopul de a-și consolida poziția legală și a-l înfățișa pe Antonius drept singurul vinovat, în ceasul răfuielilor. Vezi V. Fadinger, *op. cit.*, capitolul *Das Problem der Kriegsschuldfrage des Jahres 32 v. Chr. bei Dio und seinen Quellen*, p. 137 și urm.

[14] C. [Marcus] Titius Statilius Taurus, fost partizan al lui Sextus, trecuse ulterior la Antonius (XLIX, 14, 18), RE (S II), vol. III (1927), p. 2199. El a fost acela care l-a omorît pe Sextus Pompeius, în Frigia. Cît despre L. Munatius Plancus, acesta primise de la Antonius guvernarea provinciei Asia, în vreme ce Decidius Saxa guverna Frigia (XLVIII, 24). Meritele lui Munatius Plancus în slujba lui Antonius erau mari dar, de la bun început, Plancus și-a exprimat dezaprobarea față de legătura matrimonială neoficială ce-l unea pe Antonius de Cleopatra.

[15] Pentru a urmări paralelismul izbitor, în viziunea lui Dio, asupra imprejurărilor care odinioară au dus spre Philippi și acum premerg Actium, cf. XLI, 43. În anul 48 Republica romană avea un dublu număr de magistrați, două Senate și două Adunări ale Poporului, cu excepția consulilor.

[16] Aceste evenimente se petrec în primăvara anului 32 (perioada mai-iunie). Vezi V. Fadinger, cap. *Das Jahr der Entscheidung: 32 v. Chr.*, *op. cit.*, p. 195 și urm. Repudierea Octaviei, care-i fusese o devotată tovarășă de viață și îi dăruise lui Antonius două fetițe, a fost făcută printr-o scrisoare oficială, menționată în *Historia Augusta* (*Divus Au-*

gustus, 69, 2). Cf. Titus Livius, *Periochae*, CXXXII și Paulus Orosius, VI, 9. Antonius recunoștea acum în mod public căsătoria sa cu Cleopatra. Vezi Ilse Becher, *op. cit.*, p. 23 și urm. care, totodată, arată că Egiptul reprezenta condiția primordială pentru înfăptuirea politicii orientale a lui Antonius. Constituirea uriașului imperiu de răsărit, în fruntea căruia Antonius visa să ajungă suveran, alături de Cleopatra, în vreme ce Roma își va fi urmat propriile ei destine, nu era cu putință fără sprijinul material al Egiptului. Cf. Plutarh, *Antonius*, LVII.

17 Ilegalitatea acestui act, abuzul de putere săvîrșit de Caesar Octavianus n-a rămas fără ecouri. Spre deosebire de Dio, izvorul urmat de Plutarh, *Antonius*, LVIII, pretinde că testamentul lui Antonius nu se afla în păstrarea unei persoane particulare, ci în păstrarea Vestalelor, care au refuzat să-l înmîneze lui Octavianus, invitîndu-l să-l ia singur dacă dorește. De asemenea, același izvor susține că mulți membri ai Senatului n-au fost de acord cu lectura publică a testamentului, dar proteste nu s-au auzit, nici luări de cuvînt. Dimpotrivă, notează izvorul proaugustan, urmat de Dio, lectura a produs efectul urmărit, stîrnind o indignare generală, urmată de hotărîrea de a se lua măsuri drastice împotriva lui Antonius, care mergeau pînă la excluderea lui de pe listele de candidați pentru consulat. K. E. Petzold, *Die Bedeutung des Jahres 32 für die Entstehung des Prinzipats*, Historia, XVIII, 1969, p. 334—351. De asemenea, V. Fadinger, *op. cit.*, cap. *Der Endtermin des 2. Quinquenniums*, p. 104 și urm. Vezi nota 146 la XVIII.

18 În tot cursul acestei ultime faze a conflictului dintre Octavianus și Antonius, Octavianus, susținut de Senat, a încercat să dea războiului declarat împotriva Egiptului aparența unui război împotriva unui stat străin. Triumviratul, la începutul anului 32, încetase să mai fiinteze; vezi nota 152 la XLVI; legal, Octavianus nu mai avea nici o cădere oficială să ia împotriva lui Antonius măsurile expuse aici de Cassius Dio. În consecință, autoritatea Senatului (un *consensus*) îi era strict necesară pentru declarația de război. Intrarea sa în Senat, înconjurat de o gardă armată, și violarea secretului testamentar în favoarea începerii războiului echivalau cu o măsură deosebit de gravă, prin care Octavianus punea bazele viitorului său *principatus*. Cf. Suetonius, *Augustus*, XVII și Plutarh, *Antonius*, LXI. În plus, Octavianus

a înscris numele său în locul aceluia al lui Antonius pe lista candidaților la consulat. K. E. Petzold, *articolul citat*, p. 342.

19 Ceremonia declarației de război împotriva unui stat străin era îndeplinită de un colegiu de preoți, *fetiales*, însărcinați cu examinarea împrejurărilor care duceau spre începerea ostilităților. De data aceasta Octavianus însuși a săvîrșit ceremonia, azvîrlind o lance care s-a înfipt în pămînt, din pragul porții principale a templului zeiței Bellona (variantă a Minervei).

20 Nu este exclus ca toate capetele de acuzare cuprinse în acest capitol, așa cum indică Ilse Becher (*op. cit.*, p. 24), să fi fost preluate de tradiția livianã, urmată de Dio, din *Memoriile* lui Augustus, pe care acesta începuse să le scrie încă de tînăr. Aproape în întregime aceste acuze au fost adoptate de Horațiu în *Oda*, I, 37 care o denumește pe Cleopatra *fatale monstrum*. În această privință vezi Ed. Fraenkel, *Horace*, Oxford, 1957, p. 158 și Viktor Pöschl, *Horazische Interpretationen*, Heidelberg, Winter, 1970, p. 91 și urm.

21 Pretenția echivala cu recunoașterea reginei în calitate de comandant al unei armate romane. Datorită comentariului lui Servius la *Eneida*, VIII, v. 969 se știe fără umbră de îndoială că Augustus o înfățișa pe Cleopatra drept o femeie care nutrea ambiția să devină comandantul suprem al legiunilor romane, jignire directă pentru opinia publică de la Roma. Concordanța dintre acest pasaj și *Memoriile* lui Augustus (*Commemoratio vitae suae*, scrie Servius) este deplină. E. Malcovati, *Caesaris Augusti Imperatoris Operum Fragmenta*, Milano—Florența—Roma, Paravia, 1928, p. 69.

22 Un *akinakes*, pumnal curb sau sabie specific orientală. Prin *basileion* se înțelege „palatul", „cartierul general" al unui șef de stat sau al unui rege.

23 În politica antoniană de adaptare la modul de viață și la obiceiurile Orientului nu puteau să lipsească propaganda religioasă și identificarea suveranilor cu divinitățile adorate în Orient. Am semnalat mai înainte adeziunea lui Antonius la cultul dionisiac, înclinare violent dezaprobată încă de Cicero. Relativ la dezaprobarea din partea lui Octavianus, vezi D. M. Pippidi, *Dion Cassius et la Religion des Empereurs*, Revue du Sud-Est Européen, XIX, 2 1942, pp. 413—414. Identificarea reginelor Egiptului cu zeița Isis era un fapt curent în Egiptul elenistic

(Ilse Becher, *op. cit.*, p. 25, nota 2); Antonius, care fusese încă din 39 sărbătorit la Atena în chip de Dionysos (XLVIII, 39), se identifica acum cu Dionysos—Osiris (Plutarh, *Antonius*, LIV). Regina Egiptului avea însă toată libertatea, așa cum o dovedește studiul monedelor elenistice (U. Kahrstedt, *Frauen und antiken Münzen*, Klio, 1910), să se identifice cu orice altă divinitate feminină ar fi dorit, cu Afrodita de pildă, cunoscută în Egipt sub numele de Hathor. (Ilse Becher, *loc. cit.*, nota 7). Plinius, în *Naturalis Historia*, XIV, 148, a lăsat o notiță despre Antonius în calitate de autor al unui mic tratat „Despre beție". Starea de extaz și euforie provocată de beție pare să fi fost considerată de Antonius „sacră". K. Scott, *Octavian's Propaganda and Antony's „De ebrietate sua"*, Classical Philology, 24, 1929. În aceeași ordine de idei, Horațiu în *Oda* citată, I, 37, 14—16, o înfățișează pe Cleopatra drept o menadă beată; cf. Propertius, III, 11, v. 46 și urm.

[24] Pe toți aceștia, plin de dispreț, Horațiu îi numește „o ceată de netrebnici, contaminați de boală" *(contaminatus grex turpium morbo virorum), loc. cit.*, v. 9. Propaganda oficială romană găsise un excelent mijloc de a trece principala răspundere a războiului pe seama Cleopatrei, care-l „vrăjise" pe Antonius. Octavianus s-a ferit să-l declare pe Antonius „dușman al poporului roman", deși Horațiu, fără a-l numi, îi dă acestuia titlul de *hostis* în *Epoda* IX, v. 27. Printr-o astfel de manevră Octavianus se punea la adăpost de reacțiile, pentru el încă necunoscute ale partizanilor lui Antonius în Italia, unde acesta, după Philippi, înființase pe baza convenției comune numeroase colonii de veterani (vezi XLVIII, 2 și 29—30, relativ la pretențiile bănești nesatisfăcute ale veteranilor). În *Res Gestae* numele lui Antonius nu este nici măcar pomenit *(damnatio memoriae)*, ca și când lupta navală de la Actium ar fi fost dusă numai împotriva Egiptului *(hostis externus)*. Vezi R. Syme, *Roman Revolution*, op. cit., p. 299 și urm.

[25] Cu alte cuvinte, încălcînd convenția dintre triumviri, perechea Antonius—Cleopatra își propusese ca țel suprem cucerirea Romei. Florus, *Epitome*, IV, 4, scrie următoarele: „Egipteanca, drept răsplată a plăcerilor oferite, a cerut de la generalul beat stăpînirea peste statul roman". Și, în continuare, cap. II: „uitînd de patrie, de numele ce-l purta, de togă, de fascii, total înrobit monstrului ce-l stăpînea, [Antonius], trup și suflet s-a îndepărtat de Roma".

[26] *Bononia* (Bologna) fusese fundată în anul 189 î.e.n. După mărturia lui Plutarh, colonia a fost scutită de a lupta împotriva lui Antonius, *Antonius*, XVII. Cf. *Res Gestae*, ed. cit., 25: *uiravit in mea verba tota Italia sponte sua et belli, quo nici ad Actium ducem poposcit.*

[27] Vezi notele 67 la XLI și 131 la XLVIII.

[28] După cum se știe, ultima convenție dintre triumviri, încheiată în sept. oct. — 37 î.e.n., prevedea ca Antonius să capete puteri depline asupra regiunilor balcanice. Vezi mai sus nota 7. De o deosebită însemnătate se înfățișează o informație din Plutarh, *Antonius*, LXIII, conform căreia „regele get" (ὁ Γετῶν βασιλεύς), Dicomes, a făgăduit că va veni în ajutorul lui Antonius „cu multă armată" (πολλῇ στρατιᾷ). În cursul povestirii istorice a lui Dio intențiile romanilor de a-și întinde dominația în bazinul Dunării de Jos au fost semnalate de cîteva ori, fără a căpăta claritatea informațională din Appian, *Răzb. civile*. Totuși, să ne amintim de menționarea relațiilor directe ale lui Pompeius cu „regele" odrys Sadàlus (Sadàlas) și, indirect, cu Burebista (vezi nota 83 la cartea XLI); la planurile lui Caesar de a cuceri Dacia (nota 94 la XLIII), cîtuși de puțin uitate de Octavianus (nota 68 la XLIX), care, înainte de asasinarea dictatorului, se afla la Apollonia (Illyria), alături de legiunile pregătite să invadeze ținuturile daco-gete (anul 43—44); ceva mai tîrziu Octavianus, care tot timpul vieții sale a dus o politică matrimonială foarte activă, făcînd și desfăcînd căsătorii, s-a gîndit la anumite alianțe matrimoniale cu geții, pomenite în treacăt de Suetonius în *Augustus*, LXIII. Vezi C. Daicoviciu, *Istoria României*, ed. cit., vol. I, p. 291 (negarea acestor intenții) și Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, ed. cit., vol. II, p. 31 (acceptarea lor). După izvorul copiat de Suetonius (corespondență cu Caesar Octavianus, atribuită lui Marcus Antonius însuși) aceste intenții de alianță matrimonială coincid cu evenimentele din anul 40—39 î.e.n. și premerg atribuirea (menționată la nota 7) ținuturilor de la Dunărea de Jos lui Antonius. Acesta n-a disprețuit relațiile economico-politice cu regiunile trace și daco-getice, fapt dovedit de răspîndirea tezaurelor monetare cu efigia triumvirului pe toată întinderea țării noastre (indicațiile bibliografice la H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., pp. 110—111). Deoarece, după bătălia de la Actium, printre captivii aduși la Roma se aflau și „daci" (geți

și daci), vezi LI, 22, este verosimil să credem că aceștia participaseră totuși, alături de Antonius, la înfruntarea cu Octavianus.

29 În lupta propagandistică dintre Octavianus și Antonius, această declarație preliminară luptei de la Actium echivala cu o dezangajare a lui Antonius, care, oricum, în calitate de soț al Cleopatrei, se afla la conducerea unui stat puternic, destinat în viitoarele sale planuri să capete prioritate în Orient. Propunerea restaurării vechii forme de guvernămînt republicane era o inițiativă abilă, echivalentă cu o lovitură gravă dată lui Octavianus, căci se înțelege de la sine că majoritatea Senatului, prelucrată de consulii care erau proantonieni (Cn. Domitius Ahenobarbus și C. Sossius), urma să-l susțină pe Antonius, L é o n H o m o, *Les Institutions politiques romaines*, ed. citată, p. 192 și urm. În compoziția defectuoasă a cărților din această decadă, Cassius Dio nici acum nu respectă ordinea cronologică. Abia în acest capitol introduce explicația măsurii luată de Octavianus de a intra cu o gardă armată în Senat (cap. 2 și urm.) și violarea dreptului testamentar, încălcare nemaipomenită încă a uzanțelor civice.

30 Targa pe care era transportată statuia lui Iupiter, divinitate în cinstea căreia se dădeau Jocurile Romane *(Ludi Romani)*, cele mai vechi jocuri de la Roma, fundate de Tarquinius Priscus, în cinstea triadei Iupiter, Iunona, Minerva. Ținute în luna septembrie, Jocurile Romane, însoțite și de reprezentații scenice, se deschideau printr-o *pompă* (gr. πομπή), procesiune la care era purtată statuia lui Iupiter.

31 Așa-numitul *Pons Sublicius*, construit la porunca lui Ancus Martius, care unea colina Ianiculum de orașul propriu-zis.

32 Că anecdota făcea parte dintr-un șir de istorioare la îndemîna acelora care cercetau „semnele" miraculoase și prevestirile, o demonstrează însuși faptul că Dio o mai folosise odată, cu prilejul enumerării „semnelor" care au precedat bătălia de la Pharsalus. Vezi XXXIX, 42. Asemenea enumerări erau de rigoare în istoriografia din epoca romană. Cf. P l u t a r h, *Antonius*, LX, capitol care diferă însă de cel scris de Dio.

33 Adică pînă la sfîrșitul anului 32.

34 Șir de munți în Illyria, ale căror ramuri se prelungesc pînă la mare.

35 P l u t a r h, *Antonius*, LVIII, dă adevăratul motiv al acestei înșirări. În cursul verii și toamnei anului 32 Caesar a socotit că este cuminte

a-i lăsa pe oameni să strîngă recoltele și, întrucîtva, să se refacă în urma calamităților războiului.

36 Vezi mai sus XLVII, 35 și notele la acest capitol.

37 Despre personalitatea consulului ales în locul lui Antonius vezi nota 54 la XLVIII. Octavianus era pentru a treia oară consul.

38 Adică coroana purtată de statuia care-l înfățișa pe C. Iulius Caesar. Statuia, Caesar fiind divinizat, era adusă la sărbătorile oficiale și în cortegiile religioase.

39 Nimeni altul decît Bogud (Bogua), regele Mauritaniei. Vezi mai sus nota 131 la XLVIII. P l u t a r h, *Antonius*, LXI, înșiră numele tuturor monarhilor care l-au sprijinit direct pe Antonius: Tarcondimos, regele Ciliciei, Archelaos, regele Cappadociei, Philadelphos, regele Paflagoniei, Mithridates din Commagena, tracul Sadàlus. A primit ajutoare de la Malchos al Arabiei, Herodes, rege al Iudeei, și de la Amyntas, care domnea în Lycaonia și în Galatia. Regele med, Artavasdes, l-a sprijinit de asemenea.

40 Nicopolis este colonia înființată de Octavianus Caesar după bătălia navală de la Actium, vezi LI, 1, drept mulțumire pentru serviciile acelora care luaseră parte la luptă.

41 Descrierea acestor împrejurimi la S t r a b o n, VII, (325); X (451).

42 Preliminariile bătăliei de la Actium sînt povestite și comentate pe larg de P l u t a r h, *Antonius*, LXI—LXIV. Cf. V e l l e i u s P a t e r c u l u s, *Historia Romana*, II, 82 și urm. și F l o r u s, *Epitome*, II, 21. J. M. Carter, *The Battle of Actium. The Rise and Triumph of Augustus Caesar*, Londra, Hamish Hamilton, 1970, îndeosebi p. 90 și urm.

43 Agrippa este incontestabil cel care a pregătit victoria de la Actium, implicit unul din factorii care au contribuit la succesul lui Octavianus în lupta pentru putere. V e l l e i u s P a t e r c u l u s, *loc. citat*, consideră dubla victorie navală a lui Agrippa din Golful Corintic, mai întîi asupra lui Q. Nasidius și, în al doilea rînd, asupra lui C. Sossius, drept un succes care a tras greu în cumpăna pentru deznodămînt.

44 Despre acești doi comandanți, care acum luptau de partea lui Caesar, vezi XLVIII, 30 și, respectiv, XLIX, 14 și 38. Despre Titius, nota 14 la această carte.

45 Vezi notele 18 și 40 la cartea XVIII. Cn. Domitius Ahenobarbus fusese consul în anul 32 alături de Caius Sossius (cap. 2 la această carte). Velleius Paterculus, *loc. cit.*, 84, menționează că Domitius a fost singurul dintre romanii care-l înconjurau pe Antonius cu o ținută de o demnitate ireproșabilă în raporturile cu egiptenii.

46 Quintus Dellius era omul de încredere al lui Antonius și purtătorul său de cuvînt. Vezi mai sus XLIX, 39 și notele la acest capitol. Pînă la urmă Dellius a trecut și el de partea lui Caesar (în continuare, cap. 23). Cf. Velleius Paterculus, *loc. cit.*

47 Relativ la Amyntas și la modul cum a fost înscăunat de Antonius ca rege al Galatiei, vezi XLIX, 32. Și el a trecut de partea lui Caesar „alegînd partida mai bună și mai de folos", cum scrie Velleius, *loc. cit.*

48 Vezi mai sus nota cu privire la bunele relații dintre Antonius și regii traco-geți de la Dunărea de Jos.

49 La Plutarh, *Antonius*, LXVI; (Titus) Aruntius. Cf. Velleius Paterculus, *loc. cit.*, 85. Boissevain, II, p. 335 îl identifică cu L. Tarius Rufus, *consul suffectus* în anul 16 î.e.n.

50 Tarcondimotos (sau Tarcondimos) era regele Ciliciei de Sus. Vezi anterior nota 39. Cf. Strabon, XIV (676).

51 Referitor la motivele care au determinat-o pe Cleopatra să ia o asemenea hotărîre, independent de explicația pe linie de propagandă augustană (și anume că regina a fugit din „lașitate", caracteristică „barbarilor"), exegeții textelor istorice referitoare la bătălia de la Actium au încercat să elucideze în alt mod propunerea reginei. Aflîndu-se departe de baza de aprovizionare a trupelor antoniene, ocupînd poziții de luptă nefavorabile și riscînd, din cauza flotei lui Agrippa, o încercuire fără speranță, Cleopatra a propus statului major al lui Antonius retragerea spre Egipt, unde știa că are la dispoziție tezaurele țării și se simțea în siguranță. Planul, nu lipsit de bun simț, a fost în cele din urmă acceptat. În acest sens, Fr. Stähelin, *Kleopatra*, în RE XI, 1921, p. 7 și J. Kromayer, *Actium*, în Hermes (68), 1933, pp. 361 și urm. După o altă interpretare, planul Cleopatrei a fost adoptat datorită necesității: mulți partizani ai lui Antonius treceau zilnic la Octavianus: W. W. Tarn, *The battle of Actium*, JRS, 1931, p. 173 și urm. Vezi și R. Syme, *Roman Revolution*,

ed. cit., p. 296, care meditează și la varianta acceptării unei înfruntări navale decisive, discutată dealtfel de Cassius Dio în cele ce urmează. J. M. Carter, *op. cit.*, p. 95.

52 Bolile contagioase ale timpului, aduse din Orient, care secerau oamenii lui Antonius, au fost un motiv în plus pentru luarea unei hotărîri de acest fel. Cf. Plutarh, *Antonius*, LX și urm.

53 Plutarh, *loc. cit.*, LXIII și LXIV. După refacerea echipajelor, în sensul completării numărului oamenilor necesari, corăbiile pe care izbucniseră cazuri de ciumă au fost arse. Foarte sugestiv este redată în cap. LXIV din această biografie atitudinea lui Antonius, care începuse să-și dea seama de situație și să-și piardă încrederea, în urma criticilor aduse de propriii săi soldați.

54 Dio [illegible] se ostenește să citeze, după izvoare, numărul trupelor de uscat, cavalerie și infanterie, inclusiv trupe marine, pe care Antonius le avea la dispoziție. Acest număr însă este notat de Plutarh, *loc. cit.*, LXIV „pe corăbii au fost îmbarcați 20 000 de hopliți și 2 000 de arcași". Ceva mai departe, cap. 23, putem totuși citi că „pe corăbii au fost îmbarcați mulți arcași și prăștiași". Discursul lui Antonius, redactat de Cassius Dio, cuprinde principalele puncte atinse de un comandant de oști într-o cuvîntare premergătoare unei bătălii: 1. valoarea trupelor combatante; 2. valoarea comandantului; 3. denigrarea trupelor adverse; 4. denigrarea comandantului lor; 5. enumerarea avantajelor politice și economice care vor asigura victoria; 6. enumerarea greșelilor comise de adversari; 7. încheiere, care cuprinde o comparație de tip retoric între comandanții celor două armate și țelurile urmărite. În mod vădit acest discurs este compus după sistemul antitetic, comun tuturor discursurilor de școală, dar el conține și unele idei care îi aparțineau de drept lui Antonius.

55 Antonius depășise 50 de ani. Vezi mai departe însă, cap. 27, comentariile lui Octavianus despre vîrsta lui Antonius.

56 Pregătire pentru anunțarea hotărîrii luate, care, într-un fel sau în altul, trebuia justificată. J. Kromayer, *Actium*, articolul citat, p. 176.

57 Vezi XLVII, 45 și notele la acest capitol.

58 Viziune anticipativă a desfășurării bătăliei. J. Leroux, în *Les problèmes stratégiques de la bataille d'Actium*, Recherches de Philologie

et de Linguistique, Louvain, II, 1968, p. 29—61, îndeosebi p. 32 și urm., este de părere că această viziune nu avea nimic nerealist, ci dimpotrivă, se bizuia pe elemente concrete. Forțele navale ale lui Antonius erau superioare numeric; manevrele navale ale adversarului stinghereau însă considerabil puterea lor de șoc. Studiul lui Leroux se bazează îndeosebi pe analiza *Epodei* a IX-a a lui Horațiu și pe unele elemente din *Oda I, 37.*

59 Aluzie la victoria lui Agrippa povestită și comentată în XLIX, 2—4. Semnificația acestei mențiuni trebuie căutată în faptul că oamenii lui Antonius se temeau de Agrippa, care îi învinsese deja de două ori și care ocupase toată coasta de nord a Peloponesului, până la Corint.

60 Adică a foștilor săi sclavi, liberți deveniți figuri marcante în marina lui Sextus Pompeius: Democharес, Papias (Menodoros), Apollophanes. Vezi începutul cărții XLIX.

61 Vezi XLVIII, 47 și urm., încercarea lui Octavianus Caesar de a trece în Sicilia.

62 Este posibil ca anecdota cu tîlc despre soldatul pedestraș care i-a reproșat lui Antonius că greșește, cînd își pune speranțe în niște „blestemate de bucăți de lemn" (corăbiile), să fie o replică la această teză, vezi Plutarh, *loc. cit.*, LXIV.

63 Cf. XLIX 10. De fapt, Octavianus se mulțumise să nu-i primească în rîndurile armatei sale pe cei care luptaseră de partea lui Sextus. El nimicise însă toate ambarcațiunile care încercau să se salveze, navigînd spre mal.

64 Cf. XLIX, 12 și notele la acest capitol.

65 Vezi descrierea situației critice din Italia și de la Roma în timpul războaielor civile în cap. 9 și 10 din această carte.

66 Referire la demiterea lui din consulat pentru anul 31. Vezi cap. 4 din această carte.

67 Cn. Domitius Ahenobarbus și Caius Sossius. Vezi cap. 2 din această carte.

68 Eventual, Antonius nu se referă aici la înrudirea prin căsătorie cu Octavia, ci la rudenia prin sînge, mama lui fiind o Iulia.

69 Vezi anterior nota 29.

70 Vezi descrierea bătăliei navale dintre Caesar și Sextus Pompeius în XLIX, 10—11.

71 Cu privire la efectivul trupelor caesariene de la Actium, J. Leroux, *Les Problèmes stratégiques*, art. citat, p. 44—47.

72 Unii din soldații care se aflau acum sub comanda lui Octavianus luptaseră odinioară sub cea a lui C. Iulius Caesar. Octavianus însuși avusese de înăbușit revolte în cele două Gallii, împotriva cărora îl trimisese pe Agrippa, care a repetat performanța lui Caesar, trecînd Rinul; XLVII, 49.

73 Despre războiul pannonic, XLIX, 36 și urm.

74 Aceste teze constituiau principalul potențial ideologic al lui Octavianus în lupta împotriva lui Antonius, despre care Octavianus se ferea să spună prea multe. Pericolul egiptean este aici prezentat ca o insultă grosolană la adresa poporului roman. În *Epoda* IX Horațiu se limitase să-l numească pe Antonius *hostis;* în *Odele* I, 37 și III, 6 Cleopatra este caracterizată cu aceleași cuvinte grele pe care Dio le folosește aici, în acest capitol. R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit. p. 298 și urm. trage atenția asupra acestor concordanțe, care respiră propaganda augustană. Cf. Ed. Fraenkel, *Horace*, ed. cit. pp. 158—159. În problema atitudinii poeților augustani față de înfruntarea Octavianus-Antonius, vezi F. Wurzel, *Der Krieg gegen Antonius und Kleopatra in der Darstellung der augusteischen Dichter*, Diss. Heidelberg, 1941, M. L. Paladini, *A proposito della tradizione sulla battaglia di Azio*, Coll. Latomus, 35, Bruxelles, 1958. Literatură mai nouă la Ilse Becher, *op. cit.*, pp. 43—47 și V. Pöschl, *Horazische Lyrik, ed. cit.* p. 72; Antonio la Penna, *Orazio e l'ideologia del principato*, Torino, 1963; J. Leroux, *Le contenu historique de la neuvième Epode d'Horace*, Bullet. de l'Institut historique belge de Rome, Bruxelles, 1969, p. 9—31.

75 Cf. Horațiu, *Epoda* IX, 13 și urm. F. Wurzel, *op. cit.*, p. 15 și urm.

76 Vezi XLIII, 50 și XLIX, 38 adică în anii 43 și 33 î.e.n.

77 Octavianus se referă la triumvirat, evitînd să rostească numele lui Lepidus, pe care, în discursul precedent, Antonius îl amintise în scopul de a ponegri hotărîrile arbitrare ale lui Octavianus față de fostul triumvir.

[78] Cf. Plutarh, *Antonius*, LIC.

[79] Vezi anterior cap. 5 și notele la acest capitol. Fiica Cleopatrei cu Antonius, căsătorită de Augustus după moartea părinților ei cu regele Iuba (LI, 16), purta tot numele de Cleopatra Selene.

[80] Despre modul cum dispunea Antonius de regiunile asiatice asupra cărora avea deplină autoritate, numind și dînd jos pe „regii" localnici, împărțind cui voia și cît voia din teritoriile regatelor din Asia Anterioară, vezi XLIX, 32 și 41 și notele la aceste capitole.

[81] Este incontestabil că purtarea lui Antonius față de acea admirabilă soție care a fost Octavia a tras greu în cumpăna hotărîrilor lui Octavianus de a purta un război necruțător împotriva fostului său cumnat. W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, *Octavian, Antony and Cleopatra*, ed. cit., p. 103 și urm.

[82] Vezi XLIX, 33, de exemplu.

[83] Cele două fiice ale Octaviei cu Antonius se numeau amîndouă Antonia. Au fost crescute cu grijă părintească de Augustus și căsătorite una cu Drusus, fiul Liviei, și cealaltă cu L. Domitius Ahenobarbus.

[84] F. Wurzel, *op. cit.*, p. 24 și p. 48 relevă faptul semnalat de noi în notele anterioare la această carte, anume că Octavianus s-a menținut ferm pe poziția de a fi declarat război unei puteri străine și nu lui Antonius. Cu alte cuvinte nu socotea această înfruntare un *bellum intestinum*, „război intern" ci un *bellum iustum* un „război de apărare". Aceasta este tradiția liviană, care corespunde în totul adevărului istoric, deși în istoriografia romană lupta de la Actium a fost uneori considerată în rîndul războaielor civile. Însuși Livius o socotea astfel. Vezi *Periochae* CXXXIII și Paulus Orosius, VI, 18, 2. Interesant este punctul de vedere al poetului Propertius în această privință: în *Elegia* din Cartea III, 11, v. 29 poetul se întreabă ce fel de „război extern" putea fi cel declarat împotriva Egiptului, cînd, de fapt, s-au înfruntat și s-au ciocnit legiuni romane?

[85] Încă o dovadă că Octavianus adopta acest punct de vedere pentru a nu răni excesiv susceptibilitatea partizanilor lui Antonius, destul de numeroși la Roma. Ilse Becher, *op. cit.*, p. 25 nota 1.

[86] Gradația ascendentă în acuzările aduse. Antonius s-a asimilat de bunăvoie cu un egiptean, deci cu un dușman al patriei. „Serapion" înseamnă

slujitor al zeului Serapis, al cărui cult fusese interzis la Roma, alături de alte culte ale unor divinități egiptene.

[87] La Atena îndeosebi, dar și la Alexandria (vezi cap. 5 la această carte) lui Antonius îi plăcea să ducă o viață liberă, să participe la exercițiile din palestră și la dezbaterile filozofice. Aceste contacte directe cu populația marilor orașe i-au atras multe simpatii, dar și critici răutăcioase.

[88] Oraș din Egiptul de Sus.

[89] Vezi anterior datele despre așezămîntul de la Mutina, XLVI, 35 și urm.

[90] XLIX, 26.

[91] Dans lasciv aparținînd sărbătorilor dionysiace, cu multe elemente mimetice.

[92] Faptele lui expuse în XLIX, 39—40.

[93] Imediat după bătălia de la Philippi. Vezi Appian, *Războ. civile* V, 3 momentul cînd de la Brundisium Antonius se îndreaptă spre Gallia, ce-i fusese repartizată, fără să mai treacă prin Roma.

[94] Vezi XXXVI, 14 și urm., campaniile asiatice ale lui Lucullus.

[95] Vezi nota 68 la XLIX.

[96] Vezi nota 71 la XLIX. În general, despre aceste expediții conduse de Octavianus, vezi XLIX, 34 și urm.

[97] Această măsură de precauție a fost de îndată adusă la cunoștință lui Octavianus de spionii care împînziseră tabăra lui Antonius. Vezi anterior cap. 15 la această carte, referitor la măsurile luate de Antonius înainte de a comunica armatei hotărîrea de a da bătălia pe mare.

[98] Întreg acest discurs al lui Caesar Octavianus constituie, aproape frază după frază, o replică la discursul antecedent. De reținut însă ca un element nou teza că Antonius și Cleopatra încearcă să „fugă", descurajați de înfrîngerile suferite. Cum se va vedea îndată, prin mijlocirea discursului lui Octavianus, Cassius Dio pune încă de pe acum principalele jaloane ale povestirii sale despre bătălia de la Actium, schițează anticipat unele aspecte, fără însă să recurgă la mijloace retorice pe care le rezervă pentru capitolele următoare. În acest sens, G. B. Townend, *Some Rhetorical Battle-Pictures of Dio*, Hermes (3), 1964, pasim. În cartea L avem așadar o *dublă relatare* a bătăliei de la

Actium (un discurs și o narațiune, procedeu demn de interes, deoarece Dio a izbutit, în general, să evite repetițiile supărătoare).

99 Narațiunea care urmează, raportată la Plutarh, *Antonius*, cap. LXIII și urm., Velleius Paterculus și Florus, *loc. cit.*, nu se îndepărtează de adevărul istoric, în sensul că nu prezintă bătălia navală de la Actium drept o înfrîngere categorică a lui Antonius — dar nici nu cuprinde acele elemente indispensabile reconstruirii planurilor de atac și a fazelor bătăliei, pe care le găsim la Plutarh (numele comandanților opuși unul altuia, numărul efectivelor aruncate în luptă, modul de a lupta etc.). Vezi îndeosebi cap. LXV—LXVI. Cf. Velleius Paterculus, II, 85, 2. În această expunere recunoaștem în schimb procedee folosite și în alte relatări asemănătoare făcute de Dio, de pildă, evocarea strigătelor celor de pe mal, care încurajează pe cei ce luptă pe mare. De reținut sînt două observații: flota lui Antonius, înzestrată cu corăbii-turn, amenajate cu vele, dacă ar fi izbutit să iasă în larg, avea posibilitatea să se îndepărteze rapid de Golful Ambraciei, fără să mai fie ajunsă din urmă de corăbiile lui Octavianus, manevrate numai prin forța ramelor; în flota lui Antonius n-a existat însă o coordonare a corăbiilor echipate cu soldați romani și a celor cu soldați egipteni. 60 la număr (după Plutarh, *loc. cit.*, LXIV), iar legionarii romani, care luptau de partea lui Antonius, au înțeles să aplice pe mare tactica apărării unor ziduri asediate, pentru fiecare corabie în parte. J. Léroux. *Les Problèmes stratégiques* ... p. 46 și urm. Cf. J. Kromayer, *Actium*, art. cit. p. 361 și urm. R. Syme, *Roman Revolution*, *ed. cit.* p. 296—297. Cf. W. W. Tarn, *The Battle of Aktium*, Journal of Roman Studies, 1931, pp. 180 și urm; J. M. Carter, *The Battle of Actium*, ed. cit. p. 253 și urm.

100 Aceasta este momentul hotărîtor al bătăliei, atît de controversat în istoriografia contemporană. Istoricii vechi, citați mai sus, interpretează în unanimitate desprinderea flotei egiptene de teatrul bătăliei drept un act de lașitate, care a decis soarta înfruntării. Regina Egiptului fusese aceea care pledase pentru întîmpinarea inamicului pe mare și acum, tocmai ea, hotărîse să se retragă. Antonius, care nu pierdea nici o clipă din ochi corabia cu pînze aurite în care se găsea Cleopatra (Florus, *loc. cit.*), a urmat-o de îndată. Plutarh susține că el a părăsit bătălia din grijă pentru soarta femeii iubite; mai realist, Dio îi atribuie intenția de a-i întoarce din drum pe fugari. Oricum, bătălia navală a continuat, cu admirabilă bravură de-o parte și de alta (*in*

longum fortissime pugnandi duravit constantia, Velleius Paterculus, *loc. cit.*), situație consemnată de Dio în povestirea sa. Vezi Ilse Becher, *lucr. citată*, p. 32, nota 3.

101 După Plutarh, *Antonius*, LXVIII, Antonius a pierdut „nu mai mult de 5 000 de oameni și 300 corăbii, dintre care unele au fost capturate". Aceste cifre sînt extrase din *Memoriile* lui Augustus. Malcovati, *ed. cit.*, *p. 69*. Oamenii lui, vreme îndelungată, n-au știut de plecarea lui Antonius, luptînd cu îndîrjire mai departe. Octavianus, însă, încunoștințat de întorsătura lucrurilor, a început o acțiune de intensă propagandă printre luptătorii din tabăra adversă (*verbis mulcere cupiens, clamitans et ostendens fugisse Antonium*, Velleius Paterculus, *loc. cit.*), pentru ca aceștia să înceteze rezistența. Urmarea a fost o dezertare masivă în tabăra lui Octavianus. Totuși, cele aproape 19 legiuni abandonate de Antonius și trupele de cavalerie, în număr de 12 000 mii de oameni, au rezistat încă o săptămînă. Bătălia de la Actium a fost subiectul multor poeme și cînturi epice din epoca augustană. L. Hartmann, *De pugna Actiaca a poetis Augusteae aetatis celebrata*, Diss. Gissen, 1913; F. Wurzel, *Der Ausgang der Schlacht von Aktium und die IX. Epode des Horazs*, Hermes (73) 1938; Léon-Marcien, *L'interprétation de la bataille d'Actium par les poètes latins de l'époque augustéenne*, Études Class. (24), 1956, p. 330—348; Jean Léroux, *Le contenu historique de la neuvième Epode d'Horace*, Bulletin de l'Institut historique belge de Rome, Bruxelles, 1968; Ilse Becher, *lucr. citată*, capitolul *Dichterzeugnisse über Kleopatra aus dem augusteischen Zeit, p. 43—58*. Nu se știe dacă Horațiu se găsea în preajma locului unde s-a desfășurat bătălia sau dacă, aflîndu-se la Roma, era ținut la curent cu mersul lucrurilor. Un lucru este însă sigur: *Epoda* a IX-a a fost scrisă de îndată ce Antonius a plecat și înainte ca trupele sale să se fi predat. Strofele trădează satisfacție față de succesele lui Octavianus dar și îngrijorare pentru rezultatul final. Numele lui Antonius nu este citat, datorită probabil acelei *damnatio memoriae* care interzicea să mai fie rostit. Răspunderea bătăliei revine totuși lui Antonius, care a pus soldații romani la dispoziția unei puteri străine. Ulterior, conform direcției politice imprimate de Augustus, această răspundere a fost atenuată, vina agresiunii fiind concentrată de Horațiu asupra Cleopatrei. *Ode* I, 37; tot ea este trădătoarea căreia i se datorează dezastrul, agresorul odată alungat (vezi interpretarea lui V. Pöschl, *op. cit.*, p. 84 și urm.). La Vergilius, bătălia de la

Actium constituie una din scenele istorice pe care meşterul Vulcan le-a gravat pe scutul destinat lui Eneas (*Eneida*, VIII, 625 şi urm.). Spre deosebire de Horaţiu care nu pomeneşte numele lui Antonius, Vergilius îl înfăţişează pe rivalul lui Caesar drept cuceritorul Orientului (după F. Wurzel, *Der Krieg gegen Antonius und Kleopatra... op. cit.*, p. 42, cuvîntul *victor* este aici spus în ironie) sosit acum cu „forte barbare" să cucerească Occidentul. Bătălia, prezentată de Vergilius după un model homeric, este susţinută de-o parte şi de alta de zei. Bineînţeles, de partea egiptenilor se află zeii lor monstruoşi, cu capete de animale, imagine poetică care a impresionat profund pe cititorii romani, cît şi posteritatea. Propertius a atacat şi el această temă în cîteva *Elegii* din cărţile III şi IV. Pentru Propertius acest război a însemnat izbăvirea de dominaţia unei puteri străine (III, 11 îndeosebi) dar, spre deosebire de ceilalţi poeţi augustani, el îl considera un război fratricid (vezi mai sus nota 84) iar pe Antonius un om fără personalitate, înrobit unei femei. Întocmai ca şi Dio, în primul capitol din cartea următoare, Propertius consideră bătălia de la Actium drept piatra de hotar care desparte Republica romană de instaurarea puterii imperiale.

CARTEA LI

[1] Testimoniile privitoare la rezultatul bătăliei de la Actium, excepţie făcînd cele provenite de la poeţii glorificatori, sînt în general de acord, aşa cum am arătat anterior, la nota 101 de la cartea L, că bătălia nu s-a terminat printr-o înfrîngere propriu-zisă, ci printr-o derută în rîndurile antonienilor, înştiinţaţi că Antonius a părăsit apele Golfului Ambraciei şi se îndreaptă spre Egipt. Cf. Paulus Orosius, *Epitome*, VI, 19.

[2] Problema instaurării Principatului şi cea a începutului domniei lui Augustus sînt două lucruri diferite, care s-au bucurat de o deosebită atenţie din partea istoricilor antici şi moderni. Din capul locului trebuie precizat că realizarea Principatului de către Augustus, din punct de vedere constituţional, a fost de lungă durată, în etape succesive (pînă în anul 12 î.e.n.) şi că afirmaţia lui Dio din acest capitol: „atunci pentru prima oară Caesar Octavianus a preluat singur puterea" trebuie interpretată: *de facto*. O simplă comparaţie cu Tacitus, *Annales*, I, 2, dovedeşte acest lucru. În anul 31 Octavianus era pentru a

treia oară consul, avîndu-l pe Messala drept coleg de consulat (vezi L, 10). Va rămîne consul, pînă în 23 î.e.n., consulatul fiindu-i acordat succesiv timp de 8 ani. În 31—30 Caesar Octavianus, care, fără să renunţe la titlul de triumvir (vezi nota 2 la XVII), acumulase titlul de *imperator* (în 38) şi dreptul la imunitatea persoanei sale (în 36, vezi nota 29 la XLIX), avea desigur o poziţie politică superioară, pe care o va întări prin acel *jus auxilii* dobîndit în cursul anului 30 (vezi în continuare cap. 19). Jean Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, ed. cit., pp. 453—455; 467; Paul Petit, *La Paix romaine*, Paris, PUF, 1964, p. 126—220. Dar se afla încă despărţit prin trei ani de începutul anului 27 (vezi primele capitole din cartea LIII) cînd dobîndeşte titlul de *Augustus* şi puterea sa consulară *(imperium consulare)* şi proconsulară *(imperium proconsulare)* este cu adevărat legitimată. Relativ la formele puterii legale deţinute de Octavianus în anii 31—30 şi la raporturile atunci stabilite între Octavianus şi Senat, N. A. Maskin, *Principatul*, p. 335 şi urm., Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 43 şi urm., capitolul *La Fin des guerres civiles;* cf. p. 160 cu privire la aceeaşi problemă. Karl Ernst Petzold, *Die Bedeutung des Jahres 32 für die Entstehung des Prinzipats*, Historia, XVIII, 1969, p. 344, este de părere că în acest an au fost puse bazele viitoarei structuri politice a Principatului care se conturează clar în 28 î.e.n. (p. 346). Relativ la interpretările moderne, V. Fadinger, *op. cit.*, p. 18 şi urm.; 84 şi urm.; 291—314; J. M. Carter, *op. cit.*, p. 161, consideră data de 31 dec. 33 î.e.n. ca termen final pentru cel de-al doilea triumvirat, ca şi Gabba dealtfel. Vezi nota 146 la XVIII.

[3] Aşezarea acestui lăcaş de cult apollinic era foarte veche, pomenită încă de Thucydides, I, 29. Cf. Polybios, IV, 63, Suetonius, *Augustus*, XVIII adaugă amănuntul că templul reconstituit şi mărit a fost închinat lui Marte şi lui Neptun, nu lui Apollo.

[4] De fapt, Augustus n-a făcut altceva decît să reînvie şi să dea o nouă strălucire concursurilor şi jocurilor atletice, de la Actium, patronate de Apollo. Ulterior, jocuri „actiace" s-au dat şi la Roma (Suetonius, *Tiberius*, VI), ca un omagiu adus victoriei lui Augustus.

[5] Suetonius, *Augustus*, XCVI, pretinde că tot aici a fost ridicat un grup de bronz, reprezentînd un om şi un catîr. Acest om, Eutychos, călare pe catîrul său, Nikon, îl ovaţionase pe Octavianus cînd acesta debarcase la Actium.

[6] Despre aceste personaje, care primiseră de la Antonius guvernarea Galatiei și a Cappadociei, vezi XLIX, 32. Numele lui Amyntas va reveni la cap. 7 din această carte. Vezi nota 47 la L.

[7] Relativ la Tarcondimotos, vezi nota 50 la L.

[8] Dinaști arabi. Iamblichos căzuse victimă suspiciunilor lui Antonius, care se credea trădat. Vezi anterior L, 13.

[9] Mysii din Asia, spre deosebire de cei din sudul Dunării, moesii.

[10] Localități pe coasta de nord a Cretei. Numele Lampaia, Lappaia, Lappea se ortografiază și Lappa. Boissevain, II, 353.

[11] Nu poate fi vorba de Caius Sossius, fostul consul din 32. Acesta murise la Actium, în una din luptele navale preliminare marii bătălii. Vezi L, 14. Este probabil un alt Sossius, eventual același cu cel menționat în LVI, 38, tot alături de Scaurus (se bucură de bunăvoința lui Augustus).

[12] Mama lui Sextus Pompeius, Mucia, după ce fusese repudiată de Pompeius, se recăsătorise cu Marcus Aemilius Scaurus (clientul lui Cicero).

[13] Vezi sfîrșitul cărții XL, 60 și urm. și primele capitole din XLI. Curio a murit în Africa, în luptele împotriva lui Varus, susținut de regele Iuba (XL, 42).

[14] Întîmplarea este raportată de Suetonius, *Augustus*, XIII, după bătălia de la Philippi, nu după cea de la Actium. Realitatea nu corespundea, așadar, întru totul cu mărturia lui Augustus despre clemența sa: „. . . . victorque omnibus veniam petentibus civibus peperci". *Res Gestae, ed. cit.*, I, 3, 14.

[15] Despre nemulțumirile armatei în legătură cu întîrzierea plăților cuvenite cf. XLIV, 34, Octavianus încercase atît mijloace blînde cît și pedepse care mergeau pînă la execuții în masă. Silit de împrejurări, fusese nevoit să reprimească în cadrele armatei sale pe mulți dintre turbulenții de odinioară.

[16] În urma necesității de a strînge bani pentru campania împotriva lui Antonius, Octavianus îi impusese pe liberții proprietari ai unei averi care depășea 50 000 denari la un impozit de 8%, fapt care stîrnise mari tulburări. Vezi mai sus L, 10.

[17] Amănunte asupra sigiliilor de care s-a folosit Augustus sînt date atît de Plinius, *Naturalis Historia*, XXXVII, 1 cît și de Suetonius,

Augustus, L, care citează și numele gravorului: Dioscurides, autorul portretului gravat al lui Augustus. Cît despre obiceiul de a scrie, cînd era necesar, scrisori cifrate, aceasta era o practică curentă, folosită și de Caius Iulius Caesar. Cf. Suetonius, *Augustus*, LXXXVIII, date foarte interesante despre preocupările lui Augustus asupra ortoepiei și a ortografiei.

[18] Misteriile eleusiene, în cinstea zeiței Demeter și a fiicei ei, Kore (Persefona).

[19] Suetonius, *Augustus*, XLVI, dă unele amănunte în plus. Augustus a înființat, în 29 î.e.n., 28 de colonii în care a întreprins vaste lucrări edilitare. „Căută să egaleze coloniile într-un fel și într-o măsură oarecare cu Roma, în ceea ce privește drepturile cetățenilor și demnitatea lor; inventă pentru aceasta un nou sistem de votare, prin care decurionii coloniilor, fiecare în colonia sa, votau pentru magistrații de la Roma și trimiteau, în ajunul zilei de votare, voturile sigilate" (trad. David Popescu). Cf. *Res Gestae*, ed. cit., I, 3, 16—19: „. . . *et iis omnibus agros adsignavi aut pecuniam pro praemis militiae dedi* . . ."

[20] *Res Gestae*, ed. cit., II, 16, 22—28: *Pecuniam (pr) o agris, quos in consulatu meo quarto et postea consulibus M. Cr (a) sso et Cn. Lentulo Augure adsignavi militibus solvi municipis . . . Ea summa sestertium circiter sexsiens milliens fuit quam (p) ro Italicos praedis numeravi et ci (r) citer bis mill(i) ens et sescentiens quod pro agris provincialibus solvi.* Augustus a fost nevoit, cu acest prilej, să cumpere, pentru uriașa sumă de 600 000 000 drachme = 150 000 000 denari, pămînturi pe care apoi le-a distribuit veteranilor. Așa cum afirmă însă Dio, nici această sumă uriașă n-a fost de ajuns pentru a satisface toate cererile celor peste 120 000 de oameni eliberați din armată. Vezi mai departe cap. 20—21, despre o nouă distribuire de bani, după cucerirea Egiptului.

[21] Suetonius, *Augustus*, XVIII, spune: „după a douăzecișișaptea zi".

[22] Ca să evite furturile din sudul Peloponesului.

[23] Întreg acest pasaj se cuvine confruntat cu Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XV, 90 și *Împotriva lui Apion*, II, 57. Departe de a socoti partida definitiv pierdută, regina Egiptului se pregătea cu înfrigurare și fără scrupule să întîmpine atacul roman asupra Egiptului. Ura cu care vorbește Iosephus împotriva acestei neîmpăcate dușmane a Iudeii își

are, eventual, originea în masacrele săvîrșite de Cleopatra în sînul opulentei comunități iudaice din Alexandria. Relativ la pretinsa violare de către Cleopatra a tezaurului ptolemeic, vezi Ilse Becher, *op. cit.*, p. 68, nota 5. Citîndu-l pe F. R. S. Broughton, *Treasure of the Ptolemies*, AJPh, 1942, p. 328 și urm., Becher este de părere că știrea lui Cassius Dio se află sub semnul îndoielii, în anul 30 î.e.n. tezaurul ptolemaic nemaiexistînd de mult timp.

[24] Pe Artavasdes, fiul lui Tigranes, împotriva căruia Antonius pornise o expediție în anul 36 și pe care-l prinsese prin trădare (în anul 34). Vezi XLIX, 33 și 40. De atunci, regele împreună cu familia sa se afla prizonier în Egipt.

[25] Numit tot Artavasdes, dușman al regelui Armeniei. Vezi XLIX, 25.

[26] Vezi în continuare cap. 15 la această carte. Asigurarea succesiunii perechii domnitoare. Antonius și Cleopatra, era astfel făcută pe linia unor ilustre familii romane, Iulia și Antonia, Ptolemeii fiind înlăturați de la orice pretenție revendicativă. Recunoașterea lui Caesarion ca descendent al lui Caius Iulius Caesar însemna încă de multă vreme un prilej de îngrijorare pentru Octavianus (vezi anterior XLIX, 41). Relativ la Caesarion, Ptolemaios al XV-lea, Caesar, ridicat încă din 44 î.e.n. la rangul de regent, cu cognomenul de *Philopator*, H. Volkmann, RE XXIII/2, 1959, p. 1760. De asemenea, Hans Heinen, *Caesar und Kaisarion*, art. citat. Vezi nota 10 la L.

[27] Dio este singurul izvor care transmite știrea despre aceste planuri. Să nu uităm că în cursul secolului I Hispania fusese adesea zguduită de răscoale, fie puse la cale de populațiile locale, fie îndreptate împotriva puterii de la Roma (Sertorius; cei doi fii ai lui Pompeius). Păstrînd încă vie amintirea celor din familia Pompeia, spaniolii erau anticaesarieni. Cît despre Marea Roșie, țărmurile ei aride, mai greu de atins, ofereau totodată și posibilitatea unei deplasări spre sud, spre Golful Arabic. Cf. Paulus Orosius VI, 19, 15; Plutarh, *Antonius*, LXXII, aduce elemente în plus.

[28] Pe bună dreptate E. Schwartz, articolul *Cassius* din RE III, p. 1712 și urm., este de părere că în aceste capitole despre încercările separate ale lui Antonius și ale Cleopatrei de a obține o luare de contact cu Octavianus, istoricul s-a îndepărtat de tradiția liviană, urmînd îndeaproape anecdotica care încerca s-o discrediteze pe Cleopatra. Dealtfel, știri asemănătoare despre schimbul de scrisori dintre regină și Octavianus

se află și la Plutarh, *Antonius*, LXXIII.

[29] Arabii nabatei, dușmani înverșunați ai Egiptului.

[30] Menționați de Plutarh, *loc. cit.*, la nota 27.

[31] Publius Turullius luptase alături de Cassius și de Tullius Cimber. Vechi lup de mare, i se încredințase acum sarcina de a construi în grabă corăbii pentru refacerea flotei. Cu acest prilej tăiase arborii din pădurea sacră a lui Asclepios din Cos. Anecdota este povestită și de Valerius Maximus, *Historia Romana*, I, 19.

[32] Printre aceste avuții se aflau și opere de artă de un preț inestimabil, jefuite de Antonius din Orient și depuse în Egipt. În acest sens Strabon, XI (595).

[33] Ținînd seama că regina se apropia de 40 de ani, de faptul că avea o prea mare experiență politică, este dificil să credem că ea mai putea spera la un succes de felul aceluia pe care îl avusese odinioară la C. Iulius Caesar. Vezi XLII, 35. Pe Antonius îl atrăsese în mrejele ei în primul rînd prin poziția politică ce i-o oferea. În sensul negării acestei credulități în oferta lui Octavianus, F. Blumenthal, *Die Autobiographie des Augustus*, II, Wiener Studien, 1914, p. 97 și urm. Thyrsus era omul de încredere a lui Octavianus care a dus tratative secrete cu regina, fără știrea lui Antonius.

[34] Cornelius Gallus nu e altul decît poetul elegiac, prieten cu Vergiliu și Horațiu. Acum preluase comanda trupelor romane lăsate în Egipt (vezi anterior cap. 5). Printre sarcinile politice care îi fuseseră încredințate de Octavianus, pentru care lucra în calitate de consilier politic și cultural, a fost și distribuția pămînturilor pentru veterani, în Gallia Cisalpină, sarcină pe care a îndeplinit-o alături de Asinius Pollio. Începînd din 30, după Actium, deținea sarcina de Prefect a Egiptului. Paraetonium se afla în Libya, port la Marea Mediterană, în vestul Egiptului.

[35] Cf. Plutarh, *Antonius*, LXXIV. Orașul Pelusium (Pelusion) se afla în Delta Nilului, spre Canalul de Suez.

[36] Exagerarea răuvoitoare, izvorîtă din cercurile care o prezentau drept o ființă monstruoasă și un pericol pentru poporul roman.

[37] „Romanul", iubirii lui Antonius pentru Cleopatra a impresionat pe cei vechi și continuă și astăzi să impresioneze. Problema „trădării"

Cleopatrei a făcut să curgă multă cerneală. Fr. Stähelin, articolul citat din RE, XI (1921), pledează cu toată convingerea pentru teza „trădării" (p. 774); aceeași părere o are și W. W. Tarn, *The Battle of Aktium*, *op. cit.*, p. 196. Cassius Dio, la modul romantic, îl înfățișează pe Antonius copleșit de un sentiment de milă pentru regină. Plutarh, în schimb (*Antonius*, LXXVI), îl înfățișează strigînd către suita sa că „a fost trădat de Cleopatra". După Plutarh, Cleopatra s-a închis în monument de frica „miniei" lui Antonius, nu cu un plan deliberat de a-l nimici, așa cum pretinde Dio, care, în acest episod îl urmează pe Titus Livius (vezi *Periochae*, CXXXIII = Paulus Orosius, VI, 19, 17). Ilse Becher, *op. cit.*, pp. 34—35, este de părere că motivarea gestului Cleopatrei de a se închide în monumentul funerar și de a răspîndi zvonul că a murit plutește în incertitudine. Nu vom ști niciodată adevăratul motiv care a îndemnat-o să procedeze astfel, interpretat de autorii vechi drept „trădare".

38 Cf. Plutarh, *ibidem*. Numele acestui credincios era Eros.

39 Explicația nu este clară. Textul lasă să se înțeleagă că regina nu putea sau nu voia să deschidă ușile, manevrate printr-un mecanism. Antonius a fost tras în sus cu ajutorul unei pîrghii care ridica materiale de construcție. În capitolul următor însă, după moartea lui Antonius, trimișii lui Octavianus, Proculeius și Epaphroditos, pătrund în edificiu fără nici o dificultate. La Plutarh, povestirea este aproape identică, cu mențiunea că acesta precizează „Cleopatra nu a deschis ușile...", probabil de frica partizanilor lui Antonius care-și înconjurau generalul.

40 Întocmai ca într-o tragedie antică. Dio, spre deosebire de Plutarh, *loc. cit.*, nu mai citează cuvintele de despărțire rostite de cei doi soți, nici scenele de profundă desperare care contravin cu teza „trădării". Nu-i mai puțin adevărat că tratativele secrete duse de Cleopatra cu Octavianus rămîn o realitate. Înainte de a-și da sfîrșitul, Antonius a sfătuit-o ca dintre toți emisarii lui Octavianus să aibă încredere în Proculeius, care-i fusese prieten. Caius Proculeius i-a înșelat însă speranțele. Vezi capitolul următor.

41 Atitudine pentru care pînă și Horațiu o laudă: *Oda* I, 37, v. 21—22; v. 25—28; numind-o: *non humilis mulier*, v. 32. Viktor Pöschl, *op. cit.*, p. 113—115, face o frumoasă apropiere între mărturisirile istorice despre dorința Cleopatrei de a-și păstra „bunul renume" fie și cu prețul vieții și idealul de glorie al vechilor romani, care puneau „renumele" mai presus de viață. *Vergilius*, Eneida, VIII, 625 și urm. și Properțiu, *Elegii*, III, 11, n-au adoptat acest punct de vedere. Un shotliast antic la *Oda* lui Horațiu (v. 30), nu se știe după care izvor, susține că Cleopatra ar fi declarat: *Non triumphabor* (Nu voi face parte din cortegiul triumfal).

42 Această scenă celebră, întrevederea dintre Caesar Octavianus și Cleopatra, este scrisă de Cassius Dio întocmai unei scene de tragedie, cu un dialog bine susținut și indicarea unor amănunte ale ambianței. De fapt, este o scenă de seducție pe deplin inventată de imaginația lui Dio. Să se observe că Dio, care este de acord cu teza „trădării", nu pomenește nimic despre desperarea reginei la moartea lui Antonius. Întreagă această scenă, petrecută într-un decor somptuos de alcov, este destinată să scoată în evidență perfidia reginei. Dio nu amintește nici de tentativa ei de sinucidere înaintea acestei întrevederi (Plutarh, *loc. cit.*, LXXVIII), nici de modul cum ea însăși, cu nețărmurită dragoste, s-a ocupat de înmormîntarea lui Antonius. La Plutarh (*loc. cit.*, LXXXVIII), femeia timorată care se înfățișează lui Caesar Octavianus la această întrevedere, în vîrstă de 39 de ani, nu e decît umbra fermecătoarei ființe de odinioară (vezi mai sus XLII, 34).

43 Cf. XLII, 44.

44 Toate izvoarele sînt de acord că cea mai mare dorință a lui Caesar Octavianus era aceea de a o prezenta pe regina Egiptului în lanțuri, în cortegiul său triumfal. Vezi în continuare cap. 21 și Suetonius, *Augustus*, XVII.

45 Cf. Plutarh, *loc. cit.*, LXXXIII. Plutarh adaugă: „și în Octavia", cunoscută fiind bunătatea și delicatețea sufletească a fostei soții a lui Antonius.

46 Într-adevăr, antichitatea cunoștea diverse variante cu privire la modul cum și-a pus capăt zilelor Cleopatra. Aceste variante au fost studiate de I. Becher în capitolul *Motivul morții prin mușcătură de șarpe...* op. cit., pp. 151—173. Becher pleacă de la mărturia comună a lui Dio și Plutarh că „nimeni n-a cunoscut adevărul" despre moartea reginei. Cercetătoarea arată că ambele posibilități ale sinuciderii au fost menționate atît de Dio cît și de Plutarh, de Strabon și de Zonaras (după tradiția liviană). Suetonius și Paulus Orosius, ca dealtfel și poeții latini (Horațiu, Vergilius și Properțiu), optează pentru

muşcătura de şarpe, despre care Becher arată că stîrnea un mare interes ştiinţific în lumea veche şi chiar în lumea literelor. Poemele cu această temă purtau titlul de *Alexipharmaca*. Cea mai completă relatare despre sinuciderea reginei se află la Plutarh, *Antonius*, LXXXVI, care citează ca sursă de încredere (LXXXII) relatările medicului personal al Cleopatrei, Olympos.

[47] Numele acestor două slujitoare erau Charmion şi Noera (după o altă variantă: Eiras).

[48] *Psylii*, africani din regiunea Syrtelor, treceau drept mari meşteri în prepararea de contraotrăvuri.

[49] Fapt confirmat de Suetonius, *Augustus*, XVII şi de Plutarh, *Antonius*, LXXXVI.

[50] Vezi anterior XLVIII, 54 şi nota 144 la această carte. Suetonius, *Augustus*, LXIII, făcînd o referire la *Memoriile* lui Antonius, scrie: „Augustus promisese pe Iulia fiului lui Antonius, apoi lui Cotiso, regele geţilor, pe vremea cînd ceruse el însuşi în căsătorie pe fiica regelui". Despre aceste proiecte matrimoniale, din trecut, vezi nota 28 la L. Relativ la controversele epistolare dintre Antonius şi Octavianus vezi V. Pârvan, *Getica*, ed. cit., p. 84; R. Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, Dacia, n.s. IV, 1960, p. 315, nota 30; Konrad Kraft, *Zu Sueton Divus Augustus* 69, 2. *Mark Anton und Kleopatra*, Hermes, 95, 1967, p. 496—497.

[51] Motivele pentru care Octavian a hotărît moartea celor doi tineri, descendenţi din familia Antonia şi Iulia, sînt expuse în cap. 4 din această carte. Vezi nota 26. Cf. Plutarh, *Antonius*, LXXXI.

[52] Fiica Cleopatrei şi a lui Antonius, Cleopatra Selene, soră cu Alexandros. Vezi XLIX, 31 şi 41. Această căsătorie s-a dovedit fericită. Iuba al II-lea, fiul acelui rege al Numidiei (capturat în urma bătăliei de la Thapsus, XLIII, 19) care a fost dus în lanţuri în cortegiul triumfal al lui C. Iulius Caesar, era acum rege al Mauretaniei. La Roma, unde fusese captiv, căpătase o cultură aleasă şi a scris în limba greacă numeroase lucrări despre Arabia, Assyria şi Lybia, tratînd probleme de geografie, etnografie şi istorie. Ca om de litere a propagat cultura elenistică în nordul Africii. Fiul său şi al Cleopatrei, Ptolemaios, i-a urmat la tron devenind rege peste amîndouă Mauretaniile. Cf. Strabon, XVII, 3.7. (828). Vezi în continuare LIII, 26.

[53] Alexandros era frate geamăn cu Cleopatra. Ptolemaios, supranumit Filadelful, frate mai mic. Vezi XLIX, 31 şi 41.

[54] Numele este transcris Iullus în cartea LV. Iullus Antonius a fost condamnat la moarte în anul 2 e.n. sub pretext de a fi complotat împotriva lui Augustus. Copiii Fulviei şi ai lui Antonius, cu excepţia lui Antyllus, fuseseră crescuţi de Octavia. Obligaţia de a face o zestre fiinărului Antonius revenea numai acelor liberţi antonieni care n-aveau copii.

[55] Vezi XLIX, 39; 44 şi notele la aceste capitole.

[56] Artaxias sau Artaxes era fiul lui Artavasdes. *Ibidem*.

[57] Pentru a nu jigni sentimentele egiptenilor, cărora Antonius le făcuse atîtea concesii, Octavianus, care alături de Antonius fusese de acord ca la Roma să fie redeschis templul lui Serapis (vezi XLVII, 15), invocă acum numele zeului pentru a justifica iertarea ce-o acordase oraşului Alexandria. Areios, fostul profesor de filozofie al lui Caesar, şi prieten cu Maecenas, a fost cel care l-a introdus în oraş. Amănunte despre modul cum Caesar a intrat în Alexandria, condus de Areios, la Plutarh, *Antonius*, LXXX.

[58] De la Suetonius, *Augustus*, LXXXIX, aflăm că: „îi plăcea să se ocupe cu deosebire de literatura greacă... Totuşi nu vorbea uşor, nici nu îndrăznea să compună ceva în limba greacă. Dacă împrejurările cereau să scrie în această limbă, compunea în limba latină şi da altuia să traducă" (trad. David Popescu). E mai mult decît sigur că discursul către alexandrini i-a fost tradus de Areios. Plutarh, *loc. cit.*, dă cîteva amănunte despre panica de care au fost cuprinşi alexandrinii la intrarea lui Octavianus în oraş.

[59] Cf. Suetonius, *Augustus*, XVIII: „În acelaşi timp, scoase din monumentul funerar sarcofagul cu corpul marelui Alexandru; în ochii tuturor îi puse deasupra capului o coroană de aur şi-i acoperi corpul cu flori, în semn de respect" (trad. D. Popescu). Corpul lui Alexandru fusese transportat de la Babilon la Alexandria, de Ptolemaios Lagos, unde acum era depus într-un sicriu de aur, înlocuit ulterior prin unul de sticlă. La Muzeul arheologic din Istanbul poate fi văzut un splendid sarcofag din marmură albă, împodobit cu basoreliefuri, care înfăţişează lupte dintre macedoneni şi perşi, datînd din epoca elenistică. Acest sarcofag trece drept monumentul funerar care ar fi adăpostit sicriul

lui Alexandru pe teritoriul Asiei. A fost găsit într-un cavou princiar din Sidon (Fenicia).

60 Cf. Suetonius, *loc. cit.*: „transformă Egiptul în provincie romană" ...; *Res Gestae*, ed. cit., 27, 24: *Aegyptum imperio populi (Ro)mani adieci.* Iulius Caesar, observă același Suetonius, *Caesar*, XXXV, „s-a temut să transforme Egiptul în provincie romană" de teama unei eventuale mișcări disidente, din partea guvernatorului roman, cu puteri excepționale. În realitate, Iulius Caesar încredințase domnia Egiptului Cleopatrei, care l-a înlăturat fără scrupule pe tînărul ei frate, Ptolemaios al XIV-lea. Vezi XLII, 35.

61 Și Alexandru, după o precizare a lui Arrian, *Anabasis*, III, 5, se temuse să încredințeze guvernarea Egiptului unei persoane de rang înalt. Cornelius Gallus era un simplu cavaler, și omul de încredere al lui Augustus. Despre măsurile luate de Octavianus cînd a transformat Egiptul în provincie romană. A. Idris Bell, *Egypt under the early Principate*, CAN, X (1934), pp. 284—314. Vezi în continuare LIII, 13, pasaj care poate fi confruntat cu Tacitus, *Annales*, I, 59.

62 Această măsură, similară cu cea luată odinioară împotriva Capuei. Titus Livius, XXVI, 16 era o pedeapsă gravă.

63 Fapt confirmat de Spartianus, *Viața lui Septimius Severus*, XVII. Acest Senat era prezidat de o persoană numită de împărat. Sub Antoninus Pius egiptenii de vază au primit totuși dreptul de a intra în Senatul roman.

64 Vezi cap. 5 la această carte și notele la acest capitol.

65 Din punct de vedere al echivalenței expresiei: „două părți", cu textul latin folosit de Dio, nu există nici o certitudine. Nu se știe ce însemnau aceste „două părți" în raport cu întregul.

66 Suetonius, *loc. cit.*, adaugă că Caesar Octavianus a luat măsuri și pentru unele îmbunătățiri funciare la Alexandria, printre altele, dragarea canalelor astupate de mîlul cărat de Nil.

67 Adică Nicopolis, colonia de veterani înființată lîngă Actium. Vezi cap. 1 al acestei cărți și nota despre jocurile actiace.

68 Acest Tiridates, și el de neam arsacid, se ridicase pentru a prelua puterea. Vezi XLIX, 23 și Iustinus, *Epitome* XLII, 5 care dă mai multe amănunte. Relativ la modul cum Octavianus a înțeles să păstreze bunele relații cu acești parți, în luptă pentru domnie, vezi LIII, 33. În schimbul ostaticului, Octavianus a primit de la Phraates trofeele luate de parți în urma bătăliei de la Carrhae.

69 Vezi în continuare, cap. 21, descrierea festivităților acestui triumf. *Res Gestae*, ed. cit., I, 4, 21—23: *tris egi curulis triumphos.* Cf. Suetonius, *Augustus*, XXII: „a avut trei triumfuri curule: după victoria din Dalmația, de la Actium și din Alexandria. Toate durară trei zile" (trad. David Popescu). Să se observe că toate aceste războaie sînt considerate drept *bella iusta*, îndreptate împotriva unor neamuri străine.

70 Octavianus a refuzat această nemaiîntîlnită dovadă de lingușire, care nu fusese decretată nici în cinstea lui Iulius Caesar; vezi în continuare cap. 20.

71 Cf. Plutarh, *Antonius*, LXXXVI. Ștergerea insignelor oficiale echivalează cu *damnatio memoriae.*

72 Așa cum s-a mai arătat, Octavianus dorea, și dorința lui a fost respectată, ca victoria asupra lui Antonius să nu aibă caracterul unui război civil. În *Res Gestae*, în respectul unei *damnatio memoriae*, numele lui Antonius nu este pomenit. În această privință, F. Wurzel, *Der Krieg gegen Antonius und Kleopatra*, ed. cit., passim: despre propaganda oficială legată de victoria lui Octavianus, v. și R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit., p. 304 și urm.

73 Vezi nota 2 la această carte. Pînă acum Caesar Octavianus avusese doar imunitatea tribuniciană, nu și calitatea de tribun perpetuu. Vezi și Suetonius, *Augustus*, XXVII. *Res Gestae*, II, 10, 22—23.

74 Este vorba de o putere extraordinară, *ius auxilii*, care depășea cu mult dreptul similar al tribunilor plebei, comentat de Titus Livius în III, 20. Această acumulare de onoruri și privilegii din anul 30 creează o situație destul de neclară din punct de vedere constituțional. Situația anului 30 este analizată amănunțit de Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 189 și p. 376, care atrage atenția că Octavianus nici nu a exercitat nici nu s-a prevalat de *tribunicia potestas* înainte de anul 23 î.e.n. Dacă Dio semnalează aici acordarea acestei puteri de către Senat, urmată apoi de *ius auxilii* (30 î.e.n.), Grenade este de părere că trebuie să se facă o distincție între privilegiile *acordate* și cele *acceptate*. În sensul

acestei interpretări citează capitolele din *Res Gestae* care nu pomenesc nimic despre ius auxilii înainte de anul 23. Vezi de asemenea Lothar Wickert, articolul *Princeps*, RE, XXII, 2, p. 2284; Jean Béranger, *op. cit.*, p. 96 și Paul Petit, *op. cit.*, p. 126—220.

[75] Această cinstire excepțională răsplătea meritul lui Octavianus de a fi readus trofeele romane luate de la parți, în urma înfrîngerii lui Crassus. Vezi mai sus nota 68. Cf. XLIV, 18, o cinstire asemănătoare decretată pentru C. Iulius Caesar. Numele lui Caesar, cu acest prilej, a fost inclus în *Carmen Saliare*, *Res Gestae*, II, 10, 21—22.

[76] Cassius Dio se referă la numărul de preoți ai celor patru colegii sacerdotale de la Roma: pontificii, augurii, *septemviri epulones* și quindecemvirii. Ulterior, s-a adăugat și colegiul augustalilor «porit după cum o cere nevoie, în funcție de interesele de moment.

[77] În istoria Romei republicane aceasta era pentru a patra oară că se închideau porțile templului lui Ianus, în semn că puterea romană nu mai purta nici un război, cu nici o populație. Prima închidere a templului avusese loc pe vremea consulatului lui Titus Manlius, după cel de-al doilea război punic (sec. III î.e.n.). Titus Livius, I, 19. Evenimentul se mai întîmplase anterior și în perioada regalității. Suetonius, *Augustus*, XXII și Velleius Paterculus, II, 38.

[78] În cartea XXXVII, 27.

[79] În cinstea căruia s-a instituit un cult.

[80] Cf. Suetonius, *Augustus*, LII: „Nu îngădui să i se ridice temple în nici o provincie (deși știa că se ridicau chiar și proconsulilor) dacă nu erau închinate totodată și Romei. La Roma, refuză categoric această onoare" (trad. David Popescu).

[81] Cf. Suetonius, *Augustus*, LIX. În același sens, Tacitus, *Annales*, IV, 37. Relativ la prescripțiile privitoare la cultul imperial în Orient și Occident, izvorîte din politica religioasă a lui Augustus. D. M. Pippidi, *Note despre cultul imperial* (II), Revista Clasică, VII, 1—2, 1931, p. 25.

[82] Amintite de Flavius Iosephus în *Antiquitates Iudaicae*, XV, 11 și XVI, 9.

[84] Valerius Potitus Messala care, începînd din iulie 29 î.e.n., îl înlocuise pe Sextus Apuleius. Cinstirile la care se referă Dio sînt cele enumerate în capitolele precedente, 18 și 19.

[85] Contrar acestor știri, Suetonius, *Augustus*, XXV, pretinde că această distincție extraordinară i-a fost acordată lui Agrippa după victoria navală din Sicilia, nu după cea de la Actium.

[86] Despre Marcellus, fiul Octaviei, vezi notele 91 și 114 la cartea XLVIII.

[87] Același lucru îl confirmă și Suetonius, *Augustus*, XLI. Creșterea bruscă a valorii proprietăților imobiliare și funciare s-a datorat pătrunderii unei masive cantități de aur provenite din tezaurul de la Alexandria. Ceva mai mult încă, Suetonius amintește și faptul că Octavianus a îngăduit „împrumuturi fără nici o dobîndă, pe un timp anumit, acelora care puteau să plătească o garanție dublă".

[88] C. Iulius Caesar însuși nu ținuse seama de vechea lege sullană care interzicea proscrișilor și urmașilor acestora să ocupe magistraturi. Vezi XLI, 18.

[89] Dorința lui Octavianus ca regina să figureze în cortegiul lui triumfal n-a putut fi îndeplinită. Statuia de ceară ce-o înfățișa, aidoma cum arăta în momentul morții, avea prinsă o viperă de braț, Plutarh, *Antonius*, LXXXVI. Generalități despre aceste triumfuri la N. A. Maškin, *Principatul*, ed. cit., p. 256.

[90] Adică a lui Valerius Messala.

[91] Menționate în *Res Gestae, ed. cit.*, IV, 19, 1—2.

[92] După o informație culeasă de Plutarh, *Antonius*, LXXXVI, un anume Arhibios, prieten și admirator al reginei, a plătit lui Octavianus uriașa sumă de 2000 de talanți pentru ca statuile Cleopatrei, ridicate la Roma, încă pe vremea lui Iulius Caesar, să nu fie nimicite. Plinius, *Naturalis Historia*, XXXIV, 6 atestă că în sec. I Roma poseda încă trei statui ale Cleopatrei. Statuia turnată în aur, de care vorbește Dio, se afla în templul zeiței Venus Genitrix, protectoarea gintei Iulia.

[93] Relativ la cultul lui C. Iulius Caesar vezi nota 15 la XLIII. Menționarea acestor jocuri va reveni în LIII, 1.

[94] Vezi nota 28 la L. Despre intențiile lui Octavianus de a porni o campanie împotriva Daciei, avînd ca bază operativă orașul illiric Se-

gesta, vezi nota 68 la XLIX. Dacă raportăm ştirile din Florus, *Epitome*, II, 21; 26; 28, cu privire la incursiunile dacilor în sudul Dunării, la intenţiile lui Octavianus — ipoteza despre o eventuală participare a dacilor la disputa Antonius-Octavianus prinde consistenţă. Îngrijorarea lui Horaţiu relativ la „primejdia dacă" este simptomatică (*Satire*, II, 6, v. 51—53 şi *Ode*, III, 6, 13—16: *Paene occupatam seditionibus / Delevit urbem Dacus et Aethiops)*. Suetonius, *Augustus*, XXI, confirmă ştirile despre luptele lui Caesar Octavianus de la Dunăre: „Respinse incursiunile dacilor şi ucise trei şefi de-ai lor, cu mare mulţime de oameni". Numele „regelui" dac, citat de Florus, este Cotiso. Vezi C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, ed. cit., p. 289. Cu privire la identificarea Coson-Cotiso şi la respingerea acestei identificări, vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, pp. 106—111, p. 114. În general, despre luptele dintre romani şi daci în anii 29—28 î.e.n., C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 288—292; Radu Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, Dacia, S. N., IV, 1960, pp. 315—316, şi D. M. Pippidi, *Romanii la gurile Dunării* (sec. I î.e.n. — I e.n.) în *Din istoria Dobrogei*, vol. I, pp. 291—292.

94 Aceste jocuri sînt menţionate şi în *Res Gestae*, ed. cit., II, 9, 16—1": *ex iis votis saepe fecerunt vivo me ludos . . .*

95 Marcus Licinius Crassus, nepotul lui Crassus ucis la Carrhae (XL, 10), fusese însărcinat cu guvernarea Galliei Cisalpine în timpul războaielor civile. Acum era proconsulul Macedoniei. În anul 30 fusese colegul lui Octavianus în cel de al IV-lea consulat al acestuia. Urmînd surse latine, probabil aceleaşi compilate de Florus şi de Suetonius, Dio scrie: „campania împotriva dacilor", *i.* a geţilor. Este foarte probabil ca aceasta să fi fost într-adevăr campania care s-a soldat cu moartea lui Cotiso. Cf. şi Strabon VII, 3, 11; (304); 5, 2. (314). Vezi F. Vant-Ştef, notele la aceste capitole în *Strabon*, vol. II, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1974, p. 593 şi 602—603. Cît despre bastarni, ei mai avuseseră, în anul 59 î.e.n. prilejul de a se ciocni cu romanii, cînd, alături de băştinaşi, îl învinseseră în preajma Histriei pe Caius Antonius. Vezi XXXVIII, 10 şi nota 26 la această carte. Generalităţi despre personalitatea lui M. Licinius Crassus, învingătorul dacilor din anii 29—28, la E. Groag, RE, XIII (1927), p. 283 şi urm.

96 După cum reiese din acest capitol de particulară importanţă pentru istoria patriei noastre, se pare că bastarnii, ale căror locuri de aşe-

zare se găseau în partea de est a ţării — aglomeraţi în pădurile din centrul şi nordul Moldovei — au trecut Dunărea, au devastat ţinuturile Moesiei şi au înaintat spre vest, ajungînd în preajma dardanilor şi a triballilor. Apoi şi-au îndreptat forţa de şoc spre sud, încercînd că depăşească lanţul Balcanilor (Haemusul). Vezi R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des nouvelles fouilles en Moldavie*. Nouvelles études roumaines d'histoire, Bucureşti, 1955, pp. 103—119. Acest capitol este comentat de: V. Pârvan, *Getica*, ed. cit., pp. 85—90; D. M. Pippidi în *Istoria României*, ed. cit., pp. 478—479; *Din istoria Dobrogei*, I, loc. cit.; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, ed. cit., pp. 102—105; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 32, unde autorul exprimă convingerea că în fruntea dacilor (geţilor?) menţionaţi aici de Cassius Dio s-ar fi aflat acel Dicomes, dispus să dea o mînă de ajutor lui M. Antonius, menţionat de Suetonius, *Antonius*, LXIII; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., pp. 114—115. A. Mócsy în studiul său *Der vertuschte Dakerkrieg des M. Licinius Crassus*, Historia, XV, 1969, pp. 511—514, face o interesantă observaţie la acest capitol. Deoarece Cassius Dio scrie că M. Crassus a purtat campanii împotriva dacilor şi a bastarnilor pentru ca ulterior, în capitolele următoare, să vorbească numai despre regii geţi, Mócsy propune disocierea campaniei împotriva dacilor de cea împotriva triburilor bastarne, ajutate de geţi, aducînd următoarele argumente: 1. prizonieri daci au fost prezenţi alături de prizonieri suebi capturaţi de C. Carrinas în cursul anului 30, cu prilejul jocurilor din 29 î.e.n. menţionate în cap. 21 al acestei cărţi; 2. Titus Livius, *Epitome*, CXXXIV—CXXXV şi Florus, *Epitome* II, 26 vorbesc de un singur *bellum Moesicum*, menţionînd separat pedepsirea lui Cotiso; 3. triumful obţinut de M. Crassus este consemnat în CIL, I², 478, p. 50: *ex Thraecia et Geteis* (4 iulie, 27 î.e.n.). Concluzia lui Mócsy este că în realitate Crassus a purtat două campanii diferite: una împotriva dacilor, în cursul anului 30, prelungită, eventual, în primele luni ale lui 29 î.e.n.; cealaltă, în sudul Dunării şi în Dobrogea în ultimele luni al lui 29 şi în 28 î.e.n. De ce însă această tăcere în jurul campaniei împotriva dacilor lui Cotiso? Pentru că, este de părere Mócsy, Octavianus, căruia nu-i convenea ca altcineva să culeagă laurii unei campanii pe care îşi propusese s-o conducă în persoană, nu este de acord ca Marcus Crassus, fost partizan al lui Sextus Pompeius şi Marcus Antonius să capete titlul de *imperator* în urma unui asemenea succes (v. în continuare cap. 25). De aici tăcerea păstrată de autori-

tăți în jurul unei campanii despre care pînă și izvoarele dau extrem de puține amănunte. În același sens R. Syme, *Roman Revolution*, ed. cit., p. 308; *Res Gestae* păstrează de asemenea o nejustificată tăcere asupra acestei campanii.

97 Nume neidentificat. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 211, nota 111 acceptă împreună cu W. W. Tarn și M. P. Charlesworth, CAN, X, pp. 117—119 emendația *Kebros* în loc de *Kedros*. Anterior, V. Pârvan, *Getica*, ed. cit., p. 87, nota 2, ținînd seama că orașul Callatis se numea și *Kerbatis* (*Acervetis*, la Plinius, NH, IV, 18, 5) propune emendația *Kerbos*. Prima propunere identifică actualul rîu Țibrița din Bulgaria cu Kebrosul, iar a doua presupune existența unui curs de apă în Dobrogea, nu departe de Callatis.

98 Despre Rholes vezi în continuare capitolele următoare. Octavianus l-a primit la cartierul său general de la Corint. Relațiile dintre Octavianus și Marcus Crassus sînt comentate pe larg de M. P. Charlesworth, CAN, X., loc. cit.

99 Spre deosebire de Cotiso, rege dac, al cărui nume este atestat de Horațiu, *Ode*, III, 8, 17—18: *Mitte civiles super Urbe curas; Occidit Daci Cotisonis agmen* și de Florus, *Epitome*, II, 28: *Daci montibus inhaerent, inde Cotisonis regis imperio quotiens concretus gelu Danuvius iunxerat ripas decurrere solebant et vicina populari* Rholes era un rege get, aparținînd regiunilor dunărene din spațiul extracarpatic, chiar din dreapta fluviului Dunărea. Legăturile lui de prietenie cu proconsulul Macedoniei îl determină pe Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 33, să-l localizeze nu departe de ținuturile triballilor; Dapyx era probabil o căpetenie a altor triburi care-și aveau „regatul" în Sciția Mică.

100 După o explicație a lexicografului Hesychios, *Keira* înseamnă „cea care înghite oamenii". V. Pârvan, *Getica*, pp. 89—90, o identifică cu peștera din Gura Dobrogei. Cf. și R. Vulpe, *op. cit.*, II, p. 34 și 43.

101 Genucla, după cît se presupune, se afla pe Dunăre, în părțile de nord ale Dobrogei. D. M. Pippidi, *Istoria României*, I, ed. cit., p. 479; *Din istoria Dobrogei*, I, p. 292; Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 292, nota 44; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. cit., p. 114.

102 Vezi XXXVIII, 10 și nota 26 la această carte.

103 La încheierea campaniei lui M. Crassus împotriva geților din Sciția Mică, teritoriile stăpînite de Dapyx și Zyraxes au trecut indirect sub protectorat roman, inițial prin mijlocirea aliatului romanilor, Rholes. După moartea acestuia au fost supravegheate de regatul odrys din Tracia, aliat cu Roma. Zona de coastă este transformată însă într-o prefectură maritimă, care ține direct de provincia Macedonia și este pusă sub comanda proconsulului Macedoniei (anul 11 î.e.n.). D. M. Pippidi, *Istoria României*, I, ed. cit., p. 481.

CARTEA LII

1 Cartea LII debutează prin expunerea unui punct de vedere propriu, ce aparține lui Cassius Dio. Cel puțin în formele constituționale, Imperiul n-a fost o „monarhie". Împăratul nu era decît un *dictator* (cumul de magistraturi pe viață), recunoscut de Senat și un *imperator*, aclamat de armată, deci e vorba numai de instituții vechi republicane. Abia Dioclețian va crea „monarhia" de drept divin. Conform acestei opinii, imperiul roman începe virtual cu luna ianuarie 28 î.e.n., în pofida simulatei renunțări a lui Octavianus Caesar la prerogativele ce le acumulase. În acest sens K. E. Petzold, *articolul citat*, p. 334—335. Între capitolele prin care începe cartea LI (vezi nota 2 la această carte) și conținutul cărții LII nu există nici o contradicție. În anul 30 î.e.n., după victoria de la Actium, Octavianus înmănunchiase sub autoritatea sa majoritatea magistraturilor-cheie ale regimului republican. Cf. Tacitus, *Istorii*, I, 1; 2; acum, în 28 î.e.n. se ridică întrebarea asupra celei mai bune soluții de legalizare a situației *de facto*. Vezi Gh. Ștefan, *Studiul Introductiv*, vol. I, p. 15. În prealabil, Cassius Dio socoate necesar să expună dilema reală în care se afla Octavianus, semnalată de Suetonius în *Augustus*, XXVIII: „De două ori s-a gîndit să restabilească republica: prima dată, după înfrîngerea lui Antonius, amintindu-și că adesea îi obiecta că el e singurul obstacol pentru a restabili republica" (trad. David Popescu). Dacă ținem seama de lungile discursuri cu tentă atribuite în această carte lui Agrippa și lui Maecenas, primul, îl sfătuia să abdice (vezi în continuare cap. 13), iar celălalt să păstreze puterea ce-o avea, dîndu-i aparența legalității (cap. 17) — opoziția celor două discursuri despre cea mai bună formă de guvernămînt reflectă nu numai starea de spirit reală din anturajul viitorului „principe", ci și dezbateri teore-

tice mereu actuale pe această temă în timpul instaurării și consolidării Principatului. Vezi J. Bleicken, *Der politische Standpunkt Dios gegenüber die Monarchie*, Hermes, (XC), 1962, p. 444—467.

Ezitările lui Octavianus în acest ianuarie 28 î.e.n., tentativa semnalată aici de Cassius Dio de a-și depune mandatul, sînt consemnate de el însuși în *Res Gestae*, ed. cit., IV, 34, 13—15: *In consulatu sexto . . . rem publicam potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli.* Vezi Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 101; p. 156—158; p. 386—387. Grenade este de acord cu această interpretare a lui Cassius Dio despre începutul Principatului. În general, despre cărțile „augustane" ale lui Cassius Dio, despre modul său de informare, F. Millar, *op. cit.*, p. 91.

2 Discursul lui Agrippa, cap. 2—13, este întrerupt de o lacună care nu poate fi reconstituită prin Dio-Xifilinos sau Dio-Zonaras. Dacă discursul care urmează, atribuit lui Maecenas, conține, așa cum se știe, unele puncte de vedere personale ale lui Dio cu privire la îmbunătățirile pe care le preconiza în structura instituțiilor politice și administrative ale imperiului roman, pe vremea Antoninilor și a Severilor (sec. II și III e.n.) — discursul lui Agrippa în favoarea unui „guvernămînt democratic" (republican) a dat naștere la interpretări diferite. Desigur, nu era pentru prima oară că într-o operă istorică se află o asemenea dezbatere în contradictoriu asupra celei mai bune forme de guvernămînt. Problema fusese deja ridicată de Herodot, de Aristotel și de Polybios. Întrebarea care se pune în legătură cu tezele prezentate de Agrippa este în ce măsură propriile concepții politice ale lui Cassius Dio au putut determina selecția și corelarea punctelor de vedere expuse în acest discurs. Să acordăm, de pildă, atenția cuvenită îndemnurilor lui Cassius Dio ca împăratul să ia seama la „pericolele" ce-l pîndesc (vezi cap. 8 și începutul cap. 9). Jochen Bleicken, *art. cit.*, p. 459, vede cu drept cuvînt în aceste îndemnuri reflectarea unei atitudini față de măsurile luate de Septimius Sever pentru „democratizarea" cît mai largă a armatei și a principalului ordin care deținea puterea politico-administrativă, ordinul senatorial. Era firesc, scrie Bleicken (p. 460), ca asemenea frămîntări, care reeditau întrucîtva poziția senatorială față de împărații dinastiei Iulia-Claudia, să-l preocupe pe Dio și să-l determine să le readucă în actualitate sub această formă. Asasinarea lui Iulius Caesar se dovedea un pretext nimerit pentru dezvoltarea anumitor idei în acest discurs.

3 După cum reiese din acest pasaj, teoriile moralei practice a stoicismului nu sînt străine de ceea ce Cassius Dio dorește să demonstreze. Vezi și D. M. Pippidi, *La Religion des Empereurs*, articolul citat, p. 415.

4 Cuvintele ἰσονομία, egalitatea în drepturi, ἰσογονία, egalitatea de naștere și ἰσομοιρία, egalitatea în repartizarea bunurilor, sînt noțiuni preluate din vocabularul politic curent, noțiuni care s-au conturat încă din timpul mișcării sofistice (sec. V î.e.n.), folosite de un Hippias bunăoară sau un Antifon (sofistul). Vezi în acest sens Ettore Bignone, *Antifone sofista ed il problema della sofistica nella storia del pensiera greco*, Studi sul pensiero antico, Napoli, 1938, îndeosebi p. 83 și urm.

5 Preocupare mai mult decît actuală și în timpul domniei lui Severus Alexander, cînd *anonna* (strîngerea și distribuirea de grîne) devenise problema cea mai importantă de rezolvat.

6 După semnalarea dificultăților economice care implicau plata soldelor militare și satisfacerea revendicărilor armatei, Cassius Dio atinge acum chestiunea organizării justiției și a organelor juridice. Asupra acestei probleme va reveni în cap. 22 (discursul lui Maecenas).

7 În mod evident, Dio pune aici în discuție relațiile dintre împărat și aristocrația senatorială căreia el îi aparține. Întreg acest pasaj, cît și cel care urmează, se sprijină pe teza că împăratul nu izbutește singur să facă față tuturor cerințelor în conducerea unui stat. Dar necesitatea de a se înconjura de sfetnici și înalți funcționari, dacă aceștia posedă pregătirea și prestigiul corespunzător sarcinilor care li se încredințează, este echivalentă cu veșnica amenințare ca împăratul să fie răsturnat de cineva care-i este superior prin calitățile ce le are; nu mai puțin primejdioasă este, pe de altă parte, promovarea în munci de răspundere a unor oameni lipsiți de instrucție și de practică politică. *Apaideusia*, „lipsa de cultură", reprezintă pentru Dio impedimentul cel mai de seamă pentru ocuparea unei funcții în aparatul de stat. Aceste sfaturi, arată J. Bleicken, *op. cit.*, p. 458, sînt de asemenea strîns legate de modificările aduse de Septimius Severus (193—211 e.n.) în structura socială a comandamentelor militare și a întreg aparatului de stat, de promovarea unor pături sociale care pînă în secolul al III-lea nu avuseseră acces la posturi de conducere. Deși partizan al unei forme de guvernămînt moderate, care îmbină conducerea „monarhică" cu formele constituționale (LVI, 43, 4) „o

monarhie fără tiranie și o republică lipsită de discordii" (Gh. Ștefan, *loc. cit.*), Dio nu-și poate ascunde aici îngrijorarea față de perspectivele aristocrației senatoriale amenințate în timpul Severilor de o „invazie" a unor oameni ridicați din alte pături sociale.

[8] Cf. Titus Livius, I, 17.

[9] Titus Livius, V, 23; Aurelius Victor, 23.

[10] Velleius Paterculus, I, 4.

[11] Oportunitatea introducerii acestor teze despre restaurarea regimului republican (pe care Octavianus l-a conceput sub forma unui *transfer* de autoritate din partea sa spre Senat și Adunarea Poporului, *Res Gestae*, 34, 13—15: *rem republicam mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli*) este în deplină concordanță cu desfășurarea narațiunii istorice a lui Dio, probabil, cu tradiția liviană însăși, E. Schwartz, articolul *Cassius*, RE, III 2 p. 1684 și urm. (în special p. 1692), arată că pentru primele decade ale perioadei imperiale din istoria Romei, Cassius Dio nu mai urmărește cu strictețe un anumit izvor, ci compune cărțile *Istoriei* sale ținînd seama de ansamblul datelor tradiției, atît a scrierilor antoniene cît și a celor caesariene. Poziția sa de clasă îl îndemna totuși să facă anumite analogii și comparații între opoziția senatorială din vremea sa și cea de la începutul domniei lui Augustus (Gh. Ștefan, *studiul citat*, 8—10). Dio considera și traducea termenul *principatus* drept „monarhie". În vremea Severilor, cînd trăia Dio, Principatul începuse să capete de fapt aspectul unei reale monarhii, prin creșterea arbitrariului împăratului și prin stabilirea unei „dinastii", dar nu de drept. Discursul lui Agrippa îi slujește scriitorului nu numai pentru canalizarea unor reflecții critice privitoare la raporturile împărat — ordinul senatorial, ci și la rezumarea ideilor pe care Antonius și Octavianus Caesar le propagaseră în discursurile prin care amîndoi căutau să se înfățișeze drept „leaderii" mișcării care milita pentru „libertățile" republicane. Să ne amintim că atît Lucius Antonius, în 41 î.e.n. (Appian, *Războaiele civile*, V, 29 și urm.), cît și Marcus Antonius (vezi mai sus XLIX, 41 și L, XXIII) declaraseră cu emfază intențiile lor de „restaurare a republicii" *(reddere rempublicam)*; la rîndul său, Octavianus îi adresase lui Antonius o scrisoare (după expediția acestuia în Armenia) prin care-i propunea abolirea puterilor excepționale ce le deținuseră ca triumviri și revenirea la formele de

stat anterioare (Appian, *Răzb. civile*, V, 137). V. Fadinger, *op. cit.*, *Die beginnende Konfrontation der beiden Triumvirn*, p. 180 și urm. Este așadar firesc ca Dio să folosească acest prilej pentru a rezuma principalele teze despre virtuțile „democratice" (republicane), pe care însiși Antonius și Octavianus le folosiseră în scopul propagandei lor personale. Despre discursul lui Agrippa, vezi F. Millar, *A study of Cassius Dio*, ed. cit., p. 105 și urm. care atrage atenția asupra reluării unora din temele acestei cuvîntări în discursul lui Maecenas și Jean Béranger, *Recherches sur l'aspect idéologique du Principat*, Lausanne, 1953, cap. III, *L'idéologie*, p. 137 și urm.

[12] De o importanță covîrșitoare față de ideile expuse în discursul lui Agrippa se înfățișează discursul atribuit lui Maecenas. Punctul de vedere al lui J. Bleicken, *op. cit.*, p. 446, anume că acest discurs ar fi fost compus *după* retragerea lui Cassius Dio din viața publică (anul 229; vezi Gh. Ștefan, *Studiul Introductiv*, *loc. cit.*) și apoi introdus în corpul narațiunii, nu este admis de F. Millar, *op. cit.*, p. 103, sub motiv că istoricul, începînd din anul 229, nu a mai participat în nici un fel la viața publică și în nici un caz nu s-a numărat printre consilierii lui Severus Alexander, care pregăteau reformele preconizate de tînărul împărat (suit pe tron în 222). Deși F. Millar este înclinat să raporteze discursul lui Maecenas mai degrabă la prezentarea teoretică a transformărilor intervenite în structurile politice și economice ale statului roman îndată cu instaurarea Principatului, urmînd linia deschisă de M. Hammond, *The Significance of the Speech of Maecenas in Dio Cassius Book LII.*, Transactions and Proceedings of the American Phil. Association, 53, 1932, 88—102, el este totuși nevoit să recunoască gradul de generalizare la care se ridică multe paragrafe ale discursului, aplicabile, în principiu, la orice perioadă din evoluția imperiului roman (vezi, de pildă, p. 107). În acest discurs din care nu lipsesc unele deschideri spre trecut (idealizat), Millar recunoaște anumite tendințe de laudă pentru împărații dinastiei Iulio-Claudiilor care înțelegeau să consulte Senatul, fie și formal. De comun acord cu J. Bleicken, Millar respinge teza lui Eduard Meyer, expusă în *De Maecenatis oratione a Dione ficta*, Diss. Berlin, 1891 și anume că acest discurs ar avea tendințe antisenatoriale. Charles Lécrivain, *Études sur l'Histoire Auguste*, Paris, 1904, p. 234 și urm., consideră discursul drept una din principalele surse ale *Vieții lui Severus Alexander* din *Historia Augusta*.

Această teză, înainte de Millar, fusese infirmată încă de A. Jardé, *Etudes critiques sur la vie et la règne d'Alexandre Sévère*, Paris, 1925 (Studiu citat de Gh. Ştefan, *Studiul Introductiv*, p. 15, nota 13), care a demonstrat că aproprierile reale din discursul fictiv al lui Maecenas şi biografia lui Severus Alexander nu trebuie interpretate în sensul unei legături directe, deoarece discursul compus de Dio se înalţă cu mult peste problemele actuale în secolul al III-lea.

13 În mod vădit acest pasaj conţine un îndemn la cooperarea dintre împărat şi aristocraţia senatorială. Tema va fi amplificată în cap. 15.

14 Ecouri din lectura *Republicii* lui Platon.

15 În mod consecvent, Dio se arată un înverşunat duşman al tiraniei, al monarhiei absolute. Nu putem şti în ce măsură această poziţie coincidea cu tezele dezvoltate în obişnuitele discursuri de şcoală, περὶ βασιλείας *(Despre regalitate)* din programul şcolilor de retori ale timpului, M. Hammond, *op. cit.*, cît şi F. Millar, *op. cit.*, p. 197, sînt de părere că Dio s-a inspirat din scrieri republicane care circulau încă la începutul imperiului, cum ar fi *Epistulae ad Caesarem senem* (Pseudo-Sallustius) sau aşa-zisa *Constituţie a lui Romulus*, prelucrată de Dionysios din Halicarnas, *Ant. Rom.*, II, 729.

16 În sensul: „nu la voia întîmplării, cum se petreceau lucrurile în timpul Republicii, cînd guvernămîntul Provinciilor era trasat la sorţi, iar *cursus honorum* depindea de abilitatea candidatului care oferea o mită mai mare.

17 Observaţie care dovedeşte că Dio lua în considerare întinderea şi diversitatea geografică şi etnică a imperiului, stadiu de dezvoltare cu totul deosebit faţă de premisele formării statului roman, expuse în capitolul următor.

18 Metaforă deseori folosită în poezia lirică greacă (Sappho, Alceu), dar şi în istoriografie (Thucydides, VII, 25, de exemplu) preluată de Horaţiu care o dezvoltă sub forma binecunoscutei *Ode*, I, 14: *O Navis, referent, in mare te novi/Fluctus? . . .*

19 Bolnav de cancer, Sulla s-a sinucis, dar nu din acest motiv. Vezi Plutarh, *Sulla*, XXXVI—XXXVII, o altă versiune asupra morţii dictatorului.

20 Marcus Aemilius Lepidus, tatăl triumvirului, care, după moartea lui Sulla, a propus abolirea anumitor legi din timpul dictaturii. A fost

consul în 78 î.e.n. alături de Quintus Lutatius Catulus. Adversar al lui Catulus, a ridicat armele pentru a nimici definitiv legile sullane. Vezi Appian, *Răzb. Civile*, I, 107. Despre luptele împotriva lui Sertorius, şi acesta adversar neîmpăcat al lui Sulla, vezi capitolul următor, 108.

21 Cf. cele scrise de Cassius Dio în cap. 2 din cartea XLIV şi părerile sale cu privire la cauzele care au dus la asasinarea lui Caesar, începutul cap. 3.

22 Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVIII şi *Res Gestae*, I, 1. Introducerea noţiunii de τύχη ca factor activ în procesul istoriei, nu este străină de concepţia lui Thucydides.

23 Anticipare asupra numeroaselor dări afară din Senatul roman, întreprinse de Augustus. Vezi LII, 42; LIV, 13—14 şi 26; LV, 13. Cf. *Res Gestae*, ed. cit., II, 8. Cu privire la numărul excesiv de senatori pătrunşi în Senat (provinciali inclusiv), vezi nota 115 la cartea XLIII. Despre componenţa Senatului în epoca imperială M. Hammond, *Composition of the Senate*, 68—235, JRS, XLVII, 1957, p. 74 şi urm. Intenţia lui Augustus era ca treptat (epurările au avut loc în anii 18, 13 şi 11 î.e.n.) să se ajungă la un număr de 300 senatori. Ulterior, s-a ajuns la 600. Cf. LIV, 13. Natural, acest îndemn se poate interpreta şi ca un ecou al unor cerinţe atunci actuale.

24 Cf. LIV, 14. Începînd de la acest capitol va fi vorba despre măsurile şi reformele aşteptate de la un monarh înţelept.

25 Situaţie n[illegible] respunzătoare epocii de instaurare a Principatului. Îndemnul din acest paragraf, care contravine într-un anume sens cu acela de a epura Senatul, se referă la avantajele conducerii centralizate după înlăturarea celor incompetenţi. Cf. sfîrşitul cap. 23 din cartea LIV, F. Millar, *op. cit.*, p. 112.

26 Dreptul de cetăţenie, dacă nu în totalitate, a fost acordat cu multă generozitate locuitorilor din imperiul roman prin aşa-zisul edict al lui Caracalla, din 212 *(Constitutio Antoniana)*. După F. Millar *(loc. cit.)*, maniera în care vorbeşte aici Dio despre dreptul universal de cetăţenie contravine vederilor sale de restrîngere a anumitor libertăţi şi drepturi civice, pe care le consideră generatoare de tulburări interne. Vezi W. Kunkel, *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History* (trad. engleză), Oxford, 1966, p. 74—77.

[27] Sfat care corespunde întocmai *Digestelor* (lui Ulpian), XLII, I. 57: *princeps enim, qui ei magistratum dedit,* Apud Millar, *loc. cit.*, p. 112 și 114.

[28] *Poliarchos: Praefectus Urbi,* magistratură din epoca imperială cu totul alta decît cea din timpul republicii, cînd Prefectul orașului îl substituia pe Consul, în absența acestuia, la Sărbătorile Latine. Vezi nota 121 la XLIII. Vezi și W. Kunkel, *op. cit.*, p. 54.

[29] Cf. Tacitus, *Annales,* XIII, 26. Prefectura Romei, creată de fapt de Augustus, (Suetonius, *Augustus,* XXXVII) a devenit cu vremea o putere redutabilă, care amenința însăși autoritatea principelui.

[30] Cassius Dio întocmește în acest capitol și în cele care vor urma o adevărată ierarhie a magistraturilor necesare conducerii imperiale centralizate. Un rang secund după cel al Prefectului orașului îi acordă *subcensor*-ului, totodată și *Praefectus morum.* Suetonius, *Augustus,* XXXVII. Un număr de șase subcensori, trei senatori și trei cavaleri îl ajutau direct pe Octavianus învestit cu *potestas censoria,* W. Kunkel, *ibidem.*

[31] Remunerarea funcției de stat are calitatea, în viziunea politică a lui Dio, să determine oarecare stabilitate în aparatul necesar conducerii imperiale centralizate, ca dealtfel și menținerea unora și acelorași magistrați pe toată durata vieții. Remunerarea, pretinde Dio, să fie fixată conform „serviciilor aduse și demnității rangului".

[32] Referire la funcția de *legatus Augusti pro praetore.* După J. Bleicken, *op. cit.*, p. 450, acest paragraf și cel care urmează reflectă realități politico-administrative posterioare anului 200.

[33] Această propunere pentru împărțirea teritoriului italic și al provinciilor în unități politico-administrative guvernate de un *proconsul (vir consularis)* ajutat de doi *legati propraetore* amintește întru totul de reforma administrativă a lui Domițian. Vezi Léon Homo, *Le Haut-Empire, Histoire Romaine* III, Coll. Glotz, Paris, 1933, p. 380 și urm. În continuare, Dio prevede separarea puterii civile de cea militară, precum și autonomia sectorului financiar, lăsat pe seama ordinului ecvestru. Spre deosebire de reforma adusă la îndeplinire de Domițian, în schema lui Dio posturile-cheie din administrație și armată sînt rezervate senatorilor. Cît privește condiția Italiei, echivalentă cu cea a unei provincii, anumite premise sînt detectabile încă din se-

colul al II-lea î.e.n. (Mommsen, *Staatsrecht,* ed. 3, vol. II, p. 1043 și urm.) iar împlinirea ei are loc sub dinastia Severilor (sec. III). J. Bleicken, *op. cit.*, pp. 450—451, și F. Millar, *op. cit.*, p. 113.

[34] Delimitare riguroasă a atribuțiilor proconsulului ce posedă *ius gladii* și a celor doi legați cu rang pretorian. În cazul cînd într-o provincie s-ar fi aflat două legiuni (conform regulii introduse de Septimius Severus), cei doi *legati* aveau datoria să comande fiecare cîte o legiune. F. Millar, *ibidem,* care citează (la nota 1) pe Ritterling, RE, XII 1 (1924) articolul *Legio,* p. 1310. Prerogativele juridice acordate acestor legați aveau o deosebită importanță.

[35] Această schemă, care în vîrful piramidei ajunge pînă la împărat, corespunde, în mare, organizării provinciilor militare din secolul al III-lea e.n. Dio, atunci cînd acordă prioritate ordinului senatorial în ocuparea posturilor-cheie (F. Millar, *op. cit.*, p. 1114), combate de fapt sistemul introdus de Septimius Severus, care încredințase cavalerilor comanda unor legiuni, J. Bleicken, *op. cit.*, p. 461).

[36] Dio pledează în acest paragraf pentru plata serviciilor aduse statului (în afara nucleului administrativ central), sub forma unor remunerații gradate, menite să-i ajute pe cei ce se află departe de casă. Augustus introdusese un asemenea *salarium* (vezi mai departe LIII, 15), cu scopul de a înlătura fraudele și uneltirile împotriva sa. Cf. Suetonius, *Augustus,* XXXVI. Nu încape însă îndoială că, scriind acest paragraf, Dio medita la problemele ridicate de numirea și întreținerea funcționarilor imperiali în anii de după 200 e.n. De asemenea, să reținem propunerea ca durata ocupării unui post extern, în aparatul de stat, să fie prelungită pînă la trei, chiar și cinci ani, față de durata reală, un an și jumătate pînă la doi. F. Millar, ibidem.

[37] Pînă la cap. 24 (începînd de la 19), Dio se arată preocupat îndeosebi de răspunderile ce revin senatorilor din aparatul de stat. Începînd cu acest capitol va discuta componența și conducerea gărzii pretoriene. Postul prefectului pretorian, *Praefectus praetorio,* i se pare încărcat cu atîta răspundere încît preferă să fie deținut de două persoane diferite, care s-au distins în campaniile militare. Vezi W. Ensslin, RE XXII 2, 1954, articolul *Praefectus Praetorio,* p. 2407 și urm. Cu excepția centurionilor, toți soldații și comandanții lor de pe teritoriul italian pot fi condamnați la moarte de prefectul gărzii pretoriene. Indiscutabil, aici se află o aluzie la conduita și la căderea

lui Plautianus, executat în ianuarie 205 de Caracalla, în fața lui Septimius Severus. Cf. W. Kunkel, *op. cit.*, p. 67 și urm. despre atribuțiile juridice ale prefectului pretorian.

38 Caesarienii: soldații din garda pretoriană *praetorium*, care-l păzesc pe împărat.

39 Posturi de mai mică răspundere: *Praefectus vigiliarum, Praefectus annonae* pe care Dio le concede ordinului cavalerilor. W. Kunkel, *loc. cit.*

40 Sectorul financiar, după cum reiese din acest paragraf, Dio îl rezervă cavalerilor, cu propunerea ca aceștia să primească un *salarium* raportat la sumele încasate. Istoricul face așadar deosebirea între compartimentul funcționarilor de rang senatorial, însărcinați cu administrația și comanda militară, și compartimentul finanțelor. Prevede totuși ca necesare anumite sectoare ale administrației financiare, în fruntea cărora să se afle funcționari specializați, competenți, ajutați de personal în subordine, care poate fi recrutat și printre liberți (*procuratores*). Situația procuratorilor în această perioadă este studiată de H. G. Pflaum, *Les Procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris, 1950. Vezi îndeosebi p. 97 și urm., 180 și urm.

41 Cf. cap. 19, 1. Așa cum arată J. Bleicken, *loc. cit.*, opiniile lui Cassius Dio privitoare la lărgirea componenței Senatului nu contravin cu nimic concepției sale politice despre rolul ordinului senatorial în imperiul tîrziu. El condamnă însă cu severitate *promovarea* unor persoane incompetente în rîndul senatorilor, lucru care se împacă foarte bine cu sfaturile despre *epurarea* Senatului. Vezi anterior nota 19.

42 Începînd cu acest capitol sistemul educațional propus de Dio se axează, după toate probabilitățile, pe schema unor tratate intitulate Περὶ παιδείας (Despre educație), care circulau în școlile filozofice și retorice ale timpului, cu adaptările de rigoare la sistemul politico-administrativ elaborat de istoric. În această direcție, vezi studiul lui C. Barbagallo, *Lo stato e l'istruzione publica nell'Imperio Romano*, Catania, 1911 și cartea lui H. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, ed. 5, Klincksiek, Paris, 1960, capitolele privitoare la sistemul educațional în imperiul roman tîrziu.

43 Recrutarea armatei era o preocupare de prim ordin atît în epoca augustană cît și mai tîrziu. Dio pledează pentru o armată cu o vastă

competență etnică și socială, permanentă și bine antrenată. Selecția celor mai bune elemente este de rigoare. Și în acest sfat se strecoară, eventual, o aluzie la „greșeala" săvîrșită de Septimius Severus cînd a alcătuit gărzile praetoriene din oameni aparținînd tuturor păturilor sociale. Vezi cartea LXXIV, cap. 2.

44 Capitolul 28, ca și următorul, reprezintă o replică la temerea formulată de Agrippa față de ura populației împotriva procuratorilor însărcinați cu strîngerea impozitelor (*vectigalia*) și a redevențelor în natură (*annona*). Soluția găsită de Dio se mărginește la apelul unor contribuții liber consimțite, la înțelegerea izvorîtă din conștiința civică. Cf. Tacitus, *Istorii*, IV, 74.

45 Dio nu vorbește mereu la modul impersonal, ci oferă uneori sugestii în a căror aplicabilitate crede cu adevărat. Prima măsură ce-o propune, vînzarea proprietăților acumulate în urma războaielor civile, are desigur o raportare directă la sfîrșitul războaielor civile din sec. I e.n.; cu toate acestea, mari confiscări de pămînt și bunuri avuseseră loc și în urma campaniilor lui Septimius Severus împotriva lui Niger și Albinus în 193—196 e.n. Vezi M. Besnier, *Le Bas-Empire, Histoire Romaine*, IV, coll. Glotz, Paris, 1937, p. 30 și urm. Nu este exclus ca Dio să fi scris cap. 28 din această carte avînd în vedere și procedura lui Traian, care a scos în vînzare bunurile confiscate de Domițian pentru refacerea finanțelor statului. Plinius cel Tînăr, *Panegiricul*, 50.

46 Dobînzile excesive au provocat nu odată mișcări sociale, conducerea de stat fiind silită la abolirea datoriilor în favoarea datornicilor.

47 În fond, aici este vorba despre balanța dintre venituri și impozite, despre faptul ca oamenii să înțeleagă că taxele și impozitele plătite statului se întorc sub forma de beneficiu în favoarea contribuabililor. Problema agrară, îndeosebi, este aici pusă sub forma ecuației ajutor de stat: venituri sporite, ceea ce revine la taxe plătite regulat și corect.

48 Poate o referire la înfrumusețarea Romei în timpul domniei lui Septimius Severus. M. Besnier, *op. cit.*, p. 36.

49 Măsură consecventă cu sistemul politico-administrativ centralizat, pe care Cassius Dio nu încetează să-l prezinte ca cea mai bună formă de guvernămînt. El se ridică împotriva Senatelor și Adunărilor Popu-

lare din marile centre urbane supuse Romei, cum ar fi Alexandria, Antiochia, deşi anumite forme de guvernare locală (senate), paralele cu autorităţile civile şi militare romane, au existat şi în primele secole ale imperiului roman.

[50] Sub Augustus, unele municipii şi oraşe libere aveau încă dreptul de a bate monedă, însă cu aprobarea împăratului. Acest drept, în fapt, n-a fost abolit niciodată.

[51] Capitolul 31 reia tema bunelor relaţii dintre conducere şi Senat. Istoricul, pretinzînd autonomia Senatului în materie de jurisdicţie faţă de un membru al Senatului, înfierează procedura unui şir întreg de împăraţi, începînd cu Commodus şi sfîrşind cu Caracalla şi Elagabal. J. B l e i c k e n, *op. cit.*, p. 457. Vezi acel: „împăraţi răi".

[52] Consideraţiile despre insultele şi cuvintele injurioase la adresa împăratului se referă tot la măsurile arbitrare luate de acei împăraţi care hotărau singuri soarta celor denunţaţi, fără să ţină seama de părerile acelora care făceau parte din Consiliul imperial (M o m m s e n, *Staatsrecht*[3], II, p. 1116) nici de justificarea ce-o puteau avea (cazul lui Plautianus, ucis fără judecată. Vezi nota 37).

[53] Demarcaţia pe care Dio o face aici între atribuţiile senatorilor se referă numai la sectorul juridic, în care prevede o strictă gradaţie a atribuţiilor. Foştii consuli, în acest sistem, au dreptul de a judeca toate cazurile, indiferent de natura lor. Cum reiese din cap. următor, jurisdicţia, pretinde Dio, trebuie să nu fie „absolută, dar nici independentă", orice acuzat avînd dreptul la apel. W. K u n k e l, *op. cit.*, p. 67—68.

[54] *Consilium principis*, care pe vremea lui Septimius Severus căpătase o reală pondere în calitatea sa de instrument al puterii centralizate. Vezi de asemenea H e r o d i a n, VI, 1, despre modul cum Severus Alexander se apropie întrucîtva de acest ideal al lui Dio (cartea LII a fost scrisă aprox. prin 214, înainte de venirea la domnie a lui Alexander) prin conducerea sa monarhică, sprijinită activ de un *sfat* ales dintre reprezentanţii de seamă ai Senatului.

[55] În timpul domniei aceluiaşi împărat, ordinul cavalerilor fusese favorizat în ocuparea demnităţilor şi funcţiilor din reţeaua provincială politico-administrativă.

[56] Adagio devenit celebru datorită lui Shakespeare (*Cum să place*, actul II, scena VII, v. 139) dar care circula în lumea greacă încă din sec. V, datorită lui D e m o c r i t, Frag. 115 Diels.

[57] Obişnuita opoziţie între natură (φύσις) şi normă, lege (νόμος).

[58] În acest capitol găsim cîteva importante idei despre cultul imperial, a căror însemnătate este relevată de D. M. P i p p i d i în *Dio Cassius et la religion des empereurs*, articolul citat, pp. 414—415. Analizînd şi alte pasaje din operă, D. M. Pippidi demonstrează într-o manieră convingătoare că totuşi pietatea binecunoscută a lui Dio, care mergea pînă la credulitate, n-a făcut niciodată concesii divinizării personalităţii principelui, dar imortalitatea a confundat-o, pe plan ideal, cu „bunul renume", dobîndit prin virtuţi majore.

[59] Mai mult decît sigur că istoricul are în vedere cultul creştin. S-ar putea totuşi ca el să fi luat în considerare şi politica indulgentă a lui Caracalla (211—217) faţă de unele divinităţi orientale. Caracalla a ridicat la Roma un templu în cinstea lui Serapis, chiar pe Quirinal, şi a înfrumuseţat templul lui Serapis şi Isis din Cîmpul lui Marte.

[60] Vezi mai sus nota 49. Asemenea titulaturi pompoase sub care se ascundeau rivalităţi meschine erau uneori puse în circulaţie sub forma efigiilor monetare. Cf. LIV, sfîrşitul cap. 23.

[61] Portretul împăratului ideal.

[62] Să se observe că la sfîrşitul cuvîntării atribuite lui Maecenas acesta nu propune lui Octavianus alt titlu pentru puterea suverană decît acela de *Caesar* sau *Imperator*. L. W i c k e r t, *articolul citat*, *Praenomen Imperatoris*, pp. 2278—2279. Numele *Augustus* (implicit în verbul „a venera" este aici o anticipare. Cuvîntul *princeps* nu apare. Faptul este semnificativ. Cuvîntul *princeps* lipseşte şi în legendele monetare şi în textele epigrafice ale anului 28 î.e.n. Acest titlu nu i-a fost, în fapt, niciodată conferit lui Octavianus în mod oficial, printr-un act legislativ. Vezi R. S y m e, *Roman Revolution*, cap. XXII, *Princeps*, p. 313 şi urm. În ciuda faptului că istoricii şi poeţii secolului I e.n. l-au desemnat pe Augustus sub titlul de *princeps* (T a c i t u s în primul rînd), că Augustus însuşi în *Res Gestae* se referă la *principatus* (ἡγεμονία) — oficial, această titulatură nu apare nicăieri. Vezi nota 5 la LIII.

63 În acest capitol Cassius Dio marchează începutul instaurării regimului condus de un suveran care înțelege să procedeze la reforme constituționale pe etape. Așa cum remarcă P. Grenade, *op. cit.*, acest început corespunde anului 28 î.e.n., perioadă dealtfel considerată în aceeași lumină de Tacitus, *Annales*, III 28: *Sexto demum consulatu Caesar Augustus, potentiae securus, quae triumviratu iusserat, abolevit, deditque iura quis pace et principe uteremur.* Cf. Horațiu, *Ode*, IV, 15 în care poetul glorifică închiderea templului lui Ianus. Vezi și *Res Gestae*, ed. cit., 34, I: *In sexto consulatu ... meo ...* etc.

64 Dio scrie „în al cincilea consulat" raportîndu-se la faptele petrecute înainte de 1 ian. 28, deci în cursul anului 29 î.e.n.

65 Vezi XLIII, 43. Relativ la semnificația titlului în anul 29 î.e.n. N. A. Maşkin, *Principatul*, p. 346—347.

66 Capitolul 42 expune prima epurare a Senatului de către Augustus. Vezi anterior nota 23. La începutul secolului I înainte de tirania lui Sulla, senatorii erau în număr de 300. *Res Gestae*, ed. cit., II, 8, 2.

67 Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXV, *Res Gestae*, ed. cit., II, 8, 1 *Patriciorum numerum auxi consul quintum iussu populi et senatus.* Acest Quintus Statilius nu are nici o legătură cu T. Statilius Taurus. Vezi mai sus nota 14 la L.

68 Aici Cluvius are prenumele de Caius. Să fie același cu cel numit Lucius Cluvius în XLIX, 44? Cît despre Furnius, acesta a fost menționat anterior în XLVIII, 4.

69 Din motive de precauție. Ca să nu conducă o mișcare de răscoală datorită nemulțumirilor locale.

70 Cartagina fusese prima oară colonizată de C. Iulius Caesar. Vezi anterior XLIII, 50. Lepidus, înainte de a fi înlăturat din viața publică, îi luase dreptul acordat.

71 Cf. XLIX 20 și 22 și notele la aceste capitole.

72 Vezi mai departe LIV, 9.

73 Insulă unde Tiberius și-a petrecut ultimii ani ai domniei, înfățișați într-o lumină atît de sumbră de Tacitus, *Annales*, IV passim.

CARTEA LIII

1 În virtutea principiului unității *imperium*-ului consular *(consules pari potestate)* Octavianus a cedat lui Agrippa, colegul său de consulat, 12 lictori, pentru a marca astfel refuzul dictaturii (vezi mai departe LIV, 1); după interpretarea lui P. Grenade, *op. cit.*, p. 31, era vorba doar de o alternanță mensuală a celor 24 lictori. Cassius Dio vorbește însă clar de o împărțire a fasciilor, și nu de o alternanță.

2 Cuvintele „reintroduse jurămîntul conform tradiției" se referă la un vechi obicei instituționalizat, *eiuratio*, și anume la jurămîntul consulului, depus la ieșirea sa din funcție, și anume că: n-a săvîrșit „nimic împotriva legilor" *(nihil contra leges fecisse)*.

3 Pe Marcella, fiica Octaviei din prima ei căsătorie cu Caius Marcellus. Vezi nota 91 la XLVIII și, în continuare, LIV, 6. În urma acestei alianțe de familie, Agrippa a primit dreptul de a se instala pe Palatin, în casa care aparținuse lui Antonius. Vezi în continuare cap. 27.

4 Dio se referă aici la primul din cele trei recensăminte ale populației, organizate de Octavianus, pe baza puterii de censor, *potestas censoria*, menționată în *Fasti Venusini*, CIL², p. 221 și consemnată în *Res Gestae*, ed. cit., II, 8, 3—4. Rezultatul recensămîntului a fost: 4 063 000 de cetățeni față de aprox. 1 000 000 cifra recensămîntului precedent, ținut în anul 69 î.e.n. sub consulatul lui Lucius Gellius și Cn. Lentulus. Ceremoniile care au avut loc cu acest prilej, un *lustrum* (sacrificii expiatorii), se țineau după 42 de ani. Despre perioadele lustrale la romani, Mommsen, *Staatsrecht*³ II, p. 3[illegible].

5 Augustus a oficializat acest titlu abia în 14 e.n. *Res Gestae*, I, 7.44. Mommsen, *Staatsrecht*³ II, p. 766. Generalități la A. Maşkin, *Principatul*, p. 289. Conferit în 17 august 28, titlul de *Princeps Senatus* n-avea decît o valoare pur onorifică (*Res Gestae*, versiunea greacă, 7, 3), dar se potrivea cu orientarea politică a lui Octavianus în acest al șaselea consulat al său care încerca să lase impresia unei reveniri spre formele de guvernămînt republicane. În limba greacă πρόκριτος τῆς γέρουσίας, traducere diferită de cea a cuvîntului *princeps* în *Res Gestae*: ἡγεμών. Accepția termenului de *princeps*, diferită de cea a lui *Princeps Senatus*, reiese clar din Horațiu, *Ode*, I, 2, v. 50: *Hie amnes dici Pater*

atque Princeps. L. Wickert, articolul *Princeps*. RE, XXII/2, 1954, p. 2068—2080 și Jean Béranger, *op. cit.*, p. 31 și urm.

[6] Aceste jocuri s-au ținut cu regularitate din patru în patru ani începînd din 28 î.e.n. Vezi în continuare LIV, 19 și Suetonius, *Augustus*, XLIV. Apollo, în cinstea căruia a fost terminat templul de pe Palatin, a primit cognomenul de *Actius*. *Res Gestae*, IV, 19, 1—2.

[7] Cf. în cartea precedentă discursul lui Maecenas, 30, sfaturile cu privire la organizarea jocurilor și a festivităților.

[8] Edificii proprietate de stat, închiriate particularilor.

[9] Fapt confirmat în Suetonius, *Augustus*, XXXII.

[10] Cf. discursul lui Maecenas, cap. 36, relativ la cultele străine.

[11] Situație lapidar caracterizată de Tacitus, *Annales*, III, 28: *non mos, non ius*.

[12] Acest edict a fost, după toată probabilitatea, dat în aceeași ședință din 17 august 28 cînd Octavianus a primit titlul onorific de *Princeps Senatus*. Termenul de „lichidare" a stării anterioare era fixat la sfîrșitul anului 28, deci al celui de al șaselea consulat al său. Cf. Velleius Paterculus, II, 89. Discuția asupra acestei interpretări a capitolului LIII, 2, la Pierre Grenade, *op. cit.*, pp. 74—75 și 105, care, în chip logic, leagă conținutul acestui edict de „lichidarea" stării *non mos, non ius*, de acea *eiuratio* (jurămîntul) de la sfîrșitul celui de al șaselea consulat, comentată la nota 2. Prin acel jurămînt Octavianus Caesar recunoștea oficial că și-a făcut datoria în conformitate cu angajamentul luat, că a renunțat la acumularea puterii de stat în favoarea revenirii la formele politice republicane. Vezi și Dieter Timpe, *Untersuchungen zur Kontinuität des frühen Prinzipats*, Historia, Einzelschriften 5, Franz Steiner, Wiesbaden, 1962. *Einleitung*, p. 3 și urm.

[13] Discursul care urmează a fost rostit de Octavianus în fața Senatului la 1 ianuarie 27 î.e.n., consul fiind pentru a șaptea oară împreună cu M. Agrippa, care era consul pentru a treia oară. Acest discurs, deosebit de important, care marchează cea de-a doua pretinsă încercare a lui Octavianus de a renunța la puterea monarhică acumulată după înfrîngerea lui Antonius, este consemnat de însuși viitorul împărat în *Res Gestae, ed. cit.*, VI, 34, 13—15: *„In consulatu sexto et septimo postquam bella civilia extinxeram per consensum universorum*

potitus rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli". Să se observe coincidența cuvintelor lui Cassius Dio: „cu deplinul consimțămînt al oamenilor" cu textul latin: *per consensum universorum*. Suetonius, *Augustus*, XXVIII, ne-a transmis textul prescurtat al unui edict dat de Octavianus după această ședință istorică, prin care se instituia pe noi baze juridice *(nova iura)* un *novus status* (cf. Titus Livius, *Periochae*, LXXXIX), Octavianus recunoscînd oficial atribuțiile ce-i reveneau în urma refuzului Senatului de a-i primi abdicarea. Acest edict a fost datat de cercetători la 13 ianuarie 27 î.e.n., după o indicație a *Fastelor* lui Ovidius, I, 589. Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 76. Cf. și nota 1 la LII. Edictul preceda cu trei zile acordarea titlului de *Augustus* și coincide cu instaurarea propriu-zisă a Principatului, consemnată de Tacitus în *Annales*, I, 1: *non regno tamen neque dictatura sed principis nomine constitutam rem publicam*. Generalități la L. Wickert, RE, articolul *Princeps*, p. 2258—2269: *Versuch der recusatio* și *Consensus universorum*. Vezi și J. Béranger, *op. cit.*, p. 108.

[14] În limba greacă: ἀδυναρχία.

[15] Acest capitol în discursul de remitere a puterilor constituționale către Senat, în vederea revenirii la forma republicană de stat, este o replică la discursul lui Agrippa din cartea precedentă. Compunînd acest discurs în spiritul celor rostite de Octavianus la începutul anului 27 î.e.n., Cassius Dio a încercat să scoată în evidență cîteva din tezele prezentate de vorbitor: 1. legalitatea împuternicirilor deținute pînă în 28 î.e.n.; 2. abnegația cu care a luptat constant pentru restaurarea republicii; 3. mulțumirea de a-și socoti misiunea încheiată. Acest joc, care mai fusese o dată încercat în 36, pentru ponegrirea lui Antonius (vezi nota 1 la LII), avea și un substrat practic: simularea unei întoarceri liber consimțite la *mos maiorum* era un răspuns indirect la protestele care se făceau auzite din partea celor cu convingeri republicane și a rudelor celor odinioară proscriși. Jean Béranger, *Le refus du pouvoir*, Museum Helveticum, V, 1948, p. 178 și urm.

[16] Cuvîntul „mărinimie" μεγαλοψυχία aparținea fondului propagandistic al Caesarilor. Cf. XLIX, 15, 3 și Appian, *Războaiele civile*, V, 130, relativ la discursul similar din noiembrie 36.

17 Similitudine desăvîrşită cu discursul lui Pompeius din 67 î.e.n. Vezi XXXVI, 25. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXVIII.

18 Acest pasaj se cuvine luat în consideraţie cu deosebită atenţie: Caesar „transferă" Senatului, de sub autoritatea sa (în *Senatus Populique Romani arbitrium*), legiunile, provinciile, legile, renunţă oficial la calităţile şi prerogativele cu care fusese învestit prin *lex Titia*, o dată cu instituirea triumviratului, dar nu renunţă la funcţia de consul pe care o exercită pentru a şaptea oară, după cum nu renunţă nici la puterea tribuniciană. În privinţa „nemuririi" la care aspiră, aceea a „bunului renume", vezi D. M. Pippidi, *Dio Cassius et la Religion des Empereurs*, articolul citat la nota 23, cartea L.

19 În consideraţiile care urmează, ca şi în cele precedente, Cassius Dio se arată profund influenţat de concepţia că Senatul era vioara primă în guvernarea „republicană", în vreme ce Adunarea Poporului nu însemna nimic, sau aproape nimic. Istoricul nu ţine însă seama că restaurarea activităţii temporare a Comiţiilor curiate datează tocmai din perioada instituirii Principatului şi că această activitate începea în primul rînd prin alegerea consulului. El se transpune cu totul în contemporaneitate.

20 În text: ἡγεμονία. Μοναρχία va fi la începutul capitolului următor echivalentă cu ἡγεμονία, termen prin care Cassius Dio înţelege *principatus*, repetat în 54, 12 şi 55, 6. Instituirea Principatului, aşadar, datează după Cassius Dio din luna ianuarie 27, dar pregătirea acestui act se desfăşoară încă din 28 î.e.n. După toată probabilitatea, puterea supremă i-a fost acordată lui Octavianus printr-o *lex de imperio*.

21 Termenul δημοτικός *(civilis)* înseamnă nu numai „popular", „devotat poporului", ci şi aparţinînd partidei care milita pentru popor, pentru regimul republican. Vezi nota 63 la XXXVI. Conform textului lui Dio, Octavianus îşi asumă acum conducerea treburilor politice ale statului προστασία τῶν κοινῶν, în calitate oficială de consul, ales de Comiţii în mod legal. Vezi N. A. Maşkin, *op. cit.*, p. 297; pp. 318—319; p. 336; L. Wickert, articolul *Princeps*, pp. 2270—2272: *Imperium proconsulare*. Faptul că «cedează» (benevol) Senatului unele provincii, este o consecinţă logică a declaraţiilor de la sfîrşitul cap. 9: „vă redau legiunile, provinciile, veniturile şi legile". Cf. Suetonius, *Augustus*, XLVII: „îşi luă asupră-şi *(suscepit)* şi

conducerea provinciilor celor mai de seamă, de care nu era sigur, şi pe care nu era uşor să le încredinţeze magistraţilor anuali" *(imperium proconsulare)*.

22 Ci numai pe o perioadă de zece ani. Vezi în continuare capitolul 13.

23 Cf. Suetonius, *Augustus*, XLVII, şi în continuare LIV, 7 şi 34.

24 Provinciile „senatoriale" urmau să fie guvernate ca şi mai înainte vreme prin mijlocirea *proconsulilor*. Cele „imperiale" au fost încredinţate unor *legati pro praetore*. Despre autoritatea lui Augustus asupra acestor din urmă provincii vezi R. Syme, *Roman Revolution*, p. 314 şi urm.

25 Vezi anterior LI, 17, nota despre Cornelius Gallus.

26 Relativ la guvernatorii provinciilor în timpul imperiului timpuriu, generalităţi la Léon Homo, *Les institutions politiques romaines*, ed. cit., p. 380 şi urm. Guvernatorii provinciilor senatoriale erau selectaţi după anumite criterii, menţionate în acest capitol. De fapt, sub imperiu se instituie un nou *cursus honorum* senatorial, deosebit de cel ecvestru. Durata acestei magistraturi nu depăşea un an iar atribuţiile se mărgineau la cele juridice şi civile. Ulterior, Caesar, în virtutea puterii sale consulare şi proconsulare, a căpătat dreptul de a interveni şi în treburile interne ale acestor provincii. Vezi mai departe cap. 32.

27 Cum s-au petrecut lucrurile sub dinastia Severilor.

28 *Quaestorul* (magistratul care-l însoţea pe proconsul şi pe *propraetor*) avea în grija sa administraţia financiară a provinciei. *Quaestores aerarii* erau desemnaţi prin tragere la sorţi şi în munca lor erau ajutaţi de funcţionari în subordine. Erau însoţiţi de doi lictori, care purtau fascii lipsite de secure. Spre deosebire de procuratori (vezi în continuare nota 33) cvestorii vărsau impozitele ce le strîngeau la *aerarium*, tezaurul public senatorial, corespunzător întrucîtva vechiului *aerarium Saturni* republican.

29 *Assessores*, asesorii, pe care uneori Dio îi numeşte „funcţionari inferiori", ca în cap. 25 din această carte. Dio menţionează şi titulatura de *legati* ce li se dădea uneori. Să se observe constanta referire la realităţi mult mai recente, cînd se dau amănunte asupra istoricului unei magistraturi.

30 Cum era cazul în Pannonia, Moesia şi în Britannia. Vezi LV, 23. Cf. Discursul lui Maecenas, cap. 22.

[31] Dintre foștii edili, de pildă. Începînd din anul 19 î.e.n. Augustus va dispune și de consulat. În anul 7 e.n. a numit personal toți înalții magistrați, LV, 34.

[32] În sensul că unii fuseseră senatori și acum erau înlăturați din Senat, în urma eliminărilor făcute de Caesar. Vezi nota 23 la cartea LII și discursul lui Maecenas, cap. 25.

[33] Despre *procuratores* vezi nota 40 la cartea LII. Ei erau denumiți *rationales Caesaris* deoarece dădeau socoteală direct conducerii imperiale asupra încasărilor cheltuielilor, indiferent dacă era vorba despre provincii senatoriale sau imperiale. Încasările însă, spre deosebire de cvestori, le vărsau la *fiscus*, cassa centrală imperială. Această reformă financiară, care ducea spre un pseudodualism, se datorește lui Octavianus. În general, despre această organizare, L é o n H o m o, *Les Institutions politiques romaines*, op.-cit., p. 416 și urm.

[34] Vezi nota 40 la cartea LII. Antreprenori: în gr. ἐργολαβοῦντες.

[35] În virtutea *Imperium*-ul pe care îl avea. Principele (împăratul) depășește legal sfera puterii senatoriale. Însăși calitatea sa onorifică de *princeps Senatus* îi conferea o autoritate sporită, *auctoritas*, ce-l ridica deasupra tuturor organismelor de stat: în limba greacă: αὐταρχεῖν. Vezi J e a n B é r a n g e r, *op. cit.*, capitolul *Auctoritas*, p. 114 și urm.; L. W i c k e r t, articolul *Princeps*, RE, XXII,2, p. 2287, *Auctoritas*; Jean Béranger, *op. cit.*, p. 114 și P a u l P e t i t, *op. cit.*, p. 217 și urm.; D. T i m p e, *Untersuchungen*, p. 13.

[36] Despre reînnoirea puterilor suverane ale lui Octavianus Caesar, purtînd din 16 ianuarie 27 și titlul de *Augustus*, vezi A. P i g a n i o l, *Les pouvoirs constitutionnels et le principat d'Auguste*, Journal des Savants, 1937, pp. 150—166. Datele oferite aici de Cassius Dio, conjugate cu LIV, 12; LV, 6; 12 și LVI, 28, ar constitui următorul tablou: 27—18 î.e.n.; 18—13 î.e.n.; 13—8 î.e.n.; 8 î.e.n.—3 e.n.; 3—13 e.n. Această reînnoire din zece în zece ani a puterii suverane cu excepția intervalului 18—8 î.e.n., deținută de primul *princeps*, a continuat să fie sărbătorită de festivitățile organizate de consuli, așa-numitele *decennalia*, prilej de a se aduce noi urări de sănătate, *vota*, împăratului.

[37] Atributele *principelui*. Cf. *Res Gestae*, VI, 34, 16—18: *Quo pro merito meo senatus consulto Augustus appelatus sum et laureis / postes*

aedium mearum vestiti publice coronaque civica super / ianuam meam fixa est. Laurii simbolizau bravura, gloria de a fi învins pe dușmanii patriei, iar coroana cu frunze de stejar clemența, mila, cuvinte folosite de însuși Augustus în rîndul 20: *virtutis clementiaeque . . . causa.* Cf. O v i d i u s, *Fastele*, IV, 953. Textul din *Res Gestae* adaugă și atribuirea unui scut de aur, păstrat la Curia Iulia. Acest paragraf din *Res Gestae*, de o deosebită însemnătate, se încheie prin cuvintele: *Post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt* (rîndurile 21—23), care consemnează oficial dubla calitate a împăratului: depășirea atribuțiilor tuturor înalților magistrați prin calitatea sa de *princeps*, prin aceea ce Augustus numește *auctoritas* și egalitatea în atribuții cu colegii de magistraturi acumulate: consulatul, *praetura*, *tribunicia potestas* etc., prin *potestas*. Vezi L. W i c k e r t, *articolul* [illegible], p. 2295. De asemenea, interpretarea lui N. A. Mașkin, *Principatul*, p. 340 și urm.

[38] Aici, pe muntele Palatin, a fost construit primul mare palat imperial din istoria Romei, *Domus Augustiana*, căruia i s-au atașat bogatul templu al lui Apollo despre care a fost vorba mai sus (vezi nota 6) și Bibliotheca Palatina. Tot în același perimetru s-a ridicat și un sanctuar al Vestei. Relativ la nașterea lui Romulus pe Palatin, vezi P l u t a r h, *Romulus*, XX. S u e t o n i u s, *Augustus*, V, ne informează că Octavianus se născuse în același cartier al Romei. Relativ la casa de pe Palatin, *ibidem*, LXXII.

[39] Acest titlu, conferit la propunerea fostului consul Lucius Munatius Plancus, era un act de mulțumire pentru faptul că Octavianus Caesar renunțase la gîndul de a abdica, de a-și „transfera" învestiturile acumulate pe seama Senatului. Alături de *imperium consulare*, pe care îl deținea pentru a șaptea oară, de titlul de *imperator*, preluat de la Caesar și oficializat prin anii 40—38 (vezi nota 2 la LI), și de *tribunicia potestas* (vezi notele 2 și 74 la LI), numele de *Augustus* îi conferea un caracter sacru. Cf. V e l l e i u s P a t e r c u l u s, II, 91, cu privire la ceremoniile oficiale care presupuneau un *consensus* unanim. Titulatura oficială a lui Augustus, începînd din anul 27 î.e.n., va păstra constant de aici înainte acest titlu alături de cognomentul *Caesar* și de titlul *Imperator*, transformat cu vremea în cognomen: *Imperator Caesar Augustus*. Vezi nota 62 la LII și comentariul larg al lui N. A. M a ș k i n, *op. cit.*, pp. 346—347. Cît despre dorința lui perso-

nală de a fi numit *Romulus*, aceasta era legată de faptul că în timpul primului său consulat din anul 43 (vezi nota 132 la XLVI), cu prilejul unei consultații augurale, îi apăruseră 12 vulturi, întocmai ca odinioară lui Romulus. Cf. Suetonius, *Augustus*, XLV și VII, unde biograful încearcă o etimologie fantezistă a cuvîntului *Augustus*.

40 În textul grec μοναρχία ἀκριβής. Spre deosebire de ἡγεμονία (cap. 12) sau de αὐταρχία (cap. 11). Această formulă reia cu aceleași cuvinte formula de la începutul cărții LII, anterioară expunerii evenimentelor și transformărilor constituționale din anul 28 pînă în ianuarie 27 î.e.n.: ἐκ δὲ τούτου μοναρχεῖβαι αὖθις ἀκριβῶς ἤρξαντο. Cele ce urmează se referă nu la acumularea puterii de către Augustus în special, ci la specificul puterii imperiale în general, la etapa cînd împăratul avea unul sau chiar doi asociați de același rang. Problema a fost studiată de E. Kornemann, *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*, Leipzig—Berlin, 1930. Anterior, cap. 12, Cassius Dio scrisese că: «Senatorii îl rugau pe Caesar să accepte monarhia». În acest capitol trece însă cu vederea modul în care, practic, s-a ajuns la forma de guvernămînt monarhică. Vezi Gh. Ștefan, *Studiul Introductiv*, p. 15, cu privire la judecata de valoare a lui Dio asupra «monarhiei».

41 În timpul republicii romane, cu excepția magistraturilor urbane, în incinta *pomoerium*-ului nu era îngăduită exercitarea nici unei alte magistraturi sau vreunui comandament militar. Vezi mai departe LIV, 35 autoritatea proconsulară acordată lui Drusus.

42 Vezi XLIII, 44 și anterior, LII, 41.

43 În limba greacă αὐτοκράτωρ.

44 Urmează o trecere în revistă a puterilor acumulate de împărat. *Censura*, una din cele mai de seamă magistraturi republicane în *cursus honorum*, fusese suprimată la începutul sec. I î.e.n. de Sulla. Ulterior, censorii au fost aleși în chip neregulat, cu intermitențe, vezi LII, 42. Încercarea de mai tîrziu, în anul 22 î.e.n., de a restaura censura, cu L. Munatius Plancus și Paullus Aemilius Lepidus, a dat greș. Vezi LIV, 2 și Suetonius, *Augustus*, XXVII. *Potestas censoria* intra în sfera puterilor imperiale. Vezi sfîrșitul cap. XVIII.

45 Referire la expresia *Princeps legibus solutus est;* această formulă juridică viza numai anumite legi, de obligativitatea cărora *principele*

(împăratul) era scutit sau de care cerea să fie scutit. Vezi în continuare cap. 28. Cu vremea, formula a fost generalizată, împărații fiind într-adevăr deasupra legilor și avînd posibilitatea să impună, la rîndul lui, orice lege ar fi dorit. W. Kunkel, *op. cit.*, p. 119. Vezi LIV, 10, pasajul referitor la legile augustane și notele 66 și 67 la LIV. De asemenea, L. Wickert, *articolul citat*, p. 2293.

46 Dinastia Iulio-Claudiilor se termină prin domnia lui Nero. Titulatura imperială a păstrat însă și cognomenul *Caesar* (rezervat mai tîrziu pentru moștenitorul tronului) și pe cel de *Augustus*.

47 *Pater patriae*. Acest nume, după Suetonius, i-a fost conferit lui Octavianus, printr-un „consimțămînt spontan și unanim", *Augustus*, LVIII. A fost acceptat de Octavianus după o cuvîntare ținută în Senat de Valerius Messala (la 5 febr. anul 2 î.e.n.), din care Suetonius reproduce un fragment. Cf. *Res Gestae*, VI, 35, r. 24—25: *Senatus et equester ordo populusque Romanus universus appellavit me patrem patriae.* Originea acestei titulaturi are toate șansele să provină din timpul regalității, dar se folosea și în timpul republicii. Neoficial, propaganda augustană o folosise curent și mai înainte vreme, după cum reiese din Horațiu, *Ode*, I, 2, v. 50. Cf. Ovidius, *Fastele*, II, 127—128.

48 Cassius Dio revine în acest capitol la tezele atribuite lui Maecenas, în LII, 14. Totodată, capitolul este programatic, deoarece istoricul face o deosebire netă între difuzarea și consemnarea corectă a actelor publice în timpul republicii și disimularea adevărului în epoca imperială; de asemenea, între structura Statului roman republican și structura imperiului. La adăpostul acestor constatări își cere iertare de la cititor pentru eventualele știri și amănunte inexacte pe care le va consemna, căutînd, pe cît posibil, să le privească cu discernămînt critic. Adevărul este că începînd cu sfîrșitul domniei lui Augustus, Cassius Dio a fost nevoit să cerceteze și alte izvoare istorice decît cele urmate pînă acum, dintre care nu toate l-au convins. Vezi R. Schwartz, articolul *Cassius*, R.E. III, p. 1711—1714.

49 Întîmplarea a fost povestită de Macrobius, *Saturnalia*, II, 4. Aici este vorba de o „devoțiune", făcută în genul respectat de celtiberi: după o știre din Valerius Maximus, II, 6, 11, celor ce se „devotau" nu le era îngăduit să supraviețuiască acelora cărora își „închinau" viața. Devoțiunea era făcută întocmai ca față de o divinitate *(numen)*. Același Macrobius, la care anecdota este altfel povestită decît

la Dio (vezi *Saturnalia* în traducerea lui G. Tohăneanu, Editura Academiei, 1961, p. 134), ne înștiințează că la propunerea unui tribun, Pacuvius (să fie oare același cu Pacuvius Taurus?), Senatul a hotărît printr-un *senatus consultum* ca lunii *Sextilis*, legată prin diferite evenimente de cariera lui Augustus, să i se dea numele de August. *Saturnalia*, I, 12, 35. Cum numele tribunului din ianuarie 27 î.e.n., care a făcut propunerea de devoțiune nu-i este clar lui Dio, nici mărturia din acest capitol nu este sigură. Discuția la P i e r r e G r e n a d e, *op. cit.*, p. 46, 47. De reținut amănuntul că: „mulțimea (*populus*) stătea îngrămădită în fața porților Curiei", participînd oarecum la lucrările Senatului. Nu se știe cînd anume a fost făcută cealaltă propunere cu privire la schimbarea de nume a lunii Sextilis. Părerile sînt împărțite.

[50] În textul grec: ἐθελοντὶ παρὰ πάντων, expresie care traduce *consensus omnium* sau *universorum*, studiată de H. U. I n s t i n s k y în articolul *Consensus Universorum*, publicat în Hermes, 1940, p. 265—278. Trecînd în revistă împrejurările din viața privată și publică în care era nevoie de un *consensus*, Instinsky arată că acest „consimțămînt", „consens", n-avea din punct de vedere juridic o valoare propriu-zis legală — ci avea mai degrabă sensul afirmării unui sentiment de aprobare, eventual, cu o nuanță de stimă, de deferență, la care Augustus ținea atît de mult. Vezi mai sus nota 13. V. F a d i n g e r, *op. cit.*, p. 318 și urm., scoate în evidență deosebirile între acest *consensus* și cel consemnat în *Res Gestae*, 34, 7, anterior bătăliei de la Actium.

[51] Cassius Dio vorbește aici de pe poziția unui om care a studiat dreptul și istoria dreptului.

[52] Activitatea legislativă a lui Augustus în timpul celui de al saselea consulat a fost rodnică, cîntată de V e r g i l i u s în *Georgice* (III și IV îndeosebi) și indirect în *Eneida* (I, 286 și urm.) și de O v i d i u s în *Metamorfoze* (XV, 840 și urm. de ex.: „*Pace data terris animum ad civilia vertet / Iura suum leges feret iustissimus auctor*". Cf. S u e t o n i u s, *Augustus*, XXVIII, textul edictului din 13 ian. 27. Textul lui Ovidius pomenește de *iura civilia* și de *leges*. *Iura* se referă la ansamblul constituțional al statului, la acel *novus status*, sau *optimus status*, despre care vorbește și Suetonius; *leges* la activitatea legislativă propriu-zisă, despre care Dio va da cu grijă detalii în cărțile următoare. Cf. T a c i t u s, *Annales*, III, 28. Informația că „aducea unele legi în

fața Adunării Poporului" *leges ferre*, cum se exprimă și Ovidius, denotă grija lui Augustus de a nu rupe brusc cu pretențiile sale de restaurare a republicii și a tradiției republicane. Vezi nota 67 la LVI. Generalități la A. G a r d t h a u s e n, *Augustus*, I, ed. cit., p. 897 și urm. capitolul *Sitten unde Gesetze*.

[53] Inaugurarea obiceiului ca împăratul să fie înconjurat de un „sfat" care se schimba de două ori pe an: *consilia semestria*. Cf. *Discursul lui Maecenas*, LII, 15 și, în continuare, LVI, 28, ridicarea numărului de consilieri de la 15 la 20. Cf. S u e t o n i u s, *Augustus*, XXXV. Augustus se consultă cu consilierii săi înainte de a discuta în Senat treburi de stat de importanță majoră. Alteori îi asocia la activitățile sale juridice.

[54] Situație tranzitorie, îngăduită în lumina celor spuse mai sus despre dorința lui Augustus de a lăsa iluzia unei reîntoarceri la instituțiile republicane. Augustus a reorganizat fundamental atribuțiile judecătorești ale Senatului și tribunalelor, transformînd Senatul în cea mai înaltă instanță judecătorească a Imperiului, pe care totuși o depășea prin autoritatea (*auctoritas*) ce-o deținea. Cît despre competența judiciară a Comițiilor, aceasta a fost total abolită cîțiva ani mai tîrziu. Vezi LVI, 40.

[55] În sensul că de aici înainte narațiunea istorică va fi structurată după criteriul sincroniei anuale și nu după seriile de evenimente. Această schimbare, determinată în bună măsură de izvoarele urmate, aduce profunde prejudicii cursivității în expunere, de care Cassius Dio însuși, într-o măsură oarecare, este conștient.

[56] Augustus a fost un bun gospodar, un mare constructor, de aceea spre sfîrșitul domniei îi plăcea să spună: „am preluat o Romă de cărămidă vă las un oraș de marmură" (LVI, 30). Încă din vremea edilității sale din anul 33 (vezi XLIX, 43) a procedat la substanțiale îmbunătățiri funciare, aducînd în Roma apă potabilă. Acum, în 28 î.e.n., se ocupă de rețeaua de drumuri, fără să uite importanța strategică a unor căi de acces. Cf. S u e t o n i u s, *Augustus*, XXX.

[57] Diferența dintre *aerarium* și *fiscus*. Vezi mai sus nota 33.

[58] Vezi discursul lui Maecenas, LII, 35 și consemnarea faptului în *Res Gestae*, IV, 24, 51—54.

[59] Fapte care depășesc limita anului 28 î.e.n.

[60] *Septa* înseamnă propriu-zis „parcuri". Triburile adunate în Comițiile centuriate, în timpul istoriei primitive a Romei, pentru a se distinge unele de altele, erau separate prin mijlocirea acestor îngrădiri. Ulterior, Lepidus a construit un circ imens, împodobit cu colonade și fresce, pe care Agrippa l-a definitivat în 28 î.e.n. Alături de aceste *Septa*, care au căpătat numele de *Iulia*, Agrippa a ridicat un alt portic, numit *Septa Agrippina*. A. Gardthausen, *Augustus*, I, p. 583, capitolul *Das Volk*.

[61] Făcînd acest portret al lui Agrippa, Dio face în același timp portretul consilierului ideal al împăratului.

[62] Prin contrast, istoricul amintește soarta poetului Cornelius Gallus, prietenul lui Vergilius. Născut în 69 î.e.n., Gallus făcea parte din pleiada tinerilor poeți care au aderat cu sincer entuziasm la programul reformelor preconizate de Octavianus, pe cînd acesta era încă triumvir. Din 30 î.e.n. Gallus era prefect al Egiptului, după ce se distinsese în bătălia de la Actium (vezi nota 61 la LI).

[63] Ovidius, *Tristele*, II, 446, adaugă că poetul căzuse și în patima beției, iar Ammianus Marcellinus, XVII, 4, îl acuză de neregului financiare.

[64] Acest Proculeius, dat ca exemplu de Dio pentru curajul arătat, pomenit și de Horațiu în *Ode*, II, 2, era fratele lui T. Varro Murena, acuzat de a fi pus la cale un complot împotriva lui Augustus, LVI, 4. Vezi în continuare nota 70.

[65] Suetonius, *Augustus*, XIX, îl trece pe Egnatius în numărul acelora care au conspirat împotriva lui Augustus. Aceste anecdote, relatate aici de Dio, sînt culese din fondul literaturii antimonarhice care, cu toată vigilența împăraților, n-a putut fi oprită să circule în tot cursul secolului I.

[66] Vezi în continuare LIV, 8. Velleius Paterculus, II, 94, notează că Egnatius, datorită măsurilor energice luate în timpul edilității sale și a sumelor cheltuite, își dobîndise o popularitate puțin obișnuită, care nu convenea lui Augustus.

[67] Despre Polemon, care trecuse de partea lui Antonius în timpul campaniei acestuia din Armenia, vezi XLIX, 26 și 44. El primise din partea lui Antonius regiunile cunoscute sub denumirea de Armenia Mică. Vezi în continuare LIV, 24, cînd acest susținător al romanilor în Orient primește în plus și regatul Bosforului.

[68] Nepotrivire cu afirmația mai sus făcută, la sfîrșitul cap. 22, sau poate referință la o situație anterioară acceptării condițiilor sale.

[69] Cf. XLIX, 34, cînd C. Iulius Caesar, după moartea lui Sextus Pompeius, încearcă să treacă din Sicilia în Spania, unde aceleași populații refuză să plătească tributul și se ridică împotriva stăpînirii romane.

[70] Aulus Terentius Varro Murena, viitorul consul din 23, care a participat la complotul împotriva lui Augustus. Privitor la prenumele Licinius, care i se dă în unele texte (Horațiu, *Ode*, III, 19, 11; *Satire*, I, 5, 38) există mari controverse. Cf. Strabon, *Geografia*, IV (205). Vezi în continuare nota 14 la LIV.

[71] Actualmente Aosta. Plinius, *Naturalis Historia* III, 17, amintește de originea diversă a praetorienilor care au populat orașul, iar Strabon, *loc. cit.*, de numărul lor: 3 000 de oameni.

[72] Suetonius, *Augustus*, LXXXV menționează că în *Autobiografia* împăratului, memoriile sale cu privire la campaniile purtate se încheiau cu această campanie din Spania. Vezi și cap. LXXXI, în care este vorba despre îmbolnăvirea lui Augustus. Nu este exclus ca Augustus să fi profitat de convalescența sa din cursul anului 26—25, pentru lucrul necesar la redactarea *Memoriilor*.

[73] Consemnate în *Epitomele* lui Florus, IV, 12, și Paulus Orosius, VI, 21.

[74] Nepotul și fiul său vitreg pe care Augustus dorea să-l promoveze în fruntea treburilor publice.

[75] Regatul străbătrînesc, Numidia. Vezi mai sus LI, 15 și notele la acest capitol. În schimbul Numidiei Iuba primea acum o parte din Getulia și cele două Mauretanii (vezi nota 131 la XLVIII).

[76] Proconsulatul Africii.

[77] Despre Amyntas, fostul secretar al regelui Deiotarus, vezi XLIX, 32 și nota 47 la L. La moartea lui Augustus, survenită în anul 14 e.n., Augustus transformase deja Galatia în provincie romană, unde-l numise legat (*legatus Augusti propraetore*) pe Marcus Lollius. Cf. Strabon, XII (569).

[78] Același cu Marcus Vinicius care a pătruns în nord-vestul Daciei într-o expediție de represalii, în anul 11 î.e.n., cf. V. Pârvan, *Getica*, ed. cit., p. 93.

[79] Era pentru a VIII-a oară că Augustus căpăta acest titlu, care i s-a decernat în anul 24. Refuzul lui Augustus de a primi triumful înseamnă că aclamația triumfală, distincție mult rîvnită, i-a fost atribuită de astă dată lui M. Vinicius, Velleius Paterculus, II, 104. Vinicius nu repetă însă greșeala lui M. Licinius Crassus de a cere pentru sine însuși titlul de *imperator*. Vezi însă mai departe prudența lui M. Agrippa, care nu acceptă triumful ce-i fusese acordat de însuși Augustus în urma victoriilor sale asupra cantabrilor, LIV, 11 și 24.

[80] Vezi mai sus LI, 20. Templul rămăsese închis aproape vreme de cinci ani. Cf. LIV, 36, a treia închidere a templului.

[81] Despre aceste monumente, ridicate prin grija lui Agrippa, vezi A. Gardthausen, *Augustus*, partea I, VII, ed. citată, p. 754—761 și nota de la p. 427; *Augustus*, partea a II-a, în care A.G. indică greșeala săvîrșită de Dio: Pantheonul *fusese început* (conform inscripțiilor găsite) cu 2 ani înainte, deci în 27 î.e.n. Vezi, de asemenea Pierre Grimal, *Civilizația Romei* (trad. rom.), vol. I, E.P.T., București, pp. 345—348. Din Suetonius, *Augustus*, LXXXII, aflăm că Augustus însuși era mare amator de „băi laconiene". Cît despre Pantheon, pradă flăcărilor (LVI, 24), a fost refăcut sub domnia lui Hadrian.

[82] Căsătoria Iuliei cu Marcellus, vărul ei, n-a fost de lungă durată. Marcellus a murit în cursul anului 23. Vezi în continuare cap. 30.

[83] Ulterior, prin căsătoria sa cu Marcella, Agrippa a intrat în familia lui Augustus. Invitația de a locui împreună, avea o deosebită semnificație.

[84] Acest jurămînt, depus la 1 ianuarie 24 î.e.n., este un jurămînt de esență monarhică, diferit de cel depus de Antonius și Octavianus Caesar la 1 ian. 39, cînd triumvirii cereau Senatului consfințirea actelor înfăptuite. Vezi XLVIII, 34. Cf. LI, 20, jurămîntul depus de Senat.

[85] Lucius Aemilius Lepidus (?), fratele triumvirului (?).

[86] Aelius Gallus, ale cărui acțiuni în Arabia sînt confirmate prin mărturiile combinate ale lui Strabon, XVI, 4 (780), de pildă, sau XVII, 1 (816—820) și Plinius, *Naturalis Historia*, VI, 28, nu trebuie confundat cu omonimul său, Cornelius Gallus. Plinius, din punct de vedere geografic și etnografic, se arată foarte interesat de expediția lui Gallus în direcția peninsulei Arabia. Drept este că Strabon, *loc. cit.*, în loc de Arabia scrie Numidia, ceea ce ar schimba cu totul direcția spre care s-a îndreptat Gallus. Arabia „fericită", spre deosebire de

cea „pietroasă" sau „deșertul Arabiei". Cf. *Res Gestae*, V, 26, r. 19, 22—23. Această expediție, fără rezultate practice, a contribuit la ridicarea prestigiului lui Augustus și la înviorarea comerțului prin porturile egiptene.

[87] În calitate de ginere.

[88] Calpurnius Piso, colegul său de consulat din anul 23.

[89] După îmbolnăvirile grave din 29 (LI, 22) și 28 î.e.n. (LIII, 1) aceasta era a treia criză prin care trecea Augustus. Abținerea lui de a desemna un urmaș este conformă cu permanenta sa grijă de a nu recunoaște oficial schimbarea formei de guvernămînt, între timp devenită o realitate. Înmînarea datelor oficiale colegului său de consulat — e vorba de un *rationarium imperii*, registre în care datele erau ținute la zi — avea semnificația unei recunoașteri a egalității puterii consulare *(pari potestate)* ce-o împărtășea cu acesta. În ce privește gestul înmînării inelului său cu sigiliu lui Agrippa, s-ar putea să fi avut semnificația dorinței ca Agrippa să fie ales *Princeps* în locul său, dar în nici un caz semnificația unei impuneri.

[90] Suetonius, *Augustus*, LIX, amintește și de înălțarea unei statui în cinstea lui Antonius Musa.

[91] Moartea lui Marcellus, întîmplată după o jumătate de an de la boala lui Augustus, relatată aici ca un eveniment oarecare, l-a afectat foarte tare pe Augustus. Poeții augustani, Vergilius îndeosebi, *Eneida*, VI, 883, cu neîntrecută sensibilitate au cinstit memoria tînărului destinat să aibă un viitor strălucit. Monumentul funerar despre care vorbește aici Dio nu-i altul decît Mausoleul construit în mijlocul Romei, în fața căruia, pe tăblițe de aramă, au fost săpate *Res Gestae* (azi reproduse acolo în marmură). S-a spus, nu fără dreptate, că Augustus, om încă tînăr, a poruncit ridicarea acestui monument în urma frecventelor crize prin care trecea cu sănătatea. Iată însă și o altă interpretare, dată de K. Kraft, *Der Sinn des Mausoleum des Augustus, Historia*, XVI, 1967, pp. 189—206. Deoarece, cum reiese din acest capitol, construcția monumentului pare să fi fost aproape terminată în anul 28 î.e.n., este plauzibil să credem că lucrările de construcție începuseră încă din anul 32, adică anul cînd a fost dat publicității testamentul lui Antonius, prin care se anunțau intențiile acestuia de a-și înălța, întocmai regilor orientali, un monument funerar la Alexandria. Așadar, situarea Mausoleului iulian în inima Romei, între Via Flaminia și țărmul Tibrului,

era o replică dată lui Antonius în polemica ce-l despărțea pe Octavianus de marele său rival. Informația lui Suetonius, *Augustus*, C, despre ridicarea monumentului în anul 28 (al șaselea consulat) trebuie interpretată în sensul „definitivării" construcției. G. Kornemann, articolul *Monumentum Ancyranum*, RE, XVI, 1, p. 214—215, este de părere că în anul 28 ideea gravării faptelor săvîrșite pînă la instituirea Principatului se conturase destul de pregnant în cugetul lui Augustus și că sensul justificativ care se desprinde din *Res Gestae* nu poate fi separat de acela al ridicării unui monument funerar, fără precedent în trecut.

92 *Res Gestae*, IV, 21, 4. 22—23. Consacrarea s-a făcut la 4 mai anul 11 î.e.n. Cf. Plinius, *Naturalis Historia*, VIII, 65 și Suetoniu s, *Augustus*, XXIX. Vezi în continuare LIV, 16.

93 În sensul celor spuse la nota 89.

94 Lux asemănător aceluia pe care și-l îngăduise Caius Iulius Caesar în anul 46 î.e.n. Vezi XLIII, 24 și nota 49 la acea carte.

95 În cazul încetării din viață, lasă să se înțeleagă Dio, Augustus considera că persoana cea mai potrivită pentru a ocupa locul de conducere al imperiului *(principatus)* era Agrippa. Cf. Velleius Paterculus, II, 93. Vezi mai sus nota 89.

96 Numirea pretorilor urbani de către șeful statului era un obicei statornicit încă de pe vremea lui C. Iulius Caesar. Acesta ridicase la zece numărul pretorilor. Vezi XLIII, 51. Numărul de 10 nu era însă fix, putînd depăși numărul de 14, atins în anul 47 î.e.n. (vezi XLIII, 47 și XLIII, 51). Despre temeiurile legale ale unor astfel de numiri, Velleius Paterculus, *loc. cit.* Relativ la numirea pretorilor însărcinați cu trezoreria, vezi cap. 2 din această carte.

97 Adică din anul 27 î.e.n.

98 Importanța acestui capitol este de prisos să mai fie subliniată. După cel de al XI-lea consulat al său, în anul 24 î.e.n., avîndu-l drept coleg pe Cn. Calpurnius Piso, Augustus renunță la exercitarea *imperium*-ului *consulare* pe durata unui an întreg, în favoarea numirii (onorifice mai degrabă) a unor *consules suffecti*. Era o măsură de atragere a aristocrației republicane care nu putea renunța ușor la vechile idealuri, lucru care rezultă din însăși alegerea succesorului său, Lucius Sestius.

99 Toate aceste împuterniciri, conform tezei lui Pierre Grenade, *op. cit.*, cap. *L'évolution des pouvoirs impériaux d'Auguste*, p. 367—372, nu sînt noi în esența lor, ci se integrează acelui *imperium* extraordinar căpătat de Octavianus la începutul anului 27; după interpretarea Grenade, încă de pe atunci, un *imperium proconsulare maius* îngăduise lui Augustus controlul asupra tuturor provinciilor, fie ele senatoriale sau imperiale. Cf. cap. 17. O părere contrară la N. A. Maşkin, *Principatul*, p. 350. Vezi de asemenea Dieter Timpe, *Untersuchungen*, p. 10—13. Despre modul cum i-a fost atribuită, în etape, puterea tribuniciană, vezi nota 2 la cartea LI. În acest an Augustus intenționa să întreprindă o lungă călătorie în Orient și Egipt. Dreptul ce i se acordă acum de a depăși la plecare și la sosire incinta Urbei *(pomoerium)* este echivalent cu un spor de autoritate față de consulul care nu deținea decît *imperium domi*. Vezi N. A. Maşkin, *Principatul*, p. 337, nota 6; p. 350 și urm. Cf. *Res Gestae*, II. 10, r. 21—23, XLIX, 15 (anul 36 î.e.n.), LI, 19 (anul 30 î.e.n.), cînd Octavianus primește *ius auxilii*, cu acest pasaj în care este vorba pentru a treia oară (în *Istoria Romană* a lui Cassius Dio) de *potestas tribunicia*. Puterea tribuniciană îi conferea lui Augustus, cît și succesorilor săi, dreptul juridic de a trata direct cu Adunarea poporului *(ius cum populo agendi)* și cu Senatul *(ius cum Senatu agendi)*, depășind puterea consulară. Indiferent de controversele existente între cei ce susțin că aceste împuterniciri sînt variante ale puterii conferite lui Augustus în 27 î.e.n., pe timp de zece ani, și cei ce susțin (Mommsen în primul rînd) că există o deosebire de esență rezultată din atribuirea *pe viață* a acestor împuterniciri, fapt cert este că anul 23 î.e.n., ca și anul 28—27 î.e.n., marchează o etapă capitală în consolidarea Principatului. Începînd din anul 9 e.n. Augustus reia dealtfel ritmul decennal al atribuirii împuternicirilor. Vezi în continuare nota 55 la LIV.

100 Despre disputa dintre Tiridates și Phraates, vezi LI, 18, 4, nota 68.

101 Dezastrul militar suferit de Crassus în bătălia de la Carrhae (XLI, 21 și urm.) și cel suferit de Marcus Antonius (XLVIII, 24 și urm.).

102 *Feriae Latinae*, vezi nota 121 la XLIII.

103 Frazele scurte, disparate ca sens, care încheie această carte, au îndemnat pe comentatori să considere întreg acest capitol copiat după un *Breviarum* (eventual, *Periochae* ale lui Titus Livius).

CARTEA LIV

[1] Despre această statuie, așezată alături de cea a lui Agrippa în vestibulul Pantheonului, vezi, anterior, LIII, 27.

[2] Cf. *Res Gestae*, I, 5, 31—32: *Dictaturam et absenti et presenti mihi delatam et a populo et a senatu M. Marcello et L. Arruntio Cos. non recepi.* Suetonius, *Augustus*, LII. Spre deosebire de textul din *Res Gestae* Cassius Dio pretinde că dictatura i-a fost oferită lui Augustus numai de plebea dezlănțuită, nu și de Senat. De asemenea, atît la Suetonius cît și la Dio, lipsește mențiunea unei duble oferte a dictaturii, odată în absență, altă dată în prezența lui Augustus. Deosebit de importantă însă este știrea asupra existenței unui *senatus-consultum* în acest sens, „smuls" prin presiunile plebei, care, nu este exclus, să fie emis și un plebiscit referitor la înființarea dictaturii, ferm refuzată de Augustus. Despre un refuz similar al lui Pompeius cu aceleași temeiuri, vezi XXXIX, 9. G. Alföldy, *Die Ablehnung der Diktatur durch Augustus*, Gymnasium, LXXIX, 1972, pp. 1—2.

[3] *Cura annonae*, sarcină de mare răspundere, pe care o îndeplinise odinioară și Pompeius. Această magistratură, pe care Octavianus o acceptă, n-a fost votată de Senat, deși probabil un *consensus* a existat și în această privință. Ea este însă consemnată în *Res Gestae*, I, 5, 33—34.

[4] Cu privire la împuternicirile deținute de Augustus vezi nota 99 la LIII. Dictatura fusese oficial abolită după moartea lui Caesar printr-o lege adusă de Antonius. Vezi XLIV, 51 și notele la acest capitol.

[5] Fastele Venusine din 28, CIL², p. 221, certifică învestitura de censori *(censoria potestas)* pentru consulii anului, Caesar Octavianus și Agrippa. Vezi mai sus nota 4 la LIII. Refuzul censurii perpetue se înscria pe linia refuzului dictaturii; cf. Suetonius, *Augustus*, XXVII. Ceva mai tîrziu (în 19 î.e.n.) Augustus a primit oficial censura pe o perioadă de cinci ani, reînnoită în continuare, prin vot unanim *(consensus)* al Senatului și al Adunării Poporului. Censura *(Potestas censoria)* a trecut definitiv în atribuțiile împăratului, a coasociaților săi la domnie sau a delegaților săi direcți. A E. Astin, *Augustus and Censoria Potestas*, Latomus, XXII, 1963, pp. 226—235.

[6] În calitatea sa de *curator annonae*. După o anumită interpretare: legum et morum: Blaise Parsi—A. Magdelain, *La cura legum et morum*, Revue Historique de Droit, 1964, pp. 376—389.

[7] În perioada republicană, organizarea jocurilor și a serbărilor publice, sarcină oneroasă, revenea edililor. Vezi însă XLIII, 48 cu trecerea jocurilor Apollinare în sarcina pretorilor. Fondurile statului alocate în acest scop erau luate din tezaurul public (în textul grec: ἀπὸ δημοσίου). Vezi în continuare cap. 17 la această carte.

[8] Cf. Suetonius, *Tiberius*, XXXIV și Tacitus, *Annales*, IV, 36, relativ la măsuri similare luate de Tiberius.

[9] Vezi anterior LIII, 24.

[10] Vezi anterior LIII, 31.

[11] Suetonius, *Augustus*, XLIII, confirmă această hotărîre. Cf. LV, 4.

[12] În limba greacă νομοθέτης și αὐτοκράτωρ. Despre dreptul lui Augustus de a aduce spre votare orice lege ar fi vrut și de a fi dispensat de obligația de a le supune legilor existente, vezi anterior LIII, 26—28 și nota 45 la LIII. Cf. *Res Gestae*, II, 8, 12; textul grec, 4—7 (ediția citată). Jean Gaudemet, *op. cit.*, pp. 587—588.

[13] Vezi în continuare LV, 4 împrejurări cînd Augustus ia apărarea unui soldat și a unui prieten personal. Cf. Suetonius, *Augustus*, LVI.

[14] Aulus Terentius Varro Murena, consul în 23 (CIL², 1, 28). Vezi anterior nota 70 la LIII. Datorită poziției puternice ce avea căci era frate vitreg cu C. Proculeius și frate cu Terentia, soția lui Maecenas, Murena își permitea să-l critice fățiș pe Augustus. Fastele Capitoline, care îi condamnează funcția de consul, menționează că: „a murit în timpul magistraturii". Această mărturie schimbă însă data complotului la care Dio pretinde, fără a fi sigur, că Murena ar fi fost părtaș. Vezi articolul *A. Terentius Varro* (29) de Max Fluss, în RE, Seria II, V (1934), p. 706 și urm. Ținînd seama de mărturiile istorice cu privire la guvernarea Macedoniei de către Marcus Primus, D. Stockton, în articolul *Primus and Murena*, Historia, XIV, 1965, pp. 18—40, demonstrează că desfășurarea procesului trebuie să fi avut loc în 23, în prima jumătate a anului (deci înainte de modificările constituționale intervenite), și nu în 22, cum datează Dio acest proces, despre care se cu-

noscem puține amănunte. Murena era consul *(consul suffectus)* cînd s-a judecat procesul; această interpretare pleacă de la observațiile lui Max Fluss, articolul citat, p. 707.

15 Drept pe care în timpul republicii îl aveau numai consulii. În anul 22 î.e.n. Augustus nu mai era consul.

16 Fannius Caepio, eventual unul din locotenenții lui Cassius în timpul războiului civil. Vezi articolul *Fannius Caepio*, RE, VI, p. 1993, semnat de Kappelmacher. Se pare că Caepio avea o fire brutală. Este menționat de Seneca în *De brevitate vitae* IV, 5 și *De clementia* I, 9, 6. Velleius Paterculus, II, 91—93, spre deosebire de Dio, condamnă cu asprime conjurația; Suetonius, *Tiberius, 8,* amintește că Tiberius a fost acela care a pronunțat sentința, acuzîndu-l pe Caepio de crimă de înaltă trădare. Complotul, dacă într-adevăr a existat, a fost denunțat de un anume Castrius. Suetonius, *Augustus,* LVI, R. J. Rowland, *The conspiracy of Varro Murena,* Classical Journal, LXII, 1967, p. 362—363, aduce argumente în favoarea tezei despre netemeinicia acuzațiilor aduse lui Caepio. Despre modul cum a scăpat Fannius Caepio de rigorile legii, grație unui sclav credincios, Macrobius, *Saturnalia* I, II, 21.

17 Modul trivial de a se exprima al lui Murena, cu toată înrudirea sa cu unul din favoriții lui Augustus, a dat de bănuit că a participat la conjurație. Dio însă nu este sigur de acest lucru.

18 Despre rolul jucat de C. Proculeius în Egipt, vezi LI, II și urm.

19 Terentia, mult iubită de Augustus. Vezi în continuare cap. 19.

20 Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 477, nota 2.

21 Anecdota este raportată și de Suetonius, *Augustus,* XCI, care o povestește pentru a ilustra cît era Augustus de superstițios.

22 În acest capitol este reluată narațiunea despre evenimentele relatate în LIII, 24—25.

23 Caius Furnius a preluat guvernarea Spaniei după victoriile combinate ale lui Augustus însuși și ale lui C. Antistius asupra cantabrilor. Fost partizan al lui Antonius (vezi XLVIII, 13) Furnius se bucura acum de bunele grații ale lui Augustus, care înțelegea să ducă o politică de reconciliere.

24 Vezi în continuare cap. 11.

25 Despre această expediție în sudul Egiptului, *Strabon* XVII, 5 (788) și XVII, 52—54 (819—82). Petronius nu avea decît 10 000 de oameni la dispoziție care au înfruntat peste 30 000 de dușmani într-o adevărată expediție de legendă. Vezi Plinius, *Naturalis Historia,* VI, 181—182, și Propertius, *Elegii,* VII, 6, v. 78.

26 Cf. Justin, *Epitome,* XLII, 5, și Suetonius, *Augustus,* XLVII, care susțin că singurele provincii nevizitate de Augustus au rămas doar Africa și Sardinia.

27 Aceste tulburări se petrec spre mijlocul anului 21 î.e.n. și aveau să se repete după doi ani. Vezi în continuare cap. 10. Dio a găsit o explicație refuzului lui Augustus de a fi consul: dorința de a onora cu acest titlu cît mai mulți ambițioși, din rîndurile ordinului senatorial: LIII, 32.

28 În 21 î.e.n., rechemat din Sicilia (cap. II), Agrippa a primit sarcina de *praefectus Urbi* fără ca totuși să fie învestit legal cu această demnitate. Despre puterea legală la care a ajuns Agrippa, egală sau aproape egală cu cea a lui Augustus, vezi în continuare cap. 12.

29 Marcella. Despre căsătoria lui Agrippa cu Marcella vezi LIII, 1 și 30.

30 Vezi mai sus LIII, 2.

31 Relativ la Feriae Latinae și la obligațiile prefectului urban nota 121 la XLIII.

32 *Res Gestae,* V, 28, r. 35: *Colonias in Africa, Sicilia, Macedonia... deduxi.*

33 Vezi XLVIII, 15.

34 Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 529 și urm. despre acordarea cetățeniei mijlocite.

35 Vezi enumerarea din cap. 12, LIII. Atît Grecia cît și Bithynia sînt trecute pe lista provinciilor senatoriale care aparțin senatului și poporului roman.

36 Vezi în continuare cap. 23 al acestei cărți. Cyzicul, printr-un act de generozitate, își recapătă mai tîrziu libertatea. Despre eliberarea sclavilor sau a celor căzuți în sclavie, N. A. Maşkin, *op. cit.*, pp. 366—267.

37 Vezi anterior LIII, 33, lupta dintre Tiridates și Phraates al IV-lea, măsurile luate de Augustus, precum și notele 100 și 101 la această carte.

[38] Ca și cum ar fi repurtat o victorie reală asupra parților. Faptul a fost celebrat de poeții vremii și imortalizat prin reliefurile statuii lui Augustus (numită „della Prima Porta"), realizare remarcabilă datînd din anii 19—18 î.e.n. (Statuia se află la Muzeul Vaticanului). Reliefurile prin care-și celebra victoriile au fost sculptate pe cuirasa împăratului. Cf. *Res Gestae*, V, 29, 40—42: *„Parthis trium exercitum Romanorum spolia et signa reddere mihi supplicesque amicitiam populi Romani petere coëgi.*

[39] Coloana ridicată în dreptul intrării în templul lui Saturn, lîngă tribuna Rostrelor, în interiorul Forului Roman, de unde plecau marile drumuri ale Imperiului. Începînd din acest punct se măsurau distanțele cu unitatea de o mie de pași *(mille passuum)*, prin stîlpii denumiți *milliaria*.

[40] Caius Caesar, născut în 20 î.e.n. Vezi Suetonius, *Augustus*, LXIII. Bucurîndu-se de a avea un urmaș din propriul său sînge, Augustus l-a considerat de îndată drept moștenitor prezumtiv. Vezi în continuare cap. 18. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 3.

[41] Augustus s-a născut la Roma în 23 septembrie 63 î.e.n. (ziua a noua a calendarelor din octombrie). Serbările în cinstea acestei zile sînt amintite de Horațiu, *Epistulae*, I, 5, *Ad Numicium*, v. 6 și urm.

[42] Vezi L, 13 și notele la acest capitol.

[43] *Ibidem*, 14.

[44] Despre Archelaos, vezi XLIX, 32 și LI, 2 (deposedarea de teritoriile primite de la Antonius).

[45] Vezi XLIX.

[46] Relativ la ridicarea lui Herodes ca rege al Iudeei, vezi Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, *XV*, 15 și *Războiul cu iudeii*, I, 45.

[47] În zona Orientului mijlociu și apropiat, Augustus a trecut, treptat, de la o politică de protectorat la una de anexiuni. Léon Homo, *Les Institutions politiques romaines*, ed. cit., pp. 404—405. Micile state tampon dintre teritoriul roman, alcătuit din lanțul provinciilor Siria, Asia, Bithynia-Pont și regatul parților — Galatia, Cappadocia, Armenia Mică, Commagena și Iudeea — făceau parte din sistemul defensiv roman. În anul 25 e.n., la moartea lui Amyntas, Galatia a devenit la rîndul ei provincie romană. Vezi LIII, 26. Acum, în anul 20 î.e.n. Augustus hotărăște să pună capăt influenței parthice în Armenia unde, practic,

atotputernic era Artaxes (Artaxias), ultimul descendent al dinastiei Arsacizilor. Vezi XLIX, 40 și 44 și notele la aceste capitole. În urma expediției lui Tiberius în Armenia a fost instalat ca rege Tigranes al III-lea, fapt menționat în *Res Gestae*, V, 27, 25—27.

[48] Vellcius Paterculus, II, 94; Suetonius, *Tiberius*, II; *Tacitus*, *Annales*, II, 3. Aprecierile lui Dio asupra caracterului lui Tiberius sînt în deplină concordanță cu tradiția antitiberiană urmată de Tacitus. Relativ la „semnul" ce i s-a arătat lui Tiberius, Suetonius, *Tiberius*, XI.

[49] Primul popas al lui Augustus la Samos este menționat în cap. 7 al acestei cărți.

[50] Relațiile politice și comerciale stabilite după anul 20 cu India, îndeosebi cu Pendjabul, unde domnea regele Kanichka, nu erau noi. O ambasadă indiană venise în Apus încă din anul 25 și îl întîlnise pe Augustus la Tarragona, unde acesta se afla în timpul campaniei iberice. Stabilirea acestor relații este amintită în *Res Gestae*, V, 31, 50—51, cu mențiunea expresă că înainte vreme asemenea legături diplomatice nu existaseră: *Ad me ex India regum legationes saepe missae sunt non visae ante id tempus apud quemquam Romanorum dux.*

[51] Cf. Suetonius, *Augustus*, XLIII. Pentru Roma, tigrul trimis din India și prezentat în arena circului închinat lui Marcellus era o premieră absolută. Cf. XLIII, 23, cu privire la alte animale exotice prezentate în Italia. Grecii însă cunoșteau de mult înfățișarea tigrilor, dovadă numeroasele aserțiuni despre acest animal la Aristotel, Teofrast, la istoricii lui Alexandru sau la autorii de *Indika*, Megasthenes, de exemplu.

[52] „Înțelepții" indieni, curent numiți în literatura istorică greacă *gymnosofiști*, erau membrii unei secte filosofic-religioase, ascetice, lipsiți de veșminte. Misterele celor două zeițe sînt misterele eleusine, celebrate în cinstea zeiței Ceres (Demeter) în luna octombrie, și a fiicei ei, Proserpina (Persefona), în luna martie, timp de nouă zile.

[53] În anul 19 se repeta situația tulbure din 21, cînd Augustus refuzase să fie consul. Vezi anterior cap. 6.

[54] Această numire, făcută pe moment, fără o pregătire prealabilă, echivalează cu vechiul deziderat augustan de menținere a formelor constituționale republicane. Întocmai ca și Caius Iulius Caesar (vezi Suetonius, *Caesar*, XLI), Augustus căuta să se arate generos față de foștii pro-

scriși care scăpaseră cu viață. Despre modul cum a fost salvat Quintus Lucretius Vespillo de soția sa, Thuria, vezi Valerius Maximus, VI, 7.

55 Acumularea de *potestates* de la sfîrșitul anului 19 de către Augustus și atribuirea unei *cura, cura morum*, atestă desprinderea acestor *potestates* de magistraturile cărora le erau anterior alipite, destinate să-și piardă definitiv legalitatea. N. A. Maşkin, *Principatul*, p. 353, Pierre Grenade, *op. cit.*, p. 314 și urm. Intrarea lui Augustus în Roma, noaptea, s-a petrecut la 12 octombrie 19 î.e.n. Despre *potestas censoria*, implicată anterior în *summa potestate*, vezi notele 4 la LIII și 5 la această carte. Censura îi conferea lui Augustus dreptul de a hotărî recensămîntul populației și epurările Senatului *(lectiones)*. Cît despre *imperium consulare* perpetuu pe care-l acceptă acum, după ce îl refuzase cu obstinație cîțiva ani mai înainte, nu-i acordă de fapt alt drept decît acela de a fi „colegul" *(pari potestate)* celor doi consuli în funcție. Cu aceasta, refuzul repetat de a fi consul, din 23 și 22 este dat uitării. Din 23 î.e.n. Augustus este însă deținătorul unui *imperium* superior, *imperium proconsulare*, definit ca *infinitum* sau *maius* care întrunește ansamblul puterii militare, civile și judiciare, de la care decurg toate celelalte *potestates* ce le acumulează oficial, în decursul anilor. Vezi însă și interpretarea lui P. Grenade, consemnată la nota 99 de la cartea LIII. Cf. D. Timpe, *Untersuchungen*, p. 11—12. Deoarece *Res Gestae* nu pomenesc nimic despre acceptarea în 19 î.e.n. a unui imperium *consulare* pe viață, știrea lui Dio este pusă de comentatori sub semnul îndoielii. Jean Béranger, *op. cit.*, capitolul *Imperium maius*, p. 74.

56 Noua titulatură de *curator legum*, adăugată celor anterioare de *curator annonae* și *curator m[illegible]m*, pare să-i fi fost atribuită separat, eventual în 18 î.e.n., deși *Res Gestae*, 1. 6. 37—40, pomenesc de un singur *consensus (Senatu populoque Romano consentientibus)* și de un singur titlu: *curator legum et morum summa potestate*. Despre interpretarea corectă a acestui titlu W. Kunkel, *op. cit.*, p. 117 și urm. Spre deosebire de Cassius Dio, Suetonius, *Augustus*, XXVII, pretinde că aceste împuterniciri i-au fost acordate pe viață. Dio însă, în cap. 30 al acestei cărți, repetă informația prorogării acestei puteri din cinci în cinci ani, știre preluată dintr-o sursă de încredere. Vezi mai sus nota 6.

57 Anterior, în 23 î.e.n., Agrippa avusese o misiune asemănătoare în Orient, despre care vorbește Velleius Paterculus, II, 93, 2. În anii care au urmat a primit alte misiuni de încredere, printre altele pe aceea de *Praefectus Urbi* (cap. 6). Acum, în două campanii succesive, în anii

20 și 19 î.e.n., Agrippa a izbutit să înfrîngă rezistența eroică a acestor iberici și să grăbească procesul de romanizare. Vezi LIII, 29.

58 Vezi nota 79 la LIII.

59 Dio nu precizează totuși din punct de vedere legal în ce consta această „putere supremă" (gr. αὐταρχία). Cîteva rînduri mai jos adaugă că Agrippa a primit puterea tribunicie pe o durată de cinci ani, ca și Augustus. Pentru Tacit, *Annales*, III, 56 *tribunicia potestas* este expresia supremă a puterii de stat, *summum fastigium*. Vezi în continuare cap. 38. Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 456. Atrage atenția că deoarece Augustus nu era supus dreptului de *intercessio* al colegului său de tribunat, această *potestas* apare ca disociată de magistratura respectivă. În ce-l privește pe Agrippa, el este un *consors*, un *particeps imperii*, așa cum rezultă din *Res Gestae*, VI, 34. 23 (*op. cit.*, p. 479). Cf. Jean Béranger, *op. cit.*, p. 96; Paul Petit, *op. cit.*, pp. 126—226.

60 Vezi nota 36 la LIII despre reînnoirea atribuțiilor lui Augustus în calitatea sa de șef de stat. Frica lui Augustus de a nu fi asasinat de membrii unui complot este confirmată și de Suetonius.

61 În anul 13 î.e.n. Această perioadă trebuie considerată ca o perioadă de criză internă, de tensiune între *imperator* și Senat care, în pofida onorurilor și împuternicirilor acordate lui Augustus, manifesta pe sub ascuns o certă opoziție. Așa se explică și renunțarea lui Augustus la prorogarea atribuțiilor sale pe zece ani și opțiunea pentru o durată de timp mai scurtă, de cinci ani.

62 Este a doua *lectio* (epurare) a Senatului, după cea din 29—28 î.e.n. menționată în LII, 42, petrecută, cum se știe, în două etape; epurarea Senatului din anul 18 î.e.n. apărea ca o necesitate de a înlătura pe toți partizanii lui Antonius din Senat și a risipi nucleurile protestatare. Cu toate acestea, și acum, în virtutea puterii de censor ce-o avea, Augustus a găsit modalități noi de procedură, ca să nu-și atragă ura întregului corp senatorial. A imaginat în consecință un sistem complicat de eliminare a membrilor Senatului, la care a renunțat în cele din urmă. Cum era și firesc, intervențiile și influența și-au spus în cele din urmă cuvîntul. Mulți din cei eliminați în această *lectio* au revenit în Senat.

63 S-a creat astfel o categorie socială, restrînsă ca număr, dar specifică pentru perioada de criză semnalată mai sus. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXV, care compilează și încurcă datele culese despre cele două epurări succesive efectuate la un interval de 10 ani.

[64] Tînărul Marcus Lepidus, fiul lui Lepidus, fostul triumvir, și al Iuniei, sora lui Brutus, a fost acuzat de a fi complotat împotriva lui Augustus. Complotul a fost descoperit de Maecenas. Velleius Paterculus, II, 88; Titus Livius, *Epitome*, CXXXIII; Suetonius, *Augustus*, XIX.

[65] Cf. XLIX, 15 și nota la acel capitol. După moartea lui Marcus Lepidus în anul 2 î.e.n. Augustus a primit acest titlu, care a rămas permanent în titulatura împăraților, LV, 10. Vezi în anul 2 î.e.n. Augustus a primit acest titlu, care a rămas permanent în titulatura împăraților, LV, 10. Vezi în continuare cap. 27 (un nou refuz al titlului). Despre titlul de *Pater Patriae*, în general, LIII, 18.

[66] Vezi în continuare LV, 5. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXIV și Florus, *Epitome*, IV, 12. Aceste legi, menționate în acest capitol, fac parte dintr-o serie de măsuri legislative cunoscute sub numele de *Leges Iuliae*, aduse de Augustus în anul 18 î.e.n. în dubla sa calitate de tribun al plebei și de censor. Anterior, după anul 28, Augustus îngăduise ca unele legi să fie aduse în dezbaterea Adunării Poporului și votate după normele din timpul Republicii. Vezi LIII, 21. Acum, spre deosebire de acea tehnică legislativă *(leges latae)*, care presupunea votul Adunării și sancțiunea Senatului. Augustus își exercita dreptul de *legislator* (νομοθέτης) *iusdicendi* și dă anumite legi *(leges datae)* prin simpla delegare căpătată de la Adunarea Poporului. Prima lege menționată de Dio este *Lex Iulia de repetundis*, care frîna neregulile pentru ocuparea posturilor de magistrați. Jules Girard, *Manuel de Droit Romain*[6], 1929 (Rousseau), p. 259; Mommsen, *Staatsrecht*[3], II, p. 724; W. Kunkel, op. cit., p. 119.

[67] Augustus a dus o adevărată luptă împotriva depopulării Italiei încă din anii 29—28. Vezi Horațiu, *Ode*, III, 24. În această bătălie a folosit în primul rînd propaganda, Horațiu aflîndu-se în primele rînduri ai celor care l-au sprijinit pe Augustus în această direcție. Antonio La Penna, *Orazio e l'ideologia del Principato, op. cit.*, passim. Afară de *Oda* citată, vezi *Ode*, II, 15; IV, 5, 21; *Carmen Saeculare*, v. 13—20. În al doilea rînd, o legislație socială vastă și complexă, căreia Dio Cassius îi acordă atenția cuvenită: *Lex Iulia* de adulteriis (cf. Tacitus, Annales, III, 24); *Lex Iulia sumptuaria; Lex Iulia de maritandis ordinibus* etc. Vezi în continuare LVI, 1—10 și 16. Tot el a instituit și *ius trium liberorum*, care acorda anumite privilegii familiilor cu trei copii, prin care este onorată Livia după moartea lui Drusus, LV, 2. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXIV. Jules Girard, *op. cit.*, p. 56.

[68] Suetonius, *ibidem*.

[69] De preoții care aparțineau colegiului *quindecemvirilor*. Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXI. Cărțile sibylline care, conform tradiției, datau de pe vremea lui Tarquinius Superbus se aflau depuse în Capitoliu. În aceste cărți, scrise în limba greacă, se găsea prevestit „viitorul" Romei. Ele erau rare ori consultate și interpretate, și numai în cazuri deosebit de grave. Dio pare să nu cunoască incendiul care le-a mistuit în anul 83 î.e.n. și reconstituirea lor.

[70] Cu 12 ani în urmă, după bătălia de la Actium, urmînd exemplul lui Caesar, Augustus îngăduise unor familii plebee să treacă în ordinul patricienilor, iar membrilor acestor familii să candideze la magistratură. Condiția era posesiunea unei anumite sume în bani (80 000 de sesterți), pe care acum o ridică la 1 200 000 de sesterți. Vezi Suetonius, *Augustus*, XLI.

[71] Vezi anterior cap. 4.

[72] Pylades, dansator și pantomim foarte iubit la Roma, se făcuse vinovat de a fi instigat publicul împotriva unui spectator care îl susținea pe rivalul său, Bathyllus, omul lui Maecenas. De aici, bătăi și proteste, unele cu nuanță antimonarhică.

[73] Amîndoi băieții au fost adoptați de Augustus în anul 17 după un procedeu tradițional, acela al „cumpărării" *(per aes et libram)*. Copiii au primit numele de Caius Iulius Caesar și Lucius Iulius Caesar. Tatăl lor, Agrippa, care încă din 23 poseda puterea proconsulară și din 18 puterea tribunicie, era în acest fel aproape egalul lui Augustus, asociatul său la domnie.

[74] Aceste jocuri, după alungarea Tarquiniilor, erau pentru a cincea oară celebrate la Roma. Cu acest prilej Horațiu a compus *Carmen Saeculare*, imn oficial în cinstea Dianei și a lui Apollo, executat cu mare pompă de coruri de tinere și de tineri romani în luna iunie, anul 17. Ceremonia încheia un lung șir de practici rituale și serbări, însoțite de jocuri, *Ludi Saeculares*. Ultima ediție a acestor jocuri avusese loc în 126. Augustus, dornic să sărbătorească 10 ani de la învestitura puterii, a rînduit, însă, prin mijlocirea colegiului quindecemvirilor, care deținea cărțile sibylline, celebrarea jocurilor cu un an înainte.

[75] Augustus actualiza o veche lege din timpul republicii, *lex Cincia* (promulgată în 191 î.e.n.) de către un tribun Cincius Alimentus, cf. Taci-

tus, *Annales*, XI, 5, prin care se urmărea instituirea asistenței juridice gratuite.

76 Cf. LIV, 31 și LV, 3 măsuri similare.

77 Despre Terentia, vezi articolul lui A. Stein în RE, S. II, V (1934) p. 716; R. Verdière, *Un amour secret d'Ovide*, L'Antiquité Clasique Bruxelles, 1971, încearcă să identifice pe Terentia cu femeia cîntată de Ovidius în *Amores* și în *Ars Amandi* (Corina).

78 Augustus, formal, respectă hotărîrile Senatului, deși el le dictează. Autorizația căpătată de fiii săi vitregi echivalează cu dreptul de a executa funcția de edili.

79 Titus Statilius Taurus, care, deși în vîrstă, a exercitat foarte bine funcția de *Praefectus Urbi*. Despre acest personaj vezi nota 14 la L.

80 Vezi anterior LIII, 82; LIV, 11.

81 În sensul că Tiberius avea obligații la Roma și nu putea părăsi capitala.

82 Jocurile din patru în patru ani, în cinstea victoriei de la Actium. Pentru a desemna „putera" *(potestas)* lui Augustus, *imperium*-ul pe care îl deținea, Dio folosește aici termenul de ἀρχή . După cum rezultă din această mărturie jocurile Actiace erau *Ludi votivi.*

83 Fostul consul din anul 20, Publius Silius Nerva, pomenit de Dio în cap. 7 al acestei cărți, desăvîrșește supunerea acestui ținut în 16 î.e.n. Anterior, începînd din 19, campaniile pannonice fuseseră conduse de Agrippa și de M. Vinicius. Vezi în continuare cap. 24 și modul cum pannonii au fost supuși definitiv, de Marcus Silanus, LV, 34.

84 Cotys regele trac care, după bătălia de la Actium, se bucura de protecția Romei.

85 Numele Lucius Caius este o greșeală. Trebuie să fie Lucius Calpurnius Piso, guvernatorul Macedoniei, care între anii 13 și 11 izbutește să-i bată pe sialeți și pe bessi și să instaleze protectoratul roman asupra coastei dobrogene. Vezi anterior nota 103, la LI și în continuare, cap. 34 la această carte. Cf. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 305.

86 În anul 16 î.e.n. după ce în 25 î.e.n. M. Vinicius repurtase o frumoasă victorie împotriva germanilor care omorîseră cetățeni romani (vezi anterior LIII, 26). Sugambrii, sub conducerea lui Maelo, însoțiți de

usipeți și de tencteri au trecut Rinul aducînd mari pagube teritoriilor controlate de romani pe malul stîng. Cf. Velleius Paterculus, II, 97; Suetonius, *Augustus*, XXIII, Tacitus, *Annales*, I, 20. În fața acestor atacuri repetate Augustus s-a hotărît să-și extindă dominația și pe malul drept al Rinului. Deocamdată, germanii se mulțumesc să reintre în hotarele lor și să predea ostatici. Dieter Timpe, *Zur Geschichte der Rheingrenze, Zwischen Caesar und Drusus*, Monumentum Chiloniense, Studien zur augusteischen Zeit, Kieler, Textschrift für E. Burck, Amsterdam, 1975, p. 136—137; 140 despre politica lui Augustus la granița renană, politică de intimidare dar nu de cucerire.

87 Despre acest capitol, în general, M. Bénabou, *Une escroquerie de Licinius aux dépens des Gaulois (Dion Cassius)* REA, 1967, p. 221—227. Bénabou demonstrează că, deoarece calendarul gal permitea adăugarea periodică a unor luni suplimentare, Licinius, fără știrea Romei, a făcut să coincidă anul fiscal cu cel civil, în folosul său personal. În pofida legilor sale împotriva venalității, Augustus a închis totuși ochii față de neregulile săvîrșite de acest procurator necinstit. A. Gardthausen, *Augustus*, I, ed. cit., p. 967.

88 Începînd cu acest capitol Cassius Dio comentează campania combinată condusă de Drusus și de Tiberius în Germania, campanie concomitentă cu cea din Balcani, condusă de proconsulul Macedoniei, Lucius Calpurnius Piso. În anul 12, ca o replică față de atacurile neamurilor germanice din anii precedenți, Drusus, fiul Liviei, în dubla sa calitate de comandant al legiunilor de pe Rin și de guvernator al Galliei, trece Rinul și obține o serie de victorii. Pentru aceste succese este onorat cu insignele de praetor deși, pe scara legală a magistraturilor, nu era nici măcar cvestor. Suetonius, *Claudius*, 1. Vezi mai jos LVI, 17. De la o politică defensivă romanii trec acum la o politică ofensivă, continuată pînă în ultimii ani ai domniei lui Augustus.

89 Tiberius atacă pe reți prin partea de Apus a Elveției, traversînd cu ambarcațiuni *Lacus Venetus*, actualul Lac de Genève (Léman).

90 Povestea despre Asinius Pollio a intrat în anecdotica vremii slujind ca istorioară morală care se preda în școli. Cît despre porticul înălțat de Augustus la Pausilypos (azi Posilippo), promontoriul aflat între Napoli și Puzzuoli, a atras după sine ridicarea nenumărator case de odihnă, localitatea înflorind în timpul primului secol al erei noastre, pînă la dezastrul provocat de Vezuviu în 78.

[91] *Res Gestae*, V, 28, 35—36.

[92] Relativ la acest pasaj despre emulația nesănătoasă uneori a marilor centre urbane din imperiul roman vezi notele 49 și 60 la LII.

[93] Dacă augurii, din anumite motive, nu erau de acord cu exercitarea unei magistraturi de către anumite persoane, dreptul augural interzicea ținerea unor noi alegeri pentru acea magistratură.

[94] L. Paullus Aemilius, descendent al ilustrei familii patriciene Aemilia, înrudită cu Scipionii; L. Paullus Aemillus din secolul al II-lea î.e.n. fusese învingătorul lui Perseus. Vezi cartea XX, Frag. B 66_1 (vol. I, p. 141).

[95] Este a doua revoltă a pannonilor după cea menționată în cap. 20 al acestei cărți. Vezi în continuare LV, 34.

[96] Despre această campanie din anii 14—13 î.e.n. în Bosforul cimmerian cf. Flavius Josephus, *Ant. Iud.*, XVI, 3. Și în această împrejurare, ca și în altele, Agrippa, ca să nu displacă lui Augustus, nu și-a celebrat triumful. Vezi anterior cap. 11 la această carte unde este vorba despre aceeași „Scrisoare" oficială către Senat, prin care generalul-comandant *(imperator)* cerea să i se acorde dreptul de celebrare a triumfului. Despre generozitatea cu care Augustus se arăta binevoitor față de asemenea cereri, Suetonius, *Augustus*, XXXVIII.

[97] Adică în anul 13 î.e.n., dată la care expirau prerogativele acordate lui Augustus în 18 după o perioadă de cinci ani. Augustus a revenit la Roma cu prilejul reînnoirii împuternicirilor sale. Cf. Suetonius, *Augustus*, LIII despre dorința principelui de a evita aclamațiile mulțimii *(ovationes)* cu prilejul intrării sale în Urbe. Vezi anterior LI, 20.

[98] Vezi cap. 10 din această carte unde este menționată *Ara Fortunae Reducis*, *Res Gestae*, II, 1, 29. Altarul amintit aici de Dio nu este Ara Pacis, inaugurat ceva mai târziu în anul 9 î.e.n.

[99] Vezi anterior XLIX, 43, dotarea Romei cu băi publice de către Agrippa și, în continuare, cap. 29. Agrippa a lăsat prin testament aceste băi plebei din Roma.

[100] Augustus a reorganizat armata în calitatea sa de comandant suprem, dezvoltînd considerabil trupele auxiliare *(auxilia)* și instituind corpuri permanente. Garda praetoriană, corpul de elită care-l înconjură pe comandantul suprem al armatei, o fixează definitiv la Roma, integrînd-o

în garnizoana de pază a Urbei. Léon Homo, *Les Institutions politiques romaines*, pp. 272, 370—371. Praetorienii, privilegiați din toate punctele de vedere, au devenit cu vremea o putere redutabilă, de care depindea însăși securitatea împăratului. Relativ la organizarea garnizoanei însărcinate cu paza Capitalei, vezi în continuare LV, 24—25.

[101] Iullus Antonius organizează o *venatio*, spectacol mult îndrăgit de populația Romei. Pentru modul cum se desfășurau aceste spectacole, în general, vezi Suetonius, *Augustus*, XLIII. Data inaugurării teatrului dedicat lui Marcellus, conform unei indicații date de Plinius, *Naturalis Historia*, VIII, 65, nu este anul 13, ci 11 î.e.n., 4 mai. Să ne amintim că sarcina organizării spectacolelor și a jocurilor trecuse pe seama praetorilor. Vezi anterior cap. 17, referitor la mărirea fondurilor alocate pentru jocuri. În cinstea acestui eveniment Horațiu a compus *Oda* II din cartea IV.

[102] A treia *lectio Senatus* organizată de Augustus personal. Vezi anterior cap. 13 al acestei cărți și nota 62. Această nouă *lectio*, care a durat pînă în anul 11, deschidea porțile ordinului senatorial acelora dintre cavaleri care posedau o avere de minimum 200 000 sesterți. Fără să existe o legătură directă între aceste trei *lectiones*, organizate de Augustus *(Res Gestae*, II, 8, 2: *Senatum ter legi)*, recensămintele populației și ale averii posedate (amintite în același cap. 8 din *Res Gestae*, II, care au avut loc în 29—28 î.e.n. — 13—14 e.n.), pe baza puterii censoriale deținute legal de Augustus — este indiscutabil că Augustus căuta să întărească componența Senatului epurat în anul 18 de ultimii partizani ai lui Antonius și de persoanele cu vederi republicane prin introducerea unor *homines novi*, ridicați din rîndurile propriilor săi partizani. Ultima *lectio* din timpul domniei lui Augustus (o *subselectio*, de fapt), care a avut loc în anul 4 e.n. nu a mai fost organizată direct de Augustus, ci de o comisie de trei membri, însărcinată totodată cu recensămîntul averii cavalerilor și instituirea decuriilor de cavaleri, pe baza unei *potestas censoria*. Suetonius, *Augustus*, XXXVII. Generalități la Pierre Grenade, *op. cit.*, pp. 332—335, R. Syme, *Roman Revolution*, pp. 362; 372 și urm.; cf. Henry Stuart, Jones, CAN, X, 1934, p. 148.

[103] Adică înainte de întoarcerea lui Augustus la Roma, în vara anului 13. În timpul guvernămîntului republican *cursus honorum* începea prin alegerea viitorului candidat la magistraturi ca *viginticir*, magistra-

tură inferioară, care dădea totuși posibilitatea unui tînăr să se afirme. *Vigintiviratul* imperial înlocuia, de fapt, un *vigintisexvirat*, diminuat de două atribuții: *duoviri viis extra urbem purgandis* și *quattuorviri iure dicundo*, deci, în total, șase persoane. Léon Homo, *op. cit.*, p. 126. Rămîneau în acest colegiu: *decemviri stilitibus iudicandis* (stabilirea condiției și a drepturilor private a cetățenilor romani), *tresviri nocturni capitales* (miliția Urbei, deținînd puterea executivă), *quattuorviri viis in Urbe purgandis* (întreținerea drumurilor și șoselelor în incinta pomoerium-ului). Léon Homo, *op. cit.*, p. 370—372. În acest fel Augustus pune bazele unei *cariere ecvestre*, desăvîrșită în cursul secolului următor, paralelă cu cariera senatorială.

104 Augustus însuși îndeplinise din însărcinarea Senatului funcția de *curator viarum*. Vezi LIII, 22 și LIV, 8.

105 Pentru a fi praetor era necesar să fi împlinit 40 de ani; pentru a candida la consulat, 43. Bineînțeles, membrii familiei lui Augustus și prietenii săi personali erau scutiți de aceste restricții de vîrstă.

106 Acest rol de *mentor* al tînărului Caius, atribuit de Augustus lui Tiberius, care ținea în căsătorie pe Vipsania Agrippina, sora vitregă a lui Caius, a dus ulterior la o gravă dezbinare între fiii Iuliei cu Agrippa, și Tiberius, soldată cu retragerea acestuia din urmă la Rhodos. Cf. Suetonius, *Augustus*, LVI.

107 Vezi anterior nota 125 la XLVIII.

108 *Domus Augustana*, despre care a mai fost vorba în cursul povestirii istorice a lui Dio, vezi nota 38 la LIII.

109 *Rex sacrificulus* era un titlu pur onorific, care păstra în amintirea poporului funcția de odinioară a regilor Romei de șefi ai religiei. Făcînd parte din Colegiul pontificilor, acest „rege" avea îndatorirea de a îndeplini anumite rituri sacre de mare vechime. Dio greșește cînd amestecă atribuțiile lui *Pontifex Maximus* cu acelea ale lui *Rex sacrificulus*, subordonat Marelui Pontifice.

110 Agrippa a plecat în Pannonia la sfîrșitul anului 13 î.e.n. Relativ la puterea egală cu cea a lui Augustus, cu care fusese învestit cu cinci ani mai înainte, în anul 18 î.e.n., vezi cap. 12 din această carte și nota 59. Relativ la misiunea sa din Syria, LIII, 32.

111 Cu alte cuvinte, deținea *imperium proconsulare*, probabil tot pe cinci ani, ca și puterea tribuniciană. Augustus respecta cu strictețe principiul

reînnoirii *puterilor (potestates)* atît pentru sine cît și pentru asociații sau colaboratorii săi. A. Piganiol, articolul citat la nota 36, LIII.

112 Asimilare cu serbările panathenee din Atena, a serbării romane numite *Quinquatria*, dată în cinstea Minervei (Athena), pe muntele Aventin, unde zeița avea un templu. De astă dată jocurile erau oferite în numele nepoților lui Augustus, Caius și Lucius.

113 Agrippa a murit la vîrsta de 51 de ani, la începutul anului 12 î.e.n. Plinius, *Naturalis Historia*, VII, 8.

114 Aceeași procedură la moartea Octaviei: vezi în continuare cap. 35. Dacă ar fi să dăm crezare unei explicații a lui Seneca, *Consolatio ad Marciam*, XV, și Tiberius respectă obiceiul la moartea lui Brusus, pentru că împărații posedau calitatea de mari pontifici. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 62, unde Marele Pontifice este înlocuit cu augurii.

115 Adică încheiau un *lustrum*, perioada de 5 ani pusă la dispoziție pentru lucrările censitare, prin ceremonii religioase și sacrificii de animale, de obicei *suovetaurilia*. Vezi nota 4 la LIII relativ la perioadele lustrale.

116 Cf. Suetonius, Augustus, XCVII.

117 Vezi anterior LIII, 27, construcția acestor monumente publice și nota 81 la LIII.

118 Fapt consemnat în *Res Gestae*, III, 15, 12—13, alături de distribuțiile anterioare și anume: 1. după uciderea lui Caesar; 2. în anul 24 î.e.n., la întoarcerea din campania iberică (LIII, 28), cînd fiecare soldat primește 400 sesterți = 10 denari; 3. distribuțiile de grîne din 23—22 î.e.n. (LIV, 1 și urm.). Aceasta este a patra distribuție în bani, tot de 400 sesterți. Vezi în continuare LV, 10.

119 Din timpul Sărbătorilor Latine.

120 Cf. XLVIII, 43, o întîmplare identică.

121 În limba greacă: ἐπιμελητής τε καὶ ἐπανορθωτὴς τῶν τρόπων „supraveghetor și restaurator al moravurilor". Formulei aceeteia îi este implicată noțiunea unei *potestas censoria*, care, în fapt, se cuvenea acum reînnoită. Este posibil să fie vorba de reînnoirea puterilor censitare primite de Augustus în anul 18 î.e.n. și Dio să fi greșit cu o diferență de un an (12 în loc de 13 î.e.n.). Vezi mai sus nota 97. Discuția asupra succesiunii a două perioade ale puterii censitare, la Pierre Grenade, *op. cit.*, capitolul VIII, *La cura morum et les*

concessions quinquennales de potestas censoria, pp. 301—335 precum și tabelul cronologic de la p. 335. De asemenea, J. Gaudemet, *Institutions*, op. cit., p. 456. Spre deosebire de Suetonius, *Augustus* XXVII, care susține că Augustus a îndeplinit cele trei *lectiones Senatus* în virtutea unei *cura morum et legum* perpetuă, Dio, cap. 10 al acestei cărți, notează că în anul 19 Augustus a primit această împuternicire numai pentru o perioadă de 5 ani; Augustus însuși, *Res Gestae*, I, 6, 40—41 (textul grec, 15—19), consemnează refuzul acestei împuterniciri, justificînd că „actele pe care Senatul a vrut să le îndeplinească prin intermediul meu, le-am perfectat prin puterea tribuniciană. Cf. LIV, 2. 1. În acest capitol Dio vorbește, în fond, despre prelungirea puterii censitare pentru Augustus, în anul 12 î.e.n., fapt însă neconfirmat de un alt izvor. Despre o a treia perioadă cincinală a acestei împuterniciri nu mai apare nici o mențiune în textul lui Dio. De reținut că pentru anul 19 î.e.n. Cassius Dio consideră ca distincte *potestas censoria* de *cura morum* și, între sfîrșitul anului 14, cînd normal se încheia prima perioadă cincinală și anul 12 î.e.n. lasă un interval de un an, anul 13. De aici presupunerea firească că reînnoirea puterii censitare pentru Augustus a avut loc în 13 și nu în 12 î.e.n.

122 Vezi mai sus nota 102.

123 În enumerarea făcută în LIII, 12, Asia este trecută în rîndul provinciilor senatoriale. În capitolul 14 însă, din acea carte, Dio are grijă să specifice că o deosebire radicală nu exista între cele două serii de provincii în ceea ce privește prerogativele principelui.

124 Augustus se născuse la 23 septembrie. Asupra modului cum era sărbătorită această *dies natalis* vezi LI, 19 (suplicații); LIV, 26 și LV, 6 (jocuri de circ), LIV, 34 (vînătoarea de animale sălbatice). De asemenea, vezi mai sus cap. 26 în care este amintit un banchet oferit pe Capitoliu.

125 Vipsania Agrippina. Suetonius, *Augustus*, LXIII și *Tiberius*, VII. Nepoții lui Augustus, Caius și Lucius, nu împliniseră încă cinci ani. Aceeași metodă pentru a-și asigura un coasociat de încredere (un *consors* sau *particeps imperii*) o aplicase și cu Agrippa. Vezi cap. 6 din această carte.

126 Expediția lui Tiberius în Pannonia, după cea condusă de M. Silius Nerva în anul 16 (vezi cap. 20), a durat nu mai puțin de trei ani (între 12 și 9 î.e.n.). Velleius Paterculus, II, 39 și 96;

Titus Livius, *Epitome*, CXXXIX; *Res Gestae*, V, 30, 44—47. Întocmai cum s-au petrecut odinioară lucrurile cu Crassus (vezi LI, 25), Augustus n-a îngăduit lui Tiberius să-și sărbătorească triumful.

127 Concomitent cu expediția lui Tiberius în Pannonia, începe marea ofensivă împotriva neamurilor germanice de dincolo de Rin, sub conducerea lui Drusus, care va dura tot pînă în anul 9 î.e.n., cînd Drusus ajunge pînă la Elba. Generalități la A. Gardthausen, *Augustus*, I, ed. cit., p. 1061 și urm., capitolul *Drusus am Rhein;* D. Timpe, *Zur Geschichte der Reingrenze*, p. 142—144.

128 Sub pretextul unei convocări la Lugudunum, unde se afla un altar consacrat lui Augustus (Titus Livius, *Epitome*, CXXXVII și Strabon, IV (192), Drusus a izbutit să prevină răscoala galilor. Acest altar, ridicat de nu mai puțin de 60 neamuri celte galli, avea ulterior să joace un mare rol cultural pe vremea lui Caligula prin concursurile de oratorie instituite aici (Suetonius, *Caligula*, XX).

129 În dreapta vărsării Rinului, spre sud-est de Zuidersee, pînă la Ems. Usipeții și tencterii fuseseră odinioară neamurile germanice care dăduseră cel mai mult de lucru lui Caesar. Cf. Plinius, *Naturalis Historia*, IV, 97 și Strabon, VII, I. 3 (290).

130 Lippa, afluent al Rinului, la nordul căruia se aflau ținuturile bructerilor și la sud cele ale sugambrilor.

131 Weser, spre Est de Lippa, ținut populat de triburile cheruscilor. D. Timpe, loc. cit., p. 144.

132 Aliso? Tacitus, *Annales*, II, 7 confirmă existența acestei fortărețe în dreapta Rinului. Cf. Velleius Paterculus, II, 126.

133 Rezervat principelui, titlul de imperator intră acum definitiv în titulatura împăratului. Vezi LIII, 17 despre acest titlu (cf. XLIII, 44).

134 Augustalia, sărbătoarea înființată în anul 19 î.e.n. după întoarcerea din Orient a lui Augustus. Vezi anterior cap. 10.

135 Înainte vreme Dalmația (Illyricum) făcuse și ea parte din seria provinciilor senatoriale. În anul 11 trece în lotul provinciilor atribuite lui Augustus, deoarece se simțea nevoia unei supravegheri mai severe. Cf. LIII 12 și mai departe, LV 28 o nouă revoltă a dalmaților.

136 Vezi anterior XLVII, 25, notele la acest capitol precum și cap. 20 din această carte, notele 84 și 85.

137 Velleius Paterculus, II, 98 și Florus, *Epitome*, IV, 12, 17.

138 De fapt, acum încheie recensămîntul început anul precedent. Revizia Senatului de care este aici vorba nu este propriu-zis o *lectio* (o epurare). Vezi mai sus nota 102. Avînd de înfruntat rezistența acelora care din diferite motive refuzau să facă parte din corpul senatorial, Augustus s-a văzut nevoit să scadă numărul legal al voturilor necesare pentru ratificarea unui *senatus-consultum*. Cu toată deschiderea spre ordinul senatorial, operată în favoarea cavalerilor (vezi cap. 26), Senatul nu devine în această perioadă un organism politic satisfăcător pentru vederile politice ale lui Augustus. Vezi anterior cap. 18, sfîrșitul (amenzile aplicate).

139 Cf. Suetonius, *Augustus*, XCI.

140 Cele două fiice ale Octaviei, Antonia maior și Antonia minor, erau căsătorite cu Lucius Domitius Ahenobarbus și cu Drusus. În anul 1927 săpăturile întreprinse la Mausoleul lui Augustus au dat la iveală o dublă inscripție funerară, a Octaviei și a lui M. Marcellus. „Revue Archéologique", XXVIII, 1928, p. 111 și AJA, XXXVIII, 1929, p. 118.

141 Cornelius Merula. Vezi Velleius Paterculus, II, 22. Partizan înfocat al regimului republican, s-a sinucis pe altarul lui Iupiter, tăindu-și vinele, în anul 87 î.e.n. cînd Marius s-a reîntors la Roma.

142 Inițial, aceste acte publice erau păstrate în templul zeiței Ceres, date în grija edililor plebei. Ulterior au fost păstrate în aerarium (tezaurul public).

143 În cărțile LI, 20 și LIII, 26, mai fuseseră menționate alte două închideri ale templului. Cît despre această incursiune a dacilor peste Istru, în anul 11—10 î.e.n., Florus, *Epitome*, IV, 12, 18. Vezi nota 99 la LI și bibliografia citată.

144 *Lugudunum* sau *Lugdunum*, azi Lyon.

145 Iullus Antonius, fiul lui Marcus Antonius. Extrema concizie a sfîrșitului acestei cărți îndrituiește pe comentatori să-l considere copia după un rezumat oarecare, Dio concentrînd și mai mult încă rezumatul.

CARTEA LV

1 Pe Capitoliu, vîrful sudic al colinei, se înălța marele templu al lui Iupiter asociat cu lăcașuri de cult închinate Iunonei și Minervei (triada capitolină). Fulgerul cade drept pe *cella* centrală, care adăpostea cultul lui Iupiter. S-ar putea totuși ca Dio să facă o aluzie la celelalte două temple care flancau templul lui *Iupiter Feretrius* și anume cel al lui *Iupiter Tonans* și al lui *Mars Ulter*.

2 Vezi harta de la finele volumului. Visurgos: Weser; Albion (Albis): Elba. După alte transcrieri: Visurgis și Albis, Tacitus, *Annales*, II, a.

3 Florus, *Epitome*, XII, 23.

4 Privitor la motivul îmbolnăvirii și al morții lui Drusus existau diferite versiuni. Versiunea acreditată, Titus Livius, *Epitome*, CXL, este aceea că moartea i-a provenit în urma unei căzături de pe cal, căreia i-a supraviețuit doar două săptămîni. Cf. Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 97. După părerea lui Dieter Timpe este de presupus că în anul 9 s-au dus lupte deosebit de grele cu sugambrii, care au depus o rezistență îndîrjită. Întoarcerea lui Drusus de la Elba, pusă pe seama unei epifanii (apariție miraculoasă), era de fapt opera dușmanilor personali ai tînărului general, ponegrit pe lîngă Augustus că duce o tactică de uzură și nu repurtează succese spectaculoase. Drusus a primit ordin să se întoarcă, dar un accident întîmplător a pus capăt ur[illegible] strălucite cariere. Această teză este susținută de D. Timpe în două studii, ambele publicate în 1967: *Drusus Umkehr an der Elbe*, Rheinisches Museum, NF, 110, 4, 1967, pp. 259—306 și *Zur Geschichte und Überlieferung der Okkupation Germaniens unter Augustus*, Saeculum, 1967, XVIII, pp. 278—293.

5 O dovadă în sensul celor de mai sus ar fi și faptul că partida opusă lui Drusus a inventat apariția Dioscurilor, care străbat în galopul calului lagărul de război al romanilor. Comentînd un text din Tacitus, *Germania*, XLIII, H. Schwarz, *Germanische Dioskuren?* Bonner Jahrbücher des Rhein. Landesmuseums în Bonn, CLXVII, 1967, 1—10, a arătat că nu poate fi vorba de menționarea unor divinități din panteonul germanic, deoarece popoarele nordice nu posedă cultul divinității pereche.

[6] Cf. Suetonius, *Claudius*, I.

[7] Revenind victorios dintr-o campanie purtată pe un teritoriu străin dar îndoliată prin pierderea unui comandant militar cu atribuțiile unui *imperator*, este de presupus că Augustus, înainte de a trece linia *pomoerium-ului* pentru a intra în Roma, avea datoria de a îndeplini anumite ceremonii sacre și purificatorii.

[8] Vezi nota 126 la LIV.

[9] Relativ la Sărbătorile Latine, vezi nota 121 la XLIII.

[10] *Jus trium liberorum*. Vezi nota 67 la LIV.

[11] Într-adevăr, pentru ca un templu să intre în posesia unei moșteniri trebuia ca și zeul respectiv să îndeplinească prevederile dreptului familial roman.

[12] Suetonius, *Augustus* XXXV precizează: „Pentru ca noii aleși și confirmați să-și îndeplinească datina senatorială cu mai multă vrednicie... decise ca Senatul să nu se întrunească decît de două ori pe lună, la calendele și la idele fiecărei luni, afară de septembrie și octombrie" (trad. David Popescu), cînd era culesul viilor.

[13] Vezi anterior LIV, 18, asupra lipsei de disciplină în rîndurile senatorilor. Numărul voturilor necesare pentru ratificarea decretelor senatoriale era acum inferior celui din perioada republicană.

[14] În limba greacă transcrierea cuvîntului latin: *auctoritas*. Din punct de vedere juridic această informație, pe care nu se știe de unde a preluat-o Dio Cassius, este deosebit de importantă pentru stabilirea diferenței dintre *auctoritas principis* și *auctoritas senatus*, care, după explicația din acest capitol, n-are altă valoare decît aceea de manifestare a voinței Senatului.

[15] Vezi anterior LIV, 30.

[16] Cf. Suetonius, *Augustus*, LVI.

[17] Anul 8 î.e.n. Augustus depune coroana de laur decernată *imperator*-ului nu în templul lui Iupiter Capitolinul, după uzanță, ci în cel al lui Iupiter Feretrius, pentru a marca preferința sa pentru o tradiție care urca pînă la Romulus. Cf. un gest asemănător al lui Caesar, XLIV, 4, ceea ce explică gestul lui Augustus, izvorît dintr-o

solidaritate de familie. Restaurarea sanctuarului, începută în 31 î.e.n., fusese terminată în 28.

[18] După Tacitus, *Annales*, II, 30 și 67, această măsură a fost luată de Tiberius, nu de Augustus. Cf. însă LVII, 19, sclavi torturați pentru a depune mărturie împotriva propriilor stăpîni.

[19] Deși oficial domnia lui Augustus începe la 16 ianuarie 27 î.e.n. cînd a primit titlul de *Augustus*, izvoarele antice sînt de acord în a recunoaște că anul 8 deschide cea de a treia perioadă decennală a *imperium*-ului augustan. În acest sens Censorinus, *De die natali*, XXI, 8. După Cassius Dio, prima perioadă decennală începe în 28 și durează pînă în 18 (vezi nota 36 la LIII), iar a doua se împarte în două perioade cincinale: 18—13; 13—8 î.e.n.. Vezi LIII, 16 și LIV, 120; 30. Vezi A. Maşkin, *Principatul*, p. 349.

[20] Expediția din anii 8—7 în teritoriile din dreptul Rinului, condusă de Tiberius, confirmă ipoteza lui D. Timpe cu privire la necesitatea continuării campaniei întrerupte de Drusus. Tiberius, după ce izbuti să alunge triburile germanice rebele la est de Elba, mută peste 40 000 de germani în stînga Rinului, în Gallia, unde îi colonizâ și îi ținu sub strictă supraveghere. Suetonius, *Augustus*, XXI și *Tiberius*, IX. Concomitent cu aceste operații, Lucius Domitius Ahenobarbus, soțul Antoniei cea Mare, însărcinat cu un comandament suprem la sud de Dunăre, pătrunse și el adînc în teritoriul triburilor germanice de răsărit intrînd în contact cu marcomanii. Suetonius, *Tiberius*, XX. Vezi în continuare cap. 16.

[21] Colonii, în stînga Rinului.

[22] Aluzie anticipativă la dezastrul suferit de legiunile comandate de P. Quintilius Varus în pădurea Teutoburgică (9 e.n.).

[23] Pe Tiberius, Augustus îl socotește acum un membru important din familie, în dubla sa calitate de soț al Iuliei și de coasociat la domnie (*particeps imperii*). Cf. Velleius Paterculus, II, 99, 1. Tiberius era deja învestit cu *imperium* încă din anul 13 î.e.n. Suetonius, *Tiberius*, XVII. În consecință, îi acordă titlul de *imperator* și, în anul următor, 7, consulatul.

[24] Acest „edict", conform unui vechi obicei, era un fel de program electoral, totodată un angajament de modul cum Tiberius avea să-și

exercite magistratura în spiritul politicii augustane, care inaugura al treilea deceniu de existență.

25 Deosebita însemnătate a lunii august (Sextilis) anul 8 se cuvine relevată. Augustus, deși acceptă instituirea unei sărbători oficiale a zilei sale de naștere, 23 septembrie — ceea ce echivalează cu instituirea unui cult imperial la Roma, refuzat cu hotărîre cu 20 de ani în urmă (vezi LI, 19) — concentrează noile privilegii prin care își întărește învestitura în luna august, lună în care coincideau aniversările mai multor momente însemnate din cariera sa: un text din *Saturnaliile* lui Macrobius, I. 12, 35 menționează un *Senatus-consultum* echivalent cu un plebiscit, dat prin sîrguința tribunului Pacuvius Taurus, în care sînt înșirate aceste coincidențe: 1. primul consulat (anul 43 î.e.n.); 2. sărbătorirea a trei triumfuri; 3. victoria asupra lui Antonius și a Cleopatrei *(Bellum Alexandrinum)*. Cît despre noua lărgire a *pomoerium*-ului vezi anterior XLIII, 50 și nota 126 la acest capitol. Cf. Tacitus, *Annales*, XII, 24.

26 După moartea lui Agrippa și a lui Drusus, moartea lui Maecenas de care era foarte legat sufletește, în ciuda trecătoarei pasiuni ce-o nutrise pentru Terentia, l-a durut mult pe Augustus, care pierdea în Maecenas pe cel mai prețuit consilier al său în materie de politică internă.

27 Care nu trebuie confundat cu băile „laconiene" ale lui Agrippa, băi cu abur. Băile lui Maecenas erau bazine de înot cu apă caldă, mult frecventate de tineretul roman.

28 Înaintea acestui Aquila se știe că Tiro, libertul și secretarul lui Cicero, folosise și el stenografia, sub dictarea lui Cicero. Probabil că încă din secolul I î.e.n. la Roma existau diferite școli și sisteme de stenografie.

29 Calendele lui ianuarie ale anului 7. Acesta era al doilea consulat al lui Tiberius, care însă nu putea pătrunde în incinta Romei, în virtutea puterii proconsulare ce-o deținea.

30 Tiberius restaura vechiul templu al Concordiei, înălțat odinioară de Camillus. Vezi în continuare LVI, 25, momentul consacrării acestui templu. Triumful pe care-l sărbătorește acum și care îi fusese acordat în anul precedent este primul din cele trei pe care le-a acceptat în cursul vieții. Velleius Paterculus, II, 122.

31 Vezi Suetonius, *Tiberius*, I: „Întoarcerile" lui Augustus din campanii erau întotdeauna sărbătorite cu mare fast, prilej de a i se acorda noi onoruri, pe care, de obicei, le refuza. Cf. LIV, 20 și 27. Cît despre Caius, în calitate de locțiitor al lui Tiberius pentru această ceremonie, nu mai era un secret pentru nimeni că el era destinat să devină moștenitorul *in spe* al lui Augustus, care începuse să-i dea diferite însărcinări în viața publică. Dieter Timpe, articolul citat din Saeculum, 1967, XVIII, *Zur Geschichte* . . . , p. 279.

32 Acel portic fusese dedicat în anul 27 î.e.n. LIII, 27. Vezi nota 81 la LIII. Cît despre marele teren lăsat prin moștenire plebei romane, vezi LIV, 29.

33 Un edificiu, început tot de Augustus, despre care va fi vorba din nou în LIX, 7, servea la reprezentații de teatru. Edificiul era rotund și cupola s-a prăbușit cu vremea.

34 Sau *magistri vicorum*.

35 Vezi anterior LIV, 27.

36 O părere cu totul contrară, la Tacitus, *Annales*, I, 3. Despre educația primită de nepoții lui Augustus și modul cum bunicul, în lipsa tatălui, s-a ocupat de ei, Suetonius, *Augustus*, LXIV. Nu era pentru prima oară că Augustus refuza asemenea cinstiri. Caius a devenit consul abia în anul 1 e.n.

37 Atribuirea puterii tribunicii lui Tiberius în anul 6 î.e.n. avea o dublă semnificație. Recunoașterea sa oficială, în calitate de coasociat la conducere, și recunoașterea rolului de rector moral al tinerilor Caius și Lucius. Cf. Suetonius, *Tiberius*, IX. Neînțelegerile însă au izbucnit curînd, așa cum dealtfel specifică mai jos Dio însuși.

38 Hotărîrea lui Tiberius de a se retrage la Rhodos l-a jignit profund pe Augustus. Nimic însă nu l-a înduplecat pe Tiberius să renunțe la această gravă hotărîre, mai ales că între timp se despărțise de Iulia. Despre perioada exilului voluntar al lui Tiberius la Rhodos și intrigile care l-au însoțit, Suetonius, *Tiberius*, X—XIV și Tacitus, *Annales*, I, 53. Relativ la Tigranes, LIV, 19.

39 *Res Gestae*, II, 14, 46—III, 1—6. Calitatea de *principes iuventutis*, care-i făcea pe tinerii Caius și Lucius fruntași ai ordinului ecvestru, era, oarecum, un echivalent al calității de princeps *Senatus*, deținută de bunicul lor. Vezi articolul *Princeps* din RE, vol. citat, p. 2297 și urm.

[40] Despre distribuirile de grîne şi bani făcute de Augustus vezi anterior LIII, 2.

[41] În Cîmpul lui Marte.

[42] Cf. Suetonius, *Augustus*, XXXI.

[43] *Ibidem*, XXIX. Cf. însă LIV, 8 cu ştirea despre ridicarea templului lui Mars Ultor (*Res Gestae*, IV, 21, 21) cu o destinaţie asemănătoare celui al lui Iupiter Feretrius.

[44] Pentru a marca trecerea anilor.

[45] Vezi nota 99 la XLIII.

[46] Această reprezentaţie celebră, care simula bătălia de la Salamina, a fost dată pe apele unui lac artificial, creat special pe cursul Tibrului. Evenimentul a fost consemnat în *Res Gestae*, IV, 23, 43: *Navalis proeli spectaculum populo dedi trans Tiberim in quo loco nunc nemus est Caesarum, cavato solo in longitudinem mille et octingentos pedes in latitudinem mille et ducenti*, etc. La acest spectacol cîntat şi de Ovidius, *Ars Amatoria*, I, v. 171 şi urm., au participat, după însăşi mărturia lui Augustus, aproximativ trei mii de oameni. Cf. Suetonius, *Augustus*, XLVIII.

[47] În anul 14, puţin înaintea morţii, Augustus a asistat cu mare plăcere la jocurile organizate în cinstea sa la Napoli, Suetonius, *Augustus*, XCVIII.

[48] Titlul de *Pater Patriae*, acordat prin *consensus universorum* lui Augustus în anul 2 î.e.n., fusese refuzat în repetate rînduri. Vezi Suetonius, *Augustus*, LVIII, cu împrejurările în care i-a fost conferit, şi Ovidius, *Fastele* II, 119 şi urm. *Res Gestae*, VI, 35, 24—25. *Pater Patriae* a intrat definitiv în titulatura oficială a împăraţilor.

[49] Cu privire la întărirea *praetorium*-ului şi la solda acordată soldaţilor din aceste trupe de elită vezi LIII, 11. August a creat acum, în anul 2 î.e.n., funcţia de prefect al pretoriului *(praefectus praetorio)*, a cărui putere, strict limitată iniţial la sfera unui comandament militar încredinţat unui reprezentant al ordinului ecvestru, a ajuns cu vremea pînă la aceea de comandant suprem al forţelor armate de pe teritoriul Italiei. Cassius Dio este primul istoric al Romei care a păstrat numele celor dintîi prefecţi ai pretoriului. Vezi în continuare nota 76.

[50] Despre Pylades şi neînţelegerile sale cu confraţii de breaslă vezi mai sus LIV, 17.

[51] Cf. Suetonius, *Augustus*, LXV: „comunică Senatului purtarea acesteia printr-o scrisoare, pe care o citi cvestorul în Senat, în absenţa lui. De ruşine n-a mai apărut multă vreme în public, ba s-a gîndit dacă n-ar fi mai bine s-o ucidă" (trad. David Popescu).

[52] Iullus, fiul Fulviei şi al lui Antonius, căruia Augustus, datorită intervenţiei Octaviei, nu numai că i-a cruţat viaţa în anul 31 (vezi LI, 15), dar i-a şi îngăduit să urce treptele unei strălucite cariere (vezi nota 101 la LIV).

[53] Printre exilaţi se afla, probabil, şi poetul Ovidius.

[54] Suetonius, *ibidem*.

[55] Fragment dintr-un text corupt, referitor la evenimentele din Parthia şi Armenia. După cum se ştie, în anul 20 î.e.n. Tiberius, fără nici o dificultate, pătrunsese în Armenia unde în locul lui Artaxias, ucis de adversarii săi politici, l-a instalat pe tronul Armeniei pe Tigranes al III-lea. Vezi LIV, 9, *Res Gestae*, V, 27, 24—28. După domnia lui Tigranes al IV-lea şi a surorii sale Erato (duşmani ai Romei, înlăturaţi în favoarea lui Artavasdes al III-lea, probabil unchiul celor doi fraţi), în anii 2—1 î.e.n., Augustus sprijinea candidatura lui Ariobarzanes din Atropatena, cu acordul lui Phraatakes, regele parţilor. Negocierile din Orient au fost duse la bun sfîrşit pentru Roma de Caius Caesar, trimis aici în misiune specială. Singura rezistenţă, după cum rezultă din acest fragment, venea dinspre Sud, din direcţia Egiptului. În principiu, Armenia, în jurul anului I, se afla sub protectorat roman. Cf. Tacit, *Annales*, II, 1—4.

[56] Lucius Domitius Ahenobarbus, soţul Antoniei celei Mari, bunicul lui Nero. Vezi Tacitus, *Annales*, IV, 44. Campania menţionată aici de Dio a avut loc în anii 8—7 î.e.n. după moartea lui Drusus şi concomitent cu campania lui Tiberius. În regiunile unde se aflau triburile marcomanilor, un anume Marbod îşi croise un regat puternic în podişurile Boemiei. Domitius, sub pretextul apărării intereselor unui trib germanic din regiunile de Sud ale Germaniei, trece Elba şi îi atacă direct pe marcomani, stabilind astfel primele contacte directe cu germanii din răsărit. Tacitus, *Annales*, I, 63 şi Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 104. Dieter Timpe, *Zur*

Geschichte . . . , p. 280. De confruntat acest text cu Tacitus, *Annales*, II, 26 și Strabon, VII, I, 3 (299).

57 Cf. *Res Gestae*, V, 27, 29.

58 Adică în anul 2—3 î.e.n.

59 Artagira sau Artageira se afla în Armenia.

60 Caius murea la vîrsta de 23 de ani, în anul 4 e.n., după ce fratele său, Lucius, murise la Marsilia în anul 2 e.n. Cf. Suetonius, *Augustus*, LXV, Tacitus, *Annales*, I, 3 și Velleius Paterculus, II, 102.

61 Cf. Suetonius, *Tiberius*, X—XIV. Conținutul acestui capitol este, cu mici deosebiri, redat întocmai la Suetonius, XIV.

62 În limba greacă *despotes*, cuvînt care evoca puterea monarhilor orientali.

63 Cf. LIII, 16—17 și nota 36; LIV, 12 și nota 61; LV, 6 și nota 19. Ultima perioadă cincinală care încheia în anul 3 perioada decenală 8 î.e.n. — 3 e.n. este marcată prin acordarea în anul 6 î.e.n. a puterii tribunicii lui Tiberius. Vezi mai sus cap. 9 și LIV, 18, acordarea preturii. Cînd Tiberius, din motivele cunoscute, hotărăște să se retragă la Rhodos, *potestas tribunicia*, ce-i fusese atribuită, rămîne în vigoare, vezi Suetonius, *Tiberius*, XI, singura dată cînd la Rhodos Tiberius și-a exercitat calitatea de tribun. În anul 4 e.n. după moartea lui Caius, care fusese învestit pentru misiunea sa în Orient cu un *imperium proconsulare*, Augustus se găsește (practic) fără asociat la conducere.

64 Vezi LIV, 18; 35 și nota 138.

65 Cf. Suetonius, *Augustus*, LVII. Suetonius însă vorbește de „un *denarius* prelevat din fiecare sumă adusă de „veterani, decurii și triburi". Un *denarius* din perioada augustană echivala cu o drahmă atică, reprezentînd a 7-a parte dintr-o uncie.

66 Vezi anterior nota 38 la LIII despre *Domus Augustana*.

67 Adopțiunea lui Tiberius, împreună cu cea a lui Agrippa Postumus, fratele mai mic al lui Caius, a fost făcută în anul 4, an în care Augustus se vede nevoit să reînnoiască puterea de tribun a lui Tiberius, de data aceasta pentru o perioadă de zece ani. Este de presupus că Tiberius, revenit la Roma încă din anul 2 e.n., în anul 3, cînd Augustus își reînnoiește puterile ce-i fuseseră acordate de Senat, refuză să devină asociatul la domnie al aceluia care se arătase de acord cu îndelungatul său exil și ezitase să-l recheme la Roma. Abia

în anul 4, silit de împrejurări, acceptă să reintre în arena politică, unde îl așteptau greutăți de natură diversă. Cf. Velleius Paterculus, II, 103—104. Vezi în continuare LIV, 28. E. Kornemann, *Tiberius*, Stuttgart, 1960, p. 166.

68 Drusus, *post mortem*, primise cognomenul de *Germanicus*, pe care acum îl poartă și fiul său, mai mare, C. Iulius Caesar. Fiul lui Tiberius și al Vipsaniei se numea tot Drusus.

69 Anterioarele *lectiones* sînt menționate în LII, 4; LIV, 13 și 27. Este a patra *lectio* efectuată sub regimul augustan dar, de această dată, epurarea Senatului nu se face pe baza unei *potestas censoria* acordată lui Augustus, ci prin mijlocirea unui triumvirat (Suetonius, *Augustus*, XXXII), al cărui mecanism de alegere și numire este explicat de Cassius Dio în acest capitol. De fapt, această *lectio* era o acțiune combinată de recensămînt al averilor și de eliminare a unor persoane *non gratae*.

70 20 000 de sesterți.

71 Puterea censitară a lui Augustus expirase încă din anul 9—8 î.e.n. dar, așa cum s-a arătat la nota 102, cartea LIV, această putere nu era o condiție *sine qua non* pentru ținerea unui recensămînt, care se putea face și pe baza puterii consulare sau tribunicii. Vezi mai sus LIV, 1—2.

72 Cf. LIV, 17 și 27 privitor la mărirea censului senatorial, Suetonius, *Augustus*, XLIV.

73 Aluzie la legile Fufia Caninia și Aelia Sextia prin care se reglementa modalitatea de a elibera sclavi după anumite criterii care reglementau dreptul ca libertul să primească sau nu dreptul de cetățenie.

74 Cnaeus Cornelius Cinna, care, dealtfel, nu e trecut de către Suetonius în lista acelora ce-au complotat împotriva lui Augustus (*Augustus*, XXVII). Fastele îl numesc *Cn. Cornelius Cinna Magnus, Lucii filius*. Tatăl său, Lucius Cornelius Lentulus, fusese pretor în anul 44. Vezi XLV, 50, manifestarea sentimentelor antimonarhice ale lui Lucius, Münzer, RE, IV, 2, p. 1287—1288.

75 Teza sofistică a opoziției natură-lege, folosită atît de des și de Tucidide.

[76] Față de cele două părți constitutive ale armatei romane republicane, legiunile și corpurile auxiliare, Augustus mai adaugă o a treia, garnizoana Romei și garda sa personală. Aceste unități, lărgite cu alte trupe speciale, își extind supravegherea asupra întregii Italii, care, de mai bine de un secol, era *inermis* „neînarmată", adică lipsită de staționarea unor trupe militare. Garnizoana Romei cuprindea patru corpuri: cohortele pretoriene, cohortele urbane, cohortele trupelor de pază *(vigiles)*, garda împăratului. Cohortele praetoriene erau nouă la număr: trei se aflau la Roma, celelalte erau dispuse în diferite locuri din Italia. Cohortele trupelor de pază *(vigiliae)* răspundeau de securitatea Urbei ca și cele urbane dealtfel (miliția Romei), precum și de paza împotriva incendiilor. Garda imperială era alcătuită îndeosebi din străini: spanioli, germani, traci, sub motiv că aceștia erau mai greu de corupt. Ceea ce nu a împiedicat ca un soldat din Illyria să atenteze la viața împăratului, Suetonius, *Augustus*, XIX.

[77] Aluzie la cei ce fac parte din *Consilium Principis*.

[78] În limba greacă φιλανθρωπία, cuvînt aparținînd fondului de cuvinte al eticii stoice. Seneca însuși a scris un tratat, *De Clementia*, prin care a exprimat idealurile aristocrației romane despre un „principe" generos și drept. Întreg acest dialog, inventat de Cassius Dio în cartea LV, se încadrează în ansamblul de judecăți pe care istoricul îl face asupra „principelui" și rolului acestuia de conducător politic dublat de un rol justițiar.

[79] Unul din principiile de bază ale medicinii hippocratice, deseori întîlnit în scrierile autorilor greci.

[80] În limba greacă προστασία. Cuvîntul a mai fost întrebuințat și altă dată de autor; vezi nota 21 la cartea LIII, 12. Este evident că și în cazul de față, deși cu sens politic, are și o semnificație morală, tot de esență stoică, menită să dea o justificare de ordin moral instituirii imperiului: προστασία τῶν κοινῶν (LIII, 12 și LIV, 12; cf. Strabon, VI, 4 (288[c]). Prin προστασία sau prin locuțiunea προστασία τῆς ἡγεμονίας (L, 20 și 25) Cassius Dio înțelege izvorul îndatoririlor, obligațiilor care revin aceluia ce ocupă locul cel mai înalt în ierarhia de conducere în Stat. Vezi N. A. Maşkin, *Principatul*, p. 536—537 și L. Wickert RE, art. *Princeps*, p. 2121.

[81] Aluzie la opera legislativă a lui Augustus.

[82] Exilul este preferabil condamnării la moarte.

[83] Vezi anterior nota 77. *Italia inermis*, consecință a încheierii războaielor civile.

[84] Alături de Lucius Valerius Messala Valesus, în anul 5 e.n.

[85] În calitatea lor de fii adoptivi ai lui Augustus, Lucius și Caius primiseră toga virilă în cadrul unor ceremonii deosebite (vezi LIV, 18 și LV, 6). Agrippa Postumus, deși fusese și el înfiat în anul 4 î.e.n. odată cu Tiberius, datorită caracterului său brutal, care dă de bănuit că era schizofrenic, nu a fost agreat de Augustus; mai tîrziu a fost exilat și pus sub pază. Cf. Velleius Paterculus, II, 112.

[86] Cf. LV, 7. Amănunte asupra acestei reglementări la Suetonius, *Augustus*, XLIV. Cf. Tacitus. Annales, XV, 32. Această reglementare a fost perfecționată de Claudius și apoi de Nero.

[87] Reținerea familiilor patriciene de a-și da fiicele pentru Colegiul Vestei era interpretată de Augustus, care sprijinea oficial cultul strămoșesc, drept un simptom negativ. Vezi Suetonius, *Augustus*, XXXI. Afară de faptul că a readus în actualitate vechi serbări și jocuri religioase, ca Jocurile Seculare (Suetonius, *ibidem)* și Lupercaliile, a încurajat și reînființarea unor colegii sacerdotale căzute în desuetudine, cum ar fi: Colegiul fraților arvali, al preoților salieni sau al acelora denumiți *Sodales Titii*. Mai presus de orice ținea să dea o nouă strălucire Colegiului Vestei, regretînd că nu poate introduce în acest Colegiu o membră a familiei sale.

[88] Tabloul legiunilor întocmit în acest capitol de Cassius Dio corespunde situației din secolul al III-lea e.n. Generalități despre repartizarea legiunilor în imperiul roman la Ritterling, articolul *Legio*, RE XII (1925), p. 1223. La moartea lui Augustus existau 25 de legiuni, sub Antonini 30, iar sub Severi, cînd scria Dio, 33.

[89] Vezi Suetonius, *Claudius*, XIII, revolta din Dalmația a lui Furius Camillus Scribonianus, care s-a terminat printr-un eșec pentru cel ce-o instigase. Camillus s-a sinucis în insula Issa în Dalmația.

[90] Cazul legiunilor XVII, XVIII și XIX distruse de triburile germanice în pădurea teutoburgică. Tacitus, *Annales*, I, 59.

[91] Denumită *Secunda Traiana.*

[92] Denumită *Trigesima Ulpia.*

[93] Recrutările regulate și armata permanentă cu efective fixe sînt opera lui Augustus. Pentru soldații, subofițerii și ofițerii legiunilor, Augustus a pus condiția ca toți recruții să fie cetățeni romani. În secolele următoare, cînd afluxul de provinciali amenința să modifice substanțial componența legiunilor, recrutările se făceau de preferință din regiunile cele mai romanizate, Gallia, Hispania, Italia de nord; cei recrutați căpătau automat calitatea de cetățean. Acest capitol a fost scris de Dio după un tratat de specialitate, închinat componenței armatei imperiale.

[94] Acești evocați erau ofițeri inferiori, aparținînd trupelor de pretorieni.

[95] *Aerarium.* Vezi notele 33 și 57 la LIII. Acum, în anul 6 e.n. Augustus creează un tezaur aparte de tradiționalul *aerarium*, un *aerarium militare*, pe care-l dotează pentru început cu suma de 170 milioane de sesterți și căruia îi destinează veniturile realizate din noile impozite menționate în acest capitol. Administrarea acestui *aerarium* era încredințată unui colegiu de trei bărbați consulari, aleși prin sorți tot la trei ani, *praefecti aerarii militaris.*

[96] Acest impozit *vicesima hereditatum et legatorum* stabilea o taxă de 5% asupra oricărei moșteniri sau donații primite de cetățenii romani, cu excepția moștenirilor primite de la părinți sau rude directe. Cf. LVI, 8 și LXXXVII, 9. Moștenirile mici erau și ele scutite de această taxă. Un al doilea impozit, creat tot pentru nevoile acoperirii de cheltuieli pentru armată, impozitul pentru vînzări, *centesima rerum venalium*, nu este menționat de Cassius Dio. Vezi Tacitus, *Annales*, I, 78. De asemenea a creat și un impozit pentru vînzările de sclavi, în anul 7 e.n., sensibil mărit în anii următori. Vezi în continuare nota 124.

[97] În grecește δικῶν ἀνοχή: *iustitium.*

[98] Contrar hotărîrii luate de Augustus în anul 29. Vezi LII, 42.

[99] Pentru validarea senatus-consultelor era necesar un anumit număr de voturi. Vezi mai sus nota 13. Acum se suspendă și această regulă.

[100] Comisia din anul 6 e.n., alcătuită din consulares (foști consuli), era temporară, pentru a face față unei situații de maximă criză economică, similară cu aceea din 22 î.e.n. cînd Augustus a fost silit să accepte *cura annonae* (vezi LIV, 1 și nota 3), pe care a trecut-o pe seama unor foști praetori, însărcinați cu *frumentum populo dividundum.* O situație similară se va ivi și în 19 e.n. Tacitus, *Annales*, II, 87. Cf. Suetonius, *Augustus*, XLI și XLII despre politica de conciliere a plebei înfometate prin distribuții de grîne.

[101] Despre modul cum s-a hotărît sărbătorirea zilei de naștere a lui Augustus, LIV, 26.

[102] Cf. Suetonius, *Augustus*, XXV și XXX. Sarcina stingerii incendiilor se afla odinioară dată pe seama unei comisii de triumviri, ajutați de edili (LIII, 25) și, uneori, chiar de tribuni (LIV, 2). La dispoziția acestei comisii se afla un corp de pompieri alcătuit din sclavi.

[103] Cassius Dio reia motivele de nemulțumire expuse mai sus: foametea, impozitele pentru necesitățile armatei, incendiile. Cf. Suetonius, *Augustus*, XIX. Suetonius îl numește pe instigatorul la nemulțumiri *Plautius Rufus;* Dio, *Publius Rufus.*

[104] Fiul lui Drusus, viitorul împărat, Tiberius Claudius Drusus.

[105] Cf. XLVI, 47.

[106] Cf. Suetonius, *Tiberius*, XXIX.

[107] Grecia era împărțită în două provincii: Ahaia și Macedonia, amîndouă trecute în seama Senatului.

[108] Vezi LIII, 14.

[109] Istmul de Corint.

[110] Nu Herodes, ci Archelaos, fiul lui Herodes. Flavius Iosephus, *Ant. Iud.* XVII, 13, 2 și XVIII, I, 1, *Războiul Iudaic*, II, 7, 3; 8, 1 După tulburările din anul 6 Augustus a anexat Iudeea, care a fost pusă sub controlul legatului imperial al Siriei.

[111] Sardinia fusese pînă atunci provincie senatorială. Tulburările din acest an fac să treacă și această provincie în rîndul provinciilor imperiale, sub un regim militar.

[112] Cu privire la guvernatorii provinciilor și criteriile după care erau aleși, vezi LIII, 14 și LIV, 31.

[113] După bătălia de la Actium, perechea Iuba al II-lea și Cleopatra Selene (fiica Cleopatrei) au stăpînit Numidia, regatul lui Iuba I. Începînd cu anul 25 î.e.n. regatul numid a fost anexat Africii care era provincie romană, iar Iuba a primit în schimb Mauritania. Vezi nota 52 la LI. Getulii, populație învecinată, au produs mereu noi tulburări, care au afectat deopotrivă Africa și Mauritania. În anul 21 î.e.n. Lucius Sempronius Atratinus, în anul 19 L. Cornelius Balbus și P. Sulpicius Quirinus, în anul 3 al erei noastre, L. Passienus Rufus au fost nevoiți să intervină adesea pentru menținerea liniștii; în anul 6 e.n. proconsulul Cossus Cornelius Lentulus, începînd o companie sistematică de operații ofensive la care au participat și trupele regelui Iuba, îi atacă pe isauri și pe gaetuli pentru a pune definitiv capăt vărsărilor de sînge care durau de peste 30 de ani. Lentulus a căpătat titlul de *imperator* și cognomenul de *Gaetulicus*. Iuba a primit și el onorurile triumfului. Florus, *Epitome*, II, 31. Ultimii ani ai domniei lui Augustus nu au mai fost tulburați de încălcările teritoriului african controlat de Roma.

[114] Între anii 4 și 6 e.n., Tiberius, reluînd operațiile întrerupte în campania ce-o condusese în anii 8—7 î.e.n. în teritoriile din dreapta Rinului, a izbutit să transforme regiunea dintre Rin și Elba în provincie romană, fapt consemnat în *Res Gestae*, V, 26, 11—17. Cf. Velleius Paterculus, II, 104 și urm. Izvorul urmat de Dio este în mod vădit răuvoitor lui Tiberius, care se afla în fruntea a 12 legiuni, concentrate pe malul drept al Dunării și care au făcut joncțiunea cu cele 5 legiuni ale armatei de pe Rin, comandate de C. Sentius Saturninus. În momentul cînd a izbucnit revolta dalmato-pannonică, triburile germanice, măcar aparent, se aflau într-o perioadă de acalmie. Un studiu detaliat asupra acestei campanii se găsește în articolul lui Dieter Timpe, *Geschichte und Überlieferung der Okkupation Germaniens unter Augustus*, citat la nota 4. Vezi și Friedrich Marx, *Die Quellen der Germanenkriege bei Tacitus und Dio*, Klio, 29, 1933, p. 3 și urm.

[115] Cassius Dio dă aici motivarea răscoalei din Illiria.

[116] Sirmium: oraș în Pannonia (astăzi Mitrovica, în Iugoslavia), așezare de seamă a tauriscilor.

[117] Salona, port din Dalmația, actualul Split; vezi nota 33 la XLII.

[118] Întreg ținutul dintre Dunăre și Adriatica era acum pradă unei mari răscoale, care întrunise peste 200 000 de oameni. Cucerirea podișului Boemiei, plănuită pentru anul 6, a fost abandonată în favoarea întăririi puterii romane pe malul drept al Dunării din bazinul iugoslav. Desfășurarea campaniei a fost studiată de E. Köstermann, *Der pannonisch-dalmatische Krieg*, Hermes (1953), p. 345—378. Köstermann pune în adevărata sa lumină meritele lui Tiberius în calitate de comandant militar și strateg. Util încă și R. Rau, *Zur Geschichte des pannonisch-dalmatischen Krieges de Jahres 6—9 n. Chr.* Klio, XIX (1924), p. 313 și urm. Generalități la Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1 *(bis zur Fesisetzung der Römer in Transdanuvium)*, Sitzber. der Berlin. Akad., Wien, Phil-hist. Klasse, 214 (1932), p. 44 și urm.; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbogens im 1 Jhd. v. Chr.*, Budapesta—Leipzig, 1942, p. 10 și urm.; A. Mócsy, articolul *Pannonia*, RE, IX, Suppl. 1962, p. 527 și urm.; R. Syme, *Augustus and the South Slav Lands* in *Danubian Papers*, AIESE, București, 1971, pp. 13—25; același, CAN X, 1935, p. 938 și urm.

[119] Aulus Caecina Severus, „comandant" *(legatus Augusti pro praetore exercitus)* al Moesiei, comandament militar care se afla în lotul provinciilor imperiale. Nu se știe ce masiv muntos poate fi Alma. Cf. Velleius Paterculus, II, 112, care susține că masivul muntos a fost cucerit de romani, nu de breuci. Despre Rhymetalkes (Rhoematalces), vezi LIV, 20 și 34 și notele 84 și 135 la LIV. Relativ la acest pasaj din Cassius Dio, Radu Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, ed. cit., p. 43, nota 81. Prof. Radu Vulpe discută ordinea succesiunii la comandamentul militar al Moesiei și admite prezența lui Aulus Caecina înaintea aceleia a lui Sextus Aelius Catus. Despre activitatea lui Caecina, în general, A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 10 și urm.; p. 17; R. Syme, *Lentulus and the origin of Moesia* în *Danubian Papers*, pp. 51—52; p. 56—57.

120 Nu era prima oară că triburile dace, cărora li se alăturau sarmaţii, atacau provincia Moesia. Încă din timpul războiului dalmato-pannonic anterior, 13—11 î.e.n., dacii profitaseră de situaţia tulbure din bazinul inferior al Tisei pentru a face incursiuni în Pannonia, vezi LIV, 36. Împotriva acestor triburi dacice fusese trimis Marcus Vinicius, care a desfăşurat în cursul anului 11—10 (?) operaţii de represalii înaintînd în Transilvania pe cursul Mureşului. C. Daicoviciu, *Istoria României*, vol. I, p. 293; vezi îndeosebi Radu Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, p. 316 şi urm., care atrage atenţia asupra începuturilor politicii ofensive a romanilor în Dacia; R. Syme, *M. Vinicius (cos 19 B.C.)* în *Danubian Papers*, ed. cit., pp. 26—34 şi *Lentulus and the Origin of Moesia*, ibidem, pp. 66—67. Syme explică faptul că numele lui Cn. Cornelius Lentulus nu apare în textul lui Dio prin lacunele care presară sfîrşitul cărţii a LV-a.

121 Adică la Segetica (Segeste), unde Tiberius îşi avea instalat cartierul general.

122 Germanicus, fiul lui Drusus, era pe acea vreme aproape un copil; Suetonius, *Caligula*, I.

123 Informaţie care se cuvine pusă în legătură cu unele explicaţii date de Suetonius, *Augustus*, XXV, semnificative pentru modul cum se făcea deosebirea între oamenii liberi, liberţi şi sclavi, în ceea ce priveşte serviciul militar: „În afară de incendiile şi mişcările de la Roma din cauza scumpirii traiului, nu s-a folosit de liberţi decît de două ori, o dată pentru a apăra coloniile limitrofe cu Illyria şi altă dată ca să apere malul fluviului Rin. Dar şi aceşti liberţi erau sclavi cumpăraţi de bărbaţi şi femei bogate, şi apoi îndată eliberaţi şi pe care i-a avut în prima linie, să-i amestece însă cu oamenii liberi şi fără a-i înarma la fel". Cf. Velleius Paterculus, II, 110.

124 *Ludi Magni*. Vezi nota 18 la XXXVII.

125 Vezi anterior LIV, 1 şi 17 şi nota 3 la LIV. Mai înainte vreme în această funcţie, pe care plebea îl silise pe Augustus însuşi s-o primească în anul 22 î.e.n., fuseseră numiţi doi foşti praetori. Acum, dată fiind gravitatea situaţiei, sînt numiţi doi foşti consuli. Vezi nota 100 la această carte.

126 Vezi nota 7 la LIV, 2 şi nota 95 la prezenta carte. Cît despre acest impozit a fost modificat de succesorii lui, începînd cu Tiberius. Tacitus, *Annales*, II, 42.

127 Exilul lui Agrippa Postumus, izvoarele sînt unanime, se datora în bună măsură influenţei crescînde a Liviei asupra lui Augustus. Cf. Tacitus, *Annales*, I, 3 şi Suetonius, Augustus, LXV. Cyrnos e numele grec al Corsicii.

128 Cf. LIV, 6 şi 10. C. Iulius Caesar procedase la fel. Suetonius, *Caesar*, XLI.

129 Vezi nota 38 la LIV.

130 Marcus Plautius Silvanus.

BIBLIOGRAFIE

1 Becher, Illse, *Das Bild der Kleopatra in der Griechischen und Lateinischen Literatur*, Berlin, Akademie Verlag, 1966.

2 Béranger, Jean, *Recherches su l'aspect idéologique du Principat*, Lausanne, 1953.

3 Beringer, Walter, *Princeps Iuventutis*, RE, XII, 2 (Seria Nouă), p. 2296—2311.

4 Fadinger, Volker, *Quellenuntersuchungen zur Geshichte des 2. Triumvirats*, München, 1969.

5 Fitzler, K.—Seek, O., *Iulius Caesar (Augustus)*, p. 132, REX, p. 275—381.

6 Fröhlich, O., *C. Cassius Longinus*, RE, III, p. 1727—1736.

7 Gagé Jean, *Les classes sociales dans l'empire romain*, Paris, Payot, 1964.

8 Gardthausen, V., *Augustus und seine Zeit*, I, 1—3; II, 1—3, Leipzig, Teubner, 1891—1904.

9 Gelzer, Mathias, *M. Iunius (Brutus)* RE, X, p. 974—1020.

10 Gelzer M.—Kroll W.; Büchner Karl, *Marcus Tullius Cicero*, RE, XIII, 2 (Seria Nouă), p. 827—1274.

11 Grant, M., *From Imperium to Auctoritas. A historical Study of Coinage in Roman Empire*, 49 BC-AD 14, Cambridge, 1946.

12 Grenade Pierre, *Essai sur les origines du Principat*, Paris, Boccard, 1961.

13 Grueber H. A. *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, 2 vol., Londra, 1910.

14 Hahn H., *Untersuchungen zur Autobiographie des Kaisers Augustus*, Leipzig, 1957.

Hahn H., *Neue Untersuchungen zur Autobiographie des Kaisers Augustus*, Klio, (Serie Nouă), X, 1960.

15 Homo, Léon, *Les institutions politiques romaines*, Nouvelle édition augmentée, Évolution de l'humanité, Paris, Albin Michel, 1950.

16 Kunkel, Wolfgang, *Roman Legal and Constitutional History* (trad. engleză). Oxford, Clarendon Press, 1966.

17 Magdelain, A., *Auctoritas Principis*, Paris, 1947.

18 Mac Mullen, Ramsay, *Enemies of the Roman Order. Treason, unrest and alienation in the Empire*. Cambridge, Harvard University Press. 1966.

19 Maşkin, N. A. *Principatul lui Augustus* (traducere românească) Bucureşti, ESPLA, 1954.

20 Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum* (CRBM) Londra, vol. I, 1923.

21 Miltner, F., *Cn. Pompeius Magnus* (nr. 31), RE XXI, p. 2062—2211. Miltner, F. *Sextus Pompeius Magnus* (nr. 33), p. 2213—2250.

22 La Penna, Antonio, *Orazio e l'ideologia del Principato*, Torino, 1963.

23 Wilcken, Ulrich, *Der angebliche Staatsstreich Octavianus im Jahre 32 v. Chr.* SB Preuss. Akad. der Wissen., Phil. Hist. Klasse, Berlin, 1925.

24 Wickert, Lothar, *Princeps*, RE, XXII, 2 (Seria Nouă), p. 1998—2296.

25 Karl-Heinrich Lütcke, *„Auctoritas" bei Augustus. Mit einer Einleitung zur römischen Vorgeschichte des Begriffs*, Stuttgart, Kohlhammer. 1968, 223 p.

26 H. Volkmann, *Kleopatra. Politik und Propaganda*, München, 1953.

27 *Cambridge Ancient History*, vol. X, ediție revizuită, 1971, S. A. Cook—F. E. Adcock şi M. P. Charlesworth.

28 Paul Petit, *La Paix Romaine*, Paris, Preses Univ. de France. 1967.

29 Dieter Timpe, *Untersuchungen zur Kontinuität des Frühen Prinzipats*, Historia, Einzelschrifte, Steiner, Wiesbaden, 1962.

Wilcken, Ulrich, *Zur Entwicklung der römischen Diktatur* Abhd. der Preuss. Akad. der Wissen., Phil. Hist. Klasse, Berlin, 1940.

CUPRINS

Cartea XLV 5
Cartea XLVI 45
Cartea XLVII 95
Cartea XLVIII 139
Cartea XLIX 191
Cartea L 233
Cartea LI 271
Cartea LII 305
Cartea LIII 353
Cartea LIV 391
Cartea LV 431
Comentariu 477

94.125

FICA

Redactor: *Elena Curtov*
Tehnoredactor: *Mircea Nasta*

Coli de tipar: 41,5 Tirajul 5.500 ex.
Bun de tipar: 11.VIII.197

Republica Socialistă România
Comanda nr. 178/1977